

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LI
2014

SUPLIMENT

*Istoriografia românească actuală:
vechi întrebări, noi răspunsuri*

editor
Andi MIHALACHE

BUCUREȘTI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”**

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

VENIAMIN CIOBANU, DENNIS DELETANT, DEMIR DRAGNEV,
CATHERINE DURANDIN, DUMITRU IVĂNESCU, PAUL MICHELSON,
DUMITRU ȘANDRU, DUMITRU VITCU, acad. ALEXANDRU ZUB (președinte)

FOȘTII RESPONSABILII AI ANUARULUI

VAL. POPOVICI, LEONID BOICU, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, IOAN CAPROȘU,
LEON ȘIMANSCHI, ȘTEFAN-SORIN GOROVEI, VASILE DOCEA, FLOREA IONCIOAIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

ALEXANDRU ZUB (redactor-șef),
GHEORGHE CLIVETI (redactor-șef adjunct),
ANDI MIHALACHE (redactor-șef adjunct),
MARIUS CHELCU (secretar de redacție),
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU,
DORIN DOBRINCU, CĂTĂLIN TURLIUC

TEHNOREDACTARE

MIHAELA RĂDUCĂ

Supliment realizat cu participarea bursierilor doctorali din cadrul proiectului
„MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și
postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat
din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial
Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

ADRESA REDACȚIEI

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Bd. Carol I nr. 8, OP 6, CP 1313, 700505 – Iași
Tel./ Fax: ++40 332 106172, E-mail: institut_xenopol@yahoo.com
<http://adxenopol.academiaromana-is.ro/index.html>

**ISSN 1454-6434
ISSN-L 1454-6434**

ISSN 1221-3705

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” – care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între 1950 și 1963 – cuprinde studii, comunicări, note, recenzii ș.a., consacrate istoriei românilor, istoriei relațiilor internaționale, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

În atenția colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” acceptă pentru publicare *studii* (circa 30 p.), *articole* (până la 20 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1–2 p.) și dări de seamă privind viața științifică internă și internațională.

Manuscrisele vor fi predate redacției atât imprimate, cât și pe suport electronic, în fișiere *.doc sau *.rtf. În ambele variante lucrările trebuie să coincidă în totalitate. Textele vor fi redactate în programul Word/Microsoft Office (sau în alte programe care salvează fișiere compatibile cu Word), cu fontul Times New Roman (excepție caracterele speciale – chirilice, grecești etc.), obligatoriu cu semne diacritice. Dacă ați folosit alt font, acesta trebuie copiat pe suportul electronic împreună cu textul. Notele vor fi dispuse în subsolul paginii (footnote), obligatoriu cu numerotare automată (auto number).

Indiferent de limba în care sunt redactate (inclusiv engleză), manuscrisele vor fi însoțite de un rezumat în limba engleză. Tot în limba engleză se vor traduce titlul lucrării și cele 5–10 cuvinte-cheie legate de subiectul ei. Rezumatul poate varia ca întindere, de la 150–300 de cuvinte în cazul articolelor de până la 20 de pagini și de maxim 1.000 de cuvinte în cazul studiilor. Este, de asemenea, necesară precizarea afilierii instituționale a autorului.

Acceptul pentru publicare se acordă pe baza unor referate întocmite de specialiști, redacția rezervându-și dreptul de a planifica apariția materialelor în raport cu propriile exigențe. Totodată, cerem colaboratorilor să anunțe cu promptitudine o eventuală retragere a textului sau intenția de a-i aduce completări, modificări și corecturi.

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LI

2014

SUPLIMENT

*Istoriografia românească actuală:
vechi întrebări, noi răspunsuri*

editor

Andi MIHALACHE

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom LI, 2014, SUPLEMENT

Istoriografia românească actuală: vechi întrebări, noi răspunsuri

SUMAR

LAURENȚIU NICOLAE STAMATIN, <i>Educația în societatea iudaică a Vechiului Testament</i>	1
IULIAN MARCEL CIUBOTARU, <i>Observații cu privire la obârșia mitropolitului Gheorghe al II-lea al Moldovei</i>	13
PETRONELA PODOVEI, <i>Monumentele religioase de lemn din județul Botoșani între funcția ecleziastică și patrimoniu național</i>	23
IULIANA STAVARACHI, <i>Date privind dinamica vieții sociale din Muntenimile ieșene la începutul secolului XIX</i>	39
COSMIN MIHUȚ, <i>Partida Națională din Țara Românească și Marile Puteri (1838-1840)</i>	55
ILIE-AUREL URSU, <i>Organizarea sistemului penitenciar în România sub Carol I ..</i>	73
LUISA PREDA, <i>Pagini din istoria turismului românesc. Schiță de proiect</i>	91
CĂTĂLINA MIHALACHE, <i>Delictul, conflictul, culpa: strategii de socializare a școlarului și a familiei sale în prima parte a secolului XX</i>	101
ADRIAN CIOFLÂNCĂ, <i>Antisemitismul ca falsă știință. Șama Salzberger vs. Nicolae Paulescu</i>	117
IONUȚ NISTOR, <i>Cultul violenței în practica puterii. Aromânii legionari și noul „model” de stat (1940-1944)</i>	133
ALEXANDRU D. AIOANEI, <i>Comuniștii români, criza economică și lupta pentru putere între anii 1944 și 1948</i>	157
GEORGIANA LEȘU, <i>Istoria modernă a românilor din perspectiva canonului istoriografic „democrat-popular”</i>	177
MARIAN HARIUC, <i>Istoriografia românească în fața provocărilor post-stalinismului</i>	207
MARIUS TĂRÎȚĂ, <i>Radiografia unui clan partinic din RSS Moldovenească în anul 1948. Cazul Batov</i>	221
FELICIAN VELIMIROVICI, <i>„Nu am spus niciodată că Roller nu este Roller”: ședința istoricilor români din 17 noiembrie 1954</i>	229
CEZAR STANCIU, <i>România și problema relațiilor sino-iugoslave</i>	249
ANDI MIHALACHE, <i>Note despre o sociologie a kitsch-ului în perioada comunistă: surse, ipoteze, interpretări</i>	263
FLORENTINA-CRISTINA GÎLCĂ, <i>Eroine antice în filmografie și ideile feministe</i>	281
Abrevieri	291

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, Supliment, p. I–VI, 1–292

YEARBOOK OF THE “A. D. XENOPOL” INSTITUTE OF HISTORY

Tome LI, 2014, SUPPLEMENT

Current Romanian Historiography: Old Questions, New Answers

CONTENTS

LAURENȚIU NICOLAE STAMATIN, <i>Education in the Jewish Society of the Old Testament</i>	1
IULIAN MARCEL CIUBOTARU, <i>Observations about the Origin of Metropolitan Gheorghe II of Moldavia</i>	13
PETRONELA PODOVEI, <i>Religious Wooden Monuments from Botoșani County between Ecclesiastical Role and National Heritage</i>	23
IULIANA STAVARACHI, <i>The “Muntenime Mahalle” from Iași at the Beginning of the 19th Century. New Information Regarding the Dynamics of the Social Life</i>	39
COSMIN MIHUȚ, <i>National Party in Walachia and the Great Powers (1838-1840) ...</i>	55
ILIE-AUREL URSU, <i>Organisation of Penitentiary System in Romania under Carol I</i>	73
LUISA PREDA, <i>Pages in the History of Romanian Tourism. A Project</i>	91
CĂTĂLINA MIHALACHE, <i>Delinquency, Conflict, Guilt: Strategies of Socialization of School Students and of their Families in the First Half of the 20th Century</i>	101
ADRIAN CIOFLÂNCĂ, <i>The Antisemitism as a False Science. Șama Salzberger vs. Nicolae Paulescu</i>	117
IONUȚ NISTOR, <i>Cult of Violence in the Practice of Power. Legionary Aromanians and the New State “Model” (1940-1944)</i>	133
ALEXANDRU D. AIOANEI, <i>Romanian Communists, Economic Crisis and Struggle for Power between 1944 and 1948</i>	157
GEORGIANA LEȘU, <i>Romanians’ Modern History from the Standpoint of “Democrat-Popular” Historiographical Canon</i>	177
MARIAN HARIUC, <i>Romanian Historiography in Front of Post-Stalinist Challenges</i>	207
MARIUS TĂRIȚĂ, <i>In-Depth Analysis of a Party Clan in the Socialist Soviet Republic of Moldavia in 1948. The Batov Case</i>	221
FELICIAN VELIMIROVICI, <i>“I Have Never Said Roller Is Not Roller”: 17 November 1954 Meeting of the Romanian Historians</i>	229
CEZAR STANCIU, <i>Romania and the Sino-Yugoslav Relations</i>	249
ANDI MIHALACHE, <i>Notes about a Possible Sociology of Kitsch during Romanian Communist Regime: Sources, Hypotheses, Interpretations</i>	263
FLORENTINA-CRISTINA GÎLCĂ, <i>Ancient Heroines in Filmography and Feminist Ideas</i>	281
<i>Abbreviations</i>	291

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, Supliment, p. I–VI, 1–292

LAURENȚIU NICOLAE STAMATIN*

EDUCAȚIA ÎN SOCIETATEA IUDAICĂ A VECHIULUI TESTAMENT

„Și Dumnezeu i-a binecuvântat, zicând: Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l supuneți!” (Facerea 1, 28). Textul acesta, scris de proorocul Moise sub insuflarea lui Dumnezeu, a determinat pe evrei să considere familia ca așezământ sfânt, rânduit de Părintele ceresc. După cum citim în *referatul biblic* din Cartea Facerea, Creatorul i-a binecuvântat pe protopărinții Adam și Eva și, prin ei, întreaga umanitate, ca să fie rodnici, să se înmulțească, să umple pământul și să-l stăpânească. Astfel, prin rânduială divină, se institua căsătoria, care devenea baza fiecărei familii: Eva era chemată să se apropie cu smerenie și să comunice, în mod fizic dar și spiritual, cu trupul din care a fost luată, pentru a se înfăptui perpetuarea *neamului omenesc*: „raporturile dintre Dumnezeu și Israel devin modelul exemplar al raporturilor dintre bărbat și femeie în căsătorie, altfel spus, arhetipul sacru al cuplului uman”¹. Iar semnul legământului dintre Cel Atotputernic și oameni era întipărit tocmai pe trupul celui ce era rodul dragostei dintre soț și soție, și anume copilul: „Apoi a mai zis Dumnezeu lui Avraam: «Iar tu și urmașii tăi din neam în neam să păziți legământul Meu. Iar legământul dintre Mine și tine și urmașii tăi din neam în neam, pe care trebuie să-l păziți, este acesta: toți cei de parte bărbătească ai voștri să se taie împrejur» (Facerea 17, 9-14).

Prin cuvintele Celui Atotputernic: „de aceea va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va uni cu femeia sa și vor fi amândoi un trup” (Facerea 2, 24), se pune la temelie unității monogamice a familiei. Această legătură monogamă, binecuvântată de Dumnezeu, a fost însă alterată din cauza păcatului originar, săvârșit prin neascultare². Pentru noțiunea de familie, limba ebraică folosește termenul de *baith* (dar și *mishpakha*), care se referă atât la locuința care adăpostește pe membrii unei comunități, cât și la membrii și descendenții unei familii³.

În ceea ce privește educația copiilor (băiat – *yeled*; fetiță – *yalda*; nou născut de parte bărbătească – *tinok*; nou născut de parte femeiască – *tinoket*), halacha tradițională⁴ învață că numai tatăl poartă răspunderea pentru educația copiilor săi (*ab-tatâ*, părinte, cf. Judecători 17, 10; 18, 19), ca unul ce are datoria procreării: „Că l-am ales, ca să învețe pe fiii și casa sa după sine să umble în calea Domnului și să facă judecată și dreptate;

* Doctor al Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava.

¹ P. Grelot, *Le couple humain dans l'Écriture*, Paris, Les Éditions du Cerf, 1969, p. 47.

² John Wesley, John Taylor, *The Doctrine of Original Sin: According to Scripture, Reason, and Experience in Answer to Dr. Taylor*, New York, Abraham Paul Printer, 1815, p. 283-289.

³ Petre Semen, *Arheologie biblică în actualitate*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1997, p. 76.

⁴ Un corp de legi religioase evreiești, cuprinzând legi biblice (613 *mitzvot*), legi talmudice și rabinice, precum și diferite obiceiuri și tradiții.

pentru ca să aducă Domnul asupra lui Avraam toate câte i-a făgăduit” (Facerea 18, 19) sau „Să învățați acestea și pe fiii voștri, grăind de ele când ședeți acasă și când mergeți pe cale, când vă culcați și când vă sculați” (Deuteronom 11, 19)⁵. Astfel, el trebuia să-i învețe Tora pe fiii săi, să-l răscumpere pe întâiul născut, să-l învețe o meserie, să-l ajute să se însoare⁶ și să hotărască în privința căsătoriei fiicei minore (Tosefta Kiddushin 1:11; Talmud Kiddushin 29a)⁷. În perioada vechitestamentară, știința de carte era un lucru deosebit, puțini dintre evrei cunoscând scrisul și cititul: „Și a prins un tânăr locuitor din Sucot și l-a întrebat și acesta i-a înșirat în scris pe căpeteniile și bătrânii Sucotului, care erau în număr de șaptezeci și șapte de oameni” (Judecători 8, 14). Mai târziu, au fost create instituții specializate pentru educația tinerilor: „Shimon ben Shatach a legiferat ca tinerii să meargă la școală” [mai degrabă decât să învețe acasă] (Ketubot 8:1)⁸. Un rabin mărturisea că, la Ierusalim, erau „294 tribunale și tot atâtea sinagogi, case de studiu și școli elementare” (Ketubot 105a), iar la Betar „400 de sinagogi și în fiecare dintre ele predau câte 400 de dascăli elementari, având fiecare în grijă 400 de elevi” (Ghittin, 58a).

Rabinul Samuel cel Tânăr a împărțit într-un anume fel perioadele de viață ale unui om: la vârsta de 5 ani se putea începe învățarea Torei⁹ (până la vârsta de 5 ani era încredințat mamei, iar de la această vârstă, tatăl era cel care se ocupa de educația lui; se putea recurge și la serviciile unui învățător/omen; dacă tatăl nu-l învăța pe copilul său poruncile, „era mai bine ca acesta să nu se fi născut” – Abot 5:21)¹⁰; la vârsta de 10 ani învăța Mishna; la 13 ani începea învățarea rugăciunilor speciale (la 13 ani băieții deveneau maturi, iar fetele, la 12 ani); la 18 ani se puteau căsători; la 20 de ani devenea apt pentru a se întreține singur prin practicarea unei meserii; la 30 de ani putea deveni învățător; la 40 de ani atingea desăvârșirea prin învățătură; la 50 de ani putea deveni sfătuitor; la 60 de ani era considerat un om în vârstă; la 70 de ani era deja bătrân; la 80 de ani era înaintat în vârstă; la 90 de ani ajungea la vârsta încovoierii; la 100 de ani era ca și cum ar fi fost mort, dispărut de pe acest pământ (Avot 5, 24).

Centrul educației israelite îl constituia ansamblul poruncilor dumnezeiești transmise prin Moise, porunci care nu trebuiau însușite doar din punct de vedere teoretic (Ieșirea 20, 2; 12, 26; 13, 8; Deuteronom 4, 9; 6, 7; 32, 7)¹¹. Astfel, adesea se spunea: „Un om cu capul gol nu poate avea teamă de păcat; un ignorant [al Torei] nu poate fi pios; un om timorat nu se poate instrui; un om pătimăș nu poate instrui pe altcineva; un

⁵ Catherine Hezser, *Jewish literacy in Roman Palestine. Texts and Studies in Ancient Judaism 81*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2001, p. 43-44; Louis M. Epstein, *The Jewish Marriage Contract: a Study in the Status of the Woman in Jewish law*, New Jersey, The Lawbook Exchange, 2004, p. 72-75.

⁶ Vezi Tobit 4, 12-13. Existau și cazuri în care tânărul putea să se căsătorească fără a-și consulta părinții (Facerea 26, 34-35).

⁷ Joseph B. Meszler, *A Man's Responsibility: A Jewish Guide to Being a Son, a Partner in Marriage, a Father and a Community Leader*, Woodstock, Jewish Lights Publishing, 2008, p. 95.

⁸ Eliyahu Gurevich, *Tosefta Berachot: Translated into English with a Commentary*, Las Vegas, Lulu Publishers, 2010, p. 428-429. Citatele talmudice au fost preluate din *Le Talmud de Jérusalem*, traduit par Moise Schwab, Paris, Maisonneuve et Larose, 1977; A. Cohen, *Talmudul*, traducere din franceză de C. Litman, București, Editura Hasefer, 2007; *Talmudul, cartea sfântă a evreilor*, București, Editura Teșu, 2008.

⁹ Tora Scrisă – *Torah Shebichtav* (cele cinci Cărți ale lui Moise) și Tora orală – *Torah Shebe'al Peh* (Talmudul și Midrashul).

¹⁰ Vezi un studiu detaliat asupra acestei problematice în William H. Brackney, Craig A. Evans, *From Biblical Criticism to Biblical Faith: Essays in Honor of Lee Martin McDonald*, Macon, Georgia, Mercer University Press, 2007, p. 45-54. Vezi și Pr. Dumitru Abrudan, Diac. Emilian Cornițescu, *Arheologia Biblică*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 129.

¹¹ Sfântul Teofan Zăvorâtul: „Dintre toate sfintele lucrări, educația religioasă este cea mai sfântă” (Ionuț-Daniel Barbu, *Copilul, măsură duhovnicească a adultului*, în „Lumina”, an VIII, nr. 125 din 2 iunie 2012, p. 6).

om preocupat în mod excesiv de afaceri nu poate dobândi înțelepciunea. [...] Dacă ai studiat mult Tora, răsplata ta va fi mare. [...] Dacă doi oameni, așezați împreună, nu-și comunică nici o vorbă a Torei, aceștia sunt zeflemitori. [...] Cel care ia asupra sa jugul Torei se va vedea scăpat de jugul împărăției și de cel al grijilor acestei lumi. [...] Când zece oameni sunt adunați și se ocupă cu Tora, shekinah este în mijlocul lor. [...] Pe acela care uită un singur cuvânt din ce a studiat, Scrierea Sfântă îl consideră ca și cum și-ar fi pierdut viața. [...] Acolo unde nu este Tora, nu există moralitate. [...] Cel care cinstește Tora va fi onorat de către oameni. [...] Căznește-te mai puțin pentru a câștiga bunuri pământești și ocupă-te de Tora. [...] Cercetează-o mereu, căci vei găsi în ea toate lucrurile folositoare. [...] Mare este Tora, care dă viață celor ce o practică, în lumea aceasta și în lumea care va să vină” (Pirkei Avot – Capitolele Părinților 2. 6, 21; 3. 3, 6-7, 9, 21; 4. 8, 12; 5. 25; 6. 7). Apoi, „a învăța Tora este mai primit înaintea lui Dumnezeu decât a aduce arderi de tot” (Abot d’Rabbi Nathan 4; Menachot 110a; vezi și dialogul dintre Raba și Abaye în Rosh Ha-Shanah 18a), iar „studierea Torei și actele de caritate aduc iertarea păcatelor” (Berakhot 5a-b)¹².

Tocmai de aceea, rabinii prețuiau foarte mult Tora și tot ceea ce era în legătură cu deprinderea ei¹³: „Rabi Yose ben Kisma zicea: Mergeam odată pe drumul meu și am întâlnit un om care m-a salutat. I-am răspuns la salut și el m-a întrebat: Rabi, de unde vii? I-am răspuns: Vin dintr-o cetate cu înțelepți și scribi. Dacă ai vrea să te stabilești la noi, în reședința noastră, ți s-ar da un milion de dinari de aur și, în plus, pietre prețioase și perle. Chiar dacă mi-ați da, i-am zis eu, tot aurul, tot argintul, toate pietrele prețioase și perlele din lume, nu mă voi stabili niciodată altundeva decât într-o casă a Torei; iată ce stă scris în Cartea Psalmilor de mână lui David, regele Israelului: Mai mult prețuiește pentru mine Legea gurii Tale decât o mie de lucruri de aur și de argint (Psalm 119, 72). În afară de asta, în ceasul în care omul părăsește lumea aceasta, nu-l urmează nici aurul sau argintul, nici pietrele prețioase sau perlele; îl însoțesc numai Tora și faptele bune. [...] Cel Sfânt, binecuvântat fie El, a creat cinci lucruri ca posesiuni speciale ale Sale în univers, și anume: Tora, cerul și pământul, Abraham, Israelul și templul” (Pirkei Avot 6. 8, 10). Importanța ei este mare, căci Însuși Dumnezeu a elaborat-o cu aproape două mii de ani înainte de crearea lumii (Geneza Rabbah 8, 2). Apoi, „dacă Israel va accepta Tora, va trăi, dacă n-o acceptă, va fi un haos de nedescris” (Shabbat 88a)¹⁴.

Primele învățături erau predate copiilor în cadrul familiei¹⁵. Cunoașterea legii divine era considerată a fi o adevărată comoară: „Luați învățătura mea mai degrabă decât argintul și știința mai mult decât aurul cel mai curat” (Pilde 8, 10); „Fiul înțelept ascultă de învățătura tatălui său, iar cel batjocoritor nici de muștrare” (Pilde 13, 1); „Ține cu tărie învățătura și nu o părăsi, păzește-o căci ea este viața ta” (Pilde 4, 13); „Cel ce păzește învățătura apucă pe calea vieții, iar cel ce leapădă certarea rătăcește” (Pilde 10, 17); „Calea Domnului este o întăritură pentru cel desăvârșit” (Pilde 10, 29).

¹² Wolfgang Haase, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin, Walter De Gruyter, 1980, p. 1161; E. P. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism: a Comparison of Patterns of Religion*, London, SCM Press, 1977, p. 164.

¹³ Un model de „cateheză în familie” în lucrarea: Cătălin Vatamanu, *Valori educaționale biblice promovate în familie prin cateheză*, în „Teologie și viață”, serie nouă, Iași, an XXI, nr. 5-8/2011, p. 95-116.

¹⁴ *The Zohar*, Pritzker Edition, Translation and Commentary by Daniel Chanan Matt, vol. 5, Stanford, California, Stanford University Press, 2009, p. 134; Arthur Hyman, Ruth Link-Salinger Hyman, *Torah and Wisdom*, New York, Shengold Publishers, 1992, p. 59.

¹⁵ Cătălin Vatamanu, *Instruirea tânărului israelit spre a deveni slujitor al lui Dumnezeu*, în „Studii Teologice”, seria a III-a, an III, nr. 4/2007, p. 155.

Ignorarea ei aducea asupra omului numai nenorociri: „Și să zici: Pentru ce am urât povața și de ce inima mea a urgisit certarea? De ce nu am ascultat de îndemnul dascălilor mei și spre cei ce mă învățau n-am plecat urechea mea? Puțin a trebuit să nu mă nenorocesc, în plină adunare și în mijlocul obștei”. (Pilde 5, 12-14). Ea îl îndruma pe om toată viața: „Ascultă sfatul și primește învățătura, ca să fii înțelept toată viața ta” (Pilde 19, 20)¹⁶. Existau și așa-numitele „școli profetice”, tinerii putând deprinde învățătura direct de la aleșii Domnului. În acest fel trebuie interpretat textul de la IV Regi 2, 3-7, unde ni se vorbește despre „fiii proorocilor cei din Betel” și „fiii proorocilor cei din Ierihon”. Ilie, Elisei și chiar Isaia au putut funcționa ca „profesori” în cadrul acestor „școli”¹⁷.

Un alt mod de educare religioasă a tinerilor îl reprezenta participarea la sărbătorile și pelerinajele iudaice¹⁸. Astfel, Elcana, soțul Anei, mama lui Samuel, „se ducea în fiecare an din cetatea sa, la Șilo, să se închine și să aducă jertfă Domnului Savaot” (I Regi 1, 3, 24). În altă parte ni se spune: „De trei ori pe an să se înfățișeze toți cei de parte bărbătească înaintea Domnului Dumnezeului tău la locul pe care-l va alege El: la sărbătoarea azimelor, la sărbătoarea săptămânilor și la sărbătoarea corturilor, dar nimeni să nu se înfățișeze înaintea feței Domnului cu mâinile goale” (Deuteronom 16, 16). Apoi, la sărbătorile iudaice era obligatoriu să participe întreg poporul, bărbați, femei și copii: „A venit deci Moise și a spus poporului toate cuvintele Domnului și legile. Atunci a răspuns tot poporul într-un glas și a zis: Toate cuvintele pe care le-a grăit Domnul le vom face și le vom asculta!” (Leșire 24, 3); „După aceasta s-au apropiat de el toți fiii lui Israel și el le-a poruncit tot ce-i grăise Domnul în Muntele Sinai” (Leșire 34, 32); „Și a citit Ezdra din carte de dimineață până la amiază în piața cea de dinaintea Porții Apelor, înaintea bărbaților și femeilor și a celor ce erau în stare să priceapă și tot poporul a fost cu luare-aminte la citirea cărții legii. Ezdra cărturarul stătea sus pe un podeț de lemn, făcut anume pentru acest prilej [...]. Și a deschis Ezdra cartea înaintea ochilor a tot poporul, căci el se afla mai sus decât tot poporul și când a deschis el cartea, tot poporul stătea în picioare în piață” (Neemia 8, 3-5)¹⁹.

Un accent deosebit se punea pe educația viitorilor oficianți ai cultului iudaic: „Toți aceștia cântau sub conducerea tatălui lor în templul Domnului din chimvale, psaltirioane și harpe, la slujbele din templul Domnului, după arătările lui David sau ale lui Asaf, Iedutun și Heman. Iar numărul lor, cu al fraților lor care învățaseră să cânte înaintea Domnului, și al tuturor care știau acest lucru era două sute optzeci și opt” (I Paralipomena 25, 6-7)²⁰. Cel care se ocupa de învățătura aspiranților la „slujba celor sfinte” purta denumirea de „preot învățător”: „Multe zile a fost Israel fără Dumnezeu Cel adevărat și fără de preot-învățător și fără de lege” (II Paralipomena 15, 3). Se prea

¹⁶ Shmuel Safrai, Menahem Stern, *The Jewish People in the First Century*, Volume Two: *Historical Geography, Political History, Social, Cultural, Religious Life and Institutions*, Minneapolis, Van Gorcum / Fortress Press, 1988, p. 561-631.

¹⁷ Leon Arion, *Familia în Sfânta Scriptură*, în *BOR*, an CXIII, nr. 1-6/1995, p. 228-229.

¹⁸ David Bridger, Samuel Wolk, *The New Jewish Encyclopedia*, West Orange, New Jersey, Behrman Publishing House, 1976, p. 143-146. Vezi și Esther Shkalim, *A Mosaic of Israel's Traditions: Holidays, Feasts, Fasts*, Englewood, New Jersey, Devora Publishing Company, 2006.

¹⁹ John H. Van Engen, *Educating People of Faith: Exploring the History of Jewish and Christian Communities*, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans Publishing Company, 2004, p. 134-140; William H. Swatos, Peter Kvisto, *Encyclopedia of Religion and Society*, Walnut Creek, California, AltaMira Press, 1998, p. 256-257.

²⁰ Pentru cel care „cânta la templul Domnului” se folosea termenul de *hazzan* (Dan Urman, Paul Virgil McCracken Flesher, *Ancient Synagogues: Historical Analysis and Archaeological Discovery*, Leiden, Brill Publishers, 1998, p. 203).

poate ca materia de predare să fi fost luată din Pentateuh: Ieșirea cap. 23-31, 35-40; Levitic 1-7, 11, 13-14, 25, avându-se în vedere construirea Cortului mărturiei, sărbătorile, jertfele, legislația iudaică etc.²¹.

Primele școli au luat ființă în jurul templului, iar învățătorii erau rabini²². Unii comentatori consideră că prima referire la o școală publică, unde se predă învățătura biblică, este cea din Ecclesiastic: „Apropiați-vă către mine, cei neînvățați, și rămâneți în casa învățaturii!” (Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah 51, 30)²³. Oricum, cert este faptul că primele școli dedicate tinerilor învățăcei au fost înființate de Simeon ben Shetah, aceasta petrecându-se pe la 80 î.Hr (Kethubot 8:32)²⁴. De asemenea, marele preot Iason a organizat un gimnaziu la Ierusalim (II Macabei 4, 9)²⁵. În primul rând, se pune accent pe disciplină și morală²⁶. Unii înțelepți considerau că i se putea atribui un anumit grad de vinovăție copilului sub un an, iar celui de peste doi ani i se puteau aplica unele pedepse pentru greșelile săvârșite. Curățenia sufletului copilului era adesea asemănată cu curățenia jertfelor aduse la templu: „Dumnezeu zice: jertfele sunt curate, așa și copiii sunt curăți” (Pesiqtā Kahana 60b, 61a)²⁷. Tânărul învățăcel era privit cu seriozitate, ca un om matur, jocul cu copiii fiind considerat o pierdere de vreme: „Somnul de dimineață, vinul la amiază, jocul cu copiii și aciuirea prin casele celor neînvățați, acestea îl distrug pe om” (Rabinul Dosa ben Harkina în Abot 3:10)²⁸. Despre sistemul educativ iudaic, Ioseph Flaviu opina: „Căci toate ocupațiile, activitățile și discursurile se bazează pe sentimentul de pietate față de Dumnezeu, pentru că Moise nu a lăsat nimic în această direcție neexaminat și nereglementat. În fiecare mod de a instrui și educa există două căi: aceea a învățaturii orale, adică a înțipăririi [învățaturii] prin audiere și aceea a învățaturii prin exersare [memorare]. [...] Dimpotrivă, dăătorii legii noastre [Dumnezeu și Moise] au unit cu multă prudență aceste două căi de instruire și educare. Căci, ei se bazează pe faptul că educația morală nu trebuie să fie lipsită de orientarea teoretică, iar pe de altă parte, legea exprimată prin cuvânt trebuia să se poată baza pe aplicarea ei în practică”²⁹. Tocmai de aceea, „studiarea Torei era mai presus decât reclădirea templului” (Megillah 16b), iar nimeni nu avea dreptul „să se retragă de la casa de studiu și să nu se depărteze de spusurile Torei, nici măcar în ceasul morții” (Shabbat 83b).

²¹ Terry J. Betts, *Ezekiel the Priest: A Custodian of Tora*, New York, Peter Lang Publishing, 2005, p. 5 ș.u.

²² Termenul de școală nu apare nicăieri în Vechiul Testament, deoarece casa părintească era asimilată locului unde erau deprinse învățăturile; în procesul de învățământ un rol extrem de important revenea părinților (James Hastings, *A Dictionary of the Bible*, Volume I: *D – Feasts*, Part II, Honolulu, University Press of Pacific, 2004, p. 646).

²³ David Collins, *Jewish Wisdom in the Hellenistic Age*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1997, p. 36.

²⁴ David Bridger, Samuel Wolk, *The New Jewish Encyclopedia*, West Orange, New Jersey, Behrman Publishing House, 1976, p. 123.

²⁵ Samuel Rocca, *Herod's Judaea: A Mediterranean State in the Classical World*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2008, p. 130.

²⁶ În anul 64 d.Hr., marele preot Joshua ben Gamala a instituit un sistem de școli elementare în întreaga Țară Sfântă, salariile educatorilor fiind plătite de către comunitățile israelite-Baba Bathra 21a (Arye Forta, *Examining Religions: Judaism*, Oxford, Heinemann Educational, 1995, p. 88).

²⁷ Jacob Neusner, *A Theological Commentary to the Midrash: Pesiqtā deRab Kahana*, vol. I, Lanham, Maryland, University Press of America, 2001, p. 72.

²⁸ Dan Urman, Paul Virgil McCracken Flesher, *Ancient synagogues: historical analysis and archaeological discovery*, Leiden, Brill Publishers, 1995, p. 241; Martin Sicker, *The Moral Maxims of the Sages of Israel: Pirkei Avot*, Lincoln, Nebraska, iUniverse Publishing House, p. 173.

²⁹ Dan Miron, *Educația – dimensiune a vieții*, în *MMS*, an LIX, nr. 7-9, iulie-septembrie, 1983, p. 401.

În Vechiul Testament, termenul specific pentru educație era *yasar*, care se poate traduce prin pedeapsă, bătaie, îmblânzire (Ieremia 10, 24; Pilde 9, 7)³⁰. De aici putem deduce importanța ce se acorda mijloacelor punitive, în cazul în care copilul devenea neascultător: „Cine cruță toiagul său își urăște copilul, iar cel care îl iubește îl ceartă la vreme” (Pilde 13, 24); „Pedepsește pe feciorul tău, cât mai este nădejde (de îndreptare), dar nu ajunge până acolo ca să-l omori” (Pilde 19, 18). Așadar, erau recomandate și pedepsele corporale, dar administrate cu blândețe, făcându-se apel la înțelepciune: „Dacă vreunul se abține să pedepsească un copil, acesta va fi în cele din urmă un desfrânat fără speranță” (Exodus Rabbah 1, 1); „Omul nu trebuie să-și terorizeze în mod excesiv copiii” (Ghittin 6b); „Copilul trebuie pedepsit cu mâna stângă și mângâiat cu mâna dreaptă” (Semahot 2, 6)³¹. Totuși, pentru noțiunea de educație, instrucție, disciplină, se putea folosi și *musar* (Pilde 1, 8)³².

Obligația de a învăța legea revenea bărbatului, femeia având doar roluri domestice: „Cum își dobândesc femeile un merit? Trimițându-și copiii să studieze Tora la sinagogă și soțul să se instruiască în școlile rabinilor” (Berachot 17a)³³. Apoi, „femeia rămâne acasă, în timp ce bărbatul merge în societate și dobândește înțelepciune prin discuții cu alți bărbați” (Genesis Rabbah 11, 1). Totuși, femeia avea un rol hotărâtor asupra destinului bărbatului ei, deoarece au „sufletul luminat” (Shabbat 33b): „Se spune că un israelit evlavios se însurase cu o femeie, cucernică și ea. Deoarece n-au avut copii, au divorțat. Bărbatul s-a recăsătorit cu o femeie rea; ea l-a stricat și pe el. Femeia divorțată s-a recăsătorit și ea. Soțul pe care l-a luat era un om rău, dar ea l-a adus pe drumul drept. Deci, totul depinde de femeie” (Genesis Rabbah 17, 7).

Unele texte talmudice sunt mai indulgente în privința cooptării mamei în procesul educativ: „Rabi Yose ben Hanina a spus în numele lui Resh Lakish: Pentru ca el să-l poată educa în spiritul îndeplinirii poruncilor. Dacă este așa, atunci de ce nu și o femeie? El este de părere că un bărbat trebuie să-și educe fiul în îndeplinirea legilor, dar o femeie nu trebuie să-și educe fiul în îndeplinirea legilor?” (Nazir 28b)³⁴. Aceasta este și părerea lui Rabenu Menahem Hameiri din Provence.

De asemenea, tot tatăl avea datoria de a-și întreține copiii din punct de vedere financiar (Shulchan Aruch, Even Haezer 73:6-7)³⁵. „Dragostea unui tată se îndreaptă spre copii, iar dragostea copiilor se îndreaptă spre proprii lor copii” (Sotah 49a). Un astfel de tată era binecuvântat, deoarece cuvântul din Psalmul 106, 3, „binecuvântat este cel care practică dreptatea tot timpul”, se referă tocmai la el (Ketubot 50a). Chiar dacă dispunea de mijloacele financiare necesare, mama era scutită de aceste obligații (Shulchan Aruch, Even Haezer 71:1)³⁶. Astfel, „un bărbat trebuie să cheltuiască pentru

³⁰ Donald E. Gowan, *The Westminster Theological Wordbook of the Bible*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 2003, p. 83.

³¹ Louis Israel Newman, Samuel Spitz, *The Talmudic Anthology: Tales and Teachings of the Rabbis, a Collection of Parables, Folk-tales, Fables, Aphorism, Epigrams, Sayings, Anecdotes, Proverbs and Exegetical Interpretations*, West Orange, New Jersey, Behrman Publishing House, 1945, p. 70.

³² Louis Jacobs, *The Book of Jewish Belief*, Springfield, New Jersey, Behrman Publishing House, 1984, p. 146.

³³ Nahum Norbert Glatzer, *Geschichte der talmudischen Zeit*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlagsgesellschaft, 1981, p. 117.

³⁴ Getsel Ellinson, *Women and Mitzvot*, vol. I, *Serving the Creator*, Jerusalem, Ahva Press, 1986, p. 9-10.

³⁵ Vezi un studiu detaliat în Elie Spitz, *Through Her I Too Shall Bear a Child: Birth Surrogates in Jewish Law*, în „The Journal of Religious Ethics”, Oxford, Blackwell Publishing, vol. 24, nr. 1, 1996, p. 65-97.

³⁶ Liela H. Goldman, *Saul Bellow's Moral Vision: A Critical Study of the Jewish Experience*, New York, Irvington Publishers, 1983, p. 64.

alimentația lui personală mai puțin decât îi permit mijloacele, pentru îmbrăcăminte atât cât îi îngăduie mijloacele, și mai mult decât mijloacele pe care le are pentru a-și cinsti soția și copiii, deoarece aceștia depind de el, în vreme ce el însuși depinde de Acela Care a vorbit și Care a creat universul” (Hul. 84b). Doar dacă tatăl era în imposibilitatea de a satisface aceste cerințe și după ce mama își asigura propriile nevoi, ea putea fi obligată să poarte grijă și de copii. În caz de divorț, ea putea în mod benevol să-și ia copiii în întreținere. Printre alte îndatoriri casnice, femeia trebuia să alăpteze pruncii, aceasta în cazul în care nu era angajată o slujitoare, care să-i poată oferi hrană copilului (Mishna Ketubot 5:5)³⁷.

Nașterea copiilor era un prilej de mare bucurie pentru o familie israelită³⁸: „Când are loc o naștere, toți se bucură; când are loc un deces, fiecare plânge” (Ecclesiast Rabbah 7:1); un semn al binecuvântării divine: „Apoi, ridicându-și ochii și văzând femeile și copiii, Isav a zis: Cine sunt aceștia? Zis-a Iacov: Copiii cu care a miluit Dumnezeu pe robul tău!” (Facerea 33, 5); „Cununa bătrânilor sunt nepoții, iar mărirea fiilor sunt părinții lor” (Psalm 17, 6); „Iată, fiii sunt moștenirea Domnului, răsplata rodului pântecelui. Precum sunt săgețile în mâna celui viteaz, așa sunt copiii părinților tineri. Fericit este omul care-și va umple casa de copii; nu se va rușina când va grăi cu vrăjmașii săi în poartă” (Psalm 126, 3-5); „Femeia ta ca o vie roditoare, în laturile casei tale; fiii tăi ca niște vlăstare tinere de măslin, împrejurul mesei tale. Iată, așa se va binecuvânta omul, cel ce se teme de Domnul” (Psalm 127, 3-4).

Apoi, pe copii se sprijină însuși viitorul întregii societăți omenești (Berachot 64a), tinerele vlăstare „dând sens familiei”³⁹. Moașele prezentau copilul tatălui, care îl lua în brațe și recunoștea, în acest fel, paternitatea (Facerea 50, 23). Se considera că familiile care aveau urmași erau binecuvântate de Dumnezeu, lipsa copiilor trebuind evitată cu orice preț. Și dacă totuși soțiile erau infertile, se recurgea la un subterfugiu, sclavele fiind date bărbaților, pentru a se putea realiza descendența (Facerea 16, 1-3; Levitic 20, 21; Deuteronom 7, 14 etc.).

„O persoană fără copii era considerată a fi moartă” (Genesis Rabbah 71, 6). Ferirea de a avea copii era considerată o ofensă adusă lui Dumnezeu: „Isaia a venit la regele Ezechias și i-a spus: Așa vorbește Domnul: Împlinește în casa ta poruncile, căci vei muri, nu vei mai trăi (Isaia 38, 1). Ce semnifică aceste cuvinte: Vei muri, nu vei mai trăi? Ce? Iată: Vei muri în această lume, nu vei mai trăi în lumea care va să vină. Ezechias întreabă: De ce această pedeapsă aspră? Pentru că nu ți-ai îndeplinit datoria de a avea copii. Stai, dar iată motivul: cu ajutorul Sfântului Duh am văzut că din mine se vor naște copii nedemni. Ai pătruns deci tainele Celui milostiv? Trebuia doar să împlinești ceea ce ți s-a rânduit, lăsându-L pe Cel Sfânt, binecuvântat fie El, să facă tot ceea ce va socoti că este mai bine!” (Berachot 10a).

După trecerea unei anumite perioade, femeia se putea prezenta la locul de închinare, aducând jertfă de curățire un miel și un pui de porumbel sau turturea (Levitic 12, 2-8). Dacă primul născut era băiat, tatăl trebuia să-l răscumpere dând în schimb 5 sicli de argint, „în amintirea celor 273 de întâi născuți curați la ieșirea din Egipt”⁴⁰. Tot tatăl

³⁷ Jan Willem Van Henten, *Families and Family Relations: As Represented in Early Judaism and Early Christianity: Texts and Fictions-Studies in Theology and Religion*, vol. 2, Leiden, Deo Publishing, 2000, p. 121-122.

³⁸ Leon Aron, *op. cit.*, p. 225.

³⁹ Cătălin Vatamanu, *Responsabilitatea familială a educării copilului – o perspectivă veterotestamentară*, în „Teologie și viață”, serie nouă, an XXI, nr. 1-4/2011, p. 29.

⁴⁰ Dumitru Abrudan, Emilian Cornițescu, *op. cit.*, p. 126.

avea datoria săvârșirii circumciderii pruncului de parte bărbătească, iar mama era aceea care îi pune nume copilului, imediat după naștere: „După câțva timp a zămislit Ana și a născut un fiu și i-a pus numele Samuel, căci își zicea ea: De la Domnul Dumnezeu Savaot l-am cerut!” (I Regi 1, 20)⁴¹. Numele era ales în așa fel încât să exprime comportamentul lui viitor (I Samuel 25, 25) și rolul pe care avea să-l îndeplinească în istoria poporului evreu (Judecători 6). Se pare că obiceiul acesta exista la mai multe popoare din jurul Canaanului⁴². În cazuri mai rare, tatăl era cel care pune nume copilului (Facerea 16, 15; 17, 19; Ieșirea 2, 22).

În Vechiul Testament, copilul era privit ca o binecuvântare, ca un dar dumnezeiesc. Spre deosebire de lumea greco-romană, în comunitatea iudaică nimeni nu ar fi îndrăznit să-și părăsească pruncul nou-născut. Istoricul roman Tacitus afirmă despre israeliți că aceștia nu practicau abandonul copiilor și nici uciderea lor, spre deosebire de popoarele vecine, care recurgeau adeseori la astfel de gesturi: „La iudei, omorârea unui copil născut este un mare păcat”⁴³. Dorința fermă de a avea copii se poate remarca în cuvintele Rahelei, soția lui Iacov, când aceasta, lovită de sterilitate, se adresează patriarhului: „Dar Rahila, văzând că ea n-a născut lui Iacov nici un fiu, a prins pizmă pe sora sa și a zis lui Iacov: «Dă-mi copii, iar de nu, voi muri». Mâiniindu-se însă Iacov pe Rahila, i-a zis: «Au doară eu sunt Dumnezeu, Care a stârpit rodul pânteceleui tău?»” (Facerea 30, 1-2). Tocmai de aceea, cuvântul sfânt fericește pe cei ce au copii mulți: „Iată, fiii sunt moștenirea Domnului, răsplata rodului pânteceleui. Precum sunt săgețile în mâna celui viteaz, așa sunt copiii părinților tineri. Fericit este omul care-și va umple casa de copii; nu se va rușina când va grăi cu vrăjmașii săi în poartă” (Psalm 126, 3-5). Iar psalmul următor laudă pe „femeia roditoare”, care „nu-și închide rodul pânteceleui”: „Femeia ta ca o vie roditoare, în laturile casei tale; fiii tăi ca niște vlăstare tinere de măslin, împrejurul mesei tale. Iată, așa se va binecuvânta omul, cel ce se teme de Domnul. Te va binecuvânta Domnul din Sion și vei vedea bunătățile Ierusalimului în toate zilele vieții tale. Și vei vedea pe fiii fiilor tăi. Pace peste Israel!” (Psalmul 127, 3-6).

În mai multe pasaje scripturistice remarcăm legătura indestructibilă dintre binecuvântarea divină și nașterea de prunci: „Și Eu voi ridica din tine un popor mare, te voi binecuvânta, voi mări numele tău și vei fi izvor de binecuvântare. Binecuvânta-voi pe cei ce te vor binecuvânta, iar pe cei ce te vor blestema îi voi blestema; și se vor binecuvânta întru tine toate neamurile pământului” (Facerea 12, 2-3); „Și au binecuvântat pe Rebeca și i-au zis: «Sora noastră, să se nască din tine mii și zeci de mii și să stăpânească urmașii tăi porțile vrăjmașilor lor!»” (Facerea 24, 60)⁴⁴.

Angoasa, zbuciumul sufleteșc, durerea profundă a mamei infertile – se pot distinge cu claritate în primul capitol al Cărții I Regi, unde se prezintă episodul nașterii lui Samuel, fiul lui Elcana și al Anei: „Așa se întâmpla în fiecare an, când mergea ea la casa Domnului: aceea o amăra, iar aceasta plângea și se tânguia și nu mânca. Dar iată o dată Elcana, bărbatul său, i-a zis: «Ana!» Și ea a răspuns: «Iată-mă!» A zis Elcana: «Ce plângi și de ce nu mănânci și pentru ce e întristată inima ta? Nu sunt eu oare pentru tine mai bun decât zece copii?» [...] Ea însă s-a rugat Domnului cu sufletul întristat și a

⁴¹ Vezi și Facerea 29, 31; 30, 24; 35, 18; I Samuel 1, 20; Rut 4, 17. De asemenea, vezi Rolland de Vaux, *Les institutions de l'Ancien Testament*, Paris, Les Éditions du Cerf, 1989, p. 74.

⁴² Leon Dură, *Familia în lumina Noului Testament*, în „Studii Teologice”, an LV, nr. 1-2, ianuarie-iunie, 2003, p. 105-106.

⁴³ Dan Miron, *op. cit.*, p. 395.

⁴⁴ Rochelle L. Millen, *Women, Birth, and Death in Jewish Law and Practice*, Waltham, Massachusetts, Brandeis University Press, 2004, p. 95.

plâns amarnic. Și a dat făgăduință, zicând: «Atotputernice Doamne, Dumnezeule Savaot, de vei căuta la întristarea roabei Tale și-ți vei aduce aminte de mine și de nu vei uita pe roaba Ta, ci vei da roabei Tale un copil de parte bărbătească, îl voi da ție, și nu va bea el nici vin, nici sicheră, nici brici nu se va atinge de capul lui» (I Regi 1, 7-11)⁴⁵.

Cu 200 de ani înainte de „plinirea vremii”, Isus, fiul lui Sirah, vorbea despre educația pe care trebuia să o aibă tânărul iudeu, împlinind, în același timp porunca dumnezeiască: „Fiilor, ascultați-mă pe mine, tatăl, și vă purtați așa ca să vă mântuiți. Că Domnul a înălțat pe tată peste fii și a întărit judecata mamei peste copii. Cel care cinstește pe tată se va curăți de păcat. Și ca acel care strânge comori, așa este cel care cinstește pe mama sa [...]. Rușine tatălui este fiul neînvățat (*bar*); iar când este o fiică (*bath*), ea s-a născut spre paguba părintelui său. Fiica înțeleaptă face bogat pe bărbatul său; iar cea fără de rușine este de întristare celui ce a născut-o. Fiica fără rușine face să roșească și pe tată și pe bărbat și de amândoi este disprețuită. [...] Calul neîmblânzit ajunge năraș, așa și un copil lăsat în voia lui ajunge rău-crescut. [...] Ceartă pe fiul tău și fă-l să lucreze, ca să nu se poticnească întru rușine. [...] Ai grijă de nume, că acesta-ți va rămâne mai mult decât o mie de comori mari de aur” (Ecclesiasticul 3, 1-17; 22, 3-5; 30, 8, 13; 41, 15).

Unele texte ale Talmudului vorbesc despre o strictețe mai mare în privința obligației copiilor de a-și cinsti părinții, comparativ cu aceea de a-L cinsti pe Dumnezeu: „Mare este învățătura de a-și cinsti părinții, deoarece, Cel Sfânt, binecuvântat fie El, îi atribuie chiar mai multă importanță decât cinstirea care-i este acordată Lui Însuși, căci stă scris: Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta!, precum și Cinstește-L pe Cel Veșnic cu bunurile tale! Cu ce Îl cinstești pe Dumnezeu? Cu ceea ce ți-a fost dat; de pildă, aducând la îndeplinire legi precum cele ale spicelor care trebuie lăsate pe câmp, ale colțului ogorului, ale dijmelor, ale milosteniei față de sărac etc. Dacă ai mijloacele să te conformezi acestor porunci, fă-o, dar dacă aceste mijloace îți lipsesc, nu ești obligat s-o faci. Nu tot așa stau lucrurile cu cinstea pe care o datorezi părinților tăi. Fie că ai sau nu mijloace, ești obligat să îndeplinești porunca, chiar dacă ești un cerșetor care umblă din poartă în poartă” (Pe’ah 15d). Totuși, dacă faptele părinților erau contrare voii lui Dumnezeu, situația se schimba, legea sfântă având întâietate: „Dacă un tată ar porunci fiului său să se întineze sau să nu înapoieze un obiect pierdut, pe care el l-a găsit, la prima vedere am putea spune că fiul ar fi obligat să se supună. Dar trebuie învățat și următorul text: Fiecare om trebuie să-și respecte mama și tatăl și trebuie să respecte și Sabaturile Mele [Legile Mele] (Levitic 19, 3). Căci, fiecare dintre voi este legat și prin cinstirea care este datorată Mie” (Yebamot 6a)⁴⁶.

Apoi, este interesantă explicația pe care o oferă Talmudul în privința întâietății tatălui la cinstire, căci porunca Decalogului este edificatoare în acest sens: „Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta”⁴⁷: „A fost descoperit de către Acela Care a adus universul la existență că un fiu va înclina să-și cinstească mama mai mult decât pe tatăl său, pentru că mama îl câștigă prin vorbe pline de bunătate. De aceea, Cel Sfânt, binecuvântat fie

⁴⁵ Stephen J. Andrews, Robert D. Bergen, *1, 2 Samuel: Holman Old Testament Commentary*, Volume Six, Nashville, Tennessee, Broadman & Holman Publishers, 2009, p. 11-15; Baruch Finkelstein, Michal Finkelstein, *The Third Key: A Jewish Couple's Guide to Fertility*, Jerusalem, Feldheim Publishers, 2005, p. 10-16; Penelope Duckworth, *Mary: The Imagination of Her Heart*, Cambridge, Massachusetts, Cowley Publications, 2004, p. 38-39.

⁴⁶ *Ein Yaakov: The Ethical and Inspirational Teachings of the Talmud*, a translation with commentary by Yaakov Finkel, Lanham, Maryland, Rowman and Littlefield Publishers, 2004, p. 353.

⁴⁷ La Levitic 19, 3 i se dă întâietate mamei.

El, a dat întâietate tatălui în porunca privind cinstirea datorată părinților. Dar a fost descoperit și cunoscut în fața Lui și faptul că un fiu trebuie să se teamă mai mult de tatăl decât de mama sa, deoarece tatăl este cel care îl învață Tora. De aceea, Cel Sfânt, binecuvântat fie El, a dat întâietate mamei în porunca referitoare la teama datorată părinților” (Kiddushin 30b și urm.)⁴⁸. Diferența persista și în cazul unui conflict în familie, între tată și mamă: „Dacă tatăl mi-ar spune: Dă-mi apă să beau, și mama mi-ar face aceeași cerere, cui trebuie să-i răspund în primul rând? Atunci lasă cinstirea datorată mamei tale și cinstește-ți tatăl, căci atât mama ta, cât și tu aveți datoria să-l cinstiți pe el” (Kiddushin 31a).

Binecuvântarea lui Dumnezeu se revărsa peste familia în care tatăl și mama erau respectați: „Atunci când un om își cinstește tatăl și mama, Cel Sfânt, binecuvântat fie El, zice: Țin socoteală de aceasta, ca și cum aş locui împreună cu ei și aş fi cinstit Eu” (Kiddushin 38b). De asemenea, tot Talmudul explica limitele pe care la avea această cinstire adusă părinților: „Un rabin prezida consiliul orașului. O dată, mama îl palmui în prezența întregii adunări. Papucul de care ea se sluji pentru a-l lovi îi scăpă din mână. El îl ridică de jos și i-l întinse, pentru ca ea să nu fie nevoită să se aplece” (Pe’ah 15c); „Dacă un fiu își vede tatăl păcătuiind împotriva poruncilor Torei, el nu trebuie să spună: Tată, ai păcătuit împotriva legilor biblice!, ci: Tată, iată ce se pune în Tora!, lăsându-și părintele să decidă asupra modului cum trebuie procedat. În acest fel, tatăl își va da seama de greșeala săvârșită și nu va fi făcut de rușine” (Sanhedrin 80b-81a)⁴⁹.

Obligația de cinstire persista și după decesul părinților: „Fiecare om trebuie să-și cinstească tatăl, viu sau mort. Dacă a murit, fiul, când are prilejul să vorbească despre el, nu trebuie să spună: Așa spunea tatăl meu, ci Așa vorbea tatăl meu, învățătorul meu; fie ca eu să fiu ispășirea morții sale”. Aceasta era valabil numai 12 luni de la decesul tatălui. După trecerea acestui soroc, fiul avea datoria să spună: Amintirea sa este binecuvântată în viața cea veșnică” (Kiddushin 31a)⁵⁰.

Ca o concluzie, putem spune că, la vechii evrei, copilul învățat era mai prețuit decât un soldat sau un paznic al cetății. Acest lucru este scos în evidență de către rabinul Iuda Nesia, care și-a trimis colegii prin cetăți să vestească poporului Legea lui Moise. La întrebarea acestora: „Cine sunt apărătorii cetății?”, de fiecare dată li se răspundea: paznicii și soldații. Imediat, greșeala era scoasă în evidență: „Aceștia nu sunt apărătorii cetății, ci distrugătorii ei”. Pentru a sublinia importanța educației în viața omului, unii dintre rabini considerau că doar aceia care vor „poseda la perfecție Tora și vor face fapte bune” vor ajunge de-a dreapta lui Dumnezeu. Alții, însă, susțineau că numai învățătorii Bibliei și ai Mishnei, care se ocupă în mod serios de instruirea copiilor, se vor bucura în împărăția cerurilor (Pesiqta Kahana 180a)⁵¹.

⁴⁸ Moshe Lieber, *The Fifth Commandment: Honoring Parents : Laws, Insights, Stories and Ideas*, New York, Mesorah Publications, 1998, p. 58.

⁴⁹ Ronald L. Eisenberg, *What the Rabbis Said: 250 Topics from the Talmud*, Santa Barbara, California, ABC-CLIO Press, p. 117.

⁵⁰ Dovid Wax, *The Encyclopedia of the Taryag Mitzvot: The Ten Commandments*, vol. I, Lakewood Township, New Jersey, Taryag Legacy Foundation, 2005, p. 246.

⁵¹ Claude Goldsmid Montefiore, *Rabbinic Literature and Gospel Teachings*, New York, KTAV Publishing House, 1970, p. 257.

EDUCATION IN THE JEWISH SOCIETY OF THE OLD TESTAMENT
(Summary)

Keywords: education, children, father, mother, Jews, God, Torah.

In the Old Testament, there was a great emphasis on the family and the birth and the education of the children. At the foundation of the society stood the family, based on the prescriptions of the Torah given by God to Moses. In the scriptural pages, the relations between men and women in marriage are particularly complex. Sometimes, the love between the two is considered important, other times the worries for success, in other cases the two are married thanks to the parents. In view of the chosen people, marriage and procreation were true religious acts-mitzvot. A family who had children was considered to be blessed by God, was seen as a viable example of *modus vivendi* of the faith. In his turn, the child was seen as a real godsend, a major source of stability and prosperity. The father was concerned about the child education at first, and then he was able to use the services of a public school. This article captures various aspects of the young Israelite's education in the Old Testament, the content of the education matters, educators, social implications, etc.

IULIAN MARCEL CIUBOTARU*

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA OBÂRȘIA MITROPOLITULUI GHEORGHE AL II-LEA AL MOLDOVEI**

Mitropolitul Gheorghe al II-lea al Moldovei a fost mult timp un personaj foarte puțin cunoscut în istoriografia română, iar acest lucru nu s-a datorat dezinteresului manifestat de istorici. Dimpotrivă, persoana acestui ierarh român din veacul XVI a trezit de timpuriu curiozitate în rândul celor care studiază trecutul, mai ales prin felul morții sale, unic în spațiul moldovenesc: Gheorghe al II-lea a fost ars de viu de către Ioan Vodă cel Cumplit, în 1572. Acuzat de sodomie și hulit în rândurile clerului moldovenesc din a doua jumătate a secolului XVI, figura acestui ierarh din Moldova medievală a rămas singulară, excentrică și neobișnuită. Mult timp nu s-au cunoscut nici măcar anii săi de păstorie, fiind considerat, fără temei, cel care l-a înlocuit pe cronicarul Macarie în perioada 1548-1551 la conducerea Mitropoliei Țării de Jos¹. S-a crezut, de asemenea, că a fost mitropolit la Suceava până la începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu, care l-ar fi alungat din scaun, instalându-l în locul său pe Grigorie, cu metania la Mănăstirea Neamț². Am arătat însă, cu altă ocazie, că trebuie să se renunțe la această perspectivă, dat fiind că mitropolitul Gheorghe era încă în scaunul arhieresc de la Suceava chiar și la 22 iunie 1553³, părăsind ulterior înalta demnitate pe care a ocupat-o pe la mijlocul anului 1551, atunci când Grigorie Roșca a fost nevoit să se retragă de la conducerea Bisericii moldovenești.

Gheorghe al II-lea apare întâia oară ca mitropolit într-un uric emis la 7 octombrie 1551⁴, apoi într-un alt document din 19 februarie 1552⁵, fiind succedat în demnitatea de

---

* Doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

** Această cercetare a fost susținută mai întâi din bursa primită în cadrul proiectului POSDRU 159/1.5/S/137832, „Minerva – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, apoi din fondurile programului european ERASMUS MUNDUS Project EMERGE (Erasmus Mundus European Mobility with Neighbouring ReGion in the East), Action 2 – Strand 1 (2009-2013), Grant Agreement no. 2011-2576/001-001-EMA2 (Lot 8: Moldova, Ukraine, Belarus).

¹ Opinie exprimată, printre alții, și de Mircea Păcurariu (vezi *Contribuții la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, în *MMS*, anul LI, nr. 3-4, martie-aprilie 1975, p. 232).

² Alexandru Găină, *Biserica Ortodoxă din Moldova în timpul domniilor lui Alexandru Vodă Lăpușneanu (1552-1561; 1564-1568)*, în „Studii teologice”, seria a II-a, anul XXVIII, nr. 7-10, septembrie-decembrie 1976, p. 659.

³ Iulian Marcel Ciubotaru, *Egumenii Mănăstirii Neamț în secolul al XVI-lea*, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coordonatori), *Imaginea în istorie. Tipologii în societatea de ieri și de azi*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, p. 62-73.

⁴ *DRH*, A. Moldova, vol. VI (1546-1570), întocmit de Ioan Caproșu, București, Editura Academiei Române, 2008, nr. 69, p. 123.

⁵ *Ibidem*, nr. 74, p. 128-129; *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XXV, editat de Theodor Codrescu, Iași, 1895, p. 11.

întâistătător al Bisericii din Moldova de Grigorie al II-lea de la Neamț⁶. Retrăgându-se din scaunul de mitropolit cel mai devreme la sfârșitul anului 1553 sau la începutul celui următor, Gheorghe al II-lea a fost părtaș, alături de câțiva boieri, la comploturile din 1555, de îndepărtare a lui Alexandru Lăpușneanu de la conducerea Moldovei⁷; fapt care, precum se știe, nu a avut sorți de izbândă, astfel încât, cel mai probabil, mitropolitul a trebuit să părăsească în străinătate, revenind ulterior în țară și retrăgându-se la mănăstirea sa de metanie, Bistrița.

Despre moartea acestui ierarh, petrecută atunci când nu mai ocupa de mult nici o demnitate bisericească, ne relatează cronicarul Azarie, care precizează: „Dacă se afla pe undeva aur, se repezea și-l aducea la dânsul [Ioan Vodă cel Cumplit – n.n.], căci era robul aurului. A lipsit chiar și pe ostași de leafa lor. A aruncat chiar și pe episcopul Gheorghe în focul atotmistuitor, *căci și acesta era lacom și foarte sgârcit* [s.n.] și a pus mâna pe averea lui care era mare”⁸.

Plecând de la câteva documente de proprietate din veacul XVI, voi încerca, în rândurile care urmează, să prezint câteva informații despre familia acestui ierarh moldovean.

*

În iulie 1583, surorile fostului mitropolit de Suceava, Nastasia călugărița și Nastea, dăruiesc Mănăstirii Bistrița satele Tâmpeschi și Mânjești, „ca să le fie lor de pomenire ca și fratelui lor, fostului mitropolit Gheorghe”⁹. Până să ajungă însă la această hotărâre, cele două surori, alături de un strănepot, pe nume Drăgan, s-au judecat de mai multe ori cu monahii de la Mănăstirea Bistrița în privința stăpânirii domeniilor menționate, precum și altor teritorii („o bucată de pământ din hotarul Gugeștilor până în

⁶ Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, cu un cuvânt înainte de Înalț Prea Sfințitul Teoctist, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, Iași, 1981, p. 284; Matei Corugă, *Gheorghe al II-lea și Grigorie de la Neamț, doi mitropoliți necunoscuți ai Moldovei din secolul al XVI-lea*, în *BOR*, anul LXXXIX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1971, p. 1239-1243.

⁷ Un document din decembrie 1555 amintește despre „Negrilă și despre mitropolit, care au fugit din țara Moldovei și i-a ținut la el voievodul Rusiei și le-a dat drumul din Polonia și i-a condus până mai sus de Jaroslaw, dându-le pentru hrană două sute de zloți ungurești, i-a călăuzit domnul Prokop, fratele domnului voievod al Rusiei. Acum ei se află la împăratul turcesc, împreună cu acel voievod și cu alții, încât s-au adunat mulți dușmani [ai lui Alexandru Lăpușneanu – n.n.]; ei oferă împăratului turcesc o mare bucată de țară din munți, de la granița ungurească și până la Nistru și ținuturile Orhei și Lăpușna și ținutul Chigheciului [...]. Toate acestea le pune la cale Negrilă, care a fugit de la domnul nostru și mitropolitul, care nu sunt prieteni ai domnilor creștini și roagă pe împăratul turcesc să dea aceleia domnia Țării Moldovei” (vezi Th. Holban, *Documente externe (1552-1561)*, în *SRdI*, tom 18, 1965, nr. 3, p. 673). Trebuie precizat că actul citat în cuprinsul acestei note nu poate fi din 1553, așa cum s-a spus (vezi Bogdan-Petru Maleon, *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 201), întrucât la acea dată mitropolitul Gheorghe păstora încă în scaunul de la Suceava.

⁸ *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediție revizuită și completată de P. P. Panaitescu, București, Editura Academiei, 1959, p. 149 (varianta românească). Potrivit unor relatări, Ioan Vodă cel Cumplit l-a acuzat de mitropolitul Gheorghe de sodomie, faptă despre care *Îndreptarea legii* prevede: „De să va afla neștine de în clirosul besearicii să fie sodomlean, acela se va sărăci de toate, după cum scrie pravila besearicii, de tot binele ce va fi având de la besearică se va lipsi și-l vor opri și de la besearică și-l vor duce de-l vor închide într-o mănăstire departe; și mai vârtos îl vor lepăda de tot și cu totul de cinstea lui, și atunci se va da pre mâna judecătorului celui mirenesc să-l certe cu moarte, ce să zice să-i tae capul” (vezi *Îndreptarea legii – 1652*, București, Editura Academiei, 1962, glava 333, p. 304-305).

⁹ *DRH*, A. Moldova, vol. VII (1571-1584), întocmit de Ioan Caproșu, București, Editura Academiei Române, 2012, nr. 490, p. 597-599; *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. III (1571-1590), București, Editura Academiei, 1951, nr. 274, p. 221-222.

hotarul Tătărașilor¹⁰). Petru Șchiopul a judecat în iulie 1583 procesul în cauză, însă ținând cont de faptul că „aceste sate n-au fost lor ocină de baștină, ci au fost numai de la cumpărătura lui Gheorghe mitropolitul, de la Andreica și de la surorile lui: Anușca, Varvara, Sofica, Marina, feciorii lui Dan Davidescu”¹¹, a dat dreptate monahilor bistrițeni. Precum s-a văzut, cele două surori s-au conformat hotărârii domnești, însă strănepotul acestora, Drăgan, deși „n-a vrut să să lasă, de bună voia lui, cu părțile sale, ci au vrut să stăpânească dintru acele de mai sus zise sate”, nu a avut încotro și a acceptat judecata domnească. Pe baza acestui document s-a demonstrat că mitropolitul Gheorghe al II-lea avea „stare boierească”, întrucât „făcea parte dintr-o familie care avea dreptul să dețină proprietăți și se lupta pentru rotunjirea lor”¹².

Cu doi ani mai devreme ca dania surorilor mitropolitului Gheorghe să aibă loc, la 18 octombrie 1581, Iancu Sasul judecă stăpânirea unor părți din satele Mânjești, Tâmpesți și Bungești. Neînțelegerea se iscase între aceiași călugări bistrițeni și „Ihnat și surorile lui Dochia și Greaca și fratele lor Vasile și sora lor Mica și fratele lor Cârstea și sora lor Grozava, copii[i] lui Ion și unchii lor Trifan și Costin și Ihnat și sora lor Parasca, copii[i] Lucăi, toți nepoții lui Dan Davidescu și vara lor Drăgaia, fiica lui Drăgan, deasemenea nepoata lui Dan Davidescu”¹³. Nu se poate trece cu vederea peste *înrudirea* dintre cei implicați în cele două procese la care am făcut trimitere. De exemplu, despre Drăgan știm, din uricul emis în iulie 1583, că era strănepot al surorilor mitropolitului Gheorghe (deci și al acestuia din urmă). Însă fiica lui Drăgan (să observăm că în octombrie 1581 nu Drăgan s-a înfățișat în fața voievodului, precum s-a întâmplat în iulie 1583, ci fiica acestuia), Drăgaia, era rudă cu cei care contestau stăpânirea monahilor bistrițeni în octombrie 1581, amintiți mai sus. Această Drăgaia era vară primară cu nepoții Lucăi, ceea ce înseamnă că Drăgan, tatăl Drăgaiei, era nepot de frate pentru Luca, așadar Drăgaia făcea parte din aceeași generație cu copiii lui Ion. Ajunși în acest punct, ni se pare evident că mitropolitul Gheorghe era rudă cu familia lui Dan Davidescu, chiar dacă în iulie 1583 Petru Șchiopul menționează despre satele Tâmpesți și Mânjești că „n-au fost lor [surorilor mitropolitului și strănepotului acestora, Drăgan – n.n.] ocină de baștină”, ceea ce corespunde realității, dat fiind că mitropolitul cumpărase satele cu pricina în februarie 1552. Într-adevăr, domeniile în cauză nu erau „ocină de baștină” acestor personaje, aparținând, în schimb, unor rude apropiate, mai sus numite. Rezultă de aici că mitropolitul era rudă cu Andreica și surorile lui, Anușca, Varvara, Sofica și Mariica, fiicele lui Dan Davidescu. Doi dintre acești copii, respectiv Andreica și Marica (care foarte probabil este identică cu Marina din uricul emis în iulie 1583), vând, alături de Trifan, fiul lui Luca, la 2 decembrie 1549, unui Ion și fiului său Grigorie bucățile lor din satul Tâmpesți, pentru care tatăl lor, Dan, avea uric de întăritură de la Ștefan Voievod (acesta trebuie identificat cu Ștefan cel Tânăr, dat fiind că Iliș Rareș îl numește „vărul domniei mele”¹⁴). Documentul emis în decembrie 1549 aduce un amănunt genealogic extrem de important: Trifan era nepot al lui Andreica și al Maricăi, ceea ce înseamnă că cei cinci copii ai lui Dan Davidescu nu făceau

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Ștefan S. Gorovei, *Originea socială a înaltului cler monahal*, în *ArhGen*, II (VII), nr. 3-4/1995, p. 184-185.

¹³ *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, nr. 228, p. 176; Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XXV, p. 12-13.

¹⁴ *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. I, nr. 528, p. 586. Această identificare nu trebuie pusă la îndoială, dat fiind că în alt uric Iliș Rareș exprimă și mai explicit acest lucru: „vărul domniei mele, Ștefan voievod cel Tânăr” (vezi *ibidem*, vol. II, nr. 8, p. 10).

parte din aceeași generație cu fiii lui Luca, abia acesta din urmă fiind văr cu fiii lui Dan Davidescu. Mai trebuie precizat că mitropolitul Gheorghe cumpărase satele Mânjești, Tâmpeschi și o bucată de pământ aflată în hotarul Bungeștilor, la 19 februarie 1552, de la copiii lui Dan Davidescu: Andreica, Anușca, Varvara, Sofiica și Marina, pentru o mie o sută zloți tătarăști¹⁵. Deși uricul în cauză nu amintește, cunoaștem astăzi, grație însemnărilor de mai sus, că mitropolitul a cumpărat domeniile respective de la rudele sale, intervenea deci, în acest caz, dreptul de preempțiune.

Un uric emis la 1 decembrie 1581 permite o identificare mult mai clară a relațiilor de rudenie din familia mitropolitului Gheorghe. La această dată, doar una din surorile mitropolitului, este vorba despre Nastea, alături de fiul (Ion) și nepotul ei (Drăgan), se judecă în fața divanului domnesc pentru două iazuri cumpărate de „Gheorghe episcop”, pentru care monahii de la Bistrița plătesc o sută șapte zloți tătarăști rudelor fostului mitropolit¹⁶. Uricul din decembrie 1581 aduce un amănunt foarte important: Ion era fiul Nastei, deci nepot de soră al mitropolitului. Însă, precum s-a văzut, copiii acestui Ion sunt arătați în actul din octombrie 1581: Ihnat, Dochia, Greaca, Vasilie, Mica, Cârstea și Grozava, deci toți aceștia erau nepoții de fiu ai Nastei, sora mitropolitului. Să mai observăm că Ion, fiul Nastei (numit astfel în decembrie 1581), este arătat în actul emis la 18 octombrie 1581 ca fiind „al Lucăi”, deci copil al acestuia (alături de alții, ale căror nume apar, de asemenea, în act). Rezultă de aici că sora mitropolitului, Nastea, era soția acestui Luca, mariaj din care au rezultat cinci copii (Ion, Trifan, Costin, Ihnat și Parasca). Totodată, în uricul din octombrie 1581 se precizează despre copiii lui Ion (Ihnat, Dochia, Greaca, Vasilie, Mica, Cârstea, Grozava) și unchii acestora (Trifan, Costin, Ihnat și Parasca) că fetele și băiatul lui Dan Davidescu erau „alte rude ale lor”, ceea ce corespunde, precum s-a văzut, realității. S-ar înțelege astfel că Dan Davidescu era frate cu Luca, iar frații lui Ion și copiii acestuia erau nepoți și strănepoți de frate pentru Dan Davidescu, ceea ce, potrivit uricului din decembrie 1549, nu corespunde realității. Luca trebuie să fi fost un copil al unui frate de-al lui Dan Davidescu, numai în acest fel justificându-se faptul că fiii lui Luca erau considerați nepoți ai fiilor lui Dan Davidescu. Deci acesta din urmă nu era frate cu Ion, așa cum considera Alexandru Gonța¹⁷, întrucât Ion era nepotul unui frate (al cărui nume nu s-a păstrat) de-al lui Dan Davidescu. Dacă Ion ar fi fost frate cu Dan Davidescu ar însemna că frații lui Ion erau, de asemenea, frați cu Dan Davidescu, ceea ce, potrivit uricului de la 18 octombrie 1581, nu este adevărat, întrucât atât frații lui Ion, cât și copiii acestuia sunt numiți „toți nepoții lui Dan Davidescu”. În lumina acestor interpretări, nici Mica, una din fiicele lui Ion, nu mai poate fi prezentată ca nepoată a lui Dan Davidescu¹⁸, ci ca strănepoată de frate al aceluiași personaj. După cum s-a observat, personajul care a permis realizarea acestor conexiuni genealogice este Ion, arătat ca fiu al Nastei, sora mitropolitului. Dar unchii copiilor lui Ion erau, potrivit uricului de la 20 octombrie 1581, „copii[i] Lucăi”, ceea ce înseamnă că Ion era, la rândul său, băiatul acestui Luca care, precum am arătat mai sus, nu putea fi decât soțul Nastei, sora mitropolitului Gheorghe.

În ceea ce îl privește pe Drăgan și pe fiica acestuia, în uricul din octombrie 1581 se afirmă că Drăgaia era vara copiilor lui Ion, băiatul Lucăi, ceea ce ar însemna că Drăgan făcea parte din aceeași generație cu fiii Lucăi, prin urmare, acest Drăgan era

¹⁵ *Ibidem*, p. 9-10.

¹⁶ *Ibidem*, vol. III, nr. 231, p. 177-178.

¹⁷ *Indicele numelor de persoane*, p. 316.

¹⁸ *Ibidem*, p. 448.

copilul unui frate sau al unei surori a lui Luca. Să mai observăm că Drăgan apare atât ca nepot cât și ca strănepot al celor două surori ale mitropolitului, fapt care trebuie pus pe seama unei erori strecurate într-unul din cele două acte (în iulie 1583 este numit strănepot, iar la 1 decembrie 1581 apare ca nepot al Nastei, deci și al Nastasiei și al mitropolitului Gheorghe). Dacă însă observațiile de până acum sunt corecte, ar rezulta că Drăgan era nepot colateral al Nastei, soția lui Luca, abia acestuia din urmă fiindu-i nepot de frate sau soră. Totodată, din uricul emis la 1 decembrie 1581 s-ar deduce că Drăgan era fiul lui Ion, deci nepotul de fiu al Nastei, ceea ce însă nu corespunde realității. Totuși, faptul că Drăgan este numit strănepot al surorilor mitropolitului ar putea avea o explicație. Precum s-a văzut, acest Drăgan era nepot de frate pentru Luca, deci și pentru Nastea, sora mitropolitului. Însă pentru acesta din urmă, cât și pentru Nastasia călugărița, Drăgan era rudă foarte îndepărtată, întrucât era un nepot al soțului Nastei, așadar Nastasia călugărița putea avea o justificare numindu-l pe Drăgan „strănepot”, întrucât s-a raportat, probabil, la rudenția colaterală și îndepărtată între ea, fratele său, fostul mitropolit, și nepoții cumnatului său.

Cu privire la strămoșul la care aproape toți urmașii se raportau, Dan Davidescu, acesta a fost identificat de Alexandru Gonța cu hatmanul și pârcălabul Sucevei, Dan, soțul Tudosiei¹⁹ și ginerele lui Glavan vistier²⁰. La 21 august 1581 este amintită Nastasia, fiica hatmanului Dan²¹, care, foarte probabil, nu este identică cu Nastasia călugărița din uricele la care am făcut trimitere mai sus. Dacă această egalitate dintre Dan Davidescu și Dan hatmanul, afirmată, precum s-a văzut, de Alexandru Gonța, ar corespunde realității, ar însemna, luând în calcul uricul de la 21 august 1581, prin care Nastasia este arătată ca fiica hatmanului Dan, că Nastasia era sora Nastei și a mitropolitului Gheorghe, deci acesta din urmă era, la rândul său, fiul lui Dan Davidescu, ceea ce nu corespunde nicidecum realității, întrucât copiii lui Dan Davidescu sunt arătați în uricul de la 19 februarie 1552, atunci când mitropolitul Gheorghe însuși cumpără de la aceștia satele Mânjești și Tâmpaști.

Să urmărim, totuși, ce argumente ar pleda pentru un semn de egalitate între Dan hatmanul și Dan Davidescu. La 7 septembrie 1587, Anușca, fiica Dragnei și nepoata lui Dan hatman, alături de fiul ei, Pătrașco, vând lui Simion Stroici a patra parte din satul Crivești²². Această Dragna (care va pleca la Brăila luând cu ea privilegiile pentru satul Crivești), fiica hatmanului Dan²³, a mai avut și alți copii. Unul dintre ei a fost vistiernicul Zosim²⁴, nimeni altul decât întemeietorul schitului care îi va purta numele, situat pe valea Secului²⁵. De asemenea, la 30 iunie 1598 este amintită Teodosia, soția lui Dumitru uricar din Hârlău, fiica lui Toader Dragsin și a Dragnei, nepoata hatmanului Dan²⁶. Cred, așadar, că această Dragna nu este nicidecum fiica lui Dan Davidescu (așa cum ar rezulta dacă acesta și Dan hatmanul ar fi una și aceeași persoană), dat fiind că numele ei nu este trecut, în uricul emis la 19 februarie 1552, în rândul copiilor lui

¹⁹ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, nr. 512, p. 422.

²⁰ *Indicele numelor de persoane*, p. 143.

²¹ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, nr. 225, p. 172.

²² *Ibidem*, nr. 453, p. 367-377.

²³ *Ibidem*, vol. IV, nr. 292, p. 238.

²⁴ Amintit în uricul de la 23 iunie 1589 (vezi *ibidem*, nr. 523, p. 435).

²⁵ Alexandru Gonța, *Un așezământ de cultură de la Alexandru Lăpușneanu pe valea Secului înainte de citoria lui Nistor Ureche: Schitul lui Zosim*, în *MMS*, anul XXXVIII, nr. 9-12, septembrie-decembrie 1962, p. 702-704.

²⁶ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. IV (1591-1600), București, Editura Academiei, 1952, nr. 286, p. 233.

Dan Davidescu. Despre hatmanul Dan (numele său apare în zeci de urice emise mai cu seamă în a doua jumătate a secolului XVI) sau familia acestuia, informațiile documentare sunt numeroase, însă acestea nu își găsesc rostul aici, dat fiind că investigația de față s-a concentrat asupra rudelor colaterale ale mitropolitului Gheorghe.

Mai adaug aici o ultimă observație cu privire la familia din care provenea Dan Davidescu. La 17 martie 1490, Ștefan cel Mare întărește lui Negrilă Batirescul jumătate dintr-un sat aflat la Cărligătură, „unde a fost Cârstea”. Bucata respectivă de pământ a fost cumpărată de la Mănăilă și fratele său, Danul, precum și de la Zolca și Nastea, surorile celor amintiți anterior. Despre cei patru vânzători uricul precizează că erau copiii lui Iurie Davidescu, iar pentru ocina vândută în martie 1490 dețineau uric care aparținuse bunicului lor²⁷, al cărui nume a fost șters din documentul original, dar despre care știm că fusese comis în prima jumătate a secolului XV²⁸. Așadar, nu cred că este greșit dacă îl considerăm pe Danul din actul emis la 17 martie 1490 ca fiind una și aceeași persoană cu Dan Davidescu. De altfel, un uric emis la 13 aprilie 1620 amintește despre urmașii lui Iurie Davidescu. La această dată un personaj pe nume Nemțeanul vinde a șaptea parte din jumătate din a patra parte a satului Țibucani, aflat în ținutul Neamț²⁹. Nemțeanul era fiul Anușcăi, nepot al Frăsinei și strănepot al lui Iurie Davidescu, ceea ce însă nu duce nicidecum spre concluzia că Frăsina era fiica lui Iurie Davidescu, dat fiind că urmașii direcți ai acestuia sunt arătați în uricul din martie 1490. Nici nu se poate admite că Frăsina era o fiică a lui Iurie Davidescu, născută după 1490,

²⁷ DRH, A. Moldova, vol. III (1487-1504), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, Editura Academiei, 1980, nr. 79, p. 154; DIR, A. Moldova, veacul XV, vol. II (1476-1500), București, Editura Academiei, nr. 130, p. 142.

²⁸ Ar putea fi identificat cu unul dintre următoarele personaje care au ocupat această dregătorie în Moldova veacului XV: Stanciul, comis începând cu 14 aprilie 1435 (vezi DRH, A. Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu și Leon Șimanschi, București, Editura Academiei, 1975, nr. 139, p. 194); ultima sa apariție documentară datează de la 29 septembrie 1441 (*ibidem*, nr. 217, p. 304); Burciul, care apare întâia oară ocupând funcția de comis la 24 februarie 1442 (*ibidem*, nr. 217, p. 304); ultima sa apariție în Sfatul Domnesc se petrece la 5 aprilie 1442 (*ibidem*, nr. 220, p. 316); Bunghe, amintit întâia oară la 6 martie 1443 (*ibidem*, nr. 225, p. 316); ultima sa atestare în dregătoria de comis este în uricul pus în circulație la 7 mai 1443 (*ibidem*, nr. 229, p. 323); Giurgiu, amintit întâia oară ocupând această funcție în documentul de la 22 mai 1443 (*ibidem*, nr. 231, p. 326). Ulterior, este atestat din nou Bunghe, de la 27 mai 1443 (*ibidem*, nr. 232, p. 328) până la 25 ianuarie 1446 (*ibidem*, nr. 260, p. 369); Luca, apare în Sfatul Domnesc de la 28 ianuarie 1446 (*ibidem*, nr. 261, p. 370) până la 20 iulie 1446 (*ibidem*, nr. 269, p. 381); Cascoie, amintit la 14 ianuarie 1447 (*ibidem*, nr. 271, p. 384); Goian, amintit la 15 iulie 1448 (*ibidem*, nr. 280, p. 399), precum și într-un document considerat fals de editorii colecției DRH, datat 16 decembrie 1442 (*ibidem*, nr. IX, p. 430); Giurgea, prezent într-un singur document, emis la 5 iunie 1449 (*ibidem*, vol. II (1449-1486), întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei, 1976, nr. 4, p. 6). La 13 iunie 1451 comis era Stanciul (*ibidem*, nr. 11, p. 12), pentru ca la 10 septembrie 1452 să reapară în urice Giurgiu (*ibidem*, nr. 20, p. 23), care este prezent în acte până la 1 ianuarie 1454 (*ibidem*, nr. 39, p. 55); Petru Erzeanu, amintit în această dregătorie între 25 august 1454 (*ibidem*, nr. 40, p. 57) și 30 iunie 1456 (*ibidem*, nr. 61, p. 92); Ioan Boureanu, comis între 8 septembrie 1457 (*ibidem*, nr. 63, p. 96) și 13 august 1464 (*ibidem*, nr. 122, p. 176); Neagu, comis la 12 septembrie 1464 (*ibidem*, nr. 123, p. 178). Apoi apare din nou în funcția de comis Ion, la 12 noiembrie 1464 (*ibidem*, nr. 124, p. 178), după care în această dregătorie este atestat iarăși Neagu; ultima apariție documentară a acestuia din urmă se petrece la 10 august 1470 (*ibidem*, nr. 169, p. 254); Ilea Huru, comis între 13 august 1471 (*ibidem*, nr. 173, p. 257) și 22 mai 1476 (*ibidem*, nr. 206, p. 313); Grozea Micotici, comis între 11 februarie 1478 (*ibidem*, nr. 211, p. 319) și 29 mai 1484 (*ibidem*, nr. 262, p. 403); Șandru, comis dinainte de 14 septembrie 1486 (*ibidem*, nr. 264, p. 405), până după data emiterii uricului de la 17 martie 1490. De asemenea, la 5 decembrie 1460 (*ibidem*, nr. 97, p. 138), precum și la 3 septembrie 1473 (*ibidem*, nr. 192, p. 287) este atestat comisul Ivașco, iar la 18 iulie 1470 aceeași dregătorie era ocupată de Barsu. Totodată, într-un uric emis la 10 ianuarie 1490, se amintește despre comisul Petru (*ibidem*, vol. III, nr. 59, p. 113).

²⁹ DIR, A. Moldova, veacul XVII, vol. IV (1616-1620), București, Editura Academiei, 1956, nr. 580, p. 456.

întrucât la această dată nu știm dacă Iurie Davidescu mai trăia; oricum copiii săi erau maturi, implicați în acțiuni de vânzare-cumpărare.

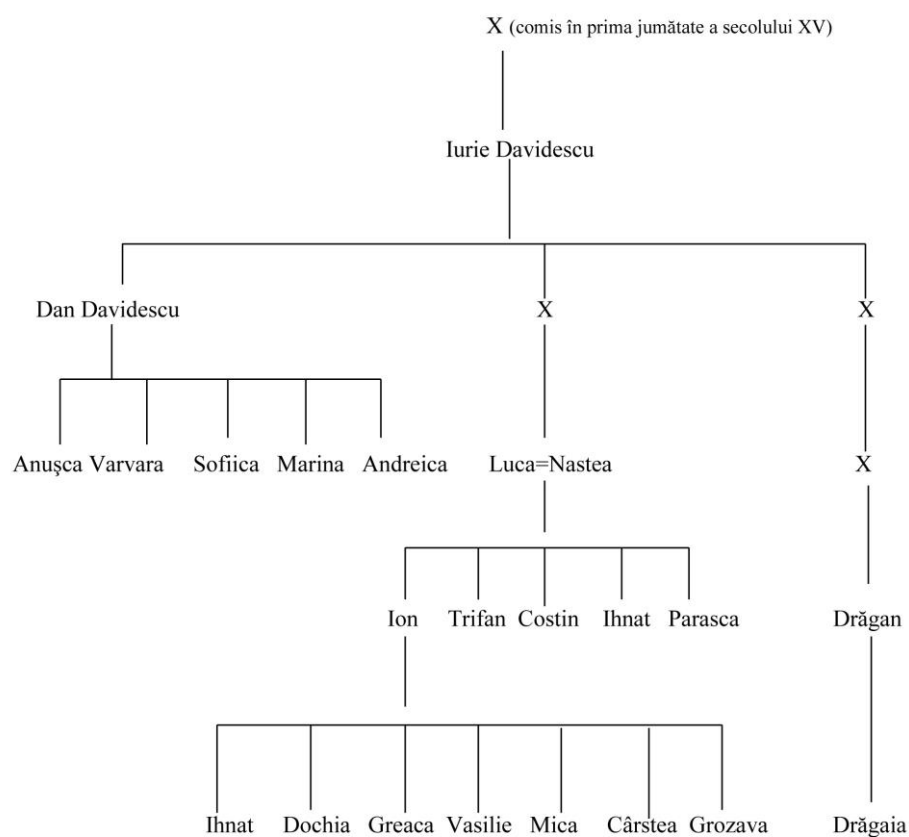
Toate aceste amănunte din istoria neamului Davidescu se intersectează doar tangențial cu mitropolitul Gheorghe al II-lea, rudă colaterală cu cei despre care a fost vorba în textul de față. Așa cum se prezintă în acest moment, imaginea familiei Davidescu și a mitropolitului Gheorghe al II-lea nu este încă pe deplin lămurită. Pe viitor, doar noi documente ori investigații minuțioase vor putea să confirme sau să infirme unele afirmații și ipoteze exprimate în acest material.

OBSERVATIONS ABOUT THE ORIGIN OF METROPOLITAN
GHEORGHE II OF MOLDAVIA
(Summary)

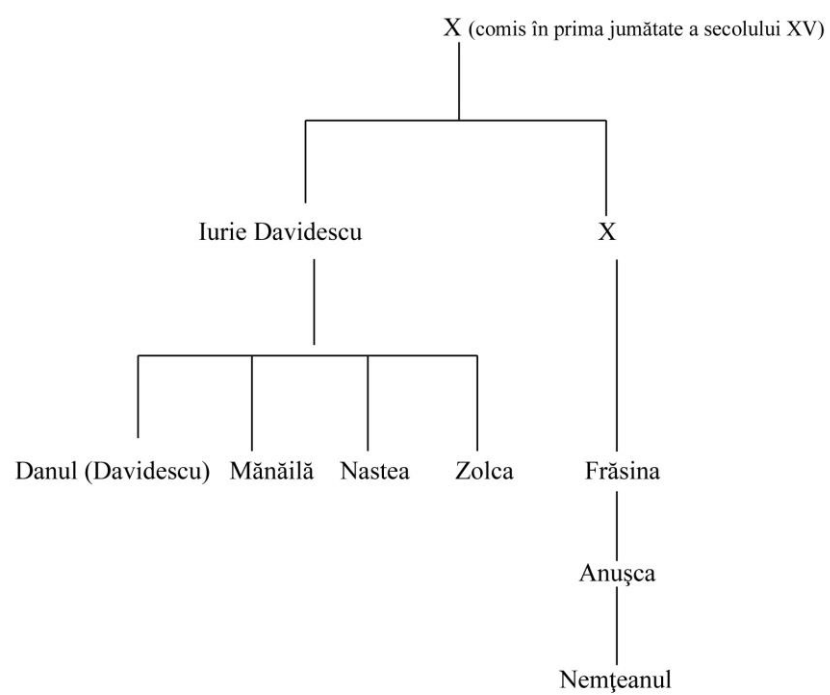
Keywords: Metropolitan George II, Dan Davidescu, the village Mânjești, Tâmpеști, Neamț.

This article focuses on Davidescu family history of Neamț county, akin to George II Metropolitan of Moldavia, who died in 1572. This hierarch of the 16th century, whose biography is less known in Romanian historiography, was blamed by contemporaries, especially since John the Terrible burned alive on him, and the chronicler Azarie no has words of praise about it. Appealing to several documents of ownership of the XV-XVII centuries, the author of these lines show that a sister of Metropolitan George II was married with Luca, the nephew of Iurie Davidescu. From this marriage resulted five children, the documents can show the descendants of only one of them, named John.

ANEXE

Anexa 1. Spiță genealogică a rudelor colaterale ale mitropolitului Gheorghe al II-lea

Anexa 2. Spița genealogică a lui Iurie Davidescu

PETRONELA PODOVEI*

**MONUMENTELE RELIGIOASE DE LEMN
DIN JUDEȚUL BOTOȘANI
ÎNTE FUNCȚIA ECLEZIASTICĂ ȘI PATRIMONIU NAȚIONAL****

Între mărturiile pe care comunitățile rurale moldovenești le-au lăsat în istorie, se numără și diverse monumente, care, indiferent de dimensiuni, au constituit repere imuabile în viața acestora. Spre exemplu, edificiile religioase din lemn exprimă identitatea spirituală locală și ideea de continuitate din perioada medievală și până astăzi.

Arhitectura populară din perioada medievală este impresionantă, iar studierea și punerea ei în valoare contribuie la îmbogățirea patrimoniului cultural, atât cel local cât și național. Tehnicile și practicile folosite la înălțarea acestor lăcașuri ne duc cu gândul la o străveche artă a lemnului, care a îmbinat toate metodele pe care meșterii populari le-au deprins și folosit de-a lungul a trei secole. Bisericele de lemn pot fi întâlnite pe întreg cuprinsul țării, fiind apreciate de turiștii străini într-un mod deosebit; unii dintre ei spuneau despre meșterii populari că „au creat ceva eminamente original” și că aceste monumente reprezintă „expresia sufletului popular”¹. G. Duckworth, secretarul Comisiei regale a monumentelor istorice din Anglia, precizează că și ei dețin un grup de biserici de lemn, care au un singur tip de plan, iar conservatorul Muzeului Nordic din Stockholm, dr. S. Erixon, a elaborat un studiu, realizând o paralelă între bisericile din Europa de Est și Scandinavia, pe de o parte, și edificiile de lemn din Ardeal². Cu toate că în fiecare zonă a țării monumentele sunt puse în evidență prin elementele specifice locale, totuși o unitate între cele trei provincii românești – Moldova, Țara Românească și Transilvania – există, și aceasta este conferită de îmbinarea diferitelor elemente arhitecturale³.

Toate aceste edificii ecleziastice dovedesc existența unei societăți medievale care a folosit lemnul drept material principal pentru ridicarea ansamblurilor de cult, monumente ce, peste ani, au devenit apreciate pentru valoarea istorică și artistică pe care o dețin. Autenticitatea edificiilor ecleziastice românești constă în originalitatea

---

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Coriolan Petranu, *Bisericile de lemn ale românilor ardeleni*, Sibiu, Tiparul Krafft & Drotleff, 1934, p. 4.

² *Ibidem*, p. 10.

³ Ioana Cristache Panait, *Biserica de lemn – document al unității românești*, în *BOR*, 1982, nr. 3-4, p. 315.

tipurilor de plan, a bolților, a decorațiilor sculptate pe ancadramentele ușilor, precum și a pridvorului sau a turnului, anexe adăugate ulterior⁴.

Între biserica de lemn și cea de zid a existat întotdeauna o îmbinare a elementelor arhitecturale, fapt ce a condus la o ingenioasă alcătuire a monumentului de artă. De pildă, elementele utilizate în arhitectura de zid cu rol de susținere au dobândit în arhitectura de lemn un rol decorativ; sau cele două încăperi, proscomidarul și diaconiconul, specifice arhitecturii de zid, se întâlnesc în secolul XIX și la bisericile de lemn⁵. De asemenea, construcțiile din piatră au preluat, din arhitectura tradițională, brâul median al fațadelor, simbol decorativ întâlnit la toate edificiile religioase de lemn⁶. Îmbinarea acestor elemente pe care meșterii populari le-au prelucrat și pus în evidență cu multă măiestrie dovedește importanța lăcașului de cult, precum și a familiei fondatoare, care își leagă numele de o astfel de construcție.

Bisericile de lemn au rezistat veacurilor, ceea ce a justificat caracterizarea lor ca „mesaje ale trecutului național”⁷. Prin aceste monumente, ce aparent sunt lipsite de anvergură, oamenii își evidențiau valorile, indiferent dacă edificiile erau construite în țară sau peste granițe, unde comunitățile românești au ridicat astfel de lăcașuri ortodoxe⁸. De-a lungul diferitelor perioade istorice, bisericile de lemn au atras atenția prin tehnica construcției, motivând încadrarea lor în „tezaurul artistic al Europei”⁹.

Deși există o strânsă legătură între monumentele tradiționale de pe întreg cuprinsul țării, fiecare zonă are specificul său. Această observație este valabilă indiferent dacă edificiile în discuție se caracterizează prin monumentalitate, așa cum este cazul bisericilor din zona Maramureșului, precum cea din Cuhea sau vechea biserică din Bârsana¹⁰, prin decorația sculptată a bisericilor din județele Bihor și Sălaj¹¹, prin măiestria bolților din bisericile moldovenești, cum este biserica din satul Broșteni¹², sau prin decorația pictată din părțile Banatului, cum este biserica din Dragomirești¹³.

Dacă în Transilvania prispelile sunt cele care atrag privirile cercetătorilor, în Moldova acestea au fost înlocuite de o anexă amplasată pe latura de sud sau de vest¹⁴ a lăcașului, numită *pridvor*. Deși este un element arhitectural important pentru edificiu, pridvorul nu este totuși atât de valoros din punct de vedere istoric, fiind o construcție adăugată ulterior. Sunt însă unele biserici care au rămas la forma inițială, fără a li se adăuga această componentă arhitecturală. De pildă, biserica Sf. Nicolae din Bănești (Suceava) sau biserica Schimbarea la Față din Văleni (Piatra Neamț)¹⁵.

⁴ Am observat aceste caracteristici la bisericile moldovenești pe care le-am vizitat, ele ieșind în evidență prin originalitatea stilului arhitectural, precum și prin istorie sau tradiție. Astfel, amintim de biserica cu hramul Sf. Nicolae din satul Bănești, județul Suceava, unde îmbinarea planului treflat cu bolta semicirculară, ornamentele de pe ancadramentul ușii de la intrare, precum și pictura în tempera ridică această construcție la rangul de monument original de istorie și artă românească.

⁵ Andrei Pănoiu, *Contribuție la cunoașterea tipologiei bisericilor de lemn*, în *BMI*, 1970, nr. 1, p. 62.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Ioana Cristache Panait, *op. cit.*, p. 315.

⁸ Idem, *Locul bisericilor de lemn românești în context european*, în *BOR*, 1987, p. 72.

⁹ *Ibidem*, p. 79.

¹⁰ Costin Emil, *Biserici de lemn din Maramureș*, Baia Mare, Editura Gutinul SRL, 1999, p. 95.

¹¹ Ileana Petrean Păușan, *Bisericile de lemn din Sălaj*, Zalău, Editura Silvania, 2008, p. 14-15.

¹² Gheorghe Bratiloveanu, *Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Sucevei*, București, Editura Meridiane, 1985, p. 75.

¹³ Nicolae Săcară, *Bisericile de lemn ale Banatului*, Timișoara, Editura Excelsior, 2001, p. 58.

¹⁴ În zona județului Vaslui, pridvorul este construit în partea de vest, iar în județele Neamț, Botoșani și Suceava, acesta se află în partea de sud a edificiului.

¹⁵ Ioana Cristache Panait, Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în *MMS*, 1969, nr. 7-9, p. 480.

Pridvorul este specific secolului XVIII: cel mai vechi este datat la începutul acestui veac, fiind și unul din puținele ce se păstrează în forma originală. Este cazul pridvorului de la Schitul Mănăstioara din Suceava¹⁶. Un alt element ce face parte din tehnica construcției este *turnul clopotniță*, întâlnit la bisericile de lemn din Moldova; este ridicat de obicei deasupra pridvorului adăugat sau deasupra pronaosului bisericii. De pildă, biserica de lemn din satul Bogdănești (Suceava) are turnul clopotniță construit deasupra pronaosului¹⁷. În unele cazuri, clopotnița este ridicată detașat de construcția unitară, cum este cazul bisericilor din satele Adâncata și Horodnicul de Jos (Suceava)¹⁸. Sub influența arhitecturii ecleziastice de zid, unii meșteri populari din secolele XVIII și XIX au construit deasupra naosului o turlă. Amintim aici biserica de lemn cu hramul Sf. Arhangheli din satul Moara Nica sau biserica cu hramul Sf. Nicolae din satul Colacu (Suceava)¹⁹. Acoperișurile bisericilor de lemn din zona Moldovei sunt executate în patru ape, urmând, deseori, cazuri conturul pereților. În acest sens, amintim acoperișul bisericii din satul Fărcașa (Neamț), ridicată în jurul anului 1774, precum și acoperișul bisericii din Luncani, cu streșina alungită, semiînfundată, sprijinită pe căpriori ciopliți. Măiestria cu care s-a realizat construcția bolților din această parte a țării este unică, considerată de istoricii de artă ca fiind cea mai bogată prin stilul și tehnica abordată de meșterii moldoveni. Bunăoară, *bolțile semicilindrice* și cele realizate din fâșii curbe sau drepte pe plan poligonal sunt definitorii pentru bisericile de lemn din Moldova²⁰. Cel mai vechi sistem de acoperire, bolta semicilindrică, este tipul folosit încă din perioada medievală de către meșterii populari; iar celelalte tehnici de boltire arată îndemânarea cu care aceștia au prelucrat în lemn formele proprii arhitecturii de zid, ajungând, în cele din urmă, la realizarea unor procedee originale. Sistemele de boltire sunt adaptate oricărui tip de plan, la care se adaugă acoperirea cu un tavan drept a unor pronaosuri²¹. O atenție deosebită au acordat meșterii populari din Moldova *ancadramentelor ușilor de la intrare*. Pe acest chenar, se întâlnesc numeroase motive geometrice, profiluri, frânghii, flori care constituie motivele decorative ale ancadramentelor bisericilor din Bănești, Ciolpani, Broșteni, Dorohoi și altele²².

Bisericile de lemn de pe teritoriul județului Botoșani însumează caracteristicile edificiilor religioase din Moldova. Astfel, în arhitectura așezărilor din județul Botoșani, bisericile de lemn sunt percepute ca elemente reprezentative ale identității locale; de aceea, sunt amplasate în mijlocul satului, simbolizând vatra sau centrul vieții comunitare. Ridicate din bârne de stejar sau având pereții din nuiel lipite cu lut, ele însumează caracteristicile caselor țărănești ce prezintă același tip de plan, cu trei încăperi dispuse longitudinal²³. Monumentele religioase sunt de dimensiuni mici, cu acoperișul în două sau patru ape, din draniță, fără turn, doar cu două cruci așezate la ambele capete, de departe putând fi confundate cu casele din apropiere²⁴. Pentru a susține cele expuse mai sus, aducem în discuție cinci biserici de lemn din județul Botoșani, care uimesc prin vechimea, stilul și decorurile pe care le au. Așezămintele sunt expuse sub forma unei fișe de monument, după criteriul cronologic.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Gheorghe Bratiloveanu, *op. cit.*, p. 55.

¹⁸ *Ibidem*, p. 76.

¹⁹ Ioana Cristache Panait, Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, p. 482.

²⁰ *Ibidem*, p. 488.

²¹ *Ibidem*, p. 496.

²² *Ibidem*.

²³ Ștefan Ciubotaru, *Monografia orașului Botoșani*, Botoșani, Editura Axa, 1997, p. 83.

²⁴ Angela Paveliuc-Olariu, *Bisericile de lemn din ținuturile Botoșanilor*, în *MMS*, 1981, p. 335.

1. Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Brăești (fig. 1)

Monumentul istoric, aflat la intrarea în sat, păstrează pe ancadramentul peretelui pridvorului inscripția dăltuită cu caractere chirilice, de unde transcriem faptul că lăcașul a fost ridicat în anul 1745 de boierul Miron Gorovei²⁵. Astfel, „(a ridicat aceas)ta sv(i)nta beserica de Miron Gorovei cămărașul în hramul Adormirii Maicii lui Dumnedza(u), iuni(e), let 7253 (1745), 13”. Deși pisania este gravată cu vâleatul 7253 (1745), în istoriografie sunt întâlnite alte două ipoteze privind datarea bisericii. Una dintre acestea este lansată de arhitectul Titu Elian, care plasează ridicarea edificiului în anul 1770, conform „inscripției făcute de boierul Miron Gorovei, proprietarul moșiei”²⁶, iar cealaltă este formulată de preotul Ioan Canciuc care estimează începuturile construcției în anul 1790²⁷.

Fig. 1. Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Brăești

Asemeni oricărui monument, biserica de lemn din satul Brăești a trecut prin mai multe etape de refacere, care au contribuit la menținerea ei în mijlocul comunității. Primele mențiuni în acest sens sunt păstrate din anul 1880, când lăcașul de cult a fost

²⁵ Rădăcinile neamului Gorovei se află în satul Bârgăoani, din vechiul ținut al Neamțului, unde existau în secolul XVII câteva familii cu acest nume. Șetrarul Miron Gorovei face parte din ramura ce s-a mutat în ținutul Dorohoi în secolul XVIII, fiind fiul lui Gheorghe Gorovei. Ioan, fiul său, este ctitorul schitului ce îi poartă și azi numele, o parte din strămoși aflându-se îngropați aici. Miron Gorovei a fost trecut în rândul ctitorilor de la biserica Sf. Spiridon din Iași, unde a fost înhumat în anul 1758. În prezent, nu se știe unde este înmormântat. Vezi Ștefan S. Gorovei, *O dilemă genealogică*, comunicare prezentată în cadrul Congresului de Genealogie și Heraldică, Iași, 13-15 mai 2010.

²⁶ Titu Elian, *Punerea în valoare a bisericilor de lemn din nordul Moldovei prin restaurarea și încadrarea lor în circuitul turistic*, în *BMI*, 1973, p. 32.

²⁷ Pr. Ioan Canciuc, *Protopopiatul Dorohoi. Contribuții monografice asupra așezărilor, bisericii și învățământului*, vol. I, Iași, 2013, p. 70.

restaurat de membrii neamului Spireștilor, Mihai, Ioan și Dumitru Spiru, împreună cu preotul paroh Popovici²⁸. Tot în acest timp, biserica a fost pictată de zugravul Herghici, dar strădania lui nu s-a menținut până astăzi. Nu mult după această intervenție, în anul 1892, biserica a suferit o nouă reparație, cu fonduri strânse de localnici. Mult mai târziu, în jurul anului 1968, biserica este amintită ca fiind într-o stare avansată de degradare, ceea ce duce la o nouă intervenție asupra monumentului. Între anii 1968 și 1972, sub îndrumarea directă a Înalt Preasfințitului Iustin, mitropolitul Moldovei și Sucevei, sub grija preotului consilier Dumitru Hadircă și prin munca preotului paroh Ioan Mironescu, edificiul a fost restaurat. S-au înlocuit piesele de lemn degradate, s-au făcut consolidări la planșee și bolți, s-au realizat subzidiri din beton ciclopian, s-a urmărit desfacerea tencuielilor, a căptușelilor de scânduri de la pridvor și turlă, s-a apelat la revizuirea și consolidarea șarpantei, s-a înlocuit învelitoarea de tablă cu șită, s-au pus pardoseli noi, precum și o împrejmuire de lemn²⁹. În urma acestor reparații, s-a săvârșit sfințirea bisericii la 29 octombrie 1972. Ultima restaurare a avut loc în 2009, atunci când preotul paroh, Ioan Bițu, a primit devizul Comisiei Monumentelor Istorice pentru a schimba șindrila acoperișului.

Deși monumentul istoric apare ca datând din anul 1745, sunt unele documente care atestă clerici ai satului Brăești încă din anul 1600. De exemplu, în actul din 28 februarie 1605, din timpul lui Ieremia Movilă, „rugătorul nostru, popa Ioan Bantăș cel bătrân din Brăești, nepotul lui Boris Braevici” a dat „toată partea lui de dedină ce se va alege din satul Brăești” ginerelui său, „credinciosului nostru boier Grigore mare stolnic, și nepoatei sale Branda, cneaghina lui Grigore stolnic”³⁰. Din document putem observa că acest preot stăpânea o parte din moșia Brăești, iar pentru a păstra partea moștenită în patrimoniul familiei, o dă ca danie ginerelui și nepoatei. Într-un document din 1610 este amintit un alt slujitor al bisericii, popa Iancu din Brăești, martor la vinderea unei părți din acest sat. Astfel, Grigore Bahrin vinde „dreapta mea parte de ocină, care a fost a tatălui meu Ion Bahrin, la Brăești”, având martori oameni buni și bătrâni, pe „popa Bantiș și popa Buda din Tocileni și popa Ioncu din Brăești”³¹.

Documentul din 1 decembrie 1634, scris la Iași în timpul lui Vasile Lupu, ni-l înfățișează pe „rugătorul nostru, popa Buda și cu fiul lui Ionașco și cu nepotul lui Vasile Brăescul”, aflându-se în conflict pentru „jumătate din satul Brăești”³². Spre deosebire de oamenii de rând ai satului, clericii puneau accent pe întregirea patrimoniului familiei, nedorind înstrăinarea lui. Aceste câteva mențiuni despre preoții de pe moșia Brăești, singurele care apar în documentele publicate, ne trimit cu gândul la existența unei biserici mai vechi, determinându-ne chiar să afirmăm că actuala biserică de lemn a fost construită pe locul alteia mai vechi sau în apropiere.

Înainte de a fi administrată de neamul Gorovei, moșia a aparținut familiei Brăescu, amintită în câteva documente din jurul anului 1700. De exemplu, la 20 martie 1701, stolnicul Gavril Brăescu scrie în diata sa că, „împreună cu soția mea Soltana, am socotit și

²⁸ Întrucât documentele studiate până acum de noi nu dețin chestiuni privitoare la biserica din satul Brăești, informațiile referitoare la unele restaurări sunt preluate din însemnarea întocmită de preotul paroh în urma consultării documentelor păstrate în arhiva bisericii, însemnare aflată deasupra portalului bisericii. În ceea ce privește prima refacere a acesteia, tradiția ne spune că ar fi fost cândva o pisanie la intrare în naos, dar care astăzi nu mai există.

²⁹ Titu Elian, *op. cit.*, p. 32.

³⁰ *DIR*, veac XVII, vol. I, p. 198-199, nr. 282.

³¹ *Ibidem*, vol. II, p. 316-317, nr. 423.

³² *DRH*, A. Moldova, vol. XX, p. 324-325, nr. 286.

am împărțit jumătate sat Brăești, din Hârlău, cu vecini”³³. Mult mai târziu, în documentul din 16 ianuarie 1767, apare un oarecare monah Ioan Brăescul, care mărturisește că „în viața lui ar fi prăpădit prilejul tatălui lor” și „a vândut 1/2 Brăești din ținutul Hârlău la străini”³⁴. În *Repertoriul arheologic al județului Botoșani* găsim denumirile vechi ale satului Brăești: acesta este menționat ca Brainți, Brăeștii Iamandioaii, Brăeștii Cavacului, Brăeștii lui Gheleme sau Brăeștii lui Gherghel, ultimele patru formând mai târziu același sat, Brăești³⁵.

Construită din lemn masiv de stejar, biserica este specifică stilului arhitectural moldovenesc, cu planul de tip dreptunghiular, având absida altarului nedecroșată, cu cinci laturi. De dimensiuni mici, cu o lungime de 11,15 m, edificiul este format dintr-o singură încăpere care conține pronaos, naos, altar și pridvor deschis. În interior, pereții sunt formați din bârnele suprapuse care, la colțuri, formează stilul tradițional „coadă de rândunică”. Pronaosul și naosul sunt acoperite cu o boltă în formă de calotă, din fâșii curbe pe un plan poligonal. Catapeteasma, păstrată din secolul XVIII, necesită o ușoară formă de curățare a icoanelor. Realizată din lemn de tei, aceasta este formată din patru rânduri de icoane în stil bizantin. În partea de jos, icoanele sunt despărțite de niște colonete decorate cu motive vegetale, cu viță de vie și struguri. Celelalte rânduri au icoanele separate prin rame simple, iar în ultimul nivel icoanele sunt încadrate cu rame care au o formă specifică. Frontispiciul peretelui despărțitor dintre naos și pronaos este lucrat sub formă de acoladă, un element decorativ des întâlnit în arhitectura tradițională. Totodată, frontispiciul peretelui este decorat cu motive heraldice vegetale simbolizate prin floare de lealea³⁶. La exterior, bârnele, așezate una peste cealaltă în formă orizontală, formează la capete stilul „coadă de rândunică”. Stâlpii pridvorului deschis sunt decorați cu motive vegetale, iar ancadramentul ușii de la intrare, format din 16 rozete, este împodobit cu motive florale. Pe ancadramentul ușii de la intrare se găsește inscripția bisericii, dăltuită cu caractere chirilice. Acoperișul este din șindrilă, având deasupra cele două cruci, așezate la extremități, una deasupra altarului, iar cealaltă deasupra pronaosului.

Biserica Adormirea Maicii Domnului ne-a atras atenția atât din punct de vedere istoric, prin vechimea pe care o are, cât și din punct de vedere arhitectural, prin elementele decorative păstrate până în prezent. Lemnul pe care este dăltuit textul pisaniei se află într-o stare avansată de degradare, astfel că citirea inscripției a necesitat un volum mare de muncă. În timp, există riscul ca lemnul să se carbonizeze, iar textul să devină indecifrabil. Trecut pe *Lista monumentelor istorice* în anul 2004, edificiul de cult a fost restaurat, iar actualmente este îngrijit cu atenție de preotul paroh, Gabriel Bițu. Întrucât există și o biserică de zid în sat, serviciul religios la edificiul de lemn se săvârșește doar în ziua serbării hramului, 15 august.

2. Biserica Sf. Voievozi din satul Cotârgaci (fig. 2)

A fost construită în anul 7280 (1771-1772)³⁷ de către Ștefan Stîhi și soția sa Elena. Ctitorii au înălțat biserica de lemn în târgul Botoșani, iar în anul 1865³⁸ a fost

³³ L. T. Boga, *Documente basarabene*, vol. III, Chișinău, 1929, p. 7-9, nr. 3.

³⁴ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. V, p. 62, nr. 4.

³⁵ *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I, p. 102.

³⁶ Ioana Cristache Panait, Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, p. 483.

³⁷ Inscriptia cu caractere chirilice dăltuită deasupra ușii de la intrare în pronaos ne indică vâlcatul 7280 (1771-1772) și nu anul 1770, așa cum apare în cartea preotului Ioan Canciuc, *Protopopiatul Dorohoi. Contribuții monografice asupra așezărilor, bisericilor și învățămintului*, vol. II, Iași, 2013, p. 149.

³⁸ În anul 1865, biserica de lemn a fost vândută satului Cotârgaci, deoarece în preajma acesteia s-a construit o biserică de zid cu hramul „Sf. Voievozi”. Vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Botoșani (în continuare, DJAN Botoșani), fond Parohia Roma, dosar nr. 19/1914, f. 76-77.

vândută lui Alecu Miclescu, proprietarul moșiei Cotârgaci³⁹. Moșierul a cumpărat ctitoria familiei Stihi și a adus-o pe pământurile sale, înzestrându-o cu 15 prăjini de teren, pământ ales special pentru ridicarea unei biserici și amplasarea unui cimitir în apropierea ei. Alecu Miclescu a primit lăcașul împreună cu veșmintele preoțești donate de principalii ctitori, cumpărând ulterior cărți pentru săvârșirea ritualului bisericesc și un clopot mare⁴⁰. Pentru buna îngrijire a acestei ctitorii, fiecare familie din sat trebuia să desemneze câte un membru care să facă „câte jumătate falce de prășilă, jumătate de seceră, o falce de coasă” și să „meargă cu carul ori de câte ori era chemat”⁴¹. Oricât de mică ar fi fost o comunitate, oamenii aveau nevoie de o biserică unde să se săvârșească regulat serviciul religios și, mai mult decât atât, de un cimitir în proximitatea lăcașului. Pentru aceasta, ei erau dispuși să îndeplinească serviciile cerute de oamenii legii.

Fig. 2. Biserica Sf. Voievozi din satul Cotârgaci

Ca orice așezământ de lemn, biserica din satul Cotârgaci a suferit mai multe intervenții în vederea refacerii, cu scopul de a se păstra monumentul în mijlocul comunității. Până în anul desfacerii și aducerii în mijlocul comunității satești, nu se cunosc eventualele intervenții, însă, odată cu anul 1865, documentele consemnează o serie de reparații. Chiar în momentul reclădirii, acoperișul a fost schimbat cu șindrilă de către Adela Cănanău, iar clopotnița de la intrarea în curtea bisericii a fost refăcută și acoperită cu șindrilă⁴². Mult mai târziu, în anul 1902, biserica se găsea într-o stare avansată de degradare, după cum o descrie și Constantin Ciocoiu, „de-a dreptul deplorabilă, acoperișul vechi permitea ploii să pătrundă în biserică, iar stâlpii care susțineau clopotnița putreziseră”⁴³. Cu toate acestea, proprietarul moșiei, Vasile Călinescu,

³⁹ Centrul Eparhial Iași (în continuare, CEI), fond Parohia Cotârgaci, dosar nr. 1/1971, f. 2.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² DJAN Botoșani, fond Parohia Cotârgaci, dosar nr 11/1906, f. 73.

⁴³ *** *Cultul ortodox din județul Botoșani*, 1906, p. 100 (în continuare, *Cultul ortodox...*).

hotărăște să schimbe doar acoperișul bisericii; iar împreună cu locuitorii să vândă dreptul de cârciumă al satului și cu banii primiți să înlocuiască gardul care împrejmuește biserica⁴⁴. Totuși, în luna aprilie a anului 1902, este întocmită de către protoierie o situație materială a bisericilor, iar ctitoria din satul Cotârgaci apare ca fiind „într-o stare bună; enoriașii o frecventează; arhiva este la zi; biblioteca parohială este la început”⁴⁵.

În contradicție cu raportul întocmit de protoierie sunt informațiile din documentele anilor următori, care ne arată că, între 1903 și 1904, serviciul religios nu s-a săvârșit în parohia Cotârgaci deoarece biserica a ajuns „într-o stare avansată de degradare” și „necesită o restaurare urgentă”⁴⁶. Nu sunt date care amintesc momentul intervenției asupra monumentului, însă în anul 1906 îl găsim „într-o stare bună și lipsit de orice avere”⁴⁷. E posibil ca renovarea să fi fost realizată din fonduri primite de la Primărie, Protoierie, localnici sau vreun proprietar de pământuri; bugetul primit pentru întreținerea parohiei Sf. Voievozi pe anii 1904-1906 este de 12.000 lei, însă această sumă a fost folosită pentru restaurarea veșmintelor și a cărților bisericești, nepomenindu-se nimic despre o posibilă intervenție asupra bisericii⁴⁸. În ianuarie 1914, este amintită în documente o situație a parohiei Cotârgaci specificându-se că biserica este „din lemn, dar foarte durabilă”; totuși, în exterior pereții încep „a se deteriora”, iar clopotnița care, de această dată, este lipită de biserică, se află „într-o stare proastă”. Pentru aceasta, s-a cerut din fondul asociațiilor suma de 500 lei, cuprinzând costul tencuirii temeliei și al refacerii clopotniței⁴⁹.

Ulterior, lăcașul de lemn din parohia Cotârgaci a fost întreținut de localnici împreună cu preotul paroh. Astfel, în anul 1953, preotul Octav Cumpătă realizează o reparație generală a bisericii⁵⁰, iar în anul 1971, consiliul parohial întocmește o cerere către Mitropolie, prin care solicită refacerea totală a bisericii⁵¹. Ultima restaurare a bisericii a fost realizată în anul 2011, atunci când a primit un nou acoperiș și înveliș exterior. Cu toate că biserica a suferit multe intervenții, parțiale sau generale, ea s-a menținut până în prezent, devenind unul dintre cele mai deosebite monumente istorice religioase din județul Botoșani.

Analizând-o, se constată că planul ei arhitectural este dreptunghiular, cu absida altarului poligonală, nedecroșată, cu cinci laturi. În interior, naosul este despărțit de pronaos printr-un perete de lemn, iar altarul de restul bisericii prin catapeteasmă, care conține icoane pictate în stil bizantin. Așezată pe o temelie de piatră, la exterior, biserica este îmbrăcată de jur împrejur cu șindrilă bituminoasă; iar acoperișul, caracteristic

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ DJAN Botoșani, fond Protoieria Botoșani, dosar nr. 219/1902, f. 8.

⁴⁶ *Ibidem*, fond Parohia Cotârgaci, dosar nr. 7/1902, f. 63.

⁴⁷ *Cultul ortodox...*, p. 100. Deși este amintită în condica pentru bunuri materiale ca fiind lipsită de orice avere, totuși unele documente ne oferă informații despre patrimoniul bisericii. Printr-o înștiințare de la Protoieria județului Botoșani din data de 29 mai 1906, preotul paroh este rugat să întocmească o listă cu obiectele date din biserică pentru expoziția jubiliară, precum și numele persoanelor care le-au luat, pentru a li se cere cuvenita restituire. Mai mult chiar, în bugetul pe anul 1906-1907, sunt trecute sume importante în vederea achiziționării unor obiecte pentru săvârșirea serviciului religios, pentru îmbogățirea patrimoniului parohiei, precum și pentru legarea unor cărți cu caracter religios (vezi DJAN Botoșani, fond Parohia Cotârgaci, dosar nr. 1/1971, f. 3). În sprijinul acestei idei venim cu obiectele de patrimoniu care se păstrează actualmente în altarul bisericii de lemn Sf. Voievozi (ex.: calendare, pomelnice, cărți de cult, toate scrise cu caractere chirilice).

⁴⁸ DJAN Botoșani, Fond Parohia Roma, dosar nr. 10/1905, f. 21.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar nr. 19/1914, f. 76-77.

⁵⁰ CEI, fond parohia Cotârgaci, dosar nr. 1/1971, f. 3.

⁵¹ *Ibidem*.

caselor țărănești, este din tablă, are o cruce deasupra altarului și o alta deasupra pronaosului. Pridvorul adăugat ulterior în partea de vest este lucrat din scânduri simple și fără decor. Spre deosebire de celelalte biserici din zonă, aceasta are o formă impunătoare, deoarece a fost gândită ca biserică de târg.

3. Biserica Sf. Voievozi din satul Cristești (fig. 3)

Așezământul religios din Cristești a fost ridicat în anul 1771⁵² de familia Cristescu⁵³, proprietara moșiei din acel timp. Cu toate acestea, într-o monografie întocmită de preotul paroh în luna decembrie a anului 1905, biserica de lemn din satul Cristești apare cu hramul Sf. Nicolae, ridicată în anul 1781 și având drept ctitori principali pe Nicolae Caramfil zis Cristescu și pe soția sa Elena, cărora le-a urmat Gheorghe Cristescu cu soția sa Profira, Iorgu Cristescu, Alecu, Teodor, tot Cristescu, iar la momentul consemnării, Elena Cristescu⁵⁴. Deși figurează în documente ca având hramul Sfântului Nicolae, astăzi biserica de lemn poartă hramul Sfinților Voievozi. Este posibil să-și fi schimbat hramul în urma unei intervenții de refacere.

Deși la prima vedere pare o simplă biserică de scândură, totuși ea a trecut prin multe intervenții, menționate în diferite procese verbale, care s-au păstrat în arhive. Într-un proces verbal din 25 mai 1895, preotul paroh din Cristești înaintază o cerere către Mitropolie, prin care solicită prelungirea termenului în vederea reparării bisericii, deoarece „nu a reușit să strângă fondurile estimate în vederea reparării”⁵⁵. Un an mai târziu, un ordin de la Mitropolie, cu data de 7 iulie 1896, este emis către parohia Cristești: preotul paroh este obligat să închidă biserica de lemn deoarece se află într-o „stare proastă”, „nu se mai poate face nici o reparație” și să construiască o altă biserică din zid⁵⁶. Ctitoria a fost închisă timp de șase luni, iar pe 22 decembrie 1896, la rugămintele moșierului Teodor Cristescu, care promitea refacerea ei, prefectul orașului Botoșani acorda permisiunea preotului paroh de a reîncepe slujbele⁵⁷. Abia un an mai târziu, pe 21 martie 1897, se întrunește la primărie o comisie, în care se discută „reparația bisericii și facerea clopotniței”⁵⁸, iar în luna septembrie a aceluiași an, Teodor Cristescu își îndeplinește obligația asumată și repară radical atât biserica, cât și clopotnița⁵⁹. Familia Cristescu și-a legat numele de ctitoria satului Cristești, iar urmașii ei au contribuit la transmiterea lui până în zilele noastre.

În aprilie 1905, parohia Cristești primește aprobare de la Mitropolie pentru „construcția unui cafas nou în incinta bisericii”⁶⁰. Odată cu trecerea anilor, lemnul bisericii a început să se deterioreze, astfel încât, în anul 1938, preotul paroh Ioan Obuf menționează că „a reparat și înzestrat cu podoabe biserica care se afla în ruină, părăsită, fără nici un obiect de cult, a renovat clopotnița, a împrejmuit cimitirul și a reparat gardul bisericii”⁶¹. Considerăm că preotul Ioan Obuf este un al doilea mare

⁵² Conform unei inscripții dăltuite pe peretele despărțitor dintre naos și pronaos, care conține o informație lapidară, „văleatul 1771”.

⁵³ CEI, fond Parohia Cristești, dosar nr 1/1971, f. 2.

⁵⁴ DJAN Botoșani, fond Parohia Cristești, dosar nr. 44/1905-1909, f. 170.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar nr. 8/1894-1897, f. 212.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 69.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 131.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 3.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 31.

⁶⁰ Idem, fond Parohia Schit Orășeni, dosar nr. 44/1905-1909, f. 156.

⁶¹ Idem, fond Parohia Cristești, dosar nr. 2/1950, f. 18.

ctitor al bisericii de lemn din satul Cristești. Deși a fost reparată din temelii, biserica nu a rezistat prea mult sub această formă. Doi ani mai târziu, în octombrie 1940, Comisia Monumentelor Istorice sesizează, prin arhitectul Horia Teodoru, starea de degradare în care se afla edificiul. Din această cauză, slujbele religioase au fost întrerupte. În aceeași zi, de 20 octombrie 1940, s-a acordat devizul pentru începerea lucrului, planul după care trebuiau să se ghideze meșterii și s-a stabilit consiliul parohial care urma să se ocupe de strângerea fondurilor pentru reparație⁶². O lună mai târziu, după terminarea slujbei religioase din ziua de Sf. Dumitru, pe 26 octombrie 1940, consiliul parohial întocmea un proces-verbal prin care descria starea de degradare a bisericii, iar inginerul N. Boldur dăruia bisericii suma de 5.000 lei pentru refacerea pardoselii⁶³. Fiind o biserică construită din lemn, monumentul nu a rezistat prea mult după refacerea din 1940.

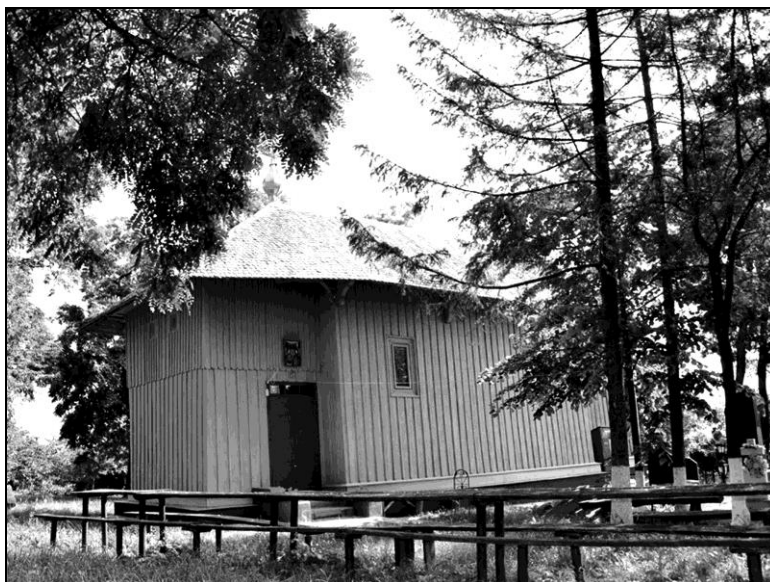

Fig. 3. Biserica Sf. Voievozi din satul Cristești

În anul 1942, preotul paroh al bisericii de lemn din satul Cristești înaintează o cerere primarului, prin care solicită un ajutor de 20.000 lei, pentru a repara biserica aflată „într-o stare proastă”. Mai mult chiar, el apelează și la învățătorul satului, rugându-l să îl ajute cu materialul pentru acoperișul bisericii, fiind vorba de 273 metri pătrați de draniță. Ca să ducă la bun sfârșit cele propuse în vederea „punerii pe picioare” a monumentului, preotul cere ajutorul prefectului de Botoșani, precum și al ministrului, rugându-i să contribuie cu fonduri, deoarece în biserica din satul său „plouă” și „nu se mai pot ține slujbele religioase”⁶⁴. Începând cu refacerile din anul 1938 și până la restaurarea din anul 1957⁶⁵, preotul parohiei Cristești, Ioan Obuf, poate fi considerat un al doilea mare

⁶² Idem, fond Parohia Schit Orășeni, dosar nr. 2/1940, f. 52.

⁶³ *Ibidem*, f. 60.

⁶⁴ *Ibidem*, dosar nr. 2/1942, f. 18, 26-29, 54.

⁶⁵ CEL, fond Parohia Cristești, dosar nr. 1/1971, f. 2.

ctitor prin ceea ce a făcut la această biserică. În tot acest interval de timp, preotul s-a îngrijit de biserică, renovând-o ori de câte ori aceasta a avut nevoie de intervenții. Tot în această perioadă, Fondul Parohiei Cristești conține nenumărate documente prin care preotul Ioan Obuf cerea protoieriei, Mitropoliei sau chiar direct Ministerului Cultelor să i se acorde ajutor financiar în vederea întreținerii unei biserici pentru această comunitate.

Biserica cu hramul Sfinții Voievozi din satul Cristești este o construcție din bărne de stejar, cu un plan dreptunghiular ce conține naos, pronaos, altar și pridvor. Așezată pe o temelie din piatră, biserica este căptușită la exterior cu scândură, iar grinzile de stejar din interior sunt chituite și vopsite cu ulei. Ușa de la intrarea în biserică se păstrează în forma sa originală, dar nu deține ornamente.

4. Biserica Adormirea Maicii Domnului și Nașterea Maicii Domnului din orașul Dorohoi (fig. 4)

Așezământul religios „s-a înălțat întru cinstea și lauda Adormirii Precistei de Dumnezeu Născătoare și pururea Fecioara Maria, în zilele lui Constantin Moruzi Voevod, let 7287 (1779) luna Aprilie 12”⁶⁶. Inscripția nu amintește ctitorul acestei biserici și, până în momentul de față, nici documentele nu ne oferă informații în acest sens. Credem că localnicii sunt cei care au ridicat edificiul, de vreme ce nu este trecut nici un nume în textul inscripției. Preotul Constantin Ciocoiu aduce la cunoștință faptul că există o inscripție pe catapeteasmă, de unde aflăm că „această sf. catapeteasmă s-a făcut prin osârdia lui Tanasa șoltuz, i Onofrei Brai, i Constantin, i Ioan Popovici, i Vasile diacon, i preot Atanasa Chirilă, la let 1794 ianuar în 20”; iar zugrav amintit este Ananii de la Suceava⁶⁷. Alături de hramul oficial, biserica veche este cunoscută în popor și ca Biserica Vârgolici, după numele celui care dăduse comunei Dorohoi casele unde, pentru o perioadă de timp, a fost o școală primară de fete; în schimb, comuna se obliga să întrețină o școală de cântăreți⁶⁸.

O serie de reparații efectuate la această biserică au fost înregistrate în diferite condici, care s-au păstrat până în prezent. Astfel, într-o înștiințare din anul 1902, venită de la Mitropolie, preotul paroh primește aprobarea în vederea refacerii și, în același timp, mitropolitul îi reamintește dorința „de a clădi o biserică din cărămidă sau piatră”⁶⁹. Într-un alt document dintr-un an anterior, 1898, edificiul „se află încă la locul lui până când comuna urbei Dorohoi va construi o altă biserică în altă parte a orașului”, iar când „biserica va fi desființată, locul ei va deservi Giumnazului”⁷⁰.

Până în anul 1864, biserica Adormirea Maicii Domnului, precum și biserica Sf. Nicolae, cea a lui Ștefan cel Mare, dispuneau de case și pământuri oferite de locuitorii Dorohoiului. Odată cu secularizarea averilor bisericesti, bunurile patrimoniale au trecut în administrarea Primăriei. Astfel, „acaretele și moara popilor, iazul popilor, o dughiană din ulița despre târgul de vite, o dughiană de peste podul căsăpiei, locul dat de familia Pleșca, locul dăruit de Ioachim Mironescu” au fost vândute, iar cu banii obținuți s-a construit catedrala Adormirea Maicii Domnului în anul 1894⁷¹. După ridicarea

⁶⁶ Constantin Ciocoiu, *Biserica de lemn din Dorohoi cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”*, Dorohoi, Tipografia Speranța, 1910, p. 1.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 2.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁶⁹ DJAN Botoșani, fond Protoieria Dorohoi, dosar nr. 119/1898-1902, f. 21.

⁷⁰ *Ibidem*, dosar nr. 68/1898, f. 70.

⁷¹ Constantin Ciocoiu, *op. cit.*, p. 3.

catedralei, în jurul bisericii vechi, pentru un timp au avut loc numeroase discuții între localnici, preoții parohi, funcționarii de la Minister și, nu în ultimul rând, Mitropolie. Pe când localnicii doreau construirea unei alte biserici în Dorohoi, Mitropolia nu accepta ca lăcașul din lemn să fie desființat sau mutat de acolo, iar Ministerul Cultelor nu era de acord să semneze pentru desființarea lui. Deși enoriașii își doreau un nou edificiu religios, Mitropolia și Ministerul nu au aprobat cererea de dărâmare a acesteia, ci au cerut dorohoienilor să repare vechiul așezământ. În consecință, s-a făcut o nouă intervenție în anul 1895 când, prin contribuția enoriașilor, s-au vopsit pereții interiori, s-a spălat și lăcuit catapeteasma, s-au acoperit podeaua cu mușama și s-au mărit ferestrele. Un an mai târziu, în 1896, s-a săvârșit slujba de sfințire a bisericii, primind pe lângă hramul vechi, un altul nou, Nașterea Maicii Domnului⁷².

Fig. 4. Biserica Adormirea Maicii Domnului
și Nașterea Maicii Domnului din orașul Dorohoi

Edificiul religios are un plan dreptunghiular, cu absida altarului nedecroșată, cu cinci laturi. În interior, pereții sunt alcătuiți din bârne, naosul este despărțit de pronaos printr-un perete semicircular, iar altarul de restul bisericii prin catapeteasmă. Câteva icoane vechi, pictate în stil bizantin, sunt agățate pe peretele din naosul bisericii. Așezată pe o temelie din piatră de râu, lăcașul păstrează și la exterior pereții alcătuiți din bârnele suprapuse orizontal, formând la încheieturi stilul „coadă de rândunică”. Un element decorativ specific unor astfel de monumente este brâul median împletit, ce înconjoară partea exterioară a clădirii. O anexă a bisericii este pridvorul, construit mult mai târziu, după o tehnică asemănătoare, având bârnele așezate sub formă orizontală.

⁷² *Ibidem*, p. 4-6.

5. Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Cervicești (fig. 5)

Satul Cervicești este atestat în documentele timpurii sub denumirea de „Cerevăcești”, „Cervacini” sau „Cervăcești”. Astfel, într-un zapis din 22 august 1610, Tonea din Cerăvăcești este martor la vinderea unei părți din satul Brăești⁷³. Peste trei ani, în aprilie 1613, „Lazor din Cerevăcești” este prezent la înțelegerea fraților din Comănești privind împărțirea satului⁷⁴.

Monumentul istoric aflat la marginea satului păstrează pe ancadramentul ușii de la intrare, pisania inscripționată cu caractere chirilice, de unde aflăm următoarele: „Această Sfântă Biserică a fost făcută cu toată cheltuiala dumisale Constantin Miclescu biv vel pitar și a lucrat Ioan sin Dumentii și Grigore Lungu, în zilele Măriei Sale Alexandru Ipsilanti, cu blagoslovenia Sfinției Sale Părintelui Mitropolit Leon din leatul 1787”. Așadar, biserica a fost ridicată de unul dintre boierii familiei Miclescu, Constantin Miclescu, fiul lui Sandu Miclescu și al Saftiei⁷⁵, în timpul domniei în Moldova a lui Alexandru Ipsilanti (decembrie 1786 – aprilie 1788) și a păstoririi mitropolitului Moldovei, Leon Gheucă (1786-1788).

Fig. 5. Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Cervicești

Deși informațiile despre această ctitorie sunt puține, câteva documente vorbesc despre unele reparații care au avut loc la biserică. Astfel, un raport întocmit în parohie la 1 ianuarie 1913 aduce la cunoștință faptul că edificiul era „într-o stare proastă, pe jumătate acoperit, iar restul nu”. Ba mai mult chiar, în lăcașul vechi nu se săvârșea serviciul divin, ci era folosit doar pentru „prohodirea decedaților”⁷⁶. Deși biserica de

⁷³ *DIR*, veac XVII, vol. II, nr. 423, p. 316.

⁷⁴ *Ibidem*, vol. III, nr. 212, p. 135.

⁷⁵ <http://www.ghika.net/Familles/Miclescu/Miclescu.pdf>, 19.05.2014.

⁷⁶ DJAN Botoșani, fond Protoieria Botoșani, dosar nr. 370/1909, f. 31.

lemn se afla într-o stare avansată de degradare, totuși nu s-a avut în vedere o posibilă refacere. În aceeași stare proastă și servind doar pentru slujba de înmormântare este găsită și în raportul din 1915⁷⁷.

Mult mai târziu, într-un proces-verbal din data de 18 decembrie 1921, locuitorii satului Cervicești cer o renovare atât a bisericii de lemn, cât și a celei de zid⁷⁸. Cu toate acestea, într-un chestionar întocmit de parohie în 1928, aflăm că biserica se găsea „într-o stare mediocră”, iar casa parohială, „din nuiiele și acoperită cu stuf”⁷⁹, era în stare de demolare. Dacă la unele biserici preoții parohi erau implicați în „viața bisericii”, adunau fonduri, depuneau cereri în vederea refacerii monumentului atunci când acesta avea nevoie de intervenție, la biserica Adormirea Maicii Domnului din Cervicești, preotul paroh este înregistrat în documente cu o serie de reclamații. El este acuzat că „nu stă la parohie”, „nu slujește regulat la parohie”, ba chiar „nici morții nu-i îngroapă la timp”⁸⁰. La începutul anilor '50, o monografie⁸¹ însoțită de două fotografii ale bisericii ne prezintă lăcașul religios copertat, atât pe interior, cât și pe exterior, cu scândură, iar acoperișul din draniță îmbrăcat cu tablă, având la cele două extremități câte o cruce. De asemenea, „biserica veche” necesita „numeroase reparații” pentru păstrarea ei în mijlocul satului. Iată, așadar, starea bisericii de lemn de la începutul până la mijlocul secolului XX, când aceasta, din cauza vechimii și a materialului perisabil din care fusese făcută, avea nevoie de o restaurare.

Specific stilului arhitectural moldovenesc, biserica are planul dreptunghiular, cu absida altarului nedecroșată cu cinci laturi, împărțită în naos, pronaos, altar și pridvor. În interior, pereții din bârne sunt acoperiți cu scândură, iar bolțile pronaosului, naosului și altarului sunt acoperite cu câte o calotă din numeroase fâșii curbe care se adună în câte o cheie de boltă sub formă de rozetă pictată în roșu și verde. Cele 16 nervuri ale naosului, pronaosului și altarului sunt sculptate în frânghie. Deși nu a fost restaurată niciodată, catapeteasma se păstrează într-o formă bună, fiind necesară doar o curățare ușoară. Făcută din lemn de tei, aceasta este formată din trei rânduri de icoane în stil bizantin, suflate cu foiță de aur. Icoanele sunt despărțite de colonete decorate cu motive vegetale. Frontispiciul peretelui despărțitor dintre naos și pronaos este lucrat sub formă de acoladă, un element decorativ des întâlnit în arhitectura tradițională. În altarul bisericii se păstrează două icoane pictate în același stil cu icoanele care formează catapeteasma, una dintre ele reprezentându-l pe Iisus Pantocrator, iar cealaltă simbolizând „Adormirea Maicii Domnului”, adică hramul bisericii. Amândouă nevoie de o restaurare în vederea conservării și păstrării în patrimoniul bisericii.

La exterior, bârnele sunt căptușite cu scândură, iar acoperișul, care la jumătatea secolului XX era din tablă zincată, a fost înlocuit în anul 2013 cu draniță. De asemenea, în partea exterioară, de jur împrejurul bisericii, sub acoperiș, se observă îmbinarea bânelor în stilul „coadă de rândunică”, element decorativ specific arhitecturii populare. Pridvorul deschis este lucrat în același stil ca și peretele despărțitor dintre naos și

⁷⁷ *Ibidem*, dosar nr. 230/1914-1916, f. 325.

⁷⁸ *Ibidem*, dosar nr. 370/1909, f. 123. Cea de-a doua biserică din sat este construită tot de familia Miclescu, în anul 1845, și este de zid, conform inscripției aflate deasupra ușii de la intrare: „Această biserică în care se prăznuiește hramul Adormirii Preacinstitei Născătoare de Dumnezeu este zidită de robul lui Dumnezeu Alexandru Miclescu, vornic, din anul de la Mântuitorul Iisus Hristos 1845. Reedificată de frații Ilie și Gheorghe Văescu la anul 1882”.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 219.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 238.

⁸¹ Monografie întocmită în jurul anului 1950, păstrată în arhiva bisericii, f. 1.

pronaos, având la capătul stâlpilor, în partea de sus, acolada, element care dă senzația de unitate, o unitate între pridvorul adăugat ulterior și restul bisericii. Pe ancadramentul ușii de la intrare se găsește inscripția bisericii, dăltuită cu caractere chirilice, precum și elemente decorative florale și vegetale, care probează valoarea artistică a lucrării. Tot în anul 2013, temelia bisericii, lucrată din bolovani de râu, a fost consolidată, iar clopotnița construită ulterior a fost refăcută.

La un pas de a se pierde (când a fost acoperită doar pe jumătate sau când preotul paroh nu se îngrijea de starea ei), „biserica din vale” a Cerviceștilor se află acum în plin proces de restaurare, pentru a recăpăta aspectul din perioada construirii sale. Cel care a luat această inițiativă este Radu Miclescu, un descendent al acestei familii. În anul 2013, el a hotărât să salveze, pe de o parte, memoria familiei, iar pe de altă parte, un monument cu valoare istorică și artistică. Fiind trecut pe lista monumentelor istorice, restaurarea edificiului religios este costisitoare, iar enoriașii nu au fondurile financiare necesare unui astfel de proces. Aproape de lăcașul de lemn se află și biserica de zid a familiei Miclescu, unde serviciul religios se ține cu regularitate, spre deosebire de construcția de lemn, unde nu se fac slujbe decât foarte rar.

*

Ctitoria, așa cum apare încă de la începuturile Evului Mediu, ca operă de artă, ofrandă sau simbol, a constituit, mai întâi, un act cu finalitate spirituală și apoi o mărturie vocațională, cu repercusiuni asupra întregii familii a fondatorului. Ca toate celelalte monumente bisericesti din zona Moldovei, edificiile înfățișate în rândurile de mai sus păstrează și transmit istoria unei comunități, devenind „locuri ale memoriei” pentru familii importante din trecutul nostru.

Construite din bârne de stejar și așezate pe o temelie din piatră de aproximativ 30-40 cm, bisericile de lemn din zona Botoșanilor au capetele bânelor prinse în tehnica „coadă de rândunică”; iar planul cel mai des întâlnit este cel de tip dreptunghiular, cu absida altarului poligonală, nedecroșată cu trei laturi. Formate din naos, pronaos și altar, aceste lăcașuri au primit, odată cu secolul XVIII, o nouă anexă, pridvorul. Situat în partea de sud a bisericii, acesta este construit sub forma unui pătrat închis, fără a avea elemente decorative, cu excepția celui de la biserica din satul Brăești. Acoperișul acestor monumente este din șindrilă, înalt și cu pante repezi, pentru a proteja pereții de umezeală, după cum am observat și la biserica Adormirea Maicii Domnului din orașul Dorohoi. Sistemul de boltire, ca și la celelalte biserici de lemn din Moldova, este cel de tip semicilindric; dar, pentru a da o valoare artistică monumentului, meșterii au îmbinat mai multe tipuri de boltire, după cum am remarcat la biserica Adormirea Maicii Domnului din Brăești, unde naosul și altarul sunt boltite semicilindric, iar pronaosul are o boltă pe plan poligonal alungit, din fâșii curbe.

Arhitectura populară reprezentată de casele țărănești și de edificiile religioase a evoluat de-a lungul timpului, indiferent de contextul social sau politic, punând în lumină arta cu care meșterii populari ciopleau lemnul. Valorile artei românești cercetate de noi ne indică o tehnică arhitecturală imemorială. „Ascunse” de ochii trecătorilor, în sate îndepărtate, aceste monumente par lipsite de sens, uneori fiind ignorate chiar și de localnici. Un repertoriu care să promoveze aceste monumente din zona Moldovei încă nu a fost întocmit, dar interesul istoric și arhitectural care a luat amploare în ultimul timp va determina realizarea unuia, cu scopul de a întregi patrimoniul nostru cultural.

RELIGIOUS WOODEN MONUMENTS FROM BOTOȘANI COUNTY BETWEEN
ECCLESIASTICAL ROLE AND NATIONAL HERITAGE
(Summary)

Keywords: wooden churches, popular wooden architecture, historical monument, Botoșani county, heritage.

Being considered places of worship for some communities or families, the religious edifices consist of a number of features that serve as basis for reconstituting shreds of everyday life. Being inherited until today, these monuments attract through their age, planimetry, location and ornamental items the attention of many historians, archaeologists and architects.

Our research will focus upon the religious edifices built of wood, that catch the interest not only through their architecture, but also through their long lasting existence. An interdisciplinary analysis represents the only way of enriching the cultural heritage and valuing these foundations. Moreover, through this study, we will present how different archival documents and field researching beautifully shapes monographies for each monument.

In the present thesis, we will concentrate our attention upon some of the wooden churches located in Botoșani county, religious monuments built in 18th century by nobles or locals. The popular wooden architecture, represented by the rural houses and the religious edifices, had developed over time regardless of the social or political climate. This has brought forward the art of processing the wood, art that has been inherited since the medieval era and how this was done by popular master craftsmen. The values of this Romanian type of art on which we insisted upon describe a really wonderful architectural technique and emphasize a part of the Romanian history.

IULIANA STAVARACHI*

DATE PRIVIND DINAMICA VIEȚII SOCIALE DIN MUNTENIMILE IEȘENE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX**

Mahalaua – din Imperiul Otoman în Țările Române

Fie că s-au referit la jumătatea vestică a continentului, fie că au avut în vedere partea lui răsăriteană, studiile de istorie urbană s-au dezvoltat cu precădere în a doua jumătate a secolului trecut¹, schițând variate direcții de cercetare a orașului din spațiul european. O nouă perspectivă propusă de istoricii Paul Hohenberg și Lynn Hollen Less² are ca punct de plecare analiza diverselor particularități și trăsături ale orașului: indiferent de caracterul atribuit, unul administrativ, social sau religios, fiecare structură urbană, mergând până la cea mai mică formă de organizare (comunitate, stradă, cartier, zonă, oraș), cunoaște și acceptă anumite însușiri care, odată identificate, pot reconstrui imaginea de ansamblu privind evoluția unui oraș dintr-o anumită zonă geografică. Un astfel de exemplu este *mahalaua*, structură urbană din zona centrală și estică a continentului, adoptată după accentuarea ocupației otomane în zonă. Parte componentă a orașului din Imperiul Otoman³, mahalaua a fost adoptată ca soluție de organizare a așezărilor urbane de la nord și sud de Dunăre⁴, îndeplinind două atribuții majore, cea administrativă⁵ și cea

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Amintim cercetările din anii '60, această perioadă fiind considerată de istoriografia britanică apogeul terminologic și metodologic al istoriei urbane. Apariția periodicului „Urban History Journal” al Universității din Leicester, apoi, în 1985, a renumitului *Center for Urban History* din aceeași localitate, un centru de cercetare consacrat istoriei urbane din Europa, au fost doar două dintre principalele concretizări ale noilor demersuri istoriografice. În următoarele două decenii, influența Școlii Annales în Marea Britanie, evidențiată mai ales prin editarea periodicului „Past and Present”, a stimulat cercetările de istorie urbană, studiul mentalităților oferind noi teme și direcții de cercetare a universului urban.

² P. Hohenberg, L. H. Lees, *The Making of Urban Europe: 1000-1950*, Paris, PUF, 1992.

³ Ayşe Sema Kubat, *The Morphological History of Istanbul*, în „Urban Morphology”, an 3, nr. 1, 1999, p. 28-41; *The Oxford Handbook of Cities in World History*, ed. Peter Clark, Oxford, Oxford University Press, 2013, p. 124.

⁴ Vjeran Kursar, *Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)*, în „Osmanli Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi”, Ankara Üniversitesi, 34, 2013, p. 150; Ludá Klusáková, *Between Reality and Stereotype: Town Views of the Balkans*, în „Urban History”, vol. 28, nr. 3, dec. 2001, p. 358-377.

⁵ Feyzi Baban, *Community, Citizenship and Identity in Turkey*, în E. F. Keyman & A. İcduygu (eds.), *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*, London, Routledge, 2005, p. 53; Marius Chelcu, *Ulițe și mahalale: sensuri urbanistice (secolele XVII și XVIII)*, în *AIIX*, tom XLIX, 2012, p. 77; Sanda Voiculescu, *Parohia – spațiu de agregare religioasă, socială și urbanistică*, în „Secolul XX”, vol. 385-387,

socială⁶. Existența ei – ca structură spațială și socială atestată până spre jumătatea secolului XIX în orașul românesc – a reprezentat una din caracteristicile urbanității noastre medievale. Înlocuind, spre jumătatea secolului XVI, *enoria* (în Țara Românească)⁷ și *parohia* sau „popoarele”⁸ (în Moldova), mahalaua a devenit, în secolele ce au urmat atestării sale, principala structură a orașului medieval.

Menționată pentru întâia oară în 1663⁹, mahalaua Muntenimii din Iași ilustrează foarte bine modul de funcționare a acestui tip de structură urbană, ea evidențiindu-se prin particularitățile oferite de arealul cultural, geografic și social. Apărând într-un cadru restrâns, la sfârșitul secolului XVII și începutul secolului următor¹⁰, în partea de nord-vest a orașului, în vecinătatea Târgului de Sus, la sfârșitul secolului XVIII noua mahala se extindea și, totodată, se subîmpărțea în trei părți distincte: Muntenimea de Jos, Muntenimea de Mijloc și Muntenimea de Sus¹¹.

Mahalaua a răspuns unei necesități de organizare și închegare a orașului medieval românesc¹², funcția socială dominând evoluția ei în Țările Române. Printre trăsăturile ce au definit această funcție remarcăm: agregarea socială și formarea unor colectivități diverse sub aspect etnic sau confesional; solidarizarea și relațiile de asociere stabilite pentru îndeplinirea unor sarcini edilitare sau pentru asigurarea securității sociale; accentuarea caracterului închis al mahalalei și impunerea răspunderii colective pentru

nr. 4-6, 1997, p. 147; Adrian Majuru, *Bucureștii mahalalelor sau periferia ca mod de existență*, București, Editura Compania, 2003.

⁶ Ebru Boyar, Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul*, New York, Cambridge University Press, 2010, p. 123.

⁷ Sanda Voiculescu, *op. cit.*, p. 147-148.

⁸ Marius Chelcu, *op. cit.*, p. 75. În Moldova, mahalaua s-a format în jurul unei ulițe principale și a celor din imediata ei apropiere, ulițe secundare. Acestui fapt îi datorăm prezența în documente, și în secolul XVIII, a celor doi termeni, mahala și uliță, folosiți pentru desemnarea unei aceleiași realități teritoriale (*Documente privitoare la istoria orașului Iași* (în continuare, *Documente Iași*), III, *Acte interne (1691-1725)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Doxologia, 2000, p. 277, nr. 302; p. 337, nr. 379). Termenul „popor” este menționat în documente cu mult înainte de apariția „mahalalei”: „o casă în popor la S(ven)ti Ioan Zlataust” (*Documente Iași*, I, *Acte interne (1408-1660)*, editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura Dosoftei, 1999, p. 120, nr. 119; p. 170, nr. 122; p. 295, nr. 218 etc.; *Documente Iași*, II, *Acte interne (1661-1690)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 227, nr. 257; p. 385, nr. 421). „Poporul” va fi înlocuit de „mahala”, însă cele două sintagme au fost folosite concomitent și în secolul XVIII (*Documente Iași*, III, p. 3, nr. 4), fiind alăturate în documente pentru identificarea unor locuri: „[...] am mers acolo la mahala și am chemat preoții mahalagii de popor” (*ibidem*, p. 95, nr. 129).

⁹ *Documente Iași*, II, p. 238-239, nr. 267.

¹⁰ La sfârșitul secolului XVII și în prima parte a secolului XVIII, zona Muntenimii era o structură semi-rurală, din ocolul Târgului, de la granița de nord a orașului, fără a fi o parte integrantă a acestuia. „Ulița din Afară” și „hindichiul” au despărțit-o de spațiul urban, formarea mahalalei urmând un parcurs specific, și anume integrarea ei în oraș, odată cu extinderea acestuia spre Copou. Zona era considerată a fi cea mai salubă din oraș, deoarece terenurile nu erau mlăștinoase și nu „fugeau”, așa cum se întâmpla în spațiul celor două râpi sau pe toată marginea terasei Bahluiului, pe unde trecea drumul Păcurarilor (Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, ediția a II-a, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 88-89).

¹¹ Muntenimea de Jos începea în zona Târgului Făinii, fiind limitată de Căcina spre sud. Spre nord, a cuprins zona aflată între Ulița Târgului de Sus (numită și Ulița Hagioaiei) și Ulița Sărării, sfârșindu-se în apropierea terenului Universității de Medicină de astăzi, dar fără a le cuprinde în aria sa. Muntenimea de Mijloc era delimitată de jumătatea dinspre Copou a Uliței Hagioaiei – care începea cu terenurile din zona Universității de Medicină de astăzi, urcând spre Sărărie și înglobând zona bisericilor Sf. Atanasie și Sfinții Teodori – și se sfârșea tot spre Copou, în zona bisericilor Sf. Nicolae cel Sărac și Prapa-Doamna Parascheva. Muntenimea de Sus se întindea din zona bisericii Sf. Nicolae cel Sărac și până în dealul Copoului, fiind împărțită în două de ulița Podului Verde; ea a cuprins atât latura dinspre Sărărie, cu biserica Sfinții 40 de Mucenici, cu terenurile sale, dar și latura ce cobora spre Păcurari (*ibidem*, p. 268-269).

¹² Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojiți. Despre obrazye primei modernități românești 1750-1860*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 206-210.

fapte individuale ale mahalagiilor¹³. Toate caracteristicile mai sus-menționate au particularizat existența Muntenimii din Iași, oferind elementului social un caracter dinamic evident încă de la începutul secolului XVIII. Așezarea în zonă a unor reprezentanți de seamă ai boierimii moldovenești (alături de târgoveți, slujitorii mărunți de la curte, meșteșugari), structura etnică și religioasă variată a locuitorilor, apoi sfera ocupațională lărgită și dispunerea meseriilor în spațiul mahalalei, ne arată că istoria Muntenimii trebuie scrisă îndeosebi din perspectivă socială.

Într-un context european în care secolul XVIII și începutul celui următor au fost marcate de o creștere a populației¹⁴, orașele noastre s-au încadrat, la rândul lor, în acest proces, încurajat mai ales de contextul politic și economic de la începutul veacului XIX¹⁵. Este tocmai perioada în care zona de nord și nord-est a Iașilor, ocupată de spațiul Muntenimilor, a fost un teren de absorbție, atât pentru surplusul demografic intraurban, cât și pentru sporul migrator, extraurban. Zona comercială dezvoltată în secolele XVII-XVIII în partea de nord a Iașilor nu a conturat doar o realitate fizică. S-a transformat treptat într-un areal urban cu multiple posibilități economice: devenea astfel o atracție pentru orașeni și nu numai, condițiile de inserție socială și existența unui mediu rezidențial stabil fiind avantajele cele mai clare¹⁶. Toate aceste caracteristici, majoritatea formate începând cu a doua jumătate a secolului XVIII, au dus la propulsarea celor trei părți ale Muntenimii, în prima jumătate a secolului XIX, printre primele zone de așezare și desfășurare a activităților comerciale ale orașului.

Cum elementul social a fost cel care a dictat evoluția perimetrului fizic al mahalalei, excedentul natural și migrația – două dintre fenomenele care au determinat creșterea populației orașului Iași – au dus la o înmulțire a locuitorilor și a locuințelor pe același spațiu, încă deschis atunci din punct de vedere imobiliar¹⁷. La fel s-a întâmplat și în cazul populației străine, nou veniții în capitala Moldovei fiind fie așezați de domnie, fie stabilindu-se, din proprie inițiativă, în această zonă¹⁸ de la granița de nord a Iașilor. Un alt factor demn de luat în seamă a fost progresul economic. Așa cum se observă din listele privind casele și dughenile din prima jumătate a secolului XIX, majoritatea erau așezate pe Ulița Mare, urmând apoi Muntenimile, Podul Lung sau Târgul de Jos, la fel ca și în cazul caselor boierești, așezate, o mare parte din ele, pe ulița Podului Verde sau în Muntenimea de Mijloc și Muntenimea de Jos. Cum creșterea populației nu a fost

¹³ Răspunderea colectivă a mahalagiilor pentru fapta unui membru al comunității este exemplificată de cazul mahalagiului Zalman Cașcaval, jidov, din Muntenimea de Mijloc care, în 1776, „sculându-se noaptea [...] cu nebunie, au rănit pe nouă oameni pe care i-au tăiat cu toporul fiind ei adormiți pe la casele lor [...] și prinzându-se de atunci s-au pus la închisoarea temniții”. Cei care au plătit cheltuielile de îngrijire a celor răniți și despăgubirile familiilor celor răniți au fost „toți jidovii de aici din Iași”, din Muntenimea de Mijloc care au și vândut proprietatea lui Zalman pentru a-și recupera sumele oferite (*Documente Iași*, VII, *Acte interne (1771-1780)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2005, p. 274-275, nr. 225).

¹⁴ Peter Clark, *European Cities and Towns 400-2000*, Oxford, Oxford University Press, 2009; Jean de Vries, *European Urbanization 1500-1800*, London, Methuen and Co. Ltd., 1984; Bariša Krekić, *Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times*, Berkeley, California University Press, 1987.

¹⁵ Ștefan Pascu, *Demografie istorică*, în idem (ed.), *Populație și societate*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, p. 68.

¹⁶ Dan Dumitru Iacob, *Considerații metodologice privitoare la studiul vecinătăților urbane. Ulița Târgului de Sus din Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Monumentul. Tradiție și viitor”, nr. IX, editat de Lucian-Valeriu Lefter și Aurica Ichim, 2008, p. 366; Catharina Lis, Hugo Soly, *Neighbourhood Social Change in West European Cities: Sixteenth to Nineteenth Centuries*, în „International Review of Social History”, vol. 38, nr. 1, 1993, p. 1-30.

¹⁷ Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și a târgurilor din Moldova 1800-1859*, Iași, Editura Fundației Academice „A. D. Xenopol”, 1997, p. 36; Peter Clark, *op. cit.*, p. 110.

¹⁸ Teodor Codrescu, *Uricariul*, XVII, Iași, 1891, p. 55.

direct proporțională cu sporirea numărului de case, acestea fiind ridicate într-un timp mai îndelungat, presiunea demografică impunea, la începutul secolului XIX, o coabitare anevoioasă, în spații deocamdată restrânse¹⁹.

Ultimul document statistic din veacul XVIII, referitor la populația orașului Iași, *Catagrafia din 1774*, indica 190 de case aflate în Muntenime, în ele putând trăi aproximativ 1.000 de mahalagii²⁰. La sfârșitul primului deceniu al secolului XIX, populația Muntenimii număra 1.490 de locuitori, așa cum ne arată *Condica scrierii sufletelor și a familiilor a stării de gios din târgul Iași*. Aceștia erau indivizii încadrați fiscal, cifra de mai sus necuprinzându-i însă și pe scutelnicii breslași, slugi fără bir, pe boieri sau pe scutelnicii boierești²¹. Într-un alt document, din 1830, *Adunarea statisticeștilor științi a orașului Iași*, cele trei mahalale însumau 4.923 de locuitori, dintr-un total de 37.047 cât avea orașul Iași la acea dată. Cei mai mulți dintre locuitorii Muntenimilor, 1.682 la număr, erau concentrați în Muntenimea de Sus, urmând Muntenimea de Mijloc cu 1.672 și cea de Jos cu 1.569 de persoane înregistrate²². Cifrele exacte înregistrate în diversele catagrafii sau documente statistice pentru această perioadă trebuie privite cu atenție, ele oscilând, de cele mai multe ori prin creștere, în special când era vorba de înregistrarea celor plătitorii de taxe către administrațiile orașenești. Dincolo de fenomenele sociale menționate sau de cifrele oferite pentru spațiul Muntenimilor la început de secol XIX, ne putem întreba: cine erau acei mahalagii, care era ierarhia socială a acestei zone urbane, cu ce se ocupau locuitorii sau care era ponderea lor etnică sau confesională?

Locuitorii mahalalei: boieri, mahalagii, alojeni

Populația urbană a fost întotdeauna eterogenă din punct de vedere profesional, etnic sau religios. Și cu toate că mahalaua s-a format și a evoluat adeseori și în Țările Române respectând un criteriu de ordin social (profesional, etnic sau confesional) – așa cum era cazul unor mahalale ieșene precum Curelari, Tălpădari, Feredeelor etc. –, Muntenimile au făcut excepție de la această regulă, *eterogenitatea lor fiind o caracteristică pentru toate palierele vieții sociale*. În special schimbările administrative și comerciale²³ din această perioadă au făcut ca populația să se diversifice sub aspect socio-profesional, iar stratificarea ei să fie din ce în ce mai pronunțată. Din componența socială a Muntenimilor au făcut parte boieri, meșteșugari, negustori, târgoveți, clerici, slugile domnești sau boierești, robi, haimanale, supuși străini, dar și oameni săraci²⁴.

Așezarea reprezentanților marii boierimi din capitala Moldovei în zona Muntenimilor s-a intensificat în doua jumătate a secolului XVIII, încadrându-se fenomenului de mobilitate spațială și socială care a caracterizat mahalaua. Majoritatea locurilor pe care boierii și-au ridicat case în această perioadă erau sub stăpânirea domnului („locuri gospod”), zona Muntenimii fiind folosită pentru răsplătirea cu danii a boierilor și a orașenilor. În primul deceniu din a doua jumătate a veacului XVIII, printre

¹⁹ Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 47.

²⁰ Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în Ștefan Pascu (ed.), *Populație și societate*, vol. I, p. 316-317.

²¹ *Documente statistice privitoare la orașul Iași* (în continuare *Documente statistice*), ed. Ioan Caproșu, Mihai-Răzvan Ungureanu, vol. I (1755-1820), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 140-279.

²² Gh. Platon, *op. cit.*, anexa XII.

²³ Desființarea vămilor interne, ridicarea monopolului otoman și stabilirea unui regim administrativ-fiscal mai ordonat au permis creșterea orașelor și încurajarea migrației (Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 57).

²⁴ *Ibidem*.

mahalagiii din Muntenime sunt atestați vornicul Mihalachi Sturza²⁵, banii Andronache²⁶ și Scarlatache Costache²⁷ cu casele în Muntenimea de Mijloc. În Muntenimea de Sus, printre cei care primiseră danii sub formă de loturi se aflau logofătul Ioan Bogdan, paharnicul Constantin Râșcanu sau logofătul Iordachi Cantacuzino²⁸. Pe lângă stăpânirea acestor locuri primite de la domnie, boierii își formaseră acolo întinse proprietăți, prin achiziționarea de case sau locuri de la diferiții mahalagii din Muntenime; și aceasta pentru că era o zonă colinară curată – în contrast cu mlaștinile din jurul râului Bahlui – și puțin aglomerată în comparație cu centrul orașului, schițat în jurul Curții Domnești²⁹. Un campion al acestui gen de achiziții era logofătul Ioan Cantacuzino; începând cu anul 1779, el dobânda numeroase proprietăți atât de la rude, cum era cumnatul său, spătarul Matei Ghica³⁰, cât și de la alți mahalagii, formându-și un impresionant domeniu în Muntenimea de Sus. Fratele lui, Iordachi Cantacuzino, mare vornic la 1782, se muta și el în Muntenimea de Sus; își construia casă pe câteva locuri unite, fie luate de la fratele său³¹, fie primite ca danie de la domnitorul Alexandru Mavrocordat. Un alt reprezentant al familiei Cantacuzino, Matei, fost spătar la 1781, s-a numărat și el printre mahalagii Muntenimilor, având o proprietate formată din locuri cumpărate sau primite ca danie de la diferiții domni ai Moldovei³². Fostul logofăt Vasile Razul urmasa și el același traseu, pentru a-și crea o așezare întinsă pentru familia sa în Muntenimea de Mijloc, unind patru locuri alăturate, cumpărate de la târgoveți³³; iar exemplele ar putea continua.

La începutul secolului XIX, acest proces s-a intensificat, loturile mici ale mahalagiilor fiind cumpărate de boieri și apoi unite în proprietăți întinse și așezate în special la frontul principalelor drumuri din Muntenime (Drumul Copoului, Sărării sau al Păcurarilor). Dintr-o hotărnicie a vornicului Manolachi Conachi, dată pentru locurile deținute de acesta, sunt menționați în Muntenimea de Sus („la deal de biserica Sf. Nicolae”), ca vecini, vornicul Constantin Greceanu, logofătul Iordachi Cantacuzino și Iordachi Canta³⁴. Un alt reprezentant al Cantacuzinilor, spătarul Costache Cantacuzino, intra în stăpânirea unei case din Muntenime în 1803, prin cumpărare de la frații Scorțescu, Grigorie și Ruxandra, aceștia din urmă primind casa moștenire de la părinții lor³⁵. Tot în 1803, Gheorghe Tăutul³⁶ făcea un schimb de proprietăți pentru a se muta în Muntenimea de Sus. Casa primită era proprietatea unei ramuri a Sturzeștilor, moștenită de Pavel Grigoraș de la mama lui Ilinca, fata lui Lupașcu Sturza. Un alt neam de mari boieri ai Moldovei care s-a stabilit în Muntenime, începând cu anul 1803, a fost familia Balș. Bunăoară, o proprietate ce ocupa o suprafață însemnată din Muntenimea de Sus, în

²⁵ *Documente Iași*, VI, *Acte interne (1756-1770)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2004, p. 222, nr. 259.

²⁶ *Ibidem*, p. 233, nr. 269.

²⁷ *Ibidem*, p. 103-104, nr. 117.

²⁸ *Ibidem*, VIII, *Acte interne (1781-1790)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2006, p. 87-88, nr. 67; VI, p. 298-299, nr. 346; VIII, p. 152, nr. 122.

²⁹ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 88-89.

³⁰ *Documente Iași*, VII, p. 637, nr. 488.

³¹ *Ibidem*, VIII, p. 151, nr. 122.

³² *Ibidem*, p. 84-85, nr. 64.

³³ *Ibidem*, VII, p. 552-553, nr. 422.

³⁴ *IN*, fasc. 4/1924, nr. CXLII/19 ianuarie 1794, p. 225. Este vorba de Iordache Cantacuzino Deleanu, mare spătar, tatăl Mariei, căsătorită Ghica (*Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. III (Familia Cantacuzino), coord. Mihai-Dimitrie Sturdza, București, Simetria, 2014, p. 38).

³⁵ ANI, *Documente*, CLX/44 (1803), f. 1.

³⁶ *Idem*, CXXIII/3 (1801), f. 1.

Copou, era aceea a vornicului Toderașcu Balș; el și-a unit mai multe locuri pentru a-și lărgi o mică stăpânire a sa, aflată între Drumul Păcurarilor și Drumul Copoului, prin cumpărarea loturilor deținute de două dintre vecinele sale, Luța unguroaica și Nastasia, „fimeia mortului Manole”, mahalagiu³⁷. Într-o hotărnicie a proprietății sale din 1810, se arăta că, alături de casa vornicului, se aflau și proprietățile vistiernicului Iordachi Roset, în partea de sud, și cele ale Zoiței Ghica, în partea de nord³⁸. Constandin, un alt reprezentant al familiei Balș, a cumpărat și el proprietăți în Muntenime. Fost spătar, vornic și logofăt al Țării de Jos la început de veac³⁹, el a cumpărat în Muntenimea de Sus, „din deal de biserica Blagoveșteniilor și de Drumul Sării cel vechiu”, câteva locuri ce aparțineau lui Iordache Balș, căminar; vânzarea era întărită de Alexandru Calimachi, care îl numea în actul său pe Constandin, „cinstit și credincios boier al nostru”. În aceeași zonă a Muntenimilor, spre locul bisericii Sf. Nicolae cel Sărac⁴⁰, și-a construit proprietatea Manolachi (Emanoil) Balș, la 1804, când a solicitat și a primit învoire de la mitropolitul Veniamin să-și ridice „casă din zid” pe terenul bisericii, chiar în apropierea edificiului; se îngrijea în schimb de sfântul lăcaș, în calitatea sa de epitrop⁴¹. Manolachi era căsătorit cu Smaranda, născută Manu, a cărei familie deținea mai multe locuri în Muntenime, fiind moștenite de fratele ei, Mihalache Manu⁴².

O altă familie boierească ai cărei reprezentanți s-au stabilit în Muntenime era familia logofătului Ștefan Sturza, tatăl lui Sandu (Săndulache), hatman al Moldovei. Săndulache Sturza, căsătorit cu Catina, fiica lui Constantin Moruzi, moștenise proprietățile din Muntenimea de Sus, aflate la Drumul Copoului, și le-a transmis apoi, după moartea sa, spre sfârșitul celui de-al doilea deceniu al secolului XIX, fiului său,

³⁷ Idem, CCCXXXVII/5 (1803), f. 1. Toderașcu Balș continuă și în anii următori achiziționarea de proprietăți în zona Muntenimii, el cumpărând în 1828, de la Șarban Negel, vornic de poartă, „casele sale cu tot cu așternuturi și mobile din casă [...] cu toate binalele ce sunt în ogradă și cu tot locul lor” (IN, fasc. 4/1923, nr. CXLV/15 martie 1828, p. 227). La rândul său, vornicul Negel își cumpărase casele din Muntenime în 1809, de la comitul Costachi Conachi (idem, nr. CXLIV/28 mai 1809).

³⁸ IN, fasc. 7/1927, nr. LII/21 august 1803, p. 130.

³⁹ Constantin Balș sau Costache (a nu se confunda cu Constandin Balș vornic al Țării de Sus tot în această perioadă). Vezi *Documente Iași*, vol. X, *Acte interne (1796-1800)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2007, p. 225, nr. 243; *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, II, p. 254-255.

⁴⁰ Biserica Sf. Nicolae de Sus, atestată în 1691, era ctitorie a lui Luca, pârclăb, „pe Ulița den Afar(ă)”. Peste doar câțiva ani, la începutul secolului XVIII, biserica era menționată ca lăcaș de închinare pentru mahalagii din Muntenime și principal reper topografic din partea de nord a orașului. Edificiul ridicat pe locul actualului Case de Cultură a Studenților a avut o istorie zbuciumată, fiind dărâmat la începutul secolului XX, din cauza stării de degradare în care ajunsese. Vezi Constantin Turcu, *O biserică din Iași dispărută: Sf. Nicolae cel Sărac din Muntenime*, în *MMS*, XLII, nr. 1-2, 1966, p. 96-108.

⁴¹ Dania făcută de mitropolit a reprezentat un gest de recunoștință față de Manolachi Balș (fiul lui Lupu Balș și fratele lui Constantin Balș), care avea proprietăți în Muntenimea de Mijloc. Manolachi s-a implicat, în calitatea de epitrop, în lucrările de reparație realizate în 1786 și în 1803, reclinând-o din piatră. Casa de locuit a fost zidită și terminată în 1807, perioadă din care datează și un plan hotarnic al proprietății. Clădirea a fost lăsată moștenire de Manolachi Balș fiicei sale, Ecaterina, căsătorită Filipescu, alături de alte proprietăți, ea vânzând-o la plecarea din Iași lui Alecu Beldiman, în 1812. Vezi ANI, Documente, DCCXCHII/22 (1812), f. 1.

⁴² *Creșterea Colecțiilor Academiei Române, 1908 (ianuarie-martie)*, București, 1909, p. 105. Smaranda Balș în calitate de epitrop și clirnoamă a fratelui său, mort în 1812, a vândut un loc din Muntenimea de Jos, pe care acesta îl primise ca danie de la Alexandru Calimachi. Locul a fost cumpărat de Sava Răzmeriță, proprietar de case și dughene în Muntenime. Pe Sava Răzmeriță îl întâlnim și în alte acte privind diverse proprietăți, în special din Muntenimea de Mijloc. Se judecă cu Alexandru Venieriu, fost sârdar, pentru o casă cumpărată de acesta (ANI, Documente, CDIX/117 (1809), f. 1), precum și cu un alt mahalagiu, Constantin, nepotul Anastasiei Covrigeasa, din aceeași zonă a Muntenimii de Mijloc, pe care îl împiedică să intre în posesia moștenirii sale (IN, fasc. 8/1928, nr. XLI/17 aprilie 1806, p. 86-87).

logofătul Costache Sturza⁴³. Proprietatea spătarului Ioniță Cuza din Iași era tot în Muntenime și a fost moștenită de Gheorghe, fiul lui Ioniță, după decapitarea celui din urmă⁴⁴; de precizat că locurile stăpânite de familia Cuza fuseseră primite ca danie încă din 1761, de la Ioan Theodor Calimah⁴⁵. Vasile Coroi s-a numărat și el printre proprietarii din Muntenime, având mai multe stăpâniri și dughene la limita dintre Muntenimea de Mijloc și cea de Sus, în zona bisericii Sf. Nicolae cel Sărac și un loc de casă lângă biserica Prapa-Doamna Parascheva⁴⁶, spre Păcurari. Hatmanul Toma Buhăescu locuia în mahala, în Muntenimea de Mijloc, proprietățile sale fiind vândute de soția lui, Smaranda, pentru a acoperi plata unor datorii după moartea acestuia, în 1810⁴⁷. Tot acolo era și una din proprietățile paharnicului Ioniță Canano, așa cum o dovedește un plan al locurilor din zonă întocmit la 1807⁴⁸. O parte a proprietății era vândută în 1806 Saftai Canano, nepoata lui Ioniță, fiica Mariei Cantacuzino și a lui Constantin Canano, fratele său, care a stăpânit-o până în 1812, când Maria, mama Saftai, o dă ca danie sulgerului Constantin Leondari⁴⁹.

Toate aceste proprietăți, alături de cele ale altor boieri de rang inferior care s-au așezat în Muntenime, în primele decenii ale noului secol, intrau ulterior în stăpânirea moștenitorilor familiei, puține fiind cazurile de înstrăinare⁵⁰. Fie că ocupau locurile din centrul mahalalei, de-a lungul celor două căi de acces principale, Drumul Botoșanilor și Drumul Sării, sau locurile de prin mahala, întregul proces demonstra interesul ridicat al boierimii pentru această zonă; fapt reconfirmat, în special în perioada 1830-1850, de lucrările de amenajare efectuate aici.

Alături de casele de locuit flancate de grădini impozante sau independent de ele, boierii din zona celor trei Muntenimi dețineau și numeroase dughene, oferite spre închiriere negustorilor și meșteșugarilor care își desfășeau produsele. Prezența lor numeroasă, în special la fronturile principalelor căi de acces din mahala, și creșterea numărului de boieri care stăpâneau aceste construcții aici, în mahala, și nu în zona de târg, așa cum ne-am aștepta, dovedește intensificarea comerțului stradal, încurajat chiar de cei cu sânge albastru. Ca să completăm tabloul cadrului fizic ocupat de boieri în Muntenime, precizăm că în 1811, în partea de nord a mahalalei, spre Păcurari, își avea dughenele, 12 la număr, familia vistiernicului Roznovanu, „alături de ogrăzile sale”⁵¹.

⁴³ *IN*, fasc. 8/1830, nr. XCIII/1831, p. 133.

⁴⁴ ANI, Documente, CCLXXXIII/3 (1803), f. 1.

⁴⁵ *Documente Iași*, VI, p. 298, nr. 346; ANI, Documente, CCLXXXIII/3 (1803), f. 1.

⁴⁶ ANI, Documente, DCCLVI/1 (1810), f. 1. Vasile Coroi avea mai multe proprietăți în partea de sus a orașului. Un exemplu este hanul din Târgul de Sus, din prima jumătate a secolului XIX. Într-un document din 1827, aflăm că acesta era format dintr-o bucătărie, o băcălie și mai multe odăi cu locuri. Pentru acest han și negoțul săvârșit aici, Vasile Coroi este scutit de toate dările de către Ioan Sandu Sturdza, „pentru toate slujbele îndeplinite” (idem, DCCLVI/5 (1827), f. 1). Hanul a rămas în posesia urmașilor lui Vasile Coroi până în 1867, când Iordache Coroi îl vinde Primăriei cu 1.500 galbeni (idem, DCCLVI/49, f. 1).

⁴⁷ *IN*, fasc. 9/1931, nr. 36/7 noiembrie 1810, p. 101.

⁴⁸ ANI, Documente, CCCXCV/81 (1806), f. 1.

⁴⁹ Idem, CCCLXII/36, f. 1.

⁵⁰ Construită la început de secol, Casa lui Manolachi (Emanoil Balș) a fost vândută de moștenitoarea averii, Ecaterina Balș, căsătorită cu Gheorghe Filipescu, mare ban al Craiovei, unui alt boier, Alecu Beldiman, aceasta mutându-se în București. Vezi idem, DCCXCIII/22 (1812), f. 1; *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I (Abaza-Bogdan), coord. Mihai-Dimitrie Sturdza, București, Editura Simetria, 2004, p. 255. În 1815, Nicolae Hrisoverghi, fost mare vornic, și-a vândut casa din Muntenimea de Sus, pe care o stăpânea de câțiva ani: o cumpărase de la Vasile, fratele său. Noul cumpărător a fost serdarul Costache Conachi, în schimbul a 1.000 galbeni olandezi (ANI, Documente, MLX/11 (1820), f. 1).

⁵¹ *Documente statistice*, vol. I, p. 315.

Pe aceeași parte dreaptă, cum se înainta spre Păcurari, stăpâna trei dughene banul Toma Cozma, urcând cu locul lor spre Copou, o dugheană banul Teodor Bașotă, iar alte patru spătarul Constantin Sturza⁵². După ce și-a vândut casele sale din Muntenimea de Mijloc, logofătul Costachi Ghica s-a așezat mai sus, aproape de șanțul orașului, în casa socrului său Iordache Cantacuzino, tatăl Mariei⁵³, fiind menționat, în 1811, cu locuința sa și cu un număr de șase dughene⁵⁴ în Muntenimea de Sus. Alături de el, spre baza dealului Copou, se afla ograda vornicului Nicolae Hrisoverghi și cinci dughene ale logofătului Pașcanu⁵⁵. Dughene în Muntenime stăpâneau și Constantin Sturza, fiul lui Sândulache, apoi polcovnicul Manolachi Balș, nouă la număr, localizate lângă biserica Sf. Nicolae cel Sărac, precum și logofătul Constantin Greceanu, dughene „așezate alături de curtea caselor sale”⁵⁶, aflate la capătul Drumului Păcurarilor, spre Târgul de Sus. Ioniță Cerchez, fost mare căpitan, avea și el mai multe dugheni cu pivniță, așezate lângă casa de locuit din Muntenimea de Sus⁵⁷.

Existența unui număr ridicat de dughene în Muntenime a dus la coabitarea destinației *rezidențiale* cu aceea *funcțională* a mahalalei de început de veac XIX, rostul din urmă fiind consolidat, desigur, și de existența zonelor de târg și a piețelor (Târgul Boilor, vecinătatea Târgului de Sus, Piața de la Sfinții Teodori). În 1830, numărul dughenelor din Muntenime se ridica la 516, fiind împărțite astfel: în Muntenimea de Sus erau 39 de dughene ale mănăstirilor și 23 ale locuitorilor, în Muntenimea de Mijloc erau 23 de dughene mănăstirești și 170 ale locuitorilor, pe când în Muntenimea de Jos, din cele 261 de dughene, 66 erau stăpânite de mănăstiri și 195 de locuitori⁵⁸.

O altă urmare a mobilității locative din mahala a fost manifestarea unor forme de solidaritate boierească, pentru îndeplinirea unor lucrări în scop edilitar, ce răspundeau necesităților urbanistice din epocă. Așa apăreau asocierile câtorva boieri pentru aprovizionarea cu apă a proprietăților din Muntenime sau pentru podirea drumurilor. În 1805, hatmanul Sândulache Sturza, vornicul Nicolae Balș, vistiernicul Alecu Balș, logofătul Constantin Balș, logofăt Costachi Ghica, vornicul Aleco Ianculeu și spătarul Neculai Stratulat și-au unit eforturile pentru aducerea apelor de pe moșia Copou în Muntenimea de Mijloc și de Sus; evident, pe propria cheltuială⁵⁹, dat fiind faptul că „poporul” din această mahala era „lipsit de apropierea apelor [...] uscându-se de sete”⁶⁰. Pe seama solidarităților boierești este pusă prima podire a „uliței ce mergea la Copou”, de la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX. Lucrarea respectivă fusese realizată cu „cheltuiala boierilor mahalagii”, „pentru folosul nostru, dar mai ales al trecătorilor”⁶¹.

Boierii mai mărunți, cu dregătorii mai mari sau mai mici, alături de orășenii din categoriile sociale de mijloc formau o parte însemnată a populației Muntenimilor.

⁵² *Ibidem*, p. 316.

⁵³ *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, III, p. 38.

⁵⁴ *Documente statistice*, vol. I, p. 317; Ștefan S. Gorovei, *Observații noi într-o controversă veche (Familia Ghica din Moldova)*, în *AIIAI*, tom XV, 1987, p. 315-324.

⁵⁵ *Documente statistice*, vol. I, p. 317.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 319.

⁵⁷ *Documente Iași*, VIII, p. 192-193, nr. 144.

⁵⁸ Gh. Platon, *op. cit.*, anexa XII.

⁵⁹ C. Andreescu, *Inițiative particulare de aducere a apei potabile la Iași*, în *AR*, tom VI, 1941, p. 312.

⁶⁰ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, Iași, 1857, p. 84.

⁶¹ „Miron Costin”, an II/1914, nr. 1, doc. 1/1826, p. 12.

Slujbașii domnești sau boieri de rang mai mic completeau tabloul social al mahalalei, a cărei principală trăsătură a fost, fără îndoială, *eterogenitatea*. În Muntenimea de Sus, alături cu Drumul Păcurarilor, locuia logofătul de divan Iftimi Busuioc și stolnicul Iordachi Gheuca⁶². Dimitrie Saul, fost mare spătar la 1800, deținea mai multe locuri cumpărate în Muntenimea de Mijloc, printre care și unul cumpărat de la Sandul Veisa, izbaș, acesta din urmă, alături de soția sa, Ileana, fiind moștenitorii unchiului lor Toader, vornic de poartă⁶³. Mihalachi Luca, fost spătar la început de secol, deținea o proprietate în Muntenimea de Sus, la Drumul Copoului, alături de locul pitarului Ioniță Cerchez, un alt boier mahalagiu al zonei; cei doi își aveau proprietățile alături de locul casei lui Ștefan Sturza și de proprietatea lui Vasile Codreanu, logofăt de divan⁶⁴. Șerban Periețeanu, fost mare pitar, adunase și el, în anul 1808, mai multe proprietăți în Muntenimea de Sus⁶⁵, iar stolnicul Dumitrachi Râșcanu, căsătorit cu Catina Canta, primea moștenire de la tatăl său, Constantin Râșcanu, vornic, o proprietate în Muntenimea de Sus, lângă biserica Sfinții Patruzeci de Mucenici⁶⁶. Dimitrie Florea, fost mare clucer și megieș cu Manolachi Balș, își avea casa lângă biserica Sf. Nicolae de Sus. După mai multe înțelegeri cu episcopii bisericii privind locul uliței care-i oferea accesul de la proprietate spre Drumul Copoului⁶⁷, făcea schimb de proprietăți cu Constantin Lazul, fost mare ban; pentru locuința pe care o ceda, primea în compensație un alt loc de casă, tot în Muntenime, alături de anumite materiale de construcție, pentru a-și ridica o altă reședință⁶⁸. Pe lângă puținele exemple prezentate în rândurile de mai sus, sursele vremii ne arată că lista boierilor, mărunți sau recent ridicați la acest rang, care locuiau în mahala, era mult mai mare⁶⁹.

Clericii care locuiau în Muntenime erau în mare parte slujitori la bisericile din cele trei zone ale mahalalei (Sfinții Athanasie și Chiril, Sfinții Teodori, Sf. Nicolae de Sus, Sf. Parascheva, Sf. Haralambie, Sfinții Patruzeci de Mucenici, Buna Vestire), precum și la cele din apropiere (Sf. Ilie, Curelari, Sf. Spiridon etc.). Pe lângă diferitele tranzacții realizate de ei sau de rudele lor, sunt menționați datorită rolului deținut în comunitate: mai ales în tranzacțiile imobiliare erau deseori martori sau cei care scriau actele în numele mahalagiilor⁷⁰. Rolul lor era la fel de importat atunci când depuneau mărturie pentru proprietari ori vegheau la îndeplinirea unor cerințe postume ale mahalagiilor⁷¹.

⁶² *Documente Iași*, vol. X, p. 358, nr. 390.

⁶³ *Ibidem*, p. 191, nr. 222.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 6, nr. 3.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 46, nr. 44; p. 44, nr. 40; p. 166-167, nr. 179.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 21, nr. 15.

⁶⁷ ANI, Documente, DCCXCIII/20 (1804), f. 1. Vezi și dosarul 21, ce cuprinde planul locurilor la care am făcut referire mai sus. În plan este menționată și casa ridicată de Manolachi Balș pe locul bisericii.

⁶⁸ Idem, DCCCLXXXVIII/1 (1807), f. 1.

⁶⁹ Alte exemple pot fi: vistiernicul Petrache Sturza în Muntenimea de Mijloc (idem, CDXXIX/101 (1819), f. 1); serdarul Costachi Conachi în Muntenimea de Sus (idem, MLX/4 (1815), f. 1); banul Nicolae Hrisoverghi și fratele său Vasile, în Muntenimea de Sus (*ibidem*); banul Ioniță Vîrnăv, din Muntenimea de Mijloc (idem, CCCLXII/37 (1812), f. 1); spătarul Lupu Coroi din Muntenimea de Sus (idem, DCCCLXXX/22 (1803), f. 1); Dracachi Roset căminar și Iordachi Roset în Muntenimea de Sus (idem, MLX/3 (1811), f. 1); serdarul Constantin Catichi în Muntenimea de Sus (idem, MLX/6 (1819), f. 1); sulgerii Zaharia Panaite și Gheorghe Costin din Muntenimea de Mijloc (*IN*, fasc. 8/1930, p. 89-90); sulgerul Ion Gane din Muntenimea de Sus (*Documente Iași*, X, p. 42, nr. 38); banul Iancu Miclescu din Muntenimea de Sus (*ibidem*, p. 203-204, nr. 221).

⁷⁰ Un număr important de documente care fac referire la tranzacțiile din zona Muntenimii menționează prezența preoților din epocă, fie ca martori, fie ca scribi pentru actele care se semnau cu felurite prilejuri (în *Documente Iași*, X, p. 112-113, nr. 112; p. 208-309, nr. 330; p. 347, nr. 378 etc.).

⁷¹ „Preoții mahalagii” din Muntenime erau chemați să dea mărturie privind necesitatea închiderii unui drum din mahala (*IN*, fasc. 6/1926, nr. VIII/18 iulie 1831, p. 115).

Structura ocupațională

Din punct de vedere ocupațional, locuitorii Muntenimilor ieșene de la începutul secolului XIX sunt menționați în sursele vremii ca negustori, meșteșugari ori slujbași la curte sau în administrația orașului. Cum o analiză detaliată a activităților profesionale din Muntenimea de Jos nu poate fi restrânsă la articolul de față, vom reda în rândurile de mai jos o privire de ansamblu a diverselor meserii ale mahalagiilor din Muntenime, fără a dezvolta însă parcursurile individuale ale diferiților locuitori. Sfera ocupațională a mahalalei îi cuprindea pe *negustori* din următoarele ramuri de negoț: crâșmari, brașoveni, bacali, casapi, hangii, pietrari, plăcintari, calfe etc.⁷²; se adăugau *meșteșugari* precum olari, croitori, apari, bucătari, cojocari, ciubotari, pietrari, pitari, teslari, covrigari, mahali, harabagii etc.⁷³, dar și *slugi* sau *clerici*⁷⁴.

Din categoria meșteșugarilor, olarii au continuat să se așeze cu meșteșugul în această parte nordică a orașului, fapt ce i-a ajutat să-și desfășoare activitatea în liniște⁷⁵. Numărul olarilor a fost într-o continuă creștere față de secolul XVIII; mai exact la 1774, erau atestați cinci olari așezați în Muntenime: Arsăni, Constantin, Ion, Ioniță și Cârste⁷⁶. În 1808, erau înregistrați, în partea de nord, un număr mai însemnat de olari⁷⁷, printre care se afla Cristea, cu cei doi fii ai săi, Angheluță și Ion, care îi moșteniseră îndeletnicirea⁷⁸; mai important este însă că aveau proprietățile în Muntenimea de Mijloc încă din secolul trecut. Printre vecinii lui Cristea se număra Stan olarul, „seiman agiescu”, menționat ca martor în hotărnicia locului lui Angheluță⁷⁹, moștenitorul proprietății lui Cristea. Angheluță olar, doboșar agesc, a deținut proprietățile familiei locuind în Muntenime cu soția Catrina și cu soacra sa o perioadă îndelungată, după care vindea casa moștenită lui Ion Matieș⁸⁰. Marin olarul, văduv cu doi fii, la 1808, locuia și el tot în Muntenime⁸¹. Despre Stan olarul, mahalagiu din Muntenimea de Mijloc, așezat alături de alți locuitori cu acest meșteșug, documentele nu rețin decât o „pricină” ce o avea cu Acsănia, pentru hotarul locurilor sale. Finalmente, Stan își vinde și el proprietatea

⁷² Un Ivan plăcintar s-a stabilit, în 1819, în Muntenimea de Mijloc, cumpărând o casă de la Vasile Antohi (ANI, Documente, CDXCIII/1 (1819), f. 1).

⁷³ *Condica scrierii sufletelor și a familiilor a stării de gios din Târgul Ieșii 1808 iulie 5* din 1808 și *Catagrafia orașului Iași* din 1820, în *Documente statistice*, I, p. 140-279, 350-403.

⁷⁴ Vasile ciubotar, locuia în Muntenime, în 1805, împreună cu fiica sa Ileana (ANI, Documente, CDXXX/47 (1805), f. 1); Petre, staroste de cojocari, cu case în Muntenimea de Mijloc (idem, CDXXX/95 (1827), f. 1); Efstatie zugravul trăia, în 1827, în Muntenimea de Sus, pe un loc al bisericii Sfinții 40 de Mucenici (idem, CDVI/155 (1827), f. 1); un Lefter ciubotar era vecin, în 1810, cu proprietățile lui Toderașco Balș, în Muntenimea de Sus (IN, 7/1927, nr. LIV/20 august 1803, p. 130); Ioan, staroste de scripcari, s-a stabilit în Muntenimea de Sus, cumpărând casă de la Ilie croitor (ANI, CCCXLII/29 (1806), f. 1); Gheorghe mahal trăia cu familia sa în Muntenimea de Jos (idem, CCLVI/5 (1802), f. 1); sârdarul Enachi Teodorachi avea în Muntenime, la 1803, o proprietate ce aparținuse tatălui său Iordachi Darie bașă (idem, CCLXXXIII/3 (1803), f. 1).

⁷⁵ Vasile Chirica, Marcel Tănăsachi, *Repertoriul arheologic al Județului Iași*, vol. 1, Iași, 1984, p. 190.

⁷⁶ *Documente statistice*, I, p. 121-125.

⁷⁷ Gh. Platon, *op. cit.*, anexa III, p. 313.

⁷⁸ Dintr-o hotărnicie a proprietății lui Angheluță olar și a fratelui său Ion, moștenită de la tatăl său Cristea, mort în 1804, anul actului întocmit de vornicii de poartă, aflăm că Angheluță își avea loc de casă și gospodărie în Muntenimea de Jos, alături de Ileana preoteasa, soția preotului Toma, și de Mihalachi orbul. Locul său mai era învecinat cu locul crâșmei lui Petrachi Buzilă și cu dughenele lui Toderașcu Măcărescu (ANI, Documente, CDLXII/6 (1801), f. 1, 2). Casa a fost vândută, în același an, lui Ion Matieș, cu 850 lei (IN, fasc. 4/1924, nr. XXXVII/10 mai 1804, p. 130-131).

⁷⁹ ANI, Documente, CDLXII/6 (1801), f. 1.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Documente statistice*, I, p. 140-279: *Condica scrierii sufletelor și a familiilor a stării de gios din Târgul Ieșii 1808 iulie 5*. Pentru descoperirea unor cuptoare de olari în zona fostelor Muntenimi, vezi Vasile Chirica, Marcel Tănăsachi, *op. cit.*, p. 200-201.

unui alt mahalagiu, Ioniță Praștină⁸². Olarii „gospod”, de la Curtea Domnească, precum și conducătorii breslei au locuit, ne arată sursele vremii, tot în Muntenime, așa cum era cazul lui Vasile, olar gospod, mort la 1808, atunci când apare menționat în Muntenimea de Mijloc fiul său, Alexandru⁸³. După olari, o altă categorie numerică de meșteșugari sunt croitorii, la începutul secolului fiind în număr de 126 în tot cuprinsul Iașilor⁸⁴. În 1808, în Muntenime sunt menționați, printre alții, Gheorghe croitorul, Constantin croitor, căsătorit cu Paraschiva și având doi copii, Grigore croitor, căsătorit cu Neacșa, și având un fiu, dar și o slugă⁸⁵. Dănilă croitorul era căsătorit cu Maria, fiind menționat în categoria scutelnicilor; locuia cu soacra sa, doi ucenici și o calfă⁸⁶. Familia lui Ștefan croitorul cuprindea, împreună cu el, șapte suflete: soția Nastasia, un fiu, un ucenic, o calfă și o văduvă, Maria, cu fiica ei⁸⁷. Alți meșteșugari, precum pitarii, sunt menționați într-un număr semnificativ, ei stăpânind, pe lângă casă, cuptor de pâine și prăvălie sau dugheană pentru desfacerea produselor⁸⁸. Tot din categoria celor care lucrau în zona meșteșugurilor alimentare pot fi amintiți bucătarii, bacalii, cârciumarii etc.⁸⁹. În *Catagrafia orașului Iași din 1820*, în Muntenime sunt amintiți (cu așezarea în Muntenime) și „mehterii curții gospod” (muzicanții), portăreii, chinargii de la vamă⁹⁰, alături de apari, teslari, pietrari, surugii, cizmari, casapi⁹¹, ciubotari⁹², blănari⁹³, dar și opt pitari cu familiile și slugile lor⁹⁴, plăcintari și bucătari⁹⁵. După mahalaua Tătărașilor, Muntenimea a fost zona în care au locuit o parte însemnată a cioclilor⁹⁶ și a haimanalelor, cei din urmă fiind în număr dublu față de restul zonelor din oraș⁹⁷. În documentele epocii se observă totodată păstrarea sferei ocupaționale din deceniile precedente, fiind în continuare prezenți, în număr mare, croitorii, olarii, bacalii, cârciumarii etc. Tot în Muntenime, mahalagii își ridicaseră mai multe ateliere de fierărie și lemnărie⁹⁸, o berărie în Păcurari⁹⁹, precum și o moară cu cai, în Muntenimea de Sus¹⁰⁰.

⁸² *IN*, fasc. 9/1931, LXIII/1805, p. 124.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 311.

⁸⁵ *Documente statistice*, I, p. 197.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 200.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 201.

⁸⁸ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, Editura Academiei Române, 1969, p. 353.

⁸⁹ Printre meșteșugarii ce locuiau în Muntenime se numărau: Nicola Hungiu pitar, Nastasă pitar, Petrachi (*Documente statistice*, I, p. 198); Gheorghe bucătarul cu Maria, Ștefan bucătar cu soția Maria, Gheorghe bacal, Iordachi bacal cu soția Nastăsăica, un fiu, o calfă și o slugă (*ibidem*, p. 202); Andoni bacal, Ivan bacal catolic, cu o casă în Muntenime lângă Drumul Păcurarilor (*Creșterea Colecțiunilor Academiei Române, 1908, octombrie-decembrie*, 1909, p. 279); Sandu cârciumar holtei, Ștefan cârciumar, Constandin cârciumar etc. (*Documente statistice*, p. 198-204).

⁹⁰ *Documente statistice*, I, p. 366-368.

⁹¹ La început de secol locuiau în Muntenime: 17 surugii (Petrachi, Ștefan Movileanu, Ștefan Chihaița etc., vezi *ibidem*, p. 350-399), dar și Vasăle Chiruți pietrar, „Dumitru chetaru scutelnic al boierului Săndulache Sturza”, Dominte pietrar, Ștefan teslar, Ion casap, Ilie casap, Petre casap (*ibidem*, p. 368, 370, 385).

⁹² Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 369.

⁹³ Toder blănar, Hrăstea blănar, scutelnici ai vornicului Vasile Roset (*ibidem*, p. 385).

⁹⁴ „Iancul chitarier, Constandin chitar cu o slugă, Axânte chitar, Paladi, Costea grecul cu 2 slugi, alt Costea cu o slugă, Ioan, Iani sîn Nastasă chitarbaș, Gavril Moldovan cu 6 slugi” (vezi *Documente statistice*, p. 369).

⁹⁵ *Ibidem*, p. 370.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 399.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 354.

⁹⁸ Gh. Platon, *op. cit.*, anexa XII.

⁹⁹ Dintr-un hrisov al berăriei, din 1825, aflăm că era localizată „peste drum de Biserica Evanghelică” și cuprindea: o casă de locuit, o cuhnă, o pivniță din piatră, o grădină cu legume, o fântână etc. (*IN*, fasc. 5/1924, nr. CXLIV/6 februarie 1925, p. 209).

¹⁰⁰ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 358.

Structură etnică și integrare socială

Ierarhia socială urbană – reflectată în toate palierele vieții orașului¹⁰¹ – era prezentă și în Muntenime, iar dezvoltarea ei pe verticală a cuprins, așa cum am arătat mai sus, pe boier, cleric, negustor, meșteșugar, mahalagiu și femeia văduvă¹⁰². Astfel, transpunerea ei pe orizontală, din punct de vedere spațial, a permis existența vecinătăților urbane ce includeau, într-un spațiu restrâns și bine definit, pe boier așezat alături de slujitor, de meșteșugar sau de femeia văduvă¹⁰³; de asemenea, presupunea ca indigenul să fie vecin cu un ungur, sârb sau evreu¹⁰⁴. Stabilirea acestor relații de vecinătate, pe criterii etnice sau profesionale, nu era deloc întâmplătoare, ci dictată adesea de suportul oferit celor abia sosiți în mahala.

Din a doua jumătate a secolului XVIII, când numărul evreilor care au imigrat în Moldova din Imperiul Rus sau Habsburgic a crescut simțitor, mahalaua Muntenimii a fost una din zonele de așezare preferate de noii locuitori¹⁰⁵. Alături de aceștia, în Muntenime sunt atestați și alți minoritari, de cele mai multe ori supuși străini, ruși¹⁰⁶, unguri¹⁰⁷, greci¹⁰⁸ etc. De exemplu, Ștefan Herman avea 40 de ani și venea din Ardeal; își petrecuse jumătate din viață pe teritoriul Moldovei, alături de soția sa, Maria, „nemțoaică”, și de cei doi copii, Ioan și Rozana, în Muntenimea de Sus, în crâșma postelnicului Costachi Canano¹⁰⁹. Tot pe proprietățile postelnicului se stabilise și

¹⁰¹ O exemplificare a ierarhiei urbane din punct de vedere social vezi la Bogdan-Petru Maleon, *În drum spre lumea de dincolo. Ierarhii urbane reflectate în ritualul de înmormântare din Iași secolelor XV-XVIII*, în *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericele Răsăritene în secolele XIV-XIX*, vol. editat de Petronel Zahariuc, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 161-177.

¹⁰² Simion Câlția, *Mahalaua, indicator al urbanității*, în *RI*, 21, nr. 1-2, 2010, p. 111-121.

¹⁰³ Într-o hotărnicie din 1804 a locului lui „Angheluță olariul”, sunt menționați și megieșii ce aveau proprietăți în jur, iar numele cât și ocupația lor sunt bune exemplificări ale ipotezei de mai sus. Alături de Angheluță erau așezați medelnicerul Toderașcu Măcărescu, Petrachi Buzilă jicnicer, Ioniță croitorul, Năstasă cioclu sau Maței Rusul (ANI, Documente, CDLXII/18 (1804), f. 1).

¹⁰⁴ *Documente statistice*, vol. II, p. 99. Ștefan Herman, ungur, născut în Ardeal și stabilit în Iași la începutul secolului XIX, locuia în crâșma lui Costachi Canano pe locul bisericii Sf. Nicolae cel Sărac din Muntenime (*ibidem*, p. 11). Gheorghe Glavat rus era așezat în Muntenimea de Sus; avea ocupația de teslar și era căsătorit cu Irina moldoveanca (*ibidem*, p. 266). Berl Herscu era evreu, născut la Cernăuți; era înșurat cu o moldoveancă, fără a i se da numele, și locuiau în Muntenimea de Mijloc, în Sărărie, având megieși mahalagii indigeni (*ibidem*, p. 188).

¹⁰⁵ Dacă în *Catastihul Iașilor din 1775* identificăm un număr de 117 familii evreiești, echivalente cu aproximativ 400 de persoane, din care opt în Muntenime, numărul lor a crescut de la deceniu la deceniu; astfel, la 1820, în noua catagrafie, evreii ajung să reprezinte un sfert din populația orașului (*Documente statistice*, I, p. 128-129; Gh. Ghibănescu, *Iași în 1820*, în *IN*, fasc. 3/1923, p. 8).

¹⁰⁶ Vasile Rus cu soția lui Ioana și patru fii (*Documente statistice*, II, p. 203). Un Maței rus apare ca vecin al lui Angheluță olar din Muntenimea de Mijloc (ANI, Documente, CDLXII/18 (1804), f. 1); Ivan Cesnoc, teslar venit în Iași la 1808, locuia în Muntenime cu soția sa, pământeană; Gheorghe Glavan rus, înșurat cu Irina, moldoveancă de la Căldăruș, teslar la rândul său, avea casă tot în Muntenimea de Sus (*Documente statistice*, p. 266).

¹⁰⁷ Toma, ungur, cu soția Aftinie, Vasăli, fiul său, căsătorit cu Măriuța și având și ei un fiu, sunt atestați la 1808 (*ibidem*, p. 199); Augustin, ungur, locuia cu Anița, mama lui, și un frate al său, *ibidem*, p. 203. Mai sunt menționați Pintilii ungureanu, cu soția Maria (*ibidem*), Grigore cu soția Nastasia și cu doi fii (*ibidem*, p. 205). Mihai, ungur, stăpânea un loc primit ca danie de la domnie în Muntenimea de Sus, pe care își ridicase o casă. Avea să moară în 1803, când fiul său Matei, rămas în casă și având grijă de mama sa bolnavă, făcea plângere către domnie; el arăta că mahalagii, „văzând că i se apropie sfârșitul mamei sale, se scoală să strămtoreze” proprietatea „din toate părțile” (*IN*, fasc. 7/1928, nr. LV/11 iulie 1803, p. 131).

¹⁰⁸ Constantin grec, teslar, cu soția Catrina, un fiu și Ilinca văduvă, probabil fiica lui (*Documente statistice*, p. 200); Mihale, grec, cu soția sa, Ilinca (*ibidem*, p. 201). O parte dintre grecii așezați aici locuiau în Muntenimea de Mijloc, în zona bisericii Sfântul Haralambie, unde cititor era Gheorghe Leondari, grec.

¹⁰⁹ *Documente statistice*, vol. II, p. 11.

Fridrih Mainus, cu soția sa Terezia, nemți, abia sosiți în Iași de trei ani și care locuiau chiar în casele boierului¹¹⁰. În Sărărie își avea casa Ioan Mateeaș bac, luteran, ce mergea la biserica din Păcurari și care sosise în Moldova în preajma anului 1820. Acesta ținea în chirie, pentru negoț, crâșma lui Covrig din Muntenime¹¹¹. La rândul său, Mateas Martin locuia și el în curțile boierești a lui Săndulache Sturza¹¹², iar exemplele ar putea continua.

Insertiile locative ale populației evreiești în Muntenime, precum și coabitarea impusă de vecinătățile cu populația majoritară sau cu instituțiile religioase creștine au reprezentat o realitate a urbanității din primele decenii ale secolului XVIII¹¹³. Raporturile interconfesionale și interetnice au jucat un rol important în configurarea structurii interne a Muntenimilor, cu atât mai mult cu cât, în mahala, relațiile teritoriale dintre edificiul de cult și locuitorii din jurul lui – care acum nu erau doar ortodocși ci și evrei, catolici, luterani – au influențat evoluția comunității. Creșterea demografică care a inclus lărgirea geografică și polarizarea socială a însemnat și apariția unor provocări și probleme în comunitate, dar au și stimulat totuși dezvoltarea societății urbane, a vieții de familie sau a grupărilor profesionale din cadrul mahalalei¹¹⁴.

Dacă, la 1774, în Muntenimea de Sus erau identificate două familii evreiești¹¹⁵ (a lui Rahmil și Leiba Șchiopu „steclar”), la 1820 sunt atestate 41 de familii, iar în 1830 numărul lor a crescut la 125, ce își aveau lăcaș de închinare în două sinagogi amplasate în spațiul Muntenimii de Sus¹¹⁶. În Muntenimea de Jos, de la un număr de cinci familii în 1774 s-a ajuns la un număr de 42 de familii în 1820 și la 50 de familii în 1830, toți mergând la sinagoga din Târgul Făini, unde erau concentrate cele mai multe lăcașuri de închinare¹¹⁷. Printre evreii menționați ca mahalagii în Muntenime se număra Simon Marcu Birbaum, venit în Iași în 1818 și așezat pe ulița ce mergea spre Păcurari, într-o dugheană cu chirie, probabil a unui boier¹¹⁸. Berl Herșcu este menționat, în *Catagrafia Sudiților din Moldova*, ca „negustor de sări și altele, având și o magază”; era „însurat aicea în Moldova”, locuind cu familia în casa lui din Muntenime, pe ulița Sărăriei¹¹⁹. La început de secol, Șmil cumpăra o casă de la Lupu olar, în Muntenimea de Mijloc, în apropierea curții lui Alecu Mavrocordat. Printre vecinii săi se numărau Angheluță olar, Mihalachi orbul și jicnicerul Petrachi Buzilă. Șmil și-a vândut casa, în

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 20.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 16.

¹¹² *Ibidem*, p. 22.

¹¹³ Dan Dumitru Iacob, *Sinagogile din Iași la mijlocul secolului al XIX-lea (aspecte culturale, sociale, arhitectonice și urbanistice)*, în „*Historia Urbana*”, tom XVII, 2009, p. 140.

¹¹⁴ Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, London, Weidenfeld & Nicolson, 1977. Pentru a oferi doar un exemplu din conflictele iscate în mahala, între membrii unor grupuri etnice și populația locală, reprezentativ poate fi litigiul dintre preoții bisericii Sf. Nicolae de Sus și Leiba, căsătorit cu Mendela, pentru o dugheană ridicată de familia evreiască pe locul bisericii, fără acordul epitropiei (*Documente Iași*, VII, p. 109, nr. 126).

¹¹⁵ *Documente statistice*, I, p. 127.

¹¹⁶ Dan Dumitru Iacob, *Sinagogile din Iași la mijlocul secolului al XIX-lea*, p. 141.

¹¹⁷ Alte lăcașuri de închinare identificate pentru Muntenime sunt cele de pe Ulița Păcurarilor. Una era ținută de Mendel casapul și fusese ridicată în 1827, pe un loc de-al său. Urma apoi „havra” lui David Olemburg, de lângă biserica Sf. Nicolae și casele lui Lupu Balș. Pe niște locuri stăpânite de Catinca Ghica era o „havră” ce funcționa din 1803, sub stăpânirea lui olarului Iosăp, și alta a lui Avram croitorul. În Muntenimea de Mijloc era „havra” lui Ilie ceaș, înființată în preajma anului 1825, în dughenile lui Scarlat Miclescu, peste drum de hanul lui Coroi. Vezi Dan Dumitru Iacob, *Sinagogile din Iași la mijlocul secolului al XIX-lea*, p. 133.

¹¹⁸ *Documente statistice*, p. 160. La fel era și cazul lui Meir Solomon Sarf, venit în Moldova în jurul anului 1820, ce stătea cu chirie într-o dugheană, spre Păcurari, cu soția sa, „pământeană”.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 188.

primii ani ai veacului XIX, preotului Toma și soției sale, Ileana¹²⁰. Vecin cu Șmil era și evreul Strule, chemat martor în 1808, alături de alți mahalagii, pentru a se face hotărnicie locului deținut de Angheluță¹²¹. Amplasarea populației evreiești în cele două mari zone comerciale, Târgul de Jos și Ulița Hagioaei, încă din secolul XVIII, nu s-a schimbat în secolul următor. Evreii au menținut această poziție, însă integrându-se tot mai mult, spațial, în Muntenime, atât prin închirierea de case și dughene, cât și prin cumpărarea lor, așa cum ne dovedesc exemplele de mai sus. În 1830, procentul populației evreiești din Muntenime era de 25,8% din totalul locuitorilor, care își aveau aici atât casa, cât și dughena sau locul de meșteșug¹²². Zonele cu cel mai ridicat număr de evrei din Muntenime rămâne partea de sud a Muntenimii de Jos, zona dinspre Păcurari a Muntenimii de Sus și zona din preajma bisericii Sf. Nicolae cel Sărac. Printre relațiile dezvoltate de evrei, cele mai des întâlnite în documentele privitoare la zona Muntenimii sunt cele comerciale: ei insistau pe închirierile de dughene de la mahalagii, mânăstiri sau biserici, pe împrumuturile bănești sau pe achiziționarea de locuri și case¹²³.

Pe lângă activitatea economică, alte două modalități de inserție socială în comunitatea Muntenimilor erau căsătoriile cu autohtonii sau convertirile la ritul ortodox. Motivația unor astfel de gesturi a fost, de cele mai multe ori, promovarea în ierarhia socială a mahalalei¹²⁴. În Muntenime, la 1808, în *Condica scrierii sufletelor și a familiilor a stării de gios din Târgul Ieșii 1808 iulie 5*, sunt menționați Ion botezat, Gheorghe botezat, cu soția sa Gafița, alături de o fiică și o slugă, Dumitru botezat, Ion botezat, cu soția și cu soacra, „între cei iertați”, și Maria, cu o fiică a sa¹²⁵. Peste un deceniu, la 1820, în Muntenime erau atestați următorii convertiți: Maftei botezat, trecut la categoria birnic, Constandin botezat, haimana, Dumitru, jidov, cu „carte de iertare de la Mitropolie”, Vasile botezat, la fel, cu carte de iertare de la Mitropolit, Dumitrachi botezat, Nicolai botezat, sudit rusesc, Constandin botezat, preocupat, „sudit nemțescu” și Constandin botezatul, „cu carte gospod de iertare”¹²⁶. Numărul celor botezați a crescut în Muntenime odată cu popularea tot mai rapidă a zonei, mai ales în spațiile ei periferice, unde se așezau noii sosiți în oraș sau cei cu o situație materială mai precară, mărginașii. Aceștia foloseau practica convertirii pentru a urca în ierarhia socială și, deopotrivă, pentru a înainta din punct de vedere spațial, din marginea spre interiorul mahalalei. Astfel, într-o lume în care bunele relații dintr-o comunitate constituiau principalul suport al elevării sociale, solidaritatea teritorială era primul pas spre integrare, fiind secundată de alte două coordonate: *mediul ocupațional* (breasla) și *legăturile de rudenie* (familia lărgită)¹²⁷.

¹²⁰ ANI, Documente, CDLXII /18 (1804), f. 2.

¹²¹ *Ibidem*, f. 1.

¹²² În Muntenime, la 1830, erau 225 de familii evreiești. În Muntenimea de Sus erau 135 de familii, în cea de Mijloc 40 de familii, iar în cea de Jos 50 de familii (Gh. Platon, *op. cit.*, anexa XII).

¹²³ Dan Dumitru Iacob, *op. cit.*, p. 145. Relațiile stabilite între evreii ce locuiau în apropierea bisericii Sf. Nicolae cel Sărac și slujitorii, episcopii sau credincioșii acelei parohii ne sunt cunoscute din documentele privitoare la istoria edificiului, în special din cele redactate în secolul XIX. Lăcașul de închinare evreiesc era situat între biserica Sf. Nicolae și Sf. Parascheva (Metocul Maicilor) și era cunoscut sub numele de sinagoga lui David Olenburg.

¹²⁴ O analiză complexă a fenomenului convertirii religioase în această perioadă în Mihai-Răzvan Ungureanu, *Convertire și integrare religioasă în Moldova la începutul epocii moderne*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.

¹²⁵ *Documente Statistice*, p. 30.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 357.

¹²⁷ Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în *ArhGen*, IV (IX), nr. 1-2, 1997, p. 108-109; Emil Ioan Emandi, Mihai-Ștefan Ceaușu, *Să nu dărmăm dacă nu știi să construiești*, Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1991, p. 9; Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*,

Mahalaua Muntenimii, una din structurile urbane reprezentative a Iașilor, a influențat timp de două secole evoluția capitalei Moldovei. Alături de specificitățile inerente cadrului spațial, fenomenele sociale desfășurate în granițele ei i-au particularizat parcursul de la apariție, în secolul XVII, și până la dispariție, spre jumătatea secolului XIX. Cea mai însemnată trăsătură a fost stratificarea socială, Muntenimea fiind singura mahala a Iașilor în care ponderea familiilor boierești a fost una considerabilă. Dinamica realităților sociale din spațiul mahalalei a fost sporită de structura etnică și de sfera ocupațională a mahalagiilor, acestea încurajând apariția unor noi caracteristici pentru viața socială a acelui spațiu: solidaritățile sau asocierilor dintre locuitori; modalitățile de promovare în ierarhia socială, prin inserții locative, apartenențe teritoriale sau convertiri religioase; vecinătățile urbane și regulile de administrare a spațiului; modalitățile de interacțiune socială; conflictele inerente coabitării și mijloacele de negociere; geografiile simbolice ale mahalalei. Sunt doar câteva repere care impun continuarea demersului de față, pentru o investigație cât mai completă a istoriei orașului românesc din epoca medievală și premodernă.

THE “MUNTENIME MAHALLE”
FROM IAȘI AT THE BEGINNING OF THE 19th CENTURY.
NEW INFORMATION REGARDING THE DYNAMICS OF THE SOCIAL LIFE
(Summary)

Keywords: “mahalle”, social life, dynamism, boyars, ethnic groups, social aggregation.

This study aims to offer a framework and to bring light on the dynamics of social life in the „Muntenime mahalle” at the beginning of the 19th century. The “mahalle”, a framework for spatial organization and urban structure borrowed from the Ottoman space, answered to a genuine need for organization and physical coagulation of the Romanian medieval city. The division of urban development in structures like “mahalle” has favored the emergence of a social aggregation phenomena of urban community and the formation of various communities, ethnic or religious. This reality supported the emergence of solidarities based on geographical aspects of the slum, or the formation of townspeople’s associations aiming to fulfill tasks of public utility and also to ensure social security through collective responsibility for individual misbehaviors.

Beyond these processes and phenomena of social insertion and cohabitation of the people who inhabited the limited space of the “mahalle” and their analysis, we can justly question ourselves who were the inhabitants of the “Muntenime mahalle”, what were their occupations, their ethnicity or their confession, who was in the urban hierarchy or what were the ways of social insertion of the population who settled in the Muntenime, in that period. We chose to focus on the social component of the “Muntenime mahalle” from Iași, in the first decades of the 19th century, because they represent a period of transition as from the point of view of the concept of “mahalle”, as spatial organization, as well as from perspective of the urban community, in general. For the “mahalle”, the period analyzed, meant an “openness” towards new groups of population, settled in the northern part of Iași, a gradual loss of the selective character and of the legal and social role of its inhabitants, at the same time with the measures of legal and economical modernization. In the case of the urban community, the period of demographic growth, specific to the entire European space, at the beginning of the 19th century, developed on the basis of political stability and of economic growth, led to the beginning of a new stage in the evolution of the European cities.

Seattle, University of Washington Press, 1983; Pierre Lavedan, *Géographie des villes*, Paris, Gallimard, 1936; Nick Hayes, *The Construction and Form of Modern Cities: Exploring Identities and Community*, în „Urban History”, 29, nr. 3, 2002, p. 413-423.

COSMIN MIHUȚ*

PARTIDA NAȚIONALĂ DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MARILE PUTERI (1838-1840)**

Chestiunea „articolului adițional” și conturarea unei partide naționale

În vara anului 1837, consulul general rus la București, baronul Piotr Ivanovici Rückman¹, insista pe lângă domnitor să ia măsurile necesare pentru ca Adunarea să nu-și mai depășească atribuțiile, discutând modificările aduse Regulamentului Organic prin adăugarea regulamentelor și dispozițiilor emise în timpul administrației provizorii, precum și „schimbările de formă” făcute de cele două Curți în comun². Faptul că unii membri ai Adunării nu se limitaseră la a constata – așa cum, cu „scrupuloasă exactitate, cu calm”, dând dovadă de „bun spirit”, făcuseră deputații din Adunarea de la Iași în 1835 – dacă noua variantă era conformă „à ces bases” și s-au opus unor stipulații sau au încercat să aducă modificări altora, „după propriile opinii”, reprezenta pentru Rückman o acțiune „neobișnuită”, atentatoare la adresa Curților Suzerană și Protectoare, ce trebuia cât mai prompt stopată³.

Reacția hotărâtă a consulului era determinată de activitatea Comisiei de revizuire, însărcinată, în 1835, prin ofis domnesc, să confrunte articolele Regulamentului cu adăugirile aduse în timpul „vremelniceștei oblăduiri”. Formată din logofătul Ștefan Bălăceanu, logofătul Emanuil Băleanu, postelnicul Alecu Ghica, Ion Câmpineanu și paharnicul Ioan C. Roset, Comisia, „pătrunsă de importanța materiei ce i s-a dat spre revizuire”, a trecut la o analiză temeinică a textelor, întocmind, la 23 martie 1837 (st.v.), un raport al celor constatate⁴. „Cercetând și precitind cu luare aminte din cuvânt în cuvânt origihinalurile și cele date ei spre revisuire”, Comisia formulează o serie de observații printre care și cele referitoare la paragraful ce avea să facă o lungă carieră istoriografică sub numele de *articolul adițional*⁵ – unde se menționează că orice

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Piotr Ivanovici Rückman, consul general al Rusiei la București între 1835-1839.

² BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 315 (Rückman către Alexandru Ghica, 17 iulie 1837, București).

³ *Ibidem*.

⁴ APR, tom VII, partea I, *Obicinuita Obștească Adunare a Țerei Românești*, legislatura II, sesiunea I (IV) – 1837, București, Imprimeria Statului, 1896, Anexa 54, p. 525-528.

⁵ Textul acestui paragraf este următorul: „Toate dispozițiile de amărunturi ce se vor fi făcut într-acest chip în curgerea ocupației provinciei de către oștirile Curții Rosiei vor avea putere de pravilă și se vor privi ca o parte din Regulamentul Organic de mai sus. În viitorime, orice modificare ce ar voi să facă mai în urmă

schimbare adusă Regulamentului nu este valabilă decât „după o înadins dezlegare a Înaltei Porți și cu priimirea Rosiei”. Despre acest articol comisia afirmă că reprezintă o modificare adusă la „bazurile” Regulamentului, sugerând introducerea în text a unei mențiuni care să lămurească tipologia schimbărilor care trebuie supuse aprobării celor două Curți⁶.

Aflând de scrisoarea primită de Alexandru Ghica pe 17 iulie (st.v.), prin care era sfătuit să pună capăt dezbaterilor din Adunare cu privire la Regulamentul Organic, episcopul de Buzău, Chesarie, prezidează o „ședință extraordinară” reunită a doua zi, duminică⁷. Fiind în afara uzanțelor de convocare a ședințelor Adunării, dezbaterile din 18 iulie au fost justificate de Neofit de Râmnic prin nevoia de a grăbi lucrările pe această temă, în condițiile în care nu mai era mult timp până la închiderea sesiunii⁸. Jurnalul acestei ședințe nu s-a păstrat⁹ și este foarte posibil – date fiind circumstanțele „extraordinare” în care s-au reunit deputații care nu reușeau să facă cvorum¹⁰ – nici să nu fi existat unul. De fapt, întâlnirea avea rolul de a pregăti un răspuns la ceea ce se aștepta să urmeze, astfel că trecerea raportului în registrele Adunării nu a respectat regulile în vigoare: el nu era propus de o comisie pentru a fi discutat și adoptat în plen, ceea ce nu era posibil din moment ce numărul necesar de deputați nu era atins. Cel mai probabil, semnatarii raportului au fost și singurii membri prezenți¹¹.

Analizându-se raportul Comisiei de revizie, s-a observat că paragraful ce atenta la autonomia țării nu se afla în Regulamentul tipărit și folosit în timpul „vremelnicei Rosești oblăduiri”, încercând o demonstrație ale cărei argumente, cu privire încălcarea dreptului de autonomie recunoscut prin Tratatul de la Adrianopol și prin *hâtșeriful* publicat la urcarea pe tron a lui Alexandru Ghica¹², se vor regăsi și în *Actul pentru unire și independență*, redactat de Partida Națională în noiembrie 1838. I. C. Filitti face o confuzie, afirmând că acest raport este trimis domnitorului la 18 iulie¹³: într-adevăr, textul este semnat de 25 de deputați, însă a rămas netrimis¹⁴, eroare preluată și de Constantin Vlăduț care, pe de altă parte, vede în ofisul domnesc un răspuns la ședința „extraordinară” din aceeași zi¹⁵.

Domnul în Regulamentul Organic nu se vor putea înființa și a se pune în lucrare decât după o înadins dezlegare a Înaltei Porți și cu priimirea Rosiei” (*ibidem*, p. 528).

⁶ Membrii Comisiei propun adăugarea specificației „la bazuri”, imediat după cuvântul „modificație” (*ibidem*).

⁷ În timpul sesiunii din 1837, s-a hotărât ca ședințele Obșteștii Obșnuitei Adunări a Țării Românești să se țină marțea, joia și sâmbăta (*ibidem*, p. 4).

⁸ BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 318 (Alexandru Ghica către Rückman, 24 iulie 1837, București).

⁹ În orice caz, în *Analele Parlamentare* apare publicat doar raportul semnat de cei 25 de membri. (anexa nr. 54 A, p. 528-530).

¹⁰ BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 318 (Rückman către Alexandru Ghica, 22 iulie 1837, București).

¹¹ Semnatarii au fost: episcopul Chesarie de Buzău, Constantin Gr. Ghica, Pană Costescu, Mihail Cornescu, Emanuil Băleanu, Nicolae Filipescu, C. Cornescu, Gr. Grădișteanu, Grigore R. Filipescu, Ioan Filipescu, Ion Câmpineanu, Alexandru Nenciulescu, Grigore Cantacuzino, A. N. Filipescu, Nicolae Brăiloiu, G. Coțofeanu, C. Herescu, maiorul Popescu I-ii, D. Fălcoianu, C. Făca, N. C. Izvoranu, C. Zătreanu, C. Brătianu, Dimitrie Urieanu și Ioan C. Roset (APR, tom VII, partea I, p. 530).

¹² Un fragment din acest document este citat în raportul din 18 iulie: „Domnii vor întocmi slobod toate pricinile din lăuntru ale Prințipaturilor lor, sfătuindu-se cu ale lor divanuri, fără însă a aduce nici o vătămare drepturilor ce s-au cheazășit acestor două țări prin deosebite tractaturi sau hâtșerifuri” (*ibidem*, p. 529).

¹³ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, București, Edițiunea Academiei Române, Librăriile Soccec, 1915, p. 50.

¹⁴ O însemnare a episcopului de Râmnic, Neofit, atestă acest fapt (APR, tom VII, partea I, p. 530).

¹⁵ Constantin Vlăduț, *Ion Câmpineanu*, București, Editura Științifică, 1973, p. 116-117.

Faptul că domnitorul s-a conformat indicațiilor consulului rus și a trimis Adunării un ofis prin care și-l retrace pe cel din 27 iunie 1836¹⁶ (ce invita deputații să verifice dacă adaosurile aduse Regulamentului erau conforme cu fundamentele sale), provocând încetarea oricăror dezbateri pe această temă, a constituit preambulul furtunoasei ședințe din 21 iulie 1837, care a dus la suspendarea lucrărilor Adunării. Ofisul domnesc s-a citit în plen pe 20 iulie și a fost întocmit ca urmare a notei consulului rus, din 17 iulie¹⁷. Ignorând ofisul domnesc, o parte din membrii Adunării reiau dezbaterile ce le fuseseră interzise și redactează un raport de răspuns, cu argumentele celui din 18 iulie. Discuțiile au degenerat în vociferări tumultuoase, care apar în relatările unor contemporani. Reacționând la tonul autoritar prin care Barbu Știrbei, proaspăt logofăt al dreptății, care acuza Adunarea că își depășise atribuțiile discutând chestiuni ce nu erau de competența sa, Ioan Filipescu îi striga că ar merita să fie spânzurat de cordonul roșu cu care Curtea Protectoare îl decorase, iar Ion Câmpineanu îl invită să țină cont că nu se adresează unor cai, aluzie la unul din bunicii lui Știrbei, care se ocupase cu negustoria de cai la Craiova¹⁸.

S-a propus supunerea la vot a raportului și, cu toate protestele membrilor Sfatului Administrativ aflați în sală, din cei 32 de deputați prezenți, 24 l-au votat, trei au fost împotriva și cinci s-au abținut¹⁹. Raportul, pe care 21 de deputați și-au pus semnătura²⁰, a fost votat în ciuda ordinului de evacuare a sălii, ce întărea declarația de închidere a sesiunii, făcută de Mihail Ghica, marele vornic²¹. Unii deputați au fost chiar împiedicați să părăsească incinta până după „balotarisire”²². Șase din cei 25 de semnatari ai raportului din 18 iulie și-au schimbat poziția sau au absentat: patru deputați din colegiul boierilor de rangul I – vornicul Pană Costescu, hatmanul Nicolae Filipescu, aga Grigore R. Filipescu, colonelul Constantin Herescu – și doi deputați de județ – paharnicul Gheorghe Coțofeanu (Romanai), colonelul D. Fălcoianu (Brăila); în plus, căminarul Ioan Oțetelișanu (Vâlcea), absent la ședința din 18 iulie, se alătură demersului colegilor săi. Neavând la dispoziție o listă cu deputații prezenți la ședința din 21 iulie, sunt dificil de stabilit motivele pentru care cei șase nu se numără printre semnatari. Însă pentru Gheorghe Coțofeanu, a cărui prezență la ședința din 18 iulie poate părea surprinzătoare, motivele pentru care la 21 iulie absentează sau refuză să își pună semnătura pe amintitul raport sunt ușor de intuit.

Fiind ocârmuitor al județului Romanai, avusese unele probleme în a fi validat deputat, în primul rând din cauza unui protest adresat marelui vornic de boierii orașului Caracal²³. Principalele argumente aduse împotriva legitimității alegerii sale erau legate de faptul că nu avea o proprietate cunoscută în acel județ și că mai chemase la vot „fețe

¹⁶ APR, tom VII, partea I, p. 530 (anexa nr. 54 B, 18 iulie 1837).

¹⁷ Vezi nota 2.

¹⁸ J. A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des Romans*, tome II, Librairie de la Société de Géographie, Paris, 1844, p. 392. Vezi și M. Chopin, A. Ubicini, *Provinces Danubiennes et Roumaines*, seconde partie, *Provinces d'origine Roumaine. Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, Editeurs Firmin Didot Frères, Fils et Cie, 1856, p. 153.

¹⁹ APR, tom VII, partea I, p. 43.

²⁰ Episcopul de Râmnic Neofit (președintele Adunării), episcopul de Buzău Chesarie, Constantin Gr. Ghica, Mihail Cornescu, Emanuil Băleanu, C. Cornescu, Alexandru Nenciulescu, Gr. Grădișteanu, Ion Câmpineanu, Ioan Filipescu, Ioan Oțetelișanu, maiorul A. Popescu I-ii, Grigore Cantacuzino, A. N. Filipescu, Ioan C. Roset, N. Brăiloiu, C. Brătianu, C. Zătreanu, Dimitrie Urieanu, C. Faca, N. C. Izvoranu (*ibidem*, p. 532).

²¹ BAR, *Alexandru Ghica Voievod*, Acte III, f. 318.

²² *Ibidem*, f. 317.

²³ APR, tom VII, partea I, anexa 36 G, p. 60.

fără cadere”, precum serdarul Petrache Obedeianu, președintele judecătorei aceluși ținut, „șezător acolo numai vremelnicește”, praporgicul Drăghicean Fărcășanu, nevârstnic, și pe Bănică sin slugerul Diclescu, cu locuința în județul Vâlcea²⁴. Când aceste probleme, existente și în alte părți, sunt discutate în comisia de verificare a titlurilor deputaților, Coțofeanu mărturisește că îi chemase pe aceștia la vot după cum „a văzut că s-a făcut și pe la alte județe unora din boierii locuitori în orașul Caracal și cu proprietate la județele ce s-au chemat”. Membrii Comisiei treceau cu ușurință peste cazul său, pe motiv că „vremea nu iartă a se desluși acum toate după cuviință, nefiind nici reclamanții de față”²⁵.

Într-un caz similar, la deputăția județului Prahova, candidatul ales, paharnicul Constantin Ștefănescu, și el ocârmuitor al județului, fusese invalidat. Pentru alegerea deputatului de Prahova s-a dus o luptă crâncenă între domnitor și Ion Câmpineanu. Inițial, candidatul domnitorului a câștigat-o, folosindu-se de avantajul pe care i-l oferea funcția de ocârmuitor, care îl plasa în poziția de președinte al comisiei de alegeri a județului. În cele din urmă, comisia pentru verificarea titlurilor deputaților, din care făcea parte și Emanuil Băleanu, l-a invalidat²⁶, fiind ales clucerul Grigore Cantacuzino: pentru el, Ion Câmpineanu și Emanuil Băleanu duseseră o adevărată campanie electorală printre alegătorii din județ²⁷.

Prezența lui Gheorghe Coțofeanu printre semnatarii raportului netrimis, acela de la 18 iulie, și participarea sa la ședință se explică prin faptul că avea „misiunea” de a-l informa pe domnitor despre desfășurarea dezbaterilor. De această „datorie” se achită „preaplecător” în mai multe rânduri. Spre sfârșitul aceluiași an, de exemplu, aduce la cunoștința domnitorului „vorbele” unor oameni însemnați ai logofătului Știrbei, care erau siguri că stăpânul lor va lua curând domnia²⁸. Numai așa putea domnitorul să ofere informații detaliate ale ședinței din 18 iulie consulului rus²⁹.

Unii istorici analizează explicațiile pe care Alexandru Ghica le dă lui Rückman și concluzionează că domnitorul, „din sentimente patriotice”³⁰ și „spre a salva poziția țării”³¹, a încercat să diminueze importanța opoziției; de aceea ar fi prezentat grupul semnatarilor acestui raport ca fiind unul de conjunctură, reducând numărul celor care au luat parte activ³². Firește că s-a apelat la „câștigarea” voturilor, însă demersul nu a aparținut unui cerc restrâns și izolat, al unor ambițioși, cum voia Alexandru Ghica să îl facă să pară, pentru a plasa responsabilitatea dezordinilor din Adunare în primul rând pe Ion Câmpineanu, pe care încearcă să îl discrediteze³³.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 62.

²⁷ Enervat de acțiunile celor trei, Alexandru Ghica îi scrisese consulului rus sugerând trimiterea lor în fața tribunalului spre a fi judecați pentru „manevrele și insinuările reprehensibile” prin care îi manipulasă pe electori (BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 288, Rückman către Alexandru Ghica, 10 ianuarie 1837, București). Cei doi obținuseră voturile unor mari proprietari pentru candidații lor din mai multe județe, spunându-le că domnul și guvernul său, la sugestia Rusiei, vor să elimine indemnizațiile acordate pentru pierderea dreptului de a avea scutelnici, eliberând totodată robii țigani fără compensații pentru proprietarii lor; pe când candidații susținuți de ei promiteau că nu vor accepta nici cea mai mică lezare a drepturilor boierești (*ibidem*, f. 406, Alexandru Ghica către Rückman, 1 iulie 1838, București; și f. 409, Alexandru Ghica către Kisselev, 7 iulie 1838, București).

²⁸ *Ibidem*, f. 361 (Gheorghe Coțofeanu către Alexandru Ghica, 20 decembrie 1837, Craiova).

²⁹ *Ibidem*, f. 318.

³⁰ Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 115.

³¹ Apostol Stan, *Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române. 1774-1856. Între dominație absolută și anexiune*, București, Editura Saeculum, 1999, p. 104.

³² BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 318.

³³ *Ibidem*.

După încheierea sesiunii Adunării, consulul general rus a plecat la Constantinopol³⁴, pentru a se întoarce pe 6/18 mai 1838, însoțit de Nicolae Aristarchi, capuchehaie în capitala otomană. Aristarchi venea să citească firmanul sultanului prin care se impunea adoptarea noii forme a Regulamentului Organic³⁵, iar domnitorul era somat să exprime nemulțumirea Porții față de atitudinea celor 21 de semnatori ai „anaforalei ilegale”³⁶. Puși în fața unei asemenea situații, „membrii opoziției” s-au reunit pentru a hotărî cum să reacționeze, s-a discutat și posibilitatea demisiei *in corpore* din Adunare. Însă, datorită negocierilor duse de Emanuil Băleanu, secretar al Adunării, s-a hotărât – și pentru că sfaturile lui Colquhoun³⁷ și Châteaugiron³⁸ îndemneau la un compromis³⁹, cu acordul tacit al domnitorului – ca „supunerea să vie din ascultare față de firman”⁴⁰.

În perioada următoare, acest gen de adunări „prelungite până noaptea târziu” au avut loc aproape zilnic în casele vornicului Mihai Cornescu și ale agăi Ioan Filipescu (deputați aleși de colegiul boierilor de rangul I). Participau, pe lângă Ion Câmpineanu și Constantin Făca, și alți semnatori ai anaforalei⁴¹. Discuțiile gravitau în jurul firmanului, ale drepturilor țării și a validității lucrărilor Adunării în sesiunea ce tocmai se încheiasă⁴², proiectându-se redactarea unor memorii împotriva administrației lui Alexandru Ghica⁴³.

Félix Colson și Pactul fundamental de uniune frățească, federativă și indisolubilă (martie 1837)⁴⁴

Aflat la Viena în momentul plecării lui Ion Câmpineanu către Constantinopol, Alexandru Ghica era sfătuit de ambasadorul rus în Austria, Dmitri Tatișcev, să-și grăbească întoarcerea la București, pentru a combate „intrigile” acestui boier împotriva administrației sale⁴⁵. Fusese informat, cu acest prilej, despre un document pe care Ion Câmpineanu îl avea în posesia sa, din cauză că îl împuternicea să acționeze în numele compatrioților, însă conținutul și semnatarul actului erau încă un mister⁴⁶.

Deși știa că, de la București, consulul britanic îi dăduse o scrisoare de recomandare pentru lordul Ponsonby⁴⁷, domnitorul încearcă să-l liniștească pe Rückman,

³⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 56.

³⁵ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 317, f. 331 (Colquhoun către Palmerston, 22 mai 1838 st.n., București).

³⁶ Rückman le-a adresat public observații severe acestora (*ibidem*, f. 331v.; vezi și I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 57).

³⁷ Robert Gilmour Colquhoun a fost consul, consul general și apoi agent diplomatic la București între 1834 și 1859.

³⁸ Hippolyte de Châteaugiron (1774-1848), consulul Franței la București între august 1837 și iulie 1839. A fost înlocuit cu Adolphe Étienne Billecocq (1800-1874), consulul între 1839 și 1846.

³⁹ Radu R. Florescu *The Struggle Against Russia in the Romanian Principalities: A Problem in the Anglo-Turkish Diplomacy, 1821-1854*, ediția a II-a revizuită, Iași, The Center for Romanian Studies, 1997, p. 185.

⁴⁰ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 317, f. 337 (Colquhoun către Palmerston, 23 mai 1838 st.n., București). Vezi și Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 124.

⁴¹ BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 406.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, f. 409.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 298.

⁴⁵ Ion Varta, Tatiana Varta, *Moldova și Țara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă, Ucraina și R. Moldova*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2002, p. 96 (Rückman către Nesselrode, 19 martie 1839, București).

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ John Ponsonby, ambasador al Marii Britanii la Constantinopol în perioada 1832-1841.

mărturisindu-și îndoiala în reușita acțiunii „diplomatie”. Se baza pe faptul că marchizul de Châteaugiron îl prezentase pe Câmpineanu amiralului Roussin⁴⁸ și Ministerului de Externe francez drept un om „ruinat, depreciat, fără autoritate, privit cu puțină considerație în țară”, un intrigant care face dintr-o „schiță de proiect” un instrument pentru „pasiunile și ideile sale excentrice”⁴⁹. Atitudinea consulului francez, contrară tuturor opiniilor exprimate în istoriografia noastră de până acum, se explică prin reacția membrilor Partidei Naționale după concedierea lui Félix Colson⁵⁰ (1804-1870) la cererea lui Alexandru Ghica⁵¹. Ruptura dintre Partida Națională și consulul francez se produsese în 1838, la mijlocul lunii august, când, destul de brusc, Châteaugiron îl eliberase din serviciul consulatului, unde îi servea drept secretar⁵². La această dată, Colson era deja apropiat al Partidei Naționale, participând la redactarea „notelor și protestelor” sale⁵³. Activ în spațiul public, tânărul francez disemina idei „subversive”, învățând „tineretul” să adopte „lecția insubordonării și dezordinii”⁵⁴; dar se făcuse „respingător” domnitorului mai ales prin articolele îndreptate împotriva administrației sale, pe care le publica în ziarul francez „Le National”⁵⁵.

Faptul că Châteaugiron cedase la cererea domnitorului și se descotorosise de serviciile lui Colson – fără să-i ceară să părăsească țara, așa cum Alexandru Ghica ar fi vrut⁵⁶ –, devenit foarte „vizibil” în spațiul public, are o motivație care trece dincolo de acordarea unui favor sau de dorința de a-și îmbunătăți relația cu domnitorul. Consulul acționa în virtutea unor strategii ale politicii externe franceze, care nu-i permiteau să se implice în viața politică din Principate, transformându-l în simplu observator, cu misiunea de a-l apropia pe domnitor de „cei mai sus plasați dintre supușii săi”⁵⁷. De asemenea, atitudinea Franței în chestiunea orientală în această perioadă este una de expectativă, fără a se angaja „direct”, așa cum a făcut-o Marea Britanie, în contracararea influenței rusești asupra Imperiului Otoman. De altfel, în criza generată de acțiunile lui Mehmed Ali în Egipt, cele două puteri apusene se situau, deși nu în mod deschis, pe poziții opuse⁵⁸.

Totuși, ruptura dintre consul și secretarul său avea și explicații care țineau de viziunea proprie a marchizului de Châteaugiron asupra chestiunii orientale, manifestate printr-o linie de conduită diferită de cea a lui Colquhoun și chiar de aceea a consulului

⁴⁸ Albin Reine Roussin, ambasadorul Franței la Constantinopol în perioada 1832-1839.

⁴⁹ Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 97.

⁵⁰ Venise în Țara Românească în 1837 cu marchizul de Châteaugiron („Le National” din 2 octombrie 1838, *apud* Vasile Haneș, *Formarea opiniei franceze asupra României*, vol. I, Craiova/București, Scrisul românesc, 1929, p. 176).

⁵¹ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 9, vol. 336 (1838), f. 128v. (Colquhoun către Palmerston, 21 august 1838 st.n., București, confidențial).

⁵² *Ibidem*, f. 128.

⁵³ *Ibidem*. Au existat „voci” care afirmau că Félix Colson se alăturase Partidei Naționale pentru a trăi pe cheltuiala lui Ion Câmpineanu (Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 102).

⁵⁴ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 504 (Alexandru Ghica către Châteaugiron, 7 septembrie 1838, București, confidențial).

⁵⁵ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 9, vol. 336 (1838), f. 128.

⁵⁶ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 506.

⁵⁷ *Documente privitoare la istoria românilor*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846)*, publicate de Nerva Hodoș, București, 1913, p. 701 (Châteaugiron către Molé, ministrul francez al Afacerilor Străine, 7 mai 1838).

⁵⁸ Pentru mai multe detalii cu privire la implicarea marilor puteri în chestiunea egipteană, vezi Roderic H. Davison, *Ottoman Diplomacy and its Legacy*, în *Imperial Legacy. The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, edited by L. Carl Brown, New York, 1996, p. 174-202, și Codrin-Valentin Chirica, *Anglia și Chestiunea Orientală 1830-1900*, Iași, Editura Helios, 1999, p. 41.

francez de la Iași, Bertrand Huber⁵⁹. Lipsa lui de experiență politică („son inexpérience des affaires”) este sesizată de Rückman⁶⁰ dar și de Huber, care ignoră indicațiile de la București cu privire la „intrigantul” Félix Colson. Mai mult chiar, încearcă să folosească „zelul” tânărului francez, oferindu-i tot sprijinul său în culegerea de informații statistice despre Moldova, pentru a le prezenta apoi Ministerului Afacerilor Străine din Franța⁶¹. Tocmai din acest motiv – pentru a informa Ministerul în legătură cu situația Principatelor! –, în perspectiva plecării sale prin Constantinopol către Franța, împreună cu Ion Câmpineanu, îl pune pe Colson în legătură cu Desages, director în Ministerul Francez al Afacerilor Străine. Decizie pe care avea să o regrete mai târziu, dată fiind activitatea publicistică a lui Colson din vara anului 1839, când, angajat într-o „misiune” pentru care Huber nu-l autorizase, dădea publicității o serie de informații ce trebuiau să rămână secrete⁶².

Pentru înțelegerea pe care o găsește la consulul francez, domnitorul îi mulțumește public și îl vizitează la consulat, ceea ce nu mai făcuse de când cu „afacerea Marsille”, când relațiile dintre cei doi se răciseră foarte mult⁶³. Din acest moment, relațiile Partidei Naționale cu Châteaugiron se deteriorează, unii membri ai acelei grupări politice mărturisindu-i consulului britanic hotărârea de a nu-l mai vizita, deoarece își pierduseră încrederea în el pentru că cedase în fața demersurilor domnitorului de a-l câștiga, într-o perioadă dificilă pentru ei⁶⁴.

Reacția Partidei Naționale a venit prompt, încercând să lovească public în imaginea lui Alexandru Dimitrie Ghica. Prilejul îi era oferit de manifestațiile organizate cu ocazia onomasticii domnitorului, la 30 august 1838. După oficierea unui *Te Deum* în catedrala mitropolitană, în prima parte a zilei, seara orașul a fost iluminat și teatrul a fost deschis (gratuit) publicului pentru vizionarea unei piese jucate în cinstea domnitorului⁶⁵. Textul piesei de circumstanță, naiv și extrem de laudativ – după cum mărturisește unul dintre spectatori (Robert Colquhoun)⁶⁶ –, fusese scris de doi „profesori francezi”, Bevelot și Storhaz⁶⁷. Cu această ocazie, Félix Colson, care nu avea nici un venit oficial după ce fusese eliberat din serviciul de la consulat, oferea actorilor 100 de ducăți (o sumă mare la acea vreme, ținând cont de faptul că ducatul era o monedă din aur⁶⁸) pentru a lipsi de la reprezentarea din ziua sărbătorii⁶⁹. Scandalul este evitat numai datorită scrisorii pe care unul din autori, Storhaz, o trimite unui secretar al domnitorului. Îl informa de amenințările și injuriile care tulburaseră comunitatea franceză din București, după ce se aflate despre propunerea lui Colson, care a

⁵⁹ *Documente privitoare la istoria românilor*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, p. 724 (Huber către Molé, 10 ianuarie 1839).

⁶⁰ Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 113 (Rückman către Nesselrode, 20 aprilie 1839).

⁶¹ *Documente privitoare la istoria românilor*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, p. 724.

⁶² ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 152 (Huber către Desages, 1 septembrie 1839).

⁶³ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 9, vol. 336 (1838), f. 128v.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 503 (Cateaugiron către Molé, 20 septembrie 1838 st.n., București).

⁶⁶ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 9, f. 133 (Colquhoun către Palmerston, 20 septembrie 1838 st.n., București).

⁶⁷ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 503.

⁶⁸ În această perioadă, în Principate circulau trei tipuri de ducăți de aur: austrieci, ungurești și olandezi (Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. 1, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 113).

⁶⁹ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 503.

recunoscut-o deschis, dar a negat că ar fi avut complici⁷⁰. În lipsa unor mărturii suplimentare, este dificil de stabilit proveniența exactă a banilor, în cazul în care francezul avea într-adevăr 100 de ducăți. Ținând însă cont de momentul ales și de contextul politic din vara lui 1838 – Adunării i se impusese prin firman să adopte noul text al Regulamentului Organic, ce conținea și „articolul adițional”, domnitorului dându-i-se „mână liberă” în pedepsirea celor care provocau tulburări în Adunare –, tentativa lui Colson este mai mult o manevră politică, menită să lovească în imaginea publică a domnitorului și mai puțin o răzbunare politică împotriva celui care îi provocase concedierea.

Întors la București, domnitorul demarează o anchetă pentru a afla mai multe detalii despre demersurile lui Câmpineanu. În martie 1839, investigațiile produsese deja unele informații, destul de îndoielnice, cu privire la scopurile „conspirației”. Fuseseră obținute de un subofițer al miliției valahe de la un oarecare Ioniță, ce se pretindea apropiat al lui Câmpineanu⁷¹. Se aflase că principalul obiectiv al acțiunii era înlăturarea protectoratului rusesc, însă Alexandru Ghica – domnitorul conducea personal ancheta – amâna luarea unor măsuri ferme până în momentul descoperirii depozitarului documentelor relative la această „asociație”⁷². În mijlocul tuturor incertitudinilor și al agitației anchetei, consulul francez din București, care atribuia intrigilor lui Félix Colson unele „neplăceri” în relația sa cu ambasadorul francez de la Constantinopol, îi mărturisea domnitorului că fostul său secretar era la curent cu unele activități subversive îndreptate împotriva administrației lui Ghica; la acest moment îi păreau a fi mult mai extinse și mai serioase decât crezuse în trecut⁷³. La cererea domnitorului, Châteaugiron îi promitea că îi va aduce un document primit de la secretarul său cu puțin timp înainte de a-l concedia, referitor la existența unei „societăți secrete”, a cărei misiune era schimbarea situației politice din provinciile situate în stânga și dreapta Dunării⁷⁴. Acest document era un fel de proiect de „tratat național”, conținând doar două articole clare și concise, redactate parcă pentru a fi citite și înțelese cu ușurință; ele susțineau o uniune între „națiunea slavă” de pe partea dreaptă a Dunării de Jos, reprezentată de Serbia, cu „româno-moldovenii” din stânga fluviului.

În opinia noastră, textul pare dinadins pregătit pentru a trece prin cât mai multe mâini. Are un caracter masonic și mobilizator prin salutul „forță și unire” („force et union”) adresat „fraților prezenți și viitori”, la sfârșitul lunii martie a anului 1837, punând totul sub auspiciile „de l’Etre Créateur de l’univers”⁷⁵. Cei doi semnatari, „reprezentanți supremi”⁷⁶ ai celor două națiuni, jură în fața lui Dumnezeu și „sur le livre de sa haute sagesse” că vor lucra cu ferveare pentru *eliberare și regenerarea drepturilor politice și civile, pentru independența națiunilor lor* și își vor oferi ajutor reciproc pentru a-și atinge țelul, chiar punându-și în pericol viața și bunurile. Se îndatorau, de asemenea, să depună „toate eforturile” pentru „a angaja toate resursele și *forțele armate naționale* pentru cucerirea libertății fraților mai puțin norocoși”, urmând ca statele

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Vezi rapoartele lui Rückman către Nesselrode pe această temă, în Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 106-108 (martie 1839), 111-114 (20 aprilie 1839), 114-115 (30 aprilie 1839).

⁷² *Ibidem*, p. 112.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Cornelia Bodea îi identifică pe Miloș Obrenović și Alexandru Ghica ca fiind cei doi semnatari, o ipoteză greu de dovedit, mai ales că nu sunt indicii că ar fi fost inițiați în tainele masoneriei (Cornelia Bodea, *Fața secretă a mișcării prepașoptiste române*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. IX).

componente ale confederației să fie „republică sau monarhie, electivă de trei sau cinci ani, dar constituțională”⁷⁷.

În articolul al II-lea, jurământul făcut în fața lui Dumnezeu și pe „cartea înaltei sale înțelepciuni” din primul articol este cumva „girat” de unul făcut în prezența „Suveranului Mare Maestru”, fondator al „Fraternității Confederative” în chestiune. La fel de interesantă este angajarea celor doi reprezentanți în respectarea „drepturilor sacre ale omului liber”, așa cum au fost ele statuate în charta confederativă, emanată de *Consiliul Suprem al Fraternității Eliberatoare*. Tocmai în această dualitate a jurământului credem că rezidă argumentul care arată menirea „publică” a documentului, în care elemente masonice „coexistă” cu unele specifice „frățiilor” boierești⁷⁸. Pactul dobândește astfel un caracter aparte, ușor contradictoriu, în sensul că nu poate fi catalogat drept pur masonic, dar nici ca document de consacrare a unei „frății” boierești. În viziunea noastră, „publicitatea” sa se extindea la nivelul membrilor „prezenți și viitori” ai Partidei Naționale, având rolul de a prezenta principiile pentru îndeplinirea cărora „reprezentanții supremi” juraseră să lucreze, indiferent de riscuri, pe „Evanghelie, pe sfânta cruce și pe sabia de onoare” în fața unui Suveran Mare Maestru, și de a crea solidarități față de proiect.

Pactul, datat martie 1837⁷⁹, era o copie făcută chiar de Colson după documentul original, care, după ce fusese semnat de cele două persoane „luminate și bine intenționate”, era închis și sigilat într-o cutie de plumb, apoi îngropat la rădăcinile unui arbore mare dintr-o pădure, în așteptarea circumstanțelor potrivite pentru îndeplinirea obiectivelor sale⁸⁰. Privind dincolo de „elementele” masonice, o analiză comparativă a ideilor enunțate în cele două articole cu cele înscrise de membrii Partidei Naționale în *Actul de unire și independență* poate să releve unele puncte comune. Asemănarea ideilor este continuată și în jurământul semnatarilor actului din noiembrie 1838, făcut de fiecare „pă Sfânta Evanghelie și față cu un episcop”, că „dă astăzi își vor jărfti viața și starea lor” pentru „independența nații” lor⁸¹. De asemenea, ideile trecute în pact prezintă unele asemănări și cu cele înscrise în documentele „conjurației confederative”, care propunea constituirea unei frății politice de patrioți, ce se revolta contra protectoratului rusesc, insistând la „curțile Angliei, Franței, Austriei și Prusiei” pentru a obține „garanția colectivă” a acestor puteri⁸²; aceeași „conjurație confederativă” menționa și posibilitatea unei uniuni cu Țara Românească și Serbia, pentru ca „aceste trei principate să se constituie într-o confederație precum aceea din Germania”⁸³.

⁷⁷ Articolul I (BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 298).

⁷⁸ Pentru o analiză a acestei forme de solidaritate, vezi Cristian Ploscaru, *Originile „partidei naționale” din Principatele Române*, I, *Sub semnul „politicii boierești”*, cuvânt înainte de Mihai Cojocariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 513-531.

⁷⁹ Documentul, aflat în copie la BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 298, și la ANIC, fond Ghica Alexandru, dosar 20, este datat martie 1837. O a treia copie a actului, identificată în Arhiva de Politică Externă a Imperiului rus și publicată în Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 91, este datată martie 1838.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 113.

⁸¹ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturisiri*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 120.

⁸² Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 221 (Documentele „conjurației confederative” confiscate în timpul arestării lui Leonte Radu, Văleni, septembrie 1839).

⁸³ *Ibidem*.

Demersurile Partidei Naționale și politica Marii Britanii în Principate

În august 1838, se produsese o ruptură între membrii Partidei Naționale și consulul francez Châteaugiron. În consecință, cel din urmă îl prezenta superiorului său de la Constantinopol pe Ion Câmpineanu într-un mod foarte defavorabil, plasând demersurile sale în zona intereselor și pasiunilor personale. După acest moment, Châteaugiron încetează să se mai bucure de încrederea membrilor Partidei Naționale, care vor găsi, în perspectiva demersurilor diplomatice proiectate încă din vara anului 1838 – în vederea convingerii guvernelor Franței și Marii Britanii să își ofere sprijinul pentru schimbarea situației politice a Principatelor, după principiile enunțate în cele două documente⁸⁴ –, „aliați” în consulul britanic de la București și în cel francez de la Iași.

Robert Colquhoun a fost numit consul la București în 1834⁸⁵. Totodată, reprezentantul guvernului Marii Britanii în această zonă era numit direct de Foreign Office, și nu prin ambasada de la Constantinopol, așa cum fusese practica obișnuită până atunci⁸⁶. Respectivul amănunt poate să releve o re poziționare a politicii britanice în Principate, în noul context internațional generat de Tratatul de la Adrianopol (14 septembrie 1829) – prin care Rusia își institua protectoratul asupra celor două Principate –, dar mai ales de acela de la Unkiar Iskelessi⁸⁷.

Succesiunea rapidă a evenimentelor în prima criză egipteană⁸⁸ îl surprinsese pe Palmerston⁸⁹ nepregătit⁹⁰. Pusă în fața unei situații în care Rusia își sporea considerabil influența asupra Înaltei Porți, politica externă a Marii Britanii – unde rusofobia era în creștere, în special în cercurile liberale – s-a orientat prompt spre combaterea amenințării expansionismului rusesc, devenind, în același timp, foarte ostilă față de cel care generase noile schimbări, Mehmed Ali. Astfel, principalele direcții urmate din 1833 până în 1839 au fost, în primul rând, determinate de eforturile pentru evitarea reînnoirii Tratatului de la Unkiar Iskelessi (ce expira în 1841) și de nevoia de a menține

⁸⁴ *Act de unire și independență* (1/13 noiembrie 1838) și *Osăbitul act de numirea suveranului tuturor rumânilor* (5/17 noiembrie 1838).

⁸⁵ Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 179.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Semnat la 8 iulie 1833, între Imperiul Otoman și Rusia, tratatul era unul de alianță defensivă – în vigoare pe o perioadă de opt ani, după care putea fi reînnoit –, ce sublinia dorința Rusiei de a asigura „permanența, menținerea și întreaga independență” a Imperiului Otoman, asigurându-i statutul de garant și protector ce-i permitea să intervină în situații de criză; și, ca un beneficiu în plus, Rusia mai obținuse și închiderea Strâmtoarelor pentru vasele de război ale singurelor puteri capabile de o intervenție rapidă – Franța și Marea Britanie (*The Map of Europe by Treaty; Showing the Various Political and Territorial Changes which Have Taken Place Since the General Peace of 1814*, by Edward Hertslet, vol. II, London, 1875, p. 926).

⁸⁸ În noiembrie 1831 trupele lui Mehmed Ali, pașa de Egipt, au invadat Siria. Până în mai 1832 cuceriseră deja orașele Gaza, Jaffa, Ierusalim, Haifa și Acra. Cu ajutorul emirului Bașir II al-Șihabi al Libanului, fiul său, Ibrahim, a reușit să ocupe și Sidonul, Beirutul, Tripoli și, în cele din urmă, Damascul; în bătălia decisivă de la Konieh, din 21 decembrie 1832, trupele otomane au fost înfrânte, iar Constantinopolul ar fi fost vulnerabil în fața armatelor egiptene dacă sultanul nu ar fi cerut asistența Rusiei, în lipsa unei poziții clare din partea Franței și Marii Britanii. Convenția de la Kutayeh, semnată la 14 mai 1833, pune capăt crizei oficializând importante concesii făcute de sultanul Mehmed Ali și fiului său Ibrahim (*The European Concert in the Eastern Question. A Collection of Treaties and other Public Acts*, edited with introduction and notes by Thomas Erskine Holland, Oxford, 1895, p. 89; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, p. 33-34).

⁸⁹ Henry Temple, al treilea viconte Palmerston, Secretar al Foreign Office-ului între 1830-1834, 1835-1841 și 1846-1851.

⁹⁰ R. L. Baker, *Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi*, în „The English Historical Review”, vol. 43, nr. 169 (ian., 1928), p. 85.

pacea între sultan și pașa de Egipt, descurajând implicarea ambelor părți în măsuri care ar fi putut duce la reluarea ostilităților⁹¹.

Revenind la Principatele Române, percepute, în toată această perioadă, de către consulul britanic – și implicit de guvernul său – ca parte integrantă a Imperiului Otoman, politica Foreign Office-ului trebuie analizată fără accente moralizatoare. Din investigațiile noastre, vom obține astfel o mai bună înțelegere a locului pe care problema românească l-a avut în politica marilor puteri, evitând etichetarea acestora de pe poziții naționale. Deși Robert Colquhoun era implicat în politica internă a Țării Românești, susținând eforturile lui Ion Câmpineanu și ale grupării acestuia, principala țintă a politicii sale era refacerea suzeranității otomane, în sensul contracarării influenței rusești. De beneficiile și importanța revenirii principatului la unica tutelă otomană încearcă deseori să-i convingă pe membrii Partidei Naționale⁹². De altfel, demersurile Marii Britanii dar și ale Franței, de susținere a unei identități naționale și politice a Principatelor, au continuat atât cât propriile interese politice și economice le-au permis⁹³.

Activitatea consulului britanic, privită din perspectiva politicii pe care guvernul său o duce în această perioadă față de Rusia, poate fi mai bine înțeleasă și plasată în contextul politic intern. Analiza corespondenței pe care o întreține cu Londra și Constantinopol, în perioada 1837-1840⁹⁴, relevă natura motivației pentru care Robert Colquhoun oferă Partidei Naționale ajutor concret, punându-i pe unii dintre membrii acestui grup politic în legătură cu superiorii săi și încercând să atragă atenția oamenilor politici britanici asupra pericolelor controlului strict al Rusiei asupra Dunării de Jos. Din numeroasele rapoarte consulare pe care le trimite în perioada pe care acest text o vizează, mai exact din modul în care se raportează la demersurile Partidei Naționale, devin evidente rațiunile pentru care îl ajută pe Ion Câmpineanu începând cu anul 1838. Dincolo de amicitia care-l lega de Câmpineanu⁹⁵, apropierea sa de Partida Națională s-a pliat pe direcțiile unei politici conduse de la Londra, urmărind contracararea influenței rusești asupra Imperiului Otoman, în creștere de la începutul deceniului⁹⁶.

În această politică, independența Principatelor Române, așa cum apare în cele două documente ale Partidei Naționale în noiembrie 1838, nu își găsea locul, susținerea eforturilor românești de emancipare fiind, din perspectivă britanică, o modalitate prin care autoritatea rusească în Principate putea fi înlăturată. Robert Colquhoun a fost capabil să susțină „cauza națională română” și să fie un apropiat al Partidei Naționale atât timp cât

⁹¹ *Ibidem*, p. 84. R. L. Baker publică o scrisoare a lui Palmerston către John Ponsonby (primul viconte Ponsonby, ambasador al Marii Britanii la Constantinopol între 1832 și 1841), din 6 decembrie 1833, care conține prima exprimare explicită a guvernului în privința intereselor britanice în Orient după evenimentele din 1833. Instrucțiunile pe care ambasadorul le primește la această dată explică politica următorilor șase ani în chestiunile legate de Imperiul Otoman (*ibidem*, p. 86-89).

⁹² ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 9, volumul 336, 1838, f. 158v. (Colquhoun către Ponsonby, 5 noiembrie 1838, st.n., București); pe fondul unor agitații orchestrate de Rusia în Țara Românească împotriva tratatului comercial semnat la 16 august 1838, de Poartă cu Marea Britanie, consulul îi amintește ambasadorului britanic din Constantinopol de eforturile pe care, în numeroase rânduri, le făcuse pentru a-i convinge pe membrii Partidei Naționale „cât de mult era în interesul lor [ca români] să fie considerați ca parte din Turcia”; *ibidem*, rola 10, volumul 363, 1839, f. 24 (Colquhoun către Palmerston, 23 martie 1839 st.n., București). Vezi și Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 180.

⁹³ Emanuel Turczynski, *De la iluminism la liberalismul timpuriu. Vocile politice și revendicările lor în spațiul românesc*, traducere de Irina Cristescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, p. 171.

⁹⁴ Identificată la ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rolele 9, 10, 316, 317.

⁹⁵ În timp ce pentru Alexandru Ghica avea o profundă antipatie (ANIC, Colecția Microfilme Franța, rola 70, f. 37, *Moldavie et Valachie. 1828 à 1855. Mémoires et documents*).

⁹⁶ Cf. Codrin-Valentin Chirica, *op. cit.*, p. 41-43.

direcția urmată a fost una antirusă. Dar atunci când înlăturarea autorității turcești devenea o componentă la fel de importantă, precum a fost cazul în programul revoluționar de la 1848, britanicul s-a îndepărtat clar de „interesele românești”, împărtășind concepția lui Stratford Canning, conform căreia interesele economice și politice ale Marii Britanii în cheștiunea orientală erau indisolubil legate de menținerea integrității Imperiului Otoman⁹⁷.

Însă, în 1838, atitudinea lui Palmerston față de adoptarea „articolului adițional” era congruentă, într-o oarecare măsură, cu aspirațiile Partidei Naționale, care, după acest moment, începe să-și îngroașe rândurile cu boieri de treapta a doua și a treia⁹⁸. Ținut la curent cu evenimentele din Adunare, șeful Foreign Office-ului analiza situația din perspectiva politicii de păstrare a integrității și suveranității Imperiului Otoman. Prin urmare, considera neconcordanț cu „respectul datorat unui suveran independent” (sultanul) ca un „guvern străin” (al Rusiei) să impună domnitorului Țării Românești un firman și să-i „pună în gură cuvintele pe care trebuia să le adreseze supușilor săi”⁹⁹. Aceste opinii, împărtășite cu principalii membri ai Partidei Naționale în întâlnirile pe care le au cu Colquhoun și Châteaugiron, după aflarea veștii emiterii firmanului amintit¹⁰⁰, erau într-o anumită măsură încurajatoare, în sensul obținerii sprijinului britanic pentru ieșirea de sub controlul direct al Rusiei.

Ion Cămpineanu la Constantinopol, Paris și Londra. Telurile și reușitele unei călătorii „diplomatice”

Eșecul din Adunare i-a determinat pe fruntașii Partidei Naționale, Ion Cămpineanu, Emanuil Băleanu și Grigore Cantacuzino, să își reevalueze strategia, concentrându-se pe perspectiva obținerii sprijinului Marii Britanii și al Franței. Primele demersuri în acest sens sunt făcute în vara anului 1838, când principalii membri ai Partidei se pun de acord asupra trimerii lui Ion Cămpineanu¹⁰¹ în cele două capitale europene (Paris și Londra), împuternicit cu o „declarație” a nemulțumirilor, semnată, care să-i dea posibilitatea să acționeze după cum va considera necesar pentru interesele țării¹⁰². Călătoria era proiectată inițial pentru septembrie 1838, consulul britanic urmând să îi ofere o scrisoare de recomandare pentru Palmerston, care, împreună cu declarația semnată de membrii Partidei Naționale deputați în Obșteasca Adunare, trebuia să funcționeze ca document „de acreditare”, legitimându-l pe Cămpineanu. El era considerat de

⁹⁷ În această privință, vezi capitolul *Colquhoun and the Wallachian Revolution of 1848* din Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 179-198.

⁹⁸ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 9, vol. 336 (1838), f. 108v. (Colquhoun către Palmerston, 19 iulie 1838 st.n., București) și 134 (Colquhoun către Palmerston, 20 septembrie 1838).

⁹⁹ British Public Record Office, *Foreign Office*, 195/142 (Palmerston către Colquhoun, 15 mai 1838), *apud* Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 186.

¹⁰⁰ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 317, f. 327 (Colquhoun către Palmerston, 11 mai 1838 st.n., București).

¹⁰¹ Dintre cei trei „fruntași” ai Partidei Naționale, Ion Cămpineanu avea cea mai mare influență, bucurându-se de sprijinul majorității. Spre deosebire de ceilalți doi, avea o atitudine antirusă radicală, el fiind pregătit să își asume riscuri și să facă tot ce îi stătea în puteri pentru eliberarea Principatelor de „lanțurile” rusești (*ibidem*, f. 173v; Colquhoun către Palmerston, 19 decembrie 1838 st.n., București).

¹⁰² *Ibidem*, rola 9, f. 129 (Colquhoun către Palmerston, 21 august 1838 st.n., București, confidențial). Fiind implicat în acțiunile Partidei Naționale, informațiile ce se regăsesc în rapoartele lui Robert Colquhoun au capacitatea de a plasa cercetătorul în zona imediat apropiată a evenimentelor, în condițiile în care participanții direcți – membrii Partidei Naționale – nu au lăsat, decât cu mici excepții, mărturie scrise. Bineînțeles că diferențele culturale dintre diplomatul britanic și societatea românească se fac simțite în textele sale, dând dovadă adesea de o incapacitate de a ieși din tiparele de gândire vest europene.

Colquhoun persoana potrivită pentru a vizita, în chip semioficial, cele două țări asupra cărora Partida sa își îndrepta în prezent privirile¹⁰³, să prezinte situația Principatelor în fața guvernului britanic.

Scriind nepoților săi aflați la Paris, Ion Ghica¹⁰⁴ și Nicolae Crețulescu¹⁰⁵, Ion Câmpineanu îi anunța că, în cazul în care noua sesiune a Adunării nu ar fi început prea curând și problemele discutate nu ar fi fost foarte importante, urma să îi viziteze spre sfârșitul lunii octombrie¹⁰⁶. În capitala Franței, trebuia să se ducă la „cunoștințele”¹⁰⁷ celor doi tineri, pentru a merge apoi la Londra¹⁰⁸. Speranțele lui Câmpineanu în legătură cu ceea ce putea să obțină prin călătoria proiectată erau realiste, într-o ușoară contradicție cu ceea ce, în general, istoriografia română a înregistrat¹⁰⁹. „Nu sper să fac foarte mult”, le mărturisea celor doi, „dar măcar să reușesc să risipesc culorile sumbre cu care unii diplomați inferiori au vrut să înnegrească imaginea noastră, fără să ne cunoască”¹¹⁰.

În cele din urmă, Ion Câmpineanu pleacă spre Constantinopol în 1839, la începutul lunii februarie¹¹¹, însoțit de Félix Colson. Întârzierea față de planurile inițiale se produsese deoarece „declarația de principii” a deputaților membri ai Partidei Naționale a fost redactată abia în noiembrie, dar și pentru că Ion Câmpineanu ar fi dorit să fie însoțit în călătoria sa și de un „reprezentant” al Moldovei, încredințându-i lui Félix Colson misiunea de a discuta cu Mihail Sturdza în acest sens. Cu ajutorul consulului francez de la Iași, Bertrand Huber¹¹², Colson reușește să îl întâlnească de câteva ori pe Mihail Sturdza, care s-a arătat încântat de planurile Partidei Naționale, considerând totuși nerealistă includerea românilor din Austria și din Rusia în aceste planuri¹¹³.

Prudent, Mihail Sturdza „s-a angajat să-l delege” pe Ion Câmpineanu ca să prezinte guvernelor francez și britanic situația Principatelor, în speranța că acestea vor protesta împotriva „adăugării la Regulamentele Organice adaosurile întocmite la Constantinopol de către misiunea diplomatică a Rusiei”¹¹⁴; altfel spus, Sturdza refuza să își asume vreun alt risc. Singura contribuție efectivă din partea sa a fost o scrisoare de recomandare către socrul și reprezentantul său la Constantinopol, Ștefan Vogoride¹¹⁵, insistând că amestecul său să fie un secret absolut în demersurile care urmau¹¹⁶.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 129v.

¹⁰⁴ Fiu al logofătului Dimitrie Ghica și al Mariei, născută Câmpineanu, îi era deci nepot de soră. Venit la studii la Paris în 1835.

¹⁰⁵ Fiu al lui Alexandru Crețulescu și al Anicăi, născută Câmpineanu, se afla la Paris din 1834, pentru a studia medicina (Nicolae Crețulescu, *Amintiri istorice*, București, Editura Ziarului „Universul”, 1940, p. 5).

¹⁰⁶ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1849*, București, Editura Academiei RSR, 1967, p. 207, doc. 2 (Ion Câmpineanu către Nicolae Crețulescu și Ion Ghica, 5/17 august 1838).

¹⁰⁷ Mihail Czaikowski și Adam Czartoryski. Ion Ghica își amintea că îl cunoscuse pe Czaikowski în 1835, pe când se afla la Paris, la o partidă de vânătoare la care mai participase și Armand Carrel, redactorul ziarului „Le National”, în paginile cărui Ghica va publica în rubrica *Correspondence de Bucarest*. Mai apoi, Czaikowski îl prezenta pe Ghica lui Adam Czartoryski (Ion Ghica, *Opere*, I, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar, bibliografie de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 210).

¹⁰⁸ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1849*, p. 207.

¹⁰⁹ Vezi Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 163-175.

¹¹⁰ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1849*, p. 207.

¹¹¹ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 89 (depeșa lui Nesselrode către Tatișcev, 21 martie 1839).

¹¹² Mihail Sturdza avea o relație apropiată cu Bertrand Huber, consulul francez la Iași, cu care adesea își petrecea serile; cu Samuel Gardner, consulul britanic, „un om nul și dezagreabil”, aproape că nu se vedea deloc (Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 101).

¹¹³ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 101.

¹¹⁴ *Ibidem*, c. 100.

¹¹⁵ Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 113.

¹¹⁶ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 101.

Chestionat de consulul rus Rückman cu privire la activitățile lui Colson în timpul șederii sale la Iași, Mihail Sturdza îi mărturisea că, în afară de doi sau trei tineri, francezul nu a reușit să își creeze aici legături importante, deși se adresase, într-adevăr, mai multor boieri, sub pretextul de a obține de la ei date statistice despre țară; însă încercările sale au fost primite destul de rece¹¹⁷. În schimb, intrase în posesia unor documente din arhiva consulatului francez din Iași, pe care boierii din opoziție le adresaseră consulatului în 1836, precum și ale altora, obținute prin mijloace necunoscute¹¹⁸.

În construirea eșafodajului discursiv menit să aducă prestigiu Partidei Naționale, delegitimarea ordinii regulamentare reprezenta o direcție importantă, pe care a cultivat-o prin evidențierea relației privilegiate dintre domnitor și puterea protectoare sau invocând ca argument o viciere a aplicării Regulamentului: numirea domnitorului și nu alegerea sa de către o extraordinară obștească adunare. Iată ce se spunea: „Că curțile protecției și garantă, care în tratatul de la Adrianopol au recunoscut netăgăduitul drept al rumânilor să a-și alege șeful lor, nu avea[u] puterea să abate să dânsul prin tratatul de la Petersburg și, încă mai puțin, cu prilejul aflării oștirilor rusești în prințipat, să a-orându un prinț cu firman, că, așadar, acest prinț nu să poate cunoaște drept voivod legiuit și național”¹¹⁹. Așadar, în cel dintâi document întocmit de Partida Națională, *Act de unire și independență* (redactat la 1/13 noiembrie 1838), este contestată legitimitatea domnitorului și este recuzat Regulamentul Organic, ca emanație a unei adunări „alcătuite arbitrar”, „în vremea unei ocupații militare rusești”¹²⁰.

În *Osăbitul act de numirea suveranului rumânilor* (5/17 noiembrie 1838), un veritabil proiect de constituție, apar prevederi care pot părea cititorului de astăzi, în virtutea cunoașterii evenimentelor care au urmat anului 1838, de-a dreptul utopice și radicale¹²¹, cu totul inaplicabile contextului în care se aflau Principatele. Acestea trebuiesc înțelese din perspectiva emitenților, care acționează ca niște „parlamentari”, în sensul occidental al cuvântului, într-un cadru instituțional relativ modern, ce permitea dezbateră publică, dar atribuia inițiativa legislativă domnitorului.

Dintre ideile pe atunci utopice, amintim unirea „populațiilor române sub un singur sceptru”, cu aluzii clare la românii din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia (în *Act de unire și independență*¹²²), care, împreună cu românii din cele două Principate, ar fi trebuit să se angajeze, sub conducerea unui domnitor cu puteri dictatoriale (temporare), într-un „război de independență” (în *Osăbitul act de numirea suveranului rumânilor*¹²³). Acest obiectiv este adoptat, în opinia noastră, datorită influenței pe care planurile de eliberare a „națiunilor (din estul Europei – n.n.) subjugate de Rusia”, formulate de emigrația poloneză din Paris (condusă de Adam Czarotyski), au avut-o

¹¹⁷ Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 101 (Rückman către Nesselrode, 27 martie 1839, Iași).

¹¹⁸ Obținuse chiar de la Mihail Sturdza o copie a „tratatului” din 1710 dintre Petru I și Dimitrie Cantemir (ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 100 (Nesselrode către Tatișcev, ambasadorul Rusiei la Viena, 21 martie 1839, St. Petersburg).

¹¹⁹ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturisiri*, vol. I, p. 119.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ Proiectul prevedea unirea, independența națională, monarhia ereditară, egalitate în fața legii, libertatea cuvântului și a presei. Dintr-o lucrare a „gălăgiosului secretar” al lui Câmpineanu, Félix Colson, care cu siguranță participase la redactare, reies prevederi care lipsesc din documentul original, păstrat într-o variantă incompletă, referitoare la instituirea unui sistem democratic reprezentativ, bazat pe sufragiu universal (după care toți cetățenii români puteau alege și fi aleși începând cu vârsta de 25 de ani) și la abolirea clăcii, susținând libertatea învoielilor dintre țărani și proprietari (Félix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés Moldo-Valachie*, Paris, Librairie A. Pougin, 1839, p. 139-140).

¹²² Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturisiri*, vol. I, p. 119.

¹²³ *Ibidem*, p. 123.

asupra Partidei Naționale¹²⁴. Polonezii trimiseseră un agent, Carol Verner (pe numele său adevărat Woronicz), care ajunsese la București în octombrie 1838, cu misiunea de a culege informații despre situația din Principate și despre Partida Națională¹²⁵. Intenția emigrației poloneze, susținută chiar de către Palmerston, era să lege „chestiunea românească” de cea polonă, pentru a le scoate de sub tutela Rusiei printr-o „ridicare la arme a națiunilor subjugate”¹²⁶.

Călătoria fusese pregătită cu ajutorul lui Félix Colson și al emigrației poloneze conduse de Adam Czartoryski, care i-a facilitat accesul lui Câmpineanu la unele personalități politice din Paris; de asemenea, un sprijin explicit venea din partea lui Colquhoun, care i-a deschis ușile cabinetelor ambasadorului britanic din Constantinopol și ale celui care conducea Foreign Office-ul la acea vreme, lordul Palmerston.

Ion Câmpineanu și Félix Colson s-au stabilit în apropierea capitalei otomane, la Thérapia, localitate unde locuiau diplomații străini acreditați pe lângă Înalta Poartă, pentru a putea avea mai ușor întrevederi cu reprezentanții Franței și ai Marii Britanii¹²⁷. Atmosfera din Constantinopol fiind foarte tensionată din cauza agravării conflictului dintre sultan și pașa de Egipt, Mehmed Ali, singurele întrevederi pe care a reușit să le obțină aici au fost cu ambasadorul britanic Ponsonby¹²⁸ și cu cel francez, amiralul Roussin¹²⁹. Fără a se bucura de primiri prea încurajatoare, la 7/19 martie, cei doi s-au îmbarcat cu destinația Marsilia¹³⁰.

La scurt timp după sosirea lor la Paris, se declanșează o campanie de presă, susținută de Colson, care publică o serie de broșuri și articole în „Le National”, „Revue de Deux Mondes”, „Le Constitutionnel” și „L'Europe Littéraire”¹³¹; însă cel mai important demers în acest sens este publicarea lucrării pentru care adunase numeroase informații în perioada cât a stat în Principate¹³². În august 1839, trimitea lui Colquhoun și lui Huber mai multe exemplare dintr-una din broșurile sale, în care „îi elogiază pe unii boieri moldoveni” pe care îi cunoscuse prin intermediul consulului francez de la Iași. Evident, sunt niște publicații pe care cei doi diplomați nu aveau intenția să le distribuie¹³³.

Tot în august 1839, Félix Colson se implicase în încercarea emigrației poloneze din Paris de a-l atrage pe Mihail Sturdza în „coaliția antirusă”, pentru care îl trimisese la Iași pe același Woronicz¹³⁴. Colson îl îndemna pe Huber să îi facă o primire bună polonezului și să sondeze opiniile lui Sturdza, pentru a-i propune să fie „omul din conversația pe care am avut-o în februarie”, adică să fie pregătit să le reziste rușilor „cu tot poporul său” și astfel va putea deveni regele moldo-valahilor¹³⁵. Insistența lui Colson

¹²⁴ Pentru mai multe detalii în acest sens, vezi P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea națională a românilor: legăturile lui cu emigrația polonă*, extras din AIINC, 1924.

¹²⁵ Rapoartele lui Woronicz, din 10 decembrie și 13 decembrie 1838, în *ibidem*, p. 92-100, 100-101.

¹²⁶ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 96.

¹²⁷ Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 97 (Rückman către Nesselrode, 19 martie 1839, *très secret*).

¹²⁸ „A plecat [din Constantinopol] pentru a obține o îmbunătățire în situația politică a provinciilor”, Moldova și Țara Românească (British Public Record Office, *Foreign Office*, 195/156; Ponsonby către Palmerston, 17 iunie 1839, *apud* Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 194).

¹²⁹ *Ibidem*, p. 192.

¹³⁰ Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 98.

¹³¹ *Ibidem*, p. 193.

¹³² Félix Colson, *op. cit.*, p. 462.

¹³³ *Documente privitoare la istoria românilor*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, p. 756 (Huber către Soul, 21 octombrie 1839).

¹³⁴ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 151 (Huber către Desages, 1 septembrie 1839, *cifrat*).

¹³⁵ *Ibidem*, c. 152.

nu l-a convins pe Huber să urmeze planul sugerat, consulul francez sfătuindu-l să-l convingă pe Woronicz să își anuleze călătoria la Iași, pentru că ar fi fost cu siguranță urmărit și s-ar fi aflat misiunea cu care fusese însărcinat. Neputând să ia o decizie fără a se consulta cu Desages, căruia i-l recomandase pe Colson¹³⁶, Huber reiterea sfatul de a se limita la a prezenta situația Principatelor și de a nu face sau scrie nimic fără a cere acordul „celor care vă dirijează”, pentru că implicarea într-un astfel de proiect, care nu avea nici măcar asentimentul „unei părți coerente” (unei puteri), nu ar fi adus nici un rezultat pozitiv. Acesta este momentul în care Colquhoun începe să își retragă sprijinul pe care i-l oferise lui Colson, acuzându-l că se angajează în misiuni absurde pentru care nu-l autorizase¹³⁷.

În noiembrie 1839, se produce și ruptura dintre Ion Câmpineanu și Félix Colson, în urma scurgerii unor informații despre planurile românului în articolele de presă ale francezului; ele trebuiau să rămână secrete¹³⁸. Cu această ocazie, Câmpineanu îi scrie din Londra lui Colquhoun, la 6 noiembrie 1839, condamnăm în termeni categorici „strania conduită” a lui Colson, care alimenta presa franceză „împrumutându-ne” fapte și idei „care nu ne-au trecut nouă prin cap” și pretinzând că este inițiat în secretele consulatelor (francez și britanic)¹³⁹. Avea toate motivele să regrete „fraternitatea politică” cu Félix Colson, însă indiscrețiile prin care oamenii „binevoitori din Țara Românească” erau deconspirați prin acele articole au avut mai puțin efect asupra „misiunii diplomatice” a lui Câmpineanu, îngreunându-i, în schimb, întoarcerea la București.

În momentul în care Ion Câmpineanu ajungea la Londra, în octombrie 1839, situația internațională devenise nefavorabilă încercărilor sale de a lega chestiunea Principatelor de problematica mai largă a relațiilor Marii Britanii cu Imperiul Otoman, în sensul de a stopa cedarea către Rusia a atributelor de putere suzerană în Principate. Argumentul formării unui „stat tampon” care să oprească expansiunea Rusiei către Constantinopol nu putea avea vreun impact asupra lui Palmerston, acesta sperând să împiedice reînnoirea Tratatului de la Unkiar Iskelessi (care ar fi avut loc în 1841), dând o lovitură lui Mehmed Ali și intereselor franceze în Egipt printr-o apropiere de Rusia¹⁴⁰.

Desfășurată într-un moment de agravare a crizei orientale¹⁴¹, „acțiunea conspirativă” a lui Ion Câmpineanu¹⁴², în fond a grupului politic pe care îl conducea, fusese atent supravegheată de consulii ruși din Principate, obținuseră, pe diverse căi, informații „compromițătoare”¹⁴³, transmise mai departe la Petersburg, pentru a putea fi folosite de

¹³⁶ Desages l-a primit foarte bine pe Colson, aranjând chiar ca Ministerul Francez al Afacerilor Străine să acopere costurile călătoriei sale (*ibidem*, c. 151).

¹³⁷ *Ibidem*, c. 153.

¹³⁸ *Ibidem*, rola 7, pachet XVII, c. 621 (Câmpineanu către Colquhoun, 6 noiembrie 1839 st.n., Londra).

¹³⁹ *Ibidem*, c. 622.

¹⁴⁰ La puțin timp după întrevvedere cu Câmpineanu, Palmerston îi scria ambasadorului britanic de la Petersburg, Clanricade, vorbindu-i despre demersul acestuia: „the Wallachian leader had come with a view to making the British government acquainted with the state of affairs of Wallachia” (British Public Record Office, *Foreign Office*, 195/158; Palmerston către Clanricade, 26 octombrie 1839, *apud* Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 194).

¹⁴¹ Gheorghe Cliveti, *Europa franceză și cauza română (1789-1871)*, Iași, Editura Junimea, 2010, p. 331.

¹⁴² În mai 1839, Grigore Cantacuzino și Emanuil Băleanu așteptau sfatul lui cu privire la călătoria în Franța, pe care o proiectaseră în vederea ducerii la îndeplinire a „complotului” (Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 116; Rückman către Nesselrode, mai 1839, București).

¹⁴³ Pe baza informațiilor obținute de către un subofițer al miliției muntene de la un oarecare Ioniță, care susținea că era „inițiat” în planurile secrete ale Partidei Naționale, Rückman îl informa pe Nesselrode, la 20 aprilie 1839, că în cazul în care „conspirația” din care făceau parte „mulți boieri și tineri din familii importante” ar fi eșuat, era plănuită asasinarea domnului și a tuturor boierilor de la postelnic în sus (*ibidem*, p. 111; 20 aprilie 1839).

ambasadorii ruși din Viena și Paris în discreditarea „demersului european” al Partidei Naționale.

„Turneul diplomatic” din 1839 al lui Ion Câmpineanu, atent supravegheat de Rusia și Austria, care stabilesc, încă din aprilie¹⁴⁴, o colaborare bazată pe un schimb intens de informații prin intermediul ambasadelor lor, a avut drept principal scop informarea Franței și a Marii Britanii (în special al celei din urmă) în legătură cu situația Principatelor; preconizau că, în contextul rivalității anglo-ruse, acestea vor sprijini proiectul pe care Partida Națională îl imaginase pentru înlăturarea protectoratului rus. Îndepărtarea tutelei otomane a ocupat un loc secundar în demersurile lui Câmpineanu la Londra, tocmai pentru a putea să integreze planurile Partidei Naționale politicii britanice, de menținere a integrității Imperiului Otoman.

*

*   *

Partida Națională a început să se „coaguleze” în lupta „parlamentară” împotriva „articolului adițional” și a administrației lui Alexandru Dimitrie Ghica, iar eșecul acesteia în combaterea noii forme a Regulamentului Organic a constituit un punct de cotitură pentru modul în care a acționat în perioada următoare. Direcția pe care acest grup politic a urmat-o după citirea firmanului sultanului, ce impunea acceptarea „articolului adițional”, a fost hotărâtă în cadrul unor întâlniri secrete, aproape zilnice. Teme precum „drepturile țării” și validitatea lucrărilor Adunării ce tocmai se încheiasă au fost recurente, în cadrul acestor discuții cristalizându-se principiile înscrise în cele două documente emise de Partida Națională, în noiembrie 1838 (*Act de unire și independență* și *Osăbitul act de numirea suveranului tuturor rumânilor*). Aceste două documente, redactate de „mădulari ai Adunării Naționale” (care acționau ca niște „parlamentari”, în sensul occidental al cuvântului, într-un cadru instituțional relativ modern, ce permitea dezbaterea publică, dar atribuia inițiativa legislativă domnitorului), trebuiau să-i servească lui Ion Câmpineanu drept „argumente” în cadrul întâlnirilor pe care plănuia să le aibă cu reprezentanții Franței și Marii Britanii, la Constantinopol, Paris și Londra.

Cele două documente ridică o serie de întrebări cu privire la includerea unor idei aproape imposibil de pus în aplicare, în contextul intern și internațional de atunci. De aceea credem că acestea trebuiau să-i folosească lui Ion Câmpineanu în eforturile sale de a risipi „culorile sumbre cu care unii diplomați inferiori au vrut să înnegrească imaginea noastră, fără să ne cunoască”¹⁴⁵ și de a prezenta guvernelor francez și britanic situația Principatelor, în speranța că acestea vor protesta împotriva „abuzurilor Rusiei”.

Correspondența și rapoartele diplomatice austriece, britanice, franceze și rusești permit formarea unei imagini coerente, într-o anumită măsură contrară opiniilor exprimate până acum în istoriografie, cu privire la atitudinea marilor puteri față de planurile Partidei Naționale și de demersul „diplomatic” din 1839 al lui Ion Câmpineanu. Pusă într-o nouă lumină prin informațiile oferite de surse documentare inedite, politica Marii Britanii, aplicată la București de consulul general Robert Colquhoun, a coincis, într-o mai mare măsură decât cea a Franței, cu planurile Partidei Naționale de înlăturare a protectoratului rusesc.

Implicarea lui Robert Colquhoun a fost cât se poate de concretă, de partea Partidei Naționale, încercând să atragă atenția oamenilor politici britanici asupra pericolului

¹⁴⁴ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 11, pachet XVIII, c. 660 ([Metternich] către Fiquelmont, ambasador al Austriei la Petersburg, 19 aprilie 1839).

¹⁴⁵ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1849*, p. 207.

reprezentat de controlul strict al Rusiei asupra Dunării de Jos. Rațiunile pentru care acesta a devenit apropiat al Partidei Naționale treceau dincolo de amicitia a-l lega de Ion Câmpineanu, fiind conforme cu prioritățile politicii londoneze, vizând contracararea influenței rusești asupra Imperiului Otoman, în creștere de la începutul deceniului.

NATIONAL PARTY IN WALACHIA AND THE GREAT POWERS (1838-1840)
(Summary)

Keywords: National Party, Great Powers, Organic Regulation, “additional article”, Wallachia.

This article focuses on two major aspects. The first concerns the manner in which the National Party from Wallachia started to form amid the “parliamentary” fight against the “additional article” and, especially, its attitude after the failure of its actions to prevent the Assembly from adopting the new form of the Organic Regulation. When the “additional article” was imposed on Wallachia, the political group gathered around Ion Câmpineanu changed its strategy and started to prepare, through several secret meetings, for a “diplomatic mission”, which was to be entrusted to Ion Câmpineanu. The second major aspect of this text aims to offer a proper understanding of the place and importance of the Romanian Principalities in the foreign policy of France and Great Britain, and their “contribution” to the efforts for national emancipation of the National Party. Placed in a new light by the information obtained from unpublished sources, the policy of Great Britain seems to coincide more with the plans of the national party to remove the Russian protectorate, than the policy of France. Unlike his French counterpart, the British general consul was actively involved and tried to help the national party by putting its members in touch with his superiors.

ILIE-AUREL URSU*

ORGANIZAREA SISTEMULUI PENITENCIAR ÎN ROMÂNIA SUB CAROL I

Rezultatele, nu tocmai mulțumitoare pentru autoritățile de resort, ale aplicării *Regulamentului Închisorilor* din anul 1862 au impus ca necesitate imperativă revizuirea temeiului legislativ și organizatoric al regimului penitenciar din România, după schimbarea de regim politic survenită în țară prin abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza. Noul cadru juridic și politic consacrat prin cea dintâi Constituție modernă a țării¹, adoptată în vara anului 1866, deschidea seria unor adaptări sau modificări – fie de fond, fie doar formale – și în legislația regimului penitenciar, consfințind, înăsprind sau, după caz, diminuând registrul și regimul pedepselor aplicate diverselor categorii de vinovații și de vinovați aflați în stare de arest sau condamnați definitiv, pe diferite termene, și ispășindu-și pedeapsa într-una din numeroasele închisori publice existente la acea dată în România. În conformitate cu prevederile *Codului penal*, promulgat către finele anului 1864 și intrat în vigoare la 1 mai 1865, urmat și completat la scurtă vreme de *Codul de procedură penală*², fiind apreciat a fi fost mai blând decât codurile similare străine (francez, german, belgian sau italian, din care se inspiraseră autorii lui) în privința pedepselor preconizate pentru variile categorii de infracțiuni, în România s-a instituit principiul legalității pedepselor (art. 2), eșalonate corespunzător gravității faptelor antisociale săvârșite și anume: pedeapse pentru crime, pedeapse pentru delictе și pedeapse pentru contravenții. Dintr-o altă perspectivă, pedeapsele au fost categorisite în *principale*, *accesorii* și *complementare*. Se cuvine precizat, între altele, că, prin *Codul penal* intrat în vigoare sub regimul politic al lui Cuza Vodă și revizuit prima oară prin legea din 20 februarie 1874, a fost eliminată, din suita pedepselor grave legiferate, tocmai cea supremă, pedeapsa cu moartea. „Pe când alte popoare mult mai civilizate – afirma, cu acel prilej, un coautor de bază al textului *Codului*, B. Boerescu – se îndoiesc și nu cutează a suprima această pedeapsă, sunt mândru a spune că românii sunt cei dintâi cari au suprimat-o în fapt și vor fi și cei dintâi cari vor suprima-o și din lege.”³ Într-adevăr, pedeapsa supremă, care nu mai fusese aplicată în Principatele Române încă de la

---

* Doctorand, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Pentru textul Constituției din 1866, vezi C. Hamangiu, *Codul general al României (Codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare) 1856-1907*, vol. I, *Codurile*, ediția a II-a, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, s.a., p. 3-23.

² Pentru textele ambelor *Coduri*, cuprinzând și modificările ulterioare, vezi *ibidem*, p. 115-310 și, respectiv, p. 803-864; I. M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiurile vechi și noi, câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, București, 1873, p. 304-386.

³ Cf. Constantin C. Angelescu, *Pedeapsa cu moarte la români în veacul al XIX-lea*, în vol. *idem*, *Scriseri alese: drept, istorie, cultură*, coord. Dumitru Vitcu, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 78.

mijlocul secolului XIX, a fost abolită, fiind însă menținută în *Codul de justiție militară*, pentru a fi apoi consacrată, în mod excepțional, în cuprinsul art. 18 al Constituției din 1866: „Pedeapsa morții nu se va putea reînființa, afară de cazurile prevăzute în codul penal militar în timp de rebel”⁴.

Mai târziu însă, în societatea românească și, mai ales, în mediile universitare, au fost exprimate numeroase opinii în favoarea reintroducerii pedepsei capitale, semn că infracționalitatea câștigase teren, generând justificate îngrijorări la nivelul opiniei publice, dar și al celei politice. De pildă, în cuprinsul cunoscutei „Petiții de la Iași”, elaborată în cursul anului 1871, principele Grigore Sturdza – una dintre figurile exponențiale ale Frațiunii libere și independente din Moldova – cerea Parlamentului modificarea Constituției în așa fel încât pedeapsa capitală să poată fi reintrodusă în codul penal printr-o lege ordinară, aplicabilă împotriva asasinilor. Dar, rezervele formulate împotriva acestei propuneri de către junimii ieșeni, în frunte cu Titu Maiorescu, au avut câștig de cauză, fără ca celebrul critic literar să fi fost scutit de adversarii lui politici de acuza că ar fi dorit, totuși, să reintroducă spânzurătoarea în societatea românească⁵.

După cum s-a susținut în epocă și dovedit prin numeroase cazuri, infracționalitatea a sporit în România pe fondul indulcenței legislației penale și, nu o dată, prin toleranța crescută a instanțelor de judecată, reflectată în înmulțirea cazurilor de recidivă. Aceste cauze li se adăuga însă și o alta, nu mai puțin importantă, și anume organizarea defectuoasă, „tradițională” sau învechită, a închisorilor pe sistemul cvasi-generalizat al penitenciarelor mixte pentru condamnații închiși pentru felurite infracțiuni, judecate din perspectiva gravității faptelor comise.

Cu prilejul prezentării Mesajului domnesc la deschiderea Corpurilor legiuitoare din toamna anului 1871, după liniștirea spiritelor agitate în viața politică românească în anii din urmă⁶, Carol I anunța că se vor supune Camerelor legislative unele proiecte de legi vizând modificarea regimului penitenciar existent la acea dată în România, regim care se baza pe sistemul celular mixt, considerat depășit, precum și înființarea unor penitenciare pentru minori⁷. Probabil, lucrurile au trenat, altele fiind urgențele legiuitorilor în acea sesiune și în cele următoare, de vreme ce, peste alți doi ani, în același context, în cuprinsul Mesajului domnesc de deschidere a lucrărilor Parlamentului la 15 noiembrie 1873, se spunea: „În ceea ce privește serviciul penitenciarelor, guvernul așteaptă votarea legii asupra regimului închisorilor, precum și chibzuirea asupra mijloacelor de care s-ar putea dispune pentru zidirile indispensabile”⁸. De această dată, Parlamentul a luat act de așteptarea guvernului și a adoptat, în cursul aceleiași sesiuni, *legea asupra regimului închisorilor* din România, sancționată prin decretul domnesc nr. 169 din 26 ianuarie 1874 și publicată în „Monitorul Oficial” din 1 februarie același an.

Și această lege, ca și celelalte reglementări anterioare în același domeniu, s-a datorat unuia și aceluiași specialist străin adus din Franța spre a reforma sistemul penitenciar, încă

⁴ C. Hamangiu, *Codul general al României (Codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare)*, 1856-1907, vol. I, *Codurile*, ediția a II-a, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1907, p. 6.

⁵ Constantin C. Angelescu, *op. cit.*, p. 79.

⁶ Mihai Timofte, *România la 1870-1871. Monarhie sau Republică?*, Iași, Publicațiile Fundației „Petre Andrei”, 1996.

⁷ Vezi, deosebi, Emanoil Constantinescu, *Evoluția regimului penitenciar în România cu referințe la trecutul penitenciarelor din Europa și America*, București, s.a., p. 127.

⁸ *Apud* Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din România. Studiu comparativ. Legi și obiceiuri*, București, Tipografia Curții Regale, 1900, p. 76.

din anul 1852, de către ultimul voievod al Moldovei, Grigore Alexandru Ghica⁹, pe numele său Ferdinand Dodun de Perrières. Surprins de împrejurări politice incompatibile cu opera de reformare ce și-a propus-o și pentru care fusese adus, Dodun de Perrières a trebuit să aștepte: mai întâi, consumarea noii faze a „crizei orientale” și a războiului Crimeii care a ilustrat-o, apoi, plecarea din scaun a domnitorului Ghica, la împlinirea mandatului septenal (1856), și realizarea statului național unitar român prin unirea celor două Principate, până când, în sfârșit, noul domn ales al românilor, Alexandru Ioan Cuza, i-a valorificat cunoștințele numindu-l director general al închisorilor din Principatele Unite cu începere de la 11 august 1862. Este drept, ceva realizase specialistul francez chiar și sub regimul ocupației austriece prelungite a Principatelor (1854-1857), elaborând acel *Așezământ pentru administrația închisorei din Iași* din noiembrie 1855. Prin *așezământ* erau reglementate, în acord cu spiritul epocii și cu normele organizatorice aplicate deja în sistemul penitenciar occidental (îndeosebi francez), aspectele privitoare la: personalul închisorii și atribuțiile acestuia, cheltuielile generale incluse în bugetul închisorii, îmbrăcămintea și hrana arestaților, câteva dispoziții generale desprinse din regulamentul de ordine interioară, precum și regimul femeilor osândite, oferind astfel substanța celor cinci capitole, câte cuprindea acel *așezământ*¹⁰.

După înfăptuirea Unirii, valul reformelor structurale declanșat în societatea românească de domnitorul Cuza și de apropiații săi colaboratori a cuprins, firesc, și sistemul penitenciar. La 7 august 1862, guvernul Principatelor Unite, condus de Nicolae Crețulescu, a hotărât reformarea și uniformizarea sistemului penitenciar prin desființarea – începând cu data de 1 octombrie acel an – vechii administrații a temnițelor și intrarea în vigoare, de la aceeași dată, a noului *Regulament pentru organizarea serviciului stabilimentelor penitenciare și cele de binefacere din România*, sancționat de domnitor prin decretul nr. 630 din 11 august același an¹¹. De fapt, așa cum s-a observat deja¹², prin acel regulament a fost extins și uniformizat în Țara Românească același sistem penitenciar din Moldova, nu pentru că acesta din urmă ar fi fost neapărat mai performant, ci pentru simplul motiv că autorul actului normativ era unul și același specialist francez, Fr. Dodun de Perrières. Fără a mai stăruia asupra modului în care a fost organizat și în care a funcționat sistemul penitenciar în societatea românească în vremea domniei lui Al. I. Cuza, trebuie observat că grija majoră a autorităților statului – sub regimul politic al monarhiei constituționale – a constat în asigurarea continuității organizatorice și instituționale în mai toate domeniile vieții publice, situație aparent paradoxală, contrastând vădit cu instabilitatea accentuată a vieții politice¹³.

Legea asupra regimului închisorilor din 1 februarie 1874 cuprindea un număr de șapte „titluri”, cel de al treilea fiind divizat în cinci „capitole”, după cum urmează: 1) *Despre regimul general al închisorilor*; 2) *Despre regimul închisorilor de preveniți*

⁹ Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic: domnitorul Grigore Alexandru Ghica (1849-1856)*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 89 și urm.

¹⁰ *** *Dispoziții privitoare la închisorile publice în Moldova*, Iași, 1856, p. 46-72.

¹¹ Vezi I. M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 821-849.

¹² Ovid Stănculescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar român din veacul al XIX-lea, cu un studiu necunoscut al lui Constantin Moroiu*, Cluj, Tipografia Fondul Cărților Funduare, 1933, p. 64.

¹³ V. M. Russu, *Din frământările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară (1866-1871). Încercări de revizuire a Constituției*, în *AȘUI, Istorie, serie nouă, secțiunea III-a*, tom XVI, 1970, fasc. 2, p. 147-149; idem, *Cauzele luptelor politice dintre grupările liberale și conservatoare în anii instabilității guvernamentale și parlamentare (1866-1871)*, în *CI, serie nouă, tom VI-VII*, Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei, 1978-1979, p. 411-437.

și acuzați; 3) *Despre închisorile de osândiți și despre regimul acestor închisori* (I. Despre închisorile de osândiți la muncile silnice; II. Despre închisorile de reclusiune; III. Despre închisorile de corecțiune; IV. Despre închisorile de femei; V. Despre nevârstnici); 4) *Închisori de recidivă*; 5) *Cheltuielile închisorilor*; 6) *Dispoziții generale*; 7) *Administrațiunea, atribuțiunea și alcătuirea personalului*.

În deplin acord și cu dispozițiile codului penal în vigoare, noua legiuire, în cuprinsul primului articol, clasifica stabilimentele penitenciare din țară în două categorii: *de prevențiune* și, respectiv, *de osândă*. Cele din prima categorie, putând funcționa în aceeași locație, se deosebeau prin natura vinovăției celui astfel „găzduit”: pentru *delicte* sau pentru *crime*. Cele din categoria a doua se împărțeau în mai multe clase, în funcție de pedepsele pronunțate deja de instanțele de judecată împotriva vinovaților și anume: închisori de pedeapsă corecțională și polițienească; închisori de muncă silnică; închisori de reclusiune și, în fine, închisori de detențiune¹⁴.

Aceeași lege consfințea obligația autorităților de resort ca închisorile – puse sub autoritatea nemijlocită a Ministerului de Interne și având o administrație centrală coordonată de un director general – să fie împărțite în diviziuni speciale pentru femei și bărbați, majori și minori, fără posibilitatea comunicării între ei, „supuse regimului penitenciar celular mixt” (art. 2). Se cuvine observat faptul că, deși prin art. 219 din Codul penal¹⁵, se făcea referire la un stabiliment special pentru cei declarați „vagabonzi” (indivizi fără căpătâi, fără domiciliu și fără mijloace de hrană, cu vârste depășind 16 ani), în realitate – lipsind acele stabilimente specifice – erau închiși în „aresturile preventive și de corecțiune” alături de ceilalți arestați pentru delicte de drept comun¹⁶. Regulamente speciale privitoare la securizarea închisorilor, precum și la atribuțiile și responsabilitățile administrative ale autorităților centrale și locale urmau a fi elaborate în imediată perspectivă. În acest sens, sub directa coordonare a Ministerului de Interne și la momentul considerat oportun, urmau a lua ființă, în cadrul fiecărei închisori, o „comisie de priveghere” alcătuită – pentru închisoarea centrală – din președintele și procurorul general al Curții de Casație, alături de primarul capitalei, iar pentru cele din districte, din președinții Curților de apel, procurorul tribunalului, doi membri ai consiliului județean și primarul orașului, fiind admise în structura acestora „orice societăți de patronare libere ce s-ar prezenta spre a lucra la reformarea morală a condamnaților” (art. 5). Toți agenții și funcționarii însărcinați cu paza și administrația închisorilor erau numiți și revocați, prin lege, de ministrul de Interne, iar cei de rang superior (care primeau o leafă lunară de peste 100 lei) erau confirmați prin decret princiar (art. 6).

Regimul de detenție pentru „preveniți” sau „acuzați” reclama existența, în fiecare reședință de județ, a unei închisori cu acest profil, organizată prin mijloacele și răspunderea autorităților locale, cu mențiunea că supravegherea sau paza interioară trebuia asigurată, pe „despărțituri”, de persoane de același sex cu arestații. Acestora din urmă trebuia să li se ofere „chilii singuratice, îndestul de spațioase, sănătoase și bine aerisite”, putând a se întruni sau a lucra în „săli comune” toți cei care își exprimau

¹⁴ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. II, *Legi uzuale (1856-1900)*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1941, p. 250.

¹⁵ Art. 219 din Codul penal: „Acei declarați de vagabonzi se vor aduna într-o monastire sau în alt loc anume determinat prin un regulament de administrațiune publică și se vor supune a învăța o meserie cu care să se poată hrăni, sau vor fi obligați a lucra în meseria ce cunosc. Timpul șederii lor la un asemenea loc va fi de 6 luni până la un an” (*ibidem*, p. 837).

¹⁶ Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 77.

asemenea dorință și cărora judecătorul de instrucție le îngăduia. După efectuarea cercetărilor polițienești asupra infracțiunilor de care erau acuzați, urmate de trimiterea cazului spre judecată, „preveniții” puteau comunica cu apărătorii lor (avocații) sau cu rudele apropiate, în limitele îngăduite de regulamente și cu excepția celor văduviți de acest drept printr-o ordonanță specială a judecătorului de instrucție (art. 8). De asemenea, le era îngăduită exercitarea oricăror meserii „împăcătoare cu securitatea și ordinea închisorilor”, dar și cu precizarea că puteau fi folosiți „numai la lucrări interioare de menaj, în camerele în care se află închiși” (art. 9).

Cu totul altul era statutul celor deja condamnați pe termene ce difereau în funcție de gravitatea faptelor săvârșite și a pedepselor pronunțate de instanțele de judecată. Pentru cazurile cele mai grave, respectiv pentru osândiții la *muncă silnică*, legea impunea obligativitatea unor închisori speciale, plasate „pe lângă salinele în exploatare, mine, porturi sau alte stabilimente de lucrări publice”, unde condamnații erau constrânși să muncească, îndeosebi la tăierea sării, neavând voie a comunica cu lucrătorii liberi – cunoscuții meseriași în domeniu, numiți „șavgăi”¹⁷ – și fiind „supuși la regula tăcerii”. Spre deosebire însă de trecut, când cei condamnați la ocnă erau închiși pe timpul nopții în spații total insalubre¹⁸, de astă dată legea era mai blândă, cel puțin în teorie, pentru că impunea ca osândiții să fie „închiși îndeosebi prin chilii îndestul de spațioase, sănătoase și bine aerate” (art. 11). Din produsul muncii condamnatului, apreciată ca fiind de drept a statului, o foarte mică contravaloare – ce nu putea depăși trei zecimi, respectiv 30% – rămânea în folosul osânditului, dar care cotă era înjumătățită: o parte îi era rezervată pentru „îndulcirea traiului în închisoare”, iar cealaltă parte îi era păstrată (alături de eventuale alte bunuri personale) până la eliberarea din detenție. Pe timpul executării pedepsei, deținutul nu putea primi nimic din afară, îngăduindu-i-se doar să-și procure, cu banii cuveniți pentru munca desfășurată, doar acele bunuri permise de regulamentele închisorii.

Unui regim cvasi-asemănător erau supuși și condamnații la *închisorile de recluziune*. Deosebirile față de condamnații la muncă silnică constau în stabilimentele speciale ce le erau rezervate, „așezate în localurile hotărâte de guvern”, dar la fel de „spațioase, sănătoase și aerate”, cu posibilitatea ca cei dovediți mai ascultători să poată lucra și în afara stabilimentului, la cultura și întreținerea grădinilor acestuia, restul doar în interior. Cota-parte ce le revenea din produsul muncii lor, având aceeași distribuție, era sporită cu o zecime, ajungând astfel (teoretic) la 40% (art. 15). În rest, statutul lor rămânea identic cu cel al condamnaților la muncă silnică.

Ceva mai permisiv și mai flexibil era statutul celor condamnați la închisorile de corecțiune, cunoscute sub numele de *casă de corecție*.

Obligați și ei a respecta cu sfințenie „regula tăcerii” și a i se supune fără crâcnire, vinovații găzduiți în asemenea locații, dovedind „bune purtări”, aveau șansa de a lucra în „exploatațiile agricole” înființate pe lângă fiecare casă de corecție, revenindu-le până la 50% din produsul muncii lor și, în plus, având dreptul de a păstra asupra-le „cărți și unele obiecte trebuincioase învoite de regulament” (art. 20).

Închisorile pentru femei – câtă vreme numărul condamnatelor se menținea redus – puteau servi drept locație de ispășire a pedepsei, în comun, atât pentru cele care trebuiau să execute munca silnică, cât și pentru cele de la recluziune sau corecție, dar „în

¹⁷ Gh. Ungureanu, *Rufetul ocnelor din Moldova și revolta șavgăilor în 1843*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, București, vol. I, 1957, p. 114 și urm.

¹⁸ Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 67 și urm.

despărțituri deosebite, fără de nici o comunicațiune și sub tratamente conform cu cele înscrise în regulamente” (art. 22). Privegherea și paza stabilimentului trebuia asigurată prin gardieni femei. Atenție specială acorda legiuitorul închisorilor pentru minori¹⁹. Considerat, probabil, segmentul social cel mai vulnerabil și mai predispus la infracțiuni sau delikte pedepsite de codul penal, prin articolele 62-65, dar și cel mai recuperabil din perspectiva vârstei condamnaților, minorii erau închiși în locații speciale, numite *case de educațiune corecțională*²⁰. Acolo, urmau a fi supuși la „sistemul celulelor de noapte”, îngăduindu-li-se a se întruni în timpul zilei și a fi exceptați de la regula tăcerii. Prin aceeași lege, se impunea cadrelor de conducere și de supraveghere a acelor case să-i folosească pe minori la lucrările agricole organizate în propriile exploatații, precum și în practicarea unor meserii corelate aceluiași domeniu; mai mult decât atât, la cererea unor particulari care prezentau „toate garanțiile dorite”, administrația acelor case avea libertatea de a le încredința, spre reeducare, pe acei dintre minori „cu mai bune purtări”, neîncetând însă a-i supraveghea. În momentul în care un minor din casa de corecție dovedea, prin ținuta morală și prin comportamentul său, că era recuperat, putea fi „așezat la învățătură pe lângă cultivatori sau pe lângă meseriași” pentru a dobândi o calificare profesională, fără ca supravegherea din partea autorităților în drept să înceteze și, în caz de recidivă, să reintroducă statutul său inițial. La ieșirea din „casa de educațiune”, fiecare minor eliberat primea un rând de haine, plus o mică sumă de bani necesară pentru cheltuiala drumului până acasă și pentru „înlesnirea așezării lui” (art. 27).

Prin aceeași lege, era stabilit statutul și regimul de detenție al recidiviștilor, în stabilimente „anume înființate” pentru această categorie de infractori. Fiecare fost osândit devenit recidivist „va sta închis singur zi și noapte într-o chilie îndestul de spațioasă, sănătoasă și bine aerată” (art. 29). Putea munci doar în interior, potrivit regulamentului, însă drepturile cuvenite pentru produsul muncii sale erau diminuate cu o zecime față de cele stabilite inițial în folosul condamnaților. Fiecare condamnat primea săptămânal vizita medicului și a institutorului închisorii, iar rudele, membrii societăților caritabile și oricare alte persoane puteau primi asemenea încuviințare doar de la șeful stabilimentului, în funcție de comportamentul deținutului. De asemenea, recidiviștilor, ca și celorlalți deținuți, li se rezervau două ore pe zi pentru școală și pentru „citirea cărților ce li se vor da după autorizația administrației superioare” (art. 34). Erau excluși, prin lege, de la regimul „singurătății de zi și de noapte” doar osândiții în vârstă de peste 70 de ani²¹.

În privința costurilor și a responsabilităților materiale circumscrise sistemului penitenciar național, statul își asuma cheltuielile de construcție, de reparații și de întreținere a închisorilor pentru munci silnice, de reclusiune și de corecție, ale caselor „de educațiune corecțională” și ale închisorilor pentru recidiviști. În schimb, cheltuielile aferente construirii, reparațiilor și întreținerii stabilimentelor pentru preveniți și acuzați, situate pe lângă fiecare tribunal, precum și cele necesare închisorilor de prin plăși sau comune, incluzând obligațiile de transport al osândiților de la un stabiliment la altul, cădeau în sarcina județelor. Atât costurile asumate de stat pentru construcția penitenciarelor, cât și subvențiile acordate consiliilor județene, cu aceeași destinație, puteau fi

¹⁹ C. Hamangiu, *op. cit.*, II, p. 253-254.

²⁰ *Ibidem*, p. 812.

²¹ Regimul izolării complete a recidiviștilor, atât pe timpul zilei, cât și în timpul nopții, precum și multe alte norme obligatorii pentru celelalte categorii de infractori, impuse prin lege, au rămas literă moartă, precum se va verifica ulterior (cf. Al. Radianu, *Penitenciarele*, în „Curierul judiciar”, an V, nr. 37, București, 1896, p. 295-296; Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 80).

acordate numai pe temeiul unor legi speciale votate de ambele camere ale parlamentului. În privința „cheltuielilor ordinare” pe care statul le suporta de la buget, acestea priveau: întreținerea și reparația stabilimentelor deja existente; serviciile de pază și ordine, administrația, încălzirea, curățenia, hrana și îmbrăcăminte osândiților; tratamentul celor bolnavi, organizarea lucrului, învățătura „elementară” și „îmbunătățirea morală” a condamnaților (art. 37-38).

Pentru a spori autoritatea organelor de pază și ordine din închisori, probabil în condițiile creșterii actelor de nesupunere sau indisciplină din partea condamnaților, legea extindea dreptul conferit șefilor de stabilimente, prin articolele 178-188 din codul penal în vigoare²², de a aplica, cu de la sine putere, următoarele pedepse: lipsirea de muncă; postul cu apă și pâine pe durata a 24 de ore; interdicția dreptului de a procura acele bunuri îngăduite, de regulamentul de ordine interioară; interdicția dreptului de a fi vizitat de rude; neacordarea acelei cote-parte bănească cuvenită din produsul muncii proprii; plasarea deținutului într-o chilie întunecoasă; în sfârșit, imobilizarea deținutului prin punerea în fiare (obezi) la mâini și picioare.

Dispozițiile acestei legi nu puteau fi aplicate celor condamnați pentru: crime, delicta politice, delicta de presă și pentru vagabondaj. Pentru aceștia, urma să fie elaborat un regulament special, în perfect acord cu articolele 20 și 219 din codul penal²³. Prioritare pentru guvern rămăneau, însă, închisorile de preveniți și acuzați (art. 44).

Ultimul „titlu” din lege era consacrat chestiunilor administrative și de personal. În fruntea administrației centrale a penitenciarelor se afla un *director general*, „ales dintre persoane cu cunoștințe speciale despre sistem (...), investit cu toată autoritatea trebuincioasă pentru a provoca, cu consimțământul ministerului, modificațiunile, îmbunătățirile cerute de aplicarea sistemului de față, precum și de a propune bugetul anual, de a face alegerea personalului închisorilor, de a cere destituirea angajaților din motive de incapacitate, de nesupunere sau infracțiuni grave la dispozițiunea legii și a regulamentelor, de a dirija lucrările comisiunilor de priveghere și de patronare”²⁴. Directorul general era ajutat de un subdirector, coordonând două birouri: unul de contabilitate generală și de gestionare a muncii osândiților și, celălalt, de personal, corespondență și sentințe (art. 48). Apoi, în mod ierarhic, fiecare închisoare dispunea de o administrație proprie, dependentă de centrală, condusă de un *director* ajutat – „în lucrările industriale, privegherea zilnică asupra poliției și tratamentul arestaților” – de un *inspector*, pentru ținerea contabilității și „regularea sentințelor”, de un *grețier contabil*, iar pentru zona economică și păstrarea disciplinei, de un *intendent* și de „gardienii ordinari”. Serviciul medical trebuia să fie asigurat de un *medic chirurg*, cel religios, de un *preot duhovnic* având ca pregătire profesională cel puțin patru clase de seminar, iar pentru „învățătura scrierii și citirii, pretutindeni unde va fi trebuință, se va numi un *instructor* anume” (art. 51). Prezența acestuia din urmă era clamată mai ales în penitenciarele pentru minori.

În sfârșit, toți cei angajați în posturile de mai sus erau „aleși și propuși de directorul general”, fiind în subordinea sa administrativă nemijlocită și putând fi transferați de la un penitenciar la altul (pe aceeași funcție) sau, după caz, suspendați „fie ca pedeapsă, fie ca măsură cerută în interesul serviciului” (art. 52). Mai mult decât atât, înaintările în grad sau retrogradările personalului administrativ se efectuau tot la propunerea directorului general, dar prin decret domnesc (art. 56). Așadar, autoritatea

²² C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 831-833.

²³ *Ibidem*, p. 806, 837.

²⁴ *Ibidem*, p. 256, art. 47.

directorului general – funcție ocupată neîntrerupt, vreme de 14 ani, de la 11 august 1862 până la 23 noiembrie 1876, de Ferdinand Dodun de Perrières – era foarte mare, acoperind o gamă largă de atribuții, depășite doar de cele ale ministrului de resort (Interne). Subdirectorul era șeful cancelariei instituției, având drept de semnătură în numele directorului general și de contrasemnătură pe documentele elaborate în numele ministrului, cu excepția rapoartelor către domn, ce trebuiau contrasemnate doar de directorul general.

Toți ceilalți funcționari aveau atribuții, drepturi și datorii, fixate printr-un *Regulament general pentru penitenciarele centrale*²⁵, adoptat la 24 mai 1874 și cumulat cu documentele similare pentru *arestele preventive* din 14 mai 1876, respectiv cu cel deja existent pentru *casa centrală de corecțiune pentru minori*, în vigoare de la 14 mai 1874.

Regulamentul general al închisorilor din 1874, fără a revoluționa sistemul penitenciar din România, fiind elaborat și adoptat sub același și de același înalt responsabil adus din Franța pentru reformarea domeniului, detalia, practic, măsurile necesare pentru aplicarea legii în litera și spiritul ei. Chiar din primul capitol, se preciza că, „până ce se vor înființa clădiri după sistemul celular mixt, toți osândiții vor petrece în închisorile actuale împărțite după categorii, supuși însă la toate celelalte dispozițiuni ale legii și regulamentului de față” (art. 3). De fapt, se anticipa menținerea condițiilor de detenție anterioare, pentru a căror modificare – condiționată de investiții consistente spre a fi construite noi penitenciare – era nevoie de noi fonduri bugetare, pe care statul, în împrejurările specifice ultimului pătrar al secolului al XIX-lea²⁶, nu putea să și le asume.

Prin regulament, era reiterată ideea că nimănui nu-i era îngăduit să primească ori să țină în închisoare o persoană, „decât numai în puterea unui mandat în regulă, însoțit de extractul sentinței judecătorești”, semnat de președintele ori procurorul tribunalului sau curții unde a fost pronunțată pedeapsa. Cei încarcerați pe acest temei urmau a fi numerotați pe braț (prin mijlocirea unei brățări) și pe căciulă, iar la sfârșit de lună, administrația penitenciarului avea obligația a comunica procurorilor tribunalelor de la care emana sentința lista nominală a osândiților cărora – în cursul lunii următoare – le expira termenul pedepsei (art. 6-7). În același capitol al regulamentului erau prevăzute condițiile în care se putea efectua transferul și transportul osânditului, dictat doar de Ministerul de Interne pentru motive: de sănătate, de securitate sau de interes economic temporar. Asemenea transport, monitorizat de la o prefectură în alta, cu instrucțiuni precise, reclama și asigurarea de către penitenciarul „expeditor” a hranei deținuților și a îmbrăcămintei adecvate, mai ales pe timp de iarnă, din care nu puteau lipsi „nădragii (bernevici), zeghiile (sucmane) cu opinci” (art. 10-11). Era interzis transportul deținuților în condițiile grele de iarnă, pe ger sau viscol.

Un capitol important al regulamentului era consacrat „disciplinei arestaților”, de la intrarea în penitenciar, pe toată durata detenției, până la eliberare. Aceștia nu aveau voie să aibă asupra lor nici un fel de obiect, hârtie sau bani, inventar pe care îl depozitau, în urma unui control riguros, la magazia închisorii și de unde îl recuperau la sfârșit. Imediat după încarcerare, erau „îmbăiați, tunși, rași și îmbrăcați cu costumul închisorii”, după care urmau programul prestabilit. Li se impunea ca obligatorie „a păzi tăcerea”, a nu comunica unul cu altul „nici prin semne”, iar în ateliere, la lucru, puteau pune întrebări doar gardienilor și numai despre lucrarea prestată. Această obligație,

²⁵ *Ibidem*, p. 184-212.

²⁶ Th. C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul Organic până în prezent, 1831-1905*, București, 1905, p. 152 și urm.; G. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României*, București, 1935, p. 121 și urm.

„îmbrățișând mai multe scopuri atingătoare de securitate, de bună ordine și de moralitate”, cădea în mod expres în sarcina directorului închisorii a o implementa, sub amenințarea pedepsirii nu numai a arestaților nesupuși, ci și a gardienilor neglijenți (art. 20-21).

Programul zilnic al deținuților începea vara (de la 1 aprilie la 1 octombrie) la ora 5 și se încheia seara la ora 20; în regim de iarnă, deșteptarea era la ora 7, iar culcarea la ora 18. Masa era servită de două ori pe zi: dimineața, la ora 9 – vara și la 10 – iarna, iar seara, la ora 16, vara și la 15, iarna, fiindu-le interzis cu desăvârșire a ieși din sala de mese cu resturi de mâncare. Rămânea la latitudinea directorului închisorii de a îngădui sau nu fumatul „în timp de recreație și preumblare”, utilizând acest drept ca mijloc de pedeapsă ori de încurajare a deținuților, iar tutunul și luleaua nu puteau rămâne la aceștia, ci doar li se ofereau la timpul și în locul programat. Băuturile spirtoase le erau cu desăvârșire interzise, cu excepția situațiilor recomandate de medicul închisorii, după cum prohibite erau și „jocurile de tot felul”; doar cărțile religioase și abecedarele le erau permise, chiar recomandate, spre lectură, iar cele de științe și de moralitate puteau fi consultate de deținuți numai după ce erau verificate și aprobate de directorul închisorii. În zilele de duminică și de sărbătorile legale, deținuții participau la slujba religioasă ținută de preotul închisorii în capela din incintă.

În fiecare seară, gardienii făceau apelul nominal al deținuților și inspectau dormitoare, unde era rânduit, de către director, un responsabil de cameră, numit *odăiaș*, cu misiunea „ca să privegheze și să țină ordinea, tăcerea, curățenia și sânguința la lucru în mijlocul tovarășilor lui de închisoare” (art. 35). Pentru gesturi de tăinuire, complicitate sau neglijență în demascarea actelor de indisciplină, aceștia suportau în solidar pedepsele aplicate celor dovediți ca vinovați. Totodată, în fiecare penitenciar urma să se constituie un *pretoriu de justiție disciplinară*, în sarcina căruia cădea judecarea abaterilor disciplinare față de regulamentul de ordine interioară. Din acest pretoriu făceau parte: directorul închisorii, ca președinte, ajutat de inspector, preot (când este), medic, intendent și grefierul-contabil. Judecarea cazurilor de indisciplină se făcea în afara zilelor de sărbătoare, iar sancțiunile pronunțate de director, graduale, trebuiau să țină cont de cele înscrise în codul penal. Cele mai aspre pedepse, și anume trimiterea vinovatului în celula izolată și întunecoasă sau punerea lui în fiare, se aplicau pentru „fapte nemorale”, precum furt, violență sau rebeliune (art. 50).

Aceleași reguli erau valabile și în închisorile pentru femei, cu precizarea că gardienii de aici trebuiau să fie tot femei și, de preferință, „persoane date la o viață călugărească, care ar putea pune, în îndeplinirea datoriilor lor, devotamentul și abnegația pietății ce au determinat-o de a se lepăda de lume” (art. 53). În sfârșit, legat de același aspect disciplinar, se cuvine menționat faptul că regulamentul consfințea obligația pentru: medic, institutor, duhovnic, membrii comisiei de priveghere și patronare, responsabilii sau agenții de lucrări industriale în care erau antrenați deținuții, să le viziteze acestora, săptămânal, încăperile „la o oră hotărâtă de dimineață”. Un articol special reglementa regimul vizitelor pe care rudele apropiate ale unui deținut le puteau efectua, precum și dreptul lunar al osândiților de a primi sau expedia scrisori, „prin știrea și viza directorului” (art. 55). De respectarea acestor măsuri, cei dintâi responsabili erau, peste tot, gardienii, obligați prin lege și regulament să vegheze îndeaproape deținuții în mișcările și atitudinile lor în fiecare moment al zilei, iar pe timp de noapte să asigure liniștea desăvârșită în penitenciar. Pe cât de grea și de responsabilă era această slujbă, care, teoretic, nu putea fi încredințată oricui individ²⁷, pe atât de

²⁷ Pentru detalii, vezi Em. Antonescu, *Personalul închisorilor*, în „Revista penală”, an IV, nr. 1-2, București, 1925, p. 88.

primejdioasă s-a dovedit în realitate, datorită, pe de o parte, caracterelor umane ilustrate de cei înțemnițați și, pe de altă parte, slabei pregătiri profesionale a celor angajați în astfel de funcții.

Precum s-a observat deja, chiar dacă într-o etapă ulterioară (situația rămânând neschimbată până târziu), recrutarea gardienilor se făcea la întâmplare, dintre oamenii fără potență materială, lipsiți adesea și de orice condiție intelectuală sau chiar morală, în majoritatea cazurilor țărani analfabeți²⁸; prin necunoașterea cadrului legic și a obligațiilor derivate din natura funcției ocupate, aceștia nu numai că diminuau șansele legiutorului și ale administrației de reformare a sistemului, dar periclita și chiar compromiteau morala și siguranța necesară din penitenciare²⁹.

Un capitol important (IV) al regulamentului era consacrat hranei, îmbrăcăminte, curățeniei și regimului de muncă al deținuților³⁰. Astfel, meniul zilnic al unui condamnat, diferențiat pentru zilele de post, ca și pentru bolnavi, cuprindea: 300 g mălai sau pâine, 60 g carne (sau 60 g fasole, linte, bob – în zilele de post), 15 g ceapă, 10 g sare³¹ în zilele când nu li se dădea varză, 0,5 g ardei și 50 ocă³² tărâțe de grâu pentru 100 de deținuți, pe lună, necesare pentru prepararea borșului. Cu prilejul marilor sărbători creștinești, li se adăugau, fiecăruia, câte 100 g vin, iar de Paști, câte două ouă roșii. În plus, fiecare deținut putea să-și suplimenteze porția zilnică, din banii câștigați prin muncă, cu produse (pâine, carne, cartofi, brânză, unt, fructe) riguros precizate prin regulament.

Îmbrăcăminte deținuților consta în: trei cămăși și două perechi de izmene pe an, plus un sucman (zeghe), o pereche de ȋtari (berneveci), patru perechi de opinci și o bonetă de postav ordinar, pe timp de doi ani. În condiții de disponibilitate bănească, li se putea acorda și o cergă pentru acoperit, iar efectele personale uzate trebuiau valorificate la recondiționarea celor rupte, spre a fi refolosite. Femeile deținute dispuneau, fiecare, de trei cămăși, două perechi ciorapi (călțuni), o rochie de pânză vărgată, un sucman (pentru doi ani), o pereche de papuci de piele și un tulpă. Ca așternut, fiecare deținut, fără excepție, trebuia să aibă asigurate: o rogojină, schimbată de trei ori pe an, o pernă umplută cu paie și două fețe de pernă albe, pentru doi ani. În dormitoare, inventarul obiectelor cuprindea: o masă, un hârdău cu capac, o cană metalică pentru apă, prosoape sau peșchire, o scuițătoare și un „alt hârdău cu capac, bine astupat, pentru trebuințe trupești” (art. 66). Pentru bolnavi, se prevedea în plus un halat de pânză țesut „în patru ȋte și vărgat”, o pereche de ciorapi de sucman, două scufii albe de bumbac, o pereche de papuci și o învelitoare de lână (art. 67).

Pentru serviciul curățeniei, regulamentul acorda o atenție sporită întreținerii dormitoarelor, care trebuiau măturate și afumate cu rășină de două ori pe zi; atelierele, doar o singură dată, dimineața. Scândurile dușumelelor se spălau o dată pe săptămână, sâmbăta. Evident, asemenea servicii erau executate cu rândul de fiecare deținut. Retiradele³³ trebuiau curățate tot de două ori pe zi, cu precizarea că pe lângă ventilatoarele de la ferestre „se vor ridica din gaură două hodgege de cel puțin trei stâneni”³⁴

²⁸ C. Rădulescu, *Raport general asupra închisorilor centrale și arestărilor preventive pe anul 1907-1908*, București, 1908, p. 41.

²⁹ Șt. Arsenescu, *Reforma penitenciară*, în „Revista penitenciară și de drept penal”, an III, nr. 69, iunie-septembrie 1914, București, 1914, p. 266.

³⁰ C. Hamangiu, *op. cit.*, II, p. 189-194; Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 83-84.

³¹ Probabil, exceptându-i pe condamnații care lucrau la ocne, care puteau să-și suplimenteze porția!

³² 1 ocă = 1,252 kg (apud Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, Editura Științifică, 1971, p. 181 și urm.).

³³ Probabil, încăperile utilizate ca WC (gropile sau adăposturile subterane?).

³⁴ 1 stânen = 2 metri (apud Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 52).

spre a ieși putoarea în sus; haznalele se vor curăța o dată, iar canalele de două ori pe an, observându-se totdeauna de a fi bine acoperite ca să nu lase putoarea în apropierea închisorii” (art. 70). Reguli clare și precise erau formulate și pentru curățenia bucătăriei, a curții exterioare și, nu în ultimul rând, a fiecărui deținut. Paiele din saltele și din perine trebuiau schimbate de două ori pe an și tot de atâtea ori se opăreau „lânăriile” cu apă fiartă, în timp ce albiturile trebuiau spălate săptămânal „la ciubăr sau în albiu”, după care se clăteau „în leșie și în apă rece”. Spălatul zilnic pe mâini și pe față, precum și pieptănătul, constituiau obligații curente ale deținuților, săptămânal trebuind să se radă și lunar să se tundă, altminteri riscau pedeapsa postului doar cu mălai. Pe timp de vară, aveau drept la duș săptămânal, iar iarna li se asigura o baie cu apă caldă la fiecare șase săptămâni. În acest scop, fiecare penitenciar avea obligația de a înființa, în propria-i incintă, asemenea băi de vară și de iarnă (art. 74).

Iluminatul dormitoarelor se asigura cu lumânări de seu, câte una pentru fiecare încăpere, plus 50 de grame gaz pentru o lampă exterioară; în lunile de iarnă, câte două lumânări și 75 de grame gaz. Pentru încălzirea dormitoarelor și atelierelor, limitată la o dată pe zi și până la temperatura de 12 grade, respectiv, 10 grade, se utilizau lemne de foc. Fiecărui angajat al penitenciarului i se atribuia, pentru încălzire, cantitatea de doi stânjeni³⁵ de lemne pe an și câte o lumânare pe noapte, iar directorul închisorii beneficia de un stânjen de lemne în plus.

Planificarea și organizarea activităților pe grupuri de deținuți, în funcție de gravitatea faptelor și a pedepselor lor, dar și dependent de starea lor fizică, de gradul de ascultare și de supunere la normele regulamentare, de starea sănătății lor, de obiectivele comune ori specifice ale fiecărui stabiliment penitenciar și, nu în ultimul rând, de disponibilitățile materiale, morale și umane existente în aceste închisori, erau, de asemenea, reglementate în cuprinsul articolelor 80-105 ale acestui document³⁶. În esență, se urmărea disciplinarea, îndreptarea sau recuperarea socială și morală a condamnaților, prin angajarea lor în învățarea unor meserii utile sau chiar în alfabetizarea și instruirea lor intelectuală, cu sprijinul unor maiștri instructori, al preotului și al gardienilor, uneori și al întreprinzătorilor interesați în dezvoltarea unor afaceri locale, pentru care puteau procura – pe baza unor înțelegeri oficiale, încuviințate de Ministerul de Interne – forța de muncă necesară din pușcării, în limite și condiții bine precizate. Procesul de reeducare și profitul ce trebuia să îl înregistreze statul de pe urma muncii desfășurate de deținuți, apreciată ca „justă despăgubire în raport cu cheltuielile sale”, erau urmărite și raportate ierarhic săptămânal; de aceea, se și stabilea un minim de producție, pe domenii de activitate, pentru fiecare deținut, în afara căruia cel care nu-și îndeplinea norma suporta varii pedepse administrative.

În privința organizării instituționale, Administrația centrală a penitenciarelor se afla sub directă autoritate a Ministerului de Interne, având o direcțiune generală și mai multe direcțiuni speciale. Directorul general era numit prin decret domnesc, la recomandarea ministrului de interne, iar acesta a fost, în continuare, până în 1876, inginerul francez Ferdinand Dodun de Perrières. Subdirectorul și ceilalți funcționari superiori din centrală erau numiți tot prin decret domnesc, la recomandarea directorului general, cu toții fiind obligați să facă dovada pregătirii profesionale prin prezentarea diplomei de bacalaureat și a stăpânirii corespunzătoare a noțiunilor de drept administrativ și civil, a codului penal și de procedură penală, precum și a cunoștințelor de

³⁵ Pentru dimensiunea stânenului cubic, vezi *ibidem*, p. 301.

³⁶ C. Hamangiu, *op. cit.*, II, p. 191-194.

contabilitate și de geografie (art. 109). Dar, cum remarcă mai târziu un analist al fenomenului, concursuri pe astfel de poziții înalte nu s-au prea organizat, nici peste câteva decenii de la intrarea în vigoare a legii și după aplicarea regulamentului, întrucât „bunul plac și recomandările influente formau norma numirilor în aceste funcții”³⁷.

În sarcina directorului general se afla, între multe altele³⁸, obligația ca, la sfârșitul fiecărui an calendaristic, să prezinte ministerului de resort (Interne) un amplu raport privind administrarea penitenciarelor la nivel național, din care să reiasă: starea morală, sanitară și fizică a tuturor osândiților; activitatea lor productivă cu rezultatele înregistrate; situația statistică, contabilă și administrativă; conduita personalului administrativ al închișorilor; siguranța și soliditatea sistemului penitenciar; aplicarea legii și a regulamentelor în vigoare și, în sfârșit, eventuale sugestii sau propuneri privitoare la îmbunătățirea sistemului și a serviciilor adiacente (art. 119). Rând pe rând, erau dezvoltate apoi, în cuprinsul articolelor 120-145, obligațiile profesionale ale celorlalți funcționari superiori din administrația centrală, începând cu subdirectorul general și continuând cu șeful biroului contabil, al celui administrativ, cu raportorul statistic, ajutorul de corespondență, arhivarul, registratorul, copisti și impiegații, acestora din urmă precizându-li-se și eventualele penalități în cazul neîndeplinirii sarcinilor derivate din natura funcției.

Ierarhizarea penitenciarelor, în opinia lui C. Rădulescu, trebuie făcută ținând cont nu atât de retribuția directorului stabilimentului, mai mare ori mai mică (adesea subiectivă), cât mai ales după numărul deținuților și natura pedepselor lor, implicit după dimensiunea, „faima” și locația închișorii. Din această perspectivă, într-o primă categorie ar fi intrat penitenciarele centrale din București, Craiova, Galați și Iași; din a doua categorie, cele de la Doftana, Tg. Ocna și Ocnele Mari; în categoria a treia s-ar fi înscris închișorile județene din Botoșani, Bacău, Constanța³⁹, Brașov, Ialomița, Mehedinți, Prahova, Putna, Romanai, Tutova, Teleorman, Rm. Vâlcea, Vaslui și Vlașca, iar în ultima clasă intrau cele din județele: Argeș, Dorohoi, Dâmbovița, Fălciu, Gorj, Muscel, Neamț, Olt, Roman, Rm. Sărat, Suceava, Tecuci și Tulcea⁴⁰. La conducerea acestor stabilimente de reeducare era nevoie de oameni pregătiți, capabili și onești, exigenți dar nu abuzivi, care să dovedească prin puterea exemplului personal stăpânire de sine, curaj, mult tact și o bună cunoaștere a naturii umane⁴¹. Asta și urmarea noul act normativ, chiar dacă aplicarea acestuia avea să se dovedească mult mai anevoioasă decât își imaginau legiuitorii.

Regulamentul cuprindea, în continuare, atribuțiile de serviciu în teritoriu ale: directorilor de penitenciare (art. 146-163); ale inspectorului sau grefierului care înlocuiesc, la nevoie, pe directorul închișorii (art. 164-169); ale grefierului contabil (art. 170-176); intendentului (p. 177-183); registratorului (art. 184); preotului duhovnic (art. 185-191) și serviciului sanitar (art. 192-211). Acesta din urmă era asigurat de un medic, de preferință chirurg, și un infirmier șef recrutat dintre deținuți, de același doctor. În atribuția medicului intrau nu numai controlul stării de sănătate a celor încarcerați și vizitele periodice pe care le efectua apoi în rândul lor, după un program

³⁷ C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 46 și urm.

³⁸ C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 195-196.

³⁹ Desigur, această ierarhizare viza situația existentă după încorporarea Dobrogei la România, în urma Congresului de pace de la Berlin (1878).

⁴⁰ C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 49-50.

⁴¹ M. I. Talangescu, *Reforma penitenciară. Raport adresat Direcției Generale a Închișorilor*, București, 1892, p. 29.

prestabilit. Se adăugau tratamentul bolnavilor (deținuți sau personalul administrativ), organizarea infirmeriei, controlul alimentelor și al preparatelor alimentare, precum și ținerea unei evidențe stricte, consemnată într-un jurnal, a stării de sănătate a fiecărui condamnat, pe temeiul cărui jurnal se elabora și acel raport general anual al administrației centrale înaintat ministerului de resort.

Deosebit de important fiind, pentru buna desfășurare a tuturor activităților specifice unui penitenciar, serviciul securității și privegherii acestuia, era încredințat prin lege *intendentului*, care era șeful gardienilor, și unui *prim gardian*, desemnat dintre gardienii ordinari. Numărul acestora din urmă varia în funcție de numărul deținuților, asigurându-se, de regulă, minimum de cinci gardieni la sută de condamnați (art. 212). Despre obârșia și condiția lor socială am amintit deja, încât atât legea, cât și regulamentul ei de aplicare erau rareori respectate în litera și spiritul lor. Cum observa un specialist, la nici două decenii de la intrarea în vigoare a acestor acte normative, în penitenciarele de reclusiune, ca și în cele corecționale, munca – socotită mijlocul terapeutic cel mai eficient pentru îndreptarea osândiților – aproape că nu exista. Majoritatea lor „sta în trândăvie, proiectând la revoltă contra personalului închisorilor; traiul din aceste penitenciare este cu mult mai bun pentru dâșii decât cel din libertate, unde trebuie să muncească pentru a se hrăni și îmbrăca, pe când aici, <osânditul> are totul la dispozițiune”⁴². Asemenea comportamente și realități s-au perpetuat în timp, încât și astăzi se întâlnesc situații, dezvăluite de obicei în presa cotidiană, când infractori de drept comun preferă, după eliberarea din penitenciar, să recidiveze, spre a se întoarce acolo unde îi așteaptă un adăpost și masă zilnică sigure, îndeosebi pe timp de iarnă.

Serviciile, atribuțiile și disciplina gardienilor erau prezentate detaliat în cuprinsul a nu mai puțin de 50 de articole ale regulamentului (212-262), incluzând riscurile încălcării lor și pedepsele administrative ori disciplinare aplicate în funcție de gravitatea faptelor constatate⁴³. De exemplu, cei însărcinați cu supravegherea și paza permanentă a condamnaților erau obligați a nu-i pierde din ochi „în tot locul și în toate mișcărilor lor”. Altminteri, în caz de evadare a vreunui dintre ei, „înlesnită sau prin neglijență sau prin înțelegere cu arestații, <gardienii respectivi> vor fi dați judecății” (art. 239). Pentru sporirea responsabilizării acestui corp de siguranță a oricărui penitenciar, s-a luat măsura ca, „în viitor, nu se va admite la postul de gardian decât militari vechi, în etate de cel puțin 25 de ani și cel mult de 40 de ani” și cu recomandări prezentate atât de la unitatea militară unde și-au făcut stagiul, cât și din localitatea de baștină a fiecăruia (art. 256). Dar și această măsură avea să se dovedească inefficientă. Pentru că, de exemplu, serviciul exterior de pază al închisorilor, recrutat din rândul soldaților în termen, oferea, la rândul-i, cazuri frecvente de abuzuri sau încălcări ale regulamentului disciplinar generate neintenționat, din lipsa de experiență sau din neglijența soldaților, constatate mai ales în situații de permisivitate la introducerea unor obiecte interzise pentru deținuți, precum: hrană, corespondență, alcool, instrumente etc. Mai grav, e drept că mai târziu, s-au descoperit chiar și „fraternizări între santinele și condamnați”⁴⁴. Spre a pune stavilă unor astfel de derapaje disciplinare, s-a propus, ulterior, înființarea unui corp special de gardieni, însărcinați atât cu paza exterioară, cât și cu cea interioară a penitenciarelor, după ce vor fi urmat însă un program special de pregătire într-o „școală

⁴² Luca Elefterescu, *Reforma sistemului penitenciar*, în „Dreptul”, an XXI, nr. 53, București, 1892, p. 418.

⁴³ C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 203-208.

⁴⁴ Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 269.

a gardienilor”, ce urma să-și deschidă porțile pe lângă închisoarea Văcărești⁴⁵. Până atunci însă, situația generală a penitenciarelor, mult diferită de cea imaginată prin aplicarea legii și a regulamentului din 1874, avea să se perpetueze, încât, la începutul secolului XX, puține lucruri își găsiseră rezolvarea, în special din pricina alocațiilor bugetare reduse. Prioritățile economice ale statului erau mereu altele, iar recuperarea socială și, mai ales, morală a deținuților era lăsată la voia întâmplării.

Pe parcursul detenției, cel mai eficient mijloc de moralizare și de reeducare a condamnaților, atât cât se putea face în împrejurările existente, a fost educația religioasă. Aceasta se efectua fie prin liturghii, acolo unde erau capele în preajma penitenciarelor, fie prin predici și lecturi cu caracter moralizator, ori chiar prin pilde desprinse din viața cotidiană, cu impact printre cei mai sensibili dintre deținuți. Din păcate însă, aceste servicii erau prestate în închisori de preoți improvizați adesea, fără pregătire teologică corespunzătoare, cunoscuți îndeobște ca „popă de sat” și folosiți doar în caz de spovedanie, spre a fi alături „atunci când un nenorocit de arestat trage să moară”⁴⁶. Cum nici celelalte căi de îndreptare a „sufletului celor care își ispășesc păcatele în asemenea lăcașuri”⁴⁷ și anume alfabetizarea, lectura, conferințele săptămânale, exercițiile fizice⁴⁸ și chiar unele momente artistice (semnalate, e drept, mai târziu) nu și-au atins ținta, reeducarea rămânea pe mai departe un obiectiv greu – dacă nu și imposibil – de îndeplinit.

De aceea, în pofida speranțelor mărturisite chiar de șeful guvernului conservator, Lascăr Catargiu (care deținea și portofoliul ministrului de interne), în efectele pozitive ale aplicării legii și a regulamentului general al închisorilor din 1874 și a îndemnului transmis, printr-un ordin circular, tuturor factorilor din subordine, de a încredința administrarea penitenciarelor unor oameni capabili⁴⁹, ambele acte normative – bine intenționate, pozitive și consistente prin raportare la ansamblul procesului reformativ din societatea românească din prima parte a domniei lui Carol I – se pare că nu și-au atins ținta. În momentul intrării în vigoare a noii legiuri, potrivit informațiilor furnizate de Gr. I. Dianu⁵⁰, existau și funcționau în țară următoarele închisori: 1) *Văcărești*, de lângă capitală; 2) *Mărgineni*, din județul Prahova, pentru recluzionari; 3) *Bucovăț*, în județul Dolj, pentru corecționali; 4) *Telega*, județul Prahova, pentru osândiții la muncă silnică; 5) *Ocnele Mari*, județul Râmnicu Vâlcea, pentru aceeași pedeapsă; 6) *Târgu Ocna*, județul Bacău, pentru aceeași pedeapsă; 7) *Închisoarea* centrală din Iași, pentru corecție și prevenție; 8) *Plătărești*, județul Ilfov, pentru femeile condamnate la felurite pedepse; 9) *Dobrovăț*, județul Vaslui, pentru pedepsele corecționale; 10) *Arestul* Curții din *Focșani*, închisoare mixtă (corecție și prevenție); 11) *Arestul* Curții din *Craiova*, același profil; 12) *Casa de educație corecțională* de la *Reni*, județul Ismail, pentru minori⁵¹; 13) *Răchitoasa*, județul Tecuci, pentru infirmi, cerșetori, vagabonzi și

⁴⁵ Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁶ Luca Elefterescu, *op. cit.*, p. 418, 421.

⁴⁷ Virgil M. Gabrielescu, *Instrucția și educația în închisorile noastre*, în „Revista penitenciară și de drept penal”, an IV, nr. 8, București, 1915, p. 274.

⁴⁸ Introducerea exercițiilor militare și de gimnastică pentru temperamentele debile sau nervoase din închisori ar fi constituit o noutate în cadrul procesului de reeducare a deținuților (*apud* I. Naum-Inam, *Reforma penitenciarelor*, în „Revista judiciară”, an IV, nr. 8, București, 1907, p. 58-59).

⁴⁹ L. Catargiu cerea ca administrația închisorilor centrale să fie încredințată unor „oameni cu experiență, devotament și perseverență, după cum reclamă onoratele și grelele lor munci” (*apud* Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 90).

⁵⁰ Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 119-121.

⁵¹ Această casă de educație pentru minori s-a strămutat după retrocedarea sudului Basarabiei către Rusia, în noiembrie 1878, la mănăstirea Mislea din județul Prahova.

corecționali⁵²; 14) *Pângărați*, județul Neamț, pentru reclusi. În același an, 1874, s-a înființat închisoarea *Bisericiani*, pentru pedepsele corecționale, iar câțiva ani mai târziu (1880), a luat ființă închisoarea de la mănăstirea *Cozia*, destinată osândiților la muncă silnică aflați (din cauza bolilor sau bătrâneții) în neputința de a mai lucra. Pentru condamnații la ocnă, valizi, a mai fost înființată o închisoare la *Slănic*, județul Prahova, în 1882. Tot după intrarea în vigoare a legii, a fost înființată și închisoarea de pe lângă Curtea de apel din *Galăț*, iar după integrarea Dobrogei la statul român au luat ființă închisori centrale în orașele *Tulcea* și *Constanța*, precum și câte un arest de ocol în fiecare plasă a celor două județe. Pentru toate aceste închisori s-au cheltuit, în următoarele două decenii de existență (1874-1895), „peste două milioane și jumătate <de lei> pentru reparațiuni, amenajări și mici construcțiuni, afară de cheltuielile făcute pentru închisorile desființate: *Reni*, *Cozia*, *Răchitoasa*, *Constanța* și *Tulcea*”⁵³. În pofida acelor cheltuieli sau investiții – conchidea Gr. I. Dianu –, nici o închisoare din cele menționate, nici chiar cea nou zidită de la Focșani, la începutul secolului XX, nu întrunea condițiile reclamate pentru asemenea stabilimente.

Este, așadar, lesne de înțeles că legea din 1874 și regulamentul asociat privind regimul închisorilor din România au rămas în bună măsură – și îndeosebi în privința localurilor și a introducerii regimului *celular mixt* – neaplicate. Principala cauză invocată a constat în lipsa fondurilor necesare pentru construcția unor penitenciare adaptate noilor cerințe. Se știe că, până în preajma Primului Război Mondial, toate închisorile din țară erau administrate de Direcția Generală a Penitenciarelor, aflată în subordinea directă a Ministerului de Interne. Sub aceeași autoritate guvernamentală se aflau însă și alte direcții, cu impact social și politic sporite, precum: Administrația centrală, Poliția, Jandarmeria rurală, Direcția Siguranței generale, Imprimeria statului, Direcția sanitară, Direcția Poștelor și Telegrafului ș.a., ale căror alocații bugetare aveau mereu prioritate și, desigur, audiență sporită în fața solicitărilor venite dinspre penitenciare. Dar, la fel de importantă pentru racordarea domeniului la ritmul evoluției de ansamblu a societății românești la hotarul dintre secole, dacă nu și la nivelul de civilizație existent în alte părți ale lumii, s-a dovedit a fi lipsa de pregătire a personalului chemat să aplice legea în litera și spiritul ei. Pentru că, așa cum sublinia pe bună dreptate același competent observator, „bunele rezultate ale unui sistem penitenciar depind mai mult de persoanele ce sunt însărcinate să aplice acest sistem, decât de sistemul însuși”⁵⁴. Or, legislația în această privință avea serioase curențe, personalul angajat avea un statut incert, condițiile de admisibilitate și de stabilitate în funcții erau adesea încălcate spre a face loc improvizărilor⁵⁵, salarizarea era defectuoasă⁵⁶, iar abuzurile se exercitau uneori nu numai asupra condamnaților, ci și a gardienilor sau a celorlalți funcționari ai penitenciarelor. Din aceste cauze cumulate, unii directori generali ai penitenciarelor, în cursul anilor care au urmat, aveau să demisioneze din funcțiile ocupate, spre a nu-și asuma răspunderea pentru starea deplorabilă în care se aflau închisorile din țară, stare perpetuată până la sfârșitul secolului al XIX-lea⁵⁷ și, continuată, desigur în deceniile de început ale veacului următor.

⁵² Trecută în anul 1897 în subordinea Direcției Serviciului Sanitar.

⁵³ Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁴ Idem, *Raport general asupra închisorilor pe 1897* (cf. Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 275-276).

⁵⁵ Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 93.

⁵⁶ Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 280.

⁵⁷ Al. Radianu, *op. cit.*, p. 295.

Soluția ieșirii din impas, vehiculată la început mai discret, apoi cu puteri sporite, a constat în trecerea Direcției generale a penitenciarelor din subordinea Ministerului de Interne în cea a Ministerului de Justiție. Suprapunerea de competențe și deseale conflicte generate de aceasta au grăbit aceste preocupări, motivate de dubla interpretare a articolului 585, alin. 2 din Codul de procedură penală⁵⁸, definit ca „izvorul tuturor conflictelor care se ivesc zilnic între magistrați și administrația închisorii”⁵⁹. Dar și regulamentul general, asupra căruia am stăruit mai sus, lăsa loc suprapunerilor de competențe, inclusiv abuzurilor. De exemplu, art. 115 din acel act normativ⁶⁰ oferea directorilor de penitenciare dreptul de a recomanda domnitorului (nu regelui – cum greșit apare în textul documentului, publicat în 1874) pe osândiții merituosi, vrednici de amnistie. Directorii, în marea lor majoritate, au înțeles acest drept în chip *exclusiv* pentru administrația închisorilor, ignorând rolul instanțelor judecătorești și al Ministerului Justiției în finalizarea propunerilor pentru amnistie, ca unele ce cunoșteau împrejurările și gravitatea faptei pentru care fusese pronunțată pedeapsa, fiind, deci, în măsură a-și da sau nu acordul pentru înscrierea oricărui condamnat pe lista amnistiabililor⁶¹.

Multe alte aspecte desprinse din aplicarea legii și a regulamentului din 1874 s-au dovedit fie insuficiente, fie inoperante, din varii motive, în procesul ameliorării sistemului penitenciar din România, relevând, cu timpul, realități pe care legiuitorul le-ar fi dorit eliminate definitiv, sau măcar parțial, precum: traiul laolaltă al deținuților în închisori și nu izolarea lor, așa cum glăsuia textul de lege; regula tăcerii în penitenciare nu și-a găsit nicicum rezolvarea, datorită și lipsei de profesionalism a personalului de supraveghere; înființarea societăților de patronaj a fost mereu amânată până în 1908, la fel cum s-a întâmplat și cu crearea acelor jurii disciplinare, pedepsele administrative aplicate osândiților fiind date mereu de directorul stabilimentului, fără a mai consulta juriul; inexistența unor spații carcerale special amenajate pentru cei cu pedepse mari; insuficienta sau nedreapta salarizare a unor categorii de funcționari din sistem etc.

Fără a elimina toate aceste neajunsuri, transferul Direcției generale a penitenciarelor din administrarea Ministerului de Interne în cea a Ministerului Justiției – prin legea din 23 martie 1914 – avea să asigure, între altele, exercitarea autorității în domeniu de către un singur factor decizional, creând premisele unei mai bune organizări interne și, poate, a unei mai bune corespondențe între caracterul punitiv al pedepselor aplicate și efectul lor recuperator în plan educațional.

---

⁵⁸ Iată textul complet al acelui articol: „Primarul, polițaiul sau comisarul de poliție vor avea priveghere ca hrana arestaților să fie suficientă și sănătoasă; ei vor avea poliția acestei case de opreală sau de arest. Cu toate acestea, judecătorul de instrucțiune și președintele curții de jurați vor putea da, fiecare în ce-l privește, ordinele ce vor trebui a se executa în aceste case și pe care le vor crede ei necesare, sau pentru instrucțiunea, sau pentru judecata procesului” (subl. ns., A.U.). Cf. C. Hamangiu, *op. cit.*, I, p. 975.

⁵⁹ C. Rădulescu, *Studiu penal comparat asupra trecerii administrațiunii închisorilor sub dependența Ministerului de Justiție*, București, 1910, p. 22.

⁶⁰ C. Hamangiu, *op. cit.*, II, p. 195.

⁶¹ C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 31-34.

ORGANISATION OF PENITENTIARY SYSTEM IN ROMANIA UNDER CAROL I
(Summary)

Keywords: Romanian, penitentiary system, modernizing, Carol I of Hohenzollern, law, regulation, Ferdinand de Dodun Perrières, Grigore Alexandru Ghica, Moldova, Alexandru Ioan Cuza.

The present study seeks to highlight the changes introduced by modernizing law in the Romanian penitentiary system during the reign of Carol I of Hohenzollern. Mainly is analyzed in detail the law and regulation relating to the prisons in Romania in 1874 and the problems encountered in the application of the provisions in its time, generated mainly by the lack of necessary funds. The law was mainly conceived by director-general of prisons in Romania, the French engineer Ferdinand de Dodun Perrières, brought into Moldova by Prince Grigore Alexandru Ghica, in 1852, to modernize the prison system of the Principality. Regulation drawn up by him in 1856 to Moldavia, was then adopted into an expanded form for Romania during the reign of Alexandru Ioan Cuza. The new legal regulations, developed in the spirit of ensuring organizational and institutional continuity, establish the staff, the organization, administration and maintenance of prisons, as well as the status and regime of detention of detainee.

LUISA PREDĂ *

PAGINI DIN ISTORIA TURISMULUI ROMÂNESC. SCHIȚĂ DE PROIECT

Dinamica societății românești a cunoscut, începând din prima jumătate a secolului XIX, semnificative redefiniri la nivelul raporturilor de putere, al practicilor și simbolurilor, al structurării vieții cotidiene și, nu în ultimul rând, al percepției de sine și de „celălalt”. Călătoria, practică din ce în ce mai comună în rândul elitelor epocii, a fost unul dintre catalizatorii privilegiați ai schimbării¹. Formă privilegiată de *loisir*, aceasta a avut, în același timp, profunde reverberații la nivel intelectual, psihologic, identitar, politic². Interacțiunea cu noi spații, circumscrise de imaginarul „civilizării” (în cazul călătoriilor în Occident), de fascinația exotismului (Orientul) sau de aventura redescoperirii de sine (voiajul intern), a fost completată de recuperarea temporală, de proiectarea în istorie, privită ca sursă de recuperare a identității și de cunoaștere³. Emergența romantismului a avut, în acest context, un rol esențial⁴. Pliat pe vechile demersuri iluministe, gnoseologice și moralizatoare, acesta a extins câmpul intelectual al călătorului spre estetism⁵, dar și spre militantismul național. Dilatarea continuă a spațiului – cadru al călătoriei – i-a urmat îndeaproape, iar „democratizarea” voiajului, transformarea călătorului în turist (secolul XX) a definitivat legitimarea socială a voiajului, aducând, în același timp, importante transformări în natura acestuia: experiența cunoașterii a făcut loc, din ce în ce mai mult, asumării călătoriei ca formă organizată de petrecere a timpului liber⁶.

---

* Doctor în științe economice, Academia Română, București.

¹ Alain Guyot, Chantal Massol (éditeurs), *Voyager en France au temps du romantisme. Poétique esthétique, idéologie*, Grenoble, ELLUG, 2003, în special Luc Bonenfant, Aloysius Bertrand: *la fantaisie de la promenade*, p. 343-358.

² Sarga Moussa, Sylvain Venayre, *Le voyage et la mémoire au XIXe siècle*, Paris, Creaphis Editions, 2011, în special semnat de Sylvain Venayre, *Que reste-t-il de nos voyages? De la mémoire du voyageur aux souvenirs du touriste*, p. 9-30.

³ Pentru antecedentele turismului exotizant, vezi articolul realizat de Anne Lombard-Jourdan, *Des Malgaches à Paris sous Louis XIV: exotisme et mentalités en France au XVIIe siècle*, în „Archipel”, volume 9, 1975, p. 79-90. Totodată, despre gustul orientalizant al călătorilor și turiștilor din Hexagon, vezi Irini Apostolou, *L'Orientalisme des voyageurs français au XVIIIe siècle. Une iconographie de l'Orient méditerranéen*, Paris, Presses de l'Université Sorbonne, 2009, în special capitolele *L'iconographie du paysage dans la première moitié du XVIIIe siècle*, p. 43-66, și *L'émergence du paysage*, p. 57-76.

⁴ Philippe Antoine, *Quand le voyage devient promenade. Ecritures du voyage au temps du romantisme*, Paris, Presses de l'Université Sorbonne, 2011, în special subcapitolul *A pied, à cheval, en voiture*, p. 117-122.

⁵ Yvon Le Scanff, *Le paysage romantique et l'expérience du sublime*, Paris, Editions Champ Vallon, 2007, p. 49-69.

⁶ Fedora Wesseler, *Une dramaturgie de l'aspiration: le voyage dans l'opéra du XIXe siècle*, în Loïc P. Guyon, Sylvie Requemora-Gros (dir.), *Voyage et théâtre*, Paris, Presses de l'Université Sorbonne, 2011, p. 265-278.

Inițial un domeniu de cercetare rezervat în primul rând sociologilor⁷, călătoria a devenit, în ultimele decenii, un obiect de interes al istoriografiei occidentale, fie în contextul mai larg al istoriei timpului liber, fie ca temă de cercetare aparte. Bogatul material istoriografic apărut a inclus, pentru cea dintâi categorie, lucrări ca acelea ale lui J. Walwin⁸, H. Cunningham⁹, Gilles Pronovost¹⁰ sau Peter Borsay¹¹, pe când, printre studiile speciale dedicate istoriei călătoriei/vacanței, trebuie amintite, în cadrul limitat al materialului de față, publicațiile lui André Rauch¹², precum și cele editate, la Universitatea Michigan, de Shelley Baranowski și Ellen Furlough¹³.

Preocupările istoriografiei române în domeniul abordat au rămas, până în urmă cu câțiva ani, destul de limitate. Poate singurele contribuții semnificative dinaintea anilor 2000 au venit din sfera istoriei literare. Pot fi citate, în acest sens, lucrările lui Paul Cornea¹⁴ și, mai ales, Florin Faifer (*Semnele lui Hermes: memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*)¹⁵. Ultimul studiu conține o inventariere aproape exhaustivă a relatărilor de călătorie din secolul XIX, circumscrisă, desigur, de scopul asumat de autor. Insistența asupra tehnicilor narative, procedeele poetice („călătoria alegorică”, „călătoria în vis”), a contextualizării literare nu a exclus totuși decodarea semnificațiilor sociale, morale, politice ale voiajului, a rolului său în construirea elitei moderne românești.

Noile direcții de cercetare asumate de istoria culturală din România pe parcursul ultimului deceniu au inclus și reinterpretarea călătoriei, dintr-o perspectivă multidisciplinară, continuând, în parte, mai vechile demersuri ale istoriei literare¹⁶. Asumarea voiajului ca pe o experiență intelectuală/formativă, ca pe o formă a comunicării sau a structurării imaginarului (și imaginației) a stat în atenția istoricilor. Apariția turismului, odată cu dezvoltarea „culturii de masă”, în strânsă legătură cu reglementarea și etatizarea timpului liber a început, de asemenea, să facă obiectul studiilor de specialitate. Printre lucrările apărute în ultimii ani trebuie citate cele ale lui Andi Mihalache¹⁷, Sorin Mitu¹⁸,

⁷ Alain Corbin, *L'avènement des loisirs 1850-1960*, Aubier-Laterza, 1995, p. 19.

⁸ J. Walwin, *Leisure and Society, 1830-1850*, London, 1978.

⁹ H. Cunningham, *Leisure in the Industrial Revolution, 1780-1880*, Croom Helm, 1980.

¹⁰ Gilles Pronovost, *Temps, culture et société: essai sur le processus de formation du loisir et des sciences du loisir dans les sociétés occidentales*, Québec, 1983.

¹¹ Peter Borsay, *A History of Leisure*, London, 2006.

¹² André Rauch, *Vacances et pratiques corporelles. La naissance des morales du dépaysement*, Paris, 1988; idem, *Vacances en France de 1830 à nos jours*, Paris, 2001.

¹³ Shelley Baranowski, Ellen Furlough, *Being Elsewhere: Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America*, Detroit, 2001.

¹⁴ Paul Cornea, *Literatura muntelui: de la Haller și Rousseau la Russo și Calistrat Hogaș*, în idem, *De la Alecsandrescu la Eminescu: aspecte, figuri, idei*, București, 1966, p. 369-404.

¹⁵ Florin Faifer, *Semnele lui Hermes: memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, București, 1993 (reedităată, Iași, 2006).

¹⁶ Mihaela Grancea, *Călători străini prin Principatele Dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789). Identitate, alterități*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2002.

¹⁷ Andi Mihalache, *Metaforă și monumentalitate în proza de călătorie a lui Nicolae Iorga*, în Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă (ed.), *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Iași, 2005, p. 115-140; idem, *Călătoria, exilul, moartea. Povestea celui plecat în imaginarul celor rămași acasă (sec. XIX)*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai»”, Târgu-Mureș, XI, 2008, p. 64-74.

¹⁸ Sorin Mitu, în idem, *Transilvania mea: istorii, mentalități, identități*, Iași, 2006, p. 347-359. Am folosit aici versiunea republicată, *Clasicism, romantism, pragmatism. Italia și românii ardeleni la 1850*, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *Romantism și modernitate: atitudini, reevaluări, polemici*, Iași, 2009, p. 45-58.

Maria Bozan¹⁹, Alexandru Istrate²⁰ sau Adelina Oana Ștefan²¹. Preocupările istoricilor români s-au extins, de asemenea, spre valențele culturale ale călătoriei în spațiul predilect de referință al elitei autohtone din secolul XIX – lumea occidentală²². Tema a atras și atenția unor cercetători din străinătate: Alex Drace-Francis a publicat un interesant articol asupra literaturii timpurii românești de călătorie, într-o perspectivă comparativă²³.

Un efort de sinteză privind experiențele și semnificațiile voiajului, dar și apariția și impunerea modelului turistic al călătoriei nu a fost totuși, încă, asumat. Dificultatea întreprinderii este, desigur, una deloc minoră. După cum am arătat deja, preocupările istoriografiei române în această direcție sunt relativ recente; în aceste condiții, materialul științific disponibil nu poate fi decât fragmentar. Din același motiv, instrumentele de lucru, inventarul conceptual și metodologic nu sunt încă definite cu claritate. De asemenea, „durata lungă” acoperită de subiectul propus impune abordarea unor segmente cronologice diverse și suprapuse, pe toate planurile, unor spectaculoase schimbări de paradigmă. Considerăm, totuși, că un asemenea demers este necesar; fără a avea pretenția unei sinteze definitive, el poate servi ca premisă unor dezvoltări ulterioare, atât sub aspect factual, cât și metodologic. Textul de față își propune fixarea câtorva puncte de reper necesare schițării unei direcții de cercetare, la nivelul izvoarelor, al obiectivelor, impactului estimat și etapelor demersului.

Izvoarele cercetării propuse sunt relativ numeroase. Pentru secolul XIX („etapa voiajului elitist”), ele includ memorialistica de călătorie, corespondența publicată și inedită (cum este cazul celei a lui Vasile Boerescu, păstrată în fondul Saint-Georges al Bibliotecii Naționale a României) și, pentru sfârșitul veacului, publicitatea în presă. Presa rămâne un izvor de primă importanță și pentru reconstituirea trecerii de la „călător” la „turist” (secolul XX). „Socializarea” călătoriei, convergență cu etatizarea sa progresivă dau o importanță crescută studierii cadrului legislativ, recuperabil pe baza publicațiilor oficiale. De o mare relevanță apar, de asemenea, pentru această etapă, documentele de arhivă păstrate în fondurile instituțiilor care au coordonat, planificat și, uneori, supravegheat turismul, de la Oficiul Național de Turism până la siguranța statului sau securitatea.

Din a doua jumătate a secolului XVIII au apărut relatări, destul de parcimonioase, despre misiuni diplomatice (egumenul Venedict de la Moldovița) sau călătorii de agrement (Barbu Știrbey). Din deceniul trei al veacului următor datează prima descriere consistentă de voiaj, sub aspect cantitativ, dar și prin conținut: Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele Constandin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825, 1826* (Buda, 1826). Autorul, membru al elitei boierești din Valahia, a fost „inventatorul” unei grile de interpretare a Occidentului și, *en abyme*, a propriei identități,

¹⁹ Maria Bozan, *Între evidența romantică și romantismul camuflat. Franz Binder, călător în Orient și Africa la mijlocul secolului XIX*, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *op. cit.*, p. 59-74.

²⁰ Alexandru Istrate, *Voiajul, ruina, anticarul: ficțiuni literare și adevăruri istorice la începutul epocii moderne*, în Andi Mihalache, Silvia Marin-Barutchieff (coord.), *De la fictiv la real: imaginea, imaginarul, imagologia*, Iași, 2010, p. 427-446.

²¹ Adelina Oana Ștefan, *Statul și turismul de masă în România comunistă a anilor 1950-1960*, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel: perspective culturale*, Iași, 2013, p. 587-599.

²² Andi Mihalache, *Imaginație, călătorie și istorie în Franța secolului XIX*, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *op. cit.*, p. 75-112.

²³ Alex Drace-Francis, „At ten minutes past two I gazed ecstatically upon both lighthouses”: *self, time, and object in early Romanian travel texts*, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *op. cit.*, p. 23-43.

plasate sub semnul dramaticei înapoieri, care avea să facă o respectabilă carieră în relatările de călătorie ulterioare.

Prezentul proiect se va concentra cu predilecție asupra unei etape cronologice delimitate de prefacerile survenite în preajma anului 1830, moment în care numărul relatărilor de voiaj a crescut semnificativ. Schimbările politice, economice, instituționale și, nu în ultimul rând, mentale, apărute în lumea românească extracarpatină, și intensificarea practicii voiajului în spațiul transilvan au făcut din călătorie o practică obișnuită a elitei (și, mai ales, a generației tinere) din spațiul avut în vedere. O nouă și relevantă ipostază a voiajului a rămas călătoria de studii, din ce în ce mai obișnuită în generația tânără a boierimii. Un caz emblematic (și bine documentat, prin existența unui impresionant număr de scrisori, publicate încă de la începutul secolului XX)²⁴ a fost cel al lui Mihail Kogălniceanu, plecat la studii în Franța și Prusia, între 1834 și 1838. Dincolo de datele care privesc aspectul didactic propriu-zis al călătoriei, corespondența a surprins date geografice cu privire la localitățile de ședere, precum și la cele de pe traseu (Cernăuți, Lemberg, Viena), amănunte istorice, considerații asupra culturii, moravurilor, contrastelor întâlnite. Raportarea admirativă la paradigma culturală apuseană și aceea (mult mai nuanțată) la modelul social întâlnit la Berlin s-au îmbinat cu o reafirmare și nuanțare a perspectivei identitare (nu întâmplător, Kogălniceanu publica, în această etapă a studiilor, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*). Tot din această perioadă a datat și descoperirea politicului (libertățile cetățenești, tentația egalitară), care avea să marcheze întregul destin al tânărului narator. Maniera în care Kogălniceanu și-a asumat experiența apuseană a găsit similitudini, la nivelele schițate, dar cu particularități specifice propensiunilor individuale, spațiilor de referință și momentelor istorice, în periplul multora dintre studioșii români plecați în Occident pe parcursul secolului XIX.

Voiajul extern al călătorului român a avut, adesea, valențe cultural-patrimoniale. Descoperirea vechilor monumente, dar și emergența sensibilității romantice legate de ruine, percepute ca depozitare privilegiate ale memoriei, au lăsat amprente vizibile în relatările epocii. Contactul cu trecutul se legitima, desigur, în primul rând, prin dorința de informare („Occidentul ca muzeu”), definită, adesea, de o perspectivă livrescă²⁵. Curiozitatea, propensiunea cognitivă erau întregite însă de o serie de antiteze și recuperări. Comparația, aproape obsesivă în contextul romantismului, între trecutul idealizat și prezentul descris adesea în note sumbre, se suprapunea peste complexul de inferioritate față de civilizația occidentală. Începutul secolului XX a adus, odată cu modificarea paradigmatelor identitare și a sensibilităților, importante redefiniri. Vechile teme romantice nu au fost abandonate: tratarea și contextualizarea au fost însă definite de un nou context intelectual. Ascensiunea naționalismului autohtonist, paseist și cu puternice nostalgii rurale a rezultat, spre exemplu, în relatările de călătorie ale unui Nicolae Iorga, în asumarea unei perspective privilegiind, în raport cu lumea apusului, dualitatea similitudine-specificitate, tinzând să explice și, finalmente, să eludeze decalajele²⁶.

Nu arareori, „nostalgia originilor”, prezentă mai ales în relatările călătorilor ardeleni în Italia²⁷, a dat discursului o puternică notă recuperatoare: voiajul devenea

²⁴ M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*, București, 1913.

²⁵ Andi Mihalache, *Metaforă și monumentalitate...*, p. 115-116.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 47-49.

pretext pentru întoarcerea, spațială și temporală, geografică și istorică, la o „patrie” pierdută, pe care ideologia latinizantă o proiecta (anacronic) în realitatea imediată. Tenta paseistă a apărut cu atât mai vizibilă în cazul călătoriilor interne ale primilor corifei romantici din Principate. Lamentațiile, în proză sau versuri, compuse de Grigore Alexandrescu, Cezar Bolliac sau Alexandru Hrisoverghi privind „ruinarea” unor monumente cu mare impact simbolic – Târgoviștea, cetatea Neamțului – au relevat prime preocupări patrimoniale în lumea extracarpatică, dar și maniere de raportare la trecut, idealizat, marcat de patina eroismului și contrapus, explicit sau implicit, decăderii prezentului²⁸.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, curiozitatea călătorului a început să ia forme sistematice, științifice. „Călătoria romantică” nu a fost, desigur abandonată. Din ce în ce mai mult însă, observația (pseudo)avizată, însoțită, și aceasta, de implicații identitare, a început să câștige teren²⁹. Cazul lui Teodor T. Burada, voiajor neobosit și nu lipsit de peripeții prin Europa Centrală și de Est, în căutare de comunități românești „pierdute”, apare emblematic. Demersul recuperării de sine căpăta astfel noi valențe și legitimități; fără a părăsi planul literar, el tindea să se acomodeze, din ce în ce mai mult, paradigmei pozitivistice dominante.

Voiajul putea avea, în multe cazuri, o semnificație politică, fie la nivelul unui demers practic, fie în plan simbolic. Călătoriile diplomatice, sporadice și neoficiale în prima parte a secolului XIX au devenit, odată cu schimbările intervenite în statutul internațional al Principatelor Moldova și Valahia (ulterior România), obișnuite³⁰. Înființarea primelor agenții diplomatice (în anul 1860) și, după obținerea și recunoașterea independenței, a legațiilor românești au coincis cu intrarea noului stat în circuitul european al voiajului diplomatic. Relatări consistente, ca aceea cuprinsă în memoriile lui Ion Bălăceanu, ministru de Externe și reprezentant al României în mai multe capitale europene, oferă o destul de generoasă perspectivă asupra dezvoltării acestuia³¹. La nivel simbolic, poate fi amintită călătoria anuală pe Dunăre a regelui Carol I – reconfirmare demonstrativă a granițelor, a teritoriului național, afirmare a *statu-quo*-ului și garanție a stabilității oferită supușilor, vecinilor și aliaților.

O „specie” aparte a călătoriei politice a constituit-o, desigur, exilul³². Relatări ale acestui tip distinct și întotdeauna nedorit de experiență au apărut încă din prima jumătate a secolului XIX. Cele mai numeroase au fost redactate însă, desigur, în perioada ulterioară anului 1848 și au aparținut, aproape în exclusivitate, pribegilor munteni, foști participanți la revoluție. Călătoria a devenit, în acest caz, o metaforă a înstrăinării, o proiectare a involuntarilor actori în condiția excluderii. În cele mai multe situații, drumul exilului a fost însoțit de frustrări și privațiuni, uneori încheiate tragic. Nu au lipsit, totuși, nici situațiile în care acesta a devenit prilej de ascensiune politică (Ion Ghica) sau de obținere a unor importante beneficii personale (Ion Ionescu de la Brad). Întotdeauna însoțită de aventură, nu arareori plină de implicații cvasi-diplomatice (intervenții pe lângă guvernele occidentale sau pe lângă sultan în favoarea „cauzei”) sau militare (încercarea unor exilați de a constitui o „legiune română”, sub steag otoman, în

²⁸ Alexandru Istrate, *op. cit.*

²⁹ Dimitrie Ralet, *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopol*, București, Editura Minerva, 1979, p. 3-184.

³⁰ Vezi Irina Gavrilă (coord.), „*Celălalt*” autentic. *Lumea românească în literatura de călătorie (1800-1850)*, București, Editura Oscar Print, 2010, 246 p.

³¹ Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice*, București, 2001.

³² *Principale Alexandru Ioan Cuza. Scriitori din exil (1866-1873)*, ediție de Virginia Isac, Iași, Editura Junimea, 2007, 148 p.

timpul războiului Crimeii), pribegia a fost, totodată, un prilej de manifestare, uneori exacerbată, a eului romantic: cazul lui Ion Heliade-Rădulescu a rămas, din acest punct de vedere, notoriu. Exilul a avut și o ipostază internă (surghiunul la mănăstire), exemplificat de experiențele lui Alecu Russo sau Mihail Kogălniceanu – „versiune atenuată”, prin durată, consecințe și consistența relatărilor, a „marii desțărări” pașoptiste³³.

Formele tradiționale de călătorie, între care cea mai importantă a fost pelerinajul, au continuat, de asemenea, să fie practicate. Pentru deceniile ulterioare anului 1829 sunt atestate numeroase plecări către Ierusalim, muntele Athos sau Egipt. Pelerinii au fost fie clerici (Neofit Scriban, Athanasie Mironescu Craioveanu), fie laici (Theodor G. Rosetti)³⁴. Uneori, pelerinajul a apărut aproape spontan, prilejuit de o călătorie orientală motivată, în principiu, de alte considerente (ca în cazul călătorului sas Franz Binder)³⁵. Plecările în pelerinaj probează o indiscutabilă continuitate culturală și, în același timp, prilejuiesc alte interesante experiențe (contactul cu particularitățile lumii orientale, neprevăzutul de care călătorul putea fi întâmpinat etc.).

Încă din secolul XIX, voiajul a început să devină, treptat, dincolo de aspectul său cognitiv și identitar, un mod de petrecere a timpului liber, relaxare sau refacere³⁶. Turismul balnear, foarte răspândit în Occident încă din prima parte a veacului³⁷, a început, după 1850, să fie cultivat și în spațiul românesc (Pia Brătianu, soția omului politic liberal I. C. Brătianu, pleca în fiecare an „la băi”). Acest tip de vilegiatură a fost, în același timp, popularizat intens prin intermediul presei. Nu arareori, el a putut avea și valențe diplomatice, constituind un pretext pentru întâlniri neoficiale între înalți demnitari, adesea cu importante consecințe în planul politicii externe („diplomația de stațiuni balneare”)³⁸. Cel mai adesea însă, călătoria de plăcere s-a îmbinat cu alte tipuri de voiaj (de informare, de studii)³⁹ sau a devenit un scop explicit asumat⁴⁰. Un veritabil „specialist” și pionier al „călătoriei pentru călătorie” a fost Vasile Alecsandri⁴¹, antemergător livresc al unui model urmat de numeroși membri ai elitei românești. Dezvoltarea mijloacelor de transport (extinderea rețelei de căi ferate, apariția automobilului și, mai târziu a avionului) a constituit o facilitate și un impuls direct pentru călătoria de agrement. Voiajul devenea, din ce în ce mai mult, o experiență *turistică*. Relatările epocii au surprins impunerea treptată a acestei ipostaze: creșterea numărului de călători, sporita lor diversificare socială și intelectuală, deplasarea accentului dinspre asumarea călătoriei ca experiență de (in)formare către o modalitate privilegiată de petrecere a timpului liber, transformările comportamentale etc. Deceniile de după Primul Război Mondial au adus definitivarea și triumful tranziției.

Perioada interbelică a adus implicarea, directă și indirectă, a statului în stimularea, legiferarea și democratizarea călătoriei⁴². Măsuri de reglementare a timpului liber, dar și

³³ Florin Faifer, *op. cit.*, p. 164-181.

³⁴ *Ibidem*, p. 68-74.

³⁵ Maria Bozan, *op. cit.*, p. 69.

³⁶ Irina Gavrila (coord.), *Frontierele necunoscutului. De la vest spre est prin Țările Române: impresii de călătorie (secolul XIX)*, București, Ed. Oscar Print, 2011, 262 p.

³⁷ André Rauch, *Vacances en France...*, p. 15-39.

³⁸ Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Istoria Partidului Național Liberal*, București, 2000, p. 81.

³⁹ Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁰ Vezi Stendhal, *Memoriile unui turist*, 2 vol., traducere de Modest Morariu, București, Editura Sport-Turism, 1976.

⁴¹ Florin Faifer, *op. cit.*, p. 158-161.

⁴² Diana Georgescu, *Excursions into National Specificity and European Identity: Mihail Sebastian's Interwar Travel Reportage*, în Wendy Bracewell, Alex Drace-Francis (eds.), *Under Eastern Eyes. A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*, Budapesta, CEU Press, 2008, p. 293-324.

facilități oferite angajaților, stimulative pentru dezvoltarea turismului, au fost adoptate în Occident, fie în scopul legitimării unor regimuri autoritare sau totalitare (Italia și Germania), fie ca rezultat al unor reconfigurări politice și mișcări sindicale (cazul francez)⁴³. Aceste reșezări și-au găsit echivalentul și în România. Introducerea, în 1928, a zilei de lucru de opt ore, pentru angajații din sectorul industrial și generalizarea ei, în 1938, au fost acompaniate de reglementarea legală a concediului de odihnă plătit⁴⁴. Programul „muncă și voe bună”, introdus în timpul dictaturii regale de la sfârșitul deceniului al patrulea de ministrul Muncii și Asigurărilor Sociale, Mihai Ralea, includea, printre alte facilități, oferirea de vacanțe gratuite. Inițiativa a marcat debutul „patronajului” de stat asupra organizării timpului liber în rândul clasei de mijloc și al încă puțin numeroșilor muncitori. Măsura a fost acompaniată de începuturile dezvoltării infrastructurii turistice necesare, dar și de un serios efort propagandistic⁴⁵. Tot în perioada interbelică a apărut prima instituție specială pentru coordonarea și stimularea turismului – Oficiul Național de Turism⁴⁶.

Anii comunismului au coincis cu etatizarea și „masificarea” completă a turismului. Din rațiuni circumscrise de nevoia legitimării regimului, de construirea unui model propriu de coeziune socială, promovat și atent supravegheat de autorități și definit de imaginea „omului nou”, clasa politică a continuat demersurile începute la sfârșitul anilor '30. Modelul asumat a fost însă, după 1947, cel sovietic, cu încărcătura ideologică aferentă. Transformările intervenite pe plan instituțional și legislativ (înființarea, în 1948, a Confederației Generale a Muncii – Secția Turism și, în 1955, a Oficiului Național de Turism – Carpați, *Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 295* din 1951) au fost însoțite de o propagandă sistematică. Formă de recompensare a loialității, de înrădăcinare a atașamentului față de regim, de modelare a tineretului, turismul a fost, la nivel declarativ, una dintre prioritățile nomenclurii. Rezultatele au fost însă (dincolo de succesele grabnic proclamate de discursul oficial) cu totul modeste, sub aspect cantitativ și calitativ. Numărul turiștilor a rămas modest, iar „sociologia” lor arată mai degrabă o propensiune a nomenclurii decât a „clasei muncitoare” (teoretic, principala beneficiară a politicilor promovate de regim) pentru acest mod de petrecere a timpului liber. Condițiile de cazare și divertisment oferite de stat erau, în multe cazuri, cu totul improprii, criza economică postbelică făcea călătoria puțin accesibilă celor care dispuneau de mijloace materiale reduse, iar acomodarea muncitorilor, adesea puternic conectați la lumea rurală, cu insolita calitate de turist se făcea cu dificultate⁴⁷. Dacă, după 1960, au apărut schimbări în plan cantitativ (creșterea numărului de turiști), continua subordonare a domeniului unor scopuri extraeconomice, infrastructura deficitară și lipsa unor alternative la „voiajul de stat” au contribuit în prea mică măsură la ameliorarea calității „noii călătorii”.

Scurtele considerații de mai sus oferă un plan de lucru susceptibil de o dezvoltare pe termen lung și care poate presupune, desigur, colaborarea mai multor cercetători, fiind însă realizabil și în cadrul mai limitat al unui demers individual. Impactul estimat al unei asemenea inițiative este unul deloc neglijabil. Ea poate oferi date, interpretări și sugestii metodologice pentru domenii și direcții de cercetare diverse, de la cele „tradiționale” și până la cele mai recent intrate în sfera de interes a științelor umaniste și

⁴³ André Rauch, *Vacances en France...*, p. 97-112; Alain Corbin, *op. cit.*, p. 373-412.

⁴⁴ Adelina Oana Ștefan, *op. cit.*, p. 591.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 589-590.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 589.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 595-599.

sociale. Formarea unei culturi a *loisir*-ului și treptata sa „socializare”, locul turismului în peisajul mai larg al vieții cotidiene, definirea identității și alterității, limbajul simbolic asociat călătoriei, contextualizarea culturală a experienței sunt teme de interes pentru sociolog, istoricul culturii, ca și pentru cercetătorul preocupat de istoria socială. Relevanța sociologică a proiectului este conferită și de inventarierea identității călătorilor, a locurilor privilegiate de voiaj, a „timpului călătoriei”, a sociabilității asociate acesteia. Raportarea statului la turism, treptata sa legiferare și reglementare constituie subiecte care pot fi dezvoltate în linia istoriei instituționale. Istoria politică nu este, nici ea, lipsită de conexiuni cu tema de cercetare propusă, atât la nivel ideologic, cât și biografic. Preocupările istoricilor și sociologilor occidentali în domeniul propus oferă un cadru care poate asigura vizibilitatea internațională a demersului (prin publicații și/sau participări la conferințe în străinătate).

Etapele de urmat pentru realizarea obiectivelor propuse trebuie să includă, în primul rând, familiarizarea cu literatura de specialitate disponibilă, pentru o conturare precisă a stadiului cercetării, sub aspect factual și metodologic. Inventarierea cât mai completă a izvoarelor publicate și inedite, păstrate în bibliotecile și arhivele interne (Iași, București, Cluj-Napoca etc.), dar și externe constituie, de asemenea, o etapă necesară a cercetării. Publicarea unui prim inventar, a unei sinteze bibliografice a problemei, incluzând principalele surse și instrumente de lucru necesare, ar fi un rezultat dezirabil al acestor prime demersuri. Efortul de documentare, conturat pe baza premiselor deja enunțate, ar urma să dezvolte direcțiile de studiu propuse, luând în considerare caracterul multidisciplinar al cercetării, factura diversă și relativa disparitate ale izvoarelor, aspectele calitative, dar și cantitative (statistici privind investițiile, numărul turiștilor, veniturile rezultate din turism etc.) ale problematicii de abordat. Volumul impresionant al materialului induce, desigur, necesitatea unei selecții riguroase, bazate pe relevanța, dar și pe accesibilitatea surselor. Publicarea rezultatelor va avea în vedere atât editarea unor izvoare încă necunoscute (documente oficiale și familiale, corespondență personală), cât și redactarea unor materiale științifice care vor apărea în reviste indexate în baze de date internaționale sau vor face obiectul prezențierilor la conferințe și alte manifestări științifice. Redactarea unui volum final care va cuprinde o sinteză a rezultatelor, în toate aspectele subliniate mai sus, ar urma să definitiveze proiectul de față. Publicarea acestuia se va realiza la o editură prestigioasă din țară, asigurându-i-se, astfel, un grad ridicat de vizibilitate.

Planul de lucru propus poate suporta, desigur, reevaluări dictate de accesibilitatea și calitatea izvoarelor și a bibliografiei, de noile perspective deschise odată cu aprofundarea și nuanțarea tematicii cercetării și, desigur, de condiționările temporale. O anumită deplasare de accent dinspre *istoria călătoriei* către *istoria turismului* ca peisaj social distinct se va afla, desigur, printre prioritățile asumate⁴⁸. Cercetarea va detalia, în această direcție, factorii definitorii ai tranziției, contextul politic și social, dar și continuitatea sesizabilă la nivelul tipologiei voiajului și, respectiv, a asumării sale de către călător. Raportarea critică la izvoare va fi completată de surprinderea nuanțată a racordării cazului românesc la peisajul occidental, avându-se în vedere atât elementele comune, cât și cele specifice spațiului analizat cu precădere. Perspectiva dublă, sincronică și diacronică, asumată va încerca să contureze dezvoltarea călătoriei și turismului, ca „artă a prezentului”⁴⁹, în devenirea temporală.

⁴⁸ Pentru exemplificarea distincției dintre călătorie și turism, vezi Ilie Vulpe, Nicolae Mihai, *Un craiovean pe meridianele globului. Impresii de călătorie la cumpăna de veacuri XIX-XX*, Craiova, Editura Alma, 2007, 270 p.

⁴⁹ André Rauch, *Vacances en France...*, p. 287.

PAGES IN THE HISTORY OF ROMANIAN TOURISM. A PROJECT
(Summary)

Keywords: travel, literature, tourism, modernization, free time, holidays.

The paper focuses less on the history of tourism and rather on the appearance, development and multiplication of the factors that ensured the development of the latter in the modern period, going from railway or maritime to car or plane transportation. Modernized transport provides rapidity and independence to the tourist willing to travel longer and longer distances, in order to find out the new offers that were becoming accessible due to the development of the hotel and road infrastructure. Passive, relaxation tourism starts to replace sports tourism, while circuit tourism, which satisfied the best the visitors' curiosity, replaced leisure time tourism. Many of these achievements were possible due to governmental involvement in the states where tourism started to be understood as an important factor in the reviving of the economies, so affected by the wars. In such states, legislative measures were taken providing different facilities to the foreign tourists meant to make their vacations in those countries as attractive as possible, and ensuring thus a higher foreign currency intake, which will positively influence the balance of payments.

CĂTĂLINA MIHALACHE*

DELICTUL, CONFLICTUL, CULPA: STRATEGII DE SOCIALIZARE A ȘCOLARULUI ȘI A FAMILIEI SALE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

Copilăria din afara școlii

Amintirile despre școală aduc uneori în prim-plan cel puțin un episod tensionat care, pentru copilul¹ de atunci, a avut o altă semnificație decât cea preconizată de adulții din jurul său. Cui aparțin de fapt rememorările despre noi înșine, nu este întotdeauna ușor de spus. Copilul este o creație a maturului care a devenit între timp. Însușindu-și reprezentările și istorisirile martorilor care l-au cunoscut², înduioșându-se poate de amintirile lor despre acel copil, adultul își poate proiecta, retrospectiv, o copilărie din auzite³.

Reconstituirea unor fapte precum cele la care ne vom referi – momente de relaționare dificilă a copiilor cu lumea școlii – invită însă povestitorul mult mai aproape de registrul vârstei reale a celor implicați. La prima vedere, incidentele invocate pot părea simple decalaje de percepție sau fragmente minore din cotidianul de altădată. În unele cazuri, era vorba de reprezentatii explicit moralizatoare, atent regizate pentru a

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Ne vom permite în acest text o echivalare a copilăriei cu perioada de frecventare a școlii, ceea ce poate depăși, biologic, limitele acordate acestei vârste, dar corespunde unui anume mod de socializare/formare a elevilor, prin infantilizarea lor sistematică de către personalul didactic. În ce măsură această perspectivă întâlnește sau nu opiniile curente în studiile despre istoria copilăriei, se poate verifica parcurgând excelentul studiu de sinteză al Luminiței Dumănescu, *Introducere în istoria copilăriei. Trecutul unei discipline, de la Ariès la SHCY*, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *In Medias Res. Studii de istorie culturală* (Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2007, p. 21-42). Delimitarea cronologică a investigației noastre nu este categorică, lăsând sursele de informare să sugereze, tocmai prin coerența lor, o epocă ce cuprinde, în linii mari, ultimele decenii ale secolului XIX și prima jumătate a celui următor.

² Cei care au studiat diferitele modalități de relaționare între subspeciile memoriei umane, au observat că reprezentarea de sine a individului depinde, în mare măsură, de amintirile celorlalți: „[...] memoria este formată nu numai din colecțiile de evenimente pe care individul le-a trăit, ci și din amintirile altora mai în vârstă, cu care el conviețuiește” (vezi Ticu Constantin, *Memoria socială: cadru de definire și modele de analiză (I)*, în „Psihologia socială”, 7/2001, p. 140, care citează din lucrarea lui Edward Shils, *Tradiții*, 1981, p. 51).

³ Aceste observații au, pentru autoarea lor, un anume suport autobiografic. Deși au trecut atâția ani de când s-au petrecut respectivele întâmplări, mama încă povestește, aproape în aceleași cuvinte, scene amuzante sau nu, despre copilăria mea. Cu sau fără suportul unor fotografii din acele timpuri, mama poate repeta, cu aceeași emoție, toate întâmplările care au devenit un fel de repertoriu al evocării vârstelor mele timpurii, incluzând chiar mici poezii sau cântecele pe care eu le-aș fi „interpretat” cândva. Repertoriul s-a desprins de autor și așa am ajuns să povestesc eu însămi, celor apropiați, astfel de amintiri *despre*, dar nu *din* propria mea experiență de viață. Evocarea animă un copil pe care nu mi-l amintesc, dar încerc să mi-l închipui. Conținutul micilor istorioare de familie a ajuns mai puțin important decât actul repovestirii în sine, devenit o formă de comunicare verificată, inatacabilă, aptă să confirme o relație, nu un adevăr.

transmite copilului un mesaj anume. Reușita lor a depășit însă cu mult obiectivele propuse, lăsând impresii adânci și opțiuni de viață durabile. De cele mai multe ori, par să fi fost episoade cu impact negativ, care au indus celor în cauză vinovății inedite, neobișnuite în lumea lor de până atunci, pe care o puneau astfel la grea încercare. Uneori și familiile copiilor au fost confiscate de ofensiva disciplinară a școlii.

Documentele școlare oficiale nu lasă a se înțelege aproape nimic despre existența unor astfel de întâmplări, având un orizont narativ limitat, dictat de percepțiile normative ale adulților și de rutina instituțională. În presa vremii, în lucrările didactice sau în broșurile de popularizare a pedagogiei, ele sunt și mai puțin vizibile, fiind, în plus, oculte de anecdotică sapiențială consacrată, axată pe livrarea unor situații-model, cu posibile conflicte și rezolvări ale lor. În acest spațiu literar a apărut, pentru un timp, o formulă insolită, constând în mărturisiri solicitate unor „personalități” bine poziționate public. Ele păreau să fie mai mult niște depoziții atent depersonalizate și ajustate ideologic decât niște amintiri, contrazicând practic ideea de liberă participare, de confesiune, de trăire⁴.

Beletristica are și ea un aport în acest domeniu, propunând personaje excesive, de genul „domnișoarei Cucu”⁵, devenită în timp un reper clasic al evocării vieții școlare. Maria Roth (1913-1989), de pildă, amintindu-și o întâmplare din timpul liceului, spunea despre una din profesoare că „era un fel de domnișoara Cucu”, pentru că reclamase părinților un grup de eleve ce făcuseră „scandal în lojă”, la teatru. Părinții nu s-au lăsat convinși de ea, nici când au fost special convocați la școală, pentru a lua măsurile punitiv necesare⁶. La momentul respectiv, al întâmplării relatate, piesa încă nu exista. Apelul, bine definit, la acest personaj – „știi cum e, domnișoara Cucu din piesa *Steaua fără nume* [...] care merge la gară, «să nu vie fetele la gară», că nu știu ce”⁷ – era, în mod evident, o privire retrospectivă, de adult, asupra unui episod „colorat” o dată în plus prin trimiterea la binecunoscuta piesă de teatru.

Episoadele relatate, cu vervă și talent, de povestitorii consacrați ai literaturii române⁸ pot fi plasate mai curând în sfera ficțiunii, în ciuda elementelor autobiografice

⁴ O antologie a textelor de acest gen rezuma, în anii '60, un șir de biografii „pozitive”, dublate de amintiri care trebuiau să le confirme exemplaritatea. Personaje care s-au bucurat de recunoașterea regimului „democrat-popular”, în marea lor majoritate academicieni, rememora episoade-standard din viața de copil sărac, dar studios, recunoscător școlii care îi oferea o șansă de ascensiune profesională și socială. În ciuda intenției evident propagandistice, intervențiile lor preferau tonul patriarhal-moralist celui politic și militant, în formulări de genul: „iată de ce sfătuiesc pe tinerii mei cititori să învețe matematica la timpul potrivit” (vezi acad. Miron Nicolescu, în *Amintiri despre anii de școală*, București, Editura Politică, ediția a III-a, 1968, p. 134); „sfârșitul anilor de școală trebuie să te găsească stăpân măcar pe cunoașterea a două limbi străine” (vezi acad. Emil Petrovici, în *ibidem*, p. 156); „de câte ori întâlnesc câte un tânăr care nu poate să spună exact ce a făcut astăzi, nu poate să își justifice minutele, pe lângă care zilele trec fără să lase nici o urmă, simt o jenă penibilă” (vezi acad. Raluca Ripan, în *ibidem*, p. 200).

⁵ Cunoscutul personaj din piesa lui Mihail Sebastian, *Steaua fără nume* (1944), cu ajutorul căruia autorul construiește cea mai convingătoare descriere a unui orașel de provincie, sufocat de propriul său anonim.

⁶ Vezi Zoltán Rostás, *Chipurile orașului. Istoria de viață în București. Secolul XX*, Iași, Polirom, 2002, p. 370-371.

⁷ *Ibidem*, p. 371.

⁸ Vezi, de exemplu, *Clasicii români despre școala de odinioară*, ediție îngrijită de Virgiliu Ene, București, Editura Tineretului, 1966, 206 p. Aici au fost incluși I. Heliade-Rădulescu, C. Negruzzi, I. Ghica, I. Creangă, I. L. Caragiale, I. Slavici, Al. Vlahuță, Barbu Ștefănescu Delavrancea și Mihail Sadoveanu. Ca orice volum al vremii sale, nici acesta nu a putut scăpa de „justa” orientare propagandistică. Prefața semnată de Virgiliu Ene este foarte explicită în acest sens, încheindu-se cu certitudinea autorului că, „citind întâmplările acestea vechi, vom învăța să îndrăgim și mai mult școala noastră nouă, «principalul izvor de cultură și factor de civilizație» – cum o numește tovarășul Nicolae Ceaușescu în Raportul ținut la Congresul al IX-lea al PCR” (*ibidem*, p. 21). Aceeași idee de volum a fost reluată peste câțiva ani, într-o versiune mai sobră și mai bine

la care apelează. Aparținând profesioniștilor scrisului, trezește suspiciunea că au fost doar un alt prilej de etalare a măiestriei autorului decât de relatare fidelă a unor amintiri din viața de școlar.

Subiectul investigației noastre s-a conturat cu o anume dificultate. Foarte probabil, nu toți autorii rememorărilor despre școală au trăit suficient de intens astfel de incidente revelatorii, capabile să pună într-o lumină cu totul neașteptată reprezentările copilului despre rosturile învățământului, despre lume și despre sine. Paginile amintirilor „clasice” despre școală sunt destul de previzibile, dominate de mici evenimente extrașcolare, de portrete ale colegilor sau ale profesorilor, de reconstituiri secvențiale ale rutinei zilnice, de invocarea nostalgică a unor obiecte, spații și culori definitorii pentru viața fostului elev. Pot să redea foarte convingător „toată magia, toată intimitatea, tot acel straniu melanj de fericire și nostalgie, de imagini, de reminiscențe și de regrete care compune trama amintirilor din copilărie, din tinerețe și din școală”⁹. Chiar și atunci când își propun în mod explicit să reînvie o amintire școlară care le-a marcat toată viața¹⁰, povestitorii ating doar accidental acest registru, al incidentului aparent banal, dar cu urmări profunde.

Iată una dintre aceste rare confesiuni: o fetiță de șapte ani, care în pauza dintre lecții trebuia să iasă în curtea școlii și să se joace cu ceilalți copii, a fost în repetate rânduri admonestată că *nu* se juca, preferând să citească. Învățătoarea a pedepsit-o până la urmă, confiscându-i „corpul delict”, pentru că „în recreații nu se citește”. Ca urmare, fetița a învățat acea carte pe de rost, pagină cu pagină, oferindu-și în continuare bucuria unor lecturi imaginare și imposibil de pedepsit. Obiceiul de a memora cu maximă fidelitate informația relevantă i-a rămas și ca adult, contribuind serios la succesul studiilor și a carierei sale de mai târziu; și totul a plecat de la faptul că învățătoarea nu înțelesese că ea nu putea intra în jocurile celorlalți, fiind prea firavă¹¹. Citind, în schimb, o povestire pentru copii, participa fără nici o dificultate la minunatele aventuri ale fetei din carte. Pentru învățătoarea exasperată de cea mai inofensivă formă a nesupunerii, jocul nu putea fi decât fizic, colectiv, ușor de urmărit; practic, era o altă regulă de comportare în instituția respectivă, nu o formă de evadare din obligațiile zilnice ale școlarului. Refuzul fetei de se conforma a fost sancționat, dar nu chestionat, iar adultul, spre deosebire de copil, a pierdut o bună șansă de a a-și revizui evidențele.

Alteori, solicitările vieții școlare au provocat blocaje dramatice și de durată ale copilului incapabil să se adapteze, fiind copleșit de culpa sa. Garabet Ibrăileanu a povestit un astfel de episod din viața lui, rămas de neînțeles și ignorat de cei mari, dar care pe el îl epuizase și îl făcuse să evite școala luni de zile. În cuvintele sale, a fost „o mare suferință”. Faptul în sine poate părea rizibil unui adult, dar pentru copil a fost traumatic. Pentru că nu avea cu cine să-și pregătească prima lecție de clasă I, nu știa

argumentată, în *Cartea amintirilor. Din copilăria și tinerețea scriitorilor noștri*, antologie de C. Fierăscu și prefată de Gh. Ghiță, București, Editura Ion Creangă, 1973, 238 p. Aici apar și alți autori, cum ar fi I. Negruzzi, C. Hogaș, I. A. Bassarabescu, N. Iorga, G. Galaction, P. Istrati, Cezar Petrescu, V. I. Popa, L. Blaga și Ionel Teodoreanu. Motivația tomului a fost mai mult utilitară decât ideologică, volumul având și un mic grupaj de explicații pentru unii termeni mai puțin familiari copiilor. Prefața pune accent pe analiza genului literar memorialistic în diferitele sale opțiuni de redactare, însoțită de o scurtă incursiune în istoria literaturii române.

⁹ Vezi prefața semnată de Jean-Pierre Guéno, pentru volumul *Mémoire de maîtres, paroles d'élèves*, Paris, Libro, 2003, p. 5.

¹⁰ Cel puțin aceasta a fost solicitarea făcută de Radio France, în 2001, ascultătorilor săi. A rezultat o „recoltă” de 2.000 de scrisori, care furnizau fragmentele publicate în volumul citat, sub coordonarea aceluiași Jean-Pierre Guéno.

¹¹ *Ibidem*, p. 34-35.

cum să citească literele *i* și *u*. Orfan de mamă, încredințat unor rude îndepărtate și blocat de o emotivitate încăpățânată în fața străinilor, nu a putut primi nici un fel de ajutor. S-a „dus la școală plin de groază”, căci se știa vinovat fără scăpare și avea „profesor un popă mare, cârn, care zbiera grozav și bătea”. Spaima și boala de friguri l-au făcut să nu mai calce în școală câteva luni. Simpla apropiere de acel loc îi făcea rău: „pe lângă școala cu popa nu puteam trece de frică”¹². Poate tocmai pentru că nu a fost complet finisat și destinat publicării, textul rememorării sale a înregistrat cu destulă acuratețe dificultățile reamintirii. Cititorul poate fi astfel direct conectat la efortul povestitorului de a câștiga o tot mai mare siguranță în localizarea și identificarea personajelor¹³. Precizia cu care a relatat cauza acelei mari spaima de copil devine, prin contrast, un bun revelator pentru intensitatea cu care a trăit respectiva întâmplare. Spre deosebire de povestirea tinerei franțuzoaice, nu găsim aici o consecință imediată, imprevizibilă și de lungă durată a celor petrecute. Dimpotrivă, autorul a devenit apoi un școlar și un dascăl eminent, ba chiar un scriitor și critic literar important, luându-și din plin revanșa pentru primul său eșec în fața alfabetului. Dar, ca și în cazul fetei care refuza „să se joace”, drama personală a copilului incapabil să se conformeze regulilor vieții școlare depășea cu mult estimările celor din jurul său.

Într-o altă împrejurare, un elev persevera în confruntarea aparent perdantă cu profesorii inflexibili, care nu sesizau cât de mult efort și dedicație investise, timp de câțiva ani, pentru a-i impresiona. Rememorând sumar anii săi de școală, lingvistul Alexandru Graur a ales să povestească doar lupta sa cu limba latină¹⁴, serios îngreunată de războiul din 1916-1918, de ocupația germană și de schimbarea anuală a profesorilor. Învățase manualele înainte de începerea școlii, se perfecționase atât de mult în traduceri dificile și recitări atente încât și-a permis să greșească intenționat, pentru a verifica capacitățile examinatorului său. Într-adevăr, acesta nu a observat că era, la rândul său, testat de cel pe care îl examina. Mai mult, unul dintre profesori l-a sancționat exagerat

¹² Vezi Garabet Ibrăileanu, *Adela. Amintiri*, București, Editura Minerva, 1985, p. 140. Fragmentele reunite sub numele de „amintiri” au fost scrise în 1911, în forma unor scrisori imaginare, care nu erau destinate tiparului. Au fost totuși publicate postum (Ibrăileanu s-a născut în 1871 și a murit în 1936) în „Adevărul literar și artistic” din noiembrie-decembrie 1937 și ianuarie 1938 (*ibidem*, p. 131, 170).

¹³ Într-un pasaj anterior își amintea că, „atunci când am ajuns la 7 ani, m-au dat la școală la Bacău”. El leagă inițial episodul cu cele două litere buclușe de școala din Roman, unde a fost lăsat în gazdă la o rudă îndepărtată (*ibidem*, p. 139). După ce descrie acest incident, revine asupra locației: „[...] dar acum îmi vine o îndoială: nu cumva după aceasta am fost la școală la Bacău? Căci dacă aș fi fost la Bacău întâi, aș fi știut pe *i*, *u*” (*ibidem*, p. 140). Invocând prea dese schimbări din copilăria sa timpurie, pe urmele tatălui care se angaja temporar la diferite moșii, pare să se fi resemnat, pentru moment, cu lipsa de precizie a rememorării. Dar următoarele rânduri atestă continuarea efortului său de regăsire – „acum pare că-mi amintesc mai bine”. Cheia rememorării pare să fi fost invocarea unor personaje cândva familiare și a unor întâmplări încântătoare. Recapitulând sumar întreaga epocă, el s-a desprins cu totul de episodul traumatizant al primei lecții neînțelese, afirmând că, „în vremea cât am stat la acea gazdă, nu e nimic de amintit – nimic important” (*ibidem*). Este un alt fel de trecut, diferit de faptul deja banal pentru adultul care scrie și care ține la ideea că acel copil învăța foarte bine. Această ultimă notație pare mai mult o deducție retrospectivă, de vreme ce a fost urmată de precizarea că „în școala primară și în gimnaziu am fost întotdeauna cel mai bun din școală” (*ibidem*, p. 140-141). Scrutând totuși cu mai multă atenție tabloul acelor ani, și-a amintit de grădina gazdei, de jocurile din livadă, de pasiunea sa pentru zmeie și, treptat, de tot mai multe detalii. Surprins el însuși de aceste reveniri, s-a corectat: „spuneam mai sus că nu prea am ce spune despre această epocă. Dar văd că-mi vin în minte multe lucruri” (*ibidem*, p. 141). Citind paginile următoare, putem observa însă că nu „lucrurile” îl ajutau să-și regăsească amintirile, ci sentimentele care l-au animat cândva cu o deosebită intensitate. În ciuda luptelor cu propria memorie, autenticitatea relatării nu este niciodată integrală, căci un copil nu și-ar fi putut verbaliza la fel de convingător trăirile („multă melancolie mi-a produs acel zmeu”). Noi nu mai putem vedea copilul, decât prin cuvintele maturității sale.

¹⁴ Vezi povestirea semnată de academicianul Alexandru Graur (1900-1988), *Cum am învățat latinește*, în volumul citat, *Amintiri despre anii de școală*, p. 63-65.

pentru un singur cuvânt tradus corect, dar altfel decât ar fi voit el. Din această competiție lipsită de glorie, elevul nu a câștigat aprecierea dascălilor săi. S-a convins că nici nu va reuși să obțină recunoașterea dorită, dar a acumulat suficiente cunoștințe pentru a-și alege corect viitoarea carieră, la Facultatea de Litere. Triumful adolescentului asupra propriului său imaginar de școlar conștiincios a fost complet, de vreme ce și-a depășit cu brio foștii profesori și nici unul „n-a bănuț ce rol a avut în determinarea carierei”¹⁵ sale. În cei patru ani de liceu încercase, fără succes, să fie un adult în miniatură, așa cum o cerea respectiva instituție, căutând să devanseze și să supra-onoreze cerințele școlii. Abia în final, sigur pe cunoștințele sale, a renunțat discret la rolul său obedient, schimbând în secret rolurile: și-a examinat examinatorul, negându-i astfel autoritatea.

Alteori, tensiunea unui astfel de conflict între perspectiva elevului și cea a educatorului său poate lua un aer ușor amuzant, chiar pentru „inculpatul” care își readuce în minte respectivul episod. În memoriile sale, Cecilia Cuțescu-Storck (1879-1969) nota un astfel de incident, pe care l-a trăit ca elevă începătoare internă, la Școala Centrală de Fete din București. Este interesant de observat că ea și-a amintit despre sine *povestind* familiei această întâmplare, nu trăind-o. Surorile o întrebaseră ușor ironic: „Dar cu pictura ta ce mai faci la școală?” Fetița a răspuns, încântată să povestească despre „pățaniile sale”, cu dorința evidentă de a le impresiona. Mica întâmplare nu avea de fapt nimic spectaculos pentru cei mari și poate nici pentru scriitoarea de mai târziu nu ar fi fost ceva atât de dramatic și „de ținut minte”. Dar pentru fetița de atunci fusese prilejul unei emoții intense, strâns legate de marea sa înclinație artistică, care a însoțit-o și în viitor.

Pasiunea sa pentru desen o făcea să iasă pe furiș din clasă și să se refugieze în sălile goale ale școlii, unde putea desena fericită, „pe hârtie, pe mici bucăți de cartoane sau pe geamuri, visând ca o regină din povești”¹⁶. Pentru ea, clopoțelul care anunța recreația dădea startul muștrărilor de conștiință. Trebuia să se strecoare repede pe coridoarele pustii și să se alăture celorlalți copii, ascunzându-și stângaci desenele proaspăt schițate. Spaima de a nu o întâlni tocmai atunci pe directoare s-a împlinit până la urmă, în detaliu. Fetița tremura, directoarea era „impunătoare”; scurta anchetă („ce cauți dumneata la ora aceasta pe aici?”) a dat imediat rezultate și în liniștea deplină, fără martori, a judecății binemeritate, mica delincventă asculta condamnarea, „cu inima înghețată”. A fost doar o amenințare, care părea amuzantă celor neinițiați¹⁷ și, în plus, nici nu fost pusă în aplicare. Spaima a fost însă mare („parcă aud și acum tăioasele cuvinte”¹⁸) și a dus la încetarea exercițiilor ilicite de pictură, cel puțin pentru un timp. Din nefericire, fetița nu își regăsea plăcerea jocului cu ceilalți, iar tristețea care o izola de restul elevelor provoca, la rândul ei, o respingere din partea acestora; colegele o „socoteau mândră” și „încrezută”, așa că „își băteau joc” de pictura ei și de ceea ce o făcea să fie altfel¹⁹. Întâmplarea nu a fost interesantă nici pentru auditoriul său de atunci, nici pentru ceilalți protagoniști. Fetița a perseverat totuși în opțiunea sa, conformându-se regulilor și transformându-și culpa într-o formă specială de școlarizare²⁰, apoi într-un mod de viață.

¹⁵ *Ibidem*, p. 65.

¹⁶ Vezi Cecilia Cuțescu-Storck, *Fresca unei vieți*, București, Editura Vremea, 2006, p. 21.

¹⁷ Directoarea ar fi spus: „dacă mai desenezi în orele de matematici, nu-ți vei mai revedea familia o lună întreagă”, frază la care surorile sale – care erau eleve externe și nu își imaginau gravitatea unor astfel de pedepse – „au izbucnit în râs”. Dar, în internat, aplicarea unor astfel de interdicții era o adevărată tragedie și când se citea lista celor pedepsite, între fete erau „numai plânsete” (*ibidem*).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 22.

²⁰ Familia a fost, până la urmă, impresionată de pasiunea sa și a îndemnat-o să urmeze, de la 18 ani, școala de artă de la München, apoi alte stagii de studiu în Europa. A devenit o cunoscută figură a vieții artistice

Momentul de tensiune, de impact imprevizibil cu instituția școlară, pare să genereze, de preferință, opțiunea pentru o profesie care continuă cumva experiența de elev. O remarcabilă carieră de profesor universitar, specializat chiar în pedagogie, a început, de exemplu, cu o urecheală în școală. Așa își amintește Stanciu Stoian (1900-1984) primele sale zile de elev, când corecția aplicată l-a făcut să fugă un timp de la ore. Dar în acele zile de frondă, părinții l-au surprins jucându-se cu fratele său „de-a școala” și s-au amuzat de felul în care el imita ceea ce înregistrase: catedra învățătorului, banca școlarului, lecția și, la sfârșit, muștrului. Cei mari au râs, fratele mai mic, care jucase rolul elevului, a plâns, iar el rămânea foarte nedumerit de atitudinea celor din jur, convins că a „procedat după toate regulile”. Fiind „contrariat de atitudinea părinților”, nu a găsit altă rezolvare decât să se întoarcă a doua zi la școală²¹, probabil pentru a se asigura de veracitatea propriilor reprezentări.

Un caz aparte al tensiunilor aduse de școală în viața copilului se leagă de anii marilor persecuții etnice ori sociale din preajma celui de-al Doilea Război Mondial și de mai târziu. Pentru mulți copii, școala a fost locul unde li s-a impus brutal apartenența la o identitate colectivă infamantă, de a cărei existență poate nici nu aveau cunoștință până atunci. Agresiunea a mers până la excluderea totală din școlile de stat (în cazul evreilor, între 1940 și 1944); sau, mai târziu, până la exmatricularea pe un timp limitat ori la interzicerea accesului într-un segment mai prestigios al învățământului public (pentru copiii familiilor persecutate de regimul comunist).

Rememorând copilăria sa din anii '30, Serge Moscovici nota că a mers pentru prima oară la o școală ebraică din Cahul, unde tatăl său îl înscrisese „pur și simplu pentru că voise, ca majoritatea părinților, să mă protejeze de neplăcerile antisemitismului la care erau adesea expuși copiii în școlile publice”²². A urmat apoi o altă școală evreiască, din Galați, tot din dorința familiei de a-l proteja de „mascarada antisemită”. Dar, de această dată, chiar uniformă liceului îi denunța identitatea celor interesați, care îl așteptau, în bandă, chiar „lângă ieșirea din liceu”²³. În București, frecventând timp de un an cursurile unui liceu industrial, era cu totul expus presiunii

---

românești din prima jumătate a secolului XX, remarcându-se atât în domeniul picturii, cât și în sculptură sau în amenajări arhitecturale. A fost și profesoară la Școala de Belle Arte din București (1916-1947).

²¹ Vezi povestirea lui Stanciu Stoian, *N-am încetat niciodată de a fi școlar*, în volumul citat, *Amintiri despre anii de școală*, p. 220.

²² Vezi Serge Moscovici, *Cronica anilor risipiți. Povestire autobiografică*, Iași, Polirom, 1999, p. 28.

²³ *Ibidem*, p. 86, 87. Și alții au invocat, în mod independent, aceleași scene. Întrebat dacă își amintește „întâmplări mai deosebite din anii de școală elementară”, Jules Gropper (1895-1983), care locuia pe atunci în București, mărturisea: „[...] se întâmpla un singur lucru. Când ieșeau elevii de la școală, le era frică de bătaie de la elemente românești care pe atunci făceau discriminare. «Mă jidane, mă». Ori bătaie, ori îl scuipa, îl înjura” (vezi Zoltán Rostás, *op. cit.*, p. 72). De remarcat că experiența sa data din primii ani ai secolului XX, mult înainte de legile rasiale. Astfel de incidente nu se produceau numai în București, ci și în Orșova, în timpul stăpânirii austro-ungare. Gabriela Stern (născută Spieller, în 1910) își amintea că „în clasa a doua m-au lăsat corigentă la geografie și istorie, pe motiv că eram evreică” (vezi Smaranda Vultur, coord., *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi*, Iași, Polirom, 2002, p. 104). Atitudinea ostilă sau cel puțin lipsită de înțelegere pentru specificul modului de viață din comunitățile evreiești pare să fi fost o constantă a instituțiilor publice din România. În primele școli primare de stat (deschise după 1860), în care au fost primiți și unii copii evrei, „băieții ședeau cu capul neacoperit, frecventau școala și sâmbăta, chiar dacă nu scriau, ceea ce era un lucru greu acceptabil pentru mulți din târg”. Această atitudine a determinat chiar și așezările evreiești modeste să-și organizeze școli proprii (vezi I. Kara, *Obștea evreiască din Podu Iloaiei. File din istoria unui «ștetl» moldovenesc*, București, Editura Hasefer, 1990, p. 53). Unii copii optau totuși pentru școala de stat, din dorința părinților de a le ușura acomodarea cu lumea românească și de a-i scuti de unele discriminări ulterioare, mai subtile, dar nu mai puțin importante: de exemplu, „pentru a evita greul examen de absolvire a cursului primar, ce se desfășura la o școală publică, ai cărei învățători nu erau lipsiți uneori de concepții șovine” (*ibidem*, p. 55).

antisemite din școală, ca și ceilalți doi colegi evrei din clasă²⁴. Profesorul care îi spunea, „cu chipul crispat de furie” și cu o privire agresivă, că „n-ai să reușești niciodată nimic în viață”²⁵, îl îngheța de spaimă. A urmat excluderea din acea școală „românească” (1940), ceea ce i-a lăsat „o profundă neîncredere față de legi și instituții”²⁶. Practic, pentru el școala a rămas un echivalent al suferinței de a fi evreu în România acelor ani.

Peste tot în țară, elevii evrei au pățit la fel și acest lucru a rămas, de obicei, definitoriu pentru rememorarea anilor de școală de atunci. Despre momentul excluderii, care i-a afectat chiar și pe copiii de grădiniță, Iosif Singer (născut în 1936, în Lugoj) mărturisea că a fost „prima mare durere” din viață pe care și-o poate aminti. Copilul de cinci ani mergea singur pe stradă, plângând. Celor care îl întrebau, mișcați, ce a pățit, le răspundea: „m-au dat afară de la grădiniță, că sunt evreu”²⁷. Un alt copil evreu, care se afla pe atunci la o grădiniță administrată de maici catolice²⁸, își amintea cum participa, ca și ceilalți, la serbările organizate cu ocazia sărbătorilor creștine. Fără a considera acest fapt o discriminare, copilul înregistrase acut o anume formă de injustiție, într-un registru pe care, foarte probabil, adulții nu îl puteau resimți la aceeași dimensiune: „ceea ce m-a deranjat a fost faptul că eu n-am primit niciodată un rol mai deosebit”, care i-ar fi îngăduit să poarte și ea „toaletele acelea mai frumoase”²⁹.

Chiar fără excluderea efectivă din învățământ, acei ani au produs multe drame anonime. Copiii persecutați li se refuza tacit aplicarea corectă a normelor școlare cotidiene, fiind agresați³⁰ chiar de cei care ar fi trebuit să îi „învețe” corectitudinea, inclusiv în ceea ce privește recunoașterea meritelor personale. Tibor Neuman (1920-2000), tot din Lugoj, își amintea că atunci când a terminat școala, în 1939, a fost al doilea din clasă. Ceea ce ar fi trebuit să fie un fel de premiere a constat doar în citirea publică a numelor celor de pe primul și de pe al treilea loc, pentru că „s-a spus că locul doi nu există”. Nimeni nu a recunoscut deschis că omisiunea se datora faptului că el era evreu, dar toată lumea a înțeles. Colegii lui nu au vrut să adere la această nedreptate și au protestat, dar „nu a ajutat cu nimic, pentru că tot așa a rămas”³¹. Tinerii nu puteau să accepte că profesorii înșiși se supuneau altor reguli decât celor afișate pentru elevi.

La un deceniu după această întâmplare, o elevă premiantă din Iași, catolică de această dată, absolvea bacalaureatul de o manieră cu totul neașteptată pentru ea și pentru toate colegile sale de clasă, fiind devansată de fiica unui angajat al Poștei, „comunist notoriu”. Tânăra, „derutată, decepționată, revoltată”, știa că tatăl ei „nu era membru de partid, ba mai mult, avea «probleme»”, dar tot nu se aștepta la așa ceva. Ca o compensație simbolică (sau o formă de liniștire a propriei sale conștiințe?), diriginta a venit special acasă la ea, să o asigure că „moral rămăsese șefa promoției, dar că anumite considerente extrașcolare au cântărit în cumpănă mai greu, față de criteriul pur valoric”. Pentru eleva de atunci, era un moment când părăsea definitiv vârsta inocentă a copilăriei³².

²⁴ Vezi Serge Moscovici, *op. cit.*, p. 104.

²⁵ *Ibidem*, p. 106.

²⁶ *Ibidem*, p. 121.

²⁷ Vezi Smaranda Vultur, *op. cit.*, p. 329.

²⁸ Este vorba despre Eva Reisz născută, în 1940, în Lugoj, cu numele de familie Mizrahi.

²⁹ *Ibidem*, p. 389.

³⁰ Tibor Neuman își amintea că, în ultimii ani de școală, profesorul de matematică venea la școală cu un revolver, pe care îl așeza ostentativ pe catedră, înainte de a-l invita să spună lecția: „Hai, jidane, să răspunzi!” (*ibidem*, p. 146).

³¹ *Ibidem*, p. 146-147.

³² Vezi Rodica Weidner-Ciurea, *Iașul copilăriei mele*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2002, p. 283-284.

Era, deja, timpul ca alte generații de copii să fie expuși la agresiuni de neînțeles. În iarna anului 1952, eleva Stoenescu Lăcrămioara din clasa a V-a, al cărei tată fusese arestat, iar restul familiei deportată din Giurgiu în nordul Moldovei, era exmatriculată de la școala din Fălticeni, ca „dușman al poporului”. După mărturisirile sale, a fost „cea mai cumplită zi din viața mea. Umilința aceasta m-a marcat întreaga viață. Eu, un copil bun, premiant în toți anii, să fiu obligată să părăsesc clasa în fața copiilor și a profesoarei?” Copilul și-a trăit din plin drama, mult peste de estimările adulților. A scris, în secret, și o poezie de protest intitulată *Dușman al poporului*, fiind convinsă că va „rămâne cu patru clase primare”³³ pentru tot restul vieții sale. Această lovitură i-a mobilizat însă voința, a ajutat-o să învețe în continuare de una singură și să absolve examenele de intrare în următorul an școlar. Perseverența a rămas definitorie în viața sa, făcând-o să depășească alte interdicții, să urmeze Facultatea de Litere și să opteze apoi pentru cariera didactică.

Educarea copiilor pentru orgoliile adulților

Prin natura lor, documentele produse și stocate de administrația școlară nu au cum să înregistreze acele discrete dar profunde trăiri pe care instituția le provoacă elevilor. Ele pot reda însă un orizont disciplinar aparte, unde culpele și justa distribuție a pedepselor aferente sunt minuțios urmărite. Majoritatea cazurilor cotidiene de încălcare a unor reguli scrise sau a unor cutume tacite nu este înregistrată nicăieri, fiind obiectul unor negocieri nesfârșite, directe, între toți actorii lumii școlare. Activitatea zilnică a profesorilor și a dirigintilor este, în mare parte, devotată acestei jurizări permanente, simultane și spontane a tuturor defecțiunilor din comportamentul elevilor. Școala nu ar putea practic exista fără îndeplinirea acestei obligații primare, de identificare și de sancționare imediată a tuturor devierilor de la idealul său de funcționare. Astfel se alimentează o rutină general acceptată de toate părțile implicate, redefinindu-se continuu o întreagă specie de „micropenalități” specifice³⁴.

Multe dintre acțiunile disciplinare și justițiar pe care le îndeplinesc zilnic, fără a cunoaște de multe ori percepțiile elevilor sau consecințele lor pe termen îndelungat, nu sunt percepute de adulți ca fiind „evenimente” demne de o consemnare distinctă. Excepția care a produs totuși astfel de documente nu se leagă neapărat de gravitatea faptelor, ci de nevoia descrierii lor, alimentată de o comandă ierarhică instituțională, de

³³ Vezi Lăcrămioara Stoenescu, *Copii – dușmani ai poporului*, București, Editura Curtea Veche, 2007, p. 86-87.

³⁴ Reluăm aici, fără a insista asupra potențialului său interpretativ, cunoscuta formulă a lui Michel Foucault, care observa că, „în centrul tuturor sistemelor disciplinare, funcționează un mic mecanism penal”; mai exact, că „în atelier, la școală, în armată domnește o întreagă micropenalitate legată de timp (întârzieri, absențe, întreruperi ale lucrului), de activitatea propriu-zisă (neatenție, neglijență, lipsă de zel), de comportament (lipsă de politețe, nesupunere), de discurs (vorbărie, obraznicie), de corp (poziții «incorecte», gesturi nepotrivite, murdărie), de sexualitate (lipsă de pudoare, indecență)” (vezi Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, traducere de Bogdan Ghiu, București, Humanitas, 1997, p. 258-259). Observațiile sale au fost provocate de regulamentele foarte amănunțite ale școlilor iezuite din secolele XVII-XVIII, dar își probează din plin relevanța pentru realitățile curente ale școlii publice din secolele următoare. De exemplu, un „regulament de purtare pentru elevii școlilor elementare și medii”, adoptat în 1950 de Ministerul Învățământului din România, specifica între obligațiile elevilor următoarele: „să stea corect în bancă în timpul lecției, să asculte atent explicațiile învățătorului ca și răspunsurile colegilor, să nu vorbească și să nu aibă preocupări în afara lecției (art. 7); să salute, sculându-se în picioare, pe învățător sau profesor și pe director, atât la intrarea cât și la ieșirea acestora din clasă (art. 10); să se ridice când este întrebat și să se așeze la loc numai cu încuviințarea învățătorului sau profesorului. Când vrea să răspundă sau să întrebe ceva, să ridice mâna (art. 11)” (vezi „Buletinul Oficial al Marii Adunări Naționale”, nr. 16, din 22 februarie 1950, p. 249).

intenția supra-pedepsirii unor vinovați sau de dorința de justificare a uneia dintre părți, prin armele specifice adultului; adică prin scris. Într-un dosar al Inspectoratului Școlar Iași, din 1914, putem găsi, de exemplu, ecoul unei astfel de înregistrări excepționale; în nu mai puțin de patru pagini se dezbate aici neașteptatele probleme provocate de faptul că o elevă de clasa a IV-a și-a pierdut „căciulița”³⁵. Incidentul se petrecuse în noiembrie 1914, dar a fost analizat de autorități până în ianuarie 1915, implicând și o decizie a inspectorului regional³⁶. Expunerea directoarei ar fi trebuit să contabilizeze toate episoadele semnificative provocate de acest fapt. În realitate, textul său cuprindea doar câteva secvențe direct referitoare la elevele implicate, cărora le omitea și numele, trecând curând la adevăratul obiect al disputei: un conflict de autoritate între adulți, respectiv între reprezentanții școlii și cei ai familiei. Ceea ce, la prima vedere, părea să fi fost miza litigiului, era, în realitate, un fapt destul de banal, supradimensionat tocmai prin aceea că „inculpada” a încercat, zile în șir, să-și ascundă vinovăția. Abia după îndelungi stăruințe și interogări³⁷ s-a aflat despre autoare că era „o colegă cu păgubașa, elevă venită de trei luni în școală [și care] mărturisi că dăduse căciulița în sobă, pe care o umpluse în urmă cu lemne așa că arzând să piară orice urmă”³⁸. Explicația acelei fetei trimitea în lumea aparent atemporală și neinstituționalizabilă a copiilor, pe care directoarea o intuise corect, reflectând într-un pasaj unicitatea, subiectivismul și acuitatea trăirilor „vinovatei”. Poate de aceea a acceptat explicația, deși cu o ușoară reținere, de adult suspicios la mărturia unui copil: „[...] motivul care a îndemnat-o să facă această faptă este – *după spusa ei* (s.n.) – că colega [sic!] sa nu voia să vorbească cu ea, o brusca etc.”³⁹. Din punctul său de vedere, copilul în culpă a fost prompt și suficient corectat: „[...] i-am făcut morala cuvenită, arătându-i în același timp cum se pedepsesc în lume asemenea oameni”⁴⁰.

Dar rețeta clasică a corecțiilor administrate în școală nu a avut efectul dorit și pentru familia celeilalte eleve. La doar câteva ore după incident, directoarea primise deja o scrisoare de la mama elevei păgubite, prin care i se imputa, „în termeni puțini cuviincioși, cele întâmplate”⁴¹. După identificarea vinovatei, directoarea s-a grăbit să o

³⁵ Caz destul de puțin întâlnit în dosarele școlare, care evită de obicei proza extinsă, axându-se pe date tehnice și financiare, însoțite de scurte notițe și minimale rapoarte de situație. Păstrarea unei serii de acte cu un conținut narativ este și mai puțin probabilă, de obicei conservându-se doar o piesă, din care se poate eventual deduce existența altora, pe aceeași temă. În afara cunoscutelor procese-verbale de inspecții școlare sau a unor instrucțiuni pentru buna îndeplinire a unor activități excepționale (serbări, examene, selectarea unor elevi pentru a fi trimiși în colonii școlare sau la anumite concursuri ș.a.m.d.), paginile de „povestire” care au supraviețuit birocrăției școlare, mai ales din secolul XIX și din prima jumătate a secolului următor, sunt o excepție. Ele se leagă, de obicei, de relatarea unor stări conflictuale după o formulă predictibilă, ce cuprinde prezentarea părților, desfășurarea incidentelor incriminate, enumerarea argumentelor și a contra-argumentelor, inevitabile pasaje moralizatoare și o finalitate administrativă oarecare. Adevărul celor descrise este, fără îndoială, mai puțin accesibil cititorului, fiind drapat, dincolo de subiectivitatea aprecierilor, în tiparul narativ acceptat (vezi, pentru analiza modului de construcție a unei depoziții de uz judiciar, lucrarea lui Natalie Zemon Davis, *Ficțiunea în documentele de arhivă*, București, Editura Nemira, 2003, 269 p.).

³⁶ Vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași (DJANI), fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 6/1914, filele 158, 159 f.-v., 160.

³⁷ Directoarea se descrie auto-laudativ, pentru că îndeplinise o sarcină de adevărat polițist: „cercetai cu deamănuntul împreună cu servitorii (!)” și, la sfârșitul câtorva zile de investigații, „descoperii după multă muncă autoarea acestui fapt” (*ibidem*, fila 159 f.).

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, fila 159 v.

⁴⁰ *Ibidem*. În transcrierea documentului, am încercat să păstrăm exprimarea originală, deși poate să pară incorectă sau incompletă cititorului de azi. Am adăugat doar câteva virgule, acolo unde erau absolut necesare.

⁴¹ *Ibidem*, fila 159 f.

cheme la școală pe respectiva doamnă, „căreia i se expuse faptul până la sfârșit și i se arată cât a fost de nedreaptă când a scris scrisoarea”. Abia atunci chestiunea a părut definitiv tranșată, iar onoarea instituției și a conducerii sale restabilită. Mama fetei „își ceru scuze rămânând să fie despăgubită cu costul căciuliței de către părinții făptuitoarei”⁴². Cele două paliere ale vinovăției, așa cum se definea ea din perspectiva adulților/educatorilor – distrugerea unei proprietăți private și atacul la autoritatea școlară – păreau la fel de bine rezolvate.

Ceea ce a perturbat mult mai grav ordinea aparent restabilită a fost, din nou, acțiunea incontrollabilă a copiilor. Directoarea a fost atât de indignată de cele petrecute, încât a omis să explice detaliat cu ce au greșit, concret, elevele clasei a IV-a. Se pare că ele au comentat, pur și simplu, cele petrecute, vehiculând unele informații/speculații suplimentare. În raportul său, directoarea amintea doar că „de exemplu, mai înainte ca eu să fi aflat, se știa printre elevele acestei clase că tatul păgubașei îmi scrisese o scrisoare batjocoritoare, dar pe urmă o rupsese soția sa și apoi în urmă mama elevei mi-a scris acea scrisoare de reproș etc.”⁴³. Această ultimă acuzație a directorului nu se referea, în realitate, la o faptă anume, ci la statutul special pe care eleva respectivă îl avea în mica lume a clasei sale, ceea ce îi îngăduia o atitudine insuficient de prevenitoare față de autoritățile școlare. Intriga întregii povestiri s-a alimentat din deducția insinuantă a directorului: eleva, pentru că era fiica unor părinți ceva mai răsați decât majoritatea celorlalți, își permitea un comportament deplasat, căci putea „fi privită ca una ce i s-ar putea trece multe cu vederea, ba chiar poate și insultele aduse de părinții ei profesoarei”⁴⁴.

Fraza era, în realitate, mult mai amplă și mai incoerentă, sugerând maxima implicare emoțională a autoarei și oferind partea cea mai bombastică a pledoariei pentru susținerea punctului său de vedere. De la o simplă speculație de comportament *probabil*, autoarea trecea în registrul *culpei* indiscutabile, pe care o transfera din nou, din zona *faptului* minor, în cea hiperbolizantă a *fenomenului* de corupție morală, profetizând eșecul întregii educații și viitorul sumbru al copilului; aceeași tiradă revenea apoi în derizoriu, prin expunerea corecției pe care directoarea i-o aplicase vinovatei pentru delictul de atitudine. Expunerea atinge, în sfârșit, obiectul principal al raportului, superiorilor cerându-li-se să se pronunțe dacă soluția aleasă de director era corectă sau nu: ca „pedeapsă morală”, eleva a fost exclusă dintr-o secvență a serbării școlare ce se pregătea pentru Crăciun⁴⁵. În treacăt, se amintea că incidentul a provocat discuții și în cancelarie, nu toate educatoarele fiind de acord cu sancționarea elevei. Nu era însă un aspect neglijabil, căci a dat și mai multă gravitate deficitului de autoritate resimțit de director; o dată în plus, transfera conflictul din lumea copiilor în aceea a maturilor.

Ultima parte a expunerii sale relua argumentația în favoarea pedepsei hotărâte pentru *adevărată* vinovată, expunând practici disciplinare și punitive curente, bazate

⁴² *Ibidem*, fila 159 v.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Pentru a proba scriitura autoarei, serios afectată de afrontul suferit, redăm integral fraza originală: „Eleva aceasta e fiica unui Domn mecanic de la fabrica de tutun din localitate și deci printre colegele ei de școală cari în majoritate sunt copii de oameni nevoiași poate fi privită ca una ce i s-ar putea trece multe cu vederea ba chiar poate și insultele aduse de părinții ei profesoarei și atunci pentru a nu lăsa în fața elevelor persoana educatoarelor batjocorită cum le vine la îndemână unor părinți cari nu-și dau samă ce consecințe rele lasă în sufletul copilului lor lipsa de respect către ceea ce ar putea să rămâie sfânt pentru copil, am crezut potrivit să aplic acestei eleve o pedeapsă morală: să o scot dintr-un joc ce se pregătește cu elevele pentru serbarea școlară de la 23 Decembrie c[urent]” (*ibidem*).

aproape exclusiv pe controlul fizic și verbal al relaționării profesorilor cu elevii⁴⁶. Drept argument final, autoarea transla definitiv falsa dispută pornită de la distrugerea unei „căciulițe”, într-un domeniu discursiv inatacabil, cel al „bunecuvinței” și „al respectului față de profesor”, al „prestigiului nostru de educatoare [...] în fața copilului”⁴⁷. Ultima formulare, ecou al textelor educative curente, era însă și cea mai puțin legată de cele realmente petrecute. Copiii deveneau astfel simple pretexte și vehicule ale conflictelor de autoritate între adulți; directoarea mărturisea, de altfel, că a cerut elevei „să-și ceară scuze pentru necazul ce mi l-au pricinuit părinții ei (s.n.)”⁴⁸.

Pe acest document, inspectorul a pus o rezoluție favorabilă⁴⁹, urmată, la câteva săptămâni, de un act aprobativ special, în care își expunea pe larg punctul de vedere. Alte documente nu se regăsesc în respectivul dosar, astfel încât acuzațiile aduse elevei respective par și mai dificil de susținut. Nici unul din cele două acte inculpante nu este însoțit de o copie după scrisoarea injurioasă acuzată de directoare. Caracterizarea progresiv defavorabilă a elevei nu a fost susținută de surse concrete nici în documentul, mult mai acuzator, emis de inspectorat. În schimb, referirea la canonul pedagogic în uz a fost aici mult mai extinsă, tinzând să dea incidentului un caracter simptomatic, iar soluțiile alese de directoare o virtute profilactică. Seria evenimentelor incriminate a fost aproape complet ignorată în această relatare, care nu mai condamna persoane, ci „vicii”, ajungând să invoce ca argument decisiv menirea supremă a școlii, aceea de a depista și a combate cât mai de timpuriu toate „relele” morale⁵⁰.

Nu atât finalitatea, cât mijloacele „de luptă” utilizate de dascăli în campania lor de perpetuă corectare a celor din jur provocau frecvente îndoieli și contestații. Sau, cel puțin, erau invocate, ca pretexte pentru disputele aprinse între adulți, puse însă pe seama copiilor. Un alt dosar al administrației școlare, din aceeași regiune și din aceeași

⁴⁶ Supra-justificarea sa ne oferă o nouă mostră a practicilor disciplinare din epocă, atunci când specifică, cu regret, că „această copilă, nefiind direct eleva mea, pe care având-o zilnic în ochi, aș fi putut-o pedepsi moralicește poate chiar cu mai mult folos pentru ea, fie prin lipsa de atenție din partea mea ori prin lipsa oricărei laude când ar fi meritat-o etc. și aceasta ar fi durat până când aș fi simțit că pedeapsa și-a ajuns scopul” (*ibidem*, fila 160). „Metoda” pe care ar fi preferat-o frapează prin subiectivismul exclusiv, prin încrederea deplină în eficiența contactului direct cu „subiectul” acțiunii disciplinare, prin aceea că îngăduie o agresiune prelungită asupra stimei de sine a elevei. Să ne amintim că fetița care distrusese obiectul respectiv se răz bunase astfel, indirect, pentru faptul că proprietara lui nu-i acorda atenție, refuzând o relaționare colegială.

În lucrarea deja amintită, Michel Foucault comenta și astfel de tehnici ale supravegherii, insistând asupra consecințelor fizice și mentale, atunci când un întreg sistem de control al persoanei se bazează pe modul în care aceasta poate fi expusă, continuu și amănunțit, *privirii* supraveghetorilor săi (vezi explicarea panoptismului, în Michel Foucault, *op. cit.*, p. 203-278). El rezuma astfel excelența în materie: „[...] un aparat disciplinar perfect permite unei singure priviri să vadă permanent totul” (*ibidem*, p. 253).

⁴⁷ Vezi DJANI, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 6/1914, fila 160.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ „Se va răspunde că se aprobă procedarea d-nei directoare” (*ibidem*, fila 159 f.).

⁵⁰ Actul respectiv, înregistrat cu nr. 2047, pe 4 ianuarie 1915 și semnat indescifrabil de inspectorul circumscripției școlare respective, avea următorul conținut: „Doamnei Directoare a Șc. de fete nr. 3 «P. Poni». Răspunzând raportului dv. nr. 98/914, am onoarea a vă comunica că am aprobat în totul măsurile luate de dv. în ziua de 20 noemvrie 1914, cu ocazia dispariției unei căciulițe a unei eleve din cl. IV de la acea școală. Eleva păgubașă a dat dovezi de lipsă de bunecuvință și respect față de dv., directoarea școalei, când și-a permis a destăinui colegelor sale de clasă procedările incalificabile, din punctul de vedere educativ, ale părinților ei. Asemenea, eleva ce ne preocupă, a mai dat dovezi și de mândrie rău înțeleasă și de brutalitate prin faptul că nu ... [cuvânt indescifrabil – n.ns.] unor colege și că bruscă pe altele. Și lipsa de bunecuvință și mândria și brutalitatea sunt vicii și porniri ce trebuiesc combătute cu energie. Din acest punct de vedere, dv. ați fost în nota cea justă când ați încercat a înfrâna relele porniri. Datoria adevăraților educatori e să se opună cu tărie viciilor și relelor porniri, fie ele înăscute, fie contractate. Relele înclinări și viciile ca și buruenele otrăvitoare trebuiesc stărpite de la început. Să nu se uite un moment că menirea principală a școalei e educația; învățământul este numai un mijloc de educație” (*ibidem*, fila 158).

periodă, făcea un caz demn de intervenția inspectoratului din faptul că o elevă ar fi fost palmuită de o institutoare. De această dată, cazul este documentat prin trei acte, ce rezumă viziuni discordante asupra celor întâmplate⁵¹. Raportul revizorului școlar către inspectorul județului Vaslui este cel mai cuprinzător dintre ele. Celelalte două piese au o funcție auxiliară fiind, în realitate, anti-mărturii, căci semnatarele refuză participarea la povestire și, implicit, asumarea unei posibile vinovății. Faptul incriminat se petrecuse în ziua de 9 mai 1912, cu prilejul repetițiilor pentru marea serbare de a doua zi. Toate școlile de fete din oraș erau adunate la sala teatrului din localitate. În timpul programului de verificare, „eleva Elena Lărgeanu din cl. III s-a dus și ea acolo să asculte cum colega ei spunea acea recitare. Atunci d-ra Toporăscu [institutoarea] îi dă o palmă”⁵². Fără nici o explicație, din mulțimea de fete, tocmai asupra acestei eleve i s-a aplicat o corecție demonstrativă, dublată de nervozitatea maximă a educatoarei, de epuizarea și de agitația inevitabile oricărui „pregătiri” de acest fel. Se pare însă că mama elevei a reclamat insistent cele petrecute, agravând acuzația prin mențiunea „că copila [sic!] ei suferea de urechi”.

Revizorul a făcut o anchetă conștiințioasă, colectând mai multe versiuni, care nu se puneau de acord: „[...] eleva Luchian Nastasia, care era în apropiere, spune că a văzut când d-ra Toporăscu i-a aplicat o palmă elevei Lărgeanu. Dna directoare E. Tiron îmi declară că [...] atunci nu era [de] față. D-ra Toporăscu neagă faptul [...], dar îmi spune că poate, cum era atunci inervată, având a conduce 150 eleve, să fi ghionțit pe vreuna, dar că ar fi dat palme nu-și aduce aminte”⁵³. Tocmai formularea diplomatică a institutoarei l-a convins, probabil, că altercația a fost reală. Atent la situația precară a acesteia (era suplinitoare⁵⁴) și la disproporția între eveniment și relatările ulterioare, el nu a alunecat în generalizări abuzive. Dimpotrivă, a însoțit „adevărul” desprins din anchetă cu sugestii minimalizante („d-ra Toporăscu a dat o palmă copilei Lărgeanu, dar numai una”) și cu reinterpretarea conflictului într-o altă cheie decât aceea prezentată de reclamantă: „[...] țin să aduc la cunoștință Dv. că D-na Bălănescu, mama copilei, și d-ra Toporăscu nu sunt în termini buni”⁵⁵. Din depoziția Elenei Tiron, reiese că și tutorele fetei („dl Gh. Bălănescu”) participase la construirea plângerii, el fiind cel care a înștiințat-o pe directoare „că în seara zilei de 9 Mai, după ce se terminase repetiția [...], suplinitoare cl. a II-a i-ar fi bătut fetița în timpul repetiției (sic!)”⁵⁶; dar acest personaj nu a mai fost inclus de revizor în reconstituirea sa. Declarația domnișoarei Margareta Toporăscu, suplinitoare la clasa a II-a a școlii de fete nr. 2 din localitate, este de-a dreptul încântătoare prin incoerența formulării și fermitatea naivă a disculpării: „Subsemnata [...] declar că în ziua de 9 mai, când pregăteam elevele în sala teatrului pentru serbarea de 10 Mai, nu-mi aduc aminte să fi bătut pe eleva Lărgeanu Elena, elevă în cl. III a școlii nr. 2 de fete”⁵⁷.

De această dată, toți reprezentanții școlii au reușit o coalizare tacită și eficientă împotriva familiei ultragiutate, prin simpla administrare a informației. Nu s-a mai apelat, ca și în cazul precedent, al „căciuliței”, la un partizanat exclusiv, la contraacuzații

⁵¹ Vezi DJANI, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 7/1912, filele 30 f.-v., 31, 32.

⁵² *Ibidem*, fila 30 f. Raportul este înregistrat de către Inspectoratul Școlar Județean Vaslui cu nr. 5902, la data de 25 mai 1912.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Poziția sa inferioară în ierarhia școlară justifică și distribuirea/asumarea unor activități extrașcolare obligatorii și dificile, cum era cazul serbării tradiționale pentru aniversarea zilei de 10 mai.

⁵⁵ *Ibidem*, fila 30 v.

⁵⁶ *Ibidem*, fila 32.

⁵⁷ *Ibidem*, fila 31. Declarația este datată 24 mai 1912, ca și aceea a directoarei.

supradimensionate și la ample discursuri moralizatoare. Chiar „obiectivitatea” anchetei a asigurat o suficientă pluralitate a opiniilor despre cele întâmplate, diminuând mult din implicarea elevei și, în același timp, diluând posibila vinovăție a institutoarei. Relatarea deja trunchiată a familiei a fost și mai mult estompată, nu doar prin insinuarea finală a unei vechi neînțelegeri între mama elevei și învățătoare, cât mai ales prin banalizare, prin simpla enumerare, alături de alte posibile puncte de vedere. Autoritatea și drepturile familiei asupra copilului erau astfel trecute sub tăcere, pentru a nu mai fi puse în competiție cu cele ale școlii. Disputa s-a încheiat fără un câștigător categoric, dar „terenul” înfruntării a rămas același, copilul.

Atunci când familia nu intervine, școala poate ocupa în întregime acest „teritoriu”, în același scop conflictual. Elevii pot să ajungă simplă „muniție” a disputelor dintre profesori sau dintre aceștia și administrația școlară. Câteva din situațiile de acest gen au rămas consemnate, fie și fragmentar, în actele inspectoratelor școlare. De pildă, în urma anchetei asupra unui învățător din județul Botoșani, s-a descoperit că dirigintele școlii respective, urmărind să îl discrediteze, a negat unui copil cunoștințele necesare pentru a promova în clasa a II-a. Elevul Babei Dumitru de la școala din comuna Corni a fost astfel „înapoiat în cl. I, pe motivul că *nu știe să citească decât până la pag. 26 din abecedar* (s.n.)”⁵⁸. Replica autorității superioare ierarhic a fost la fel de puțin credibilă, ca și motivația dirigintelui: „[...] dl Revizor școlar, în inspecția făcută la 17.XII.911, a pus pe acest elev *să citească pe ultima față de abecedar* și a citit mulțumitor. La socoteală a mers ceva mai greu, dar tot a obținut răspunsuri cari indică *că nu e de tot străin materiei cl. I* (s.n.)”⁵⁹. Din această lapidară înregistrare, aflăm că soarta acelui copil a depins exclusiv de voința unuia sau altuia dintre oamenii școlii. Ei s-au folosit de labila lui prestație școlară pentru a demonstra sau a infirma capacitatea profesională a învățătorului său. Arbitrariul examinării și al criteriilor de promovare de la o clasă la alta sunt, poate, o surpriză pentru cititorul neavizat. În realitate, surprinzătoare este franchețea comunicării *despre* acest fenomen indisociabil vieții școlare, nu fenomenul în sine. Și asimilarea aleatorie a performanței ocazionale a unui elev cu întreaga valoare profesională a educatorului său, fapt care îi expune pe ambii la judecăți expeditivă și abuzive, a rămas o practică școlară frecventă; de cele mai multe ori, a fost însă apelată public în sensul supralvalorizării, nu al blamării profesorului.

Astfel de relatări, mereu incomplete, nu lasă aproape nici un spațiu pentru a înregistra explicit opinia copilului. Chiar și participarea familiei la viața școlară a elevului este foarte mult restrânsă. Documentele școlare din a doua jumătate a secolului XX par să contrazică totuși această observație. Atunci când regimul disciplinar al școlii s-a redimensionat drastic, prin impunerea modelului sovietic, atât elevii cât și familiile lor

⁵⁸ Vezi DJANI, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 7/1912, fila 7 f. Documentul este adresat de inspectorul local ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, fiind datat 15 februarie 1912. Actul rezumă concluziile unei anchete de verificare a comportamentului profesional al învățătorului N. Rădeanu, reclamat, se pare, în repetate rânduri, de către dirigintele școlii la care lucra. Denunțurile erau din start suspecte căci dirigintele, „Dl. Dăscălescu”, fusese el însuși elev al celui pârât, cu care devenise apoi coleg de cancelarie. Acuzațiile se pot doar deduce din argumentația raportului, care menționa că „dl Rădeanu nu a fost găsit în stare de ebrietate și nu-i lipsit de cunoștințele cerute în școală”. A fost găsit însă vinovat de „neglijență și nepăsare”, de „nerespectarea datoriilor ce are ca învățător, și care sunt prevăzute în regulamentul de administr[are] inter[nă] a școalelor rurale art. 60-65”. Având deja „30 ani de serviciu”, s-a propus ca pedeapsă doar reținerea lefii inculpatului pe zece zile, evitându-se sancțiunile grave, de felul mutării disciplinare la o altă școală sau chiar al excluderii din învățământ. Dar și pentru dirigintele reclamagiu s-a propus reținerea salariului convenit pentru cinci zile (*ibidem*, fila 7 v.).

⁵⁹ *Ibidem*, fila 7 f.

au fost mult mai serios „scrutați” de autorități. Regimul comunist a produs, între altele, un exces de înregistrare scriptică, mai mult sau mai puțin conformă realității – procedeu strâns legat de intenția de a mări eficiența constrângerilor, a controlului, a incorporării. Principala urmare a fost subordonarea mai vizibilă a familiei la cerințele școlii, recursul mult mai frecvent și mai ofensiv la învinovățirea părinților pentru conduita deficientă a copiilor. Tehnicile de disciplinare școlară nu au cunoscut, în sine, mari transformări, decât poate aceea că au ajuns un subiect mai proeminent în actele administrative și în literatura didactică a vremii. Ca virtute obligatorie a întregii populații, disciplina este, de altfel, un deziderat-cheie al oricărui regim autoritar/totalitar, dând naștere la agresivități în lanț, de neconceput în societățile moderne libere. Din această cauză, înțelesurile conflictului de autoritate în societatea totalitară și posttotalitară au altă cheie de lectură decât pentru epocile precedente și necesită un studiu aparte.

Copilăria, o poveste a celor mari

Înregistrarea unor evenimente din copilărie în memoria maturității, ca și în documentele autorităților școlare, se realizează după criterii relativ similare, cu urmări la fel de previzibile. Toate aceste invocări ale vieții copilului aparțin, prin formulare și interpretare, adulților. În perspectiva propusă, ele mai au în comun și amprenta pe care școala o lasă, inevitabil, asupra celor care interacționează cu ea.

Prima categorie narativă, memorialistică, își propune să regăsească trăirile reale și foarte personale ale copilului, dar nu o poate face decât în exprimarea adultului ce rememorează. În această formă, imaginea invocată a fost, fără îndoială, alterată de cei care au interacționat atunci cu acel copil și apoi de propria sa experiență de viață, ulterioară faptelor evocate. Oricât de sumare sau de incomplete sunt, aceste relatări aduc însă în discuție ipostaze mai puțin (re)cunoscute ale mecanismelor instituționale școlare. Aparenta banalitate și „firescul” nechestionat al școlii au pus copiilor probleme cu totul neașteptate, pe care adulții implicați nu le-au sesizat. De ce o lecție trebuie să decurgă doar într-un anume fel⁶⁰? De ce până și joaca devine, la școală, o obligație restrictivă⁶¹? De ce cunoștințele unui elev nu par niciodată suficiente și, mai ales, de ce profesorii nu observă când un elev știe mai mult decât ei⁶²? De ce un copil este vinovat atunci când nu poate adera la programul impus tuturor, doar pentru că ceilalți nu îl contestă; de ce învățătura în școală este doar colectivă, rutinieră și cu totul indiferentă la nevoile acute ale unui elev anume⁶³? De ce adulții nu admit că pedeapsa este un alt nume al școlii⁶⁴, care nu ar putea funcționa fără constrângeri cotidiene, chiar fizice, de mult banalizate⁶⁵? De ce școala opune atât de puțină rezistență tentației colective de a face rău celor lipsiți de apărare, grăbindu-se chiar să răspundă unor comenzi politice abuzive⁶⁶? Sunt chestionări care atrag atenția, în primul rând, asupra decalajelor considerabile între

⁶⁰ Cum era cazul învățării sunetelor *i* și *u*, care l-au traumatizat pe elevul Garabet Ibrăileanu.

⁶¹ Ceea ce a trăit mica elevă din Franța, căreia i s-a interzis să citească în recreație.

⁶² Cazul lui Alexandru Graur, elevul care și-a depășit, pe neobservate, profesorii de latină.

⁶³ Este cazul Ceciliei Cuțescu Storck, care prefera foarte de timpuriu și foarte categoric desenul în locul oricăror alte obiecte, exersând singură, în afara „lecțiilor” propriu-zise.

⁶⁴ Aceasta nu este o figură de stil și nici o exprimare naiv-patetică, ci rezumă componenta primară a oricărui mecanism formativ: autoînstituirea și aplicarea continuă a unui sistem de descurajare a comportamentelor indezirabile.

⁶⁵ Așa cum sesizase viitorul pedagog Stanciu Stoian, copilul care s-a jucat serios „de-a școala”, încheindu-și lecția cu palmuirea automată a „elevului” său.

⁶⁶ Cazul tuturor copiilor nedreptățiți pentru că aparțineau unor comunități sau categorii de populație blamate public, în mod difuz sau organizat, pentru o anume apartenență etnică, confesională, socio-profesională etc.

practicile educative în uz și discursul care le disimulează, ca și asupra consecințelor neprevăzute ale școlarizării⁶⁷.

Cea de-a doua categorie de surse istorice consultate, actele curente ale administrației școlare, aparțin întru totul lumii adulte și instituțiilor care o guvernează. Cum educația se definește, în primul rând, ca nevoie de supraveghere a celor educați, în principiu a copiilor⁶⁸, întâlnim în acest domeniu o suprapunere complexă de autorități. Administratorii superiori supervizează un întreg lanț ierarhic ce modelează, prin interdicții și recomandări, activitatea educatorilor, obligați să îi disciplineze pe copii. Intervin, în plus, familiile elevilor, uneori în dezacord față cu reprezentatii școlii, dar de cele mai multe ori acceptând să se manifeste în „sprijinul” (și în folosul) instituției de învățământ. În această situație, vocea copilului este aproape de neauzit, acoperită de un adevărat vacarm al celor mari, care îl invocă doar pentru a și-l disputa sau pentru a-i schimba comportamentul.

Dezacordurile par minore sau chiar ridicole celor nefamiliarizați cu acest univers. Defecțiunile se datorează mai mult manierei de comunicare, lipsită de obișnuita deferență ierarhică, și mai puțin unor perturbări realmente îngrijorătoare. Conflictele invocate nu pun sub semnul întrebării organizarea sau finalitățile școlarizării, ci competențele sau autoritatea unor indivizi care personifică, la un moment dat, instituția. Traseul reconstituirii celor întâmplate începe de obicei cu o plângere sau cu un denunț. Continuă cu anchetarea celor implicați, iar după expunerea raționamentelor și argumentației aferente, se îndreaptă spre o soluționare în interiorul sistemului, pe cât posibil și a microcomunității în care avuseseră loc evenimentele. În tot acest parcurs, copilul este o figură pasageră. Depozițiile sale sunt privite cu neîncredere, motivațiile, trăirile sau doleanțele sale sunt reflectate sumar, de obicei în forma unor catalogări/etichetări fără rest ale unor situații sau atitudini⁶⁹. Soluționarea este încredințată aproape

⁶⁷ Ceea ce pune serios sub semnul întrebării valoarea practică a prognozelor didactice și a tuturor operațiunilor de birocratizare prospectivă a învățării, de la nivelul „planurilor” de lecție, până la cel al definirii obiectivelor și al idealurilor formative.

⁶⁸ Dar copiii nu sunt singurul obiect al acțiunii formative a școlii. Familiile lor sau educatorii înșiși sunt adesea mizele cele mai importante ale intervenției autorităților, care în anumite situații își fac totuși cunoscute explicit adevăratele deziderate. Cele mai vizibile segmente educative, care ating și infantilizează aceste categorii de adulți prin intermediul școlii, sunt stagiile de perfecționare/redefinire profesională ale educatorilor și cursurile speciale pentru adulți (inclusiv campaniile de alfabetizare). Acestea din urmă au variat foarte mult în ultimul secol, ca ofertă educativă sau grad de cuprindere, de la conferințele învățătorilor sătești din vremea lui Haret până la „ședințele cu părinții”, de la sumare lecții de civism și igienă până la cursurile de recalificarea profesională.

⁶⁹ Sunt vehiculate intens în literatura pedagogică și mai ales în aplicațiile sale normative, de tipul referințelor școlare pentru elevi sau foști elevi, al proceselor-verbale de inspecție, al fișelor psihopedagogice întocmite de diriginți etc. Fenomenul s-a acutizat în timpul regimului comunist, când nimeni nu scăpa evidenței publice, fiind supus de timpuriu la proba caracterizărilor și autocaracterizărilor de uz instituțional. Pentru a proba reducționismul unor astfel de „fișe personale”, amintim doar câteva dintr-o serie de caracterizări ale unor elevi coreeni (!), care studiau în România la mijlocul anilor '50. Cu toată complexitatea situației și a vieții lor la mii de kilometri de țara natală, ei nu au convins autoritățile școlare locale să iasă din clișeele descriptive în uz. Un document emis de Grupul Școlar Silvic din Câmpulung Moldovenesc rezuma astfel viața „elevilor coreeni în parte: 1) Elevul Hong Ciang Oc: în aparență este liniștit, însă el conduce și instigă pe ceilalți elevi; 2) Elevul Kim Bec Uân: este cel mai refractar dintre toți elevii coreeni. El a folosit forță, atunci când a fost muștrat. Din punct de vedere profesional promite să se îndrepte, fiind un băiat inteligent; 3) Kim Zu Sic: asociat cu ceilalți elevi coreeni refractar, n-a dat rezultate cu toate că este mai sârguincios și mai liniștit; 4) Elevul Pac Te San: este un elev mai liniștit, n-a avut atitudini necuviincioase, însă a fost târât de ceilalți colegi în deseale abateri ce le-au săvârșit; 5) Elevul Ri Bu Uân: este un elev sârguincios, cu mult interes pentru a-și însuși bine limba română, cât și celelalte materii de specialitate. A fost împiedicat de ceilalți elevi coreeni, care l-au amenințat luându-i mâncarea din față și silindu-l astfel să-i

exclusiv adulților. Oamenii „mari” nu își cer scuze în fața unui copil, ci îi cer să își recunoască vinovăția sa și a altora, inclusiv a familiei. Transmiterea unor mesaje ofensatoare sau, dimpotrivă, conciliatoare, prin intermediul copiilor, are însă o relevanță aparte în școală, modificând sensibil semnificațiile actului de comunicare.

Confruntarea celor două tipuri de surse îngăduie o privire mai atentă asupra decalajelor dintre reprezentările și motivațiile educatorilor, respectiv ale copiilor. Studiul acestor decalaje este, în general, asumat de științele educației, intrând mai ales în registrul psihopedagogiei. Copilul poate fi însă privit și ca obiectiv distinct al cercetării istorice. Nu ne referim aici la „istoria copilăriei”, ci la ideea că un copil este o istorie în sine, că reconstituirea și înțelegerea existenței sale are, în plus față de alte obiecte ale investigației istorice, dificultatea identificării unor surse cât mai puțin mediate de alți „autori”. Cum actul medierii este, cel mai adesea, involuntar, rezumativ și ulterior faptelor efective, decriptarea „textului” devine și mai dificilă. Sau, dimpotrivă, se abandonează celor mai curenți și mai neproblematici așteptări, întreținute de faptul că atât istoricii, cât și pedagogii care cercetează trecutul, copilăria sau copilul, sunt categoric depășiți de cei care relaționează concret, zilnic și reflex cu ele.

DELINQUENCY, CONFLICT, GUILT:
STRATEGIES OF SOCIALIZATION OF SCHOOL STUDENTS
AND OF THEIR FAMILIES IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY
(Summary)

Keywords: schooling times, personal memories, adult life, childhood experiences.

The article starts from the following work hypothesis: memories related to school often foreground a tense episode, which for the child of that period had a different significance than the one perceived by the adults around him/her. Whose are the memories of ourselves is not an easy answer. The child is a creation of the adult that he/she has meanwhile become. By appropriating the representations and stories of his/her childhood witnesses, who might be touched by their own memories about that child, the adult could retrospectively reconstruct a hearsay childhood.

But the recollection of facts like the ones we are going to refer to – moments of difficult relationship in school environment – invite the teller to get much closer to the segment of the real age of those who are involved. At a first sight, the incidents invoked could look like simple perception gaps or minor fragments of a former daily life. In some of the cases, these were explicitly moralizing representations, carefully staged in order to send the child a specific message. But their success went much beyond the intended finality, leaving behind deep impressions and lifelong options. Most of the times, they seem to have been negative impact events, which awakened in the persons in question unusual senses of guilt, never met in their world before, which was thus sorely tested. Sometimes, the children's families were 'confiscated' too by the school's disciplinary offensive.

---

urmeze în desele abateri de pe semestrul II, dintre elevii coreeni; 6) Elevul Ri Uăn Biang: este un elev slăbuț la carte, totuși cu voință și promite a se îndrepta; 7) Elevul Să Man Boc: cu posibilități multe de a se ridica, dar încăpățânat și leneș” (vezi DJANI, fond „Liceul C. Negruzzi” Iași, dosar 5/1955, fila 176).

ADRIAN CIOFLÂNCĂ*

ANTISEMITISMUL CA FALSĂ ȘTIINȚĂ. ȘAMA SALZBERGER VS. NICOLAE PAULESCU

Despre Șama Salzberger nu se știu multe lucruri. Dar nici nu ar fi multe de aflat, pentru că a dus o viață modestă, departe de fabrica de prestigii a Capitalei. Cei care îl evocă și-l amintesc vânzând cuie, caiele și alte lucruri din fier la o tețghea. Salzberger a fost toată viața un mărunț negustor de fierărie la Botoșani¹. Însă dincolo de mica afacere care asigura traiul familiei, Salzberger ascundea o mare pasiune pentru carte; dincolo de comerciantul modest se găsea un erudit profund.

Șama Salzberger s-a născut la Burdujeni – Suceava în 1885, într-o familie rabinică. A învățat la o academie talmudică (ieșivă), a primit certificat de rabin, dar nu a fost de acord să urmeze o carieră rabinică, așa cum și-ar fi dorit familia. A rămas însă cu o bună cunoaștere a Talmudului, aprofundată ulterior. L-a ajutat și faptul că fratele soției, Minna Gold, era cunoscutul învățat Leon Gold (Iehuda Ariel). Salzberger a urmat, de asemenea, studii laice pentru a-și îmbunătăți cultura generală și a făcut din studiul limbilor străine o preocupare constantă. A fost foarte activ în viața comunitară evreiască la Botoșani și în mișcarea sionistă (și-a trimis copiii în Israel, dar el nu a mai putut emigra din motive de boală). A scris despre iudaism, Talmud, Biblia ebraică, toleranță, iar scrierile îl dezvăluie ca un observator atent și informat, cu mare cuprindere și totuși remarcabil de modest și echilibrat². Lucrarea sa de căpătâi, *Adevăruri despre Talmud și Judaism*, demonstrează știință de carte și putere analitică, constituind până astăzi cel mai temeinic răspuns dat lucrărilor antisemite publicate de profesorul de fiziologie Nicolae C. Paulescu de la Facultatea de Medicină din București.

Cartea lui Salzberger a fost publicată în două ediții în perioada interbelică. Prima, apărută în 1923, la Botoșani, purta titlul *Un răspuns întârziat la calomniile învechite* și se

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Ady Carmi, *Amintiri despre talmudistul Șamai Salzberger din Botoșani*, în „Orient Express”, XI, nr. 546, 5.09.2005, p. 21; Victor Rusu, *Balada târgului evreiesc*, București, Editura Hasefer, 2008, p. 136-137.

² Șlomo Leibovici Laiș, *Evreimea botoșăneană. Mini-monografie*, Tel Aviv, Editura Comitetului pentru activitate culturală judaică al evreilor originari din România, 2005, p. 135-138; Baruch Tercatin, Lucian-Zeev Herșcovici, *Entziqlopedyah LeYahaduth Romaniah: Rabanim, Admorim, Manhigym, Bathey-Kneseth Beavur Ubehovet*, vol. 2, Jerusalem, Mosad Harav Kook, 2012, p. 485. Cu mulțumiri domnului Lucian-Zeev Herșcovici pentru traducerea intrării din enciclopedie referitoare la Șama Salzberger. În privința datei decesului, există două variante: 5.11.1943, dată avansată de ziaristul M. H. Bady (citat de Șlomo Leibovici Laiș, *op. cit.*, p. 138) și 1945 (în Șlomo Leibovici Laiș, *op. cit.*, p. 527; Baruch Tercatin, Lucian-Zeev Herșcovici, *op. cit.*, p. 485). Salzberger a avut trei copii, toți stabiliți în Israel: Hanni Barkan, una din fondatoarele kibutului Ghivat Brenner în 1943, Sidonia Rosen, dintre fondatoarele kibutului Nețer Sireni în 1952, și fiul Ișaiahu, stabilit la Petah Tikva.

anunța chiar de pe pagina de gardă ca un „Răspuns documentat la cartea D-lui Profesor Dr. N. C. Paulescu *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*”³. A doua ediție, extinsă, a apărut tot la Botoșani, dar cu titlu schimbat: *Adevăruri despre Talmud și Judaism. Documente și lămuriri*⁴. Ambele erau ediții de casă, semnate personal de autor. Aceasta ar fi o explicație pentru circulația slabă a cărții. Recent, cartea fost reeditată de Editura Hasefer⁵.

La apariție, volumul a fost semnalat prompt de „Curierul israelit”, cea mai importantă publicație evreiască a vremii. Articolul insista pe contrastul dintre faima savantului Paulescu pusă în slujba minciunii antisemite și modestia învățatului evreu dedicată adevărului⁶. Totuși, lucrarea nu a fost discutată în detaliu nici atunci, nici altădată. Paradoxal, nici măcar presa antisemită – care altfel lua în vizor pe oricine formula critici la adresa corifeilor iudeofobiei din România – nu a pomenit decât de puține ori de replica dată de Salzberger lui Paulescu⁷. Autorul i-a și trimis un exemplar lui Paulescu, dar a rămas fără răspuns⁸.

Conform propriilor mărturisiri, talmudistul botoșănean a scris cartea înainte de Primul Război Mondial și era pe punctul de a nu o publica, crezând, pentru o vreme, că schimbările de după Marele Război vor îmbunătăți situația evreilor și că polemicele cu caracter religios își vor pierde relevanța. Curând a descoperit că, „dimpotrivă, atacurile cu caracter religios s-au întărit” și a decis publicarea pentru a arăta că antisemiții „nu recurg la arme onorabile în lupta lor împotriva iudaismului, deoarece se servesc în mare parte de minciuni și de calomnii a căror temeinicie publicul cititor nu o poate verifica”⁹. În categoria publicului lipsit de instrumentele intelectuale necesare pentru a face deconstrucția textelor antisemite, Salzberger includea și tineretul comunității evreiești, care „s-a îndepărtat de vechea noastră cultură” și „este complet dezarmat pe tărâmul cunoștințelor religioase și talmudice”¹⁰. În *Prefața* la a doua ediție, scrisă în octombrie 1938, Salzberger constata că „întâmplările din vremea din urmă mi-au dovedit că lucrarea mea mai este încă de o vie actualitate”¹¹.

Cum este ușor de observat, anii în care au apărut primele două ediții ale cărții, 1923 și 1938, au o importanță simbolică pentru subiectul tratat de Salzberger, fiind momente cheie în dezvoltarea antisemitismului ca mișcare politică de masă în România interbelică.

³ Șama Salzberger, *Un răspuns întârziat la calomniile învechite. Răspuns documentat la cartea D-lui Profesor Dr. N. C. Paulescu „Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria”*, Botoșani, Editura autorului, Tipografia „Concurența” O. Marcovici, 1923, 232 p. Ediție disponibilă la Biblioteca Centrală Universitară Iași. Cartea lui Nicolae C. Paulescu *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria* a apărut la București, în 1913.

⁴ Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud și Judaism. Documente și lămuriri*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Botoșani, Editura autorului, 1938. Ediție disponibilă la Biblioteca Centrală Universitară București.

⁵ Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud și Judaism. Documente și lămuriri*, ediția a III-a, București, Editura Hasefer, 2012.

⁶ „Curierul israelit”, an XIV, nr. 26, 15.07.1923, p. 1.

⁷ De exemplu, în toată colecția publicației „Apărarea Națională”, condusă de A. C. Cuza și la care scria regulat și Nicolae C. Paulescu, există doar două referințe marginale la cartea lui Salzberger: an III, nr. 17, 1.12.1924, p. 387-388; an III, nr. 18, 15.12.1924, p. 420.

⁸ Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud*, 1938, p. 17-19. Autorul atașează recipisa Oficiului Poștal pentru a demonstra expedierea către Paulescu. Un alt exemplar i-a fost trimis lui Gala Galaction, care a vorbit elogios de Salzberger.

⁹ *Ibidem*, p. 19.

¹⁰ *Ibidem*, p. 21.

¹¹ *Ibidem*, p. 20.

În martie 1923, cu puțin timp înainte de promulgarea Constituției care consfințea formal acordarea drepturilor cetățenești pentru evreii din România, s-a format la Iași Liga Apărării Naționale Creștine (L.A.N.C.), condusă de profesorul Alexandru C. Cuza (atunci decan la Facultatea de Drept a Universității din Iași), secondat de Nicolae C. Paulescu, ca vicepreședinte fondator, și de Corneliu Zelea Codreanu, responsabil cu organizarea, abia întors din Germania unde a văzut în acțiune grupările antisemite. Actul de înființare a fost semnat în Aula universității ieșene. Cu un an înainte, Cuza și Paulescu înființaseră Uniunea Național Creștină (U.N.C.), având ca publicație oficială „Apărarea Națională”, periodic urmărind o unică agendă: antisemitismul. U.N.C. susținea că pentru evrei soluția ar fi „așezarea lor silită pe un teritoriu determinat de către celelalte nații unite”, precedată de desfășurarea „unei acțiuni practice de eliminare, și a unei legislații speciale” având ca scop „înlăturarea oricărei înrâuriri a jidanilor asupra națiilor în mijlocul cărora sunt așezați”¹². Scopul Uniunii era „de a lupta, prin toate mijloacele legale, pentru sprijinirea intereselor economice, politice și culturale românești, împotriva jidanilor”¹³. Organizația continuatoare, L.A.N.C., era orientată, printre altele, împotriva prevederilor internaționale, constituționale și legale care asigurau emanciparea populației mozaice. Perspectiva includerii evreilor, prin prevederile constituționale, în corpul cetățenesc al României a făcut ca mișcările antisemite să ceară o redesenare a granițelor juridice și simbolice dintre creștini și evrei, laolaltă cu excomunicarea acestora din urmă din corpul național. „Misiunea istorică a L.A.N.C. – ca organizație în serviciul mișcării naționale a timpului nostru – este eliminarea jidanilor”, spunea un articol programatic¹⁴.

A. C. Cuza a fost principalul instigator al mișcărilor studențești antisemite din anii '20. Profesorul ieșean tocmai se despărțise politic de Nicolae Iorga, cu care colaborase pe o agendă antisemită la „Neamul românesc” și fondase, în 1910, Partidul Naționalist-Creștin. Spre deosebire de Cuza, Iorga a devenit adeptul acordării drepturilor cetățenești evreilor și se opunea violenței politice.

A. C. Cuza, în schimb, s-a radicalizat după război. „Apărarea Națională” a cerut, într-un apel publicat încă din primul număr, introducerea măsurilor discriminatorii împotriva studenților evrei¹⁵. Manifestațiile antisemite și violențele de stradă au izbucnit la sfârșitul anului 1922 și s-au generalizat în 1923. Un rol important în inflamarea atmosferei și provocarea violențelor l-a avut Asociația Studenților Creștini, care îl avea pe Cuza ca mentor și pe C. Z. Codreanu ca lider *de facto*. În cele patru orașe universitare, București, Cluj, Iași, Cernăuți, studenți evrei au fost bătuți, intimidați, împiedicați să participe la ore, discriminați la examene; cursurile au fost suspendate perioade lungi de autorități în încercarea de a calma spiritele; piese de teatru au fost întrerupte, conferințe au fost tulburate și redacții de ziare atacate. Iată ce scrie Wilhelm Filderman, liderul Uniunii Evreilor Români, într-un memoriu adresat regelui în mai 1923: „În școală, de pe catedră, în unele licee și facultăți, în loc de învățatură, profesorii – funcționari publici – predică ura, excită la revoltă, îndeamnă la devastări și la asasinat împotriva noastră. Studenții [evrei] sunt zilnic maltratați și bătuți cu ciomege pe străzi și chiar în localurile universităților. Cu topoare, tipografii și localuri au fost complet devastate la Iași și la Cluj. Toată țara a fost împănată cu broșuri

¹² „Apărarea Națională”, an I, nr. 13, 1.10.1922, p. 6.

¹³ Actul constitutiv al „Uniunii Național Creștine” din 24.01.1922, în „Apărarea Națională”, an I, nr. 14, 15.10.1922, p. 26. Programul Uniunii poate fi citit în „Apărarea Națională”, an II, nr. 19, 1.01.1923, p. 30-31.

¹⁴ „Apărarea Națională”, an V, nr. 1, 1.04.1927, p. 2.

¹⁵ „Apărarea Națională”, an I, nr. 1, 1.04.1922, p. 20.

imunde, al căror conținut nu este decât o țesătură de minciuni odioase, care nu rezistă la cea mai elementară analiză, dar care toate îndeamnă la revoltă împotriva noastră, la izgonirea noastră din țară, la îngrădirea drepturilor sfinte de a învăța și munci. Religia noastră, ea însăși – mama religiei creștine – este zilnic insultată”¹⁶.

Punctul de plecare al tulburărilor studențești a fost bizarul „scandal al cadavrelor”, izbucnit la sfârșitul anului 1922: studenții naționaliști de la Medicină, întâi din Cluj, apoi din Iași, susțineau că instituțiile comunitare evreiești refuză să pună la dispoziția facultăților de Medicină cadavrele de evrei nerevendicate spre disecție experimentală; în ciuda dezmințirilor date de liderii evrei, care au arătat că, dincolo de normele religioase invocate de tradiționaliștii comunităților evreiești, pur și simplu numărul de cadavre nerevendicate era mic, naționaliștii au cerut insistent, uneori apelând la violență, având și sprijinul unor profesori, ca evreii să poată participa doar la disecția cadavrelor de evrei, nu și de creștini (ceea ce periclita formarea profesională a studenților evrei)¹⁷. Atunci când s-a zvonit că Senatul universitar din Iași a fost de acord cu solicitările naționaliștilor, Filderman a avertizat că aceasta echivala cu „întronarea oficială a antisemitismului”¹⁸. Controversa a durat câțiva ani.

Acest scandal se grefa pe un altul, mult mai important: cel provocat de solicitarea grupărilor naționaliste ca în universitate să se facă admitere pe baza principiului numit *numerus clausus*, adică numărul de studenți ai unei etnii să fie proporțional cu ponderea respectivei etnii din totalul populației. Vizați erau, în primul rând, studenții evrei, care – provenind dintr-o populație preponderent urbană, cu nivel de alfabetizare peste cel al creștinilor – erau suprareprezentati în anumite facultăți (cu precădere la Farmacie, Medicină, Drept, Științe). *Numerus clausus* fusese aplicat din 1920 în Ungaria și intrase pe agenda mișcărilor studențești antisemite, apoi a partidelor extremiste, în mai toată Europa Centrală și de Est. În România, până atunci, evreii care aspirau la studii universitare au fost discriminați prin efectele Constituției de la 1866, dar și ale Legii Haret din 1898, însă *numerus clausus* nu a fost introdus până la adoptarea legislației antisemite la sfârșitul anilor '30. În practică însă s-a întâmplat destul de des, mai ales în anii '20, ca evreii, cu precădere cei din Basarabia, să fie descurajați să urmeze universități din România, prin violență sau diferite șicane administrative (solicitarea unor acte greu de obținut, nerecunoașterea actelor depuse la dosar, respingerea sistematică a evreilor la examene). A. C. Cuza, care a abuzat din plin de poziția sa de profesor universitar și decan, le-a spus explicit studenților evrei, în 1923, că nu îi va trece examenele niciodată¹⁹.

Ziua de 10 decembrie a devenit un simbol al mișcărilor antisemite. Pe 10 decembrie 1922, delegații de la centrele studențești din toată țara s-au adunat la București, lansând un program în care cereau introducerea restricțiilor pentru admiterea studenților evrei în

¹⁶ Wilhelm Filderman, *Memoriu*, în „Curierul israelit”, an XIV, nr. 19, 20.05.1923, p. 1.

¹⁷ Lucian Nastasă (editor), *Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kriterion, 2011, p. 191-270. Incidente de același fel au avut loc în prealabil în Ungaria, studenți și profesori evrei de la Medicină fiind atacați de naționaliști în laboratoarele Facultății de Medicină din Budapesta; este posibil ca aceste incidente să fi fost sursa de inspirație pentru studenții din Cluj care au declanșat scandalul; ulterior s-au produs tulburări similare și în alte state din zonă. Vezi „American Jewish Year Book”, vol. 25, 1923-1924, p. 28, 91-92; incidentele din Ungaria au fost relatate și de „Apărarea Națională”, an I, nr. 18, 15.12.1922, p. 22.

¹⁸ Adresă trimisă rectorului Universității din Iași de Uniunea Evreilor Români, 13.09.1923, în Lucian Nastasă (editor), *op. cit.*, p. 261.

¹⁹ Petiție semnată de studenți evrei de la Facultatea de Drept, 15.12.1923, în Lucian Nastasă (ed.), *op. cit.*, p. 270.

universități, disecții doar pe cadavre de corelegionari, sancțiuni pentru presa „care insultă credința, neamul și națiunea română” și păstrarea caracterului etnic al culturii naționale²⁰. La Congresul studenților naționaliști de la Iași, din august 1923, ziua de 10 decembrie a fost proclamată ca sărbătoare națională a studențimii române²¹. După acest eveniment, în fiecare an au fost organizate aniversări și au izbucnit incidente.

Tot în 1923, mișcarea studențească condusă de C. Z. Codreanu a căpătat caracter antisistem, fiind îndreptată împotriva partidelor politice și a „românilor ticăloșiți”, „vânduți jidanilor”.²² De aici și până la ideea asasinatului ca formă de terorism politic nu a fost decât un pas. În octombrie 1923, autoritățile au descoperit un complot pus la cale de C. Z. Codreanu și Ion Moța, împreună cu alții (așa-numitul complot din Dealul Spirii, din 8 octombrie), de asasinare a unor lideri ai lumii politice și ai comunităților evreiești²³. Liderii naționaliști au fost închiși în închisoarea Văcărești, unde a apărut ideea constituirii organizației „Arhanghelului Mihail”, care va sta la baza mișcării legionare. Participanții la complot vor fi achitați în 1924, cu excepția lui Moța, care l-a împușcat pe Aurelian Vernichescu, camarad despre care bănuia că a dezvăluit autorităților detaliile complotului. Încurajat de atmosfera de impunitate, Codreanu l-a asasinat pe prefectul de poliție din Iași, Constantin Manciu, pe 25 octombrie 1924²⁴. Și de data aceasta avea să fie achitat, în 1926.

Ascensiunea lui Benito Mussolini în Italia a inspirat apariția mai multor grupări fasciste autohtone, dintre care Fascia Națională Română, care promova de asemenea antisemitismul, fără a se limita la acesta. F.N.R. avea câteva mii de adepți, care se adăugau celor mult mai numeroși ai asociațiilor studențești antisemite, ai L.A.N.C. și ai grupului lui C. Z. Codreanu. Acesta din urmă se va desprinde din L.A.N.C. în 1927 și va forma Legiunea Arhanghelului Mihail²⁵.

Vedem așadar că la începutul anilor '20 erau profilate deja tendințele radicale care vor răvăși anii '30 și vor provoca participarea României la Holocaust. Antisemitismul nu se mai limita la colportarea de stereotipuri degradante și încurajarea legislației marginalizante, ci pleda pentru soluții radicale (precum excluderea totală a evreilor din anumite sfere de activitate sau expulzarea din România) și raționaliza violența împotriva lor. Începând cu 1938, anul celei de-a doua ediții a cărții lui Salzberger, programul antisemit formulat în anii '20 va fi pus sistematic în aplicare.

Desigur, Salzberger nu a fost singurul care a denunțat atunci, în scris, într-o formulă articulată, ascensiunea antisemitismului²⁶. Simon Bayer, un avocat cu solide lecturi din științe sociale și medicale, a semnat în 1923 o carte excelentă despre lipsa de temeinicie a teoriilor rasiale, avertizând asupra pericolului reprezentat de antisemitism și noua sa specie, „antisemitismul științific”. Bayer observa că „ura de rasă dizolvă [...]”

²⁰ *Revendicările studenților*, în „Adevărul”, 10 decembrie 1922, p. 4; Maria Someșan, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade și documente*, București, Editura Universității din București, 2004, p. 89-90.

²¹ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, ediția a II-a, Sibiu, Editura „Totul pentru Țară”, 1936, p. 157; vezi și p. 75 și urm.

²² *Ibidem*, p. 157, 163.

²³ Vezi „Adevărul” începând cu 10.10.1923.

²⁴ Pentru detalii despre asasinat, vezi Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Penal, dosar P 13207.

²⁵ Pentru o evaluare a gradului de susținere pentru mișcările radicale, antisemite, din anii '20, vezi Roland Clark, *European Fascists and Local Activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938)*, PhD Dissertation, Pittsburgh, University of Pittsburgh, 2012, p. 70-138.

²⁶ Pentru o cronologie a publicațiilor pro și contra evreilor, vezi Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 2006, p. 370-406.

statul în grupuri dușmănoase și artificiale între cari legătura de coeziune națională nu mai e posibilă”²⁷ și că „a permite [...] manifestarea unor acte cari violează în mod flagrant legea fundamentală a țării, cum sunt manifestările antisemite, este a desconsidera legea și a pregăti noi abateri”²⁸. Bayer scria profetic că „propaganda urei de rasă, oricât de sterilă ne apare ca rezultat final, cr[e]ază însă în mod vremelnic o depresiune a sentimentului moral, o deslănțuire de instincte și patimi, cari prilejuiesc o stare de nestabilitate socială în mijlocul căreia mâna viguroasă a primului aventurier va putea să-și imprime pecetea”²⁹.

Tot în 1923 a publicat o broșură despre morala iudaismului Iacob J. Niemirower, pe atunci șef rabin al Comunității evreilor din București. Realizând o elegantă sinteză a prevederilor talmudice privind morala iudaică, Niemirower a căutat să combată, în subsidiar, antisemitismul bazat pe argumente religioase, în spatele căruia aprecia că se găseau falsuri, ignoranță și aversiune³⁰. Mai târziu, în 1936, Niemirower, pe când era șeful cultului mozaic din România, a fost ținta unui atentat³¹.

În 1925, Andrei Brociner a publicat o conferință despre antisemitism ținută însă în 1914³². Autorul cunoscuse direct violența antisemită încă de când era elev, în timpul tulburărilor din Iași din 1866, când a fost bătut crunt de colegi, pe fondul dezbaterilor aprinse pe marginea articolului 7 din Constituție. Andrei Brociner provenea dintr-o familie faimoasă de intelectuali. Fratele său Marco Brociner a fost expulzat din țară în 1885, alături de Moses Gaster și alții, și a murit în timpul Holocaustului într-un ghetou nazist din Viena. Un alt frate, Joseph Brociner, a fost foarte activ în viața comunitară evreiască; în 1910 a semnat o broșură privind *Chestiunea israeliților români*³³, în care polemiza cu Radu Rosetti (Verax), autorul unei cărți antisemite care se bucura de faima unui tratat științific³⁴. Un al treilea frate, colonelul Moritz Brociner, a fost erou al Războiului de Independență. Un membru al familiei extinse a lui Moritz, Iosif Brociner, o tânără speranță a lumii intelectuale evreiești, avea să moară în timpul pogromului de la Iași, la doar 17 ani, împreună cu tatăl său, ambii fiind asfixiați în „trenul morții” care s-a oprit la Podu Iloaiei³⁵.

Wilhelm Filderman – febrilul lider al Uniunii Evreilor Pământeni, redenumită în 1923 Uniunea Evreilor Români – a semnat nenumărate materiale (scrisori, memorii adresate liderilor politici, articole de ziar, broșuri etc.) prin care erau deconstruite principalele teme ale discursului antisemit³⁶. Cea mai importantă publicație timpurie a lui Filderman a văzut lumina tiparului în 1925 și purta titlul *Adevărul asupra problemei evreiești*³⁷. În această lucrare, liderul U.E.R. combătea cu argumente temeinice mai

²⁷ Simon Bayer, *O doctrină a urei și o propagandă primejdioasă: antisemitismul*, București, 1923, p. 31.

²⁸ *Ibidem*, p. 32.

²⁹ *Ibidem*, p. 28.

³⁰ I. J. Niemirower, *Morala iudaismului*, București, 1923.

³¹ *Atentatul contra d-lui dr. I. Niemirower*, în „Adevărul”, an XXVIII, nr. 2, 14.01.1936, p. 1.

³² Andrei Brociner, *În legătură cu antisemitismul*, București, Tipografia „Caragiale”, 1925.

³³ J. B. Brociner, *Chestiunea israeliților români*, București, Tipografia Horia Carp & Marinescu, 1910.

³⁴ Verax, *La Roumanie et les Juifs*, București, Socec, 1903.

³⁵ Iosif Brociner, *File risipite... adunate*, Tel Aviv, 1986. Bunicul din partea tatălui lui Iosif a fost văr cu Moritz Brociner.

³⁶ Vezi Wilhelm Filderman, *Memoirs & Diaries, 1900-1940*, vol. I, Jean Ancel (ed.), Jerusalem & Tel Aviv, Yad Vashem & The Goldstein-Goren Diaspora Research Center, 2004; idem, *Un avocat al etniei sale. Un avocat al cauzei naționale a României. Articole, discursuri, memorii. 1921-1948*, 2 vol., București, Fundația Dr. W. Filderman, 2000.

³⁷ Titlul complet: *Adevărul asupra problemei evreiești din România în lumina textelor religioase și a statistice. Urmate de listele nominale ale ostașilor evrei morți, răniți, prizonieri, dispăruți și decorați în războiul pentru întregirea României*, București, Tipografia „Triumful”, 1925.

multe teme recurente în discursul radical: mitul invaziei evreiești și al celor 2 milioane de evrei din România Mare, mitul lașității și trădării în timpul Marelui Război, mitul Taldumului ca sursă a răului, mitul omorului ritual, cel al Protocoalelor Înțelepților Sionului etc.

În anii '20 ai secolului XX se înregistrează două tendințe ale antisemitismului care ne interesează aici în mod particular. Prima ține de efortul discursului antisemit de a simula protocolul științific pentru a-și spori pretențiile de veridicitate. Cea de-a doua are legătură cu proliferarea pseudo-exegezei Talmudului menită a extrage motive religioase și culturale care să justifice iudeofobia.

Câteva considerații despre antisemitismul modern sunt necesare.

O explicație pentru impactul antisemitismului ține de faptul că simulează o formă de cunoaștere – o cunoaștere rapidă, profundă și atotcuprinzătoare. Discursul care îi pune pe evrei la originea tuturor lucrurilor nefaste oferă un principiu explicativ unic ce pare a funcționa pe post de cheie de lectură universală. Antisemitismul este un *monism* ce pretinde că oferă răspunsuri unor întrebări fundamentale despre natura umană și funcționarea societății, despre viața politică și statul modern, despre istorie, economie, demografie, biologie și așa mai departe. Totodată, antisemitismul simulează cunoașterea *esențialistă*, în sensul dat de Karl R. Popper, de explicație ultimă care asigură accesul la realitățile, la esențele, care se ascund în spatele aparențelor³⁸. În fine, tipul de cunoaștere promis de antisemitism abuzează în aceeași măsură de *inducție* (extrapolând cazuri particulare, reale sau inventate, la general) și de *deducție* (enunțuri generale, neverificate și neverificabile, fiind aplicate pentru a explica fiecare situație particulară și pentru a descrie indivizi). În fapt, se produce o simulare a demonstrației prin artificii de limbaj, prin utilizarea masivă a tropilor – inducțiile și deducțiile fiind mimate prin metonimie și sinecdocă.

Fobia antievreiască se folosește de o tendință general umană, numită de psihologii Susan T. Fiske și Shelley E. Taylor „zgârcenie cognitivă” („cognitive miserliness”) – adică înclinația de a utiliza, în condiții de bombardament informațional, idei simple, asimilate repede, cu mijloace intelectuale reduse, pentru a „traduce” fenomene complexe și a lua decizii³⁹. Teoriile antisemite se grefează foarte bine pe modernitate, exploatând optimismul epistemologic al acesteia, promisiunea că orice poate fi cunoscut datorită progreselor rațiunii și științei, și, pe de altă parte, profită eficient de vulnerabilitățile ei. Dacă admitem că modernitatea a avut un efect destructurant asupra cadrelor tradiționale ale vieții umane, este de înțeles că schimbările dramatice și rapide au provocat anxietăți colective. Mulți dintre analiștii antisemitismului îl văd ca răspuns dat, unul alături de multe altele, la anxietățile modernității, la oroarea indeterminării⁴⁰.

Antisemitismul în accepțiunea sa modernă – care adaugă la iudeofobia religioasă resentimentul fundamentat pe pseudo-științe precum rasismul, care structurează aversiunea față de evrei sub forma unei ideologii coerente articulate politic și care propune soluții radicale și sistematice pentru „rezolvarea problemei evreiești”⁴¹ – a

³⁸ Karl R. Popper, *Conjecturi și infirmări. Creșterea cunoașterii științifice*, trad. C. Stoenescu, D. Stoianovici, F. Lobonț, București, Editura Trei, 2001, p. 140.

³⁹ Susan T. Fiske, Shelley E. Taylor, *Social Cognition. From Brains to Culture*, ediția a II-a, New York, McGraw-Hill, 1991 (termenul „cognitive miserliness” a fost lansat în 1984, odată cu prima ediție a cărții).

⁴⁰ Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 2000, p. 62 și urm.; Roger Griffin, *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Houndmills, Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2007, p. 109 și urm.

⁴¹ Yehuda Bauer, *In Search of a Definition of Antisemitism*, în Michael Brown (ed.), *Approaches to Antisemitism. Context and Curriculum*, New York, American Jewish Committee and International Center for University Teaching of Jewish Civilization, 1994, p. 10-31.

explodat în a doua parte a secolului XIX și prima parte a secolului XX, într-o epocă de transformări profunde. Marile dileme din statele emergente – modernitate vs. tradiție, urban vs. rural, industrial vs. agricol, tehnologie vs. cultură, burghezie vs. nobilitate, occidental vs. autohton, multinațional vs. național, democrație vs. autocrație etc. – implicau tot atâtea crize ale cunoașterii. Ritmul rapid al schimbărilor, restructurarea ierarhiilor sociale și a formelor de prestigiu în societate, democratizarea mecanismelor de recrutare politică și deschiderea sferei publice, modificarea perspectivelor asupra naturii umane, a statului și a societății, progresul științelor, noile instrumente de comunicare în masă – acestea și multe altele au schimbat radical cadrele de percepție și au complicat infinit peisajul pentru omul obișnuit. Inovațiile tehnologice devenite comodități au modificat percepțiile asupra spațiului și timpului. Distanțele și duratele s-au comprimat; spații îndepărtate au fost puse în legătură în timp real, concomitent; iar ideea simultaneității, o adevărată obsesie în perioada 1880-1920, combinată cu ideile organiciste sau mecaniciste, făcea să pară că totul se leagă, că istoriile locale depind de evoluții globale, că prezentul este legat strâns de trecut, că individul este captiv grupului din care face parte⁴².

Intellectualii publici și-au asumat rolul de „traducători”, de experți care explică schimbările, și de călăuze care indică căi, soluții. Intellectuali antisemiți au plasat în centrul explicațiilor un principiu cauzal unic, o cauzalitate diabolică, și au imaginat soluții radicale pentru a schimba situația.

Evreii au fost identificați cu modernitatea și cu răul atribuit acesteia. Rolul jucat de evrei în schimbările de la cumpăna secolelor XIX-XX, dar mai ales vizibilitatea lor sporită în diferite sfere de activitate au surprins și au stârnit resentimente. Discursul antisemit a canalizat aceste resentimente, organizându-le în scheme explicative care furnizau nu doar descrieri ale „problemei”, ci și „soluții” de rezolvare a ei.

Antisemitismul ca pseudo-cunoaștere și-a căutat aliați în lumea științifică. La sfârșitul secolului XIX, știința a ieșit învingătoare din „lupta cunoașterilor” declanșată începând cu secolul XVIII⁴³, devenind modalitatea de afirmare a adevărului cu cea mai mare autoritate epistemologică. Ideologiile au încercat să împrumute din această autoritate, simulând protocolul științific și pretinzând că susțin adevăruri rezultate în urma unor demonstrații științifice⁴⁴.

Întâlnirea dintre știință și ideologie s-a produs în mai multe moduri. Au existat cariere academice construite exclusiv pe seama discursului antisemit. Cel mai faimos caz din România este cel al lui A. C. Cuza. Acesta a obținut doctoratul și poziția de titular la Catedra de economie politică a Universității din Iași pe baza lucrării *Despre poporație*, un tratat antisemit masiv, în care erau plagiați autori occidentali⁴⁵. Opera sa

⁴² Stephen Kern, *The Culture of Time and Space 1880-1918*, Cambridge/Massachusetts, Harvard University Press, 1983, p. 36-88.

⁴³ Michel Foucault, „Trebuie să apărăm societatea”. *Cursuri rostite la College de France (1975-1976)*, trad. B. Ghiu, București, Editura Univers, 2000, p. 180 și urm.

⁴⁴ Alan E. Steinweis, *Studying the Jew. Scholarly Antisemitism in Nazi Germany*, Cambridge/Londra, Harvard University Press, 2006.

⁴⁵ Prima ediție a apărut în 1899. Plagiatul a fost demonstrat într-o carte-recenzie; Emanuel Socor, *O rușine universitară. Plagiatul D-lui A. C. Cuza*, București, Editura Revistei „Facla”, 1911. A urmat o polemică publică și un proces de calomnie, intentat de Cuza lui Socor, care a fost pierdut de primul (vezi Horia Bozdoghină, *Antisemitismul lui A. C. Cuza în politica românească*, cuvânt înainte de Radu Ioanid, București, Curtea Veche, Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2012, p. 43-44). Acuzații de plagiat la adresa lui Cuza au mai lansat N. D. Cocea (în „Facla”, nr. 30 din 2.10.1910 și nr. 33 din 23.10.1910, cf. H. Bozdoghină, *op. cit.*, p. 43) și Nicolae Basilescu. Emanuel Socor (1881-1951), personalitate cu preocupări multiple, și-a întemeiat critica la adresa lui Cuza pe propria specializare în studiul

ulterioară a constat în articole de ziar și diferite discursuri politice, publicate în broșură sau în volum. În 1930, și-a reunit scrierile într-o carte denumită pompos *Studii economice-politice*⁴⁶. În *Introducere*, făcea și o trecere în revistă a principalelor titluri și, deși este vorba pur și simplu de articole de ziar, broșuri, pamflete și texte propagandistice, acestea erau prezentate în termeni precum „studiu”, „studiu complet”, „studiu de teorie a economiei politice” „istoricul” problemei, care „demonstrează”, „confirmă”, „pornește de la adevărul că” etc.⁴⁷.

Masivitatea acestor cărți, autoprezentarea solemnă, invocarea de cifre, tabele, citate, note de subsol dădeau o aparență de cercetare științifică. A. C. Cuza invoca adesea autoritatea științei ca bază a antisemitismului. Știința, spunea Cuza, se ocupă de descoperirea adevărului, iar constatările științei sunt antisemite, „adevărul” despre evrei rezumându-se la: „Popor vagabond. Rasă sterilă. Religie dușmană. Element anarhic. Nație parazită. Anahronism periculos”. În viziunea ideologului antisemit, toate disciplinele și ramurile științei conduceau la concluzii defavorabile evreilor: știința istorică îi arăta pe evrei „în conflict permanent cu toate națiile”; știința antropologică le evidenția „inferioritatea sângelui”; știința teologică releva sursele religioase ale materialismului lor; știința politică îi indica pe evreii ca o amenințare pentru stat și găsea și „soluția” – „eliminarea jidanilor din mijlocul tuturilor națiilor”; în fine, știința filozofică, analizând iudaismul, „justifică înlăturarea lui”⁴⁸. Mai spune Cuza: „Plecând de la observații empirice, locale, cu caracter practic, particular, știința Iudaismului trece la cercetarea generală a fenomenului. Și ea a trebuit să răzbată prin diferite stadii ideologice – a umanitarismului, liberalismului, asimilismului – până când a ajuns să se formeze ca *știință exactă a Iudaismului, fixat ca problemă universală umană, cuprinzând și soluția ei*”. Printre „soluțiile” citate se află și cea a lui Adolf Wahrmund, care, în prezentarea lui Cuza, se rezumă la: „*Eliminarea jidanilor din mijlocul popoarelor ariane, creștine, mergând până la internarea lor silită, în masse mai mari, ca măsură internațională*”. Concluzia exprima „[n]ecesitatea eliminării Iudaismului, ca element potrivnic culturai celorlalte popoare și intereselor umanității”⁴⁹.

Revenind la modalitățile de combinare dintre ideologie și știință, cea mai întâlnită situația era aceea de „academizare” a discursului resentimentar. Numeroase broșuri antisemite publicate de autori anonimi, fără carieră academică, apelau la citate cu note de subsol și bibliografie pentru a da greutate scriiturii.

În sfârșit, au fost numeroase și situațiile în care universitari, oameni de știință, intelectuali publici, consacrați într-un domeniu, au făcut abuz de autoritate epistemică⁵⁰,

populațiilor, semnând un tratat cu titlul *Despre populație*, Iași, Editura Librăriei Socec & Co., Societate Anonimă, 1913. Socor a avut o îndelungată activitate în presă, fiind în perioada interbelică codirector al ziarelor democratice „Adevărul” și „Dimineața” (1924-1933), publicații care erau o țintă majoră a propagandei antisemite, cuziste și legionare. De altfel, Socor a și fost, în decembrie 1930, ținta unui atentat armat comis de un simpatizant legionar, îndemnat, conform declarațiilor din anchetă, de avocatul Mile Lefter, un apropiat lui al lui A. C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu (*Atentat în redacția ziarelor „Dimineața” și „Adevărul”*, în „Curentul”, 31.12.1930, p. 4; *Paid Anti-Semite Tries to Shoot Jewish Editor*, în „Jewish Daily Bulletin”, 31.12.1930, p. 1).

⁴⁶ A. C. Cuza, *Studii economice-politice (1890-1930)*, București, Editura Casei Școalelor, 1930.

⁴⁷ *Ibidem*, p. LXXVII-LXXXV.

⁴⁸ Idem, *Antisemitismul științei*, în „Apărarea Națională”, an I, nr. 15, 1.11.1922, p. 1-6.

⁴⁹ Idem, *Evoluția științei antisemitismului*, în „Apărarea Națională”, an II, nr. 19, 1.01.1923, p. 11-15. Subl. A. C. Cuza.

⁵⁰ J. M. Bochenski, *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorității*, traducere Thomas Kleininger, București, Humanitas, 1992, p. 57 și urm. Iată definiția logică a autorității epistemică dată de Bochenski: „P este o autoritate epistemică pentru S în domeniul D atunci când S recunoaște din principiu drept adevărată orice propoziție

încercând să transleze reputația lor, obținută în domeniul de competență, în discuțiile despre situația evreilor. Analiza acestei categorii este complicată de faptul că majoritatea intelectualilor naționaliști cu statut academic au adăugat la profesia de bază alte preocupări, poziții instituționale, roluri și, mulți dintre ei, au făcut politică activă. Trebuie văzut de la caz de caz cum s-au născut reputațiile, cât a contat cariera academică și cât notorietatea obținută prin alte tipuri de prezențe publice. De asemenea, este de văzut dacă antisemitismul a contaminat sau nu discursul științific și prestația pedagogică.

Profesorul Nicolae C. Paulescu este fără îndoială un caz clasic de om de știință care a făcut abuz de propria reputație pentru a-și aroga o competență în „problema evreiască”. Profesor de fiziologie la Facultatea de Medicină din București, cu studii în Franța, Paulescu a devenit cunoscut pentru contribuția sa la descoperirea proprietăților fiziologice ale insulinei. Ulterior, rolul său a fost exagerat, fiind creditat în mediile naționaliste pentru descoperirea insulinei, susținându-se că i s-ar fi cuvenit premiul Nobel pentru aceasta – poveste transformată în mit antioccidental și antisemit. Într-o lucrare recentă, acest mit este deconstruit, arătându-se că produsul pentru care cercetătorii canadieni Frederick G. Banting și John J. R. Macleod au primit premiul Nobel în 1923 a fost obținut printr-o metodă biochimică de purificare a insulinei complet diferită de metoda fiziologică folosită de Paulescu. Acest preparat pancreatic a fost testat cu succes la om, spre deosebire de „pancreina” brevetată de Paulescu în 1922, un produs rudimentar, care a fost testat doar pe câini și nu ar fi fost acceptat în medicina clinică. Cel mult se poate spune că Paulescu s-a numărat printre cercetătorii care au contribuit la stabilirea proprietăților fiziologice ale insulinei și a rolului acesteia la scăderea cantității de glucoză din sânge. S-a mai observat că metoda de preparare a extractului pancreatic făcută publică de Paulescu în 1920-1921 semăna izbitor, conceptual și tehnic, cu metoda anunțată în 1919 de un cercetător de la Rockefeller Institute, Israel S. Kleiner. Studiul lui Kleiner (care era evreu), publicat în cea mai importantă revistă de chimie biologică a momentului, nu a fost citat de Paulescu și există bănuiala legitimă că profesorul român a plagiat metoda⁵¹.

La momentul publicării cercetărilor privind insulina, antisemitismul lui Paulescu (care s-a născut în 1869) era deja profilat, dar avea să se dezlănțuie în formule și mai virulente pe parcursul anilor '20. *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*, cartea pe care o critică Salzberger, fusese publicată încă din 1913. Aceasta, alături de altele, era înscrisă într-o serie de lucrări personale de „fiziologie filozofică”. Moda fiziologiilor filosofice a fost stimulată de scientism, apoi de darwinismul social, știința medicală părănd a furniza metode experimentale de confirmare și consolidare a discursului filosofic. Această biologizare și medicalizare a comportamentului și gândirii umane a fost una din căile de forjare a rasismului cultural și biologic. Trăsăturile caracteriale identificate cu ajutorul fiziologiei erau investite în imaginarul rasial cu caracteristici permanente, imutabile, naturale, de care nu se poate scăpa.

În 1910, Paulescu publica *Instincte sociale, patimi și conflicte, remedii morale*⁵². Interesant este că antisemitismul abia transpare din acest tratat de „morală științifică”.

---

care îi este comunicată de către P (în formă asertivă) și care face parte din domeniul D”. Pornind de aici, se poate spune că abuzul de autoritate epistemică apare atunci când P pretinde și reușește, beneficiind de recunoașterea în domeniul D, să-i fie recunoscută din principiu autoritatea într-un alt domeniu, să-i spunem E.

⁵¹ Peter Manu, Horia Bozdoghină, *Polemica Paulescu: știință, politică, memorie*, studiu introductiv de William Totok, postfață Radu Ioanid, București, Editura Curtea Veche, 2010, p. 41-73.

⁵² Nicolae C. Paulescu, *Instincte sociale, patimi și conflicte, remedii morale*, București, Institutul de Arte Grafice „Constantin Stere”, 1910. Înainte de cuprinderea în volum, conținutul a fost serializat în revista

Prin urmare, se poate spune că radicalizarea antisemită a lui Paulescu s-a produs în anii imediat următori. În *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria* aversiunea față de evrei devenea deja element central. Apoi, Paulescu avea să rescrie cartea din 1910, publicând-o într-o altă formă în 1921⁵³. De data aceasta, „problema evreiască” devenea factor explicativ principal pentru păcate individuale, sociale și politice ale lumii de atunci. Din 1922, odată cu apariția revistei „Apărarea Națională”, Paulescu scria frecvent, aproape în fiecare număr, având o contribuție esențială la răspândirea stereotipurilor antisemite. Seria de „fiziologie filozofică” a continuat cu o serie de broșuri imunde sub titlul *Degenerarea rasei jidănești*⁵⁴, unele dintre cele mai violente publicații antiiudaice din literatura de limbă română.

Pe coperta tuturor acestor publicații, Paulescu și-a declinat calitatea de profesor la Facultatea de Medicină din București. La *Degenerarea rasei jidănești* a apărut în plus o zvastică, însemnul L.A.N.C., utilizat pentru a semnaliza afinitatea cu mișcarea nazistă. Cărțile conțineau aparat critic, simulau stilul științific și invocau autorități academice în sprijinul diatribelor.

Spre deosebire de A. C. Cuza, care își extrăgea marea majoritate a „dovezile” împotriva evreilor din științele sociale, Paulescu a avut ca principală linie argumentativă critica Talmudului. Profesorul de fiziologie convertit în filozof se înscria într-o lungă tradiție intelectuală care găsea în Talmud justificări pentru persecutarea evreilor. Pe scurt, această tradiție, cu rădăcini medievale, a instaurat ideea că aspectele criticabile ale evreității își aveau originea în precepte talmudice; acestea i-ar fi transformat pe evrei, pe toți evreii, indiferent dacă erau sau nu familiarizați cu Talmudul, într-o amenințare directă la adresa creștinilor, furnizând justificări pentru crimă și dominație. În fapt, critica se baza pe falsuri, interpretări eronate, scoateri din context și ignorarea tradiției iudaice.

Numărul cărților antisemite despre Talmud a explodat în secolul XIX, în toată lumea, apărând și adepți români ai acestui tip de abordare. Cel mai influent dintre deschizătorii de drum a fost Bogdan Petriceicu-Hasdeu, cunoscut lingvist și scriitor, membru al Academiei Române și om politic. Acesta a scris un *Studiu asupra iudaismului. Talmudul ca profesiune de credință a poporului israelit*⁵⁵, în care elabora pe tema influenței negative a Talmudului asupra evreilor. În acest „studiu”, împănate cu citate și note de subsol, se afirmă, printre altele: „Ovreei sunt un vierme intestinal, ce ne roade pe noi drept la inimă!”⁵⁶ Cartea lui Hasdeu s-a dovedit a fi foarte influentă, după cum ne povestește G. Panu în *Amintiri de la „Junimea” din Iași*: „[O]amenii învățați aveau alt mijloc de a combate pe evrei. Acest mijloc era a arăta că, după legile lor, după talmud, evreei sunt datori să fie lacomi, cruzi și înșelători cu alte rase. [...] Câte nopți n-am petrecut în discuții furtunoase de asemenea natură! D. Hășdău cu vasta sa erudiție de pe atunci tipărise un opuscul intitulat, mi se pare: *Evreei și Talmudul* și mai scrisese încă o broșură intitulată *Istoria toleranței religioase la români*. În primul opuscul d-sa adunase tot ce se poate extrage din Talmud nefavorabil evreilor, cu comentariile celor mai iluștri antisemiți din Europa. Acest opuscul avu un răsunet mare, toți îl citeau și îl aprobau”⁵⁷.

„Dascălul”. Cartea a fost reeditată după căderea comunismului, într-o ediție necritică îngrijită de Răzvan Codrescu, la București, Fundația Anastasia, 1995.

⁵³ Idem, *Cele patru patimi și remediile lor*, București, Editura Cartea Românească, Atelierele Sfetea, 1921.

⁵⁴ Idem, *Degenerarea rasei evreiești*, București, Tipografia Raiculescu, 1928.

⁵⁵ B. Petriceicu-Hăjdeu, *Studiu asupra iudaismului. Talmudul ca profesiune de credință a poporului israelit*, București, Editura Biroului Universal, 1916.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 5-6.

⁵⁷ G. Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, vol. I, București, Editura „Remus Cioflec”, 1942, p. 325.

Gheorghe Bogdan-Duică, cunoscut ca un erudit istoric literar, ale cărui cărți antisemite au intrat în canonul radicalismului local (de exemplu, erau incluse în lista cu lecturi recomandate, număr de număr, de „Apărarea Națională”, alături de cărțile lui Verax, Cuza și Paulescu), a mers, de asemenea, pe această direcție⁵⁸. Bogdan-Duică s-a folosit de false traduceri din Talmud răspândite la sfârșitul secolului XIX.

A. C. Cuza a dedicat Talmudului zeci de pagini, în broșuri sau în „Apărarea Națională”, alături de Paulescu. Prin acest filtru va fi perceput subiectul de Corneliu Zelea Codreanu și generația sa. „În ea [«Apărarea Națională»] găseam tot ce ne trebuia pentru o perfectă lămurire și înarmare a noastră, scria Codreanu. Articolele profesorilor Cuza și Paulescu erau citite cu religiozitate de tot tineretul și aveau pretutindeni în rândurile studenților și la București și la Cluj un mare răsunet.”⁵⁹

Discursul antisemit și-a creat propriile tradiții intelectuale, bazându-se de timpuriu pe intertextualitate și autoreferențial. Dovezile convocate pentru a susține o linie argumentativă erau rareori din realitatea locală imediată; ele proveneau adesea din alte texte antisemite. Cu timpul s-au adunat răspunsuri pe toate subiectele majore privind viața politică, economică, socială și culturală, astfel încât orice element nou apărut era trecut prin grila de lectură imperativă, părăd o confirmare a unor adevăruri imuabile deja statuate și a unor teorii cu soliditate științifică. S-a ajuns astfel la circularitate: antisemitismul a devenit dovada propriului „adevăr”. Din perspectiva antisemită, nu existau noutăți, ci doar reconfirmări. Evreul în descrierea iudeofobă era „evreul etern”.

Putem verifica aceste lucruri și pe cartea criticată de Salzberger, *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*, urmărind bibliografia invocată de Paulescu prin notele de subsol. Așa cum observa și Salzberger, Paulescu nu s-a servit, atunci când a dat citate din Talmud, de un text original, ci a apelat la pasaje preluate dintr-o carte „clasică” a antisemitismului european, *Der Talmudjude* (Münster, 1871), semnată de preotul catolic ultramontanist August Rohling. Mai precis, a folosit traducerea în limba română a cărții, apărută în 1876, pe care a consultat-o la Biblioteca Academiei Române⁶⁰. Salzberger scria tranșant: Rohling „a fost dovedit și înfierat ca mincinos, ignorant, traducător fals și tendențios și calomniator ordinar”⁶¹.

Rohling susținea că Talmudul conține un veritabil program de instaurare a dominației mondiale evreiești, furnizând justificări pentru uciderea, exploatarea, înșelarea creștinilor și violarea femeilor creștine. Cu ajutorul acestei lucrări, Rohling a preluat postul de profesor de studii biblice la Universitatea Germană din Praga. Cartea a devenit faimoasă în timpul procesului privind acuzația de omor ritual din Tisza-Eszlar, din 1882-1883. Rohling a apărut în fața instanței ca martor-expert, susținând că omorul ritual era justificat de Talmud. După proceduri și arestări abuzive, acuzații au fost până la urmă achitați. Rohling în schimb a câpătat o faimă internațională⁶². Chiar în perioada

⁵⁸ Vezi, în special, G. Bogdan-Duică, *Românii și evreii*, București, Institutul de Arte Grafice „Tipografia Românească”, 1913.

⁵⁹ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, Editura Totul pentru Țară, Tipografia Vestemian, 1936, p. 51.

⁶⁰ August Rohling, *Ovreiul talmudist prezentat spre considerațiune matură jidovilor și creștinilor de tot rangul*, Budapesta, Institutul „Hunyadi Mátyás”, 1876. La exemplarul pe care l-am consultat, la Biblioteca Centrală Universitară București, lipsește pagina de gardă, dar există o însemnare de mână care precizează că traducerea s-a făcut după a patra ediție în germană și deslușește două din cele trei nume ale traducătorilor: S. R. – Silviu Rezei, I. S., I. P. P. – Ion Pop Păcurar.

⁶¹ Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud*, 1938, p. 8-9.

⁶² William I. Brustein, *Roots of Hate. Antisemitism in Europe before the Holocaust*, Cambridge/New York etc., Cambridge University Press, 2003, p. 86.

procesului, eruditul Franz Delitzsch, teolog luteran și ebraist, a demonstrat fără drept de apel că Rohling a falsificat, scos din context și interpretat aberant „citatele” din Talmud utilizate și că, în plus, l-a plagiat masiv pe Johann Andreas Eisenmenger, un alt „clasic” al antisemitismului⁶³, invocat și acesta ca „autoritate” de către Paulescu. Orientalistul protestant Eisenmenger a publicat în 1700 o carte care răstălmăcea Talmudul (*Entdecktes Judenthum*), considerată de mulți ca piatră de temelie a antisemitismului academic. Pe lângă critica lui Delitzsch, Rohling a fost expus public în presă de rabinul Joseph Samuel Bloch, care a arătat că Rohling a apelat la falsuri și că, în plus, era un plagiator și un impostor, necunoscând limba ebraică așa cum pretindea. În urma scandalului, Rohling și-a pierdut postul de la Praga și a fost nevoit să se retragă din viața publică⁶⁴.

Paulescu era la curent cu controversele din jurul lui Eisenmenger și Rohling, dar le-a minimalizat și pus pe seama unui complot evreiesc⁶⁵. Autenticitatea citatelor din Talmud cuprinse în cartea lui Rohling a fost susținută emfatic în mai multe rânduri și de „Apărarea Națională” (care o includea, de asemenea, în rândul lecturilor canonice)⁶⁶. Interesant este că totuși, mai târziu, chiar în „Apărarea Națională” avea să fie recunoscută impostura lui Rohling. Iată ce se scria într-un articol nesemnlat: „Cu texte de această ultimă speță, cu dibăcie alese și turnate, și-a compus profesorul Rohling pamfletul său. Nu trebuie să ne codim a o recunoaște: cartea aceasta n-are nimic științific, e nedemnă de un om de știință”⁶⁷.

Încă un exemplu. Paulescu a citat pe larg, în capitolul despre „Cahal”, din *Cartea Cahalului* (1869), a lui Jacob Brafmann. Acest „expert în probleme evreiești” al Imperiului Țarist vorbea despre forme secrete de statalitate construite de comunitățile evreiești sub coordonarea Alianței Israelite Universale. Scopul acestor organizații secrete ar fi fost să submineze afacerile creștinilor, să le preia proprietățile și, în final, să obțină puterea politică. Cartea lui Brafmann a fost publicată pe banii statului țarist, distribuită printre oficiali și luată în serios⁶⁸. *Cartea Cahalului* a deschis calea pentru *Protocoalele Înțelepților Sionului* (1903), faimosul fals conspiraționist, care s-a bucurat de o spectaculoasă distribuție internațională. Cartea a fost tradusă integral în limba română de Ion Moța, apărând în 1923, odată cu lucrarea lui Salzberger⁶⁹. Toți antisemiții importanți din România au citat-o ca pe o sursă cu autoritate. Paulescu a publicat încă din 1922 fragmente din *Protocoale*, în serial, în „Apărarea Națională”. Și de data aceasta, deși era la curent cu demonstrațiile care arătau că *Protocoalele* erau un fals ordinar, Paulescu a ieșit în presă să le apere autenticitatea⁷⁰.

⁶³ Pentru detalii, vezi Anders Gerdmar, *Roots of Theological Anti-Semitism. German Biblical Interpretation and the Jews, from Herder and Semler to Kittel and Bultmann*, Leiden/Boston, Brill, 2009, p. 225-226.

⁶⁴ Marvin Perry, Frederick M. Schweitzer, *Antisemitism. Myth and Hate from Antiquity to the Present*, New York, Palgrave Macmillan, 2002, p. 62-63; Victor Karady, *The Jews of Europe in the Modern Age. A Socio-Historical Outline*, Budapesta/New York, Central European University Press, 2004, p. 363.

⁶⁵ Nicolae C. Paulescu, *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*, p. 36 și urm.

⁶⁶ Vezi, de exemplu, Notus, *Ovreii – ce este Talmudul*, în „Apărarea Națională”, an I, nr. 4, 15.05.1922, p. 18; A. C. Cuza, *Antisemitismul științei*, loc. cit., p. 5; A. C. Cuza, *Viața rabinului botezat Neofit – denunțatorul asasinatului ritual la jidani*, în „Apărarea Națională”, an III, nr. 17, 1.12.1924, p. 385 și urm.

⁶⁷ Spinoza – exponent al iudaismului, în „Apărarea Națională”, an V, nr. 3, 1.06.1927, p. 13.

⁶⁸ Stephen Eric Bronner, *A Rumor about the Jews. Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Learned Elders of Zion*, New York, St. Martin's Press, 2000, p. 74-75.

⁶⁹ *Evangelia jidanilor. Protocoalele Înțelepților din Sion*, București, Tipografia Steaua, 1922 (text parțial); *Protocoalele Înțelepților Sionului*, traducere Ion Moța, București, Tipografia „Triumful”, 1923.

⁷⁰ Nicolae Paulescu, *Protocoalele Sionismului (răspuns unei critici jidănești)*, în „Apărarea Națională”, an II, nr. 3, 1.05.1923, p. 6-7.

În fine, pentru a ne opri aici cu exemplele, Paulescu, care a locuit mulți ani în Franța, se dovedea a fi la curent cu literatura antisemită de limbă franceză. Printre cărțile citate des se număra best-sellerul *La France juive* (1886), a lui Édouard Drumont, lider al Ligii Antisemite Franceze, extrem de activ în timpul Afacerii Dreyfus. Drumont a semnat și *Prefața* la traducerea în franceză a cărții lui Rohling din 1889, afirmând și el că „nici o îndoială nu poate pluti asupra autenticității textelor citate”⁷¹.

Paulescu îi mai citează pe: Paul Copin-Albancelli, cunoscut militant naționalist din Action Française, cu a sa *Le Drame maçonnique. Le Pouvoir occulte contre la France* (1908); A. Chabauty, autor al pamfletului din 1882 *Les Juifs, nos maitres!*; scriitorul naționalist Roger Gougenot des Mousseaux, cu o carte care l-a influențat pe Drumont – *Le Juif, le judaïsme et la judaïsation des peuples chrétiens* (1869) etc.

Așadar, după cum s-a putut vedea, deși revendica respectabilitate științifică, Paulescu s-a bazat în cea mai mare parte pe cărți semnate de alți autori antisemiți, care nu se bucurau de recunoaștere în lumea academică. Puținele titluri serioase citate erau utilizate contrar spiritului lor, prin decupaje interpretate în cheie antisemită.

Cum a răspuns Salzberger la această construcție barocă de minciuni? Predând o veritabilă lecție de polemică modernă. Urmând precepte talmudice, autorul botoșănean a plecat de la premiza bunei credințe a autorului cărții *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*. Deși nu-și făcea iluzii asupra lui Paulescu, cel care propovăduia „ura cea mai sălbatecă împotriva evreilor”⁷², Salzberger a susținut, pentru păstrarea tonului civilizat al dezbaterii, că poate porni de la ideea că profesorul bucureștean s-a lansat în diatriba antisemită din ignoranță, fiind înșelat de falsurile lui Rohling și neavând acces la textul talmudic original din cauza lipsei competențelor lingvistice necesare. Mai important, Salzberger preciza că face o critică de idei, nu un atac la persoană: „Eu nu combat *persoana* autorului, care a fost victima unui ignorant, ci numai *ideile* sale, arătând că sunt eronate”⁷³.

În demersul său, Salzberger s-a mai ghidat după un precept talmudic important: „Să știi ce să răspunzi”. Iar acest lucru nu era posibil fără știință de carte. *Adevăruri despre Talmud* arată o foarte atentă lectură a textelor religioase iudaice, o bună cunoaștere a contextelor istorice și o interpretare admirabilă prin echilibru. Mergând la textele originale, Salzberger a putut deoala falsuri, a completat paragrafe la frazele scoase din context, a lămurit ceea ce astăzi s-ar numi situația de discurs, ansamblul circumstanțelor în care a avut loc o enunțare. Și, în general, beneficiind de intimitatea culturală cu obiectul de studiu, a reușit să explice prevederile talmudice în spiritul tradiției iudaice, aducându-și contribuția la o mai bună cunoaștere a culturii evreiești de către ne-evrei și de către evreii înșiși.

---

⁷¹ După ediția franceză a fost realizată, după 1989, o nouă traducere în limba română a cărții lui Rohling: *Evreul după Talmud*, traducere Dorin Manea, București, Editura Samizdat, f.a. Citatul din *Prefața* lui Drumont la p. 3.

⁷² Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud*, 1938, p. 8.

⁷³ *Ibidem*, p. 23.

THE ANTISEMITISM AS A FALSE SCIENCE.
ȘAMA SALZBERGER VS. NICOLAE PAULESCU
(Summary)

Keywords: academic and religious antisemitism, nationalism, Jewish responses, Talmud, student movements.

The idea of this study came with the discovery of an obscure book, belonging to an unknown author, which is the best ever written reply to the infamous antisemitic work of Nicolae C. Paulescu, professor of physiology from the Medical University in București. The name of the author and the book: Șama Salzberger, *Truths about the Talmud and Judaism* (*Adevăruri despre Talmud și Judaism*). Not many things are known about Șama Salzberger. His whole life, Salzberger remained a small salesman in Botoșani. But aside from the small business which provided for his family, Salzberger hid a great passion for books; behind the modest salesman there was a learned scholar. Salzberger's book was published in two editions in the inter-war period, in 1923 and 1938. The two years were of a symbolic importance for the subject Salzberger wrote about, as they were key moments in the development of antisemitism as a mass political movement in Romania between the two World Wars. According to his own confessions, the Talmudist from Botoșani wrote the book before the First World War and hesitated to publish it, thinking, for a while, that the changes after the Great War would change the situation of the Jews and the debates of a religious nature would become irrelevant. He soon discovered that, "to the contrary, the religious attacks multiplied" and decided to publish the book to show that anti-Semites "did not use honourable weapons in their fight against Judaism seeing as they mainly use lies and slander whereof their readers cannot verify the accuracy". In his preface to the second edition, written in October 1938, Salzberger wrote that "the events of these recent times have showed me that my work is still very relevant". Unlike another important antisemite, professor A. C. Cuza from Iași, who got most of his „proof” against the Jews from social sciences, Nicolae C. Paulescu had as his main argument the critique of the Talmud. The Physiology professor turned philosopher joined a long intellectual tradition which found in the Talmud justification of the persecution of the Jews. The essence of this tradition, which had medieval roots, explained the idea that the criticisable aspects of Judaism had their origins in the Talmud's laws; this made the Jews, all Jews, whether they knew the Talmud or not, into a direct threat for Christians, giving them a justification for crime and domination. In fact, the criticism was based on lies and wrong interpretations, things taken out of context and the ignorance of the Jewish traditions. The number of anti-Semitic books about the Talmud soared in the 19th century, throughout the world and Romanian adepts of this way of thinking also appeared. Nicolae Paulescu was one of them. In this review of Paulescu's books, Salzberger was guided by an important Talmudic prescription: "know what to answer". *Adevăruri despre Talmud* shows proof of a very careful knowledge of the Jewish religious texts, a good knowledge of the historical contexts and an admirably well balanced interpretation. By going back to the original texts and having the advantage of a cultural intimacy, Salzberger could reveal lies in Paulescu's writings, completed the paragraphs of the sentences taken out of context, clarified what today would be called the situation of the discourse – the complete context in which a statement was made.

IONUȚ NISTOR*

CULTUL VIOLENȚEI ÎN PRACTICA PUTERII. AROMÂNII LEGIONARI ȘI NOUL „MODEL” DE STAT (1940-1944)**

Ajunsă la putere în septembrie 1940, pe fondul crizei politice, Mișcarea legionară aliată cu Ion Antonescu și colaboratorii săi au instituit un regim în care dualitatea puterii a generat conflicte instituționale și personale și a accentuat starea excepțională produsă de contextul războiului. Participarea la guvernare a asigurat legionarilor portofolii importante în noul cabinet¹, dar și controlul aproape total la nivel local, din cei 45 de prefecți ai județelor doar unul nefiind afiliat Mișcării². Puterea și avantajele politico-economice oferite de noul statut au atras ca un magnet aderenți din categorii sociale diverse, numărul membrilor legionari multiplicându-se rapid³; iar lipsa criteriilor de selecție, disputele pentru șefia mișcării și precaritatea controlului exercitat de „centru” în teritoriu au facilitat înregimentarea unor elemente periferice social⁴. Cu alte cuvinte, puterea oferită „marginalilor”, absența culturii politice și încadrarea unor elemente urban-proletare dornice de înavușire și ascensiune au sporit radicalismul Mișcării legionare.

Fără a constitui o structură distinctă, pe modelul Frățiilor de Cruce, al Corpului Muncitoresc Legionar sau al Corpului Studentesc Legionar, grupul macedoromânilor a

---

* Lector univ., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Studiul de față se regăsește, într-o versiune amplificată, în lucrarea aceluiași autor, *Identitate și geopolitică: românii din sudul Dunării în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, București, Editura Academiei Române, 2014, 331 p.

¹ Horia Sima era vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Constantin Petrovicescu – ministrul Internelor, Mihail Sturdza – ministrul Afacerilor Străine, Traian Brăileanu – ministrul Educației Naționale, Vasile Iasinschi – ministrul Muncii, Al. Constant – subsecretar de stat pentru Presă și Propagandă Națională, Constantin Papanace – secretar de stat la Ministerul Finanțelor.

² Ilarion Țiu, *Mișcarea legionară după Corneliu Codreanu. Regimul Antonescu (ianuarie 1941 – august 1944)*, București, 2007, p. 14.

³ O notă SSI scria despre existența a 12.000 de legionari în perioada cât au fost la guvernare – vezi Cristian Troncotă, Alin Spănu, Florin Pintilie, *Documente SSI despre poziția și activitățile grupurilor politice din România 6 septembrie 1940 – 23 august 1944*, vol. II, București, 2006, p. 173 (Nota SSI, 11 martie 1944, în ASRI, fond D, dosar 844, f. 6). Ordinul nr. 5 din 13 decembrie 1940, al Regionalei V Constanța susținea că în cele patru organizații județene funcționau 1.314 cuiburi cu 10.967 de membri (vezi ASRI Constanța, fond D, dosar 32, vol. 6, f. 92, *apud* Puiu Dumitru Bordeiu, *Mișcarea legionară din Dobrogea între 1933-1941*, Constanța, 2003, p. 249). Conform lui Horia Sima, în toamna lui 1940, Garda avea peste 300.000 de membri (vezi Bundesarchiv, NS 19 nou, 2155, 29 oct. 1944, „Sima an Ribbentrop”, *apud* Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la istoria fascismului internațional*, ed. a II-a, București, 2006, p. 425).

⁴ O analiză excelentă a structurii profesionale a Mișcării legionare oferă Armin Heinen. Conform datelor Tribunalului Militar București, din cele 2.707 persoane condamnate pentru infracțiuni legate de rebeliunea legionară, 20,5% erau muncitori necalificați și 18,1% fără profesie. Clasamentul era continuat de agricultori (17,4%), muncitori calificați (14%) și șoferi (5,6%). Vezi Armin Heinen, *op. cit.*, p. 427.

jucat un rol important în acest proces de instituționalizare a violenței și de multiplicare a centrelor de putere în stat. Analizând activitatea Gărzii de Fier, Kurt Gebauer, consilier la Biroul Presei de pe lângă Partidul Național Socialist German, observa „infiltrațiile izvorâte din terorismul politic al Balcanilor”⁵; așa cum Mihail Manoilescu incrimina în memoriile sale „Balcanizarea României prin metode macedonene, aplicate de macedoneni”, apreciată ca „un groaznic pas îndărăt față de moravurile României vechi și mici”⁶.

Adeziunea aromânilor la Mișcarea legionară nu era un proces nou în toamna lui 1940. El a debutat în 1930-1932 și a avut motivații profunde, în registre diverse. Stabiliți în România, în special în Cadrilater, ca urmare a colonizărilor, ei și-au modificat în scurtă vreme perspectiva asupra autorităților statului, pe care le-au perceput mai curând ca adversare decât ca parteneri. Șirul conflictelor cu persoane sau instituții din România a fost deschis în 1930 de Gheorghe Beza, care a încercat asasinarea lui Constantin Angelescu, subsecretar de stat și președinte al organizației PNTJ a județului Caliacra. El inspirase legea pentru reglementarea proprietăților din Dobrogea, prin care lovea în interesele coloniștilor aromâni. A urmat reacția împotriva guvernului Iorga, care încheiase la începutul lui 1932 o Convenție de comerț și navigație cu Grecia. Membrii Societății de Cultură Macedo-Română au adresat atunci un protest autorităților, acuzându-le de atitudini concesive față de interesele grecești în România și de nesoluționarea problemei averilor părăsite de coloniști în nordul statului elen⁷. Nemulțumirile s-au accentuat odată cu limitarea procesului de „repatriere” a conștraților din statele balcanice – inițiat de I. Gh. Duca și continuat până spre 1940⁸ –, care lăsa o bună parte a aromânilor la discreția persecuțiilor instrumentate de autoritățile grecești, sârbe sau bulgare. Procesul de colonizare în Cadrilater începuse în 1925, când, constatând relele tratamente aplicate aromânilor în statele balcanice, guvernul de la București a decis să le rezerve jumătate din terenurile statului din Durostor și Caliacra. În 1925 au venit în țară 1.526 de familii, urmate de alte aproximativ 4.500 până în 1933. Procedura de colonizare presupunea realizarea de către organizațiile culturale aromânești și legațiile României din zonă a unor tabele cu solicitanți, liste ulterior aprobate de Oficiul Național al Colonizării. Numai după această validare reprezentanțele diplomatice și consulare române vizau pașapoartele solicitanților, iar la venirea lor în țară Oficiul îi repartiza pe centre și le atribuia loturi. Pe fondul reducerii numărului de terenuri disponibile, autoritățile române au limitat și aprobările pentru colonizare. Măsura a provocat nemulțumiri și, după discuții îndelungi între guvern și Societatea de Cultură Macedo-Română, în 1936, s-a decis ca Ministerul de Interne să permită trecerea aromânilor în România pe cont propriu, fără ca guvernul să aibă vreo obligație specială față de aceste persoane⁹.

⁵ *Mișcarea legionară sub lupa poliției. Documente*, vol. îngrijit de Doru Dina și Dorin Teodorescu, Slatina, 2005, p. 31 (ANIC, fond MI, DGP, d. 122/1940, f. 140-142).

⁶ Mihail Manoilescu, *Memorii*, ed. Valeriu Dinu, vol. II, București, 1993, p. 355.

⁷ Puiu Dumitru Bordeiu, *op. cit.*, p. 16.

⁸ Încă din 1924-1925, I. Gh. Duca atrăgea atenția asupra efectelor pe care colonizarea masivă a aromânilor în sudul Dobrogei le putea avea și asupra potențialului autonomist-separatist dezvoltat de o asemenea politică. Ajuns la putere în noiembrie 1933, el a pus în practică strategia, continuată și după dispariția sa. Decizia ținea seama de considerente financiare, adică de efortul material pe care îl presupunea procesul de colonizare, greu de suportat pentru România, dar și de riscurile externe asupra relațiilor cu statele balcanice pe teritoriul cărora locuiau aromânii ce intenționau să plece în România (*ibidem*, p. 48).

⁹ Virgil Coman, Nicoleta Grigore, *Schimbul de populație româno-bulgar. Implicațiile asupra românilor evacuați. Documente (1940-1948)*, Constanța, 2010, p. 378-379 (Referat elaborat de C. G. Grigorescu privind situația macedoromânilor împrăștiți în Dobrogea de Sud, 1943).

Atitudinea oficialilor de la București după 1933, corelată cu lipsa unui sprijin consistent pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale coloniștilor din Dobrogea¹⁰, a dus la demonizarea partidelor istorice și a sistemului politic și administrativ existent. Constantin Papanace observa că unii dintre aromânii din Dobrogea, mai ales din rândul tineretului studențesc, aderaseră la Mișcare fiind dezamăgiți că „cele mai bune intenții ale unor bărbați de stat de talia lui Ionel Brătianu sau Iuliu Maniu se înfundau, de cele mai multe ori, în mlaștina corupției birocratice sau în păienjenişul intereselor electorale”¹¹.

Afilieră politică a acestor macedoromâni s-a produs însă nu doar ca urmare a „votului” negativ exprimat față de un sistem pe care îl considerau responsabil de propriile neajunsuri, ci și pe fondul proliferării unui discurs legionar ce accentua temele naționaliste, atât de familiare românilor din sudul Dunării. S-a produs practic o interferență între etosul de inspirație legionară, care predica valorile „românității” și ale Ortodoxiei într-o cheie xenofobă, și tipul de construcție identitară exersat în Balcani. Ei au rămas ancorati involuntar într-o paradigmă construită la București și exportată prin sistemul de învățământ și propagandă; aceasta făcea apologia particularității lor, a originii și a istoriei comune cu ramura nord-dunăreană, cultivându-le ideea „unității mistice” cu neamul românesc. În același timp, identitatea li s-a structurat pe un calapod xenofob, într-un context regional în care conflictele interetnice făceau parte din cotidian; terorismul și asasinatul erau arme de distrugere a celuilalt și de protejare a propriului grup, iar războiul tuturor împotriva tuturor, fundamentat pe proiecte naționale antagonice și purtat prin școli, biserici, presă și instituții militarizate, devenea o strategie de supraviețuire. Experiențele balcanice le-au înscris în codul comportamental „spiritul de acțiune” și de „jertfă”, așa cum cerea și Garda. A existat, așadar, un fond pe care ideile propagate de Mișcarea legionară s-au așezat ca într-un tipar gata croit.

Constantin Papanace observa, de altfel destul de tranșant, că aromânii au apreciat tema „românismului integral”, extins de la Carpați la Pind, vehiculată de legionari și au investit-o cu rolul de stindard sub care se puteau uni pentru apărarea culturii lor amenințate de politicile șovine ale altor state¹². „Toți cei trecuți prin educația legionară, scria Faust Brădescu, căpătau o altă viziune a întregului național și o răspundere ca om. Mentalitatea sau aplecarea provincială se atenuau, dispăreau [...]. Omul legionar era poate originar din Basarabia, Transilvania, Timoc sau Pind: născut dintr-o familie românească, secuiască, turcă sau bulgară. Fiecare e parte integrantă a unei comunități ce nu face nici o distincție între cei care o compun.”¹³ Tot el spunea că „acești frați (moldoveni, transnistreni, timoceni, bănățeni din Iugoslavia și mai ales macedoneni), continua Brădescu, care poartă cu mândrie numele ancestral nu pot fi lăsați în uitare. Mișcarea legionară din rândul căreia mulți din acești frați de sânge și-au găsit împlinirea lor spirituală, în sensul vieții naționale, își asumă responsabilitatea în fața istoriei pentru salvagardarea acestor români și integrarea lor în sânul comunității românești”¹⁴. Că retorica aromânilor rezona cu temele discursului legionar rezultă și din retrospectiva realizată sub forma unui interviu luat lui Constantin Teja, șef de cuib la Liceul

¹⁰ Aromânii constatau în epocă procesul greoi de acordare a loturilor de pământ către coloniști. Ei acuzau birocrăția și numeroasele piedici și amânări din partea unei administrații locale înțesate de etnici bulgari, care păreau a avea un regim mai bun decât cel al conaționalilor veniți din Balcani. Aveau senzația că fuseseră abandonați și se simțeau în postura musafirului nedorit. Toate acestea au constituit factori ai adeziunii la Mișcarea legionară.

¹¹ C. Papanace, *Mișcarea legionară și macedo-românii*, f.l., 1999, p. 132.

¹² *Ibidem*.

¹³ Faust Brădescu, *Mișcarea legionară în studii și articole*, vol. II, București, 1997, p. 65.

¹⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 26.

„Mircea cel Bătrân” din Constanța. Încercând să răspundă la întrebarea: „de ce au aderat aromânii la Garda de Fier?”, Teja constata: „[...]pentru că liberalii și țărâniștii au promis dreptate socială, dar nu au îndeplinit-o. Singurul partid legal care a promis această dreptate socială a fost partidul Totul pentru Țară [...]. Pentru noi însemna dreptate socială, dacă noi am fost izgoniți și de turci și de greci, am venit în patria noastră și pe cine am găsit stăpâni în casa străbunilor noștri? Economia țării în mâinile cui era? A jidanilor, a grecilor și a armenilor. Și atunci, puteam noi să stăm cu mâinile încrucișate, să stăm pasivi? Cu ce guvern și cu ce partid să activăm și noi, ca să facem odată dreptate în țara aceasta?”¹⁵

Argumentul unei matrițe potrivite transpare și din frământările lui Constantin Papanace, pe tema numirii sale în fruntea Comandamentului legionar, în 1938. Întrebându-se asupra motivațiilor deciziei, el răspunde: „Să fi fost păreri bune pe care le avea Căpitanul în ceea ce privește posibilitățile mele de a găsi soluții potrivite pentru situația politică sau dimpotrivă, să fi considerat că eu, ca macedonean, aș avea aptitudini pentru a duce cu mai mult succes o acțiune subversivă cu caracter revoluționar? [...] Oricât de ponderat aș fi fost eu, faptul că eram macedonean era să constituie un punct vulnerabil considerat fiind ca terorist”¹⁶. Se adăugau acestei simetrii reprezentările comune asupra liderului providențial, ale comandantului de legiune care amintea de căpitanii de armatoli, lideri ai „luptei naționale” în Balcani, dar și de mijloacele identice de exaltare prin cântece¹⁷. „Care aromân, spunea Papanace, n-ar fi tresărit când ar fi auzit cântecul: «vine timpul haiduciei codrul să'ndrăgim?»» În pieptul lui se răscoleau șirurile de armatoli și căpitani de armatoli [...] și îl îmboldeau să-și cânte regăsirea și împlinirea numai pe drumul căpitanului. Această putere de atracție devenise cu totul irezistibilă când cântecele noastre de luptă națională, ca Părinteasca Dimândare [...], erau cântate și de legionarii din țară.”¹⁸ Și adăuga: „În multe privințe – cu excepția unor forme exterioare – ea [disciplina legionară – n.n.] era de aceeași esență cu disciplina tradițională a celnicatelor și formațiunilor de armatoli”¹⁹. Prin urmare, concluziona: „[...] pășirea pe drumul Căpitanului nu s-a făcut la întâmplare sau din motive de conjunctură politică, ori snobismul modei, ci sub puternice impulsuri istorice îndrumate de afinități structurale”²⁰.

Liderii aromânilor au jucat, mai mult decât în alte cazuri, un rol esențial în sinteza proiecțiilor individuale și în reprezentarea intereselor comune; mai ales că grupul era unul închis, cu o ierarhie proprie, în care elita avea o influență bazată pe relații consangvine și pe nivelul studiilor și era acceptată ca atare de eșaloanele inferioare. Dionisie Ghermani, aromân de origine, șef al Frățiilor de Cruce de la Liceul „Sf. Sava” din București, declara într-un interviu: „Atmosfera de familie a contribuit și ea la apropierea mea de Mișcarea legionară... M-am înscris în Frățiile de Cruce la imboldul unui unchi a meu”²¹. Relatând episodul în care era proiectată o audiență la Carol II,

¹⁵ Mariana Conovici, Silvia Iliescu, Octavian Silivestru, *Țara, Legiunea, Căpitanul. Mișcarea legionară în documente de istorie orală*, București, 2008, p. 47 (Arhiva de istorie orală a Societății Române de Radiodifuziune, 2851 C 1201, p. 4-9).

¹⁶ Constantin Papanace, *Fără căpitan. Conducerea în a doua prigoană*, București, 1997, p. 73.

¹⁷ O analiză detaliată și pertinentă asupra mobilizării politice prin cântec și a rolului acestuia în mistică legionară o face Oliver Jens Schmitt în studiul *Sfântă tinerețe legionară. Cântecul ca mijloc și esență a mobilizării politice de extremă dreaptă în România interbelică*, publicat în „Archiva Moldaviae”, Iași, III, 2011, p. 163-184.

¹⁸ Constantin Papanace, *Mișcarea legionară și macedo-românii*, p. 78.

¹⁹ *Ibidem*, p. 90.

²⁰ *Ibidem*, p. 88.

²¹ Liviu Vălenaș, *Cartea neagră a României 1940-1948*, București, 2006, p. 14.

pentru a-l determina să nu-l sacrifice pe Corneliu Zelea Codreanu, Papanace observa legăturile puternice dintre aromâni, care acționau ca o structură deopotrivă familială și militarizată. Numindu-l pe Petre Papacostea responsabil al unei misiuni de mare importanță pe lângă rege, Papanace constata: „[...] aveam încredere în simțul de solidaritate care ne leagă pe noi macedonenii”²². Iar funcția catalitică a liderului era în cazul aromânilor coordonată esențială a comunității, în măsura în care statutul lor sub raport juridic era incert, însăși autoreprezentarea lor identitară părând duală. Ei nu figurau ca minoritari în evidențele statului român și în datele recensămintelor, dar constituiau fără discuție un grup aparte, identificat ca atare de registrele poliției, mai cu seamă în perioada războiului, la rubrica macedoromâni. Ei înșiși oscilau între atomizare etnolingvistică, exprimată sub formula unui grup cu nevoi culturale speciale și apartenența cu statut de egal la o comunitate românească, nord și sud-dunăreană, cu aceleași origini, aceleași trecut și aceleași valori. Acest echilibru fragil, zdruncinat de „repatrierile” din anii ’20, făcea din lider un personaj central, care tindea să controleze mai ușor grupul și să se impună, trasând direcțiile de acțiune ale întregii colectivități.

Formarea unei elite școlite la facultățile din România s-a suprapus procesului de structurare a ierarhiilor locale. Colonizați din spații diverse, aromânii au format în noile așezări comunități, în căutarea unui liant supraregional și a unor reprezentanți la nivel central, care să le apere interesele și să spargă orizontul relativ strâmt al comercianților, meșteșugarilor sau funcționarilor constituiți în lideri *ad-hoc*. Studențimea aromână depășea acest nivel patriarhal prin contactul cu mediul bucureștean, prin sistemul de relații, prin standardul educației, susținând prototipul liderului de anvergură, așteptat de comunitate. Această elită în formare, care avea să conducă administrativ de la centru sau din teritoriu, impunându-se „spiritual”, a fost atrasă în bună măsură de discursul legionar, ce reitiera teme naționaliste, familiare. Studenții au adus apoi mesajul la ei acasă și au oferit alternativă propriei comunități.

Apariția primelor organizații legionare din județul Constanța s-a datorat și activității studentului aromân Ion Caratânase, comandant legionar din 1934 și șef al echipei decemvirilor²³. În septembrie 1934, cu prilejul unei consfătuiri la București, s-a luat decizia folosirii influenței și ascendentului moral pe care studenții legionari aromâni le aveau asupra rudelor și prietenilor din Dobrogea, coordonarea acțiunii revenind lui Constantin Papanace²⁴. În februarie 1936, s-a constituit organizația județeană Caliacra a Partidului Totul pentru Țară, condusă de avocatul Cola Ciumetti²⁵, director al ziarului „Legionarii”²⁶; iar în 1937, Eremia Șocariciu, student aromân la Facultatea de Litere din București, era deja șeful gărzii personale a lui Corneliu Zelea Codreanu și al unui serviciu informativ responsabil cu identificarea, descurajarea și anihilarea acțiunilor studențești cu caracter antilegionar²⁷.

Personajul care s-a impus treptat ca lider al macedoromânilor legionari, recunoscut ca atare în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941, a fost Constantin Papanace. Născut

²² Constantin Papanace, *Fără căpitan...*, p. 107. În cele din urmă, misiunea nu a mai avut loc, deoarece unii legionari, ca Alecu Cantacuzino, erau mai curând partizanii asasinării regelui.

²³ Puiu Dumitru Bordeiu, *op. cit.*, p. 20.

²⁴ *Ibidem*, p. 76.

²⁵ Cola (Nicolae) Ciumeti, născut în 1881, la Veria, a fost avocat și ziarist, înscris mai întâi în partidul liberal georgist. În perioada statului național-legionar a fost comisar general de românizare. Vezi Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Informativ, Ciumeti Nicolae-Cola, I 375965, vol. 2, f. 1, 4 (Ministerul Afacerilor Interne – în continuare, MAI –, C43, Hotărâre, 14 octombrie 1963 și Notă informativă, S. Cidrindel, chestor de poliție, 23 mai 1941).

²⁶ *Ibidem*, p. 99.

²⁷ *Ibidem*, p. 126.

în 1904 la Selia, în Grecia, fiul lui Ion și al Ianulei²⁸, el și-a terminat studiile secundare la Liceul Comercial din Salonic, în 1925. A venit în România „pentru a scăpa de prigoana grecilor”, așa cum singur declara în fața organelor de anchetă²⁹, și s-a înscris la Academia de Înalte Studii Comerciale. S-a încadrat în legiune în 1929³⁰, iar în 1930 a primit cetățenia română³¹. Afirmarea lui în plan național s-a produs în 1930, când alături de I. A. Roceric, Constantin Călărașu, Iosef Hurjui și Alexandru Popa au redactat și răspândit un manifest prin care aprobau atentatul comis de Gheorghe Beza³². În duba poliției care îl transporta la Văcărești, la 24 iulie 1930, l-a cunoscut pe Zelea Codreanu, cu care a rămas în relații personale și după perioada de detenție de o lună și jumătate. Momentul a fost considerat de Papanace esențial în contactul nemijlocit al Căpitanului cu grupul de macedoromâni și în dezvoltarea bunelor raporturi dintre cele două părți. Impactul întâlnirii și mai ales conjunctura trebuie să fi fost cruciale din moment ce, după 1931-1932, atracția aromânilor față de mișcare a crescut, iar numărul membrilor a ajuns, în 1937, la 300³³. După eliberare, a organizat alături de Grigore Pihu³⁴ cele două cuiburi legionare ale macedonenilor: „Armatoalii” și „Andrei Șaguna”.

De profesie funcționar financiar, cu stagii la Banca Românească, la Administrația Sectorului II Negru București³⁵ și la o fermă din județul Buzău³⁶, Papanace a urcat rapid treptele puterii în Mișcarea legionară, ocupând funcții importante. A fost numit Comandant legionar și a colaborat la ziarul „Armatoalii”, făcând parte din comitetul de redacție alături de I. Caranica³⁷. În 1937 a fost ales deputat de Caliacra, iar în 1938, în contextul valului de arestări care l-au atins și pe Grigore Pihu, Papanace a rămas singurul conducător al macedoromânilor legionari³⁸. Din 1938, a făcut parte, alături de Horia Sima, Vasile Cristescu, Ion Belgea și Alexandru Cantacuzino, din Comandamentul Mișcării legionare, în februarie 1939 refugiindu-se în Germania împreună cu

²⁸ Conform datelor deținute de Securitate în 1950, cuplul Papanace a mai avut patru fete și trei băieți: Libela, funcționară la fabrica „Cincorea”, Florica, funcționară la Comitetul de Organizare al Cooperăției, Maria și Struna, fără ocupație, Gheorghe, decedat în 1944, în timpul unui bombardament asupra lagărului din Germania unde era deținut, Carol, funcționar la Banca RPR, și Anastasie, fără serviciu. Vezi ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 58 (Fișa personală a lui Constantin Papanace, 24 mai 1950).

²⁹ ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 1, f. 39 (Protest din partea deținuților membri ai Gărzii de Fier, semnat de Constantin Papanace, către Consiliul de Război, 3 ianuarie 1934).

³⁰ ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 14 (Fișa Constantin Papanace). Conform declarației date de Eugen I. Theodorescu, fost legionar condamnat în 1954 la muncă silnică pe viață pentru înaltă trădare, Papanace s-ar fi înrolat în 1930 sau 1931. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 249 (Declarația lui Eugen I. Theodorescu, 11 mai 1954).

³¹ Papanace a intrat în posesia Diplomei de cetățenie 1188/1930. Vezi ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 1, f. 18 (Copie după referatul Corpului Detectivilor din Direcția Generală a Poliției, 17 februarie 1934).

³² *Ibidem*. În iulie 1930, studentul macedo-român Gheorghe Beza încearcă asasinarea lui Constantin Angelescu, subsecretar de stat și președinte al organizației PNT a județului Caliacra, care dăduse o lege considerată defavorabilă pentru macedoneni. Asupra studentului s-au găsit manifeste ale Gărzii de Fier.

³³ Cifra a fost oferită de Grigore Pihu, lider al românilor macedoneni, într-un raport înaintat conducerii centrale a Partidului Totul pentru Țară, interceptat de Serviciul Special de Informații. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Grigore Pihu, I 310775, vol. 1, f. 41 (Notă SSI, 25 august 1937).

³⁴ Grigore Pihu, fiul lui Nicolae și al Filei, s-a născut în 1903, în Albania, la Șipsca, a activat ca lider legionar și a murit în 1939, împușcat în închisoarea Brașov. Vezi *ibidem*, f. II (Ministerul Afacerilor Interne - MAI -, Direcția Regională Dobrogea, Biroul C, 15 decembrie 1965).

³⁵ ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 1, f. 39 (Protest din partea deținuților membri ai Gărzii de Fier, semnat de Constantin Papanace, către Consiliul de Război, 3 ianuarie 1934).

³⁶ ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 242 (Declarația lui Baci Dumitru, 3 februarie 1956).

³⁷ ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 58 (Fișa personală, 24 mai 1950).

³⁸ ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 242 (Declarația lui Baci Dumitru, 3 februarie 1956).

Nicolae Șeitan, Niculae Smărăndescu, Gh. Dragomir și Eugen I. Theodorescu³⁹. A stat la Berlin până în septembrie 1940, când, reîntors în țară, a fost numit secretar de stat la Ministerul de Finanțe. Mai vechile dispute cu Sima⁴⁰ păreau a fi atunci îngropate, în condițiile în care Papanace a fost numit în Consiliul Superior Legionar, structură cu rol de consiliu personal al lui Sima în perioada guvernării.

Papanace nu a fost singurul aromân care a ocupat demnități în statul național-legionar. Sterie Dului a fost numit secretar general la Subsecretariatul de Stat al Colonizării și Populației Evacuate, aflat sub conducerea lui Corneliu Georgescu, poziție extrem de importantă în condițiile operațiunilor de strămutare a locuitorilor din Cadrilater, inclusiv a aromânilor⁴¹. „Rețeaua” aromânilor legionari cu poziții politice, economice și administrative importante, promovați de Papanace înainte și în timpul guvernării era completată de: Dumitru Garibaldi, cumnatul lui Papanace, președintele Camerei de Comerț București, Sterie Petrașincu, membru în Comitetul de conducere al Eforiei Spitalelor Civile, Anton Lega, zis Duciu, membru în Consiliul de Administrație al Societății „Mărășești”, Mihail Ulcescu, în conducerea corpului „Armatoarii” și membru în Consiliul de Administrație al Societății „Mărășești”, Ionel Nacu, în Consiliul de Administrație al CTC, Geo Nacu, în conducerea centrală a Corpului „Răzleți”, Sterie Ficata, subdirector general la Casa Autonomă a Monopolurilor (CAM), Sterie Cuțumina, șeful brigăzii motorizate a Corpului Muncitoresc Legionar, Nicolae Bujini, șeful Regionalei Dobrogea, Traian Zdrula, consul în Ministerul Afacerilor Străine, Sica Popescu Butnaru, în conducerea centrală a „Cetățuilor”, Gheorghe Mușu, director de cabinet la Ministerul Muncii, Vasile Dova, administrator al ziarului „Axa”, Gheorghe Ghitea, secretar general la Ministerul Muncii, Victor Predescu, primar al Constanței, Traian Puiu, comandant legionar, Nicolae Șeitan, prefect al Constanței, Anton Stamboli, director de cabinet al lui Papanace, și Dumitru Tega, administrator al Morii Herdan⁴².

„Cazul” lui Dumitru Garibaldi poate fi elocvent pentru maniera în care, profitând de contextul politic, de avantajele puterii și ale relațiilor de clan, unii legionari, fie ei aromâni sau nu, au urcat ierarhia socială și economică într-un timp scurt. Garibaldi, licențiat al Academiei Comerciale din București în 1924, a derulat afaceri în capitală, întreținând o drogherie și o parfumerie, dar și un mic laborator de produse cosmetice, dar care rezistau doar prin credite obținute de la bănci. Fiind cumnat cu Constantin Papanace, el a fost numit, în noiembrie 1940, președinte al Camerei de Comerț din București. În această calitate a obținut de la BNR un împrumut de trei milioane de lei, cu o dobândă de 1% pe an, pe care i-a utilizat pentru dezvoltarea afacerilor sale. La fel a procedat și în cazul altor intervenții, care i-au adus venituri mult mai mari decât cele sperate ca mic întreprinzător supus rigorilor pieței concurențiale⁴³.

Principala organizație a aromânilor, centru de putere la care se raporta întreaga comunitate, Societatea de Cultură Macedo-Română (SCMR) a suferit și ea transformări odată cu ascensiunea legionarilor la putere. Societatea, cu o existență de câteva decenii,

³⁹ Vasile Cristescu a fost împușcat în ianuarie 1939, iar Belgea și Cantacuzino în toamna aceluiași an. Vezi *ibidem*, f. 250 (Declarația lui Eugen I. Theodorescu, 11 mai 1954).

⁴⁰ Tensiunile între Papanace și Sima au apărut după moartea lui Codreanu și au avut ca fundament perspectiva diferită asupra strategiilor Mișcării. Sima și Cristescu susțineau ideea organizării unei acțiuni împotriva lui Carol II, finalizată prin detronarea suveranului, în timp ce Papanace credea că șanse reale de reușită aveau doar atentatele organizate de echipe mici, care să nu vizeze persoana regelui. Vezi *ibidem*, f. 251 și Horia Sima, *Era libertății. Statul național-legionar*, vol. I, 2004, p. 35.

⁴¹ Horia Sima, *op. cit.*, p. 67.

⁴² ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 55 (Fișa personală).

⁴³ ACNSAS, fond Informativ, Ficata Sterie, I 375964, vol. 2, f. 241 (Fișa personală D. Garibaldi).

a constituit de la înființare un for intern de dezbatere și decizie, un organism caritabil, prin sprijinul constant oferit celor cu probleme sociale, școlilor și bisericilor din Balcani, dar și un factor de legătură cu autoritățile statului român. Acuzat de neglijență și lipsă de inițiativă, păcătuind în fapt prin neafilierea legionară, Petre Țopa⁴⁴, cel care prezida comitetul SCMR, a fost înlocuit în octombrie 1940 cu persoane „agreate de Italia”, adică simpatizanți sau membri ai Gărzii⁴⁵. Pentru a încadra societatea „în ritmul noului stat legionar”⁴⁶, Secția Politico-Socială era organizată „după norme legionare”, iar Secția Cultural-Administrativă era încredințată unei comisii compuse din George Murnu⁴⁷, Nicolae Batzaria, Ion Zamani, Nicolae Tacit, Ion Iuța, Constantin Juffu și Valentin Papahagi⁴⁸.

În decembrie 1940, structura de conducere a fost din nou schimbată. Sub patronajul lui Constantin Papanace, în ședința Societății de Cultură Macedo-Română (SCMR) a fost ales Murnu președinte de onoare, pe Sterie Petrașincu – președinte, pe Nicolae Batzaria, Virgil Caracota, Ion St. Nacu, Sterie Ficata vicepreședinți, iar pe Ionel Zeana secretar general⁴⁹. Noul președinte, medic de profesie, a stârnit însă controverse în rândul aromânilor, pentru unii fiind prea radical în opinii, pentru alții, îndeosebi tinerii legionari, fiind prea temperat. Sterie Petrașincu, fiul lui Nicolae și al Polixeniei, născut în 1890, la Crușova⁵⁰, s-a înscris în Mișcarea legionară din studenție, a profesat ca medic la Spitalul Brâncovenesc din 1927, unde a activat până în 1949⁵¹, iar în 1940, odată cu venirea Gărzii la putere, a făcut parte din comisia de reducere a personalului din spital⁵².

Preocuparea esențială a SCMR, ca de altfel a întregului *staff* legionar recrutat din rândul aromânilor, a fost legată de situația din Balcani, de retrasarea frontierelor și de destinul conaționaliilor rămași în zonă. Rapoartele SSI consemnează o activitate bogată a macedoromânilor din București în intervalul octombrie-decembrie 1940, concretizată

⁴⁴ Petre Țopa, născut la 15 iunie 1889, la Moloviște, Grecia, fiul lui Tase și al Frosei, doctor în medicină și chirurgie al Universității din București, a făcut parte din partidul lui Nicolae Iorga, fiind secretar general între 1930 și 1940. În 1951, a fost condamnat la 10 ani temniță grea pentru „crime de război” și încarcerat la Aiud și Jilava. Între 1951 și 1953 a avut un angajament de colaborare cu poliția politică, sub numele conspirativ „Simion”. Colaborarea a fost întreruptă deoarece „îi favoriza pe unii deținuți” și „păstra o poziție dușmănoasă față de regim”. Vezi ACNSAS, fond Rețea, Petre Țopa, dosar R 8027, f. 10 (Biroul operativ al Penitenciarului Jilava, Referat, 18 decembrie 1953). În timpul celor doi ani, Petre Țopa a lucrat deopotrivă ca medic și agent informativ la Penitenciarul Aiud.

⁴⁵ Arhivele Naționale ale României (ANR), fond Direcția Generală a Poliției, dosar 159, 1940, f. 8 (Notă SSI, 16 septembrie 1940).

⁴⁶ „Universul”, 3 octombrie 1940, p. 4.

⁴⁷ George Murnu, fiul lui Ion și al Ecaterinei, s-a născut în 1876 la Veria, în Macedonia. Licențiat al Facultății de Litere din București, cu doctorat în litere la München, apoi profesor la Seminarul Teologic din Iași, din 1910 a fost profesor agregat de arheologie la Universitatea din București, din 1914 profesor titular la aceeași universitate, iar din 1938 pensionar. A fost membru al Academiei Române din 1923 și director la Muzeul Național din București (ACNSAS, fond Informativ, George Murnu, I 310773, f. 4, Fișa personală). Într-o fișă personală, el figurează ca având „atitudine filo-legionară” (*ibidem*). Într-un raport al MAI, era desemnat ca „membru legionar”; vezi *ibidem*, f. I (MAI, Serviciul C, 27 mai 1967).

⁴⁸ „Universul”, 3 octombrie 1940, p. 4.

⁴⁹ „Universul”, 19 decembrie 1940, f. 5.

⁵⁰ ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petrașincu, I 310772, f. 2 (MAI, Direcția VII, 14 noiembrie 1960).

⁵¹ *Ibidem*, f. 18 (Direcția Siguranței Capitalei, 24 octombrie 1949).

⁵² *Ibidem*, f. 12 (Fișa personală). Pentru apartenența lui la Mișcarea legionară, Petrașincu a fost internat în 1945 în lagărul nr. 1 Slobozia Veche (*ibidem*). Interesant este că, în timpul detenției, sindicatul de la Spitalul Brâncovenesc a formulat o scrisoare ce atesta că Petrașincu nu avusese activitate legionară. În 1950, el semna un angajament de colaborare cu Securitatea, oferind informații despre alți foști legionari. Vezi *ibidem*, f. 13 (Angajament, 28 februarie 1950).

prin întâlniri și dezbateri pe tema războiului italo-grec și a noii configurări politico-teritoriale. Ei au oscilat între proiectul statului albano-român sub protecția Italiei⁵³ și crearea statului macedonean, ca expresie a unității latine patronate de Roma, acest din urmă curent avându-l ca lider pe Naum Nance⁵⁴. Un al treilea proiect, al formării unui stat independent al Pindului, a provocat și el contradicții. O parte a susținătorilor se pronunțau pentru o subordonare completă față de Italia, deoarece, ca „urmași ai Romei”, între aromâni și italieni nu ar fi existat nici o deosebire; iar conaționalii din Balcani ar fi trebuit să se supună tratamentului pe care Italia eliberatoare îl aplica în zonă, în timp ce altă parte susținea că macedoromânii trebuiau să ceară doar protecția lui Mussolini, urmând ca ei să-și administreze singuri școlile și bisericile, care „să fie conduse de români în spirit românesc”⁵⁵. Factorul comun al tuturor acestor curente era Italia, privită ca mijloc unic de realizare a proiectului etatic. Plecând de la această premisă, cercurile macedoromâne din capitală au luat în considerare ideea formării unei delegații care să-i prezinte personal lui Mussolini cererile comunității. Tratatul pentru alcătuirea echipei și programul vizitei, neconcretizate în final, s-au purtat la restaurantul „Consumul Gării de Nord”, din strada Petru Poni, nr. 2, condus de aromânul legionar Petre Cuțumina⁵⁶.

Mult mai provocatoare a fost însă tema situației conaționalilor rămași în Grecia, a persecuțiilor suferite pe fondul războiului cu Italia și a reacției statului român. Subiectul a fost pus pe agenda de dezbatere a SCMR, care a organizat două întâlniri de amploare cu membrii comunității din București. Ambele acțiuni au fost prilejuri de informare și polemică, la care au participat cei mai importanți lideri ai coloniei. La 29 octombrie 1940, s-a desfășurat o dezbatere pentru a lua atitudine față de evenimentele din Balcani, între participanți numărându-se George Murnu, V. Papacostea, arhitectul Iotzu, arhitectul Culina, Sterie Ficata, Nicolae Batzaria, D. Garibaldi, frații Tanașoca, Alexandru Sdrulă, Aurelian Constantinescu, Aristide Jojea, Pandele Meghea, Lascu Vanghele, I. Papamitali, Nacu Scărmă, Petre Caranica, Ion Nacu, Constantin Tega, G. Pariza, I. Zlană și G. Caraiani. Constantin Papanace a oferit atunci informații despre conaționalii rămași în Grecia, despre situația lor delicată, concluzionând că, dacă guvernul grec va acționa împotriva familiilor lor, „vom fi nevoiți să luăm măsuri”⁵⁷. Teme similare au fost abordate și cu ocazia adunării generale a SCMR din decembrie 1940, când același Papanace a transmis celor prezenți să aibă încredere că guvernul român va face totul pentru protejarea aromânilor din Balcani⁵⁸. Iar guvernul s-a implicat, atât Ministerul Afacerilor Străine, cât și reprezentanții României în statele balcanice, trimițând note de protest față de persecuțiile la care erau supuși aromânii⁵⁹ și făcând diligențe la Berlin pentru rezolvarea situației.

Poziția tranșantă a României din octombrie-noiembrie 1940 a avut la bază mai ales informații venite pe filiera aromână. Papanace și restul înalților funcționari români preluau știri venite pe canale personale, de la propriile familii rămase în Balcani sau de la rețelele aromâne cu legături atât în țară cât și în zona frontului. Unele informații erau

⁵³ ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 159, 1940, f. 6 (Notă SSI, 10 septembrie 1940).

⁵⁴ *Ibidem*, f. 14 (Notă SSI, 5 octombrie 1940).

⁵⁵ *Ibidem*, f. 19.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 15. Petre Cuțumina era fratele lui Stavre Cuțumina. Vezi ACNSAS, fond Penal, Cuțumina Stavre, P 050966, vol. 2, f. 15 (Corpul Detectivilor, Grupa I-a, 20 martie 1941).

⁵⁷ „Universul”, 30 octombrie 1940, p. 9.

⁵⁸ „Universul”, 12 decembrie 1940, p. 6.

⁵⁹ Aceste persecuții erau realizate de autoritățile grecești care incriminau legăturile și ajutorul dat de aromâni trupelor italiene.

însă exagerate, pe fondul implicării emoționale, al legăturii de sânge dintre aromânii din București și victimele armatelor grecești. Notele diplomatice ale unor miniștri acreditați în zonă atenuau dimensiunea dezastrului. Ele prezentau mai echilibrat realitățile, indicând un număr mai mic de arestați și arătând contextele particulare în care se făceau acele rețineri. Altfel spus, timp de aproximativ două luni a fost un adevărat război al informațiilor, purtat de structurile diplomatice neafiliate și legionarii din aparatul guvernamental și din structurile externe.

În ședința Consiliului de Miniștri din 20 noiembrie 1940, Constantin Papanace susținea că, din datele deținute, 200 de aromâni fuseseră deportați de autoritățile grecești, iar în regiunea Veria, care se afla la 150 km depărtare de front, aproape zilnic se făceau arestări, toți prizonierii fiind duși în direcții necunoscute. Concluzia lui era că operațiunea avea un caracter general, grecii folosindu-se de prilejul războiului „pentru a distruge elementul nostru de acolo”⁶⁰. Știrile alarmante venite dinspre Papanace, dar și de la Sima, care informau asupra atrocităților săvârșite de greci în regiunea Grebena și a abuzurilor de la Samarina și Breaza, l-au determinat pe Mihai Antonescu să trimită o notă diplomatică la Atena, pe un ton categoric; îl însărcina pe ministrul român din capitala elenă să protesteze contra tuturor măsurilor îndreptate împotriva românilor și, totodată, îl convoca pe ministrul grec la București, Colas⁶¹. În același context, Ion Antonescu declara că, „dacă se mai repetă asemenea cazuri de maltratare a populației aromâne, am să iau toți grecii din România și am să-i bag în lagăre de concentrare”⁶². Totuși, tonul mai moderat al telegramelor primite din Balcani, veștile echilibrate oferite de ministrul Gane⁶³, asigurările oferite de Colas, implicarea oficialilor români în ameliorarea unor cazuri punctuale, dar și perspectiva tot mai amenințătoare asupra unui posibil atac britanic asupra României, în condițiile conflictului ce putea izbucni între București și Atena, au contribuit la schimbarea poziției exprimate de Ion Antonescu și de guvern⁶⁴.

Modificarea discursului și incriminarea liderilor aromâni legionari pentru excese și abuzuri s-a produs și pe fondul acțiunilor de forță adoptate de aceștia față de membrii comunității elene din România. La mijlocul lui octombrie 1940, preferând să-și facă singuri dreptate și să ofere un răspuns energic la persecuțiile instrumentate de greci în Balcani, un grup de studenți aromâni legionari, în frunte cu Dodu, membru al poliției legionare, au ridicat din București și Constanța câțiva lideri ai minorității grecești, pe care i-au sechestrat într-o pădure din jurul capitalei⁶⁵. Protestele ministrului grec la București și riscurile unei crize externe la acea dată l-au determinat pe Ion Antonescu să-i cheme la discuții pe liderii aromânilor. Din delegație au făcut parte Constantin Papanace, George Murnu, Nicolae Batzaria, Sterie Petrașincu și Petre Papacostea⁶⁶. Papanace a afirmat cu acea ocazie că macedoromânii legionari „nu vor mai tolera ca pe viitor să fie la cheremul fanarioților”, că se străduiește să potolească revolta legitimă a

⁶⁰ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I (sept.-dec. 1940), ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu, Bogdan Florin Popovici, București, 1997, p. 509 (Consiliul de Miniștri, 26 noiembrie 1940).

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 510.

⁶³ El scria într-o notă adresată lui Mihai Antonescu că nici unui român nu i s-a luat viața. Vezi *ibidem*, p. 536 (Consiliu de Cabinet, 29 noiembrie 1940).

⁶⁴ Ion Antonescu recunoștea că din 100 de informații pe care le primește, abia una este justă (*Mărturiile lui Constantin Papanace. Un document al cauzei aromânilor. Uneltiri criptostrăine pe lângă mareșalul Ion Antonescu în timpul regimului legionar*, manuscris îngrijit și prefăcut de Justin Tambozi, Constanța, 1996, p. 26).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 25; *Stenogramele ședințelor...*, p. 509 (Consiliul de Miniștri, 26 noiembrie 1940).

⁶⁶ *Mărturiile lui Constantin Papanace...*, p. 12.

conaționalilor față de evenimentele din Grecia, dar dacă violențele vor continua, el nu mai garantează liniștea din țară⁶⁷. Antonescu a susținut atunci ceea ce afirmase și în cadrul ședinței de guvern din 26 octombrie 1940: că măsurile de luat trebuiau să rămână în cadrul legal și să nu fie acțiuni izolate și arbitrare⁶⁸. Sechestrarea grecilor de către structurile paramilitare legionare l-a determinat să afirme în cadrul Consiliului de Miniștri că „suntem o țară de anarhie” și să-și exprime temerile față de eventuale raiduri britanice asupra României, pentru a-și proteja partenerul strategic⁶⁹. Cei 12 greci au fost în cele din urmă eliberați, dar abuzurile instrumentate de primarul legionar din Constanța, Traian Puiu, care exercita presiuni asupra conducerii comunității elene locale pentru a contribui cu 5 milioane de lei la ajutorarea populației sărace⁷⁰ și pretențiile materiale tot mai mari ale coloniștilor aromâni, au schimbat fundamental percepția pe care Ion Antonescu o avea față de această comunitate. În cadrul Consiliului de Cabinet din 4 decembrie 1940, lt.-col. N. Dragomir, ministrul Coordonării și Statului Major Economic, semnală că prefectii din Râmnicu Sărat și Putna întâmpinau dificultăți cu macedoromânii, care cereau să fie înproprietăriți, pretinzând terenuri pentru lucru și locuințe. Reacția lui Antonescu a fost atunci tranșantă: „Papanace trebuie pus la punct [...]. Nu e admisibilă o asemenea atitudine. Este anarhie în țară. Să se interzică macedonenilor să circule, să se ducă la prefecturi ca să ceară găzduire [...]. Trebuie să fie disciplinați. S-au dus la legația greacă și l-au amenințat pe ministru că-l omoară. Ei cred că-și pot permite mijloace macedonene și creează dificultăți în stat. Eu am raporturi economice și există atitudini care sunt absolut indispensabile pentru bunul trai al economiei statului. Sunt anume reguli pe plan internațional”⁷¹. Tot acest context a produs divorțul ireversibil al lui Ion Antonescu de aromânii stabiliți în țară, cu atât mai mult cu cât „balcanizarea”/radicalizarea acțiunilor Mișcării legionare⁷² și participarea la „rebeliune”⁷³ a unor aromâni înregimentați i-au clasificat nu doar moral, ci și penal.

O analiză a rolului jucat în evenimentele din ianuarie 1941 este dificil de recompus, în măsura în care autoritățile statului nu i-au identificat etnic pe cei arestați, iar memoriile și mărturiile orale ocolesc subiectul. Amploarea implicării aromânilor în „rebeliune” este sugerată de tensiunile apărute în rândul legionarilor rămași în țară, unii, conduși de profesorul C. Stoicănescu, cerând nu mai puțin decât excluderea din mișcare a lui Papanace și a altor șefi macedoromâni, pe motiv că ar fi responsabili de tulburările din 21-23 ianuarie⁷⁴. Rolul major și dominantă violentă a grupării macedoromâne reies și din „rechizitoriul” întocmit de Poliția Capitalei lui Gh. Caranica, aromân legionar,

⁶⁷ *Ibidem*, p. 33.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 34; Ion Antonescu declara în ședința de guvern că statul trebuie să ia măsuri, nu indivizii. Vezi *Stenogramele ședințelor...*, p. 510 (Consiliul de Miniștri, 26 noiembrie 1940).

⁶⁹ *Stenogramele ședințelor...*, p. 510 (Consiliul de Miniștri, 26 noiembrie 1940).

⁷⁰ Abuzul a fost în atenția Direcției Generale a Poliției, care l-a avertizat pe primar să înceteze presiunile, altminteri urmând să suporte consecințele; atitudine a luat și ministrul Greciei, care amenința Ministerul Afacerilor Străine cu efecte negative asupra relațiilor bilaterale (Puiu Dumitru Bordeiu, *op. cit.*, p. 278).

⁷¹ *Stenogramele ședințelor...*, p. 554, 556 (Consiliul de Cabinet, 4 decembrie 1940).

⁷² Henry Spitzmuller, însărcinat cu afaceri al Franței la București, constata și el, într-o scrisoare adresată Ministerului Afacerilor Străine francez, în ianuarie 1941, că Mișcarea legionară este „o grupare de fanatici, cuprinzând mult mai puțini ideologi decât partizani ai terorismului revoluționar”. Vezi Ottmar Trașcă, Ana Maria Stan, *Rebeliunea legionară în arhivele străine*, București, 2002, p. 377 (Depeșa 49, Henry Spitzmuller către Ministerul Afacerilor Străine francez, 28 ianuarie 1941).

⁷³ Utilizăm termenul „rebeliune” deși există încă numeroase dezbateri privind caracterul acțiunii din ianuarie 1941. Nu ne pronunțăm asupra subiectului, care depășește sfera noastră de interes, ci doar reluăm, cu rezervele de rigoare, cel mai uzitat termen din panoplia existentă.

⁷⁴ ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 2, 1941, vol. II, f. 178 (Prefectura Poliției Capitalei, Buletin informativ, 6 martie 1941).

calificat drept terorist de organele de anchetă. Originar din Silistra și student la Politehnică, Gh. Caranica a organizat, în calitate de comisar-șef la Chestura Poliției Brașov, mai întâi „rebeliunea” în orașul unde domiciliu, blocând sediul chesturii și transmitând la radio știri alarmante conform cărora capitala urma să fie luată cu asalt; apoi a fost chemat la București și a primit ordin de la Sima să coordoneze echipe teroriste care să organizeze atentate⁷⁵. Gh. Caranica a făcut parte dintr-un prim lot de arestați în urma „rebeliunii”, care s-a ridicat la 960 de persoane⁷⁶. Până în august 1942, numărul celor încarcerați s-a ridicat la 6.410⁷⁷, din care 2.234 eliberați în cursul cercetărilor, 2.774 condamnați și 1.402 achitați. Alți 3.165 au fost deferiți justiției militare în stare de libertate și 3.147 au fost judecați în aceeași stare, din care 1.689 rebeli au fost condamnați și 1.458 achitați⁷⁸. Pentru a utiliza acest potențial uman pe front și pentru a remedia erorile din sistem și excesul de zel care trimisese după gratii și persoane dovedite ulterior nevinovate⁷⁹, Ion Antonescu a dat mai întâi, în aprilie 1941, un decret-lege de suspendare a pedepselor sub cinci ani⁸⁰, iar în ianuarie 1943 a realizat o nouă triere a internaților din lagărele Târgu Jiu, Tismana și Govora, care îi găzduiau pe rebeli⁸¹. Din totalul de 1.510 prizonieri aflați atunci în custodia celor trei închisori, doar 562 au mai fost reținuți, 265 fiind eliberați pentru a fi trimiși pe front în Caucaz, alți 683, mai ales din mediul rural, fiind eliberați necondiționat⁸². Cei internați și-au organizat

⁷⁵ *Ibidem*, f. 118 (Prefectura Poliției Capitalei, Raportul zilei, 24 februarie 1941); *ibidem*, f. 72 (Prefectura Poliției Capitalei, Raportul zilei, 27 februarie 1941).

⁷⁶ *Evenimentele din ianuarie 1941 în arhivele germane și române*, vol. I, ed. Radu-Dan Vlad, București, 1998, p. 64 (Adresa Parchetului Militar al Capitalei către Comandamentul Militar al Capitalei, 24 ianuarie 1941). Din datele deținute de Direcția Siguranței, din cadrul Direcției Generale a Poliției, la 25 ianuarie 1941 existau 595 de arestați din mediul urban (138 de legionari, trei comuniști) și 14 din mediul rural, după cum urmează: 50 la Brașov, unul la Buzău, 67 la Giurgiu, unul la Brăila, 20 la Fălticeni, șase la Rădăuți, 450 la Caransebeș (s-au opus ocupării poliției și primăriei de către armată), 14 în județul Ilfov. Din aceleași evidențe rezultă că au fost 28 de morți în mediul urban (11 legionari, 15 manifestanți de ocazie, un soldat și un procuror de la Alba Iulia, care pentru a nu fi prins de legionari s-a aruncat de la fereastră) și 91 în mediul rural (doi legionari și 89 evrei); la care se adaugă cei 64 de creștini și 116 evrei de la Institutul Medico-Legal din București și doi ofițeri și 16 soldați de la Spitalul Militar din capitală. Au mai fost 78 de răniți în orașe (18 legionari, șapte manifestanți de ocazie, 46 evrei și șapte militari) și trei la sate (doi evrei și un sergent). Vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 246, 1941, f. 242-244 (Direcția Siguranței, Situația din 25 ianuarie 1941: morți, răniți și arestați cu ocazia rebeliunii). Carol Iancu susține că în timpul „rebeliunii” au fost uciși 120 de evrei, alți 1.107 capi de familie fiind în evidențe ca victime ale distrugerilor și jafurilor. Vezi Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944). Documente diplomatice franceze inedite*, Iași, 2001, p. 25.

⁷⁷ Numărul legionarilor arestați până în august 1941 a fost mai mare (13.400 de oameni), din care o parte au fost eliberați (detalii vezi în Ilarion Țiu, *op. cit.*, p. 43).

⁷⁸ ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 200, 1942, f. 1 (Subsecretariatul de Stat al Poliției și Siguranței Statului, col. C. Păiș, 31 august 1942).

⁷⁹ Col. N. Pătruțoiu constata, încă din iulie 1941, că în lagărul de la Târgu Jiu au fost trimiși 57 de legionari, ale căror motive de internare nu erau dovedite suficient, bazându-se pe relatările celorlalți inculpați; vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 246, 1941, f. 67 (Ministerul Afacerilor Interne, Cabinetul Secretarului General, col. N. Pătruțoiu, 7 iulie 1941). Chiar Ion Antonescu recunoștea în februarie 1943 că s-au făcut greșeli încarcerându-se persoane doar pe motivul că au figurat cândva pe un tabel legionar; vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 5, 1942, f. 174 (Referatul Consiliului de ordine internă, 19 februarie 1943).

⁸⁰ Sursele legionare acredituau ideea că acel decret-lege a fost dat ca urmare a insistențelor Germaniei. Vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 15, 1941, vol. I, f. 19 (Prefectura Poliției Capitalei, Buletin informativ, 24 aprilie 1941).

⁸¹ Alte penitenciare cu legionari erau: Aiud, Deva, Alba Iulia, Ișalnița, Ocnele Mari (DANIC, DGP, 199/1941, f. 19, *apud* Ilarion Țiu, *op. cit.*, p. 60).

⁸² Din cei 1.510 deținuți, 740 erau din mediul urban (42 dintre ei originari din București), 770 din mediul rural, 1.438 de bărbați și 72 de femei. Vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 5, 1942, f. 116-117 (Cabinetul militar al Conducătorului Statului, col. Diaconescu, Rezumat al Consiliului de ordine internă, 22 ianuarie 1943).

propria structură de conducere formată din Victor Vojen, Radu Gyr, P. P. Panaitescu și Traian Brăileanu, care erau în siajul grupării simiste⁸³.

Consecințele penale ale „rebeliunii” au fost însoțite și de efecte materiale. Prin Legea 258 din 29 martie 1941, bunurile care au aparținut Mișcării legionare au trecut în patrimoniul statului, procesul fiind în sarcina unui serviciu special din cadrul Direcției lichidări, a Subsecretariatului de Stat al Românilor, Colonizării și Inventarului. Până în august 1944, acest patrimoniu a fost lichidat în două feluri: toate materiile prime ale Ajutorului legionar au fost cedate în baza unei rezoluții ministeriale Consiliului de Patronaj, iar celelalte bunuri aflate în proprietatea Mișcării, sub diverse titluri, au fost predate Consiliului Național de Românizare. În fiecare comună în care a funcționat o unitate legionară s-a instituit, sub președinția primarului, o comisie locală, aflată în subordinea comisiei județene, în frunte cu prefectul. Toate bunurile colectate de legionari în campania cunoscută sub numele „Bătălia materiilor prime” au fost împărțite de stat⁸⁴, ca de altfel și patrimoniul Străzii Țării, în valoare de 806.756.071 de lei, predat Subsecretariatului de Stat al Educației Extrașcolare⁸⁵.

„Rebeliunea” a marcat începutul unei noi etape în evoluția Mișcării legionare⁸⁶, etapă de dezagregare, în care cei mai mulți lideri s-au refugiat în Germania și au creat proiecte concurente. Membrii rămași în țară fie au cunoscut sistemul carceral, fie s-au aflat sub lupa poliției și într-o căutare perpetuă de oameni, proiecte și acțiuni. Liderul neîncoronat al grupului macedoromân, Constantin Papanace, s-a refugiat și el în Germania. Adăpostit mai întâi în sediul Serviciului Securității germane din România, alături de Horia Sima, Vasile Iasinschi, Corneliu Georgescu, Ilie Gârneață și Constantin Stoicănescu, Papanace, deghizat în ofițer german, a plecat la jumătatea lui februarie 1941 la Viena și apoi la Berlin⁸⁷. A fost judecat în lipsă, în lotul Sima, Iasinschi, Petrașcu, Trifa, Grozea, Gârneață, Sârbu, Borobaru și Georgescu, ședința din 16 iunie 1941 stabilind muncă silnică pe viață, 12 ani de detenție corecțională și 12.000 de lei amendă⁸⁸. Până în decembrie 1942, Papanace, ca de altfel toți capii legionari din exil, a avut libertate de mișcare, în limitele angajamentelor luate față de Reich, și a menținut contactul cu România prin curieri⁸⁹. Statutul special deținut de liderii gardiști din Germania, dar și influența întreținută în țară prin emisari sau prin mistica propagată pentru a resolidariza grupul au alimentat informații contradictorii, unele confirmate, iar

⁸³ *Ibidem*, f. 100-101 (Direcția Generală a Poliției, Notă, 28 ianuarie 1943).

⁸⁴ Au fost date 508.430 kg fier vechi, în valoare de 1.198.468 lei, către uzinele Reșița și alte 870.150 kg, în valoare de 1.886.790 lei, Consiliului de Patronaj. Au mai fost vândute 323.300 kg metale neferoase, în valoare de 144.139 lei, și predate Consiliului de Patronaj alte 3.483.085 kg. 1.225.000 kg pâr de porc, însumând 24.500 lei, au fost vândute Penitenciarului Militar Târgșor (Prahova) și 379.000 kg (7.580 lei) date Consiliului, iar cauciucul a fost vândut Departamentului Geniu Mogoșoaia. Cele mai multe dintre unitățile Ajutorului legionar, mai ales cantinele, au fost preluate de administrațiile locale, fiind transformate în cantine școlare sau comunale; toate bunurile care puteau fi întrebuințate pentru asistența socială și dotarea spitalelor militare au fost și ele luate Ajutorului legionar și oferite Consiliului de Patronaj, ca de altfel toate imobilele, terenurile și acțiunile. Vezi ANR, fond Subsecretariatul de Stat al Românilor, Colonizării și Inventarului, Direcția lichidări externe, dosar 2, 1941, f. 46-51 (Direcția lichidări către Centrul Național al Românilor, 14 august 1944).

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Etapa a fost profetită se pare de Corneliu Codreanu sub denumirea „Mlaștina deznădejdi”. Legionarii din epocă susțineau că Zelea Codreanu ar fi prevestit traversarea acestei etape, marcată de dificultăți, ultima în calea victoriei definitive a Mișcării. Vezi ACNSAS, fond Documentar, dosar 6123, 1944, f. 93 (Inspectoratul General de Poliție Ploiești, Dare de seamă, 6 iunie 1944).

⁸⁷ Ilarion Țiu, *op. cit.*, p. 38.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 51.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 102.

alteale înfirmate de autoritățile statului și sursele legionare. Cele mai multe informații ale Direcției Generale a Poliției și Serviciului Special de Informații constată însă rolul major jucat de Papanace în exil, acela de coagulant al unei alternative la gruparea Sima și de „lider spiritual” al macedoromânilor legionari. El a fost desemnat, alături de Iasinschi, să intermedieze relațiile între Mișcarea legionară și guvernul german⁹⁰. După afirmațiile unei surse a Serviciului Special Român, ar fi stabilit relații personale cu Himmler, devenind unul dintre „intimii și colaboratorii acestuia în problemele sud-est europene”⁹¹. Din relatările acelorași informatori, Papanace pare să fi avut acces la Wilhelm Strasse pentru toate problemele Orientului Apropiat și ale Peninsulei Balcanice, fapt ce îi conferea o autoritate sporită între refugiații din Germania⁹². Și poate tocmai această relație specială cu autoritățile naziste, coroborată cu relativa libertate de mișcare din prima parte a exilului, cu precaritatea surselor informative românești și cu intoxicările venite pe filieră legionară i-au creat lui Papanace un ascendent semnificativ, dar în esență volatil. Prezența lui a fost semnalată în 1942 la Roma, pentru a forma un Comitet macedoromân legionar în cadrul Școlii române din capitala italiană⁹³. Și tot în seama lui s-a pus atât cererea către guvernul Reich-ului, din martie 1942, pentru formarea unor grupuri de legionari înrolați pe frontul din URSS, cât și invitația din partea reprezentantului Falangei din Barcelona pentru a vizita Spania⁹⁴. Informațiile despre deplasările în afara Germaniei pot stârni controverse în măsura în care unele au fost înfirmate ulterior, iar altele par simple speculații, puțin credibile. În acest registru se înscrie nota privind venirea în țară a lui Papanace, în iunie 1942, pentru a cerceta posibilitățile de a forma un stat independent macedo-albanez; sau vizita la Veria, din septembrie, cu scopul organizării conaționalilor în perspectiva creării unui stat independent sub egida Germaniei⁹⁵. Informația reîntoarcerii în țară a fost singulară, neconfirmată de alte documente și dificil de imaginat în contextul supravegherii speciale pe care autoritățile statului o rezervau liderilor legionari; cât despre episodul Veria, acesta a fost semnalat în altă notă din ianuarie 1943, dar înfirmată ulterior de poliția română⁹⁶.

Fuga lui Sima în Italia, în decembrie 1942⁹⁷, a anulat orice posibilitate de deplasare pentru legionarii din Germania și a oprit șirul speculațiilor pe tema prezenței

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 27 (Sursa Rufu, 15 decembrie 1942).

⁹² *Ibidem*.

⁹³ ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 82 (Consiliul Securității Statului, Inspectoratul de Securitate al Municipiului București, Sinteză informativă, 9 iunie 1969); ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 46 (Extras din arhiva Serviciului de Informații, 14 martie 1945).

⁹⁴ ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 46 (Extras din arhiva Serviciului de Informații, 14 martie 1945).

⁹⁵ *Ibidem*, f. 63-64 (Material extras din dosarele de problemă care nu a putut fi atașat dosarului personal, 13 iunie 1951).

⁹⁶ Această vizită, din ianuarie 1943, ar fi avut ca obiectiv „răspândirea doctrinei legionare” în rândul aromânilor și stimularea procesului de înrolare a voluntarilor în armata italiană. Este evidentă diferența de program între cele două deplasări menționate în documentele românești: pe de o parte, Papanace ar fi militat pentru formarea unui stat independent macedo-albanez sub egida Germaniei, nu a Italiei, cunoscută fiind preeminența proiectului italian și susținerea de care beneficia în rândul aromânilor; pe de altă parte, el activa pentru întărirea armatei italiene; vezi *ibidem*, f. 28 (Prefectura Poliției Capitalei, 6 februarie 1943). Este la fel de greu de imaginat că Papanace să fi avut două vizite la Veria într-un interval atât de scurt. Contextul războiului și al operațiunilor militare în Balcani, dificultatea tranzitării unor spații atât de întinse și supravegherea autorităților române exercitată cu sprijinul aliaților – vezi în acest sens rețeaua informativă bine pusă la punct din Banat – fac din această ipoteză una puțin plauzibilă.

⁹⁷ În decembrie 1942, Ion Antonescu a solicitat guvernului german să permită reîntoarcerea în țară a unui grup de legionari, care să fie cooptați la conducere, cu condiția ca cei care se făceau vinovați de

lui Constantin Papanace în diferite zone de importanță strategică. În plus, actul personal al liderului Mișcării, care nu a respectat voința celorlalți membri și a atras, prin insubordonarea față de autoritățile germane, internarea tuturor în lagărele de la Dachau și Buchenwald, a marcat ruptura definitivă între grupul simist și cel coagulat în jurul lui Ilie Gârneață, la care se va asocia și Papanace⁹⁸. Unele surse susțin că acesta era în grupul Gârneață încă din 1941 și încerca schimbarea lui Sima⁹⁹, altele că aderase în 1943 la disidența antisimistă a lui Milea Lazăr, aflat în lagărul de la Weimar¹⁰⁰. Rămas în Germania până la finalul războiului, Papanace pare să fi jucat un rol important, dincolo de hiperbolizările rețelelor informative legionare, între liderii exilați după ianuarie 1941; dar nu suficient pentru a coagula un grup alternativ puternic, fie el și macedonean. Aura construită în jurul personalității sale a contribuit însă, într-o oarecare măsură, la menținerea grupului de macedoromâni legionari rămași în țară, aflați în căutarea liderilor și a proiectului politic.

Fuga celor mai importanți lideri în Germania, arestările și atenta lor supraveghere au dus, de altfel, la suprimarea activității cuiburilor din țară până în mai 1941, când s-au înregistrat primele semne de reorganizare a structurilor legionare¹⁰¹. Cel de-al treilea Comandament al Mișcării l-a avut în frunte mai întâi pe Vasile Boldeanu, „investit de Sima înainte de a pleca în Germania”¹⁰². El a fost arestat în iunie 1941, iar succesorul desemnat de acesta, Radu Greceanu, a fost mobilizat și a murit pe frontul de est. În aceste condiții, între jumătatea lui 1941 și începutul lui 1942 nu a existat un nucleu de conducere a Mișcării, cuiburile funcționând autonom¹⁰³. În cele din urmă, Sima și-a dat acordul pentru numirea lui Iosif Costea, fost prefect de Hunedoara, la conducerea „Comandamentului de prigoană”, avându-i alături pe Petre Lăzărescu, Ovidius Comșa, Gh. Manu și Grigore Baci. Aflând că este urmărit, Costea s-a refugiat în Banatul sârbesc, lăsând locul lui Baci¹⁰⁴.

Multe din structurile Mișcării legionare create până în ianuarie 1941 au subzistat și în perioada următoare. Cea mai importantă organizație a fost Corpul Muncitoresc Legionar, bine reprezentat în întreprinderi ca Societatea de Tramvaie București sau CFR și condus succesiv de Tibi Teodorescu, Ioan Popa, Sergiu Marcoci și Constantin Teofănescu¹⁰⁵. A urmat Corpul Studenților Legionari, ce a funcționat independent, sub

---

producerea „rebeliunii”, între care Horia Sima, Nicolae Pătrașcu, Dimitrie Grozea, Constantin Stoicănescu, să rămână în Germania. Ședința Comandamentului legionar acceptă propunerea, însă în aceeași zi, utilizând pașaportul profesorului Klein de la Institutul germano-român, cu care semăna, Sima pleacă spre Roma fără știrea celorlalți legionari sau a guvernului german. El încerca să se întâlnească cu Mussolini pentru a-l determina să medieze o înțelegere Hitler-Antonescu, cu scopul reîntoarcerii lui în țară ca șef al Mișcării. Guvernul de la Berlin l-a arestat pe Sima și a internat tot grupul în lagăre, ca deținuți politici, unde aveau să rămână până în august 1944. În același timp, Comandamentul legionar l-a destituit pe Sima din funcția de conducător al Mișcării. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 244 (Declarația lui Dumitru Baci, 3 februarie 1954).

⁹⁸ Aderarea la grupul Gârneață este confirmată și de Eugen I. Theodorescu. Vezi *ibidem*, f. 253 (Declarația lui Eugen I. Theodorescu, 11 mai 1954).

⁹⁹ *Ibidem*, f. 64 (Material de la informatorul Vintilă, 1954).

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 82 (Consiliul Securității Statului, Inspectoratul de Securitate al Municipiului București, Sinteză informativă, 9 iunie 1969). O notă a Serviciului Special de Informații scria despre gruparea antisimistă a lui Mille Lefter, constituită în vara lui 1943, la Weimar. Vezi ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 34 (Serviciul de Informații, Fișe).

¹⁰¹ DANIC, DGP, dosar 262, 1940, f. 45, *apud* Ilarion Țiu, *op. cit.*, p. 73.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 76.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 78.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 81-82.

directa coordonare a Comandamentului¹⁰⁶. El era împărțit pe centre universitare, la rândul lor divizate în grupuri, cuprinzând mai multe facultăți, unități (facultăți), familii (secții de specialitate ale facultăților) și cuiburi (ani de studii)¹⁰⁷. Se mai adaugă Frățiile de Cruce și un serviciu special de curieri, înființat în vara lui 1941, care transmitea informațiile spre teritoriu și colecta bani pentru familiile celor arestați¹⁰⁸.

Disputele pentru șefia Mișcării legionare și strategia pe care aceasta trebuia să o adopte în noul context au provocat regroupări în cadrul organizației și multiplicarea centrelor de putere. Exista, pe de o parte, gruparea simistă, de factură radicală, condusă de „Comandamentul de prigoană”, care nu accepta nici un compromis politic și care își propunea venirea la putere prin orice mijloace¹⁰⁹. Pe de altă parte, moderații formau mai multe tabere, între care cea mai importantă, până în noiembrie 1941, a fost gruparea strânsă în jurul familiei Codreanu. Alături de Ion Dumitrescu Borșa, Ion Dumitrescu Zăpadă și Decebal Codreanu, Ion Zelea Codreanu le-a propus legionarilor să facă declarații de supunere față de Ion Antonescu, însă apelul nu a avut efectul scontat. Acest nucleu a fost puternic afectat de moartea lui Ion Codreanu, din noiembrie 1941¹¹⁰. Alte grupări moderate, adepte ale înțelegerii cu Antonescu¹¹¹, au fost structurate în jurul lui Vasile Noveanu și Augustin Bideanu¹¹² sau al lui Radu Mironovici, împotriva căruia „septembriștii”¹¹³ grupați în jurul lui Sima încep o campanie de neutralizare.

Această pluralitate a centrelor de putere, alături de arestările din 1941, exilul liderilor și supravegherea poliției au dus la restrângerea posibilităților de exprimare și acțiune. Constanta întregii perioade a rămas atragerea și selectarea riguroasă a oamenilor pentru refacerea rețelelor distruse după „rebeliune”, direcție acompaniată și de reactivarea legăturilor și a cuiburilor, permanentizarea și intensificarea întâlnirilor, ridicarea moralului membrilor și, spre 1943, infiltrarea în instituțiile de stat¹¹⁴.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 88.

¹⁰⁷ ASRI, fond D1, dosar 9641, 1942-1943, f. 120-122 și fond D, dosar 909, 1941-1945, f. 244-245, apud Tiberiu Tănase, *Fețele monedei. Mișcarea legionară între 1941-1948*, București, 2010, p. 108.

¹⁰⁸ Ilarion Țiu, *op. cit.*, p. 76.

¹⁰⁹ Tiberiu Tănase, *op. cit.*, p. 153.

¹¹⁰ Ilarion Țiu, *op. cit.*, p. 69-70.

¹¹¹ De exemplu, Radu Mironovici a primit din partea lui Ion Antonescu misiunea de a forma Grupul legionarilor moderați, dintre intelectualii rămași în țară, care apoi să poată fi încadrați în guvern. Vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 201, 1942, f. 6 (Agentura Ardeal, Centrul Turda, 13 aprilie 1942).

¹¹² Ilarion Țiu, *op. cit.*, p. 71; Tiberiu Tănase, *op. cit.*, p. 153.

¹¹³ Unii legionari din țară și dintre cei fugiți și-au luat numele de „septembriști”, adică luptători din luna septembrie, când Mișcarea legionară a venit la putere. Vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 201, 1942, f. 6 (Agentura Ardeal, Centrul Turda, 13 aprilie 1942).

¹¹⁴ Conform unei dări de seamă a Inspectoratului de Poliție Mureș, activitatea rebelilor se rezuma, spre sfârșitul lui 1941, la refacerea tuturor organizațiilor și la adunarea de fonduri pentru ajutorarea celor din închisori. Propaganda se făcea „de la om la om” și se încerca întărirea convingerii că Mișcarea legionară va ajunge din nou la putere; vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 6, 1941, f. 137 (Inspectoratul Regional de Poliție Mureș, Alba Iulia, Dare de seamă, 1 noiembrie – 1 decembrie 1941). Poliția Blaj raporta, în februarie 1942, că legionarii din sectorul supravegheat nu sunt organizați și nici nu au conducători, manifestând o atitudine pașnică; vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 19, 1942, f. 6 (Poliția Blaj către Inspectoratul Regional de Poliție Mureș, 26 februarie 1942). Inspectoratul Regional de Poliție Galați constata, la începutul lui 1942, că tendința în cadrul Mișcării legionare era de regroupare a forțelor, prin verificarea membrilor și excluderea celor „nedemni”, propaganda realizându-se „de la om la om”; vezi ACNSAS, fond Documentar, dosar D 3989, 1942, f. 238 (Inspectoratul Regional de Poliție Galați, Dare de seamă, 25 ianuarie – 25 februarie 1942). Coordonate similare (reorganizare, acțiune prudentă, strângeri de fonduri, selectare de cadre, ordine privind infiltrarea în instituții de stat) rezultă și din rapoartele făcute de structurile de poliție din tot cuprinsul României, pe întreaga perioadă de referință; vezi ACNSAS, fond Documentar, dosar D 3989, 1942, f. 150 (Inspectoratul Regional de Poliție Iași, Dare de seamă, 24 ianuarie – 24 februarie 1942); ACNSAS, fond Documentar, dosar D 6072, 1943, f. 70 (MAI Cabinet, Sinteză informativă asupra

În aceste limite s-a desfășurat și activitatea aromânilor legionari, conduși în țară, pentru foarte scurt timp, până în februarie 1941, de Stavre Cuțumina¹¹⁵. Cea mai dinamică grupare, după ianuarie 1941, a fost cea a studenților concentrați în capitală și organizați pe facultăți¹¹⁶. Centrele de comandă au fost pe rând două cămine care găzduiau cu predilecție studenți aromâni: căminul „Asistența Universitară” și „Vasiliu Bolnavu” din Piața Amzei, ultimul fiind condus de Ștefan Belcu¹¹⁷ și Ion Zeana¹¹⁸. Problema liderului acestei structuri rămâne însă nerezolvată¹¹⁹, în condițiile în care informările poliției indică mai multe persoane învestite cu această funcție în intervalul mai-iunie 1941¹²⁰. Este vorba despre Sterie Ficata¹²¹ menționat la 19 mai 1941, Naca Eftimie de la Academia Comercială, care a preluat la 26 mai conducerea studenților aromâni legionari de la Șola Cristu¹²², și Ion Ciumeti, aflat în funcție la 10 iunie 1941¹²³. Ciumeti¹²⁴ s-a încadrat în Mișcarea legionară din 1938, făcând parte din grupul de conducere la nivelul Facultății de Drept din București¹²⁵. În perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941 a fost trimis la Constanța, la Camera de Comerț, ca inspector general cu românizarea, având și funcția de instructor legionar¹²⁶. În 1941 a plecat în Grecia, alături de alți 12 conaționali, între care Nicolae Hagibila, Mihai Hagibila, Gh. Teguianu, Gh. Perdichi, Stere Papahagi, sperând să se poată pune în slujba Italiei, pentru a forma un stat macedonean sub tutela Italiei¹²⁷.

rapoartelor prefecturilor pe luna noiembrie 1943); *ibidem*, f. 81 (Prefectura județului Constanța, Dare de seamă, 1-30 noiembrie 1943); ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 7, 1943, f. 38 (Prefectura Poliției Capitalei, 15 ianuarie 1943); ACNSAS, fond Documentar, D 11911, 1943, f. 84 (Inspectoratul Regional de Poliție Craiova, Dare de seamă, 4 martie – 5 aprilie 1943); *ibidem*, f. 144 (Inspectoratul Regional de Poliție Iași, Dare de seamă, 9 martie – 8 aprilie 1943); ACNSAS, fond Documentar, D 11594, decembrie 1943 – martie 1944, f. 114 (Centrul Informativ Iași, Sinteză informativă, 31 ianuarie 1944).

¹¹⁵ ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 247, 1941, f. 38 (Prefectura Poliției Capitalei, 29 august 1941). Din cercetările făcute, documentele oficiale nu indică și alte nume ale unor posibili lideri aromâni legionari. În actele de urmărire, Cuțumina apare în postura de conducător al tineretului macedonean din România. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Cuțumina Stavre, I 375963, f. 93 (Plan de acțiune privind măsurile ce se vor lua în activitatea de urmărire pe țară deschisă fugarului Stavre Cuțumina, 22 mai 1957).

¹¹⁶ ACNSAS, fond Documentar, D 11827, 1941, f. 9 (DGP, Direcția Poliției de Siguranță, Raport pentru perioada 17-24 noiembrie 1941).

¹¹⁷ ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 17, 1941, vol. I, f. 242 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 21 iunie 1941).

¹¹⁸ Idem, dosar 15, 1941, vol. I, f. 245 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 7 mai 1941).

¹¹⁹ Este posibil să fi existat o conducere colectivă, unele documente vorbind despre „conducerea comandamentului legionar al studenților macedoneni”. Vezi ACNSAS, fond SIE, dosar 9289, vol. I, f. 24 (MAI, DGI, Fișa personală Ciumeti Ion, 7 iulie 1957).

¹²⁰ Lipsesc informațiile despre conducerea organizației de studenți în perioadele ulterioare. Nu excludem nici posibilitatea existenței mai multor centre de putere.

¹²¹ ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 15, 1941, vol. II, f. 195 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 19 mai 1941).

¹²² Idem, dosar 16, 1941, f. 124 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 26 mai 1941).

¹²³ Idem, dosar 17, 1941, vol. I, f. 3 (Prefectura Poliției București, Extras din Buletinul informativ, 10 iunie 1941).

¹²⁴ Fiul lui Alexe și al Haricleei, Ion Ciumeti s-a născut la 15 mai 1915, la Veria, Grecia.

¹²⁵ ACNSAS, fond Informativ, Ciumeti Ion, I 375996, vol. 3, f. 1 (MAI, Serviciul C, Secția IV, Biroul 4, Hotărâre, 10 mai 1965).

¹²⁶ *Ibidem*, vol. 1, f. 19 (Notă informativă, 29 mai 1972); *ibidem*, vol. 2, f. 3 (MI, Inspectoratul județean Constanța, Notă, 22 ianuarie 1974).

¹²⁷ *Ibidem*, vol. 1, f. 5 (Consiliul Securității Statului, Inspectoratul de Securitate al județului Constanța, Serviciul I/1, 24 februarie 1971). Ion Ciumeti s-a întors în țară și a continuat, până în 1943, să fie liderul aromânilor legionari de la Facultatea de Drept din București; vezi *ibidem*, vol. 3, f. 12 (MAI, Serviciul C, Notă extras, 10 mai 1965). El s-a stabilit apoi în Grecia, ca profesor la Liceul român din Grebena, luându-și numele Ioanis Tsumetis; vezi *ibidem*, vol. 2, f. 3 (MI, Inspectoratul județean Constanța, Serviciul I, Notă sinteză, 22 ianuarie 1974). A fost apreciat de organele Securității ca: „cel mai fanatic și activ legionar din Grecia”, având

Sterie Ficata¹²⁸, nepot al lui George Murnu, a avut și el un traseu interesant și îndelungat în cadrul Gărzii de Fier. Între 1935 și 1937 îi instruia pe șefii de grupuri legionare, din cadrul grupului studențesc „Caliacra”¹²⁹, ca însărcinat al conducerii din București și, fiind un bun orator, era folosit de Societatea Studenților Macedo-Români pentru a vorbi la congrese și la întâlnirile Uniunii Studenților Creștini Români¹³⁰. A fost internat la închisoarea de la Vaslui între 1938 și 1939, iar între septembrie 1940 și ianuarie 1941 a fost „promovat” subdirector la CAM, ulterior, până în 1944, ocupând postul de șef de secție, în aceeași instituție. După „rebeliune” și-a continuat activitatea politică la un nivel destul de intens. În februarie 1941, a fost semnalat în rapoartele SSI ca unul dintre animatorii legionarilor macedoneni, pe care încerca să-i organizeze și să-i stimuleze pentru a-și continua activitatea în instituțiile publice unde lucrau¹³¹. Din iunie 1941, Ficata a fost ales în noul Comitet de conducere al SCMR, poziție pe care a folosit-o pentru a organiza grupurile legionare aromâne din nordul Greciei¹³² și a face propagandă pentru crearea statului macedonean independent, pus sub protecția Italiei¹³³. Pentru activitatea lui a fost închis în lagărul de la Târgu Jiu, în intervalul 1942-1943, și apoi condamnat, în 1956, la șapte ani închisoare pentru „agitație publică”¹³⁴. O figură centrală a studențimii macedoromâne s-a dovedit și Ion Frunzetti, fost funcționar la Biroul Presei din Ministerul Propagandei și participant la „rebeliune”, care organiza regulat ședințe de cuib la Seminarul de psihologie experimentală de pe lângă Facultatea de Filosofie și Litere din București. El era considerat un doctrinar al Mișcării legionare, deținea funcția de conducător al Serviciului de Informații al Comandamentului legionar și se ocupa cu strângerea fondurilor pentru camarazii din închisori¹³⁵.

La nivelul întregului grup aromân legionar din București, cele mai importante sedii de cuiburi și centre de propagandă se aflau în incinta a opt hoteluri, pe care câțiva aromâni le ocupaseră în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941, în cadrul procesului de „românizare”. Ele adăpostiseră un timp participanții la „rebeliune” și tot de acolo a fost ridicată o mașină de scris ce servea redactării manifestelor¹³⁶. Cele opt hoteluri erau „New York”, pe Calea Griviței 143, proprietatea lui Nicolae Ciomu¹³⁷, „Viena”,

deplasări în RFG și Italia și întreținând bune legături cu alți legionari, între care și Papanace; vezi *ibidem*, vol. 1, f. 5 (Consiliul Securității Statului, Inspectoratul de Securitate al județului Constanța, Serviciul I/1, 24 februarie 1971).

¹²⁸ Sterie Ficata, fiul lui Tănase și al Zoei, s-a născut la Veria, în 1905 și a absolvit Academia Comercială din București.

¹²⁹ În anii 1936-1937, studenții aromâni erau organizați în trei grupuri: grupul studențesc legionar „Caliacra”, condus de Enache Caranica, grupul „Durostor”, condus de Spiru Popescu și Spiru Bujgoli (împușcat în 1939), și grupul studenților macedoromâni, care cuprindea studenții veniți din Grecia și pe cei neîncadrați în celelalte două grupuri, sub conducerea lui Vasile Joca. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Ficata Sterie, dosar I 375964, vol. 4, f. 1 (MAI, Direcția Regională Dobrogea, Serviciul III, Nota informativă privind pe Ficata Sterie a agentului „Preda Ion”, 22 octombrie 1961).

¹³⁰ *Ibidem*, vol. 4, f. 20 (Declarația lui Ioan St. Nacu, 8 martie 1952).

¹³¹ *Ibidem*, vol. 1, f. 2 (Extras din Arhiva SSI, 23 septembrie 1942).

¹³² *Ibidem*, f. 4 (Fișa personală).

¹³³ *Ibidem*, f. 35 (Prefectura Poliției Capitalei, 25 iulie 1942).

¹³⁴ Sterie Ficata a fost pus în libertate în 1963, apoi s-a angajat la întreprinderea de cauciuc Jilava, de unde s-a pensionat. Vezi *ibidem*, f. 60 (Hotărâre de luare în evidență, 28 martie 1968).

¹³⁵ ANR, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Serviciul Special de Informații, dosar 51, 1943, f. 80 (Extras din arhiva SSI, Dosar personal 1632, 27 octombrie 1943).

¹³⁶ În mai 1941, poliția l-a arestat pe aromânul Aurel Caramitu, aflat în serviciul hotelului „Viena”, care avea o mașină de scris portabilă nouă. Vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 16, 1941, f. 57 (Prefectura Poliției București, Raportul zilei, 23 mai 1941).

¹³⁷ Nicolae Ciomu, născut la 4 august 1895 la Moloviște, Grecia, a fost antreprenor al hotelurilor „Europa” și „Imperial” din Siliștra și s-a refugiat din Cadrilater în toamna lui 1940. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Cuțumina Stavre, dosar I 375963, f. 176 (DGP, Corpul detectivilor, Referat, 15 aprilie 1943).

Calea Griviței 114, proprietatea lui Belu, „Roma”, Calea Griviței 180, proprietari Spiru și Leonida Babu, „Europa”, Calea Griviței 100, proprietar Gh. Creșu, „Basarabia”, Calea Griviței 94, aparținând lui Leonida Simu, „Brașov”, al lui Nacu M. Popescu, „Marna”, al lui Spiridon Asan¹³⁸ și „Unirea”, al lui Dumitru Pitulea¹³⁹.

Cele mai multe acțiuni ale studenților înregimentați au avut ca scop difuzarea mesajului legionar și cooptarea de noi adepți în zonele de origine. O campanie de amploare în acest sens a avut loc în vara lui 1941, când nevoia refacerii legăturilor și încurajării cadrelor i-a determinat pe studenții din București să se mobilizeze. Sub coordonarea lui Sterie Prapa, Nicolae Dadami și Pascu Cojocar, ei au proiectat un plan de lucru pentru vacanța de vară¹⁴⁰, care urmărea deplasarea în teritoriu, mai ales în zonele locuite de aromâni, și atragerea de noi membri. Prioritatea a constituit-o reorganizarea structurilor din județul Tulcea, unde fostul șef, avocatul Nicolae Arnăutu, fugise după „rebeliune”¹⁴¹, însă acțiuni intense de propagandă s-au derulat și în județul Ialomița, unde se constatase sistarea oricărei activități în sectoarele macedoromâne¹⁴². Studenții au fost la fel de implicați în campaniile de strângere a ajutoarelor pentru familiile celor arestați și în organizarea parastaselor și serviciilor funerare pentru legionarii decedați¹⁴³.

Din punct de vedere organizatoric, studenții aromâni legionari erau grupați pe facultăți, cei mai numeroși fiind la Academia Comercială din București. Grupul îi cuprindea pe: Gh. Cocu, Vanghele Trâpciu, D. Corali, Andrei Chiralcu, Ștefan Chioara, Dumitru Ceanu Prapa, Ion Dimu, Dumitru Grecu, Anton Grameno, Iancu Ciugică, Eftimie Naca, Nicolae Hagina, Sterie Papahagi, Sterie Papadumitru, Hristu Rafail, Ion Fonta, Papaconstantin Hristu și Dumitru Talichi. Grupul Facultății de Drept era compus din: Ion Ciumeti, Aristotel Colomicu, Gh. Caraiari, Dumitru Teguianu, Dumitru Parceli, Alexandru Pârvu, Chiril Tuicov, Gh. Vasu și Marin Rusco. La Facultatea de Litere activa Teodor Mihadaș, Gheorghe Perdichi, Gheorghe Ruva, Vanghele Mărgărit, Gh. Rațu, N. Samara, Teodor Zuca, Hristu Forfoale, Aristide Sdru, Constantin Scrima, C. Guli, Adrian Fochi. Grupul de la Medicină Umană era compus din: Mircea Gavrizi, Tănase Ceacatura, C. Hagi, Gh. Papahagi, Vasile Papahagi, Tudose Marinescu, Cleante Togu, Gh. Sumaleva, A. Caraiani, iar cel de Medicină Veterinară din Atanase Cârțu, Gh. Neață, Mihai Hagibira, Ilie Merinescu, Gh. Petcu, Sebe Atanase. Mai puțini aromâni legionari, poate pentru faptul că specializările în cauză nu reprezentau domenii de tradiție în cadrul comunității și nu asigurau deosebite oportunități profesionale motivante, se

¹³⁸ ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 29, 1941, f. 3 (SSI, Notă, 5 noiembrie 1941). Spiridon Asan (întâlnit și sub forma Hasanu) s-a născut la 22 decembrie 1889 la Crușova și s-a refugiat din Cadrilater în toamna lui 1940. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Cuțumina Stavre, dosar I 375963, f. 176 (DGP, Corpul detectivilor, Referat, 15 aprilie 1943).

¹³⁹ Dumitru Pitulea, născut la 26 ianuarie 1884, la Veria, Grecia, s-a refugiat din Cadrilater în toamna lui 1940 și era unchiul lui Constantin Papanace. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Cuțumina Stavre, dosar I 375963, f. 176 (DGP, Corpul detectivilor, Referat, 15 aprilie 1943).

¹⁴⁰ ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 17, 1941, vol. I, f. 3 (Prefectura Poliției București, Extras din Buletinul informativ, 10 iunie 1941).

¹⁴¹ Idem, dosar 16, 1941, f. 228 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 31 mai 1941).

¹⁴² Idem, dosar 17, 1941, vol. I, f. 202 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 19 iunie 1941).

¹⁴³ Grupul legionarilor macedoromâni din București a organizat, la inițiativa lui Sterie Ficata, la biserica Precupeții Vechi, un parastas pentru pomenirea tuturor macedoromânilor care „s-au jertfit pentru legiune”. Vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 247, 1941, f. 41 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 27 august 1941). Nu la fel de empatici au fost și în cazul comemorării lui Nicolae Iorga, poliția având informații privind proiectarea unei acțiuni de protest față de acest act considerat de „înaltă trădare față de neam”. Vezi idem, dosar 15, 1941, vol. II, f. 61 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 13 mai 1941).

numărau la Facultatea de Arhitectură (Gh. Caramuzi), Școala Politehnică (Gh. Dinu, Gh. Funda) și la Academia de Arte Frumoase (Stere Gavrizi)¹⁴⁴.

Un alt centru de putere activ și cu influență în rândul comunității a fost SCMR, aflată după ianuarie 1941 într-o continuă metamorfoză. Președinția organizației a fost asigurată pe toată perioada de Sterie Petrașincu, însă presiunea exercitată de grupul legionarilor radicali a dus la schimbări în conducere: pătrunderea unui număr mare de membri ai Mișcării, înlăturarea unor lideri cu state vechi și aflați pe o linie moderată sau neutră politic, dispute interne privind obiectivele și mijloacele de acțiune. În iunie 1941, a fost ales un nou Comitet al SCMR, din care jumătate erau legionari. Noii titulari: Sterie Ficata, Ion Zeana și Alexandru Sdrula, figurau deopotrivă și ca lideri ai studenților macedoromâni. Alături de Ion Zeana, Costache Tega¹⁴⁵, Gh. Zeana¹⁴⁶, Cola Ciumetti, Nuli Pateli¹⁴⁷, Cristea Iufu¹⁴⁸ și Ion Nacu¹⁴⁹, ei încercau să creeze o atmosferă defavorabilă președintelui Petrașincu, deoarece nu împărtășea convingerile legionare¹⁵⁰. Din structurile de conducere ale SCMR mai făceau parte legionarii: Dimitrie Garibaldi, Vasile Culina, frații Tanașoca, Aurelian Constantinescu, Aristide Jojea, Pandelescu Meghea, Lascu Vanghele, I. Papamihali, Nacu Scărmă, P. Caranica, Apostol Zotu, Vasile Cului, C. Exarhu, G. Pariza, frații Gudi, Nacu Eftimie, P. Bolintinean și Apostol Sdrula, toți veniți pe filiera Papanace¹⁵¹. În fața acestei situații, Petre Țopa, fostul președinte al organizației, a demisionat din structurile de conducere¹⁵².

Schimbarea strategiei SCMR, radicalizarea poziției sale și adoptarea unui ton critic față de Ion Antonescu și a unor mijloace subversive de luptă împotriva administrației sale au fost, de altfel, miza conflictului între moderați și extremiști, dezvoltat în perioada 1941-1944. Tabăra extremistă era suficient de omogenă din punct de vedere socio-politic, aderenții ei fiind mai cu seamă studenți și tineri legionari ancorați în mesajul simist al luptei totale. Moderații erau preponderent de vârstă a doua și a treia, unii fiind legionari recunoscuți, alții cu afiliere incertă. Ei excludeau posibilitatea acțiunilor violente și agreau ideea unei colaborări cu regimul Antonescu. Încă din iulie 1941, la o lună de la pătrunderea masivă a tinerilor legionari în structurile de conducere ale SCMR, Petrașincu și Murnu i-au avertizat pe noii veniți să nu desfășoare acțiuni contra statului sau să încalce legile în vigoare, întrucât vor fi excluși din Comitet și vor fi denunțați autorităților¹⁵³. Amenințările nu s-au concretizat însă niciodată, deși mulți tineri acționau contrar dispozițiilor legale și consemnului stabilit de liderii SCMR. Nici presiunile create de radicali asupra lui Petrașincu, pe care l-au somat să permită

¹⁴⁴ ACNSAS, fond Informativ, Ficata Sterie, dosar I 375964, vol. 2, f. 154-155 (Corpul detectivilor, Grupa I-a, 12 iunie 1941).

¹⁴⁵ C. Tega, fiul lui Gheorghe și al Haidei, s-a născut în 1909 la Băiaș și era administrator la moara „România Mare”, fostă „Herdan”. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Ficata Sterie, dosar I 375964, vol. 2, f. 108 (DGP, Corpul detectivilor, Referat al Comisarului șef Dumitru Mănăilă, 15 octombrie 1941).

¹⁴⁶ Gh. Zeana era medic, fost director al ziarului „Granița de Oțel” din Bazargic (*ibidem*).

¹⁴⁷ Nuli Pateli, fiul lui Spiro și al Constanței, s-a născut în 1911 la Novaci, jud. Gorj și era licențiat al Facultății de Drept din București (*ibidem*).

¹⁴⁸ Cristea Iufu, născut la 20 august 1890, la Asan, Grecia, a fost diplomat al Școlii Superioare de Comerț din Salonic și funcționar la Banca Românească (*ibidem*).

¹⁴⁹ Ion Nacu, născut la 15 august 1908, la Veria, Grecia, licențiat al Academiei Comerciale din București, a fost funcționar la Vagon-Lits și internat la închisoarea din Vaslui în 1938-1939 (*ibidem*).

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 154 (Corpul detectivilor, Grupa I-a, 12 iunie 1941).

¹⁵² ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 17, 1941, vol. II, f. 39 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 30 iunie 1941).

¹⁵³ *Ibidem*, f. 99 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 3 iulie 1941).

desfășurarea ședințelor „naționaliste” fără nici un fel de opoziție¹⁵⁴, nici intrigile și instigările lui C. Zima și Al. Sdrula, care l-au adus pe președintele societății în situația de a-și depune demisia în august 1942¹⁵⁵, și nici acțiunile subversive nu i-au determinat pe „bătrâni” să-și ducă angajamentele la capăt.

Au existat amenințări și decizii interne îndreptate împotriva radicalilor, dar nici unul nu a fost deferit justiției sau autorităților polițienești. În iulie 1942, grupul moderaților format din Sterie Petrașincu, Victor Papacostea, Leon Moga, Ion Chițea, Nicolae Batzaria și Virgil Caracota a decis, în urma unei ședințe, „să pună capăt debandadei și nesupunerii din partea tineretului macedonean”¹⁵⁶; și au format o comisie prezidată de Batzaria, din care făceau parte V. Papacostea, Valeriu Papahagi, Gh. Zima și Al. Sdrula, însărcinată cu verificarea situației macedoromânilor din București și din țară¹⁵⁷. În mai 1943, s-au înființat chiar două posturi de custozi ai societății pentru controlul activității legionare, ocupate de Anton Lega, casierul SCMR, și Leon Boga, șeful Secției Culturale¹⁵⁸. Nici una din inițiative nu a fost urmată de sancțiuni interne pentru radicali, iar evidențele poliției și siguranței nu înregistrează vreo colaborare între liderii moderați ai macedoromânilor și autoritățile statului.

O preocupare constantă a SCMR și un alt motiv de dispute interne l-a constituit poziția comunității și a statului român față de războiul din Balcani și de soluționarea problemelor românești. Pe fondul știrilor venite din zonă, care prezentau abuzurile săvârșite de autoritățile de ocupație asupra populației macedoromâne¹⁵⁹, lideri ai organizației, precum Petre Țopa și mai ales George Murnu, au lansat în repetate rânduri critici la adresa guvernului de la București. Ei acuzau, în ședințe publice, reacția slabă a statului, dar și lipsa de suport pentru acțiunile și inițiativele aromânilor. Murnu vorbea despre necesitatea constituirii unui stat macedo-albanez sub protecția Italiei, singura formulă care ar fi garantat conaționalilor o existență normală; de aceea, îndemna în repetate rânduri tinerimea aflată la studii în România să se întoarcă în Balcani pentru a înființa acel stat¹⁶⁰. Activitatea intensă a lui Murnu în această direcție¹⁶¹ a deranjat cercurile radicale, care, mizând pe un proiect integral românesc, îi acuzau pe bătrâni că „s-au vândut lui Antonescu și Legației Italiene”¹⁶². Influența guvernului de la Roma prin

¹⁵⁴ ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petrașincu, I 310772, f. 22 (Brigada specială, 5 mai 1943).

¹⁵⁵ Sterie Petrașincu susținea atunci că nu poate conduce o societate în care membrii urmăresc doar interese personale. Vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 163, 1942, f. 19 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 2 august 1942).

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 13 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 23 iulie 1942).

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 15 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 28 iulie 1942).

¹⁵⁸ ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petrașincu, I 310772, f. 22 (Brigada specială, 5 mai 1943).

¹⁵⁹ Conducătorii macedonenilor megleniți, Naum Nance, Victor Ciapa și Tudor Mirida, prezentau, în iulie 1941, vești nu foarte liniștitoare din teritoriile ocupate de bulgari; vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 17, 1941, vol. II, f. 116 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 4 iulie 1941). Astfel de informații erau făcute în ședințe SCMR și în iulie 1942, când G. Murnu și studentul Teodor Mihadaș au expus situația conaționalilor din nordul Greciei, arătând că aceștia așteptau de mai multe luni ajutorul guvernului de la București; vezi ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petrașincu, I 310772, f. 102 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 4 iulie 1942).

¹⁶⁰ ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 163, 1942, f. 3 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 13 iunie 1942); ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petrașincu, I 310772, f. 102 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 4 iulie 1942).

¹⁶¹ Poliția semnală că Murnu primea zilnic la domiciliu legionari macedoromâni pe care îi îndemna să nu plece în Transnistria, acolo unde dorea guvernul român să-i trimită, ci în Macedonia, pentru înființarea statului propriu; iar în iunie 1942, declara în fața studenților că nu pune bază pe promisiunile guvernului român privind ajutorul pe care îl acordă macedoromânilor. Vezi ACNSAS, fond Informativ, George Murnu, I 310773, f. 5 (Fișa de urmărire).

¹⁶² *Ibidem*, f. 26 (Corpul Detectivilor, 14 august 1942).

reprezentanța de la București, invocată de gruparea tinerilor și consemnată și într-un raport al Corpului Detectivilor din august 1942¹⁶³, nu era însă decât o manevră abilă. Italienii încercau să-și mențină cota de simpatie în rândul aromânilor, afectată de unele știri venite din Balcani¹⁶⁴, și să-i păstreze alături în disputa cu grecii; și aceasta în ciuda faptului că, la nivelul verii lui 1942, tema confederației albano-române sub auspiciile Romei fusese înlocuită cu cea a creării unui stat albanez extins, controlat de Mussolini.

Mirajul proiectului italian, încrederea în sprijinul pe care Roma avea să-l acorde românilor din Balcani și perspectiva creării unui stat propriu în zonă au persistat însă până în 1943, în cercuri macedoromâne diverse, legionare sau neafiliate politic, prinse de discursul ofertant, de propaganda guvernului fascist. Nemulțumiți că statul român nu acorda un sprijin mai consistent conaționalilor de la sud de Dunăre¹⁶⁵, că nu încuraja „cultura și educația națională a macedoromânilor”¹⁶⁶ și că aplica politici abuzive în țară față de aceștia¹⁶⁷, grupuri de studenți aromâni se declarau gata să părăsească România pentru a se stabili în Macedonia unde, cu ajutorul Italiei, să-și facă propriul stat¹⁶⁸. Stimulați de îndemnul lui Murnu, Alcibiade Diamandi sau Constantin Papanace¹⁶⁹, legionarii aromâni au creat un soi de rezistență față de statul român, pe care îl acuzau că îi discriminează fără teme și cu care nu se mai simțeau pe deplin solidari¹⁷⁰.

Impresia ostracizării și a unui asediu impus de autoritățile de la București se baza pe măsurile excepționale luate după „rebeliune” față de toți legionarii, de filajul strâns și de valul de arestări; dar și pe atenția sporită acordată grupului macedoromân în particular, mult mai risipit în țară după procesul relocării din toamna lui 1940, implicat activ în problemele Balcanilor și asociat mijloacelor teroriste de acțiune. Măsuri efective împotriva întregii comunități aromâne din țară nu au fost luate, însă nu au lipsit deciziile restrictive punctuale și o anumită suspiciune a autorităților față de ansamblul grupului. Această stare tensionată, de neîncredere, a amplificat frustrarea „bătrânilor” și a celor neafiliați, care trebuiau să ispășească, fără teme, păcate ale aripilor tinere. Într-o convorbire avută de Theodor Capidan cu von Killinger, profesorul aromân se plângea că „din cauza greșelii comise de unii tineri iresponsabili, guvernul refuza să le mai încredințeze posturi și să le dea ajutoare”¹⁷¹.

¹⁶³ Într-un referat al Corpului Detectivilor se menționa faptul că Legația italiană „s-a servit de Murnu și Alcibiade Diamandi”. Vezi *ibidem*, f. 28 (Corpul Detectivilor, Referat, 23 august 1942).

¹⁶⁴ Cercurile macedoromâne din capitală discutau, în noiembrie 1941, despre atitudinea ostilă a Italiei, care nu aproba deschiderea de școli în teritoriul locuit de români. Ele susțineau că stăpânirea italiană era la fel de aspră precum cea greacă și iugoslavă. Vezi ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 164, 1941, f. 15 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 5 noiembrie 1941).

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 4 (Corpul Detectivilor, Grupa I, 13 aprilie 1941).

¹⁶⁶ Idem, dosar 163, 1942, f. 46 (Direcția Generală a Poliției, 28 octombrie 1942).

¹⁶⁷ Studenții Prapa Sterie și Naca Eftimie criticau guvernul că arestează numai macedoromâni. Vezi idem, dosar 15, 1941, vol. II, f. 194 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 19 mai 1941).

¹⁶⁸ În mai 1941, doi studenți aromâni declarau că, în condițiile în care guvernul îi arestează doar pe macedoromâni, ei vor pleca în Albania, unde italienii îi tratau mai bine (*ibidem*). În septembrie 1942, o delegație de patru-cinci studenți, între care și un legionar, condusă de studentul Nicolae Petcov, a vizitat Legația Italiei, unde a depus un memoriu. El prezenta viața grea a românilor din Macedonia și cerea sprijinul Italiei pentru a se stabili cu toții în zonă și a forma „uniunea latină” din Peninsula Balcanică. Vezi idem, dosar 163, 1942, f. 32 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 20 septembrie 1942).

¹⁶⁹ Papanace cerea macedoromânilor să nu se stabilească în România, ci să plece în Macedonia unde era nevoie de intelectuali. Vezi *ibidem*, f. 34 (Prefectura Poliției București, Buletin informativ, 30 septembrie 1942).

¹⁷⁰ Macedoromânii nelegionari, în frunte cu studenții Iordan Ionescu și M. Fârșerotu, au făcut în iunie 1941 o propagandă intensă pentru a-și determina colegii să se înroleze în armata română care lupta în Basarabia și Bucovina. Legionarii s-au opus inițiativei, susținând că datoria lor era de a lupta pentru autonomia Macedoniei. Vezi idem, dosar 164, 1941, f. 6 (Corpul Detectivilor, Grupa I, 25 iunie 1941).

¹⁷¹ *Ibidem*, f. 16 (Notă SSI, 20 noiembrie 1941).

Ca efect al relației precaute, pe alocuri încordate dintre stat și comunitatea macedoromână din țară, care infuzase „mijloacele balcanice” de acțiune, a apărut o inițiativă a Ministerului Afacerilor Străine: emiterea unor documente de călătorie speciale pentru aromânii ce locuiau în Bulgaria. Ministerul era de părere ca pașapoartele a „trei categorii de cetățeni români” – evreii, suspectii și macedoromânii – să poarte o însemnare discretă, cu caracter confidențial, care să permită poliției identificarea titlului și stabilirea interdicției de a pătrunde în România. Pașapoartele evreilor urmau să fie inscripționate cu cifra 1, iar ale aromânilor cu cifra 3¹⁷². Proiectul Ministerului Afacerilor Străine, abuziv și antisemit, ce viza, în cazul conaționalilor din Bulgaria, limitarea pătrunderii unor persoane potențial periculoase, nu a fost aplicat în cazul aromânilor; însă el reflectă o atitudine suspicioasă, care îi transformase pe „frații” de la sud de Dunăre în persoane virtual nocive, dacă ieșeau din aria lor de locuire și doreau să pătrundă pe teritoriul statului român.

Încadrați în rândurile Mișcării legionare încă din anii '30, aromânii au profitat de oportunitățile politice, de legăturile personale și de „avantajele” apartenenței la un grup închis pentru a urca rapid, în intervalul septembrie 1940 – ianuarie 1941, în ierarhia socială și economică. Au devenit, cu sprijinul lui Constantin Papanace, un grup important în cadrul Gărzii. Au avut influență în ministere, întreprinderi și bănci, determinând, până la un punct, strategia politico-diplomatică a României în privința raporturilor cu Grecia și în general față de Balcani. Și-au exprimat constant, chiar dacă cu diferențe de nuanță, susținerea pentru proiectul unei Macedonii independente, aflată sub tutela Italiei, care să le ofere garanția căminului propriu. Au avut apoi o relație sinuoasă cu statul român și cu guvernarea antonesciană. Dorința unora de a pleca în Macedonia a coexistat cu proiectele altora de a rămâne în țară, colaborarea cu Ion Antonescu transformându-se după „rebeliune” într-un război. Aromânii legionari nu au constituit un grup omogen, nici politic, nici ideologic, nici economic, dar în problemele majore, care vizau interesele comune, au știut să pară o comunitate coerentă, articulată.

CULT OF VIOLENCE IN THE PRACTICE OF POWER.
LEGIONARY AROMANIANS AND THE NEW STATE “MODEL” (1940-1944)
(Summary)

Keywords: Aromanians, legionnaires, violence, ideology.

Having come to power in September 1940 – amidst the political crisis – the Iron Guard, in alliance with Ion Antonescu and his collaborators, has instituted a regime in which the power duality has generated both institutional and personal conflicts, and has stressed further the exceptional condition caused by the war context. Without being a distinct structure, based on the model of the Fraternities of the Cross, of the Legionary Workers' Corps or the Legionary Students Corps, the group of Aromanians played an important role in the institutionalization of violence and in the increase of power nuclei in the state.

Part of the Iron Guard as far back as the '30s, the Aromanians have taken advantage of political opportunities, personal ties and of the “benefits” of belonging to a closed group in order to ascend rapidly in the social and economic hierarchy between September 1940 and January 1941. With the support of Constantin Papanace, they have become a group of force within the

¹⁷² ACNSAS, fond Documentar, dosar D 9685, vol. 27, 1942-1947, f. 50 (Ministerul Afacerilor Străine, Însemnare cu caracter confidențial a pașapoartelor sau certificatelor de repatriere, 7 ianuarie 1943).

Iron Guard, being influential within ministries, enterprises, banks; they have determined, up to a certain point, Romania's political and diplomatic strategy in its relations with Greece and with the Balkans in general. Albeit with slight differences, they have constantly expressed their support for the project of an independent Macedonia under Italian tutelage, that would provide their own home warranty. Then, they have had a tortuous relationship with the Romanian State and with Antonescu's government. Some were willing to return to Macedonia, while others had projects of staying on in the country, continuing the struggle to take over the power, and, after the "rebellion", the collaboration with Ion Antonescu transformed into a game of harassment.

Neither politically, ideologically or economically did they represent a homogeneous group, but they did know how to maintain a coherent and articulate appearance in what concerns major problems, of common interest.

ALEXANDRU D. AIOANEI*

COMUNIȘTI ROMÂNI, CRIZA ECONOMICĂ ȘI LUPTA PENTRU PUTERE ÎNTRE ANII 1944 ȘI 1948**

„Niciodată parcă n-a fost mai legat viitorul organizației de stat de evoluția fenomenelor economice decât astăzi, când fără posibilitatea de a recurge la mijloace financiare străine trebuie deopotrivă să facem față unor obligații externe de neînlăturat.” Astfel radiografia Nicolae Carandino, în noiembrie 1944, starea economiei românești de după 23 august¹. Același publicist, un an mai târziu, creiona activitatea guvernului Petru Groza, punând accent pe diferența dintre realitate dramatică și propaganda zilnică: „Ar fi crud să insistăm mai mult asupra contrastului dintre promisiunile și realizările unui regim care, tocmai sub pretextul de a îmbunătăți condițiile materiale de viață ale poporului de jos, a călcat numeroase prevederi relative la drepturile constituționale și la normalul exercițiu al libertăților publice”². Carandino a găsit astfel un mod mai stilizat de a spune că măsurile luate de guvernul Petru Groza au avut la bază, de cele mai multe ori, rațiuni politice, de interes imediat, afectând astfel efortul de redresare în care era angrenată întreaga societate.

Ziua de 23 august a fost un moment care a schimbat decisiv poziția României în plan extern și situația politică și economică în plan intern. Evenimentele din acea dată au suscitat mereu interesele istoricilor. Chiar dacă, în funcție de epocă și de comandamentele politice, perspectivele și rațiunile cercetărilor au fost diferite, uneori chiar opuse, două viziuni au rămas totuși constante. În primul rând, arestarea Antoneștilor și întoarcerea armelor a făcut ca România să contribuie semnificativ la învingerea Germaniei, iar în al doilea rând, pe plan intern a situat țara pe drumul comunizării. Astăzi, când accesul în arhive este mai facil, iar numărul de articole, studii, cărți sau volume de documente publicate este considerabil mai mare³, am fi tentați să credem că

---

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetarea s-a desfășurat în cadrul proiectului „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, POSDRU 159/1.5/S/137832.

¹ Nicolae Carandino, *Rezistența – prima condiție a victoriei. Articole politice apărute în „Dreptatea” (1944-1947)*, antologie, introducere, note și comentarii Paul Lăzărescu, postfață Valeriu Râpeanu, București, Editura Fundației Pro, 2000, p. 115.

² *Ibidem*, p. 169.

³ Pentru volume de documente, vezi: Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, București, vol. I, 2002; vol. II, 2003; vol. III, 2004; Ioan Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente. 1945*, Arhivele Naționale ale României, București, 1994; idem, *România. Viața politică în documente, 1946*, Arhivele Naționale ale României București, 1996; idem, *România. Viața politică în documente, 1950*, Arhivele Naționale ale României, București, 2002; Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (editori), Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada*

perioada a fost explorată istoriografic în cele mai mici detalii. Evenimentele care au urmat zilei de 23 august au fost reliefate atât din unghi evenimential, cât și din cel analitic. Dacă din perspectiva evenimentelor și a consecințelor politice, înscrise cronologic între 1944-1948, avem astăzi la îndemână o istoriografie consistentă, nu același lucru putem afirma și despre chestiunile de ordin economic.

Există astăzi câteva lucrări, precum cele semnate de Dinu C. Giurescu⁴, Florian Banu⁵ sau Mihai Irimiea⁶, care completează peisajul istoriografic referitor la anii respectivi, aducând informații asupra evoluției economice din perspectiva consecințelor Convenției de Armistițiu și a Tratatului de Pace, a influenței trupelor rusești de ocupație și a statutului bunurilor inamice. Există, totodată, și un număr de autori străini care au abordat în mod direct sau tangențial acest subiect, dintre care îl amintim doar pe William Crowther⁷. De asemenea, un istoric care și-a focalizat atenția pe probleme economice și sociale în primii ani de după război este Gheorghe Onișoru⁸. Cărțile și articolele sale, deși abordează subiecte noi, creionând din punct de vedere social și economic fundalul epocii, rămân totuși tributare discursului și posibilităților de documentare din anii 1990. Nu putem exclude nici lucrările publicate înainte de 1989, cu toate că tributul ideologic afectează într-o manieră considerabilă grila de analiză⁹.

Evoluția evenimentelor, dar și ignorarea unor variabile – precum criza economică și alimentară, foametea – din analizele dedicate instaurării comunismului ne obligă la câteva interogații. Care a fost viziunea comuniștilor pentru organizarea viitoare a statului și cum s-a schimbat ea în funcție de evoluția evenimentelor politice? Cât de pregătiți erau comuniștii să preia frâiele administrației și cât de mult conștientizau realitățile din teren? Cum se luau deciziile economice și cât de unitară era perspectiva liderilor PCR în acest domeniu? Ce importanță au acordat comuniștii controlului pârghiilor economice în contextul luptei pentru putere? La unele din aceste interogații vom încerca să răspundem în rândurile de mai jos, în anumite cazuri mai detaliat, în altele lansând doar provocări pentru cercetări ulterioare.

În textul de față, reliefăm modul în care s-au raportat comuniștii la problemele de ordin economic și care au fost soluțiile propuse de aceștia în contextul luptei pentru putere după 23 august 1944. Cercetarea are la bază documente din Arhiva Comitetului Central al PCR, secțiile Cancelarie și Economică. În demersul nostru, ne-am concentrat atenția asupra discuțiilor din interiorul Partidului, încercând să reliefăm modul cum s-au raportat liderii comuniști la problemele economice și sociale. Prin urmare, ne-am propus să evidențiem atitudini, reacții, idei și strategii mai puțin cunoscute sau insuficient puse în relație cu alte evenimente. Realitățile sociale și economice au fost prea puțin corelate

---

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965), București, Editura Humanitas, 2009; Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americeane*, București, Editura Iconica, 1993; Marcel-Dumitru Ciucă (editor), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Constantin Sănătescu (august-noiembrie 1944)*, vol. 1, București, Editura Saeculum, 2011.

⁴ Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii. România în 1947*, București, Editura Enciclopedică, 2010.

⁵ Florian Banu, *Asalt asupra economiei României. De la Solagra la Sovrom (1936-1956)*, București, Editura Nemira, 2004.

⁶ Mihai Irimiea, *23 august 1944. Consecințe economice*, Ploiești, Editura Prahova, 2002.

⁷ William E. Crowther, *The Political Economy of Romanian Socialism*, New York, Praeger Publishers, 1988.

⁸ Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948. Transformări economice și realități sociale*, București, Fundația Academia Civică, 1998; idem, *PCR – evoluția programului și practica guvernării, 1944-1947*, în *AIIX*, tom XXIX, 1992.

⁹ Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici (1945-1947)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

cu evoluția evenimentelor politice, însă noi considerăm astăzi că există o strânsă legătură între criza socio-economică și procesul de comunizare a societății. În acest studiu, situații sau evenimente, precum foametea, reforma agrară, activitatea sovromurilor sau dimensiunea rechizițiilor destinate Armatei Roșii, au fost abordate tangențial, în primul rând, pentru că există o literatură bogată pe această temă¹⁰ și, în al doilea rând, pentru că atenția noastră s-a axat pe un anumit gen de atitudini.

Atitudinea comuniștilor față de problemele economice între 23 august 1945 și 6 martie 1945

În arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român se află un document datat chiar 23 august 1944 și semnat de un anume Iosif Andreescu din Râmnicu Vâlcea, ce se prezintă ca un proiect pentru o viitoare organizare a statului. Nu am reușit deocamdată să identificăm cine este autorul și care au fost condițiile redactării, dar cert este că unele dintre ideile sale au fost aplicate fidel de către liderii comuniști. Astfel, cadrul viitoarelor acțiuni urma să fie unul „dirijat-controlat”. De asemenea, el preconiza anularea dreptului de vot celor care sabotează „programul de propășire” și susținea respectarea proprietății private care nu folosește exploatarea. În domeniul industriei, Andreescu considera că statul trebuia să aplice o naționalizare progresivă. La început, se impunea să acapareze tot mai multe acțiuni la diverse întreprinderi, pentru a nu mai permite exploatarea muncitorilor și a consumatorilor. Având, astfel, putere de decizie, nu-i rămânea decât să stabilească prețuri juste, să adapteze producția pentru ca, într-un final, să devină unicul administrator al unităților industriale. Muncitorii trebuiau să fie pregătiți în școli speciale pentru a-și îndeplini cu conștiinciozitate toate îndatoririle. Cine nu respecta acest lucru era sancționat cu pierderea dreptului de vot¹¹. Această continuă amenințare cu dreptul de vot pare astăzi absurdă, mai ales în sistemul pe care îl preconiza acest Andreescu.

Între proiectul amintit și emiterea primului document, care să arate viziunea oficială a comuniștilor asupra realităților politice și economico-sociale, a trecut mai bine de o lună. Astfel, abia la 26 septembrie, „Scânteia” publică manifestul program al Frontului Național Democrat (FND). Acest lucru ne face să credem că, ori liderii PCR nu pregătiseră, la finalul războiului, un program coerent de activitate în domeniul economic, așa cum se pare că a avut Gheorghe Tătărescu¹², ori au așteptat semnarea armistițiului și unele semnale de la Moscova¹³. Proiectul de platformă al FND-ului era

¹⁰ Pentru detalii pe aceste subiecte, vezi Florian Banu, *Asalt asupra economiei României...*; idem, *Calamități ale secolului al XX-lea: foametea care a devastat Moldova în 1946-1947*, în „Arhivele Securității”, t. I, București, 2002; Gheorghe Onișoru, *Foametea din 1946. Moldoveni în Banat*, în „Analele Sighet”, vol. II, Fundația Academia Civică, 1995; idem, *Realități economice: de la stabilizare la naționalizare*, în „Analele Sighet”, vol. VI, Fundația Academia Civică, 1998; Aurel Sergiu Marinescu (editor), *Armata Roșie în România, 1944-1948*, vol. 1, București, Editura Vremea, 2001; Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România. Adversar, aliat, ocupant 1940-1948*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1996; Dumitru Șandru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București, Editura Enciclopedică, 2007; idem, *Reforma agrară din 1945 în România*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000; Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, traducere din limba engleză de Ioan Stanciu, București, Editura Litera, 1994.

¹¹ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 2/1944, f. 1-2.

¹² Pentru detalii, vezi Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal, 1944-1948*, București, Editura Tritonic, 2003.

¹³ Sarcina reconstrucției postbelice, pentru cei mai mulți, apărea ca fiind facilitată de existența unui stat puternic, care să coordoneze și să supravegheze acest proces, în cazul României acest rol a fost atribuit Uniunii Sovietice, chiar dacă știm că în fapt realitatea a fost cu totul alta (Emanuel Copilaș, *De la Monarhie la*

profund ideologizat și supunea atenției publice prea puține măsuri concrete. Se pretindea, pentru început, canalizarea tuturor eforturilor pentru înfrângerea Germaniei și o atitudine de loialitate sinceră față de Uniunea Sovietică. Pe același ton se cerea o ură desăvârșită față de „trădătorii de neam”. Potrivit programului FND, refacerea economiei nu se putea realiza fără asigurarea libertăților fundamentale ale individului, a libertății presei și a întrunirilor, sau fără epurarea fasciștilor din instituțiile de stat și anularea oricăror legi „antipopulare” și „reacționare”. Pe lângă acestea, programul mai cerea reforma agrară, asigurarea unor condiții decente de viață muncitorilor, cărturarilor și funcționarilor, acordarea de credite ieftine și pe termen lung sinistraților, libertatea comerțului și a meșteșugului. Prin ultimele prevederi ale programului, comuniștii lăsau să se întrevadă spre ce direcție va evolua economia țării dacă ajunge la putere un guvern FND. Ei cereau: naționalizarea Băncii Naționale a României și a altor 18 bănci mari, controlul tuturor cartelurilor și naționalizarea celor de bază, naționalizarea întreprinderilor germane și a complicilor lor și o nouă Constituție „care să stabilească principiile vieții de stat ale țării”¹⁴.

Chiar dacă obiectivele pe termen lung erau altele, în contextul sfârșitului de an 1944 comuniștii nu puteau veni cu un program radical, care să trădeze adevăratele lor intenții; chiar dacă, în anumite momente, lăsau să se înțeleagă ce urmăreau cu adevărat. De pildă, într-o discuție cu țărănistul Ghiță Pop, Gheorghiu-Dej îi declara acestuia că respectă proprietatea privată, deoarece, oricât de comuniști ar fi, nu pot trece peste acest aspect¹⁵. Primele măsuri economice discutate în cadrul Partidului făceau trimitere la combaterea speculei, reorganizarea transporturilor, stabilirea unui contact direct dintre producători și comercianți și revizuirea fiscalității prin instituirea principiului creșterii progresive¹⁶. Acestea erau domeniile prin intermediul cărora, cu un discurs populist, se putea câștiga încrederea anumitor categorii sociale. De altfel, lupta împotriva speculei a fost un deziderat al politicii comuniștilor în tot acest timp. Ei au cerut, în octombrie 1944, adoptarea unei legi împotriva sabotajului, care să-i pedepsească pe cei care nu respectă prețul oficial, chiar și cu 20 de ani de închisoare. Pentru muncitori, comuniștii cereau crearea de cooperative și eliminarea bursei negre¹⁷.

Odată cu obținerea treptată a mai multor portofolii în guvernele Constantin Sănătescu și Nicolae Rădescu, în interiorul Partidului, discuțiile despre redresarea economică a României devin tot mai intense. În luna decembrie, Secția Economică a Comitetului Central (CC) redacta o listă cu propuneri pentru refacerea economiei naționale. Comuniștii constatau epuizarea stocurilor de mărfuri și lipsa lichidităților financiare pentru plata datoriilor și a despăgubirilor de război. În același timp, erau trasate sarcinile principale ale economiei, susținerea efortului de război și adaptarea salariilor la nivelul prețurilor. Pentru atingerea acestor obiective se propunea creșterea producției agricole și industriale, ameliorarea transporturilor, fixarea și stabilizarea prețurilor, crearea de noi venituri pentru stat și coordonarea și controlul măsurilor economice. Se susține din nou etatizarea Băncii Naționale a României (BNR) și altor bănci mari, pe motiv că acest lucru ar crește încrederea populației și, implicit, valoarea depunerilor¹⁸. În cadrul acestor

Republică Populară: România în perioada 1944-1947. O retrospectivă politică, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu»”, Cluj-Napoca, L II, Supliment, 2013, p. 395-421).

¹⁴ „Scântea”, an I, nr. 6, marți 26 septembrie 1944, p. 1.

¹⁵ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 16/1944, f. 4-5.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 14/1944, f. 5.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 22/1944, f. 11-12.

¹⁸ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 5/1944, f. 1-2.

măsuri, a fost formulată pentru prima dată ideea că la sate existau sume mari de bani și că se impunea crearea unui sistem, prin care acestea să ajungă în conturile statului. Prin urmare, se propunea ca BNR să-și deschidă filiale în mediul rural, pentru a colecta depunerile de la țărani¹⁹.

În ceea ce privește prețurile, în planul din decembrie 1944, comuniștii discutau despre stabilizarea lor și creșterea salariilor, pe seama micșorării profitului producătorilor și comercianților. Din nou se discuta despre eliminarea intermediarilor și a speculanților, dar și despre reducerea impozitelor la articolele de larg consum. O altă propunere pune pe tapet problema înființării unor cooperative pe lângă fabrici, care să vândă produsele cu 35-40% mai ieftin²⁰. Dorința de a controla totul era trădată de propunerea ca transporturile să fie naționalizate, pentru a putea prelua taxele din acest domeniu înainte și pentru a urmări circulația mărfurilor²¹.

Începutul anului 1945 îi găsea pe comuniști mai hotărâți ca oricând să acceadă la putere. În acest context, nu aveau cum să facă abstracție de problemele economice și sociale din țară. Primul număr al ziarului „Scânteia” din noul an, publica un articol pe prima pagină, în care, încă din titlu, era anunțat faptul că 1945 va fi un an al refacerii țării. Pe același ton propagandistic, oficiosul susținea că anul ce tocmai începea avea să fie unul al eliminării definitive a speculanților, a naționalizării băncilor și marilor industrii, fără de care nu se va putea realiza refacerea țării²². Pe 29 ianuarie, comuniștii dădeau publicității un nou program de guvernare al FND. Primele puncte ale textului sunt ocupate tot de chestiuni ideologice, precum: participarea cu maxim efort la război, îndeplinirea riguroasă a condițiilor Armistițiului, stabilirea de legături de prietenie cu toate țările democratice, „înfrățirea dintre națiunile conlocuitoare”. În fapt, problemele economice erau dezvoltate doar într-un singur punct din program, în care se puneau accent pe reforma agrară, pe confiscarea pământurilor, pe crearea de ferme model și a centrelor de mașini și tractoare²³.

Aceeași cheie ideologică se face simțită și în discuțiile interne pe subiecte economice. La o conferință internă despre prețuri și salarii, vorbitorul (cel mai probabil Aurel Vijoli), deplângea lipsa micilor fabrici, afirmând că în vremuri de criză marile monopoluri înghit micile întreprinderi. Tot Vijoli considera că prețurile nu reflectau decât dorința de îmbogățire a proprietarilor de fabrici și magazine și nu mai reprezenta de mult libera concurență. Pentru a crește veniturile statului, acesta a cerut adoptarea unui impozit progresiv pentru cei care au obținut beneficii de pe urma războiului. Pentru aprovizionarea orașelor, viitorul guvernator al BNR propunea înființarea unor cooperative satești pentru strângerea cotelor și instituirea de cote de produse agricole pe fiecare județ și chiar pe fiecare sat²⁴. Această măsură a fost aplicată ulterior, dar rezultatele nu au fost cele scontate.

Din august 1944 și până în primăvara anului 1945, obiectivele principale urmărite de diriguitorii economici au fost susținerea efortului de război, respectarea Convenției de Armistițiu și instituirea administrației românești în teritoriile care au fost ocupate de sovietici. Cu atât mai mult, cel puțin primele două măsuri erau susținute de comuniști. Înființarea Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului și a Serviciului pentru

¹⁹ *Ibidem*, f. 3.

²⁰ *Ibidem*, f. 8-9.

²¹ *Ibidem*, f. 10.

²² „Scânteia”, an II, nr. 99, luni 1 ianuarie 1945, p. 1.

²³ Ioan Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente. 1945*, p. 94-95.

²⁴ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 4/1945, f. 2-13.

aplicarea aceluiași armistițiu din cadrul Ministerului de Interne, în luna octombrie a anului 1944, trăda focalizarea interesului autorităților române în această direcție. Practic, economia României a fost sufocată de activitatea acestor instituții, nevoite să oscileze între rechizițiile forțate ale rușilor și pretențiile oficiale ale Comisiei Aliate de Control²⁵. De exemplu, generalul american Schuyler afirma, într-un raport către Ministerul de Război al SUA din 25 martie 1945: „[...] începe să fie cu totul evident că cererile rusești tot mai mari par să fie parte dintr-un anume plan de a fărâma structura economică a națiunii (române) pentru ca apoi să ea să fie reconstruită strict potrivit conceptelor comuniste”²⁶.

Acțiuni de redresare a economiei în guvernul Petru Groza

Instaurarea guvernului Groza îi aducea pe comuniști din postura de analiști în cea de decidenți în problemele economice. Chiar dacă guvernul, în marea lui majoritate, era format din oameni fideli PCR-ului, a existat o problemă recunoscută ulterior chiar și de Ana Pauker, printre alții. În noul guvern, anumite portofolii, cum ar fi finanțele și industria, au fost ocupate de persoane care erau doar parțial în acord cu principiile promovate de comuniști. Astfel, pe lângă Gheorghe Tătărescu, care a ocupat portofoliul Afacerilor Străine, Petru Bejan a preluat Ministerul Economiei Naționale și Dumitru Alimănășteanu pe cel al Ministerului Finanțelor Publice. Pe lângă acești miniștri liberali din fracțiunea Tătărescu, în Guvern au mai fost incluși și Mircea Druma, secretar de stat la Finanțe, și Gheorghe Vântu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, pe domeniul Finanțelor locale²⁷. După o lună de mandat, Dumitru Alimănășteanu și-a dat demisia ca protest față de imixtiunile Comisiei Aliate de Control. Acesta a fost înlocuit cu Mircea Druma, care, la 23 august 1945, și-a dat demisia pentru a protesta împotriva atitudinii PNL-Tătărescu vizavi de greva regală. În locul său a fost numit Alexandru Alexandrin, care va rămâne până în 1947²⁸. Liderii comuniști vor recunoaște ulterior că au cedat controlul principalelor pârgii de acțiune în domeniul economic, acțiune pe care o vor regreta mereu. Chiar dacă liberalii și comuniștii se apropiau uneori ca perspectivă, existau și vederi diametral opuse. Prin liberalismul social, cum și-au denumit noua doctrină, liberalii tătăresceni au declarat clar că nu vor sprijini lupta de clasă și că proprietatea privată era unul dintre principiile lor fundamentale²⁹.

Ana Pauker a simțit faptul că prezența liberalilor tătăresceni la Ministerul Economiei și la cel de Finanțe era o piedică în calea comunizării societății. La o ședință a FND-ului din 7 martie, a doua zi după numirea noului guvern, ea a susținut că, dată fiind majoritatea FND-ului în noul guvern, din această majoritate o treime fiind comuniști, toți miniștrii erau obligați să acționeze potrivit deciziilor și principiilor acestui organism. De asemenea, Ana Pauker mai cerea creșterea numărului de membri de partid, atragerea unor categorii socio-profesionale care puteau reprezenta baza electorală pentru alte partide, atragerea inginerilor capabili, identificarea depozitelor de mărfuri și „întețirea” luptei contra sabotajului³⁰. Discuțiile au continuat pe același ton și,

²⁵ Florian Banu, *Asalt asupra economiei României...*, p. 64.

²⁶ Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, Editura ALL, 1996, p. 130.

²⁷ Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 94.

²⁸ *Ibidem*, p. 95-96.

²⁹ *Ibidem*, p. 111-112.

³⁰ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 14/1945, f. 2-4.

trei zile mai târziu, la o ședință a Biroului Politic al CC al PCR, Vasile Luca³¹ susținea că cele mai mari probleme cu care se confruntă țara sunt cele economice și că nu ar trebui lăsat doar Tătărescu să acționeze în acest domeniu³². De asemenea, a revenit și tema speculanților, Teohari Georgescu, devenit acum ministru de Interne, solicita înăsprirea măsurilor punitive până la pedeapsa cu moartea pentru cei care încălcau legile comerciale³³. Potrivit comuniștilor, faptul că ei au câștigat lupta politică prin instituirea guvernului Petru Groza, îi va face pe cei denumiți generic „reacțiunea” să se refugieze în domeniile economice, pentru a-și apăra interesele și a încerca, de acolo, sabotarea câștigurilor FND-ului³⁴. Prin urmare, spuneau comuniștii, redresarea economică nu era posibilă doar prin măsuri administrative, ci „represiunea, sub formă de sancțiuni și de pedepse cât mai severe, va fi corolarul măsurilor economice și administrative, luate pe baza unei perfecte cunoașteri a realităților”³⁵.

Accederea la pârgăile puterii le-a permis comuniștilor să se concentreze mai mult pe problemele economice și pe identificarea unor soluții la problemele prin care trecea țara. La o ședință în cadrul FND, Vasile Luca afirma că abia după 6 martie începuse democratizarea țării. Până atunci nu se realizase nimic, deoarece comuniștii fuseseră preocupați cu „distrugerea reacționarismului”. După această dată, controlând un guvern, în majoritate favorabil noului curs, aveau posibilitatea de a se dedica problemelor economice. El mai considera că valoarea salariilor muncitorilor era foarte mică în comparație cu prețurile, mai ales în condițiile în care li se cerea mereu creșterea producției. După opinia sa, preocuparea pentru problemele muncitorimii trebuia să devină o prioritate a guvernului, pentru că de la aceștia urma să vină ajutorul principal în vederea distrugerii „ultimelor urme ale fascismului”³⁶. Tot Luca susținea în cadrul aceleiași întâlniri că, în rezolvarea problemelor economice, trebuie implicat întreg consiliul FND și întreg guvernul, nu doar un singur ministru³⁷; era o aluzie clară la un portofoliu deținut de liberalul Petre Bejan.

Intrarea la guvernare a reprezentat pentru comuniști un prim contact cu problemele reale ale administrației țării. Lovindu-se de lipsa alimentelor, a inflației galopante, dar și a sarcinilor legate de respectarea obligațiilor față de URSS, aceștia au început să propună diverse măsuri în cadrul discuțiilor din interiorul Partidului. Astfel, în cadrul Resortului Economic al CC al PCR, se discută, pe lângă confiscarea averilor „criminalilor și exploatatorilor” din timpul războiului, și introducerea unor impozite pentru liber profesioniști în raport cu veniturile. Astfel, spuneau comuniștii, prin aceste măsuri, pe lângă creșterea veniturilor, se va realiza și un act de dreptate socială. În cadrul unei ședințe a consiliului FND, Lothar Rădăceanu propunea adoptarea unei legi a Cămarilor de Meserii, care să îi sprijine pe micii meseriași. Tot el atrăgea atenția asupra faptului că șomajul era una dintre problemele care necesitau o rezolvare urgentă. Ion Gheorghe Maurer afirma, în același context, că în timp ce în Moldova erau 10.000 de șomeri, ca urmare a faptului că nu toți industriașii și-au adus instalațiile din refugiu, în porturile dunărene exista o mare cerere de forță de muncă. Vasile Luca s-a

³¹ Pentru mai multe detalii despre biografia și activitatea politică a unuia din cei mai importanți lideri comuniști ai perioadei, vezi Gheorghe Onișoru, *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

³² ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cămară, vol. I, dosar 15/1945, f. 5.

³³ *Ibidem*, f. 7.

³⁴ *Idem*, Secția Economică, vol. I, dosar 5/1945, f. 2.

³⁵ *Ibidem*, f. 3.

³⁶ *Idem*, Cămară vol. I, dosar 16/1945, f. 4-5.

³⁷ *Ibidem*, f. 12-13.

opus introducerii ajutorului de șomaj, el fiind de părere că e mai bine ca oamenii să fie mobilizați la munca de reconstrucție pe salarii mai mici, decât să li se ofere bani în mod gratuit. Tot viitorul ministru de Finanțe era cel care solicita suprainpozitarea întreprinderilor, motivația lui fiind aceea că e mai bine „să se ia de la cei bogați”³⁸. Anton Alexandrescu a tăiat elanul reformator al celor prezenți la ședința FND, opinând că linia Frontului se va impune cu greu cât timp la butoanele economiei erau liberali³⁹.

La scurt timp după venirea la guvernare, comuniștii lansează o campanie furibundă împotriva așa-zișilor speculanți, în viziunea lor principalii vinovați de dezastrul economic. Pe 19 aprilie 1945, „Scânteia” publica un articol cu titlul *Specula și bursa neagră – dușmanul economiei naționale*. Articolul în cauză era un rechizitoriu asupra guvernelor de dinainte de 6 martie, care, nu doar că nu au făcut nimic pentru a le minimaliza dimensiunea, dar chiar au încurajat specula și bursa neagră. Prin urmare, guvernul FND era chemat să elimine această racilă de pe spinarea poporului. Pentru a-și argumenta afirmațiile și a-și ascunde neputința în rezolvarea problemelor economice, propagandiștii „Scânteii” lansau zvonul că în țară existau medicamente suficiente pentru un an și jumătate, doar că acestea erau ascunse și se vindeau ilegal la prețuri exorbitante. Se mai afirma că la o firmă s-au găsit stofe de milioane de lei sau că, deși nu există zahăr pe piață, doar într-un singur loc au fost găsite 3.200 de kg⁴⁰. Autorii articolelor anunțau că guvernul Petru Groza a pregătit un pachet de legi pentru suprimarea celor „mai mari dușmani ai țării de astăzi” (speculantul și dositorul) și că aceste legi „vor fi fără milă și fără cruțare, căci răul trebuie stârpt de la rădăcină”⁴¹.

După editorialul din „Scânteia”, guvernul adopta pe 3 mai legea nr. 351 „pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic”. Legea avea un caracter clar represiv, textul vorbind doar de infracțiuni și pedepse. Pedepsele cu închisoarea mergeau până la 12 ani pentru sabotaj și speculă. Infracțiunea cea mai gravă, care putea să-i aducă învinutului de la 5 la 20 de muncă silnică, era cea de crimă de sabotaj a economiei naționale. Sub incidența legii intrau aproape toate persoanele: industriași, comercianți, meseriași, producători, persoane fizice sau juridice, inclusiv consumatori⁴². La adoptarea acestei legi a contribuit, într-o mare măsură, Lucrețiu Pătrășcanu, nu atât ca ministru al Justiției, cât mai ales prin faptul că întreținea zvonurile privind depozitele mari de marfă ascunsă⁴³. De altfel, în vara lui 1945 s-a decis chiar înființarea unor structuri de control cetățenesc. Rolul acestora era de a identifica mărfurile dosite și de a semnaliza cazurile de speculă și sabotaj⁴⁴.

Campaniile furibunde declanșate împotriva speculanților și măsurile legislative cu caracter represiv trădează lipsa unei viziuni clare și a unor soluții pentru redresarea economică. De altfel, Ana Pauker a și recunoscut acest lucru în Biroului Politic, la începutul lunii aprilie. În contextul unor discuții despre situația de la Banca Națională, a fost de părere că „este o rușine că nu avem un plan de refacere economică”. În continuarea dezbaterilor, ea a afirmat că se impunea limitarea acțiunilor capitalului străin la noi în țară, și că, din punct de vedere politic, prima convenție economică ar

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, f. 14.

⁴⁰ „Scânteia”, an II, nr. 203, joi 16 aprilie 1945, p. 1.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii. România 6 martie 1945 – 7 ianuarie 1946*, București, Editura Vreimea, 2004, p. 175.

⁴³ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cămară, vol. I, dosar 24/1945, f. 3.

⁴⁴ Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii...*, p. 183.

trebui semnată cu Uniunea Sovietică. Cât despre BNR, ea a susținut că va fi foarte greu pentru comuniști să preia controlul acolo, deoarece „nu degeaba a cerut Tătărescu să țină el frâiele. Va trebui să ne băgăm puțin câte puțin”⁴⁵.

În anul 1945, reprezentanții comuniștilor în guvernul Groza au acționat mereu sub presiunea factorilor economici. Temerea lor majoră era că lipsa unor măsuri pentru a stăvilirea inflației și îmbunătățirea aprovizionării avea să compromită guvernarea însăși. Aceasta era principala îngrijorare, în condițiile în care lucrurile nu erau foarte clare nici pe plan internațional, iar poziția lor internă nu era nici pe departe consolidată. Dej susținea, tot în aprilie, că nu este adeptul unei dictaturi pe tărâm economic; doar că, totuși, trebuia instituit un control asupra stocului de mărfuri și al circulației acestora. În contrast, probabil depășit de situație și de mecanismele economiei libere (deși a fost foarte mult timp funcționar la BNR), ministrul Cooperației, Anton Alexandrescu, se declara adeptul unei dictaturi totale asupra întregului sistem economic⁴⁶. Fără a propune soluții concrete care să diminueze impactul lipsei alimentelor și a prețurilor foarte mari, Gheorghiu-Dej avea grijă ca nemulțumirile populației să nu afecteze activitatea politică a organizațiilor controlate de comuniști. El a declarat la o ședință a FND: „Trebuie să știm să stăpânim masa atunci când, împinsă de nevoi imediate, se lasă antrenată, compromițând organizațiile care luptă pentru ea”⁴⁷.

În toamna anului 1945 a fost redactat cel mai amplu program economic al comuniștilor. În raportul susținut pe 5 octombrie 1945 în fața partidului, Dej susținea faptul că partidul își asuma pe viitor industrializarea țării, prin colaborarea sectorului de stat cu cel privat. Dimensiunea ideologică este reliefată prin punerea industriei siderurgice în centrul acestui proces⁴⁸. Programul era foarte detaliat și aducea în discuție mai multe aspecte, precum transporturile, resursele naturale sau electrificarea. Însă modul cum a fost redactat demonstrează faptul că el a fost gândit pentru a fi pus în aplicare după preluarea totală a puterii. Până în 1948 comuniștii nu au mai prezentat un program de o asemenea manieră. În acest context, într-o notă trimisă Comitetului Central al PCR, asupra situației economice a țării se propunea o perspectivă mult mai realistă asupra stării de fapt a lucrurilor. Raportorul a realizat o trecere în revistă a situației economice și a propus câteva soluții. Autorul textului susținea că modul în care se îndeplinise planul până în acel moment va avea două efecte. Întâi de toate nu permitea guvernului să-și îndeplinească pe mai departe obligațiile și să-și respecte cuvântul. Ulterior, ducea la o înrăutățire și mai mare a situației socio-economice din țară. Avertismentul îi viza pe liderii comuniști. Dacă nu depuneau eforturi pentru a păstra puținul ce mai rămăsese, atunci țara era amenințată de o catastrofă. Textul la care ne referim mai considera că, în contextul unei posibile susțineri oferite de armatele aliate și al amânării cu doi-trei ani a plății despăgubirilor, România și-ar fi permis, într-adevăr, să facă acest lucru fără probleme⁴⁹. În document se mai propunea oprirea rechizițiilor de orice fel sau plata lor la prețul zilei și instituirea unui impozit progresiv; iar în același timp, se cerea eliberarea unui număr mare de cazărmi militare și transformarea lor în școli și spitale⁵⁰. În raport, autorul atinge, totodată, și problema reconstrucției. El atrăgea atenția asupra faptului că ajutorul oferit sinistralilor era oricum foarte mic, de câteva milioane de lei;

⁴⁵ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 24/1945, f. 5.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 25/1945, f. 5.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 6.

⁴⁸ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, Editura P.M.R., București, 1951, p. 52-55.

⁴⁹ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 54/1945, f. 2-3.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 3.

însă, din cauza faptului că banii ajungeau cu întârziere, suma primită la final avea o valoare și mai mică ca urmare a deprecierei foarte rapide a leului⁵¹.

În acest raport se mai spune că prioritățile guvernului ar trebui să fie legate, în special, de asigurarea hranei și a asistenței medicale pentru populație, fiind ulterior urmate de investițiile în lucrări de infrastructură, care să permită reluarea activităților de producție. În ceea ce privește reforma monetară, ea nu era posibilă până nu se realiza o echilibrare bugetară⁵². O altă măsură a guvernului, criticată de raportor, era legată de înființarea economatelor⁵³. Conform acestuia, aceste magazine din întreprinderi, destinate exclusiv muncitorilor, nu schimbau situația în nici un fel: o dată pentru că numărul muncitorilor era foarte mic față de numărul persoanelor aflate în situații dramatice și, în al doilea rând, din cauza lipsei produselor, însăși economatele sau întreprinderile fiind obligate să apeleze la piața neagră pentru a se aproviziona⁵⁴.

Țările estice, rămase în spatele Cortinei de Fier, au depus și au reconstruit economiile prin eforturi proprii, fiind obligate să refuze Planul Marshall. Izolate diplomatic la început, fără legături comerciale cu țările occidentale, țările satelit ale Moscovei au fost nevoite să-și restructureze economia pe model sovietic⁵⁵. Acest efort a fost asimilat de unii autori cu procesul industrializării forțate din URSS, din anii 1920-1930⁵⁶. Chiar unul din martorii evenimentelor de atunci lansează această similitudine⁵⁷. Așa cum vom vedea în aceste rânduri, comuniștii români au fost mai puțin preocupați de redresarea economiei, ei insistând constant asupra lipsei de ineficiență și inechitatea socială pe care o producea economia de piață.

Toate discuțiile comuniștilor despre soluțiile de redresare economică din perioada respectivă promovau o suprainpozitare a unor categorii sociale precum industriașii, liber profesioniștii sau marii proprietari de pământ. Această măsură era însoțită și de un discurs populist, ce milita pentru confiscarea averilor care nu puteau fi justificate. Măsurile în cauză, corelate cu demiterea „elementelor reacționare” din conducerea fabricilor, dar și cu recalcularea prețurilor și creșterea salariilor, urmau să arate grija miniștrilor comuniști pentru poporul aflat în nevoie⁵⁸. În lipsa unor măsuri economice concrete, comuniștii au cultivat un discurs ideologic care incrimina sau punea sub semnul suspiciunii pe toți cei cu venituri ce treceau peste medie.

Documentele de partid, dar și măsurile luate de miniștrii comuniști trădează o lipsă a contactului direct cu realitățile socio-economice din țară. Din discuțiile pe care le aveau în cadrul Biroului Politic sau al consiliului FND, rezultă clar că nu erau familiarizați cu situația din Moldova și nici cu instituțiile ce trebuiau să se ocupe cu

⁵¹ *Ibidem*, f. 4.

⁵² *Ibidem*, f. 5.

⁵³ Pe 3 mai 1945 guvernul, prin legea 348, obliga întreprinderile să înființeze economate pentru aprovizionarea muncitorilor la prețuri maxime în măsura posibilităților. Aprovizionarea urma să se facă prin planul general al Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării și pusă în aplicare prin Oficiul Economic Județean (Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii...*, p. 177).

⁵⁴ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 54/1945, f. 7.

⁵⁵ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 319.

⁵⁶ William E. Crowther, *op. cit.*, p. 11.

⁵⁷ Reuben H. Markham, corespondentul ziarului „Christian Science Monitor” în România în anii postbelici, scria în cartea pe care a publicat-o la New York, în 1949: „Dacă ești atent la actualul plan comunist de distrugere a României, îți vine îndată în minte cataclismul care a zguduit Rusia între anii 1917-1935” (Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, trad. George Achim, București, Fundația Academia Civică, 1996, p. 149).

⁵⁸ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 71/1945, f. 2-3.

aprovizionarea populației⁵⁹. În timp ce criza alimentară se acutiza în Moldova, dar și în alte regiuni, Dej susținea că prioritară era respectarea obligațiilor ce decurgeau din Convenția de Armistițiu⁶⁰. Mai mult, miniștrii comuniști îi acuzau pe cei liberali de sabotarea economiei, deoarece aceștia din urmă nu acordau fonduri pentru înființarea instituțiilor de supraveghere a prețurilor și mărfurilor. Pe lângă acest aspect, comuniștii deplâneau și faptul că, în provincie, hotărârile economice nu erau aplicate, iar la centru acestea nu aveau efect deoarece erau impuse într-o economie de piață. În opinia lor, situația ar fi fost cu totul diferită într-o economie planificată⁶¹.

Sfârșitul anului 1945 a adus o reconsiderare a poziției comuniștilor față de problemele economice. Comuniștii recunosc faptul că nu era momentul să se agite programul de socializare al economiei, nici ideologic și nici tehnic (situația economiei nu ar fi permis acest lucru)⁶². Pe lângă acestea, instituțiile de dirijare în sectorul economic erau controlate de liberali, fapt care zădărnicea, din perspectiva lui Maurer și a celorlalți, orice plan⁶³. Acum apare și ideea, mai mult din rațiuni politice, de a reface țara cu ajutorul patronatelor, am spune astăzi, și a fondurilor acestora. După părerea lui Luca, considerentul pentru care s-a renunțat la ideea naționalizării unor bănci și întreprinderi era aceea de a nu se crea impresia că PCR își dorea etatizarea economiei⁶⁴.

În anul 1946 și programarea alegerilor parlamentare focalizează atenția comuniștilor pe chestiunile economice. Acum i se acordă un rol tot mai important în acest domeniu lui Aurel Vijoli, economist, funcționar al BNR și, ulterior, după 1948, guvernator. În cadrul discuțiilor din partid se făceau afirmații în contrast cu discursul oficial. De pildă, Vijoli spunea la o întâlnire cu liderii PCR că, pe vremea lui Antonescu, economia funcționa mai bine. Pe lângă acesta, Gheorghe Vasilichi susținea că, atâta timp cât legea cererii și ofertei nu va funcționa și producția nu va crește, nici nu se pune problema unei stabilizări⁶⁵.

Atenția mai mare acordată economiei și încercările de soluționare a principalelor probleme în anul 1946 se explică și prin programarea alegerilor parlamentare. Partidul Comunist avea nevoie de măsuri populare și raționale în același timp, care să nu înrăutățească situația, fapt care ar fi dus la micșorarea capitalului de încredere. Un prim pas în câștigarea maselor de muncitori de partea guvernului a fost creșterea salariilor și a pensiilor funcționarilor publici pe 21 februarie 1946⁶⁶. În realitate, decizia nu a avut rolul scontat, generând imediat o creștere a prețurilor, astfel că puterea de cumpărare a muncitorilor a rămas aceeași, dacă nu chiar a scăzut, deoarece rata scumpirii a fost mai mare decât cea a măririi salariilor⁶⁷.

În aceste condiții, orice zvon care putea afecta popularitatea guvernului trebuia combătut. Într-o discuție avută cu Reuben Markham, Petru Groza oferea asigurări că în timpul guvernului său nu se va socializa nimic, capitalurile băncilor rămânând neatinse⁶⁸. Pe aceeași linie, „Scânteia” publica, în numărul din 20 mai 1946, Platforma

⁵⁹ Idem, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 20/1945, f. 12.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 13.

⁶¹ Idem, Secția Economică, vol. I, dosar 78/1945, f. 3-5.

⁶² Idem, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 30/1945, f. 11.

⁶³ *Ibidem*, f. 12.

⁶⁴ *Ibidem*, dosar 58/1945, f. 2.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar 10/1946, f. 6-10.

⁶⁶ Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, Editura Cavallioti, 2002, p. 144.

⁶⁷ Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948...*, p. 50.

⁶⁸ Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 139.

Program a Blocului Partidelor Democratice, în care era susținută ideea stimulării inițiativei private⁶⁹. În fond, ideea naționalizării economiei nu a fost nici un moment abandonată de comuniști, ci doar camuflată în forme mai mult sau mai puțin stilizate, așa cum o cereau interesele de moment. În 1946 a început să se discute, tot mai mult, la vârful Partidului despre acest lucru și despre etatizarea BNR, văzută ca un prim pas către un control economic total⁷⁰. Comuniștii români nu doreau ca măsurile economice preconizate de ei să afecteze interesele sovietice. Prin urmare, Aurel Vijoli a cerut un referat prin care să se explice dacă proiectatele măsuri împotriva băncilor pot afecta SovromBank⁷¹.

Alegerile din noiembrie 1946 au permis un prim asalt al comuniștilor către ministerele ce coordonau economia. Gheorghe Gheorghiu-Dej a preluat Ministerul Economiei Naționale în decembrie, reorganizându-l în aprilie 1947. La acea vreme, Petru Bejan afirma că noua structură a ministerului și noile funcții erau un prim pas către controlul total al economiei⁷². Acest minister a fost văzut ca fiind unul cheie și, din acest motiv, potrivit lui Bodnăraș, comuniștii au decis desemnarea secretarului general al Partidului pentru preluarea portofoliului⁷³. La 1 decembrie, Regele a deschis lucrările noului Parlament, controlat în mare parte de comuniști. Pentru a crește gradul de legitimitate al propriilor măsuri legislative, liderii PCR au solicitat legislativului, la 12 decembrie 1946, prin vocea lui Gheorghe Apostol, etatizarea BNR. Peste opt zile, la 20 decembrie, Adunarea Deputaților aproba legea naționalizării Băncii Naționale⁷⁴. Era un prim pas către controlul resurselor financiare, care le-a permis șantajarea producătorilor și comercianților dependenți de credite. Potrivit lui Aurel Vijoli, etatizarea BNR a fost „prima legiferare a unei măsuri revoluționare în drumul nostru spre socialism”⁷⁵. Legea Oficiilor Industriale, adoptată în 1947, era precedată de o măsură ce trăda tendința de centralizare și control a comuniștilor: în 1946 s-a hotărât ca fermele de stat și centrele de închiriat mașinile agricole să fie unite într-o singură structură, Regia Exploatațiilor Agricole, Zootehnice, Industriale și de Mașini Agricole⁷⁶.

Anul 1947, comuniștii cresc presiunea asupra economiei. Naționalizarea, un final așteptat

La începutul anului 1947, la plenara CC al PCR, Dej atrăgea atenția membrilor de partid asupra faptului că bătălia cu dușmanii politici se va da de acum încolo pe tărâm economic⁷⁷. Prin urmare, PCR a realizat o analiză a măsurilor luate până la acel moment și a propus o serie de măsuri pentru viitor. În 23 februarie 1947, când se întorcea de la Moscova, unde participase la discuții pe teme economice, Gheorghe Gheorghiu-Dej declara că acordurile cu URSS „ne oferă dreptul să privim spre viitor”⁷⁸. În acest cadru, s-a impus tot mai mult ideea raționalizării. Chiar în prima săptămână a noului an,

⁶⁹ „Scântea”, seria III, an XVI, nr. 528, 20 mai 1946, p. 3.

⁷⁰ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Cămară, vol. I, dosar 22/1946, f. 10.

⁷¹ *Ibidem*, dosar 59/1960, f. 7.

⁷² Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii...*, p. 33-34.

⁷³ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Cămară, vol. I, dosar 1/1947, f. 13.

⁷⁴ Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 213-217.

⁷⁵ Aurel Vijoli, *Din prefacerile sistemului bănesc și de credit*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 99.

⁷⁶ Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948...*, p. 52.

⁷⁷ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Cămară, vol. I, dosar 1/1947, f. 54.

⁷⁸ Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 233.

guvernul a raționalizat produsele petroliere⁷⁹, iar în martie, Gheorghiu-Dej l-a delegat pe Maurer să se ocupe de colectarea, raționalizarea și distribuirea produselor agricole și industriale destinate consumului⁸⁰.

Chiar dacă la momentul adoptării, decizii precum reforma agrară, etatizarea BNR sau acordurile economice cu URSS au fost prezentate ca reale succese, odată cu trecerea timpului comuniștii au recunoscut lipsa rezultatelor⁸¹. Situația dramatică nu putea trena, astfel că, dinspre conducerea de partid, au venit noi inițiative de redresare economică. Acestea vizau: creșterea „productivității muncii” prin introducerea primelor de producție; îmbunătățirea condițiilor tehnice și raționalizarea „procesului de producție”; aplicarea legii sabotajului; introducerea muncii în două sau trei schimburi; disciplinarea muncitorilor și redistribuirea forței de muncă⁸². Nu erau scăpate din vedere nici problemele legate de circulația mărfurilor, unde se propunea adoptarea unor măsuri de luare în evidență a materiilor prime și a produselor finite, de la fabricare la desfăcere, instituirea controlului statului asupra producției industriale, înființarea de tribunale populare și aplicarea drastică a pedepselor în cazurile de „crimă de sabotaj și speculă”⁸³.

Introducerea controlului statului asupra producției industriale s-a realizat prin decizii a căror finalitate era clară, dar care aveau menirea de a salva unele aparențe. Deoarece, potrivit lui Maurer, naționalizările încă nu corespundeau realităților din țară la acel moment. La data de 24 mai 1947, Monitorul Oficial publica legea oficiilor industriale. Acestea funcționau ca societăți anonime pe acțiuni, reunind toate unitățile de producție, distribuie și desfăcere dintr-un anumit domeniu. Primele officii au fost cele ale cauciucului, cimentului și fierului⁸⁴. Au existat și reacții, liberalii tătarăscieni opunându-se acestei legi, motivând că introduceau un dirijism economic exagerat⁸⁵.

Același an 1947 a adus și o reconsiderare a poziției comuniștilor față de economate. Ei susțineau că cele 1.075 de unități economice, câte funcționau în 1947, fuseseră de un real folos populației, îndeosebi muncitorilor, care avuseseră posibilitatea să cumpere, la prețuri mai mici, diferite produse. Dar pentru fabrici, acestea au însemnat o înrăutățire a situației financiare. Întreprinderile sau instituțiile care au patronat economate nu de puține ori au fost nevoite să apeleze la credite pentru a plăti diferența dintre prețul de vânzare și cel de achiziție al produselor, cel din urmă fiind aproape mereu mai mare⁸⁶. Se afirma că aceste economate au fost o soluție de moment, iar acum, când lucrurile evoluau spre stabilizare economică, se impunea lor înlocuirea cu alte mijloace de comerț. Principalul motiv era că fabricile preocupate de aprovizionarea muncitorilor nu s-ar mai ocupa de producție. Acestea vindeau marfă pe credite, având nevoie de lichidități, dar fără siguranța recuperării banilor; pe lângă aceasta, un număr mare de muncitori ar fi scos din producție⁸⁷. Ca forme de înlocuire se propunea înființarea unor cooperative sau a unor consignații cu ajutorul „comercianților morali”. Din perspectiva comuniștilor, acest lucru ar fi permis achiziționarea de produse pe bază de cartelă, existența unui singur centru de comandă, dar și stabilirea de norme unitare de

⁷⁹ *Ibidem*, p. 220.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 238.

⁸¹ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 2/1947, f. 2.

⁸² *Ibidem*, f. 4-7.

⁸³ *Ibidem*, f. 11.

⁸⁴ Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii...*, p. 36-37.

⁸⁵ Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948...*, p. 55.

⁸⁶ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 3/1947, f. 4.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 5-6.

fabricare și desfacere⁸⁸. În paralel cu discuțiile despre economate și reformarea lor s-a dus o luptă și cu restaurantele. Un raportor al Secției Economice a CC a afirmat că „vitrinele dezvăluului culinar trebuie să înceteze”⁸⁹. Prin urmare, restaurantelor li s-a redus felurile de mâncare, carne se putea mânca doar de trei ori pe săptămână, iar masa putea fi servită doar între anumite ore⁹⁰.

Lipsa lichidităților a fost o problemă constantă a guvernării Groza, mai ales în contextul în care marea provocare era realizarea unui buget echilibrat. În acest context, comuniștii și-au propus să încurajeze depunerile ce urmau să fie fructificate prin investiții. Depunerile trebuiau încurajate prin stabilizarea monetară, care conserva puterea de cumpărare a economiilor, și prin garantarea depozitelor de către BNR. Realizarea acestui lucru nu era însă posibilă fără intensificarea propagandei, lucru cerut explicit de liderii PCR⁹¹.

Odată cu adoptarea noilor măsuri economice, precum legea oficiilor industriale, a apărut o nouă provocare, aceea de a guverna cu măsuri socialiste o economie care încă avea trăsături capitaliste. Maurer susținea că producătorii erau speriați de zvonurile care circulau și au scăzut producția, cultivând piața neagră a valutei. El cerea să fie combătute aceste zvonuri și ca aceștia să fie încurajați să-și continue activitatea mai departe. Tot el considera, la o ședință a Biroului Politic, că lipsa anumitor produse alimentare este cauzată de suprareglementarea arbitrară. Potrivit lui, oamenii nu mai știau ce aveau voie să mai producă sau să transporte și ce nu, iar acest lucru a afectat aprovizionarea⁹².

La 12 iulie 1947, a fost adoptată legea privind instituirea Comisiei Ministeriale pentru Redresare Economică, structură coordonată de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Această comisie a luat două decizii cu o influență majoră asupra evoluției ulterioare a economiei: obligativitatea cedării contracost către BNR a diverselor valori (practic a înlesnit confiscarea metalelor prețioase și a valutei) și reforma monetară. La 11 august, guvernul anunța populația să se înscrie la centrele de preschimbare a bancnotelor, centre care, de altfel, erau reduse la număr. Raportul de schimb era de 20.000 lei vechi la 1 leu nou. Important de menționat este că au fost impuse limite la sumele ce puteau fi preschimbate. Agricultorii puteau schimba maximum 5.000.000 lei, plus încă 2.500.000 dacă aveau cotele achitate. Salariații și pensionarii puteau schimba cel mult 3.000.000 lei, iar cei fără ocupație, din azile sau militarii în termen doar 1.500.000⁹³. Pe lângă relativa eficiență economică, liderii comuniști au văzut în reforma monetară o luptă ideologică dusă împotriva acumulărilor de capital. Și nici nu au ezitat să recunoască că, prin această măsură, au încercat să lovească în „dușmanul de clasă”. De altfel, din acest peisaj nu au lipsit arestările și condamnările pentru speculă, sabotaj, infracțiuni la bursă⁹⁴. De altfel, unul din artizanii acestei reforme susține în memoriile sale că obiectivul final al măsurilor acestora era ca guvernul, prin sistemul bancar și prin credite, să acționeze asupra fondurilor „capitaliștilor”⁹⁵.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 6-8.

⁸⁹ *Ibidem*, dosar 4/1947, f. 1-2.

⁹⁰ Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii...*, p. 147.

⁹¹ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 15/1947, f. 18-19.

⁹² Idem, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 28/1947, f. 3-6.

⁹³ Valentin Vasile, *Consecințele reformelor monetare asupra vieții sociale (1947-1952)*, în „Arhivele Securității”, t. IV, 2008, p. 409-412.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 413-414.

⁹⁵ Aurel Vijoli, *op. cit.*, p. 99.

Realizarea reformei monetare a generat noi discuții, unele chiar aprinse în interiorul Partidului, problema principală fiind modul în care trebuia să fie conservată puterea de cumpărare a monedei. În Biroul Politic, la o ședință din septembrie, Ion Gheorghe Maurer a susținut necesitatea ca salariile să fie stabilizate, la o valoare echivalentă cu 60% din puterea de cumpărare din 1938⁹⁶. El își justifică afirmația prin faptul că numărul mare de muncitori, care produc foarte puțin, afectează stabilizarea, deoarece puterea de cumpărare crește cu mult mai mult decât valoarea produselor de pe piață⁹⁷. Atitudinea lui Maurer a provocat o reacție foarte dură din partea lui Vasile Luca. Acesta l-a acuzat pe colegul său de partid că își bazează demonstrația pe o concepție falsă. Luca susținea că marfă există, dar din cauză că nu se cunoștea prețul la care să fie vândută, stătea pe stoc. Mai mult, din punctul său de vedere, ideea lui Maurer îi avantaja pe „capitaliști” sau pe „sabotori” și „speculanți”. Or, în viziunea lui Vasile Luca aceștia erau principalii inamici. El susținea că măsurile economice luate de Partid trebuiau să ducă „spre naționalizare și distrugerea capitalismului, nu spre întărirea sa”⁹⁸. Tot Vasile Luca afirma că au fost stocate cantități mari de produse, care să fie aruncate pe piață imediat după reforma monetară; însă, din cauza sabotajului, nu mai existau nici banii, nici produsele. El a identificat și câțiva vinovați, printre care comercianții care dețineau cantități însemnate de marfă, dar pe care refuzau să o vândă. Totodată, el arăta că rolul oficiilor industriale era acela de a aduce întreaga economie sub controlul statului, de a lua cu forța, de „a stoarce tot ce se putea de la capitaliști”⁹⁹.

Pe lângă aceste contre din interior, reforma monetară a oferit o anumită încredere liderilor PCR. În urma acesteia ei conștientizau faptul că pot opera reforme structurale, fără a mai întâmpina o opoziție serioasă. Din acel moment, „capitaliștii” deveneau pentru comuniști o categorie socială tolerată. Ana Pauker afirma, tot în septembrie, că nu ar mai fi nevoie de întreprinzători, însă nu își dorea să-i elimine încă. Cu toate că, spunea ea, aceștia nu aveau să se schimbe niciodată, „oricât i-am închide în pușcăriile lui Teo[hari Georgescu]”. Pentru Pauker, lucrurile erau oarecum simple din punctul acesta de vedere: „Ori vrem să lucreze și atunci le dăm câștig, sau nu vrem și atunci trebuie să-i dăm jos, și basta”¹⁰⁰.

În toamna anului 1947, pentru miniștrii comuniști, marea dilemă era cum să conducă o economie de piață prin măsuri socialiste. Provocarea cea mare rămânea nivelul salariilor muncitorilor și adaptarea acestora la noile condiții, fără ca să existe efecte asupra inflației. Maurer susținea în continuare, la finalul lui septembrie 1947, în Biroul Politic, faptul că, având un număr de salariați mai mare decât în previziunile pentru stabilizare, acest lucru era o problemă, deoarece schimba raportul de distribuire al venitului național. Miron Constantinescu îl contrazicea din nou, afirmând că prețurile au fost calculate după contabilitatea burgheză și nu după formula marxistă. „Tovarășul Miron” era deranjat că în raport se propuneau măsuri, pe când, spunea el, acestea trebuiau luate doar de Biroul Politic și nu inițiate de funcționari din Minister¹⁰¹. Vasile Luca a intervenit și el în disputa celor doi, situându-se de partea lui Miron Constantinescu. Cel care avea să ocupe portofoliul Ministerului de Finanțe considera că orice calcul era greșit, pentru că nu se baza pe principii marxiste-leniniste. El îi acuza pe

⁹⁶ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Cămară, vol. I, dosar 28/1947, f. 7-8.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 11.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 12-14.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 16-17.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 28.

¹⁰¹ *Ibidem*, dosar 30/1947, f. 3-4.

Maurer și pe ceilalți că nu făcuseră nimic pentru a opri această bursă neagră și creșterea prețurilor peste calculele lor. În plus, Luca mai afirma că, atâta timp cât producția rămânea în mâinile „capitaliștilor”, nu va putea nimeni calcula valoarea ei reală, împreună cu valoarea și rata plusvalorii. Această stare a lucrurilor, după Vasile Luca, genera o serie de efecte foarte grave, ducând chiar la diminuarea influenței politice a comuniștilor. Condiționând stabilizarea de valoarea salariilor, muncitorii deveneau practic prizonierii proprietarilor de fabrici, afirma el. Viitorul ministru de Finanțe susținea că fiecare hotărâre era luată pentru „a lovi în capitalism”, pentru „a face pași înainte spre socialism”¹⁰².

Discuțiile la nivelul conducerii PCR au continuat pe seama stabilizării monetare. Au fost dezbătute planuri de investiții, propunându-se creșterea exporturilor pentru a se obține devize necesare achiziționării de utilaj industrial. Însă, așa cum am mai afirmat și în rândurile de mai sus, faptul că nu toate pârgurile economice erau controlate de comuniști, pentru ei însemna o mare problemă. Acest lucru reiese textual, dintr-o afirmație a Anei Pauker, în contextul unor discuții în interiorul Partidului pe subiectul redresării economiei: „[...] eu cred că degeaba ne facem noi planuri cât sunt liberalii la finanțe. Dacă într-adevăr a venit momentul său, atunci ori îi lovim și mergem înainte cu reforme ori ne ținem numai de discursuri și mitinguri”¹⁰³.

Anul 1947 s-a încheiat pe fondul acestor dezbateri din interiorul Partidului asupra salariilor, aprovizionării și a succesului stabilizării. Tot într-o discuție din cadrul Biroului Politic, Gheorghiu-Dej recunoștea că, după reformă, apăruse un dezinteres care punea în pericol „câștigurile cucerite” și cerea ca ceea ce s-a greșit să fie reparat din mers¹⁰⁴. Tot el îi sfătuia pe ceilalți să nu mai discute problema prețurilor în public, pentru a nu da motive de panică populației sau de insinuări adversarilor¹⁰⁵. În fond, relația comuniștilor cu populația, în general, dar și cu ceea ce ar trebui să fi reprezentat baza socială a politicii lor, adică muncitorimea, a fost una sinuoasă și nu lipsită de probleme. În timpul guvernărilor lui Constantin Sănătescu și Nicolae Rădescu, comuniștii îi incitaseră pe muncitori la greve, la revendicări sociale, obiectivul fiind acela de a menține o stare conflictuală care să ducă la destabilizare politică¹⁰⁶. Ulterior, odată cu venirea la putere a guvernului Groza, astfel de manifestări au fost combătute, fiind puse pe seama „reacțiunii”¹⁰⁷. Chiar dacă, la nivel discursiv, problemelor muncitorilor li s-a acordat o mare atenție, în realitate, prioritate au avut aplicarea armistițiului, plata datoriei de război și măsurile politice pentru controlul economiei. Interesele muncitorilor au fost sacrificate cu bună știință, atâta timp cât obiectivele erau altele, iar mijloacele de coerciție se aflau în mâinile comuniștilor.

Confederația Generală a Muncii a fost un instrument de înregimentare și manipulare a muncitorilor în scopuri politice, în condițiile în care aceștia nu erau foarte atrași de discursul comunist. Incidentele de la uzinele Malaxa din București sunt foarte elocvente în acest sens¹⁰⁸. Dacă inițial a existat un val de popularitate a comuniștilor în

¹⁰² *Ibidem*, f. 7-8.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 67.

¹⁰⁴ *Ibidem*, dosar 33/1947, f. 25.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 27.

¹⁰⁶ Așa cum s-a întâmplat de exemplu pe 11 septembrie 1944, când la o întâlnire a sindicatului CFR, prezidată de Chivu Stoica, s-a cerut creșterea salariilor de cinci ori (Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 15).

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 146.

¹⁰⁸ Maurice Pearton, *The Communization of the Economy: Efforts to Promote and Control Economic Chaos*, în vol. *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 134.

rândurile muncitorilor, ulterior, pe fondul acutizării crizei economice și alimentare, a lipsei de măsuri ferme și concrete pentru redresare, aceștia din urmă au fost atrași îndeosebi spre social-democrație¹⁰⁹. Acest fapt explică și efortul intens al comuniștilor de a crea comitete de fabrică și sindicate în toate unitățile industriale, pentru a avea mecanisme de control și înregimentare.

La 15 octombrie 1947, guvernul a cerut inventarierea tuturor unităților economice, motivul fiind acela că aveau nevoie să știe ce vor naționaliza. Rezultatele au arătat că, la data respectivă, în țară existau 54.315 unități economice, dintre care 6.836 de stat și 47.479 private. În acestea erau încadrați 977.171 de muncitori, dintre care 326.983 la stat și 649.188 în sectorul privat¹¹⁰. Trei zile mai târziu, „Scânteia” publica, pe mai bine de jumătate de pagină, un articol despre economia planificată sovietică. Ideile principale subliniau „triumful economiei planificate socialiste”, independența de stat și „neatâr-narea” garantate de economia centralizată. În mod evident, economia planificată nu putea funcționa decât în contextul proprietății socialiste a mijloacelor de producție¹¹¹.

Abolirea monarhiei și instaurarea Republicii Populare Române a grăbit drumul țării noastre spre economia planificată. Însă, pentru atingerea scopului final, trebuia edificată structura instituțională și legislativă. Astfel, în ianuarie 1948, au fost instituite Consiliile Economice Județene ca filiale locale ale Comisiei Ministeriale pentru redresare economică și stabilizare monetară. Din aceste consilii făceau parte prefectul județului, în calitate de președinte, directorul Oficiului Economic Județean, șeful Serviciului de Control Județean, Administratorul Financiar, directorul Camerei Agricole, delegatul Consiliului Județean al Sindicatelor, delegatul Institutului Național al Cooperăției, Controlorul Statistic Județean și directorul Sucursalei BNR. Rolul acestor consilii economice era acela de a urmări implementarea deciziilor Comisiei Ministeriale de redresare economică, respectarea legilor și regulamentelor cu același rol. De asemenea, aceste consilii urmau să coordoneze activitatea economică și financiară a instituțiilor și unităților economice din județ¹¹².

Comuniștii se pregăteau treptat pentru impunerea controlului total asupra economiei. Rezoluția Congresului Partidului Muncitoresc Român, ce s-a desfășurat între 21-23 februarie 1948, sublinia că misiunea regimului era de a elimina înapoierea economică a României și de a o transforma într-o „țară industrial-agrară înaintată”. Cu acest scop trebuiau create condițiile pentru organizarea economiei planificate¹¹³. Această situație s-a întins de-a lungul unei perioade relativ scurte de timp. Adoptarea Constituției, în 8 aprilie 1948, în care era prevăzută eliminarea proprietății private, și, în iunie același an, a *Legii pentru naționalizarea industriei, a băncilor și asigurărilor, a întreprinderilor miniere și de transport* au așezat România pe linia economiei de comandă. În general, procesul naționalizării nu a întâmpinat opoziții majore. Lucrurile au fost atent pregătite, cu mult timp înainte. Din acest motiv, au fost infiltrați oameni loiali Partidului, au fost mobilizate instituțiile de forță, astfel că incidentele au fost minore și nu au afectat în nici un fel politica noului stat¹¹⁴. Chiar dacă au dorit să afișeze o aparentă legalitate, în ziua când se vota legea naționalizării, în paralel, noii directori

¹⁰⁹ Armin Heinen, *Stalinizarea României și logica argumentelor între anii 1944-1947*, în AIIX, t. XLIII-XLIV, 2006-2007, p. 513.

¹¹⁰ Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii...* p. 150-151.

¹¹¹ „Scânteia”, seria III, an XVI, nr. 951, 18 octombrie 1947, p. 5.

¹¹² ANI, fond Comitetul Județean PCR Iași, dosar 20/1948, f. 1.

¹¹³ „Scânteia”, seria III, an XVII, nr. 1055, 24 februarie 1948, p. 3.

¹¹⁴ ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 50/1948, f. 1-2.

preluau întreprinderile, de acum proprietate a statului¹¹⁵. La finalul lui iunie a fost înființată Comisia de Stat a Planificării, astfel încheindu-se un ciclu și deschizându-se altul în evoluția economică a țării¹¹⁶.

*

*   *

Au avut sau nu comuniștii un plan de acțiune în domeniul economic pentru anii imediat următori încheierii războiului? Răspunsul la această întrebare ar părea la o primă vedere relativ complicat, formularea unei opinii necesitând investigații istorice serioase. Cu toate acestea, fără a ne distanța de opinia anterioară, considerăm că, la acest moment, afirmația Anei Pauker din mai 1945, în Biroul Politic, poate înlocui, cel puțin parțial, un răspuns elaborat. În contextul unei discuții despre Banca Națională a României, aceasta a declarat că „este o rușine că nu avem un plan de refacere economică”. Nu doar recunoașterea explicită și textuală a Anei Pauker, dar și atitudinea liderilor comuniști în alte ocazii ne îndreptătesc să afirmăm că un plan clar de acțiune economică a lipsit din inventarul comuniștilor. De altfel, acest lucru era cumva greu de realizat, atâta timp cât o parte dintre liderii PCR fuseseră în închisoare până la 23 august, iar ceilalți veniseră cu trupele sovietice. Acest fapt explică și lipsa cadrelor din interiorul Partidului specializate în economie, care să ofere soluții, singurul calificat în acest sens fiind Ion Gheorghe Maurer; însă la acea dată ideile sale au fost taxate uneori ca fiind prea liberale.

Nu credem că greșim foarte mult dacă afirmăm că, pentru început, comuniștii nu au arătat un real interes pentru problemele economice. În acord cu propria filozofie politică, al cărui accent cade pe distrugerea adversarului, liderii PCR și-au dorit inițial controlul instituțiilor cu potențial coercitiv, cum ar fi Ministerul Justiției și Ministerul de Interne. Problemele economice prezentau interes, mai ales pentru perioada septembrie 1944 – martie 1945, doar din perspectiva acumulării de capital politic și a capacității de destabilizare a guvernului. Convenția de Armistițiu, semnată la 12 septembrie 1944, a devenit foarte repede, așa cum susținea Victor Frunză¹¹⁷, o armă politică de care comuniștii nu au ezitat să se folosească. Dimpotrivă, respectarea clauzelor Armistițiului a fost unul dintre dezideratele constante clamate de comuniști, care nu ezitau să transforme acest lucru într-un cap de acuzare la adresa guvernelor „burgheze”. Nu puține au fost situațiile în care revendicările muncitorilor au fost folosite în scop politic. Până la 6 martie 1945, salariații din fabrici erau încurajați să-și ceară drepturile, ulterior acest gen de acțiuni fiind puse pe seama „reacțiunii”; mai mult chiar, guvernul Groza făcea mereu apel la înțelegerea și puterea de sacrificiu a muncitorimii.

Politica economică a comuniștilor în perioada avută în vedere s-a caracterizat printr-o puternică atitudine incriminatorie, mai ales la nivel discursiv, fie că acest lucru reieșea public, din presă sau discursuri, fie că rezulta din discuțiile din interiorul partidului. Criza economică, lipsa alimentelor și inflația, toate aceste lucruri care trădau absența sau eșecul măsurilor noii guvernări, mai ales după martie 1945, erau puse pe seama câtorva categorii socio-profesionale: a comercianților, care dețineau mărfuri și nu le puneau în vânzare, apoi pe seama țăranilor care ascundeau surplusul de grâne sau a „chiaburilor” care posedau sume mari de bani, dar pe care refuzau să le depună la bănci.

¹¹⁵ Pentru mai multe detalii privind naționalizarea (statistici, evoluția evenimentelor, actori implicați), vezi Gheorghe Onișoru, *Realități economice...*, p. 176-188.

¹¹⁶ Nicolae Păun, *Viața economică a României 1918-1948*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 393-395.

¹¹⁷ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 169.

Această retorică a fost o constantă a perioadei, chiar dacă realitatea o contrazicea flagrant. Au fost lansate campanii agresive împotriva „speculanților” și „sabotorilor”, a fost modificată legislația și introduse pedepse mult mai severe, efectul lor asupra economiei fiind insignifiant.

Construind imaginea unei economii haotice, scăpate de sub control, comuniștii au reușit să justifice instituirea unor măsuri de control, care în alte situații nu erau acceptabile. Evident, adevăratul scop era acela al planificării, al economiei centralizate, dar situația politică din anii 1945-1947 și faptul că instituțiile economice erau controlate de liberalii lui Tătărașcu i-a obligat mereu să accepte și să încurajeze uneori inițiativa privată. În fond, toate deciziile luate nu trebuiau decât să aducă economia sub controlul factorilor decizionali comuniști, așa cum s-a întâmplat cu Ministerul Economiei sau cu Banca Națională după alegerile din 1946. Cât a fost necesar din punct de vedere politic, Partidul a susținut proprietatea privată și sistemul economiei de piață, dar, atunci când puterea politică îi era deja consolidată, a început să fluture tot mai intens steagul naționalizării. În fond, strategia comuniștilor pe tărâm economic s-a caracterizat prin măsuri cu impact imediat și prin atingerea graduală a unui scop suprem, instituirea proprietății socialiste și a economiei planificate. Redresarea economiei postbelice într-un sistem concurențial nu le-ar fi adus nici un beneficiu politic comuniștilor. Luând ca pretext haosul ce domnea, într-adevăr, în anii respectivi comuniștii au cerut mereu un control tot mai strict și un sistem planificat. Lucrurile au fost gestionate în așa fel încât această soluție să pară viabilă și să fie singura posibilă.

ROMANIAN COMMUNISTS, ECONOMIC CRISIS AND
STRUGGLE FOR POWER BETWEEN 1944 AND 1948
(Summary)

Keywords: Romanian Communist Party, economy crises, Soviet Union, nationalization.

Although the Romanian communists have contributed to the arrest of Ion Antonescu and to Romania's withdrawal from the alliance with Nazi Germany, they were not prepared for retrieve the power. In this context, in May 1945, the Romanian communists recognized that they had no project for the economy reconstruction after the war. Immediately after 23 August 1944, the Romanian Communist Party controlled the force Ministry like the Justice Office and Home Office. The other ministry, like Economy Office, was left under the control of PNL-Tătărașcu. Later, this action was considerate a mistake. After 6 March 1945, the "reacțiunea" would react against the government with the economic and financial measures. The economic measures which have been applied in that period depended on political strategy. The Petru Groza Government which was controlled by the communists, wasn't able to stop the inflation or recover to the price and salary, neither supply the poor regions. After November 1946 elections, the communist's economy strategy had been changing. They took control of the Economy Office and put the Romanian Economy on the planning line. The Romanian communists hid behind propaganda the failure of the economic policy. They practiced an incriminating speech towards dealer and industrialist.

GEORGIANA LEȘU*

ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNILOR DIN PERSPECTIVA CANONULUI ISTORIOGRAFIC „DEMOCRAT-POPULAR”**

Regimul comunist din România stă, cel puțin în primele două decenii, sub semnul necesității de a obține o legitimitate culturală, cea istorică fiindu-i, ca în atâtea alte cazuri, indispensabilă. Istoriografia devine astfel instrument, ajungând să i se acorde o importanță pe care rareori a cunoscut-o anterior. Evoluția vieții istoriografice românești din perioada comunistă a fost nu de puține ori cercetată, motiv pentru care ne îndreptăm atenția spre un subiect mai puțin abordat: componenta narativă a istoriografiei „democrat-populare”. Cu excepția unor realizări notabile și de admirat ale unui domeniu care s-a văzut nevoit să supraviețuiască sub rigorile ideologiei, o bună parte a scrierilor istorice este construită pe alocuri din paradigme restitutive asemănătoare basmului. Maniera în care un astfel de discurs istoric este construit, prin prezentarea anumitor fapte și omiterea altora, totul în scopul demonstrării unor ipoteze de lucru profund ideologizate, transformă istoria în instrument al propagandei. O astfel de viziune naratologică asupra istoriei nu este nouă, ea fiind însă în continuare actuală. Astfel de abordări sunt rezultatul unor dezbateri începute în anii '60, care pleacă de la ipoteza conform căreia istoricii sunt la rândul lor naratori¹; astfel că istoria și maniera în care aceasta este asimilată se apropie cu ușurință de tehnicile literaturii de ficțiune.

Istoriografia avută în atenție este apropiată de literatură prin tematică și prin faptul că evenimentele pe care istoricii le explică sunt alese și popularizate de scriitorii vremii, regăsindu-se în literatura de inspirație istorică a perioadei. Astfel de motive și teme istorice au creat ulterior mituri și reprezentări în imaginarul colectiv. Studiul de față își propune așadar o privire de ansamblu asupra istoriografiei „democrat-populare”, oprindu-se la interpretările care se transformă ulterior în reprezentări literare. Avem în vedere mizele istoriografice care trezesc și interesul scriitorilor, aceștia impunând în mentalul colectiv stereotipuri preluate de la istorici. Ambele tipuri de scriere, istorică și literară, se situează, conform ipotezei propuse de Michel Foucault, într-un „regim de adevăr”, întrucât orice tip de discurs, indiferent de societatea care îl produce, este deopotrivă selecționat, controlat, organizat².

---

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Geoffrey Roberts (ed.), *The History and Narrative Reader*, Routledge, 2010, p. 1.

² Vezi Michel Foucault, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, Eurosong & Book, 1998.

Istoria își poate transfera informațiile către literatură, pentru a fi prezentate publicului larg, într-un format care să beneficieze din plin de funcția persuasivă cu care ficțiunea este înzestrată. Cedând personaje și fapte, istoria renunță la caracterul ei strict științific, în favoarea literaturii care transpune, într-o formă mai accesibilă, imaginea anumitor epoci sau evenimente. Literatura a fost înțeleasă chiar ca o formă de fragilitate a istoriei, ajungând să capete întâietate în unele aspecte ce țin de modul în care se raportează la trecut o anumită categorie de public³. De fapt, cultura istorică de nivel elementar și mediu își are rădăcinile mai degrabă într-o istorie făcută de literați și artiști decât într-una scrisă de istorici⁴. Astfel că studiul conceptelor istorice promovate în perioadă prin intermediul celor două tipuri de discurs, istoric și literar, scoate la iveală reprezentări care au modelat în imaginarul românesc cultura istorică de nivel mediu.

Odată cu schimbarea de optică din cultura română, se afirmă o serie întreagă de nume noi, care tind să umple golul lăsat de tăcerea vechii generații. Mai prețioase au fost totuși adeviziunile venite din partea intelectualilor consacrați, datorită prestigiului și credibilității de care aceștia se bucurau. În cele ce urmează, *avem în vedere operele care tratează aspecte ale epocii moderne din istoria românilor*, o perioadă din plin valorificată de istoriografia și literatura regimului „democrat-popular”. Nu de puține ori, națiunile trezite la viață în secolul XIX sau XX au fost interesate să rememoreze acest trecut pentru a-și afirma propria identitate⁵. Comunismul românesc a profitat de astfel de fragmente de istorie, pe care le-a putut valorifica în scopul construirii unei legitimități și a unei culturi revoluționare românești. Un secol XIX revoluționar a oferit istoriografiei vremii ocazia să își îndrepte atenția către mișcări sociale și revoluții pe care le-a interpretat în registru determinist, și pe care literatura le-a împrumutat, hiperbolizându-le. Începând cu mișcările sociale de la 1821 din Țara Românească și terminând cu Primul Război Mondial, trecutul a fost rescris, supus reinterpretărilor și, în ultimă instanță, mitizărilor. Inventariem așadar mituri istoriografice care, prezentate în lucrări științifice și popularizate cu ajutorul literaților, vin să restructureze imaginarul colectiv, traducându-l în termenii Războiului Rece.

Istoriografia

În ceea ce privește istoriografia, regimul „democrat-popular” a încercat să obțină mai degrabă participarea istoricilor și nu excluderea lor. Temerile acestora puteau fi mai curând anticipative, proiectate într-un viitor al posibilelor repercusiuni. De altfel, una dintre problemele istoriografiei românești din anii realismului socialist este refugiul istoricilor în subiecte prudente. Iar tribuna întâi a istoriografiei, reprezentată de Mihail Roller, înfiera virulent acest subterfugiu al istoricilor. Totul se datora nu atât de mult ezitării de a scrie conform cu cerințele Partidului – deși este și acesta un aspect important –, cât inconsecvenței normelor pe care istoriografia comunistă a fost structurată. Nu de puține ori, bunele intenții și conformismul s-au soldat cu eșecuri și critici, astfel că incertitudinea devenise o constantă a activității istoricilor⁶.

³ Patrick Boucheron, *On nomme littérature la fragilité de l'histoire*, în „Le Debat. Histoire, politique, société”, nr. 165, mai-august 2011, p. 41.

⁴ Amalia Mărășescu-Negură, *Studii despre romanul istoric*, Timișoara, Editura Mirton, 2006, p. 4.

⁵ *Ibidem*, p. 57.

⁶ Efectele acestei politici fac obiectul unei discuții în cadrul unei plenare a Institutului de Istorie. La nedumerirea lui Mihail Roller, care își exprimă nemulțumirea, reproșând tovarășilor că nu produc suficiente lucrări originale, Vasile Maciu, unul dintre întâistătătorii noii istoriografii, îi răspunde: „Tovarășe Roller, cine credeți că e așa de nebun ca să-și piardă pâinea copiilor pentru o virgulă” (ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 141/1955, f. 4, 5).

Cel puțin pentru perioada 1948-1955, istoriografia românească a fost marcată de figura lui Mihail Roller, adjunctul lui Leonte Răutu la Secția de Propagandă și Agitație a Comitetului Central al PMR, membru al prezidiului Academiei Republicii Populare Române și redactor-șef al principalei reviste de istorie, „Studii”. Discursul lui Roller reprezintă un model clasic de discurs fiduciar, care pleacă de la premisa capitalului de încredere de care emițătorul lui beneficiază⁷. Din păcate, tocmai renumele pe care îl capătă Roller și istoricii de aceeași factură făcea să nu fie luați în serios. Însuși marxismul, care clama separarea științei de credință, devenea, în varianta rolleriană, o apologie a credinței oarbe și a supunerii față de câteva dogme. Regimul nu reușește să obțină o dominație discursivă⁸ și eșuează tocmai din cauza exceselor sale, ratând cooptarea intelectualilor, considerată indispensabilă oricărei transformări sociale⁹.

Fiecare epocă își alege un trecut și își transfigurează moștenirea primită, pentru a-i dărui un viitor și a-i conferi o altă semnificație¹⁰; astfel că, în anii comunismului, fragmentele de istorie sunt valorificate în scopul construirii unei legitimități și a unei culturi revoluționare. Regimul de „democrație populară” acordă o importanță sporită precedentelor sale moderne, în special secolului XIX revoluționar și primilor ani ai veacului următor, care abundă în subiecte adecvate noilor noile tendințe istoriografice.

Interpretarea va fi structurată pe etapele deja consacrate ale evoluției istoriografiei perioadei, și anume: anii în care discursul istoric este transformat și organizat în jurul unor idei precum ascuțirea luptei de clasă și a opoziției dintre Bine și Rău (1948-1955), dezghețul care survine în urma evenimentelor internaționale și a Congresului al II-lea al PMR, în care raportul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej trasează pentru prima dată sarcinile istoricilor (1955-1957)¹¹, o nouă înăsprire a rigorilor (1957-1962) și, în final, redescoperirea identității europene și o oarecare relaxare ideologică (1962-1965)¹². Vom urmări pe rând motivele și temele predilecte, începând de la răscoala lui Tudor Vladimirescu¹³,

⁷ Daniela Roventă-Frumușanu, *Semiotica discursului științific*, București, Editura Științifică, 1995, p. 196.

⁸ Optăm pentru teoria dominației discursive a lui Pierre Bourdieu, conform căreia dominația simbolică – cea care ar fi oferit comunismului românesc un plus de credibilitate – se poate obține doar atâta timp cât cei dominați îi devin într-o oarecare măsură complici. O complicitate care nu presupune supunere pasivă față de constrângerea exterioară, fără a fi însă nici o adeziune liberă la niște valori (Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Paris, Fayard, 1982, p. 36).

⁹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar 141/1955, f. 1.

¹⁰ Raymond Aron, *Introducere în filosofia istoriei*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 129.

¹¹ Vlad Georgescu enumeră sarcinile pe care Dej le trasează istoricilor: alcătuirea unui tratat de istorie a României, care să sintetizeze în interpretare marxist-leninistă toate scrierile ultimilor ani și care să soluționeze problemele de bază ale istoriei noastre. Acestea au fost: formarea poporului român, problema periodizării și problema istoriei contemporane (Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 17).

¹² Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București, Editura Albatros, 2003, *passim*.

¹³ Istoriografia marxistă este cea care insistă asupra caracterului social al mișcării, motiv pentru care scrierile vremii folosesc termenul de răscoală. Concepția marxistă consideră că procesul modernizării, demarat în Principate la sfârșitul veacului XVIII, a creat „condițiile obiective” pentru o sinteză între caracterul social și cel național al mișcării. Astfel, dezvoltarea capitalistă ar fi convins pe boieri că sunt primii avantajați de realizarea unor reforme interne, care să îmbunătățească starea precară a țăranilor. În plus, progresele conștiinței naționale prezente și la nivelul micii boierimi rurale, care a aderat la mișcarea lui Tudor, ar fi stimulat solidarizarea cu marii boieri contra străinilor, greci și turci. În istoriografia marxistă, planul social și cel național fuzionează astfel, asigurând revoluției de la 1821 un caracter unitar. Mișcarea apăsătoare mai mult ca o prefigurare a revoluției de la 1848 decât un eveniment în acord cu împrejurările specifice în care s-a produs (Cristian Ploscaru, *Tradiție și inovație în demersul politic al lui Tudor Vladimirescu*, în „Analele Universității din Craiova”, seria Istorie, anul XV, nr. 1 (17)/2010, p. 88). Din aceste considerente, pentru a ne referi la mișcarea lui Tudor, am păstrat sintagma cunoscută în epocă, aceea de „răscoala lui Tudor Vladimirescu”.

considerată punct de început al epocii moderne în spațiul românesc, continuând cu pașoptismul, pentru ca apoi să ne oprim asupra evenimentelor legate de monarhia din România. În ceea ce privește secolul XX, vom insista asupra scrierilor privind răscoala din 1907, subiect excelent pentru istoriografia vremii, întrucât ilustrează dogma luptei de clasă ca motor al progresului omenirii. Însăși importanța pe care Partidul o acordă anumitor evenimente istorice, ale căror tradiții își propune să le păstreze și să le continue, dar și să le reconfigureze sensurile și valoarea simbolică, relevă potențialul lor legitimator. Referindu-se astfel la evenimentele remarcabile din trecutul țării, PMR se declară continuator al „luptelor pentru libertate, emancipare socială și independență națională conduse de Gheorghe Doja, Horia, Cloșca, Crișan, Tudor Vladimirescu și Nicolae Bălcescu”¹⁴.

Tudor Vladimirescu și răscoala de la 1821

Răscoala condusă de Tudor Vladimirescu a fost considerată momentul de început al epocii moderne, adică al „orânduirii burgheze” și al capitalismului în Țările Române, născute pe fondul așa-numitei „descompuneri a feudalismului”. Această din urmă etapă era începută, conform lămuririlor din cursurile de istorie predate la școlile de partid, încă de la finele secolului XVIII, pe fondul dezvoltării unor mici întreprinderi manufacturiere cum ar fi cele de postav, de la Chiperești, lângă Iași, și la Pociovaliște, lângă București¹⁵, considerându-se că în această manieră se depășeau treptat „relațiile de producție feudale”¹⁶. Evenimentele din 1821 au fost considerate în noua istoriografie drept începutul unei „noi orânduirii” în Principate, la baza căreia ar fi stat „procesul de formare al proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție”. Toate aceste considerente conturează viziunea asupra răscoalei lui Tudor: o mișcare cu vădit „caracter antifeudal”, fără a exclude totuși și factorul național¹⁷. Însă sectorul național este cel care, în studiile vremii, se situează în plan secund în orice context. Internaționalismul proletar al vremii transforma studiul oricăror revoluții, răscoale și mișcări sociale în momente de izbucnire a problemelor sociale, a luptei dintre clase, a unei evoluții istorice care nu putea fi oprită.

Noul mod de raportare la evenimentele din 1821 se distanța de acela al istoricilor „burghezi”, de la A. D. Xenopol și până la Nicolae Iorga, alături de toți cei acuzați că au văzut în mișcarea de la 1821 o simplă manevră a Eteriei, iar în Tudor un instrument al acestei mișcări. Mergând pe un asemenea raționament, soarta răscoalei nu putea în nici un caz fi una fericită, întrucât nu fusese inițiată, pregătită și condusă de „forțe interne progresiste”. O astfel de teză ar fi fost susținută de „Naum Râmnicănu, I. C. Filitti și reluată apoi în 1945 de profesorul Andrei Oțetea”¹⁸. Conform viziunii oficiale, aceste interpretări neglijează caracterul antifeudal al răscoalei din 1821 și îi denaturează caracterul patriotic, de eliberare națională. În realitate, conform ideilor care se doreau a fi transmise studenților, răscoala lui Tudor ar fi fost determinată de „condițiile interne”

¹⁴ *Statutul Partidului Comunist Român*, București, Editura Partidului Comunist Român, 1947, p. 5.

¹⁵ *Descompunerea feudalismului și începuturile capitalismului în țara noastră. Răscoala poporului condusă de Tudor Vladimirescu*, curs fără frecvență, (red. sub îngrijirea) Școala Superioară de Științe Sociale A. A. Jdanov, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1952, p. 11.

¹⁶ *Ibidem*, p. 15.

¹⁷ Mihail Roller, *Probleme de istorie*, ediția a II-a, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1949, p. 19.

¹⁸ *Descompunerea feudalismului...*, p. 24.

ale țării, ea fiind îndreptată, pe de o parte, împotriva „orânduirii feudale” și, pe de altă parte, împotriva „jugului otoman”¹⁹.

În linii mari, interpretările răscoalei au fost structurate pe palierele claselor sociale participante. În primul rând, țărănimea aservită²⁰ și liberă, interesată de îmbunătățirea condițiilor de viață, folosea orice ocazie „pentru a se ridica la luptă împotriva feudalismului”²¹. Ea nu ar fi participat totuși la pregătirea evenimentelor decât într-o mică măsură, fiind antrenată mai degrabă spontan în desfășurarea lor. Un rol oarecum important l-a jucat, se spune, mica boierime, interesată în dezvoltarea comerțului și îngrădirea unor privilegii feudale. Din ecuație nu putea lipsi participarea maselor populare orășenești, din care făceau parte „poporul muncitor de la orașe, lucrătorii din întreprinderile manufacturiere și meșteșugarii care participă în mod efectiv la răscoală”. În economia discursului marxizant, aceștia din urmă reprezentau, metonimic, burghezia în formare de la orașe²². După aceeași logică, e adusă în scenă muncitorimea, în încercarea de a ilustra cum, încă din formele sale incipiente de existență istorică, ea s-a arătat cuprinsă de spirit revoluționar. Având menirea de a justifica prezentul „democrat-popular”, clasa muncitoare nu putea fi animată decât de dorința construirii unei societăți ideale, identificabilă cu regimul instaurat după 6 martie 1945. O altă forță participantă la răscoală este „marea burghezie în formare” și aceea parte a boierimii interesată de comerț și de dezvoltarea întreprinderilor manufacturiere. De cealaltă parte a baricadei, dușmanii răscoalei sunt foarte clar identificați: pe plan intern, marii boieri, iar pe plan extern, Imperiul Otoman, „stâlp al reacțiunii feudale în Sud-Estul Europei”, guvernele participante la Sfânta Alianță („guvernele Austriei, Prusiei și Țarul Rusiei” – cu mențiunea că, inițial, înainte de accentuarea „caracterului antifeudal al răscoalei”, țarul ar fi privit cu simpatie mișcarea revoluționară)²³ și, cel mai important, guvernul „burghez” britanic, interesat în a-și întări pozițiile în Imperiul Otoman²⁴. Nu putem trece cu vederea felul în care sunt denumite statele participante la Sfânta Alianță: dacă Austria și Prusia sunt numite prin referință la guvern, ceea ce ne trimite cu gândul la imaginea întregii țări, trimiterea la Rusia se oprea asupra persoanei țarului. Într-o perioadă în care instituția monarhiei era considerată retrogradă, iar membrilor familiilor regale le era atribuită o sumedenie de defecte, implicarea Rusiei în alianțe ostile mișcărilor revoluționare este pusă în legătură doar cu persoana țarului.

Una dintre cele mai remarcabile mostre de aplicare a raționamentului schematic în ceea ce privește studiul evenimentelor internaționale din 1821 și situarea răscoalei lui Tudor în context o reprezintă volumul profesorului Solomon Știrbu, *Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale*, apărută în 1956²⁵. Autorul explică cum Tudor a fost asasinat de eteriști aflați în solda spionajului britanic, volumul fiind și un bun exemplu pentru redarea trecutului prin apel la simboluri politice contemporane. Cu ajutorul unei hărți, autorul înlocuiește prin acronime numele unor state: S.U.A. în locul Austriei, însemnând Statul Ultrareacționar Austriac, C.A.N.A.D.A. în locul Germaniei,

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Istoriografia ignora reformele lui Constantin Mavrocordat, de la jumătatea veacului XVIII, în urma cărora țărănimea fusese dezlegată de glie, având drept de strămutare și fiind astfel liberă din punct de vedere juridic.

²¹ *Descompunerea feudalismului...*, p. 24.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 25.

²⁴ *Ibidem*, p. 26.

²⁵ S. Știrbu, *Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956.

însemnând Coaliția Anti-Napoleoneană a Ducatelor Apusene, U.N.A. în locul Angliei, însemnând Uniunea Nordică Absolutistă (aluzie la Uniunea Nord-Atlantică) și surprinzătoarea S.E.A.T.O. în locul Spaniei, cu semnificația Spania Eroică Aspru Terorizată Odinioară²⁶ (aluzie la tratatul S.E.A.T.O., încheiat în 1954).

Cercetări relative la anul 1821 apar și în revista de istorie „Studii”. În funcție de evoluția istoriografiei românești, cercetările variază de la cele cu un vădit caracter ideologic până la investigațiile mai profunde, axate pe o cercetare istorică în accepțiunea de astăzi a termenului. Între acestea menționăm publicațiile unor istorici precum S. Știrbu²⁷, Vasile Maciu²⁸, dar și unele perspective noi, precum aceea a lui Andrei Oțetea, care publică în 1956 legământul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie²⁹, în scopul de a-și justifica teoria conform căreia răscoala nu putea fi înțeleasă decât în cadrul mișcării lui Alexandru Ipsilanti. El susținea că evenimentele din 1821 sunt încadrate organic în această concepție, iar perspectivele care se deschideau astfel Principatelor erau independența politică și economică. Ne aflăm în 1956, iar aspectele sociale, luptele de clasă și istoria nerăbdătoare, care nu mai voia să aștepte sfârșitul feudalismului, nu mai apar în prim plan. Andrei Oțetea documentează astfel legătura lui Tudor cu Eteria, fără riscul de a fi acuzat că îl înfățișează pe eroul muntean în mod fals, ca pe un simplu agent al grecilor. De altfel, drept dovadă a orientărilor mai relaxate ale istoriografiei stă critica pe care volumul lui S. Știrbu o primește³⁰. Semnat de N. Adăniloie, N. Camariano, S. Iancovici, I. Neacșu și Al. Vianu, textul îi reproșează lui Știrbu că și-ar fi construit ipoteze de la idei preconcepute, interpretând arbitrar și greșit documentele. Harta tragi-comică este demontată, arătându-se că autorul a folosit în mod intenționat simboluri pentru a obține denumiri precum S.U.A., C.A.N.A.D.A., S.E.A.T.O. În cadrul aceleiași polemici găzduite de revista „Studii”, o sumă de observații critice la adresa lucrării apar și sub semnătura unui colectiv format din N. Huscariu (șef adjunct al Catedrei de istorie universală a Academiei Militare Politice „Gh. Gheorghiu-Dej”), D. Rozenzweig (lector la Catedra de istorie universală a Universității „C. I. Parhon”), Gh. Diaconu (aspirant, specializare istorie universală, perioada modernă și contemporană), S. Safta (lector la Catedra de istorie a Institutului de Științe Sociale de pe lângă CC al PMR).

Pe baza celor găsite în arhive apărea studiul semnat de Al. Vianu și S. Iancovici, care descoperiseră în Arhiva Istorică Centrală din Leningrad o lucrare în manuscris intitulată *Răscoala pandurilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu din anul 1821 și începutul acțiunii eteriștilor în principatele dunărene sub conducerea prințului Alexandru Ipsilanti, precum și sfârșitul lamentabil al acestor mișcări în același an*³¹. Subiecte și cercetări care să sublinieze caracterul social al răscoalei nu lipsesc, dar acestea nu mai dețin supremația după 1957 și alternează cu articole aplicate, care

²⁶ *Ibidem*, anexa.

²⁷ S. Știrbu, *Cu privire la influența mișcării revoluționare a decembriștilor asupra evenimentelor revoluționare din 1821 în țara noastră*, în „Studii. Revistă de istorie și filosofie”, nr. 1/1951, p. 52; *Uneltirile agenților burgheziei engleze împotriva răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu*, în „Studii. Revistă de istorie și filosofie”, nr. 1/1952, p. 30.

²⁸ Vasile Maciu, *Despre însemnătatea istorică a lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii. Revistă de istorie și filosofie”, nr. 3/1951, p. 138.

²⁹ Andrei Oțetea, *Legământul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*, în *SRdI*, nr. 2-3/1956, p. 125.

³⁰ *Discuție pe marginea lucrării lui S. Știrbu, Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale*, în *SRdI*, nr. 4/1957, p. 157.

³¹ Al. Vianu, S. Iancovici, *O lucrare inedită despre mișcarea revoluționară de la 1821 din Țările Române*, în *SRdI*, nr. 1/1958, p. 67.

urmăresc ipoteze diferite. Astfel, în 1958, I. Neacșu cercetează implicarea sătenilor din Oltenia în răscoală³², iar în 1961, cu ocazia împlinirii a 140 de ani de la respectivul eveniment, S. Iancovici scrie despre masele țărănești³³, în timp ce S. Columbeanu se ocupă de „exploatarea feudală” a țăranimii³⁴. Contextul este totuși diferit. Cu toate că după 1958 urmează o nouă etapă de îngheț ideologic, istoriografia insistă în continuare pe publicarea de documente, îndepărtându-se puțin de atmosfera anilor 1948-1955.

Anul 1848 și Nicolae Bălcescu

Una dintre temele cele mai des întâlnite în istoriografia aceluia timp, datorită potențialului ei legitimator, este anul revoluționar 1848. În mod previzibil, comuniștii ajung să se considere unicii continuatori ai dezideratelor pentru care luptaseră revoluționarii și, mai ales, radicalul Nicolae Bălcescu și, cunoscută fiind apetența regimurilor comuniste pentru revoluții, atenția dată pașoptiștilor se reflectă în domenii cât mai vaste ale culturii. Alături de numeroasele studii privitoare la acest subiect³⁵, panteonul pașoptist se reflectă și în denumirea străzilor capitalei. De asemenea, primul monument executat sub egida Ministerului Artelor și al Informațiilor a fost acela al lui Bălcescu, situat în Piața Universității, în locul vechii statuii a lui I. C. Brătianu. Ulterior, mai multe piețe, străzi și chiar localități primesc noi denumiri, legate de evenimentele de la 1848. Piața Universității din București devine astfel Piața Nicolae Bălcescu, iar Piața Sfântul Gheorghe primește denumirea de Piața 1848³⁶.

Anul 1948 reprezintă apogeul campaniei de mitizare a pașoptismului, fiind marcat de grandioasa sărbătorire a centenarului. Prin intermediul festivităților, discursul oficial comunist își însușea dezideratele pașoptiste, prezentând regimul „democrat-popular” drept continuator unic al programului revoluționar de la 1848. Mai mult, pentru a marca cu exactitate 100 de ani de la unul dintre momentele-cheie ale revoluției pașoptiste, Proclamația de la Islaz, este pusă în scenă o adunare, pe data de 11 iunie 1948. În ceea ce privește activitățile culturale organizate în acest context, ele s-au aflat sub îndrumarea unui *Comitet de Direcție al Sărbătoririi Centenarului Anului Revoluționar 1848*³⁷. În data de 10 iunie 1948, la Ateneul Român avea loc o festivitate care a adus în scenă episoade însemnate ale pașoptismului, puse în oglindă cu îndeplinirea, după o sută de ani, a programului revoluționar pe care doar comuniștii îl putuseră concretiza³⁸. Un nou centenar a fost organizat în 1952, acum comemorându-se 100 de ani de la moartea lui Bălcescu. Ceremoniile sunt din nou planificate în detaliu, conform unei structuri aprobate de Comitetul Central al PMR. Erau așadar pregătite manifestări ce aveau să se desfășoare pe parcursul lunilor decembrie 1952 și ianuarie 1953. Astfel, ziua de 22 decembrie prilejuia o adunare solemnă consacrată lui Bălcescu, în sala mare a Ateneului Român. Tot în contextul festiv al lunilor decembrie și ianuarie au fost

³² I. Neacșu, *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în *SRdI*, nr. 2/1958, p. 91.

³³ S. Iancovici, *Lupta maselor țărănești împotriva înăsprirei exploatarei boierești după 1821*, în *SRdI*, nr. 1/1961, p. 595.

³⁴ S. Columbeanu, *Contextul exploatarei feudale a țăranimii în deceniile anterioare răscoalei lui Tudor Vladimirescu (1800-1821)*, în *SRdI*, nr. 1/1961, p. 571.

³⁵ Reprezentativ este studiul *Despre revoluții și caracterul lor*, în Mihail Roller, *Studii și note științifice privind istoria României*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956.

³⁶ Dorin-Liviu Bîțfoi, *Așa s-a născut omul nou în România anilor '50*, București, Editura Compania, 2012, p. 21.

³⁷ ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar nr. 1297/1948, f. 26.

³⁸ *Ibidem*.

planificate publicarea unei ediții de *Opere complete*, instituirea unor burse studentești „N. Bălcescu” în valoare de 250 de lei, atribuirea numelui revoluționarului comemorat unor instituții de cultură, ridicarea unui monument al lui Nicolae Bălcescu în București, ș.a.m.d.³⁹. Tot în contextul aniversărilor mai sus-amintite, a fost organizat, în 1949, și un centenar Petőfi⁴⁰, având un substrat internaționalist.

Toate activitățile culturale au urmărit ideea continuării programului de la 1848 și îndeplinirea acestuia în regimul „democrat-popular”. O parte dintre aceste deziderate erau materializate prin rezolvarea pe care PMR considera că o oferă problemei de secole a țăranimii românești, lipsa de pământ. Într-o perioadă în care colectivizarea era în plină desfășurare, istoriografia își îndrepta atenția către aspectele sociale ale programului de la 1848, încercând să demonstreze implicarea țăranimii, conștiința socială a acestora și rolul important pe care l-ar fi jucat atunci. Controversatul punct 13 al Proclamației de la Islaz este accentuat în toate scrierile și pus în legătură cu Bălcescu, cel care îl susținea cu tărie. În imaginea construită de istoriografie, revoluția pașoptistă apare astfel ca un moment de afirmare a ideilor de emancipare socială, prefigurând regimul „democrației populare”, iar Nicolae Bălcescu, personajul central, ca un ideolog emblematic.

În asemenea împrejurări festive sunt mobilizate tacit personaje istorice mai puțin dezirabile, un exemplu fiind introducerea în scenă a unui om al bisericii, Popa Șapcă. În lucrările de factură istorică și ulterior, mai amplu, în literatura ficțională, fețele bisericicești sunt descrise în nuanțe caricaturale. Ele apar deseori doar ca personaje negative, astfel că popularitatea de care se bucură Popa Șapcă în astfel de texte, deși explicabilă, este surprinzătoare. Un volum de documente intitulat *1848. Problema agrară discutată de țărani și proprietari*, apărut în anul aniversar 1948, începe cu ruga lui Popa Șapcă, cel care se roagă cu evlavie pentru țărani, pentru a-i scăpa de abuzul clăcii și de „ticăloasa iobăgie”⁴¹. Părintelui îi este atribuită și calitatea de „cucernic”⁴², ale cărui rugi privind îmbunătățirea vieții clăcașilor s-au dovedit a fi însă zadarnice. Viața țăranilor a rămas aceeași de-a lungul secolelor, iar termenul de „moșie”, conform frazeologiei rolleriste, și-a menținut același sens până la 6 martie 1945⁴³. Aceleași scrieri descriu o țăranime perfect conștientă de drepturile și îndatoririle sale, „hotărâtă să apere cuceririle revoluției pașoptiste” și „mereu trează la cursele întinse”⁴⁴. Se impune astfel o lectură orientată ideologic, aproape „canonică”: „Cititorul va surprinde în aceste documente pe acei exponenți ai revoluției pașoptiste în momentul când pregăteau trădarea țăranimii, alături de proclamațiile lor, contrazise de faptele lor. Va fi în măsură, în sfârșit, să-și revizuiască anumite păreri asupra unor așa ziși apărători ai țăranimii”⁴⁵. O ilustrare cât se poate de concentrată a desfășurării, cauzelor și urmărilor revoluției de la 1848 este oferită chiar de Mihail Roller. Acesta sintetizează conceptele cele mai des întâlnite în istoriografia care, de altfel, îi folosește scrierile drept model. Vom prezenta în cele ce urmează principalele poncife ale istoriografiei românești, prin intermediul directivelor interpretative lansate de Roller.

³⁹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 78/1952, f. 23.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar nr. 17/1949, f. 6.

⁴¹ *1848. Problema agrară discutată de țărani și proprietari. Documente*, ediția a II-a, București, Editura de Stat, 1948, p. 5.

⁴² *Ibidem*, p. 17.

⁴³ *Ibidem*, p. 6.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 18.

⁴⁵ *Ibidem*.

Mișcarea revoluționară în Moldova

Mișcarea revoluționară din Țările Române era considerată a se afla sub influența evenimentelor revoluționare europene din lunile februarie și martie, ea debutând la noi mai întâi în Moldova⁴⁶. Domnitorul Mihail Sturdza apare în texte ca mare proprietar, „lacom de bani” și interesat în dezvoltarea comerțului cu grâne, de pe urma căruia voia doar să profite, fără a periclita însă „orânduirea feudală”⁴⁷. El se adresează în ziua de 12 martie 1848 Adunării Obștești, dar presat de evenimente și de populația orășenească, care „începe să se agite”⁴⁸. Cu toate acestea, mișcarea din Moldova este una moderată, dată fiind lipsa enunțării unor doleanțe suficient de radicale, precum înlăturarea Regulamentului Organic sau măsuri pentru rezolvarea problemei țărănești⁴⁹. Un aspect interesant de observat este că Regulamentele Organice sunt considerate factori de frânare a dezvoltării Țărilor Române și a avansării lor către capitalism, dar, legate fiind de Rusia, ele nu pot fi blamate. Apelând la nuanțări discursive, istoriografia le vede așadar drept măsuri laudabile, care își îndeplinesc cu succes rolul, dar care în momentul 1848 sunt deja depășite, fiind o piedică în calea mersului firesc al istoriei. În încercarea de a sugera o adeziune mai amplă la mișcarea revoluționară, sunt menționate câteva momente de solidarizare a țăranilor cu așa-zisa cauză a revoluției. Deși problema țărănească nu a fost menționată în *Petițiune*, țărănimea, „numai la auzul agitației din Iași”, începe „să se agite” și să sune clopotele în unele sate din județul Tutova și depune chiar rezistență la Bălțătești și Hangu, în județul Neamț; din păcate, erau acțiuni ce nu au luat amploare⁵⁰.

Caracterul moderat al mișcării din Moldova este explicat prin specificul burgheziei din această zonă. „Burghezii” moldoveni sunt prezentați având legături strânse cu marii proprietari de pământ, de multe ori comercianții fiind însuși boierii⁵¹. Lipsită de un interes real în realizarea reformelor sociale, burghezia moldavă este acuzată că ar fi preferat să își unească forțele numai cu boierii nemulțumiți de domn⁵², acesta fiind unul dintre motivele principale ale eșecului revoluției moldave. Cerințele cu „caracter antifeudal” mai pronunțat încep să apară după 1848, odată cu lucrări precum: *Căința încrederii în boierii aristocrați și sfânta hotărâre de a nu-i mai crede, Ce sunt meseriașii* și, mai ales, *Dorințele Partidei Naționale din Moldova*⁵³. Nu în ultimul rând, un alt aspect care explică moderația revoluției în Moldova este izolarea mișcării de „masele țărănești”⁵⁴; or, potrivit „materialismului istoric”, revoluțiile fără adeziune de masă nu își pot atinge țelurile.

⁴⁶ Mihail Roller, *1848 în Principate*, București, 1948, p. 11.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 13.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 14.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² N. Covaci, *Mișcarea revoluționară din Moldova de la 1848. Revoluția burghezo-democratică din Țara Românească și Transilvania din anul 1848*, lecție ținută la Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă CC al PMR, București, 1959, p. 29.

⁵³ Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 15.

⁵⁴ *Ibidem*.

Revoluția „burghezo-democratică” din Muntenia

În viziunea dominantă, evenimentele din Valahia au fost mai bine organizate și au avut un caracter revoluționar mai pronunțat. Dată fiind amânarea revoluției, timpul rămas ar fi fost fructificat pentru pregătirea „ridicării poporului”, pentru strângerea unor fonduri și cumpărarea de arme⁵⁵. Totodată, a fost mobilizată și muncitorimea, termen folosit pentru a desemna tăbăcarii, măcelarii și negustorii din capitală⁵⁶.

Nicolae Bălcescu este, de departe, figura pașoptistă centrală în istoriografia României „democrat-populare”: „conducătorul ideologic al revoluției din Valahia a fost Nicolae Bălcescu”⁵⁷. Personajul deține toate atributele necesare dezvoltării unui mit, astfel încât, atâta timp cât a putut fi folosit pentru a se argumenta interpretări contrarii⁵⁸, regimul comunist i-a exaltat personalitatea. Revoluționar dedicat, care moare singur în exil după ce îi este refuzată venirea în țară (1852) și care are „șansa” de a nu lua parte la viața politică a Principatelor, Bălcescu devine prototipul unui nou mit revoluționar. Acest mit a fost structurat pe baza câtorva motive discursive, după cum le inventariază istoricul Mihai Chiper: singurătatea, solitudinea morții ca formă de nerecunoștință din partea prietenilor și, prin extensie, a țării întregi, opera intelectuală în pericol de a fi uitată⁵⁹. Panteonizarea lui Bălcescu se întemeia, după cum remarcă notoriul Petre Constantinescu-Iași, pe calitățile sale de istoric, scriitor, „conducător al luptei pentru pământ a țăranilor, pentru egalitate națională, pentru participare la viața politică a maselor exploatate”⁶⁰.

Nicolae Bălcescu a fost personajul în jurul căruia s-a conturat întreaga perspectivă asupra anului 1848. În articolul *Revoluționarul democrat Nicolae Bălcescu*, pașoptistului îi este atribuit același rol cu cel al premarxiștilor ruși, Herzen, Cernîșevski, Belinski și Dobroliubov⁶¹. Bălcescu este, în viziunea lui Mihail Roller, mai apropiat de autorii ruși decât de utopiștii occidentali (Owen, Fourier), cei care comit greșea de a se rezuma la simpla inventariere a răului produs de societatea capitalistă, nestrăduindu-se să îl înlăture. În același timp, în spiritul autocriticii comuniste, îi sunt evidențiate totuși și limitele concepțiilor sale revoluționare. O acuză adusă de Mihail Roller este redată printr-o formulare extrem de ambiguă: „nu s-a lepădat de principiile idealiste în tratarea unor probleme privind dezvoltarea societății” – expresie ce nu relevă care a fost de fapt vina lui Bălcescu și care sunt „principiile idealiste” de care se făcea vinovat. O altă „limită” ar fi fost incapacitatea acestuia de a prevedea „transformările revoluționare pe care le înfăptuiește azi clasa muncitoare, poporul muncitor, sub conducerea PMR”⁶². Deși atitudinea antirusească a lui Bălcescu era de largă notorietate, acest aspect pare să fi fost trecut cu vederea de istoricii comuniști. Mai mult chiar, se găsește și o explicație pentru a justifica aversiunea față de Rusia. Același Mihail Roller ajunge la concluzia că

⁵⁵ *Ibidem*, p. 17.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 18.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, traducere de Daniel Dumitriu, Iași, Editura Institutul European, 1997, p. 3.

⁵⁹ Mihai Chiper, *Patria integrată. În căutarea osemintelor lui Bălcescu*, în Dumitru Ivănescu, Cătălina Mihalache (ed.), *Patrimoniul național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*, Iași, Editura Junimea, 2009, p. 206.

⁶⁰ P. Constantinescu-Iași, *100 de ani dela moartea lui N. Bălcescu*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, vol. I, București, Editura Academiei RPR, 1953, p. 9.

⁶¹ Mihail Roller, *Studii și note științifice privind istoria României*, p. 119.

⁶² *Ibidem*, p. 127.

Bălcescu se situa pe poziția cea mai înaintată a epocii sale: „V. I. Lenin a arătat în repetate rânduri ca existau în acea vreme două Rusii: Rusia țaristă și Rusia populară reprezentată de decembriștii Herzen, Belinski, Cernîșevski, Dobroliubov”⁶³. Legătura dintre Nicolae Bălcescu și Herzen este explicată prin prisma relației dintre C. A. Rosetti și revoluționarul rus. Logica ideologică funcționează de-a dreptul ciudat, în registrul supoziției: întrucât Rosetti l-a cunoscut pe Herzen, Bălcescu – cel care s-a distanțat critic de liberalul român demagog – ar fi luat totuși contact, prin intermediul acestuia, cu operele lui Herzen, sau poate chiar ajunsese să îl cunoască⁶⁴. De altfel, referitor la opiniile lui Bălcescu, sunt folosite citate din operele sale sau din mărturiile contemporanilor, care să se plieze direct pe o idee valabilă în prezentul comunist, cum ar fi aceea a revoluției determinate de mersul implacabil al istoriei și susținută de participarea populară: „[...] nu trăiește Nicu Bălcescu să le spună [...] că deșteptarea de la 1848 nu a fost opera unui grup sau a unui partid [...]; le-ar spune că acea revoluțiune nu putea fi oprită de nimeni și că ea s-ar fi făcut chiar în lipsa fiecăruia dintre acei care au ori au avut cutezanța a-i revendica paternitatea. Cugetătorul și organizatorul a fost națiunea”⁶⁵.

Pronunțându-se împotriva țarismului reacționar, Nicolae Bălcescu este ridicat pe poziția cea mai înaintată a secolului XIX, a democratului revoluționar⁶⁶, care îl îndepărtează de calea pe care o urmează burghezia liberală pe parcursul evenimentelor din 1848. Este vorba despre diferența dintre „revoluția burgheză” și „revoluția socialistă”: dacă burghezia urmărea să înlocuiască un regim de exploatare cu un altul, revoluția socialistă are ca scop ultim înlăturarea oricărei forme de asuprire „a omului de către om”.

Este important de precizat faptul că ilustrarea unui astfel de personaj nu este deloc ușoară pentru istorici și cu atât mai puțin pentru scriitori. Fiind nevoiți să jongleze între a face apologia unui erou sau altul și ilustrarea conformă a rolului personalității respective în cadrul evenimentului, nu de puține ori încercările lor sunt supuse criticilor. Acest pericol este mai puternic în ceea ce privește literatura, întrucât narațiunea este mai predispusă să se abată de la norme. Rolul pe care o personalitate o poate avea în istorie este stabilit și încadrat în tipare exacte, urmând a fi ulterior aplicat tuturor evenimentelor trecutului. Astfel, dreptul de a fi considerat personalitate istorică și-l câștigă cei ale căror idei și aspirații exprimă nevoile maselor populare. Marxism-leninismul și determinismul istoric structurează interpretarea evenimentelor revoluționare ale secolului XIX și aduc în scenă masele care, conform preceptelor în vigoare, reușesc să înfăptuiască revoluții atâta timp cât sunt ghidate de liderul potrivit. Deși se pronunță împotriva oricărui cult al personalității, ideologia dă totuși o șansă eroilor. Este permisă creionarea unor lideri puternici, care se individualizează, dar care trebuie să fie în mod necesar în strânsă legătură cu masele, să se pună în slujba lor și care să le îndrume către revoluție. În definitiv, comuniștii sunt cei care aduc masele pe scena istoriei, astfel că ajung să le considere principala ei forță. Oficial, marxism-leninismul atribuie partidelor burgheze practicarea cultului personalității⁶⁷ și, pentru a evita acest păcat, sunt explicate

⁶³ *Ibidem*, p. 126.

⁶⁴ Gh. Haupt, *Despre Nicolae Bălcescu și cercurile revoluționar-democratice din Rusia*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu...*, p. 95.

⁶⁵ I. Ghica, *Scrieri*, vol. III, ediția P. V. Haneș, București, 1914, p. 405, *apud* Gh. Georgescu-Buzău, *N. Bălcescu*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956, p. 256.

⁶⁶ C. Ionescu-Gulian, *Concepția filosofică a lui N. Bălcescu*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu...*, p. 53.

⁶⁷ M. Rozental și P. Iudin, *Mic dicționar filozofic*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1954, p. 515.

criteriile în funcție de care un personaj putea deveni personalitate istorică: marxism-leninismul admira personalitățile revoluționare care avuseseră încredere în forța creatoare a maselor, după cum afirma Nicolae Tertulian pentru a servi drept îndrumar scriitorilor⁶⁸.

Meritele lui Bălcescu sunt explicate și în cursul de materialism dialectic și istoric. Astfel, concepției sale social-politice îi sunt atribuite: valorizarea intuitivă a luptei de clasă, explicarea evoluției istorice cu referire la factorul economic, alături de ideea progresului istoric, exprimată în afirmația „din transformării în transformări, omenirea merge într-un progres continuu”. Cursul îi reproșează totuși lui Bălcescu concepția istorică idealistă, întrucât el considera ideile și cultura ca factor determinant al dezvoltării sociale: greșeală ideologică pusă pe seama condițiilor de înapoiere a țării și insuficienței dezvoltării a capitalismului și proletariatului în acel moment⁶⁹.

Importanța atribuită lui Bălcescu este privită retrospectiv, din prisma prezentului și a realizărilor socialismului. Astfel, „visul scump al lui Bălcescu [confiscarea pământului boieresc și împărțirea lui țăranilor – n.ns.] s-a împlinit cu prisosință o dată (sic!) cu înfăptuirea reformei agrare din 1945 de către țărănimea muncitoare sub conducerea și cu ajutorul de neprețuit al clasei muncitoare”⁷⁰.

Istoriografia rolleriană încearcă să demonstreze participarea țăranimii și a așa-zisei muncitorimi la toate evenimentele din parcursul revoluționar al anului 1848. În ziua de 11 iunie, spre exemplu, muncitorii, meseriașii și negustorii luau parte la o manifestație în București, în urma căreia domnitorul Gheorghe Bibescu ar fi fost „nevoit să sancționeze Proclamația de la Islaz decretată de popor”⁷¹. Proclamația, denumită „decretată de popor”, a fost, conform spuselor lui Roller, întocmită de Bălcescu și „diluată” ulterior de Ion Heliade-Rădulescu⁷². Acesta din urmă este situat în tabăra adversarilor revoluției, acuzat fiind de păcatul moderației. Stigmatul asupra lui Heliade se va răsfrânge în cazul tuturor studiilor referitoare la evenimentele anului 1848, fie ele de natură istorică, literară, de popularizare, gazetărească, ș.a.m.d. În istoria de tip combativ, cea predată în școlile de partid, Heliade-Rădulescu este considerat conducătorul grupării de dreapta, predominantă în guvernul revoluționar⁷³.

Lucrări precum cele apărute în contextul centenarului sunt structurate, în bună măsură, pe un principiu maniheist. De o parte se află forțele revoluționare, ale Binelui, iar de altă parte, contrarevoluționarii, reacționarii, cum ar fi ei transpuși în realitatea anului 1948, reprezentând forțele Răului. De partea pierzătoare a istoriei se afla și colonelul Ion Odobescu, cel care pune în practică, la 19 iunie 1848, un complot pe care numai masele populare reușeau să-l dezoace⁷⁴. Mobilizate fiind de Ana Ipătescu, o altă figură de seamă a revoluționarismului, și de episcopul Ambrozie din Buzău, masele înfruntă armata în fața palatului și, cu prețul a șapte morți și a mai multor răniți, eliberează guvernul provizoriu și îi arestează pe coloneii Odobescu și Solomon⁷⁵. Dacă în tabăra revoluționară se află și figuri bisericești, Popa Șapcă și episcopul Ambrozie,

⁶⁸ Nicolae Tertulian, *Probleme ale literaturii de evocare istorică*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1954, p. 45.

⁶⁹ *Curs de materialism dialectic și materialism istoric*, București, Tipografia și Litografia Învățământului, 1957, p. 35.

⁷⁰ Gh. Georgescu-Buzău, *N. Bălcescu*, p. 254.

⁷¹ Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 20.

⁷² *Ibidem*, p. 19.

⁷³ N. Covaci, *op. cit.*, p. 34.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 21-22.

alături de reacționari se află mitropolitul Neofit, care lansează zvonul invaziei armatelor străine, pentru a înăbuși revoluția. Și după ce situația este salvată încă o dată de poporul bucureștean, mitropolitul este iertat, „după ce retractează în genunchi, în fața mulțimii, trădarea sa”, și rămâne în continuare președintele Guvernului Provizoriu⁷⁶. În final, mitropolitul Neofit se face responsabil de „moartea” revoluției, întrucât se adresează consulilor, cerând intervenție străină, pentru a nu pieri „schingiuiți de o revoluție comunistă, care proclamă ruina familiei și a proprietății, uneltită de o bandă de nebuni care au pus mâna pe cârmuire”⁷⁷.

Cel mai discutat aspect al revoluției din 1848 rămâne însă problema țărănească. Cunoscutul punct 13 al Proclamației de la Islaz apare în istoriografia comunistă ca fiind motivul esențial pentru care membrii guvernului provizoriu s-au împărțit în două tabere: pe de o parte, se afla Ion Heliade-Rădulescu, numit „Eliade și grupul său”, ce susținea o politică de echilibru și de amânare a împroprietăririi, iar pe de altă parte, se afla Nicolae Bălcescu, susținut de Al. C. Golescu, care considerau necesară împroprietărirea imediată. Faptul că aceștia doi din urmă aveau doar drept de vot consultativ a fost descris în școlile de partid drept „alunecare spre dreapta”⁷⁸. Astfel se puneau evenimintele trecutului în corelație cu prezentul luptelor pentru putere și al epurării din partid a deviaționiștilor Ana Pauker, Teohari Georgescu și Vasile Luca (1952). Chestiunea eșuată a împroprietăririi a fost considerată de istoriografia marxistă o piatră unghiulară a pașoptismului, pentru că ar fi fost șansa câștigării definitive a țăranilor de partea revoluției, transformând-o astfel într-o mișcare de mare amploare, capabilă să facă față intervenției armate străine, dar și „reacțiunii interne”⁷⁹. Eșecul revoluției în Țara Românească este explicat, și el, prin apel la simboluri ale prezentului. Într-un regim totalitar care promova ura și reprimarea violentă a oricărei opoziții, guvernul revoluționar din 1848 se făcea vinovat că ar fi menținut în rândurile sale „vechi elemente” credincioase boierilor și potrivnice revoluției, neascultând sfatul lui Bălcescu, privitor la arestarea reacționarilor⁸⁰.

Muncitorii sunt aduși cu forța pe scena istoriei, la fel ca în cazul majorității evenimentelor secolului XIX. Se considera astfel că revoluția pașoptistă și „burghezo-democratică” avea să fie desăvârșită doar în comunism, de către clasa muncitoare, pentru ca apoi, în alianță cu țărănimea, să treacă la îndeplinirea sarcinilor revoluției socialiste⁸¹. Aceasta deoarece, conform retoricii oficiale, obiectivele de la 1848 nu puteau fi materializate atâta timp cât revoluția era condusă de burghezie, mai ales una lipsită de aripa ei stângă, prezentată de Nicolae Bălcescu⁸².

Un aspect interesant care iese la iveală în urma unor simple lecturi a lucrărilor de popularizare, precum aceea a lui Mihail Roller, *1848 în Principate*, este caracterul ei de povestire. Deși este o lucrare de istorie, narațiunea este una care apropie cititorul și îl îndreaptă către ficțiune, fapt trădat de folosirea perfectului simplu. În spatele perfectului simplu se ascunde întotdeauna un povestitor, acest timp verbal semnalând mereu o

⁷⁶ *Ibidem*, p. 22.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 25.

⁷⁸ N. Covaci, *op. cit.*, p. 34.

⁷⁹ Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 24.

⁸⁰ N. Covaci, *op. cit.*, p. 42.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Raportul politic al Comitetului Central la Congresul Partidului Muncitoresc Român, 21 februarie 1948*, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ediția a IV-a, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1955, p. 169.

dimensiune estetică a relatării⁸³. Astfel, masele „se îndreptară” către Palat, domnul „abdică”, contrarevoluționarii „organiză” ș.a.m.d. – sunt mijloace discrete, prin care cititorul este atras și apropiat de text. O astfel de tehnică devine extrem de utilă în condițiile în care potențialul legitimator al evenimentelor anului 1848 este atât de important pentru regim, iar participarea afectivă a publicului era mai mult decât necesară. Încă o dată, istoria și conceptele ei își găsesc locul, transfigurate, în mentalul colectiv.

1848 în Transilvania

Rolul central în pașoptismul ardelean îl au exponenții burgheziei românești, Simeon Bărnuțiu și Avram Iancu. Numai că, la Blaj, pe Câmpia Libertății participau, conform cifrelor oferite de Mihail Roller, 40.000 de țărani și meseriași, aspect care redă, în opinia acestuia, caracterul social al mișcării⁸⁴. Rezoluția adoptată acolo a fost judecată dual, o parte fiind considerată progresistă și capabilă de a fi adunat țărănimea în jurul adunării, iar o alta, retrogradă, care evidenția interesele economice și politice ale unor lideri legați de Curtea de la Viena. În această ultimă categorie era inclus Andrei Șaguna. Iar vina atribuită lor era aceea de a fi introdus mențiunea prin care națiunea română se angaja să rămână credincioasă împăratului⁸⁵. Conflictul dintre români și maghiari trebuiau la rândul lor explicate, în contextul internaționalist al momentului. Astfel, românii sunt cei care par să fi fost folosiți cu abilitate de Curtea de la Viena, profitându-se de pe urma confuziei pe care țărani o făcea între revoluția maghiară și grofii unguri pe care îi urau. Dezbinându-i în acest fel pe români și unguri, forța revoluției scădea⁸⁶. În acest context, Nicolae Bălcescu apărea din nou ca un mare vizionar, întrucât a mers personal în Transilvania, pentru a avea o întrevedere de mediere cu Kossuth, dar fără a ajunge totuși la vreun rezultat⁸⁷.

În descrierea revoluției transilvane, apar și mențiuni referitoare la armata țaristă. Atunci când este chemată să înăbușe răscoala, ies la iveală „elementele progresiste”, întrucât mulți soldați și ofițeri care făceau parte din așa-numita „Rusie populară” ar fi refuzat să-și „murdărească mâinile cu sângele luptătorilor pentru libertate”⁸⁸. Exceptând aspectele particulare ale evenimentelor din Transilvania, aspecte care țin de relația cu ungurii și cu revoluția maghiară, analiza istoriografică se situează în același registru cu aceea a evenimentelor din celelalte două provincii românești. Boierii⁸⁹ sunt întruchiparea forțelor reacționare, fețele bisericești de asemenea, iar adeziunea populară de mare amploare avea rolul de a scoate în evidență caracterul social al mișcării.

*

*   *

Mișcările revoluționare românești din anul 1848 au exprimat năzuințele poporului român, care au putut fi puse în practică, după spusele lui Roller, abia după un secol, în timpul „regimului democrației populare și care asigură înflorirea Republicii Populare

⁸³ Roland Barthes, *Romanul scriiturii. Antologie*, traducere de Adriana Babeți și Delia Șeptețeanu-Vasilu, București, Editura Univers, 1987, p. 54.

⁸⁴ Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 32.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 33.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 35.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 36.

⁸⁹ Este utilizat termenul de boieri, fără a ține seama de particularitățile locale, de specificul spațiului transilvan.

Române”⁹⁰. Noii istorici s-au străduit să demonstreze că revoluția a izbucnit ca un rezultat firesc al mersului istoriei și că își găsisse premisele în situația internă a țării. Istoricii așa-numiți burghezi au fost acuzați că ar fi exagerat plasarea evenimentelor din 1848 în contextul revoluționar european. Un alt aspect comun, întâlnit în majoritatea scrierilor, îl reprezintă acuza de trădare a revoluției, atribuită burgheziei, care, întrucât nu formulase revendicări radicale, pierduse din vedere chestiunile cu adevărat importante, care trebuiau soluționate. Aripa moderată a burgheziei este cea blamată, fiind acuzată că ar fi folosit sprijinul oferit de țărani pentru a-și spori puterile, ca apoi să se alăture intereselor „clasei feudale”⁹¹. Întotdeauna ilustrat ca reprezentant al acestei burghezii, lui I. C. Brătianu îi este adus același reproș, formulat în stil pur propagandistic: apărând dreptul la proprietate, Brătianu este numit reprezentant al „ciocoilor noi”, alături de cei vechi, care „continuau să trăiască într-o dulce armonie parazită, convingși că misiunea lor este să «stoarcă pe rumâni» până la moarte”⁹². Însuși eșecul revoluției este pus pe seama „alianței dintre burghezie și moșierime”, urmată de trădarea idealurilor revoluționare. Potrivit discursului oficial, eșecul revoluției stă în însăși esența ei. Idealurile de la 1848 nu aveau cum să fie duse până la capăt, întrucât clasa muncitoare apare în retorica marxist-leninistă ca fiind singura capabilă să realizeze și să conducă o astfel de mișcare de mare amploare. Astfel, Gh. Gheorghiu-Dej îi cataloghează pe exponenții generației de la 1848 drept trădători ai revoluției, acuzându-i că ar fi împiedicat realizarea cerințelor ei timp de un secol⁹³. În aceste condiții, propaganda a mers pe ideea conform căreia principiile revoluționarilor pașoptiști au putut fi continuate, îmbogățite și puse în aplicare ulterior, de către proletariat, în condițiile luptei împotriva burgheziei⁹⁴.

În ceea ce privește articolele din revista „Studii”, acestea apar pe tot parcursul perioadei pe care o studiem. Deși în 1948 revista nu a găzduit nici un număr aniversar, dedicat centenarului revoluției de la 1848, subiectul este unul extrem de prezent în paginile sale. Așadar, în al doilea număr din 1948, era publicată o scrisoare în care Nicolae Bălcescu saluta republica nou proclamată atunci, pentru a se facilita analogia cu Republica Populară instaurată în 1947⁹⁵. Vor fi dezvoltate și alte aspecte, cum ar fi elementele dialectice în gândirea lui Bălcescu⁹⁶ sau compatibilizarea acestuia cu revoluționarii ruși⁹⁷. După 1953, începe și publicarea scrierilor lui Bălcescu, tipărindu-se volumul I din *Opere*⁹⁸.

Este important de menționat că aceste tendințe nu se regăsesc pe deplin pe durata întregii perioade studiate. După 1955, atmosfera se mai relaxează, aspect resimțit în mai toate compartimentele vieții politice, culturale, cotidiene. Prin urmare, istoriografia cunoaște și ea momente de relativă relaxare. După o perioadă în care producția culturală

⁹⁰ Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 38.

⁹¹ S. Știrbu, *Despre rolul forțelor de producție în dezvoltarea istorică a României*, Colecția Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii, 1955, p. 56.

⁹² *Cronica ilustrată a unei lumi apuse*, București, Editura Politică, 1959, p. 13.

⁹³ Gh. Gheorghiu-Dej, *art. cit.*, p. 169.

⁹⁴ Gheorghe Georgescu-Buzău, Victor Chereșteșiu, *Anul revoluționar 1848 în țările române*, București, Editura Politică, 1963, p. 48.

⁹⁵ *I-a zi a republicei (O scrisoare a lui Nicolae Bălcescu)*, în „Studii. Revistă de știință – filozofie – arte”, nr. 2/1948, p. 17.

⁹⁶ Pavel Apostol, *Despre elemente dialectice în cugetarea lui N. Bălcescu*, în „Studii. Revistă de istorie și filozofie”, nr. 3/1949, p. 72.

⁹⁷ Gh. Haupt, *Despre Nicolae Bălcescu și cercurile revoluționar-democratice din Rusia*, în „Studii. Revistă de istorie și filozofie”, nr. 4/1952, p. 94.

⁹⁸ Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I, *Studii și articole*, București, Editura Academiei RPR, 1953.

lasă de dorit, se încearcă o recalibrare a scrierilor, în condițiile în care regimul voia să își popularizeze producția istoriografică peste hotare, la manifestări științifice din Occident. Dată fiind teama istoricilor de a emite ipoteze și analize „neortodoxe”, în 1955, academicianul Mihai Ralea compara prezentul cu realitatea din 1848. Vedea cele două momente ca fiind asemănătoare, întrucât ambele urmăreau o răsturnare a relațiilor de clasă: a vechiului feudalism cu realizările burgheziei și ulterior a orânduirii burgheze cu socialismul. Pentru a salva cultura momentului, spunea Ralea, trebuie revenit la acel „scrieți băieți, scrieți” a lui Ion Heliade-Rădulescu⁹⁹. Cu toate că în plan ideologic I. Heliade-Rădulescu rămâne un personaj negativ, documentele permit unele nuanțări, iar situația în care se afla cultura românească a momentului le făcea necesare. Atmosfera se mai destinde așadar, iar istoricii români se pregătesc de primul Congres din Occident la care participă, cel din 1955, la Roma. Până în 1958, întreaga cultură românească trece printr-o perioadă de relativă relaxare: minoră, ce-i drept, dar după rigorile anilor 1948-1953, schimbarea se simte. Nu întâmplător se publică volume în limbi străine destinate în special trimiterii lor în străinătate¹⁰⁰.

24 Ianuarie 1859

Fiind un eveniment ale cărui semnificații nu pot fi trecute cu vederea, Unirea Moldovei cu Muntenia a fost studiată, discutată și aniversată. În 1959 se organizează centenarul și se pregătesc diferite activități culturale, toate sub însemnul unei Hotărâri a Comitetului Central al PMR și al Consiliului de Miniștri. Sub auspiciile acestei hotărâri este organizat un Comitet pentru sărbătorirea a 100 de ani de la Unirea Țărilor Române, care se va ocupa de planul manifestărilor aniversare, „pe baza prevederilor hotărârii”¹⁰¹. Acestor activități festive li se adăuga și planul pentru ridicarea unui monument dedicat unirii, în Piața 28 Martie din capitală, care urma să capete denumirea de Piața Unirii¹⁰². În ziua de 24 ianuarie are loc și o ședință solemnă închinată jubileului, urmând ca ziua respectivă să fie nelucrătoare¹⁰³. Încă o dată, este reafirmată ideea conform căreia „democrația populară” reușea să realizeze doleanțele secolului trecut: „Cele mai nobile aspirații ale luptătorilor de acum 100 de ani pentru Unirea Țărilor Române, aspirații trădate prin coaliția monstruoasă a burgheziei cu moșierimea, au devenit realitate abia după 23 August 1944. Mergând pe calea indicată de Partidul Muncitoresc Român, poporul muncitor eliberat de exploatare a depășit însă aceste aspirații și astăzi făurește construcția unei societăți noi, societatea socialistă”¹⁰⁴. Evenimentele care aveau o încărcătură simbolică deosebită erau reinterpretate și revalorizate într-o manieră deseori brutală, tocmai pentru că ilustrau relația acestor

⁹⁹ ANIC, fond CC al PCR, dosar 141/1955, f. 63.

¹⁰⁰ Comemorarea anului 1848 a ocazionat tipărirea unor cărți, precum aceea intitulată *Nicolae Bălcescu, a Fighter for Freedom*, București, Publishing House of the Rumanian Institute for Cultural Relations with Foreign Countries, 1953; demnă de semnalat este și o lucrare mai târzie, apărută într-un moment în care istoriografia românească se profesionaliza, îndepărtându-se de ideologie: Gh. Zane, *Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848*, București, Éditions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, 1964.

¹⁰¹ Hotărârea Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român și a Consiliului de Miniștri privind sărbătorirea centenarului Unirii Țărilor Române, în *SRDI*, nr. 1/1959, p. 5.

¹⁰² *Ibidem*, p. 6.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Biblioteca aniversează centenarul Unirii Țărilor Române*, București, Biblioteca Centrală de Stat a RPR, 1959, p. 6.

regimuri cu trecutul. Astfel, după o evocare a momentului, poporul a fost invitat să pășească „înainte hotărât și cu avânt”¹⁰⁵.

În 1959, numărul 1 din revista „Studii” este dedicat centenarului unirii, adunând laolaltă contribuții precum cele ale lui Chivu Stoica, Andrei Oțetea, Gheorghe Platon, Petre Constantinescu-Iași, Vasile Maciu, Cornelia Bodea. Perspectivele sunt astfel diverse, vizându-se atât aspecte ce țineau de istoria socială¹⁰⁶, cât și de publicarea de documente, precum actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru Ioan Cuza¹⁰⁷.

În cuvântarea ținută în cadrul ședinței solemne a Marii Adunări Naționale, Chivu Stoica trasează principalele direcții de înțelegere a evenimentelor din 1859. Unirea este astfel interpretată în manieră marxistă, ca rezultat firesc al acumulărilor istorice, scopurile ei fiind atât naționale, cât și sociale. În obișnuita retorică a vremii, este din nou adus în discuție „jugul”, de această dată reprezentat atât de turci cât și de boieri, numiți „turcii dinăuntru” de către țărani¹⁰⁸. Chivu Stoica nu omite nici participarea muncitorimii la evenimentele anului 1859, menționând că, alături de țărani, luptaseră pentru unire meșteșugarii, lucrătorii și păturile sărace ale orașelor, din rândurile cărora se va forma proletariatul de mai târziu¹⁰⁹. De fapt, făuritorul unirii este considerat a fi „poporul muncitor, masele de țărani și de orășeni”¹¹⁰. Momentul 1859 este interpretat în aceeași manieră maniheistă, de pe pozițiile Binelui și ale Răului. Astfel, sprijinitorii Unirii erau, pe plan extern, Franța și Rusia, iar pe plan intern, burghezia, susținută de „păturile conducătoare de la orașe și sate”, cărora li se alătură o parte dintre boieri¹¹¹. Ceea ce explica succesul acestui demers, dar și ignorarea dimensiunilor ei sociale¹¹². Un alt aspect de luat în calcul este rolul Rusiei, al cărui sprijin începe odată cu Regulamentele Organice, moment în care problema unirii prinde contur. Rusia contribuie așadar la punerea bazelor administrative comune, venind în sprijinul unirii de mai târziu¹¹³.

În materialele propagandistice, tonul este unul mai categoric. Unirea apare așadar efectuată în urma eforturilor și a luptei maselor de țărani, lucrători și meșteșugari, care au impus Adunării electivă alegerea aceluiasi domn în Moldova și Țara Românească. O retorică virulentă îi prezintă pe aceștia ca fiind înșelați în așteptări de burghezia care, după ce îi folosisese pentru a-și atinge scopurile economice și politice, pactiza cu moșierimea, într-o coaliție care „a vândut țara, schimbând stăpânul turc cu lacomul bancher englez, francez, german și american”¹¹⁴.

Care este importanța acestui eveniment în viziunea oficială? Pe lângă însemnătatea unirii politice și administrative și a începutului dezvoltării statului român modern, raționamentul marxist vedea în anul 1859 un imbold dat dezvoltării capitalismului, ceea

¹⁰⁵ 24 ianuarie. 100 de ani de la Unirea Țărilor Române, Editura de Stat pentru Imprime și Publicații, 1959, p. 14.

¹⁰⁶ N. Adăniloie, M. D. Vlad, *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Țărilor Române*, în *SRdI*, nr. 1/1959, p. 77; Gh. Platon, *Frământări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, în *SRdI*, nr. 1/1959, p. 107.

¹⁰⁷ C. C. Bodea, *Actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru I. Cuza, domn al „Principatelor Unite”*, în *SRdI*, nr. 1/1959, p. 263.

¹⁰⁸ Chivu Stoica, *100 de ani de la Unirea Țărilor Române*, în *SRdI*, nr. 1/1959, p. 8.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 10.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 13.

¹¹¹ Mihail Roller, *Probleme de istorie*, p. 29.

¹¹² *Ibidem*, p. 30.

¹¹³ *Ibidem*, p. 31.

¹¹⁴ 24 ianuarie 1859-1958. 99 de ani de la Unirea Principatelor (material documentar), București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1958, p. 3.

ce făcea posibilă, ulterior, dezvoltarea proletariatului, clasa căreia îi revenea misiunea de a desăvârși „revoluția burghezo-democratică”¹¹⁵.

Lucrările dedicate perioadei premergătoare unirii sunt explicate prin sintagma *lupta pentru unire*, iar participarea maselor la acest act este extrem de documentată și explicată. Interesant este că, pentru a întări anumite afirmații, se face apel la autoritatea istoricilor vechi. Și aceasta în pofida numeroaselor acuze aduse istoriografiei burgheze, falsificatoare și defăimătoare. Astfel, observațiile lui A. D. Xenopol, privitoare la participarea și la presiunea pe care poporul o exercita în scopul alegerii lui Cuza, sunt aduse în prim-plan: „Vechi istorici ca A. D. Xenopol, pe baza cercetării documentelor Unirii, recunosc că alegerea lui Cuza la București s-a datorat presiunii maselor”¹¹⁶. Apelul la vechii istorici aduce cu sine un plus de credibilitate și este folosit ca un ateu care întărește argumentația recentă. De altfel, lucrările unor astfel de istorici nu erau complet nefrecventate, ba dimpotrivă. Dată fiind absența unor lucrări documentate, istoricilor le rămâne apelul la documentul de arhivă – care acum se publică masiv și căruia îi este acordată atenția cuvenită – și la textele istoricilor numiți „burghezi”. Astfel, N. Ciachir afirma că, pentru documentarea volumului *100 de ani de la unirea principatelor*, utilizase materialele istoricilor burghezi N. Iorga, A. D. Xenopol, I. C. Filitti și ale istoricilor militari V. Nădejde, Popovici, Anastasiu, dar cu mențiunea: „luând poziție critică față de interpretările neștiințifice”¹¹⁷. Oricum, pentru a accentua ideea conform căreia Unirea fusese o operă a poporului și nicidecum a burgheziei, care trădase idealurile țăranilor și ale muncitorimii, se sublinia că ideea unității naționale „a prins în această perioadă rădăcini din ce în ce mai adânci în popor, interesând în același timp și burghezia în ascensiune”¹¹⁸.

Hohenzollernii și antimonarhismul românesc

Importanța acordată unirii trebuie pusă în legătură și cu imaginea lui Alexandru Ioan Cuza, cel care a înfăptuit prima reformă agrară. Cuza este așezat în tabăra persoanelor pozitive, de la care țăranii au așteptări și în care își pun speranțe. Neșansa de a fi detronat de „monstruoasa coaliție” îi oferă o aură de victimă a politicii burghezo-moșierești, care îl înlocuiește cu un prinț străin, și german pe deasupra; ceea ce, în anii '50, părea și mai condamnat. Astfel, împotriva voinței poporului, prințul de Hohenzollern a fost întronat în locul domnitorului iubit de țărani. Se preconiza așadar o perioadă de intensificare a exploatării burghezo-moșierești. Discursul antimonarhic insista, prin urmare, pe ideea că întemeietorii monstruoasei coaliții „au încercat să acopere cu rugina unui blazon acest târg odios, care a constituit singurul angajament respectat vreodată de exploatare, tocmai fiindcă el le-a asigurat un huzur îndelung, căruia avea să-i pună capăt, la 30 decembrie 1947, numai lupta clasei muncitoare conduse de partidul ei”¹¹⁹. Istoria este animată așadar de un progres continuu, al cărui rezultat este prezentul socialist, un prezent care, comparat cu suferințele trecutului, apare ca un final fericit.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 11.

¹¹⁶ Vasile Curticapeanu, Grigore Popescu, 1859-1959. *100 de ani de la Unirea Țărilor Române*, București, 1959, p. 39.

¹¹⁷ N. Ciachir, *100 de ani de la unirea principatelor*, București, Editura Militară a Ministerului Forțelor Armate ale RPR, 1958, p. 4.

¹¹⁸ Gh. Georgescu-Buzău, *24 ianuarie 1859. Unirea Țării Românești cu Moldova*, București, Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii, 1959, p. 24.

¹¹⁹ *Din literatura antimonarhică*, ediția a II-a, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 3.

Poporul trebuind să joace un rol în orice eveniment istoric, în scrierile referitoare la aducerea principelui Carol în țară, masele se situează pe poziții „democratice și înaintate”; adică primea cu „ură și indignare” noua conducere a țării, instaurată în urma unui plebiscit simulat, falsificat, dus la bun sfârșit cu forța jandarmilor și a demagogiei¹²⁰.

În încercarea de a transforma antimonarhismul într-un curent de opinie nu dictat de interesele prezentului socialist, ci întâlnit într-o bună măsură în rândurile populației încă din secolul în care monarhia este implementată în România, sunt compilate diverse texte și luări de opinie antimonarhice, precum ale lui B. P. Hașdeu, N. T. Orășanu, Al. Macedonski, Constantin Mille, Gh. Panu, Tudor Arghezi, N. D. Cocea, publicate în volumul *Din literatura antimonarhică*¹²¹. Satira, pamfletul sau critica adusă la un anumit moment politic regelui este inclusă și considerată atitudine antimonarhică, astfel că autorilor le sunt atribuite simpatii republicane. Părți din volum sunt publicate episodic de către academicianul Barbu Lăzăreanu în numeroase apariții ale revistei „Studii”¹²².

Referințele la aspecte ale politicii duse de regii României nu sunt atât de numeroase precum lucrările care tratează evenimente ca 1821 sau 1848. Mențiuni de factură critică la adresa monarhiei sunt însă întâlnite în majoritatea lucrărilor, mai ales în condițiile în care o mare parte din scrierile vremii, deși tratează un subiect, nu scot din calcul nici un lung preambul al acestuia și o descriere a evenimentelor următoare, ajungând cu narațiunea până în prezentul socialist. În acest fel, istoria apare ca fiind o evoluție care determină succesul prezentului. Istoria este astfel de partea prezentului democrației populare.

Războiul de Independență

În condițiile în care studiile privind Războiul de Independență nu pot exclude referirile la Rusia sau la contribuția regelui Carol I, prezența acestui subiect pe scena istoriografiei românești este cel puțin interesantă. Perioada vizată nu abundă în aniversări, iar în 1957 revista „Studii” își îndreaptă atenția mai mult către semicentenarul răscoalei de la 1907. Această lipsă a comemorărilor este totuși surprinzătoare, în contextul în care statul comunist nu pierdea nici un prilej de a reinterpretă trecutul în folosul său. Evenimentul a fost marcat mai mult prin ceremonialuri politice, precum depunerea de coroane. Nu au lipsit prelegerile privitoare la „însemnătatea” zilei de 9 mai, așa cum este cazul în 1953, când, în principalele centre industriale, un ofițer superior din garnizoană a avut sarcina de a vorbi despre independența de stat¹²³. Pentru a i se deturna semnificația, ziua de 9 mai a fost sărbătorită sub denumirea de „ziua Victoriei și a proclamării independenței de stat a României”, fiind subordonată eliberării de „sub jugul fascist”. Și ca și cum nu ar fi fost suficient, independența era tot una cu „scuturarea jugului otoman în 1877 cu ajutorul poporului rus”¹²⁴. Pentru a sărbători evenimentul, a avut loc o depunere de coroane la monumentul eroilor sovietici din Piața Victoriei a capitalei¹²⁵. Semnificația obținerii independenței era astfel „furată”, iar celebrarea

¹²⁰ Gheorghe Țugu, Mircea Popa, *Hohenzollernii în România*, București, Editura Politică, 1962, p. 6.

¹²¹ *Din literatura antimonarhică*, *passim*.

¹²² Barbu Lăzăreanu, *Din literatura antimonarhică și antidinastică*, în „Studii”, nr. 2/1948, p. 258; nr. 4/1948, p. 195; nr. 1/1949, p. 227; nr. 3/1949, p. 121; nr. 4/1949, p. 165; nr. 2/1950, p. 150.

¹²³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 104/1953, f. 69.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 72.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 73.

deturnată către omagii aduse armatei sovietice și URSS-ului. Activitățile culturale lipsesc însă din acest context aniversar. Comparată fiind cu amploarea aniversării altor evenimente ale secolului XIX, Războiul de Independență trece oarecum neobservat și scapă în acest fel și de rigurile ideologiei.

Lucrările de istorie care urmăresc subiectul nu lipsesc, ele fiind însă așezate sub aceeași grilă de interpretare. O lucrare care se oprește strict la chestiunea obținerii independenței este cea a lui Vasile Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, acolo unde rolul regelui Carol I nu este diminuat, dar este pus în legătură cu interesele proprii, strâns legate de cele ale moșierilor. Dorința acestora era, conform istoricului, de a obține independența statului într-o manieră care să convină și marilor puteri occidentale, care să beneficieze de pe urma unei dezvoltări a exportului de mărfuri¹²⁶.

Revista „Studii” întrunește în paginile ei un număr de articole care tratează diferite aspecte ale câștigării independenței statului. Întâlnim astfel cunoscutele scrieri care tratează „atitudini” ale feluritelor clase sociale¹²⁷ sau cele privind situația acestora în momentul istoric respectiv¹²⁸. Pe de altă parte, se continuă publicarea de izvoare, Războiul de Independență fiind tratat în nouă volume de documente coordonate de Mihail Roller, cu un comitet de redacție alcătuit din V. Cheresteșiu, V. Maciu și S. Știrbu¹²⁹. Tratatul începe cu un prim volum care urmărește aspecte ale situației economice, sociale și politice în ajunul anului 1877¹³⁰. În prefața acestuia, Mihail Roller afirmă că din studiul documentelor reiese poziția diferitelor clase sociale și a guvernelor europene față de Războiul de Independență a României și că cel mai limpede adevăr desprins din documente este „eroismul poporului în lupta pentru cucerirea independenței și frăția care s-a cimentat între ostașul rus și ostașul român, legături de prietenie care au căpătat un conținut superior socialist după 23 August 1944 între Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste și Republica Populară Română”¹³¹.

Explicațiile cât mai simple și schematice din punct de vedere ideologic pot fi întâlnite îndeosebi în broșuri, multe dintre ele cu un caracter de instrumentar didactic. Se merge aici pe ideea prieteniei româno-ruse, care în momentul războiului din 1877 atingea un apogeu, fără a înceta totuși să se intensifice. Este explicat interesul Rusiei de a ajuta popoarele din Balcani prin prisma conflictelor pe care le avea cu Imperiul Otoman și prin intermediul expresiilor ca: „avea cu turcii și răfuieli mai vechi”¹³². Această prietenie și frăție de arme este continuată de-a lungul istoriei, după cum informează materialele propagandistice. Astfel, în bătălia de la Mărășești, rușii îi ajutau pe soldații români să oprească invazia germană în Moldova, iar în al Doilea Război Mondial,

¹²⁶ Vasile Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, București, Societatea de Științe Istorice și Filologice din RPR, 1955, p. 26.

¹²⁷ Gh. Haupt, *Despre atitudinea cercurilor revoluționare din România față de războiul de independență din 1877-1878*, în *SRdI*, nr. 2/1952, p. 40.

¹²⁸ Vasile Maciu, *Cu privire la situația și lupta țăranimii din România în ajunul Războiului de independență*, în *SRdI*, nr. 3/1955, p. 31.

¹²⁹ Mihail Roller (redactor responsabil), *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independență*, București, Editura Academiei RPR, 1952-1955.

¹³⁰ Idem, *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independență*, vol. I, partea I, *Starea economică și social-politică în ajunul anului 1877. Mișcarea revoluționară (1871-1881)*, București, Editura Academiei RPR, 1954.

¹³¹ *Ibidem*, p. XVII.

¹³² *Prietenia și frăția de arme româno-bulgaro-rusă în Războiul din 1877-1878*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1957, p. 4.

ostașii români luptau alături de cei sovietici pentru înfrângerea fascismului în Europa¹³³. Apoi, legătura dintre evenimentele secolului trecut și prezentul comunist se face prin apelul la ideea de progres pe care o reprezintă depășirea capitalismului: „Adevărata și adâncă împletire a intereselor popoarelor se poate face numai acolo unde capitalismul a fost izgonit”¹³⁴. Adevărata înfrățire între popoare se împlinea în momentul construirii socialismului internaționalist, cu ajutorul Uniunii Sovietice.

Aportul firavului „proletariat industrial” la câștigarea independenței nu este trecut cu vederea. Pentru a reda entuziasmul cu care se înrolau muncitorii, este folosit exemplul tânărului muncitor St. Georgescu, cel care la vârsta de 16 ani mergea voluntar în război¹³⁵. Pe de altă parte, responsabilitatea lipsurilor războiului, a organizării defectuoase și a suferințelor îndurate de soldații români este atribuită burgheziei și moșierimii române, „în frunte cu regele”¹³⁶, toți fiind acuzați de trimiterea soldaților la luptă fără echipament și cele trebuincioase¹³⁷.

Pe baza evenimentelor din 1877-1878 se construiesc și mituri ale eroilor care își dovedesc în luptă devotamentul, curajul și „conștiința înaintată”. Una dintre figurile eroice ale Războiului de Independență a fost căpitanul Nicolae Valter Mărăcineanu, căruia îi este dedicat un volum, în colecția *Figuri de eroi*, a Editurii Militare¹³⁸. Omagiind faptele de arme ale căpitanului Mărăcineanu, volumul aduce aceeași perspectivă asupra obținerii independenței, subliniind importanța participării maselor. Versiunea oficială sună astfel: împotriva opoziției reprezentate de coaliția burgheziei cu moșierimea, ambele interesate în menținerea vechilor orânduiuri, masele populare, alături de o parte a burgheziei (cea legată de industria în dezvoltare) au reușit să „împună proclamarea independenței de stat” și participarea la războiul împotriva Turciei¹³⁹.

Răscoala din 1907

1907 este unul dintre momentele de care regimul „democrat-popular” se folosește din plin, din dorința și nevoia sa de legitimare. Răscoalele țărănești sunt, evident, în centrul atenției, cu scopul de a accentua diferența și beneficiile pe care agricultura comunistă le aducea în viața țaranului român. La 27 aprilie 1962, cu ocazia încheierii oficiale a colectivizării, în cadrul unei sesiuni extraordinare a Marii Adunări Naționale, au fost convocați 11.000 de țărani, în mod simbolic, pentru a se reaminti suferințele unei clase sociale pe care comunismul se laudă că ar fi salvat-o de la sărăcie. Acei 11.000 de „invitați” – cum îi numește Gheorghe Gheorghiu-Dej – erau o dovadă a democratizării vieții politice, prin faptul că astfel se simula participarea poporului la conducerea statului¹⁴⁰.

După instaurarea republicii populare, studiile privitoare la evenimentele din 1907 se înmulțesc și astfel apărea chiar și o culegere de documente în trei volume, publicate

¹³³ *Ibidem*, p. 12.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 13.

¹³⁵ St. Georgescu, *Memorii din timpul războiului pentru independență*, București, 1891, *apud* Vasile Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, p. 34.

¹³⁶ Carol I, domnitor la acea vreme, este denumit „regele”.

¹³⁷ *Prietenia și frăția de arme româno-bulgaro-rusă în Războiul din 1877-1878*, p. 5.

¹³⁸ Vasile I. Mocanu, *Căpitanul Nicolae Valter Mărăcineanu*, București, Editura Militară, 1965.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 6.

¹⁴⁰ *Raport cu privire la încheierea colectivizării și reorganizarea conducerii agriculturii prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale, 27 aprilie 1962*, în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări. 1961-1962*, București, Editura Politică, 1962, p. 288.

din inițiativa lui Mihail Roller, în 1948 și 1949, sub titlul *Răscoala țăranilor din 1907*¹⁴¹. Aceasta este una dintre primele inițiative ale noului regim, Roller dând tonul pentru a indica și direcțiile de urmat. El susține că documentele arată unitatea acțiunilor represive contra țăranilor orchestrate de liberali și conservatori¹⁴² și susținerea pe care răsculații au primit-o din partea muncitorilor. Acest ultim aspect servește drept argument „concluziei științifice” conform căreia numai prin alianța muncitorilor și țăranilor, sub conducerea Partidului, țăranii ar fi putut câștiga¹⁴³. Faptul că lucrarea este un material de lucru util, dar cu anumite lipsuri în ceea ce privește criteriile după care s-a făcut alegerea documentelor. Este recunoscut și de Andrei Oțetea, în 1957, în contextul sărbătoririi semicentenarului anului 1907¹⁴⁴. Contextul îi îngăduia să fie mai conciliant: încă din 1955 istoricul Mihail Roller nu mai deține întâietatea opiniilor¹⁴⁵.

În contextul marcării semicentenarului se discută și răscoala țăranască din 1888, alături de participarea cercurilor muncitorești la acele evenimente¹⁴⁶; se înțelege, în spiritul prezentului, al alianței dintre muncitori și țărani. În legătură cu clasa muncitoare sunt explicate și eșecurile răsculaților: „Insuccesul lor [...] se datorește faptului că țăranimea nu a avut conducătorul ei firesc în lupta pentru revendicările drepturilor sale – clasa muncitoare și partidul său revoluționar”¹⁴⁷. Răscoala din 1888 este aniversată un an mai târziu, cu ocazia împlinirii a 70 de ani de la evenimente. Din nou, broșurile care servesc drept material documentar pentru organizarea aniversării văd în contribuția clasei muncitoare singura variantă posibilă ca revendicările țăranilor să beneficieze de ecoul necesar pentru a se face auzite. Întrucât o clasă muncitorească nu era definitiv încheșată la momentul respectiv, succesul doleanțelor reformatoare ale țăranimii mai avea de așteptat până în momentul în care regimul „democrat-popular” avea să le pună în practică: „Țăranimea a vrut să rezolve pe cale revoluționară problema pământului. Atâta timp însă cât condițiile economico-social-politice nu erau create pentru ca proletariatul și partidul său revoluționar să conducă această luptă, țăranimea n-a izbândit”¹⁴⁸. Conform aceluiași raționament, situația se schimbă după 1921, când țăranii văd că în fruntea lor se aflau muncitorii, „mai puternici și mai numeroși ca în 1888 și 1907, organizați și conduși de comuniști”¹⁴⁹. Cei 11.000 de țărani care ar fi fost uciși în 1907 sunt numiți chiar „țăărani muncitori”¹⁵⁰. Această alianță între muncitori și țărani începe să se „închege” pe parcursul desfășurării răscoalelor, dar fără a fi suficient de puternică

¹⁴¹ *Răscoala țăranilor din 1907*, volumul I, documente publicate de Mihail Roller, București, Editura de Stat, 1948; volumul II, documente din arhiva Ministerului Justiției și a Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, publicate de V. Ion, îngrijite de Mihail Roller, București, Editura de Stat, 1948; volumul III, îngrijit de Mihail Roller, București, Editura de Stat, 1949.

¹⁴² *Ibidem*, volum I, p. IX.

¹⁴³ *Ibidem*, p. XII.

¹⁴⁴ A. Oțetea, *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, în *Studii și referate privind răscoalele țăărănești din 1907*, p. 98.

¹⁴⁵ În 1955 este eliberat din funcția de adjunct al Secției de Propagandă și Agitație și numit director adjunct al Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR, ceea ce îl obligă să își restrângă domeniul de expertiză și îi diminuează în acest fel și autoritatea (ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 42/1955, f. 1).

¹⁴⁶ *50 de ani de la răscoalele țăărănești din 1907*, București, Editura de Stat pentru Imprime și Publicații, s.a., p. 1.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 2.

¹⁴⁸ *70 de ani de la răscoalele țăărănești din 1888 (Material documentar)*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1958, p. 6.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 15.

¹⁵⁰ *Răscoala țăranilor din 1907*, București, Frontul Democrației Populare, 1957, p. 28.

încât să poată înlătura „lepra exploatareilor”¹⁵¹, după cum se exprima Traian Săvulescu, președintele Academiei Române. Mai mult, Mihail Roller vedea în clasa muncitoare singura care „în întregimea ei a simțit durerea ce a împins țărănimea la răscoală”¹⁵². Proletariatul apărea astfel drept singura clasă socială capabilă să conducă și să organizeze revoluția, astfel că revoluția proletară era descrisă ca fiind singura cu adevărat încheată și pe deplin legitimă. De altfel, eșecul tuturor revoltelor fără muncitorime nu reușea, conform retoricii oficiale, decât să accentueze necesitatea încheierii alianței dintre muncitorime și țărănime, o alianță care se concretiza abia în programul Partidului Comunist Român de mai târziu. Încă o dată, îi este înfățișat prezentul luminos, în antiteză cu suferințele trecutului. Numai venirea comuniștilor la putere avea să ducă la îndeplinirea idealurilor și speranțelor țăranilor pentru un trai mai bun: „Recenta rezoluție a Plenarei CC al PMR din 27-29 decembrie 1956 ilustrează într-un mod elocvent grija continuă pe care PMR o are pentru țărănimea muncitoare”¹⁵³. Trimiterile la situația din prezent se fac și pe filiera patriotismului, încă din 1946. Boierii de la 1907¹⁵⁴ sunt acuzați că au fugit din țară în perioada răscoalelor, așa cum „boierii lui Antonescu” au fugit peste graniță în vara lui 1944, fără a se interesa de soarta țării¹⁵⁵.

În scopul comemorării evenimentelor, sunt oferite îndrumări metodice și organizatorice, alături de indicații referitoare la ideile care trebuie transmise publicului: cunoașterea cauzelor și a desfășurării răscoalelor, a represiunii care a urmat, a sprijinului pe care țăranii l-au primit din partea clasei muncitoare, alături de „realizările actuale ale oamenilor muncii de la sate, sub conducerea Partidului Muncitoresc Român” și măsurile luate de Partid în scopul îmbunătățirii condițiilor de viață ale țărănimii¹⁵⁶. Apar în această perioadă numeroase lucrări referitoare la anul 1907, sunt organizate evenimente, expoziții. Dintr-o astfel de scriere aflăm rolul reînvierii trecutului: „N-am putea prețui lupta pentru o viață mai bună care se desfășoară azi în țara noastră dacă am da uitării trecutul. El ne ține tuturor trează și nemicșorată ura neostoită împotriva moșierilor și arendașilor, el ne hrănește nestrămutata voință de a munci cu și mai mult sârg pentru viața nouă pe care ne-o zidim”¹⁵⁷. Pregătirea ceremoniilor dedicate semicentenarului aducea cu sine și o cercetare bibliografică mai temeinică, astfel că sunt reunite, în publicații de uz intern, titluri ce înlesnesc documentarea asupra răscoalei¹⁵⁸. În anul 1957 apar și lucrări în limbi străine pe acest subiect, cum ar fi volumul de documente publicat sub direcția lui Gh. Matei, în limba franceză¹⁵⁹. Tot în acest an, vedea lumina

¹⁵¹ Traian Săvulescu, *Răscoalele țărănești din 1907 și urmările lor*, în *Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907*, p. 15.

¹⁵² Mihail Roller, *Eroicul și sângerosul 1907. Mersul răscoalei și urmările ei*, în *Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907*, p. 73.

¹⁵³ *50 de ani de la răscoalele țărănești din 1907*, p. 5.

¹⁵⁴ Ideea strictă de împărțire a societății în clase bine delimitate determină scrierile vremii să folosească termenul de „boieri”, referindu-se, în linii mari, la toți proprietarii de pământ. În același timp, termenul capătă conotații negative, boierii fiind mereu aceia care se împotrivesc schimbărilor sociale menite să îmbunătățească situația precară a țăranilor. Din aceste considerente, utilizăm în textul de față termenul de „boieri” în accepțiunea dată de scrierile aceluia timp.

¹⁵⁵ Matei Ionescu, *Răscoala din 1907. Din lupta și suferința țăranilor*, București, Editura Scănteia, 1946, p. 32.

¹⁵⁶ *50 de ani de la răscoalele țărănești din 1907*, p. 6.

¹⁵⁷ Petru Vintilă, *1907. Cincizeci de ani de atunci...*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1957, p. 6.

¹⁵⁸ Livia Mănescu, *Răscoala din 1907. Contribuții bibliografice*, București, Editura de Stat pentru Imprimare și Publicații, 1957, p. 3.

¹⁵⁹ Gh. Matei (ed.), *Les révoltes paysannes de 1907 en Roumanie. Recueil de documents*, București, Editions en Langues Étrangères, 1957.

tiparului volumul *1907 din primăvară până-n toamnă* al lui I. L. Caragiale¹⁶⁰. Notorietatea scriitorului român și atitudinea lui critică față de evenimentele din 1907 sunt extrem de utile regimului, mai ales la împlinirea unor „cifre rotunde”.

Dacă în cazul altor evenimente ale epocii moderne este subliniat sprijinul pe care Rusia îl oferise românilor, în contextul răzcoalelor de la 1907 este evidențiată influența revoluției ruse din 1905 asupra evenimentelor din România. Astfel, Petre Constantinescu-Iași este cel care explică, cu ocazia semicentenarului răzcoalei, cum ideile revoluționare ruse pătrund în România și influențează în special clasa muncitoare, care empatizează cu lupta revoluționarilor ruși¹⁶¹. Din punctul acesta de vedere, multe dintre lucrările de istorie sunt croite pe calapod politic, urmând îndeaproape linia susținută de Gheorghiu-Dej în discursurile sale. El mizează pe aceeași idee a influenței pe care „revoluția burghezodemocratică” din Rusia anului 1905 ar fi avut-o asupra izbucnirii răzcoalelor din 1907¹⁶².

Faptul că, nu cu mult timp înainte de izbucnirea răzcoalelor, în 1906, fuseseră aniversate cele patru decenii de domnie ale regelui Carol I nu este trecut cu vederea. Cu această ocazie, se organizase o expoziție jubiliară, în care se prezentau realizările ultimilor 40 de ani; în mod previzibil, comuniștii înfățișau acea expoziție drept o încercare eșuată de a ascunde mizeria satelor¹⁶³. Mitul coaliției între burghezie și moșierime este extrem de prezent în studiile privitoare la anul 1907. În condițiile demisiei guvernului conservator, cel liberal ia măsuri. Avându-i în frunte pe „moșierul” Dimitrie Sturdza ca președinte, pe Ion Brătianu (exponentul burgheziei românești blamate) și pe generalul Averescu ca ministru de război, guvernul permitea burgheziei și moșierimii să „își dea mâna” și să uite de vechile rivalități în fața primejdiei care le amenința¹⁶⁴. Timp de două săptămâni, autoritățile s-au ocupat de reprimarea sângeroasă a răzcoalei, Ion Brătianu fiind cel care a condus personal campania de „pedepsire” a țărănimii¹⁶⁵.

Semicentenarul răzcoalei prilejuiește și o trecere în revistă, pe un ton culpabilizant, a scrierilor „burgheze” referitoare la acest subiect. Andrei Oțetea îi acuză pe istorici precum Dimitrie Onciul, C. Giurescu¹⁶⁶, Al. Lapedatu¹⁶⁷, Ion Nistor¹⁶⁸ și Ioan Ursu că au trecut sub tăcere dimensiunea represivă a răzcoalei¹⁶⁹. Mai mult, Ioan Bogdan este criticat că ar fi afirmat, într-o comunicare făcută la Academie, în ziua de 27 martie 1907, că țaranul se hrănea cu lapte, brânză și pâine albă¹⁷⁰. Grigore Tocilescu, deputat

¹⁶⁰ Ion Luca Caragiale, *1907 din primăvară până-n toamnă*, București, Editura Militară a Ministerului Forțelor Armate ale RPR, 1957.

¹⁶¹ Petre Constantinescu-Iași, *Influența primei revoluții ruse asupra răzcoalelor din 1907*, în *Studii și referate privind răzcoalele țărănești din 1907*, București, Editura Academiei RPR, 1957, p. 26.

¹⁶² *Sarcinile Partidului Muncitoresc Român în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii. Raport la ședința plenară a CC al PMR din 3-5 martie 1949*, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ediția a IV-a, p. 177.

¹⁶³ *Răscoala țăranilor din 1907*, p. 12.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 19.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 21.

¹⁶⁶ Într-un moment în care lui Constantin C. Giurescu încă nu îi este permisă revenirea în viața academică, trecut fiind prin închisoarea Sighet, unde ajunge în 1950, după arestarea în „lotul demnitarilor”. Este eliberat la 5 iulie 1955 și trimis în domiciliu obligatoriu la Măzăreni, jud. Brăila, până la sfârșitul anului. Revine în viața istoriografică abia după 1963 (cf. http://www.iicr.ro/ro/fise_detinuti_politici/personalitati/).

¹⁶⁷ Mort la vremea aceea, încă din 1950, în închisoare (Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 11).

¹⁶⁸ Este arestat la rândul lui pe 5-6 mai 1950, „noaptea demnitarilor”, apoi internat fără nici o decizie judecătorească și deținut la Sighet până în 1955, când este adus la penitenciarul Malmaison, unde este anchetat și ulterior eliberat (cf. http://www.iicr.ro/ro/fise_detinuti_politici/personalitati/).

¹⁶⁹ A. Oțetea, *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, în *Studii și referate privind răzcoalele țărănești din 1907*, p. 87.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

conservator, este acuzat și el că ar fi „împins conformismul până la justificarea privilegiilor marii proprietăți”¹⁷¹. De cealaltă parte a baricadei, Andrei Oțetea îi elogiază pe istoricii A. D. Xenopol, care luase atitudine față de răsccoală într-o comunicare la Academie, din 3 aprilie 1907¹⁷², pe Radu Rosetti, autorul scrierilor *Pământul, sătenii și stăpânii de moșie în Moldova* și *Pentru ce s-au răsculat țărani în 1907*¹⁷³ și pe Nicolae Iorga, care „a uitat de armonia socială și a descoperit antagonismul ireconciliabil între exploatatori și exploatați”¹⁷⁴. Astfel, Iorga este metamorfozat din sămănătorist în „socialist”. Pe ansamblu, indiferența sau lipsa de atitudine față de un eveniment considerat reprobabil este deseori întâlnită în lucrările anilor '50, în presă și chiar în literatură, constituind un pretext de culpabilizare perpetuă.

Răscoala din 1907 este interpretată în același registru ca toate celelalte mari momente ale epocii moderne. Opoziția dintre forțele Binelui și cele ale Răului, cruzimea clasei politice care reprimă sângeros răscoola și condițiile mizere de viață ale țăranimii creează impresia unui progres social considerabil în comunism, sugerat retoric prin comparații între trecutul întunecat și prezentul luminos. Anul 1907 a fost vedetizat la extrem, avantajele unor astfel de studii fiind numeroase. Istoria socială se împletea astfel cu învinuirile aduse claselor sociale blamate în comunism, îndemnând la o ură ce devenea o virtute și justifica politicile „democrat-populare”.

Ecouri literare

Nu puține sunt lucrările care găzduiesc o „limbă de lemn” în accepțiunea definiției date de Françoise Thom, o limbă al cărui scop era să servească ideologiei. Construcțiile pasive și impersonale, falsele comparații, ideea unei lumi radical divizate în două tabere adverse și ireconciliabile, adjectivul dihotomizant, figurile de stil precum hiperbola, metonimia și eufemismul, ș.a.m.d.¹⁷⁵ pot fi cu ușurință observate. Un astfel de discurs nu reușea în nici un fel să convingă, ceea ce arată că nici nu avea acest deziderat. Într-o societate totalitară, totul este deja demonstrat, iar în condițiile instaurării unui adevăr absolut, discursul public trebuie doar să se plieze, nu să provoace simpatii și nici să convingă. De aici se înțelege refugiul istoricilor către epoci care le oferă puțin mai multă libertate de exprimare sau către activități de cercetare ce nu necesitau judecăți de valoare. Iar publicarea de documente, unul din puținele demersuri pozitive, este domeniul favorizat de acest context, în consecința apelului deschis făcut de Mihail Roller¹⁷⁶.

Circuitul interpretativ pe care l-am observat pornește de la politică, și se deplasează către istorie și literatură. Astfel, evenimentele politice sunt reinterpretate la nivel înalt, se hotărăște sărbătorirea unui centenar sau comemorarea unor evenimente, sunt luate apoi măsuri politice pentru ca anumite personaje să dea numele unor străzi sau piețe, iar liderii PMR lansează dogme pe care istoriografia se vede obligată să le pună în aplicare sau, în cel mai fericit caz, să nu le contrazică. Ulterior, ideile se regăsesc în scrierile de istorie, mai ales în condițiile în care, până în 1955, a existat o

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 88.

¹⁷² *Ibidem*.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 89.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 91.

¹⁷⁵ Françoise Thom, *Limba de lemn*, traducere de Mona Antohi, București, Editura Humanitas, 2005, *passim*.

¹⁷⁶ Mihail Roller accentuează necesitatea publicării de documente: „trebuie să mergem la izvoare” (Mihail Roller, *Probleme de istorie*, p. 8).

voce supremă, care trasa direcțiile de urmat în scrierea și interpretarea evenimentelor trecutului. Ne referim la Mihail Roller.

Cât despre literatură, ea este structurată pe bazele realismului socialist și se află sub același control ideologic precum întreaga cultură. Scriitorilor le sunt recomandate noi subiecte de inspirație, cum ar fi realizările noului regim, aspecte ale vieții proletare etc. Cei care își îndreaptă atenția înspre literatura de inspirație istorică, sunt nevoiți și ei să respecte direcția generală pe care istoriografia epocii o respecta. În acest fel, pe Bălcescu îl întâlnim în literatură, creionat prin puterea ficțiunii, dar pus în cadrul social descris de cărțile și articolele de istorie din revista „Studii”. Lupta de clasă capătă o imagine mai concretă și mai plastică în ochii unui cititor de literatură, neinteresat de scriitura academică. La fel ca istoria, literatura vine să legitimizeze un regim și o evoluție istorică care făcea ca prezentul comunist să pară necesar și benefic. Puterea ficțiunii este mult mai mare decât cea a descrierii pe baza surselor științifice, astfel că literatura beneficiază de o capacitate de convingere mult mai mare. Nu în ultimul rând, toate ideile pe care politica vremii le transmite istoricilor au drept scop popularizarea lor în afara ședințelor de partid și a articolelor din „Scânteia”, ziar care nu prezenta un mare interes, fiind în general lipsit de credibilitate. În acest fel, reeducarea cea mai eficientă și care putea construi idei persistente în mentalul colectiv a putut fi realizată prin intermediul scrierilor literare. Căci literatura are puterea de a convinge pe termen lung, întrucât nu apelează la constrângeri și creează reprezentări durabile. Prin apelul la emoții, cele care constituie esența ficțiunii, individul își exersează abilitatea de a simula interacțiunea socială și înțelegerea¹⁷⁷. Cititorul se acomodează în acel univers, se identifică cu unele personaje, empatizează sau le disprețuiește pe altele. Narațiunea creează astfel numeroase reprezentări de care îl convinge cu ușurință pe lector, întrucât, apelând la emoții, îl introduce în universul narat și îl transformă în participant afectiv la acțiune.

Poeții, dramaturgii și romancierii vremii au abordat teme de istorie modernă și au descris, prin puterea ficțiunii, o lume în care boierimea huzurea, în care burghezia folosea cu cinism ocaziile revoluționare pentru a-și proteja interesele economice, în care regele și familia regală nu sunt decât cei mai mari moșieri ai țării și în care viața țărănimii este un coșmar de neimaginat; ceea ce, finalmente, îl determină pe cititorul care se atașează emoțional și se încrede în cele scrise să se considere norocos că trăiește într-un regim al „democrației populare”. Hohenzollernii apar în nuanțe caricaturale: grași, cu urechile clăpăuge, în culori sumbre. Monarhia este denumită prin apel la imagini respingătoare din imaginarul colectiv, precum parazitul: „un parazit uriaș pe trupul țării”¹⁷⁸. Regele nu putea fi decât un servitor al capitaliștilor germani¹⁷⁹, originea prusacă a dinastiei fiind detaliul empiric pe care se întemeia eșafodajul ficțional al propagandei. Cele mai reprezentative stigmatizări ale unor categorii sociale sunt întâlnite mai cu seamă în poezie, cea care face apel la reprezentări zoomorfe. În acest fel, se face trimitere la ideea conform căreia dușmanul nu este om, ci fiară, iar ura și dorința de a ne descotorosi de el erau absolut legitime¹⁸⁰. Să trecem succint în revistă operele care redau evenimente ale secolului XIX, grupându-le pe tematici.

¹⁷⁷ Melanie C. Green, Jeffrey J. Strange, Timothy C. Brock, *Narrative Impact. Social and Cognitive Foundations*, New York, Psychology Press, 2013, p. 65.

¹⁷⁸ Gheorghe Țugui, Mircea Popa, *op. cit.*, p. 11.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 13.

¹⁸⁰ Fernanda Osman, *Reprezentări ale dușmanului în poezia propagandistică din secolul XX*, în Andi Mihalache, Silvia Marin-Barutchieff (coord.), *De la fictiv la real. Imaginea, imaginarul, imagologia*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 830.

În ceea ce privește răscoala din 1821, temele din istoriografie sunt respectate în linii mari. Tudor capătă o figură de revoluționar, de erou, iar suferințele și participarea masivă a țăranilor este subliniată de fiecare dată. Autorii care aleg să se oprească asupra acestui subiect sunt Mișu Dragomir, cu poezia *Tudor din Vladimir*¹⁸¹, Mihnea Gheorghiu, cu poemul *Întâmplări din marea răscoală*¹⁸² și piesa de teatru *Tudor din Vladimiri*¹⁸³, Paul Constant, cu romanul *Tudor Vladimirescu*¹⁸⁴.

Anul 1848 este redat prin lucrări ale unor autori consacrați, cu opere care au figurat și în manualele școlare. Camil Petrescu dedică anului revoluționar 1848 și personalității lui Nicolae Bălcescu o piesă de teatru¹⁸⁵ și un roman de mare întindere, *Un om între oameni*, rămas nefinalizat, din cauza morții autorului. Tot personalității lui Bălcescu îi dedică și Ion Jebeleanu un poem¹⁸⁶, pentru ca un alt scriitor consacrat, Cezar Petrescu, să își îndrepte atenția asupra evenimentelor premergătoare revoluției, în romanul *Ajun de revoluție. 1848*¹⁸⁷.

Războiul de Independență este ilustrat în lucrări mai ample, care nu se opresc numai asupra evenimentului, ci îl includ într-un context socio-politic mai larg. Ion Pas publică în anii 1951-1952 romanul în trei volume, *Lanțuri*¹⁸⁸, în încercarea de a realiza o frescă literară a moravurilor „burghezo-moșierești” din România lui Carol I, ajungând până la campania din Bulgaria (1913). Petru Dumitriu, în a sa cunoscută *Cronică de familie*¹⁸⁹, redă și momente din timpul obținerii independenței, înfățișând moravurile unei boierimi care trăiește în bunăstare și nu participă la efortul de război.

Literatura de inspirație istorică, ale cărei acțiuni gravitează în jurul momentului 1907, are succes și este croită pe un calapod asemănător lucrărilor de istorie. Sunt detaliate aspecte din traiul greu al țăranilor și din luxul boierilor și al mai marilor satului, reprimarea sângeroasă a răscoalei, participarea și ajutorul primit din partea clasei muncitoare. În funcție de situație, lucrările sunt îmbogățite cu mențiuni despre Rusia, despre filosofia de viață a țăranului, agrementate cu descrieri pitorești și licențe poetice, toate contribuind la construcția unei atmosfere lirice, care să introducă cititorul într-un univers verosimil, mai puțin veridic. Între lucrările care tratează răscoala din 1907, menționăm: I. Ludo, *Ilustrul N.N. din N.N.*¹⁹⁰, Cezar Petrescu și Dinu Bondi, *Pârjolul*¹⁹¹, Alexandru Sever, *Boieri și țărani*¹⁹², V. Em. Galan, *Zorii robilor*¹⁹³. Maria Banuș, *Despre pământ*¹⁹⁴, redă două ipostaze antitetice ale Președinției Consiliului de

¹⁸¹ Mișu Dragomir, *Tudor din Vladimir*. Poem, București, Editura Tineretului, 1954.

¹⁸² Mihnea Gheorghiu, *Întâmplări din marea răscoală*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1953.

¹⁸³ Idem, *Tudor din Vladimiri*. Evocare dramatică în cinci acte (șase tablouri), București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1955.

¹⁸⁴ Paul Constant, *Tudor Vladimirescu*, București, Editura Tineretului, 1960.

¹⁸⁵ Idem, *Bălcescu*, București, Editura Tineretului, 1961.

¹⁸⁶ Ion Jebeleanu, *Bălcescu. Poem*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, s.a.

¹⁸⁷ Cezar Petrescu, *Ajun de revoluție. 1848*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1954.

¹⁸⁸ Ion Pas, *Lanțuri*, volumele I-III, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951-1952.

¹⁸⁹ Petru Dumitriu, *Cronică de familie*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

¹⁹⁰ I. Ludo, *Ilustrul N.N. din N.N.*, București, Editura Tineretului, 1959.

¹⁹¹ Cezar Petrescu, Dinu Bondi, *Pârjolul. Piesă în 3 acte (7 tablouri)*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1954.

¹⁹² Alexandru Sever, *Boieri și țărani. Povestire dramatică*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

¹⁹³ V. Em. Galan, *Zorii robilor. Roman*, București, Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor din RPR, 1950.

¹⁹⁴ Maria Banuș, *Despre pământ*, în „Gazeta literară”, nr. 3/1954, 1 aprilie, p. 1.

Miniștri: prima, când regimul burghezo-moșieresc decidea reprimarea țăranilor și, a doua, când țăranii veneau acolo să vorbească despre bunul mers al țării lor. O poezie semnată de Iohannes Becher¹⁹⁵ compara și ea robia țăranilor, cu vremurile noi de care aceștia se bucurau. Tudor Arghezi, un poet inițial ostracizat, revenea pe scena literară¹⁹⁶ cu o poezie considerată atunci ca fiind un „progres” al concepției sale estetice, el realizând o frescă de peisaje sociale și morale pe fundalul anului 1907¹⁹⁷. Mai mult, „Gazeta literară” găzduiește, în 1956, o altă contribuție a lui Arghezi, pe același subiect¹⁹⁸. Despre uciderea răsculaților scrie Lucian Dumitrescu niște versuri despre un țăran care, spânzurat de jandarmi, ține încă pumnul strâns¹⁹⁹. Emil Bălăescu, care publică sub pseudonimul Teodor Balș, scrie 1907, poem prin care redă destinul tragic al țăranilor dintr-un sat din nordul Moldovei²⁰⁰. În 1948, apare și marea cronică a vieții țărănești din câmpia Dunării, *Desculț*, semnată de Zaharia Stancu²⁰¹. Același autor publică *Dulăii*, în 1952²⁰². Tot în primii ani ai Republicii Populare este publicată și nuvela controversatului Petru Dumitriu, *Bijuterii de familie*²⁰³, care va face ulterior parte din romanul de succes *Cronică de familie*. O altă descriere a vieții grele a țăranilor apărea în 1954, sub semnătura lui I. C. Visarion²⁰⁴, al cărei titlu, *Cucurigu*, se dorea un fel de strigăt de deșteptare a țăranilor. Subiectul 1907 este pus și pe agendele cinematografice, astfel că, în planificarea filmelor artistice pe anul 1957, figurase și evocarea răscoalei după un scenariu realizat de Malvina Anghel și Marius Teodorescu și inspirat din nuvela *Bijuterii de familie*. Se mai preconiza și posibilitatea unei ecranizări după romanul *Răscoala* al lui Liviu Rebreanu și cu un scenariu adaptat de Mihai Davidoglu²⁰⁵.

Literatura perioadei reușește să înglobeze în paginile sale o istorie pe care o redă sub forma unui parcurs normativ de la întuneric către lumină. Prin popularitatea de care s-a bucurat în epocă, literatura de inspirație istorică este un exemplu potrivit pentru a reda intruziunea politicului în cotidian. Prestigiul de care o parte dintre poeți și romancieri se bucurau a ajutat la răspândirea stereotipurilor istoriografice rolleriste și a restructurat mentalul colectiv al unei generații. Bucurându-se de numeroase aprecieri, literatura „obsedantului deceniu” a reușit să ajungă acolo unde istoria academică nu

¹⁹⁵ Iohannes Becher, *Cântec pământului nou*, traducere de Demostene Botez, în „Gazeta literară”, nr. 40/1955, p. 3.

¹⁹⁶ Poetul cade în dizgrație în anul 1948, odată cu publicarea în „Scânteia” a unui pamflet la adresa lui, semnat de Sorin Toma. Intitulat *Poezia putrefacției sau putrefacția poeziei*, articolul lui Toma apare în ianuarie 1948, în patru numere ale ziarului (Sorin Toma, *Poezia putrefacției sau putrefacția poeziei*, în „Scânteia”, nr. 1013/5 ianuarie 1948, p. 3; nr. 1014/7 ianuarie 1948, p. 2; nr. 1015/9 ianuarie 1948, p. 2; nr. 1016/10 ianuarie 1948, p. 2). Un astfel de atac public la adresa poetului nu putea reprezenta decât sfârșitul lui în viața literară. În condițiile în care „Scânteia” era publicația care anunța „înaltele comandamente”, Arghezi își pierde orice șansă de a mai fi publicat. Revine în literatură abia după ce acceptă compromisul, publicând *Cântarea omului și 1907* (ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 141/1955, f. 33).

¹⁹⁷ Tudor Arghezi, 1907. *Peizage*, București, Editura Tineretului, 1955.

¹⁹⁸ Idem, *În deșert* (1907), în „Gazeta literară”, III, nr. 40/1956, 4 octombrie, p. 1.

¹⁹⁹ Lucian Dumitrescu, *Tablou din 1907*, în „Viața Militară”, nr. 1/1956, p. 30.

²⁰⁰ Teodor Balș, 1907. *Poem*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.

²⁰¹ Zaharia Stancu, *Desculț*, ediția a V-a, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

²⁰² Idem, *Dulăii*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1952.

²⁰³ Petru Dumitriu, *Bijuterii de familie*, București, Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor din RPR, 1949.

²⁰⁴ I. C. Visarion, *Cucurigu!... Crâmpiei din viața țăranilor*, în *Nuvele și schițe*, București, Editura Tineretului, 1954.

²⁰⁵ Livia Mănescu, *op. cit.*, p. 123.

putea întotdeauna, iar dacă propaganda își propunea să schimbe reprezentările despre trecut, literatura de inspirație istorică se dovedea un excelent instrument de popularizare a noii istorii.

ROMANIANS' MODERN HISTORY
FROM THE STANDPOINT OF "DEMOCRAT-POPULAR" HISTORIOGRAPHICAL CANON
(Summary)

Keywords: communism, Romania, historiography, literature, the modern age.

In order to ensure a necessary legitimacy, the Romanian communist regime used history to prove a point: that communist beliefs have traces deep into the country's past. By being rewritten and submitted to various interpretations, history had often become an instrument for the propaganda. The past had been reinterpreted in a Marxist-Leninist manner and the events were interpreted through the eyes of the present. The modern epoch from Romanian history was one of the main subjects for the communist historiography because the events of that time were representative for the foundation of Romanian modernity. Political myths and various interpretations of the past were used in order to prove that the communist society was one of the Romanian goals even since the 19th century. Such historical concepts and reinterpretations of the past would have probably been less popular if the literature of that time wouldn't have helped. In order to promote the new representations of the past, the literature borrowed from the historiography concepts and images of the past that managed afterwards to stamp the collective imaginary of an epoch. This research proposes an overview of the historiography of the modern age, focusing on those moments from the past that were then used by writers and transformed into historical literature.

MARIAN HARIUC*

ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ÎN FAȚA PROVOCĂRILOR POST-STALINISMULUI

Introducere

Contextul politic creat de dispariția lui Stalin din 1953 și primele semne ale „dezghețului” ideologic au modificat raporturile de putere din interiorul mediului academic românesc. Evoluția regimului comunist în intervalul anilor 1953-1956 oferă o serie de argumente cu privire la direcțiile trasate de Putere în contextul relaxării presiunilor exercitate de conducerea sovietică. În spațiul istoriografiei, „dezghețul” ideologic se manifestă printr-o libertate relativă acordată istoricilor, înțelegând mai degrabă prin exprimarea erorilor produse în anii anteriori. Excesul de autoritate al grupului istoricilor propagandiști coordonați de Mihail Roller devine în scurt timp principalul responsabil pentru regresul științei istorice. Semnele de restrângere a influenței deținute de cel ce dirijase istoriografia românească după model sovietic nu au însemnat totodată și înlăturarea lui totală din structurile de conducere.

Pe fondul schimbărilor produse, dezorientarea manifestată de către liderii comuniști a produs o serie de consecințe și în mediul academic. Astfel că, într-o primă fază, atenția noastră se concentrează asupra rolului deținut de structurile instituționale în distanțarea de logica stalinismului. Mai precis, analiza se bazează pe stabilirea peisajului în care se produce înlăturarea treptată din mediul istoriografic a grupului de istorici care reprezentaseră vocea Puterii în anii stalinismului, în paralel cu ascensiunea cercetătorilor istorici de prestigiu – cei mai mulți de formație intelectuală interbelică – în structurile de conducere ale Academiei RPR. Din acest punct de vedere, susținem ideea că această restabilire a raporturilor dintre Putere și elita intelectuală a condus la o nouă conjunctură, care explică traiectoriile diferite pe care specialiștii le-au adoptat în cursul revenirii la profesionalism și, îndeosebi, în contextul coagulării „discursului național”.

În acest sens, analiza noastră se focalizează asupra modului de acțiune a istoricului Andrei Oțetea din funcțiile cu autoritate pe care le primește în perioada imediat următoare celui de-al II-lea Congres al PMR din decembrie 1955. Mai precis, ne referim la cele de director al Institutului de Istorie al Academiei RPR și de responsabil al elaborării Tratatului de *Istoria României*.

Statutul lui Andrei Oțetea în anii de vârf ai stalinismului reprezintă un argument notabil care contribuie la explicarea ascensiunii sale în structurile academice începând cu 1955. Totodată, momentul este relevant și în preocupările sale istoriografice, ceea ce

---

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

îl menține în atenția autorităților conducătoare și a șefilor ideologiei. Fiind unul dintre puținii specialiști care s-au apropiat – ce-i drept, sporadic – de concepția materialistă asupra istoriei, Andrei Oțetea devine, în special după marginalizarea istoricilor de factură rolleristă, unul dintre reperele intelectuale în „materialismul istoric”. În aceste condiții, preferăm ca în analiza ascensiunii profesionale a istoricului Andrei Oțetea și a aportului în declinul istoricilor staliști conduși de Mihail Roller, cum a fost în cazul lui Solomon Știrbu, să ne concentrăm mai degrabă asupra argumentelor care explică dobândirea unei autorități instituționale, și mai puțin asupra rolului de „tovarăș de drum” al comuniștilor.

În analiza noastră am preferat ca acest subiect să fie tratat dintr-o dublă perspectivă: una simbolică, în care se plasează circulația ideilor și a viziunilor emise de agenții intelectuali și una vizibilă, prin modul de acțiune într-un cadru instituțional, ambele fiind însă dependente de conjuncturile politice și interesele profesionale. Totodată, interesul nostru se orientează într-o anumită măsură și asupra conflictului de viziune existent în rândul istoricilor, ceea ce conduce la schimbarea raportului de forțe, la coagularea unor noi grupuri în jurul Puterii și, ulterior, la stabilirea priorităților în activitatea istoriografică. Astfel, prin demersul nostru ne propunem să demonstrăm că traiectoriile istoriografiei românești din anii relaxării ideologice nu au reprezentat simple consecințe ale unor directive interne ori ale conjuncturilor externe. Cadrul instituțional în care rolul științei istorice este reevaluat, raporturile cunoaștere-ideologie-putere și conduita istoricilor profesioniști prevalează în tentativele de a stabili noi explicații pentru dificultățile despărțirii de modelul stalinist.

Cadrul instituțional al *destinderii* în mediul istoriografic

Plecând de la premisa că Statul este principalul producător de instrumente necesare construcției realității sociale, slăbiciunea structurilor acestuia a condus la un scenariu bine definit, în care toate operațiunile realizate au constat în *riturile de instituție*¹. Astfel, despărțirea de rigorile staliniste nu a beneficiat efectiv de o pregătire concomitentă a instituțiilor intelectuale. Deciziile luate în spațiul academic au reprezentat expresia imperativelor politice, în timp ce declinul principalilor exponenți ai viziunii staliniste a fost suplinit de noile ingerințe, care vizau aceeași „ortodoxie” ideologică. Constrângerile exercitate de Stat s-au impus într-un ritm accelerat în câmpul intelectual și au amenințat serios un anumit tip de activitate intelectuală și un anumit tip de intelectuali². În contextul relaxării ideologice, au fost create, fie și pentru perioade mai reduse de timp, spații mult mai largi în mediul intelectual – în acest caz, al istoricilor –, fapt ce a permis intensificarea interesului pentru profesionalism, precum și relații de apropiere între convingerile personale și discursul științific³.

Noua politică de regândire a relației conducerii de partid cu mediul intelectual, demarată pe fondul deciziilor Congresului al II-lea al PMR, a implicat o serie de responsabilități specifice ambelor spații. Destinderea relației Partid-intelectuali a presupus, într-o oarecare măsură, *negocierea* sau *schimbul*, în limitele unor „reguli ale jocului”, adică în cadrele noului curs ideologic. Raportul depinde într-o măsură

¹ Pierre Bourdieu, *Sur l'État: cours au Collège de France (1989-1992)*, Éditions Raisons d'Agir, Éditions du Seuil, 2012, p. 266.

² *Ibidem*, p. 350.

³ Stan Stoica, *Istoriografia românească între imperativele ideologice și rigorile profesionale: 1953-1965*, București, Editura Meronia, 2012, p. 211.

considerabilă de caracteristicile conjuncturilor în care se desfășoară acest proces și care influențează îndeosebi dinamica și stabilitatea acestuia⁴. În acest caz, un aspect de reținut rezidă în adaptabilitatea sau gradul de autonomie de care istoricii dispun în raport cu regimul. Importanța acestei flexibilități reprezintă un indiciu relevant al centralismului, mai mult sau mai puțin excesiv într-un sistem dat, în raport cu câmpul strategic al membrilor. Cu toate că, și în acest caz, centralismul a funcționat, iar istoricii au fost dependenți de deciziile autorităților politice, manifestarea unui anumit grad de autonomie, începând cu mijlocul anilor 1950, contrazice subordonarea totală a istoriografiei și sugerează apariția unor culoare ce puteau genera autoritatea⁵. Prin acest argument se poate explica libertatea de care au beneficiat istoricii cu prestigiu, promovați de regim în funcții de conducere academică, însă autonomia creată nu a presupus, totodată, și însușirea necondiționată a unui limbaj marxist-leninist.

În mod cert, existența unor nume de prestigiu în proximitatea puterii, chiar și după represiunea antiintelectuală din primii ani ai celui de-al șaselea deceniu, a servit ca premisă a conflictului din spațiul intelectual. Prea puțini dintre aceștia și-au însușit o metodă marxistă care să rezoneze cu ingerințele ideologice, fapt ce a atras aversiunea celor delegați de Partid pentru a conduce activitatea științifică din instituțiile academice pe căi dictate de interesul puterii. Spre exemplu, într-un raport referitor la activitatea Institutului de Istorie din Cluj din 1953, Constantin Daicoviciu era acuzat că, odată cu venirea comuniștilor în prim-planul vieții politice românești, nu a mai publicat nici o lucrare din care să reiasă clar revizuirea viziunii intelectualului asupra trecutului poporului român. Mai mult, principala sa lucrare, *Transilvania în antichitate*, a fost publicată doar în limbile franceză și italiană și conținea opinii incompatibile cu exigențele marxism-leninismului dictat în ritm stalinist⁶.

Coordonate ale conflictului: istoricii staliniști și noii specialiști ai regimului

Primele semnale care au anunțat conflictul din interiorul spațiului istoriografiei românești s-au făcut vizibile în toamna anului 1954. Pe fondul nemulțumirilor manifestate de un grup de istorici, Leonte Răutu a primit un memoriu compus din șapte puncte, în care era rezumată situația problematică a acestei discipline. În scurt timp, vestea a ajuns până la „dirigitorul” ideologiei, Iosif Chișinevschi, ceea ce a constituit obiectul criticilor la adresa lui Mihail Roller⁷. Principalele acuzații cuprinse în memoriu vizau cazul revistei de istorie a Academiei RPR – „Studii” –, acolo unde, se pare, comitetul de redacție a fost transformat de către responsabilul său într-un instrument prin intermediul căruia erau impuse unele decizii la nivel academic.

Următorul an a reprezentat momentul în care Roller este înlăturat din funcțiile de conducere, care i-au permis în ultimii ani să-și extindă un control acerb asupra instituțiilor de cultură și cercetare: cea de adjunct al Secției de Propagandă și Agitație, precum și cea de vicepreședinte al Secțiunii de Științe Istorice a Academiei RPR. În schimb, instrumentul Partidului a primit misiunea de a conduce Institutul de Istorie a Partidului

⁴ Erhard Friedberg, *Le pouvoir et la règle: dynamiques de l'action organisée*, Paris, Édition du Seuil, 1993, p. 132.

⁵ *Ibidem*, p. 271.

⁶ *Despre activitatea Institutului de Istorie din Cluj*, în „Studii. Revistă de istorie și filosofie”, anul VI, aprilie-iunie 1953, p. 36.

⁷ Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea, *Mihail Roller (1908-1958). O scurtă biografie*, în *Identitate, social și cotidian în România comunistă*, „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România”, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 55.

de pe lângă CC al PMR, alături de unul dintre „ilegaliștii” cunoscuți ai conducerii, Constantin Pârvolescu, vechiul comunist îndeplinind mai degrabă o funcție onorifică⁸.

Declanșarea disensiunilor dintre grupul rollerist și noii istorici promovați de Partidul Muncitoresc Român este descrisă de Gheorghe Zane⁹, sub înțelesul degradării unei atmosfere prielnice mediului academic: „ignorant și obraznic [Mihail Roller], a intrat repede în conflict cu tovarășii săi de partid, Petre Constantinescu-Iași, Vasile Maciu, Andrei Oțetea; ședințele de consiliu se transformaseră într-o arenă de injurii și strigăte. Spectacolul dat de oamenii noului regim, instalați în casa lui Iorga, era dezgustător și lucrul în colective, care putea fi bun, era influențat, căci nimeni în această atmosferă nu găsea voia bună indispensabilă muncii științifice”¹⁰. Acest cadru contravenea principalelor caracteristici ale regimului din primul deceniu de conducere, specifice atât pentru învățământul superior, cât și pentru cercetare. Pentru ultima dintre acestea a existat o preocupare deosebită, în scopul construirii unei noi generații de cadre tinere, supuse direcțiilor trasate de Partidul-unic și pregătite să-și însușească concepția marxist-leninistă¹¹.

Implicarea masivă a lui Roller în activitățile ambelor institute care se ocupau cu scrierea istoriei era dezvăluită în ședințele secției de Propagandă și Agitație de către intelectuali precum rectorul Universității Bolyai din Cluj, Ladislau Bányai, din care rezulta ignoranța lui Roller față de implicarea specialiștilor în anumite epoci. Totodată, semnele schimbării erau anunțate de către decanul Facultății de Istorie din București, Florența Rusu¹², prin ridicarea problemei angajaților, afirmând că „porțile Institutului sunt închise pentru tinerii cercetători, oameni care pot fi devotați Partidului”, în timp ce istoricii în vârstă „ocupă locuri în Institut, în detrimentul celor tineri, pe motivul că nu sunt nume răsunătoare”. Mai mult decât atât, majoritatea angajaților de la Institut ocupau locuri și în catedrele universitare¹³. Conflictul deja cunoscut dintre Roller și Vasile Maciu¹⁴ era adus în discuție de Alexandru Vianu, întrucât acest caz era un exemplu ce proba privilegiile de care se bucurau cei care își realizaseră studiile în URSS în raporturile cu Partidul. Totodată, Vianu amintea de frica istoricilor de a-l contrazice pe Roller. Referitor la activitatea redusă a cercetătorilor, „este destul de condamnat faptul că noi după 10 ani de la eliberare nu avem o lucrare istorică? Nu este condamnat că nu există o comisie care să revizuiască manualul de istorie pentru cursurile medii?”¹⁵

Divulgarea abuzurilor săvârșite de Roller l-a inclus și pe subalternul său, Solomon Știrbu, acuzat pentru contribuțiile sale istoriografice de o foarte slabă valoare științifică și mai ales pentru faptul că promova interpretări nesusținute de vreo bază documentară.

⁸ *Ibidem*, p. 56.

⁹ Gheorghe Zane a fost reținut și închis în anii 1947-1948 și 1952-1953, după eliberare fiind angajat bibliotecar la Academia Română, apoi consilier la Institutul de Istorie „N. Iorga”, pe urmă șef de secție la Institutul de cercetări economice. Devine membru corespondent (1965), apoi titular (1974) al Academiei, dar și membru al PMR (1961). Vezi Ioan Opriș, *Istoricii și Securitatea*, volumul II, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 239.

¹⁰ Gheorghe Zane, *Memorii: 1939-1974*, București, Editura Expert, s.a, p. 175-176.

¹¹ *Ibidem*, p. 227.

¹² Activistă de partid, transformată brusc într-un cadru universitar după câțiva ani petrecuți la școlile ideologice ale PMR, Florența Rusu ajunge să ocupe funcția de decan al Facultății de Istorie în intervalul 1953-1955. Vezi Stan Stoica, *op. cit.*, p. 241-242.

¹³ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 61/1954, f. 1-7.

¹⁴ Director al Arhivelor Statului (1953-1956), membru corespondent al Academiei (1963), decan al Facultății de Istorie (1957-1959). Vezi Ovidiu Bozgan, *Din istoricul Facultății de Istorie din București în perioada 1948-1960*, în *AUB, Istorie*, anul XXXIX, 1990, p. 97.

¹⁵ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 61/1954, f. 18-19.

Dintre acestea, poate cele mai aprinse discuții erau suscitade de problema anului 1877 și de pozițiile luate de Solomon Știrbu, conform cărora burghezia românească s-ar fi opus actului de independență a statului român. În acest context, istoricul de partid afirma: „Eu vreau să spun că cunosc istoria, că pe mine nu m-a făcut istoric tov. Roller, ci partidul” (sic!)¹⁶. Potrivit lui Daicoviciu, atmosfera creată în breasla istoricilor demonstra repercusiunile amestecului lui Roller în „bucătăria” unor lucrări și îndeosebi a temperamentului acestuia, care demoraliza membrii Institutului¹⁷.

Începând cu 1955, și mai ales după Congresul al II-lea al PMR de la finalul aceluiași an, institutul care se ocupa cu scrierea istoriei Partidului – înființat în aprilie 1951, în urma deciziei Secretariatului CC al PMR – a suferit o serie de modificări organizatorice menite să contribuie la îndeplinirea planului istoriografic stabilit de conducerea politică, precum și la elaborarea proiectului manualului de istorie a Partidului. Au avut loc propuneri pentru lărgirea Comitetului Științific de Istorie a Partidului; pe lângă liderii de partid figurau nume precum Silviu Brucan (redactor-șef adjunct al ziarului „Scânteia”), Victor Chereșeșiu (directorul Institutului de Istorie al Academiei), Mihail Frunză (redactor-șef adjunct al revistei „Lupta de clasă”) sau Solomon Știrbu (profesor la Școala Superioară de Științe Sociale „A. A. Jdanov”)¹⁸. Declinul celui care dictase ritmul istoriografiei de sorginte stalinistă era evident și în această instituție. Principalele problemele erau legate de lipsa unei periodizări a istoriei mișcării muncitorești și a istoriei Partidului Comunist, întrucât dezbaterile de până atunci au fost monopolizate, de regulă, de către Mihail Roller și de preconcepțiile sale asupra trecutului. Astfel, Clara Mihailovici, unul dintre membrii comitetului și primul director al Institutului de Istorie a Partidului (1951-1954), remarca faptul că, potrivit perspectivei rolleriste, mișcarea muncitorească din spațiul românesc începuse în 1821, argument susținut în ședința Consiliului științific din cadrul Institutului, pentru simplul motiv că pe „Cortina Teatrului Mare din Moscova sunt înscrise anii 1821-1905-1912”¹⁹. Pe acest fond, conducerea comunistă viza o apropiere între Institutul supus direct Partidului și cel care ținea de Academie, întrucât, în primul dintre acestea, se constata lipsa unor specialiști capabili să ofere explicații științifice care să rezoneze cu ideologia marxist-leninistă.

Scenariul despărțirii de Roller a necesitat pregătirea unei atmosfere prielnice, menite să sugereze o presiune „de jos”, ceea ce făcea inevitabilă intervenția Partidului în reglementarea situației. Congresul al II-lea al PMR din decembrie 1955 a reprezentat momentul propice în cadrul căruia s-a dorit crearea unei bariere științifice clare între istoria națională ca obiect de studiu și cea a Partidului, ultima dintre acestea presupunând un grad mai ridicat de rigurozitate în interpretarea trecutului. Astfel, strategia de exercitare a autorității rolleriste la nivel instituțional a fost identificată și „înfierată” până în zona inferioară a activității academice. Cumulul de funcții devenea o trăsătură a erorilor produse în trecut, presiunile existente în interiorul instituțiilor erau recunoscute și puse pe seama lipsei unei alternative a discursului, în timp ce peisajul editorial beneficia de o autonomie mai mare în comparație cu situația din anii anteriori, când principala revistă de istorie a Academiei – „Studii” – devenise un instrument de exercitare a monopolului rollerist²⁰.

¹⁶ *Ibidem*, f. 26.

¹⁷ *Ibidem*, f. 32.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 29/1955, f. 16.

¹⁹ *Ibidem*, f. 30-37.

²⁰ Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, Iași, Editura Albatros, 2003, p. 47-112.

Realizarea unui memoriu cu privire la situația istoriografiei românești le-a revenit lui Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu și Barbu Cămpina, după ce au avut loc mai multe „dezertări”, dintre care s-au remarcat Emil Condurachi, David Prodan și Vasile Maciu. Materialul a fost destinat să reprezinte un adevărat rechizitoriu la adresa celor care ar fi formulat directive eronate cu privire la cercetarea istorică, și anume Petre Constantinescu-Iași și Mihail Roller²¹. Dintre responsabilii elaborării memoriului, Andrei Oțetea mai adoptase poziții asemănătoare și în trecut, din funcția de șef al Catedrei de Istorie Universală: în 1953, când decanul Gheorghe Ștefan fusese înlocuit cu o activistă de partid, Florența Rusu, iar postul de asistent la Catedra de Istorie Universală Contemporană fusese ocupat de Sașa Mușat, un pretins absolvent al Facultății de Istorie din Cluj. În acest context, istoricul sibian a reprezentat prima voce în atitudinile de nemulțumire ale istoricilor cu experiență față de prezența unor astfel de persoane în „frontul istoriografic”²². Mai mult, istoricul se pare că a încercat chiar să pună presiuni pe lângă șefii ideologici în scopul eliberării lui Gheorghe Brătianu și a reprimirii sale în spațiul intelectual, după exemplul lui Petre P. Panaitescu; poziție care, în cele din urmă, nu a avut parte de urmări negative în ascensiunea sa²³, întrucât chiar Roller se pare că insistase pe lângă liderii din fruntea Partidului ca istorici precum P. P. Panaitescu sau Vladimir Dumitrescu să fie eliberați și reintegrați în viața științifică²⁴. Dorința lui Oțetea ca marele istoric consacrat în perioada interbelică să fie readus în activitatea istoriografică rezida, cel mai probabil, în relația profesională apropiată dintre cei doi universitari, îndeosebi în perioada petrecută la Iași²⁵.

Anul condamnării cultului stalinist a adus o nouă lovitură pentru Roller. Memoriul în care era descrisă situația istoriografiei românești a ajuns în mâinile lui Gheorghiu-Dej, documentul purtând semnăturile lui Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu și Barbu Cămpina. De această dată, acuzațiile au vizat probleme mult mai grave ce atingeau atât aspecte legate de viziunea regimului, cât și erorile științifice ce purtau numele lui Roller²⁶. Memoriul a primit titlul *În legătură cu fenomene care înfrânează activitatea istoricilor români*, fiind întocmit la cererea șefului Secției de Știință și Cultura a CC, Pavel Țugui. Momentul schimbă traiectoria multor istorici, inclusiv a celor care nu beneficiaseră de o imagine pozitivă construită de regim sau care avuseseră contact cu ideile și organizațiile legionare, precum Ion Nestor²⁷.

Evenimentele din Ungaria au readus în discuție problema Ardealului printre istoricii români. Mai precis, beneficiind de un nou context, tema referitoare la participarea statului român la „războiul imperialist” din 1914-1918 a revenit în lumina dezbaterilor istorice. S-a pus problema dacă deciziile politice din epocă au purtat simbolul cotropirii și al jafului sau a cuprins și aspectele pozitive, „progresiste” ce indicau dorința unității naționale a poporului român. Astfel, Partidul sublinia la finele anului 1956 necesitatea unei dezbateri cu privire la acest episod din trecutul românilor și

²¹ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 129.

²² Eliza Campus, *Andrei Oțetea: rigoare morală și științifică în învățământ și cercetare*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, p. 641.

²³ Florin Müller, *Politică și istoriografie în România: 1948-1964*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 275.

²⁴ Liviu Pleșa, *Mihail Roller și „stalinizarea” istoriografiei românești*, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, Alba-Iulia, Universitatea „1 Decembrie”, 10/I, 2006, p. 172.

²⁵ Al. Zub, *Istorie și istorici în perioada interbelică*, ediția a II-a, Iași, Editura Junimea, 2003, p. 238-240.

²⁶ Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea, *Mihail Roller...*, p. 57.

²⁷ Ioan Opriș, *Istoricii și Securitatea*, volumul I, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 28-29.

la sursele pe care istoricii le aveau la dispoziție. Mișcările antisovietice de la Budapesta, ulterior înăbușite violent prin intervenția militară la comanda Moscovei, au creat atitudini entuziaste printre istorici, ceea ce a atras imediat atenția organelor politice și automat „demascarea” acestora²⁸. Sunt amintite în acest caz reacțiile lui Ion Nestor, care își manifesta dorința ca și comuniștii din fruntea statului român să fie supuși acelorași contestații. De asemenea, avertismentele Partidului l-au vizat chiar și pe istoricul ardelean Victor Chereșteșiu, director adjunct al Institutului de Istorie, după venirea lui Andrei Oțetea la conducere²⁹.

Anii în care istoriografia a fost dominată de promotorii stalinismului dogmatic sunt percepuți de Daicoviciu ca un interval în care „în treburile istoriei” adevărații specialiști nu au avut un rol decizional³⁰. Recent, istoricul fusese investit în funcția de rector al Universității „Victor Babeș” (25 decembrie 1956), actul fiind semnat de Miron Constantinescu, în calitate de prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și de ministru al Învățământului, mutarea fiind decisă pe fondul evenimentelor din toamnă de la Budapesta. În realitate, obiectivul său stabilit de Partid a fost ca un om de încredere al conducerii să se ocupe de menținerea unei atmosfere cât mai calme în mediul academic-universitar clujean³¹. Despre acesta, istoricul și colegul clujean David Prodan afirma că „tare-i plăceau funcțiile, autoritatea, tare se complăcea în postura de director, de șef de catedră. De rector, să fie mereu la suprafață în orice împrejurare”³².

Tonul schimbării dat atât de Andrei Oțetea – noul director al Institutului de Istorie al Academiei RPR din vara anului 1956 –, cât și de Constantin Daicoviciu, ca istoric principal responsabil de epoca veche, a fost continuat și de academicieni de prestigiu, precum Emil Condurachi: „O excesivă încredere în diletanți, care puteau repede să afirme orice, a dus la unele forme spectaculoase dar repede descoperite de specialiști. Dar această neîncredere în competența științifică și-a găsit căi de manifestare printr-o permanentă umilire a specialistului, care trebuia să știe că dincolo de faza lui meșteșugărească nu este capabil să treacă”³³.

Intrucât în anii stalinismului s-a aflat în proximitatea factorului decident în istoriografie, Barbu Cămpina, director adjunct al Institutului de Istorie din București între anii 1957-1959³⁴, sublinia și el practicile frecvente prin care erau menționați ca autori de studii și lucrări chiar cei care contribuiau cel mai puțin în eforturile de cercetare. Roller a fost adeptul cel mai cunoscut al unor asemenea procedee, dovadă fiind rolul nesemnificativ pe care l-a deținut în redactarea tematicii pentru Tratat³⁵. Misterul apropierei dintre Barbu Cămpina și Oțetea nu a fost descifrat totalmente. După relatările lui Apostol Stan, este posibil ca în primii ani după acapararea întregii puteri de către comuniști, în apogeul conducerii rolleriste, Cămpina să fi adoptat o poziție conciliantă față de istoricul venit recent de la Iași³⁶.

Conflictul dintre Vasile Maciu și Mihail Roller a rămas unul deschis, în special după semnele clare ale ieșirii discursului istoric românesc de sub dominația istoriografiei

²⁸ Gabriel Marin, *La Faculté d'Histoire de l'Université de Bucarest pendant le communisme*, în *AUB, Istorie*, anul XLVI, 1997, p. 114.

²⁹ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 43/1956, f. 17.

³⁰ *Ibidem*, dosar 20/1957, f. 8.

³¹ Florin Müller, *Constantin Daicoviciu în sistemul de putere și universitar al „democrației populare”*, în *AUB, Istorie*, anul L, 2001, p. 79-95.

³² David Prodan, *Memorii*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 160.

³³ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 20/1957, f. 13.

³⁴ Apostol Stan, *Istorie și politică în România comunistă*, București, Editura Curtea Veche, 2010, p. 138.

³⁵ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 20/1957, f. 16.

³⁶ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 138.

de factură sovietică. Spre deosebire de istoricii cu statut de academicieni, Maciu a incriminat atribuțiile avute de Roller: „Eu țin să arăt că, între anii 1947-1954, s-a lucrat într-o atmosferă defavorabilă dezvoltării științei istorice, din cauza unui dogmatism strâmt, lipsit de orientare, mai bine zis a tov. Roller care credea că dânsul este stăpân, că are autoritatea necesară și dreptul de a hotărî în orice domeniu, și arheologic, și istoria evului mediu, și istoria modernă și contemporană”³⁷.

El afirmă totodată că discuțiile declanșate în jurul tematicii Tratatului de *Istoria României* au fost puse pe seama faptului că o parte dintre academicieni și cercetători „au prins curaj ca să arate ce gândesc și cum gândesc”, ceea ce nu putea fi decât un aspect îmbucurător. În cazul lui Roller, pozițiile istoriografice asumate față de unele evenimente și procese încadrate în tematica celui de-al III-lea volum demonstau incapacitatea lui de a depăși unele bariere intelectuale³⁸.

Așadar, relevant este faptul că declinul lui Mihail Roller nu s-a produs brusc. Discursul său a continuat să se mențină viu în rândul a numeroși apropiați de-ai săi în intervalul 1955-1958, cei mai mulți dintre aceștia fiind cunoscuți ca diletanți în scrierea istoriei. Consecințele și-au găsit, în mod inevitabil, înțelesul în dificultatea demarării proiectului istoriografic al Tratatului de *Istoria României*³⁹. Condamnarea științifică a lui Mihail Roller a beneficiat de un cadru special, și anume sesiunea comisiei mixte a istoricilor români și sovietici ale cărei lucrări s-au desfășurat la București în zilele de 9-13 iunie 1958. Delegația română era condusă de Andrei Oțetea, iar cea sovietică de cunoscutul medievist I. V. Cerepnin. Înlăturarea celui care a terorizat istoriografia românească în anii stalinismului dogmatic a determinat și condamnarea științifică a celorlalți membri ai grupului rollerist, printre care se mai aflau nume precum Aurel Roman sau Vasile Liveanu⁴⁰.

Episodul „Solomon Știrbu”

Analiza resorturilor conflictului de idei și viziune, precum cel existent între istoricii români din anii destinderii ideologice a spațiului comunist, a generat în numeroase situații apelul la insulte, cele mai multe dintre acestea plecând din sfera profesionalului, dar căpătând repede profundă conotație politică. În intenția de a reda o imagine cât mai lucidă a spațiului istoriografic, trebuie formulate o serie de chestiuni legate de contextul și temporalitatea în care atacurile verbale devin o armă în promovarea profesională, precum și cine participă apelând la astfel de practici⁴¹. Totodată, registrul verbal al conflictului nu se poate rezuma doar la raporturile dintre ofensator și ofensat, între emițător și receptor⁴². Dimpotrivă, insulta implică o serie de actori, martori, reviste de specialitate. Mai precis, monopolizează un întreg spațiu care pare o arenă de confruntări stăpânită cu precauție de autoritatea conducătoare a Partidului. Astfel, conflictul dintre Andrei Oțetea și Solomon Știrbu este momentul

³⁷ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 20/1957, f. 34.

³⁸ *Ibidem*, f. 35-36.

³⁹ Bogdan C. Iacob, *Co-option and Control: The Changing Profile of the Historical Front in Communist Romania at the End of the Fifties*, în „History of Communism in Europe”, Bucharest, vol. 2/2011, *Avatars of Intellectual under Communism*, p. 212.

⁴⁰ Șerban Papacostea, *Andrei Oțetea, Director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, p. 633.

⁴¹ *L'insulte (en) politique: Europe et Amérique latine du XIXe siècle à nos jours*, sous la direction de Th. Bouchet, M. Leggett, J. Vigreux et G. Verdo, Éditions universitaires de Dijon, 2005, p. 15.

⁴² *Ibidem*, p. 133.

culminant al unor confruntări între actorii preferați de o direcție ideologică relativ abandonată – cea stalinistă – și noile priorități stabilite de unul și același regim.

Revenirea lui Oțetea în funcția de conducere a Institutului de Istorie din 1956 se produce într-o conjunctură total distinctă față de prima numire ca director a acestei instituții, din 1948. Istoricii precum Șerban Papacostea susțin că această mutare este explicată de reacția conducerii politice la excesele făcute de Roller în domeniul scrierii istoriei. Conform acestei poziții, se înțelege că Partidul a făcut apel la specialiștii capabili să revindică exagerările ultimilor ani. Astfel, abaterile s-au produs în limitele științei, întrucât explicațiile nu puteau fi găsite la nivelul conducerii politice. Primul dintre cei vizați a fost Solomon Știrbu, un „rătăcit în câmpul istoriografic”, cum îl numește Șerban Papacostea. Știrbu încercase o analiză asupra răscoalei lui Tudor Vladimirescu, ceea ce a atras critici acerbe din partea lui Oțetea⁴³. Solomon Știrbu⁴⁴, „specialistul de bază al echipei rolleriste”, publicase în revista de istorie „Studii” (1952) un material referitor la mișcarea din 1821, intitulat *Uneltirile agenților burgheziei engleze împotriva răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu*⁴⁵, iar în 1956 îi apărea și o carte plecând de la această teză. Știrbu revenea, așadar, cu o teză demnă de anii apogeului viziunii staliniste, prin care intenționa să sublinieze dimensiunea socială a evenimentului, precum și implicarea decisivă a Rusiei, prin mișcarea decembristă, în extinderea răscoalei⁴⁶.

La un an după publicarea lucrării scrise de Solomon Știrbu – *Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale* (1956) –, Andrei Oțetea se remarcă printr-o recenzie cu accente critice profunde în revista „Studii”, al cărei responsabil de redacție era. Istoricul își încheia intervenția susținând că lucrarea scrisă de stalinist indica „o operă haotică a unui diletant lipsit de pregătire științifică, de cultură generală și de probitate intelectuală. O asemenea lucrare nu poate decât să creeze confuzie și să sugereze o idee falsă despre știința românească”⁴⁷. În următorul număr al revistei apărea și reacția lui Solomon Știrbu, sub titlul *Recenzia unei preținse recenzii (Răspuns lui A. Oțetea)*. Istoricul se folosește încă din debutul textului de imaginea altor specialiști precum Vasile Maciu sau N. Adăniloaei, care au adus critici lucrării lui Oțetea despre mișcarea lui Tudor Vladimirescu, publicată în 1945: „Mi se pare semnificativ faptul că, pentru a pronunța pe un ton nedemn pentru oamenii de știință, păreri și sentințe cu totul arbitrare, A. Oțetea, abuzând de calitatea sa de redactor responsabil al revistei, a ascuns în mod intenționat în fața a 7 membri ai comitetului de redacție articolul său pentru a nu fi pus în situația de a publica concomitent cu recenzia și răspunsul autorului”⁴⁸.

În proximitatea conflictului dintre Andrei Oțetea și Solomon Știrbu, reproșurile au fost îndreptate și spre activitatea revistei „Studii”. Acestea erau legate de faptul că în numerele recente nu erau publicate articole cu profil teoretic care să facă trimitere la domeniul istoriei și lipsea „lupta de opinii pe probleme fundamentale”. În schimb, erau date spre publicare articole „cu interes minor, cu caracter informativ, documentar”⁴⁹. Academicianul Oțetea susținea cu tărie că dezbaterile publicate cu privire la lucrarea

⁴³ Șerban Papacostea, *Andrei Oțetea*..., p. 631.

⁴⁴ Absolvent al Facultății de Istorie din Chișinău (1945), studii de specializare la Moscova (1946), conferențiar pe istoria modernă a românilor (1949-1952). Vezi Ovidiu Bozgan, *Din istoricul Facultății de Istorie*..., p. 98.

⁴⁵ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 81. Vezi SRdI, anul V, ianuarie-martie 1952, p. 30-59.

⁴⁶ Stan Stoica, *op. cit.*, p. 194.

⁴⁷ A. Oțetea, *O nouă istorie a mișcării din 1821*, în SRdI, anul X, nr. 2, 1957, p. 201-212.

⁴⁸ Solomon Știrbu, *Recenzia unei preținse recenzii (Răspuns lui A. Oțetea)*, în SRdI, anul X, nr. 3, 1957, p. 213-236.

⁴⁹ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 13/1957, f. 34.

realizată de Solomon Știrbu au afectat imaginea revistei, în timp ce articolul semnat de vechiul stalinist prin care se oferea o replică la recenzia scrisă de istoricul sibian, apărut în „Studii”, a fost unul impus colectivului. Astfel că responsabilul redacției a motivat această practică prin faptul că lucrarea „ne compromitea nu numai în fața cititorilor din țara noastră, ci și a celor din străinătate care ne judecă și după publicațiile noastre”⁵⁰.

Episodul era interpretat de Andrei Oțetea ca un eveniment cu caracter național ce viza înlăturarea dominației otomane din Muntenia, în timp ce Tudor a jucat aproape permanent rolul de „mandatar al Eteriei”. Din nou era ignorat rolul maselor țărănești, sau contextul economic și social în care se aflau Țările Române. Imaginea Rusiei este reflectată de istoric într-o notă negativă, iar acțiunile lui Tudor dețineau întâietatea în interpretarea finalității răscoalei. Reacția dogmatismului a venit prin vocea lui Solomon Știrbu, care vedea în răscoală un proces explicat de factorul social, mișcarea fiind îndreptată împotriva boierimii și a ocupației turcești. Acesta lega mișcarea lui Tudor de aceea decembristă, afirmând că Rusia țaristă sprijinise răscoala lui Vladimirescu datorită intereselor sale economice în Balcani, în timp ce Anglia contribuise la înfrângerea răscoalei. Reacția lui Oțetea față de poziția istoriografică a lui Știrbu a fost acuzată de lipsa fondului științific și influența generată de interese politice ale prezentului⁵¹. În scurt timp, disensiunile dintre cei doi au degenerat într-o polemică acerbă care sugera existența unor probleme profesionale, dar și personale. Deseori, replicile oferite de Oțetea și Știrbu se axau pe lipsa competențelor sau a probității științifice, care ulterior au declanșat un întreg șir de acuzații reciproce între cercetătorii din cadrul Institutului de Istorie al Academiei și cei de la Institutul de Istorie a Partidului; ultimii erau acuzați de subiectivitate, în timp ce lucrările publicate sub egida institutului Partidului aveau un puternic caracter propagandistic și un nivel științific scăzut. La rândul lor, istoricii care se ocupau de scrierea istoriei Partidului îi considerau pe cei de la Academie „factologi, obiectiviști și fără pregătire marxistă”⁵².

În acest context, Partidul a subliniat lipsa de autoritate a președintelui subsecției de istorie a Academiei RPR – Petre Constantinescu-Iași – asupra celorlalți membri și mai ales incompetența acestuia în tratarea unor directive ideologice menite să atenueze și să evite astfel de animozități. O cauză majoră a acestor disensiuni stătea în numărul mare de responsabilități îndeplinite de puțini specialiști de pe „frontul istoric”, iar principalii erau P. Constantinescu-Iași și Andrei Oțetea. Ultimul dintre aceștia îndeplinea, așadar, funcția de director al Institutului de Istorie al Academiei RPR, redactor responsabil la revista „Studii”, șef de catedră la Universitatea „C. I. Parhon” și redactor responsabil al Tratatului de *Istoria României*. Această conjunctură nu putea fi explicată de conducerea politică decât prin promovarea monopolului în știință și a „spiritului de grup”, favorizându-se „reapariția conducerii unipersonale, fenomen ce a fost criticat în trecut”. În acest sens, asemenea practici necesitau izolarea prozeiștilor staliniști, având în subtext și descurajarea celor care voiau să le ia locul⁵³. Plecând de la această premisă, Leonte Răutu avea să-și fondeze acuzațiile la adresa lui Oțetea, apelând la asemănarea dintre „monopolismul” istoricului sibian cu autoritarismul lui Roller din anii stalinismului dogmatic⁵⁴. Mai mult, atacurile la adresa lui Oțetea, pentru tendințele de a-l revalorifica pe marele savant Nicolae Iorga, îndemnau la excluderea conexiunilor

⁵⁰ *Ibidem*, dosar 9/1958, f. 4.

⁵¹ *Ibidem*, dosar 13/1957, f. 32.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, f. 33.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 20/1957, f. 84-85.

dintre istoric și răscoala de la 1907, pe motivul că acesta nu se plasa pe poziții solidare cu țărănimea. În cazul disensiunilor existente între cei doi istorici, Răutu atenționa că polemicile proveneau mai mult din rațiuni personale și mai puțin din contradicții științifice⁵⁵. În linii generale, atenționările venite la adresa lui Oțetea subliniau intențiile acestuia de a-l reabilita „forțat” pe Iorga, fără acoperirea indicațiilor venite dinspre Partid, cu ocazia evenimentelor dedicate aniversării semicentenarului Răscoalei din 1907⁵⁶.

În scopul remedierii disensiunilor ideologice existente între istorici, a fost organizată o ședință la Consiliul de Miniștri, condusă de Miron Constantinescu și Leonte Răutu, în zilele de 10 și 13 mai, la care au fost chemați istorici din București, Cluj și Iași. Propunerea Partidului a fost aceea de a fi convocată o ședință la CC al PMR, la care să fie invitați cei mai cunoscuți istorici, iar în cadrul dezbaterii să se clarifice diferențele care influențau negativ proiectul Tratatului de *Istoria României*⁵⁷. O a doua propunere viza înlocuirea lui Petre Constantinescu-Iași cu istoricul clujean Constantin Daicoviciu. Totodată, a fost recomandată schimbarea redactorului responsabil al revistei „Studii”, în intenția de a se crea „independență” față de conducerea Institutului. Printre variantele de înlocuitori se numărau Eugen Stănescu, Gh. Georgescu-Buzău și Vasile Maciu. Până la urmă, primul dintre aceștia a primit responsabilitatea conducerii revistei, ceea ce, se pare, explica antipatia pe care Oțetea o purta pentru Stănescu, și nu faptul că politrucul făcuse parte din grupul condus de Mihail Roller⁵⁸. Era necesară o întărire a „organizației de bază” a Academiei prin aducerea unor noi membri de la Școala Superioară „Ștefan Gheorghiu” pentru a supraveghea cu rigurozitate activitatea intelectualilor; iar Comitetul orășenesc al PMR București trebuia să organizeze o adunare împreună cu Secția de Știință și Cultură a CC al PMR la Institutul de Istorie al Academiei, în scopul prezentării concluziilor ședinței de la Consiliul de Miniștri⁵⁹.

În cadrul ședinței din 13 mai 1957, primele riposte ale lui Solomon Știrbu, după ce mai mulți istorici au criticat statutul său profesional, au urmărit să sublinieze că majoritatea acestora, în frunte cu Andrei Oțetea, erau specialiști în istorie medievală. În ciuda acestor certitudini, aceiași istorici au impus direcții istoriografice solide și au schimbat indirect și maniera de a lucra a istoricilor orientați spre istoria modernă și contemporană⁶⁰. Solomon Știrbu a explicat și situația în care se afla breasla istoricilor prin prisma faptului că „pozițiile cheie în domeniul istoricilor sunt în mâna unui om” și anume Oțetea, care ocupa funcții de profesor universitar, director al Institutului de Istorie, redactor responsabil al singurei reviste de specialitate din țară, redactor al unui volum al tratatului și responsabil al colectivului care lucra la înființarea muzeului național⁶¹.

Responsabil pentru stadiul în care ajunsese istoriografia românească după mai mulți ani de represiune intelectuală, Mihail Roller îi contrazicea pe cei care caracterizaseră perioada de după 23 august 1944 drept una lipsită de realizări pe plan istoriografic și identifica trei mari grupări de istorici, dintre care unul era alcătuit din cei care au tendința „de a nega totul din trecut”⁶².

⁵⁵ *Ibidem*, f. 87-88.

⁵⁶ Stan Stoica, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁷ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 13/1957, f. 34.

⁵⁸ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 256.

⁵⁹ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 13/1957, f. 35.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 20/1957, f. 46.

⁶¹ *Ibidem*, f. 48.

⁶² *Ibidem*, f. 62.

Perioada de impas a istoriografiei românești, așa cum o caracterizează Constantin Daicoviciu, a fost infirmată de mult mai modestul istoric de partid, Petre Constantinescu-Iași, dar în același timp susținută de Andrei Oțetea, care oferea un argument pertinent; pentru elaborarea tematicii Tratatului de *Istoria României* a fost nevoie de o perioadă de timp mai mare de un an⁶³. Directorul Institutului nu a scăpat nici el de învinuirile venite dinspre responsabili Partidului. Astfel, acesta este acuzat că a publicat recenzia la cartea scrisă de Solomon Știrbu fără a înștiința comitetul de redacție și fără ca textul să fie văzut de altcineva. Ca răspuns, Oțetea a susținut că „pentru a asigura apariția recenziei așa cum am întocmit-o eu n-am crezut necesar să comunic recenzia tov. Știrbu sau altor tovarăși care au susținut punctul de vedere al tov. Știrbu. Eu am asigurat pe tov. Știrbu de la început că i se rezervă dreptul de a răspunde în numărul viitor pe același număr de pagini”. Mai mult decât atât, academicianul delimita demersul lui Știrbu de activitatea științifică a cercetătorilor Institutului, întrucât lucrarea reprezenta o discreditare la adresa cercetării istorice. Prin urmare, în calitate de conducător al Institutului, Oțetea se simțise cel mai în măsură și îndreptățit de a oferi o reacție la materialul realizat de Știrbu⁶⁴.

Pentru a explica situația creată, noul șef al Secției de Cultură și Știință din CC al PMR a subliniat rolul schimbărilor produse odată cu anul 1955. Promovarea unor noi academicieni, a noilor directive în istoriografie, precum și schimbările produse la nivelul conducerii revistelor de specialitate permiteau readucerea în dezbaterea intelectuală a unor evenimente de referință din trecutul românilor⁶⁵. Astfel că „impasul istoriografic” remarcat de Daicoviciu era de fapt consecința dificultăților generate de noua conjunctură politică și de combaterea ingerințelor sovietice pe toate planurile. În spațiul istoriografic s-au produs inerente regrupări ale taberelor, pe fondul revenirii treptate a „discursului național”: „s-a spus că unii sunt cu tov. Constantinescu-Iași și unii cu tov. M. Roller. Se discuta acest lucru în rândul cercetătorilor și cearta aceasta care a existat a fost profund dăunătoare în domeniul științelor istorice”⁶⁶.

În intervențiile sale, Miron Constantinescu s-a referit la lucrarea lui Oțetea din 1945, despre mișcarea lui Tudor Vladimirescu, insistând pe „forța revoluționară” a țăranilor, precum și pe cauzele sociale și economice care au condus la revoltă, și nu doar la legăturile politice pe care le avea Tudor cu Eteria⁶⁷. În privința valorificării anumitor personalități ale trecutului, Miron Constantinescu propunea ca atenția să se focalizeze pe Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu. De asemenea, era necesară promovarea operelor lui Dimitrie Cantemir și Gheorghe Șincai, printr-o revalorificare „critică”. Situația lui N. Iorga era mai complicată, întrucât necesita o poziție cât se poate clară. Erau vizate anumite momente ale vieții sale, precum anii 1939-1940, când istoricul se plasase pe poziții ostile în chestiunea Cehoslovaciei și refuzase să îmbrace uniforma „Frontului Renașterii”. În schimb, nu trebuiau amintite opiniile sale din timpul Marelui Război și cu atât mai mult prietenia cu A. C. Cuza⁶⁸. În această privință, Oțetea folosisese în interpretarea evenimentului ce marcase începutul *alianței dintre țărănimea muncitoare și proletariat* numeroase informații preluate din scrierile lui

⁶³ *Ibidem*, f. 70-71.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 72.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 77.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 78.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 90.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 95.

Iorga, apărute în ziarul „Neamul Românesc”⁶⁹. După istoricul Apostol Stan, conflictul dintre Miron Constantinescu și Andrei Oțetea avea să se agraveze în următorii ani, în special după recuperarea fostului stalinist de către Nicolae Ceaușescu⁷⁰.

Istoricul sibian a constituit obiectul unor discuții tensionate, mai ales după recenzie critică publicată în revista „Studii”, prin intermediul căreia descalifica din punct de vedere științific lucrarea scrisă de Solomon Știrbu despre mișcarea lui Tudor Vladimirescu din 1821. Fotino susținea că directorul Institutului utilizase în recenzie un limbaj violent, care conferea intervenției „o notă de răfuială personală, făcând astfel să scadă tăișul criticii științifice”. În același cadru, Fotino a oferit și alte exemple de recenzii realizate de Oțetea, în care s-a cunoscut mai puțin „nota de caracter personal”, cum a fost cea referitoare la lucrarea lui Georgescu Buzău⁷¹.

Declanșarea campaniei de epurare din 1958 a coincis cu ultimele faze ale influenței exercitate de Mihail Roller în spațiul istoriografic. Prioritatea oferită în revista „Studii” aspectelor controversate din trecutul românilor, începând cu evenimentele de seamă din secolul XIX, s-a aflat la baza intervențiilor sale la șeful ideologiei – Leonte Răutu – și totodată susținătorul său în anii stalinismului. Astfel, erau vizate: directorul Oțetea care publicase un studiu despre problemele periodizării istoriei României, N. Adăniloae ce contribuise cu noi interpretări asupra Războiului de Independență sau Dan Berindei, care tratase problema agrară la începutul domniei lui Al. I. Cuza. Asemenea tentative de a rescrie istoria și de a reveni la vechile nuanțe istoriografice necesitau, în opinia lui Roller, o critică dură, la care trebuiau să răspundă și oameni apropiați ai partidului, precum Petre Constantinescu-Iași sau Pavel Țugui⁷².

Situația creată descria cu luciditate „apusul” unei epoci în care spațiul istoriografic funcționase după imperativele ideologice și pe fondul abuzurilor comise de Mihail Roller, pentru care cuvântul de ordine a constat în desprinderea spațiului intelectual de orice era specific tradiției și specific cultural românesc. Așadar, lua sfârșit o etapă a regimului în care istoricul stalinist izbutise să-și promoveze subalterni în comitetele de redacție ale principalelor reviste de istorie, pentru ca, pe această cale, să dețină controlul asupra materialelor ce erau date spre publicare. Principala revistă de istorie a Academiei RPR – „Studii” – a fost poate cea mai importantă. În aceeași publicație, pe ultima pagină a celui de-al treilea număr din 1958, era menționată dispariția lui Mihail Roller, printr-o scurtă caracterizare a rolului pe care istoricul îl deținuse în cadrul mișcării comuniste interbelice; se menționa și ascensiunea sa în fruntea forului academic începând cu numirea sa ca membru titular din anul 1949⁷³.

Concluzii

Domeniul istoriei a reprezentat un spațiu mult disputat încă din primii ani ai destinderii. Dar promovarea unor noi specialiști a fost complicată de eforturile diminuării influenței promotorilor staliști. Venirea în funcții cu autoritate academică a istoricilor profesioniști a recalibrat raporturile dintre putere și cunoaștere. Analiza

⁶⁹ Andrei Oțetea, *Răscoala din 1907 și însemnătatea ei istorică*, în „Analele Universității «C. I. Parhon»”, seria Științe Sociale, Istorie, București, Editura Politică, 1957, p. 185-200.

⁷⁰ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 146-152.

⁷¹ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 13/1958, f. 15-16.

⁷² Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej: memoriile unui fost șef de Secție a CC al PMR*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999, p. 141.

⁷³ Mihail Roller, în *SRDI*, anul XI, nr. 3, 1958, p. 135.

activității unor intelectuali precum Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu sau Emil Condurachi – chiar dacă unii dintre aceștia au beneficiat de privilegii chiar și sub conducerea lui Mihail Roller – nu poate fi rezumată la o perspectivă simplistă, care să-i reducă la postura de instrumente fidele ale puterii comuniste. Abuzurile comise de staliști prin impunerea modelului istoriografic sovietic au fost înlocuite cu o nouă autoritate, ce încuraja profesionalismul, deși procesul s-a desfășurat pe fondul implicării permanente a ideologiei oficiale.

Vârfuri ale elitei intelectuale din mediul academic, precum Andrei Oțetea, au făcut o serie de compromisuri pe parcursul anilor 1950, ce pot fi interpretate sau chiar judecate într-o manieră severă. Totuși, prezența acestora în proiectele inițiate de regim, dar care s-au îndepărtat într-un ritm accelerat de influența sovietică, a fost decisivă, întrucât au contribuit la construirea unei generații de adevărați specialiști, cu realizări notabile. Acceptarea unei colaborări cu vechi staliști (precum Mihail Roller) în cadrul Tratatului a însemnat pentru istoricul Andrei Oțetea o oportunitate de a folosi noile direcții impuse de puterea politică pentru a reclama excesele unei perioade în care realizările științifice fuseseră subordonate discursului jdanovist.

ROMANIAN HISTORIOGRAPHY IN FRONT OF POST-STALINIST CHALLENGES (Summary)

Keywords: Mihail Roller, propagandists historians group, Andrei Oțetea, dogmatic spirit, Solomon Știrbu.

Separation of the communist regime from the dogmatic spirit that was implemented during the Romanian Stalinization occurred with a higher difficulty, the signs of changing being difficult to be detected after Stalin's death. The speech of power has proved to be moderate, one where the liberal spirit should have been explained without resorting to means and despicable attitudes to the old guidelines, by correlating to the absolute meaning of the Moscow document in which the Stalinist past was subjected to harsh criticism. Romanian leaders expressed reluctance regarding the new decisions taken at Moscow, so therefore they displayed their constant fear of a possible return to the context that enabled their ascension and also education after Stalinist standards.

The excessive authority used by the propagandists historians group, who were coordinated by Mihail Roller and Solomon Știrbu has quickly become the main responsible for the regression of historical science. The signs of restriction of the influence held by the one who directed the Romanian historiography on a Soviet direction hasn't intersected with the idea that he should be totally removed from governing positions of the academic space.

Being one of the few specialists who came near – truth to be told, sporadically – by the materialist conception of history, Andrei Oțetea became, especially after the marginalization of historians which were part of the Roller's faction, one of the intellectual landmarks within historical materialism.

MARIUS TĂRÎȚĂ*

RADIOGRAFIA UNUI CLAN PARTINIC DIN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN ANUL 1948. CAZUL BATOV

Preambul

Prezentul studiu constituie o introducere în problema oligarhiei de partid din RSS Moldovenească, în primii ani din perioada postbelică. Majoritatea evenimentelor la care ne vom referi au avut loc în anul 1948, dar mai multe referiri retrospective vor avea ca punct de pornire anul 1950. În respectivul an, la Moscova, a fost luată hotărârea de a-l înlocui pe primul secretar al CC al PC(b)M, de la Chișinău – N. G. Coval.

Ca surse arhivistice pentru acest studiu au servit documente din Fondul Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova (denumirea e cea folosită în epocă) – fondul 51 de la Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare și în note, AOSP). Ziarele de epocă ne-au fost mai puțin utile. În paginile acestora nu transpar decât rareori ecourile confruntărilor din culisele partidului¹. În acest sens, cotidianul de limbă rusă „Sovetskaya Moldavia” conține mai multe articole de interes decât versiunea română – „Moldova Socialistă”. Este posibil ca grupurile sau clanurile la care ne vom referi să aibă o geneză mai timpurie decât anul 1944, când avea loc revenirea administrației inițial militare, iar apoi și civile sovietice, în Basarabia. Rădăcinile ar putea fi în grupurile de comuniști care au supraviețuit epurărilor și execuțiilor din anii 1937-1938 sau în ierarhiile ce s-au format în timpul primului an de ocupație sovietică, în perioada dintre sfârșitul lui 1940 și iulie 1941. Unele schimbări semnificative de cadre au avut loc și în refugiu, în anii 1941-1944.

În fondul 51, printre mapele anului 1950 se găsește și „Spravki, vâpiski i perepiska o Batove (bâșego redaktora gazetî «S.M.»)”², din 1948, care conține mai multe texte importante. Cel mai vechi este din 27 iunie 1947 – un articol semnat de F. G. Brovko, în care nu era subliniat suficient rolul eliberator al Armatei Roșii³. Ultimul document era o notă a șefului securității, L. Mordoveț, din 6 noiembrie 1948, despre reacția lui Batov la hotărârea CC al PC(b)M, de a-l demite din funcția de redactor-șef⁴. Pretextul a fost publicarea, la 25 septembrie 1948, articolului semnat de scriitorul I. Canna, lingvistul I. Ciobanu și un necunoscut, L. Egorov, cu titlul *De a dezhădăcina până la capăt naționalismul burghez din creația scriitorilor moldoveni*.

* Cercetător științific superior, Institutul de Istorie, Chișinău.

¹ Pe de altă parte, în ziare sunt multe referiri la biografiile șefilor de partid.

² Note, extrase și corespondența despre Batov (ex-redactor al ziarului „S.M.”).

³ AOSP, fond 51, inv. 9, d. 22, f. 98 – tăietura din ziar, f. 85-97, traducerea în rusă a articolului din ziar.

⁴ *Ibidem*, f. 8-10.

Tema raporturilor dintre diferite grupuri de interese din partid nu a fost studiată în special la Chișinău. E de notat lucrarea din 2007 a lui Ruslan Șevenco, *Viața politică din RSS Moldovenească 1944-1961*, care oferă un cadru general celor întâmplări în viața de partid din Chișinău respectivilor ani. Câteva pagini au fost dedicate și de Valeriu Pasat articolului apărut în cotidianul „Sovetskaya Moldavia” la 25 septembrie 1948. Acesta notează că al treilea autor al articolului era Batov (și nu Egorov). Articolul a fost discutat la Moscova în 4 octombrie 1948 și, în consecință, CC al PC(b)M a constatat faptul că în republică nu era criticat suficient „naționalismul burghez”; dar în același timp, articolul din 25 septembrie, în care mai mulți scriitori basarabeni erau acuzați de acest naționalism, era apreciat ca greșit. În consecință, Batov a fost demis din funcția de redactor-șef al „Sovetskaya Moldavia”⁵.

Înainte de a trece mai detaliat la cazul Batov, care depășește cu mult discuțiile pe marginea articolului din 25 septembrie 1948, este necesar de a da câteva repere ale schimbărilor ce au avut loc în vârful ierarhiei de Partid de la Chișinău, în anii 1944-1950. La întoarcerea cu trupele sovietice, rolul de primă vioară în ierarhia republicană de Partid îl juca N. Salogor, care făcuse parte, până la retragerea din iulie 1941, din biroul CC, în care funcția de prim secretar o deținea P. Borodin⁶. Ședințele din toamna anului 1941 arată faptul că în refugiu Salogor a devenit figura principală a biroului, din care peste un an, la 7 septembrie 1942, au fost eliberați doi din membrii din iunie 1941: P. Borodin și M. Bessonov⁷. În iulie 1946, N. Salogor a cedat poziția de prim secretar lui N. G. Coval⁸, care în anul 1944 era ministru al Agriculturii, iar la 18 iunie 1945 Prezidiul Sovietului Suprem îl numea „președinte al Sovietului Comisarilor Norodnici ai RSSM”⁹. Coval a fost reales prim secretar la 9 februarie 1949, iar peste un an și cinci luni, la 6 iulie 1950, la plenara a V-a a CC al PC(b)M a fost destituit și exclus din Biroul CC, ca urmare a unei hotărâri luate la Moscova¹⁰. În locul lui Coval a fost impus ca secretar al CC, primul secretar al regiunii Dnepropetrovsk, Leonid Brejnev.

În studiul de mai jos ne vom referi la unele momente legate de plenara a V-a din 4-6 iulie 1950, la grupul de șefi de partid identificat și criticat de Batov – mai sever în scrisorile secrete și mai rezervat în articolele din „Sovetskaya Moldavia”, la cei care, probabil, că au stat în spatele acestei campanii.

Indiciile unei posibile confruntări dintre clanuri

La 4-6 iulie 1950, în Chișinău s-a desfășurat plenara a V-a a CC al PC(b)M, la care a fost criticată conducerea de partid din RSSM¹¹. Aproape de sfârșitul deliberărilor, recunoscându-și greșelile, N. G. Coval a dat asigurări că va întreprinde măsuri ca acestea să nu se mai repete. Reprezentanții Moscovei¹² au intervenit și l-au obligat să

⁵ Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Chișinău, Cartier, 2012, p. 438.

⁶ AOSP, fond 51, inv. 1, d. 78, f. 1.

⁷ *Ibidem*, d. 101.

⁸ Aceasta a avut loc chiar în timpul campaniei colectărilor forțate de grâu de la populație, care a dus la foametea din 1946-1947.

⁹ „Moldova Socialistă”, 31 ianuarie 1947, nr. 21.

¹⁰ Momentul este din nou neclar, deoarece Coval avea „meritul” desfășurării colectivizării masive din vara-toamna anului 1949, ca rezultat al operațiunii „lug”, din 6-9 iulie 1949, când au fost deportate familiile „chiaburilor”.

¹¹ Textul original al stenogramei, cu corecturi introduse de mână de vorbitori, poate fi văzut la AOSP, fond 51, inv. 9, d. 95, 409 p.

¹² Membrul biroului organizatoric al CC al PC(b) din toată Uniunea, Șatalin, inspectorul CC al PC(b) din toată Uniunea, Brejnev, și împuternicitul CC al PC(b) din toată Uniunea, M. Turkin. O prezență atipică pentru ședințele CC al PC(b)M a fost comandantul circumscripției militare Odessa, Puhov.

își dea demisia, „aprobată” unanim de participanții la plenară care nu au avut curajul să-și apere șeful de partid (reales la 9 februarie 1949). În aceeași manieră, a fost propus L. Brejnev, care a fost aprobat și el „unanim”. Un avertisment serios a fost adresat președintelui Consiliului de Miniștri, G. Ia. Rudi¹³.

Care au fost cauzele ce au dus la înlocuirea lui N. G. Coval?; este o întrebare care ar putea fi rezolvată după cercetări mai complexe. Ședința din 4-6 iulie a fost prefigurată de o scrisoare a lui M. Turkin, adresată lui G. M. Malenkov, în luna martie 1950, și intitulată *Despre greșelile și neajunsurile din activitatea biroului CC al PC(b)M și a secretarului său N. G. Coval*¹⁴. Eșecul a fost sintetizat de Turkin astfel: „[...] autolinișțirea, lipsa inițiativei necesare și insistenței trebuincioase în rezolvarea principalelor probleme de dezvoltare a agriculturii, culturii și artei republicii”. Critica ce urmează mai detaliat are un caracter tehnic, se înscrie în schemele criticii de partid și nu conține detalii ce ar putea fi apreciate cu reticențele de rigoare ca „senzaționale”¹⁵. Ceva mai multe, deși iarăși nesustținute cu exemple concrete, se întrevădeau din următoarea concluzie: „[...] pe motivul păstrării cadrelor în republică, s-a format un stil vicios de atotiertare, de protecționism, de mușamalizare a greșelilor, delictelor de la partid și din serviciu, iar uneori chiar și a crimelor (*sic!*)”¹⁶.

Responsabil pentru toate acestea a fost considerat N. G. Coval, care a și fost demis în 6 iulie 1950, fără a se lua măsuri contra unor alți secretari, membri ai biroului, conducerii guvernului sau Sovietului Suprem. „De ce?”, rămâne în acest caz o întrebare deschisă. Nu putea fi o singură persoană responsabilă atât pentru abaterile ideologice, cât și pentru fărâdelegile cu caracter penal, ce aveau loc la diferite niveluri ale ierarhiei de Partid. E posibil ca eliminarea lui Coval să fi fost un ecou întârziat al campaniei inițiate în anul 1947 de redactorul-șef al cotidianului „Sovetskaya Moldavia”, I. G. Batov. Totuși, Batov a vizat alți șefi din vârful ierarhiei și, după cum vom vedea mai jos, doar presupunea faptul că N. G. Coval ar fi susținut moral pe cei din „gruparea” ce a atacat-o.

Ce grupuri se profilează din notele lui Batov?

Principala notă informativă semnată de I. G. Batov este cea trimisă lui V. A. Ivanov, președintele Biroului pentru RSS Moldovenească al CC al PC(b) din toată Uniunea, la 25 aprilie 1948. Din aceasta rezultă existența unui grup mai mare, format la nivelul ierarhiei de Partid. O dovadă a existenței acestui grup, în opinia lui Batov, era poziția pe care au luat-o secretarii M. M. Radul (șeful Secției Propagandă și Agitație) și S. Ia. Afteniuk, în cazul istoricului Narțov și a teatrului rus din Chișinău. Aceștia doi și F. Brovko, Președintele Prezidiului Sovietului Suprem, ar fi format o „companie”, în jurul căreia ar fi fost grupate mai multe persoane.

Din expunerea lui Batov rezultă că din grup ar mai fi făcut parte următoarele persoane: Andrus, locțiitorul ministrului Educației (care ar fi studiat împreună cu Radul și Afteniuk la Tiraspol), N. D. Vizitei¹⁷, secretarul comitetului raional de partid Lenin

¹³ La 4-6 octombrie 1950, a avut loc încă o plenară la care Brejnev a explicat de ce lui Rudi i s-a acordat o a doua șansă (vezi AOSP, fond 51, inv. 9, d. 98, f. 242-244).

¹⁴ *Ibidem*, d. 3, f. 93-110.

¹⁵ Deși cazul demiterii întregii conduceri de partid din raionul Briceni, pentru furturile masive de la fabrica de spirt din centrul raional, ar putea fi considerat unul ca atare.

¹⁶ AOSP, fond 51, inv. 9, d. 3, f. 100. Sintagma folosită în limba rusă e „prestuplenie”, referindu-se nu la infracțiuni în general, ci la omucideri sau alte delictе cu circumstanțe agravante.

¹⁷ În 1945, acesta a fost președintele comitetului executiv orașenesc Chișinău. Vezi „Sovetskaya Moldavia”, 3 iunie 1945, nr. 107.

(din Chișinău), A. I. Bober¹⁸, secretarul comitetului raional de partid Stalin (din Chișinău), Proseniuk, subalternul lui Vizitei care activa în domeniul propagandei și agitației. Acesta din urmă ar fi fost unul din criticii („calomnatorii”) redacției cotidianului „Sovetskaya Moldavia”, dar și al comuniștilor M. L. Mațev, P. A. Mezențev, V. P. Volkov ș.a., la ședințele de partid. Omul de legătură al lui Vizitei cu Afteniuk și Radul ar fi fost Antoseak, cu care acesta ar fi lucrat anterior, în anii războiului, în Orientul Îndepărtat. Este posibil ca din această grupare să fi făcut parte și președintele Uniunii Scriitorilor Sovietici de la Chișinău, poetul A. Lupan, deoarece Batov nota următorul fapt: „[...] o iritare deosebită tov. Radul și Afteniuk le-au trezit articolele despre activitatea instituțiilor de cultură și despre creația lui Lupan”. La conferința orășenească de Partid, care ar fi avut loc după publicarea acestor articole, primul secretar Coval i-ar fi susținut moral pe Vizitei, Proseniuk și Bober. În continuare însă, Batov nu aducea argumente care ar fi arătat existența unei legături neoficiale dintre toți cei nominalizați și N. G. Coval. Batov considera că, în respectivul context, au fost trecute cu vederea „crimele”¹⁹ (*sic!*) unor așa oameni ca Andrus, Vizitei, Cerneavski /Tiraspol/. Și continua: „astfel încât interesele partidului și statului sunt sacrificate în favoarea relațiilor personale, prietenești”.

O situație, la care Batov s-a referit într-o manieră aparte, era cea de la Institutul Pedagogic din Chișinău, unde sub diferite pretexte ar fi fost eliberați specialiștii-savanți Grosul, Mohov, Pavlov, Andreev ș.a.²⁰. Cauza ar fi fost în aceea că Baranovski, directorul Institutului Pedagogic, ar fi fost coleg cu Afteniuk și Radul la Tiraspol până la 28 iunie 1940. Tot acolo, Batov îl aprecia pozitiv pe ministrul Educației, Lazarev, care ar fi fost consecvent în eliberarea din funcție istoricului Narțov, care era sprijinit de Radul și Afteniuk.

Înainte de a încheia, Batov enumera din nou componența grupului „care nu făcea față pe frontul ideologic” – Radul, Afteniuk, Brovko și anturajul acestora, Antoseak, Andrus, Hmelnițki și Vizitei – și „tendențele” specifice acestei grupări:

1) Incapacitatea de a înțelege importanța „bolșevică” a funcțiilor ce le dețineau și susținerea „voluntară sau involuntară” a naționaliștilor locali; neputința de a pune în practică comandamentele ideologice în privința [tăiat: istoricilor, literaților,] teatrelor, compozitorilor;

2) Solidaritatea celor vizați – „e suficient să anini pe cineva din acest cerc... îndată tot «artelul», folosindu-și funcțiile înalte deținute, îi vine în ajutor, fiecare din prieteni începe să bată-n «dușmanul» identificat de pe pozițiile sale”;

3) „Deconspirarea cuiva din «sfânta uniune» a pământenilor, este tratată ca amenințare față de toți și de fiecare.”²¹ Pentru a-i induce probabil în eroare, pe cei care se aflau pe poziții neutre, cei din „uniune” aveau următoarea tactică: „adevărul e prezentat ca minciună, iar minciuna și clevetirea sunt prezentate ca adevăr”. În același timp, „semnalele despre jefuirea și batjocorirea populației Chișinăului, despre cazurile de răfuială fascistă²² cu țărani din raioanele de frontieră – Ungheni, Susleni

¹⁸ Ar fi participat la petreceri împreună cu „gruparea” lui Vizitei.

¹⁹ Vezi mai sus aceeași sintagmă folosită de Turkin în martie 1950.

²⁰ AOSP, fond 51, inv. 9, d. 22, f. 36. În locul acestora – „în calitate de lectori – sunt aleși specialiști dubioși dintre soțiile și rudele lucrătorilor din conducerea republicii”.

²¹ *Ibidem*, f. 42.

²² Considerăm că termenul în cazul dat nu are conotații ideologice și este o metaforă care se referă la criminalitatea ce scăpase de sub control, nu doar la Chișinău, ci și în mediul rural. Menționarea în acest context a unor raioane de frontieră ridică responsabilitatea CC și a Sovietului Suprem.

și altele – sunt ascunse pentru mult timp în seifurile Comitetului Central, Sovietului Suprem”²³.

Finalmente, Batov rezuma: „[...] în această notă vă comunic semnalele ce le-am primit și trag concluziile mele personale în probleme ce mă îngrijorează, pentru că eu văd cum unii oameni care au devenit conducători de partid au activitate criminală antipartinică. Unele din aceste semnale posibil că au nevoie de verificare – eu nu am putut să chem comuniștii informați, să-i impun să scrie despre secretarii CC. Cu toate acestea, chiar despre semnale, nu puteam să nu vă informez”²⁴.

Campania lui Batov în presă

În anii 1947-1948, în spațiul public al RSSM, au apărut mai multe articole care s-au înscris, cu rezervele de rigoare, în linia susținută de Batov. Majoritatea lor au fost publicate de „Sovetskaya Moldavia”. Printre semnatori au fost oameni de cultură, cercetători și universitari. Aceștia, luați fiecare în parte, nu reprezentau nume influente în viața de partid, fiind mai degrabă loiali regimului. E o ipoteză greu de demonstrat că aceștia ar fi constituit un grup care să reprezinte o parte din așa-numita „intelectualitate de creație”. Totuși ei s-au intersectat pe platforma oferită de Batov.

Printre primii care au publicat a fost istoricul N. Berezneakov, ce a criticat greșelile „burghezo-naționaliste” în tratarea evenimentelor din 1917 în Basarabia²⁵. El s-a referit doar la aspecte ideologice. În 2 martie 1948, scriitorul de limba rusă, C. Sușkov, a criticat lipsa unor piese noi la teatrul dramatic rus din Chișinău, dar și cheltuieli excedentare în valoare de 70.000 de ruble în anul 1947²⁶. La 5 martie, N. Levanski a atacat și el „pozițiile greșite” pe care se aflau conducătorii Conservatorului de Stat din Chișinău. Pe lângă aspecte ideologice, inclusiv critica rămășițelor „capitaliste”, autorul a făcut și câteva mențiuni importante: „foarte rar poate fi auzită interpretarea cântecelor moldovenești”, „a scăzut îndeosebi procentul cadrelor naționale”, studenții inclusiv din anul I lucrau în câte 2-3 locuri (de obicei noaptea în restaurante).

Într-un alt articol, dar care nu are autor, publicat la 14 martie 1948, publicul larg afla despre critica tendințelor formaliste în creația compozitorilor. Însă printre rânduri apăreau și referiri interesante privind plagiatul din cântecele populare basarabene, dar și din cele românești. Cântecele erau copiate din volumele editate în România interbelică, și, pentru onorarii, erau prezentate ca fiind originale de mai mulți compozitori din Chișinău. Erau date ca exemple mai cunoscute „Cântă puiul cucului”, „Vezi, rândunelele se duc” și plagierea compozitorului român Chiriac.

În textul din 19 martie 1948, semnat de V. Nicolaev, era înfierată capela „Doina”. Important este că în acest caz, ca și în cel al lui Levanski, se făcea referire la „cadrele naționale locale”, care nu erau atrase și nici în curs de formare. Conducerea Filarmonicii era bănuită pentru că nu căuta talentele în popor. La 29 martie 1948, într-un articol fără autor (semnat de Batov?) erau criticate poeziile președintelui Uniunii Scriitorilor

²³ Situația infracțională ieșită de sub control fusese semnalată în mai multe note, adresate CC-ului, în anii 1945-1946. De exemplu, în ianuarie 1946: „Situația cu actele de huliganism, omuciderile, jafurile, în republică, e de așa natură, încât locuitorii i-au scris o scrisoare colectivă lui Kalinin, semnată de 90 de persoane”. Vezi AOSP, fond 51, inv. 3, d. 120, f. 65v.

²⁴ Idem, inv. 9, d. 22, f. 43.

²⁵ „Sovetskaya Moldavia”, 14 februarie 1948, nr. 32.

²⁶ „Sovetskaya Moldavia”, 2 martie 1948. La acel moment, de exemplu, salariul președintelui Uniunii Scriitorilor era în jur de 1.200 de ruble pe lună, iar a unei contabile/stenografiste 300 de ruble pe lună, a unui șofer 270 (AOSP, fond 2955-P, inv. 1, d. 17, f. 10).

Sovietici de la Chișinău, A. Lupan. I se găsiseră multe nereguli ideologice, cu toate că se remarcase prin duritatea cu care descriese interbelicul românesc²⁷. Un ultim articol din această serie a fost publicat la 6 aprilie 1948, P. Kovcegov și N. Mohov scriind despre problemele de la catedra de literatură a Universității de Stat din Chișinău. Era criticat docentul Starenkov, care ar fi supus unei analize greșite lecțiile lectorului superior V. A. Rugină²⁸, despre „satira rusă în anii 1769-1774”.

Profitând de paravanul criticării greșelilor „burghezo-naționaliste” ale istoricilor, scriitorilor și compozitorilor, articolele semnalau totuși probleme care existau în mediile respective: una dintre acestea era reticența de a promova cadrele autohtone, alta fiind abordarea superficială a creației muzicale, plagiatul.

În acest ciclu de articole nu a fost vizată conducerea de Partid. Însă, cel mai probabil, aceasta nu a luat în serios semnalele lui Batov; ba chiar, după cum rezultă din scrisoarea acestuia din 25 aprilie 1948 către Ivanov, redacția ziarului fusese supusă criticilor în mai multe rânduri. Ceea ce l-a și determinat pe Batov să-i scrie lui Ivanov. Începea cu înșiruirea titlurilor de articole la care ne-am referit mai sus, dar trecea după aceea la condamnarea „grupării”/„sfinte uniuni” a lui Radul, Afteniuk și Brovko. Rămâne necunoscută reacția lui Ivanov, în cazul în care acesta a scris Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea.

Interesele cui le-a reprezentat Batov?

Într-un volum de studii din 2007, istoricul moscovit A. Șubin se referea la situația în care privilegiile nomenclaturii ofereau funcționarilor poziția de atotputernicie asupra „oamenilor mici”²⁹. Transpunând această constatare „revoltei” prin articole (chiar dacă prin recursul la critica „naționalismului burghez”) a celor care atacaseră în „Sovetskaya Moldavia”, în februarie-aprilie 1948, ne întrebăm dacă această categorie de intelectuali, de altfel conformiști, nu se simțise lipsită de putere în fața nomenclaturii funcționarești?

Aceasta ar putea fi una din ipotezele ce ar putea fi dezvoltată pe viitor. Datorită faptului că republica era mică, e posibil că cei care constituiau grupul criticat de Batov să fi exercitat presiuni asupra tuturor celor care semnaseră în „Sovetskaya Moldavia”, scriind articole mai evazive până la 25 septembrie 1948 și mai puternice după această dată.

O altă posibilitate ar fi că Batov a fost folosit de un alt grup/clan, care îl susținea în respectivul demers pentru a slăbi pozițiile grupului Radul – Afteniuk – Brovko³⁰. În acest caz, rămân necunoscuți posibili comanditari. Este prea puțin probabil ca cei care au publicat articole (din care doi au rămas anonimi) pe platforma oferită de Batov să fi constituit un grup. Rămâne neclară poziția distantă pe care a ocupat-o față de acest caz primul secretar N. G. Coval³¹, pe parcursul întregii perioade în care Batov a încercat să semnaleze „nedreptățile” ce se săvârșeau, inclusiv crime, deși nu le explica mai pe larg³².

²⁷ Lupan scrisese prima piesă „moldovenească”, în care se făcea apologia colhozului. Vezi *Lumina*, în „Octombrie”, 1948, nr. 2, p. 3-48.

²⁸ Peste un an, Rugină a fost acuzat de cosmopolitism și exclus de la Universitate. Vezi AOSP, fond 2955-P, inv. 1, d. 66.

²⁹ A. Șubin, *10 mîfov sovetskoi stranî*, Moskva, Iauza, Eksmo, 2007, p. 243.

³⁰ Deși e prea puțin probabil ca acea critică a nepromovării cadrelor naționale și a plagiatelor compozitorilor ș.a. să fi deranjat prin ceva pe cei trei, dacă nu aveau protejați printre cei vizați.

³¹ Batov nu a adus argumente ce ar fi susținut ideea, asupra căreia nici nu a stăruit, că N. G. Coval i-ar fi sprijinit moral pe Radul – Afteniuk – Brovko.

³² În nota din 25 aprilie 1948, există referiri la construirea de case din banii publici, pentru funcționarii de partid, la însușirea unor bunuri ale chișinăuienilor, la oferirea ilegală de titluri științifice.

Explozia criminalității din republică era confirmată și de rapoarte secrete anterioare, din perioada 1945-1946, dar și în scrisoarea lui Turkin din martie 1950.

Pierderile grupului Radul – Afteniuk – Brovko

La 7 iulie 1948, a avut loc ședința Biroului pentru RSSM al CC al PC(b) din toată Uniunea, dedicată declarației lui Batov, la care au participat: Zelenov, Batov, Coval, Zâkov³³, Rudi, Radul, V. E. Efremov și Ivanov³⁴. Din dosar lipsește stenograma discuțiilor, fiind doar menționat că s-a hotărât ca materialele verificării să fie transmise biroului CC al PC(b)M³⁵.

În cazul în care, prin concursul circumstanțelor, Batov a fost un „jucător” pe cont propriu, saltul pe care l-a făcut, prin deplasarea criticii din sfera științifică și artistică spre un posibil grup format la vârful ierarhiei de Partid, a fost prea mare, atât pentru CC-ul de la Chișinău, cât și pentru cel de la Moscova. Batov le-a oferit pretextul la 25 septembrie 1948, când a publicat textul semnat de Canna, Ciobanu³⁶ și Egorov, în care erau atacați mai mulți scriitori basarabeni pentru „naționalism burghez”. În articol însă era notată și existența unui grup clientelar³⁷ de scriitori și critici, care se formase la acel moment în jurul Uniunii Scriitorilor Sovietici de la Chișinău. Articolul a fost discutat la 4 octombrie 1948, la Moscova, Batov fiind ulterior demis din funcția de redactor-șef³⁸. În aceeași perioadă a fost eliberat din funcție secretarul pentru cadre al CC, S. Afteniuk. V. Pasat consideră că motivul ar fi fost următorul: „[...] se pare că el n-a reușit să se adapteze la această funcție înaltă, deoarece nu avea suficientă experiență de lucru în sfera nomenclaturii”³⁹. La Congresul II, în ultima zi a deliberărilor (9 februarie 1949), când s-a ales noua componență a CC, Afteniuk nu mai figura printre aleși. Colegul său Radul, deși a fost păstrat atunci printre membrii CC, cu ocazia Congresului III, la 1 aprilie 1951, a fost eliminat și el de pe listă⁴⁰. Alături de Radul a fost eliminat și Brovko, demis de Brejnev și din funcția de președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM în mai 1951.

³³ Zâkov se afla la Chișinău din noiembrie 1946, în calitate de al doilea secretar care, conform presei vremii, repurtase succese în „pregătirea cadrelor naționale”. Fapt care nu corespundea realității, deoarece, după cum arătase indirect și Batov, cadrele naționale erau marginalizate. Zâkov a dispărut și el din peisajul partinic din RSSM în 1949. Pentru biografia lui, vezi „Moldova Socialistă”, 1 februarie 1947, nr. 22.

³⁴ În presa de atunci, Ivanov și Efremov apăreau ca „înfățășătorii CC al PC(b) din toată Uniunea”.

³⁵ AOSP, fond 51, inv. 9, d. 22, f. 1.

³⁶ Canna și Ciobanu sunt și astăzi criticați în mediul cercetărilor literaturii de la Chișinău pentru scrierea „denunț” în care i-au atacat pe scriitorii basarabeni pentru „naționalismul burghez”. Ea fusese redactată din punctul de vedere al lui Batov, fiind de fapt mai mult un pretext, pentru a critica anumite privilegii și a legitima anumite frustrări. Un argument în favoarea faptului că Ciobanu și Canna nu erau rău intenționați este acela că, după consumarea cazului Batov, cei doi au fost asociați cu „patriarhalismul”, „conservatorismul” și „mărginirea națională” (vezi „Moldova Socialistă”, 30 noiembrie 1948, nr. 237). În cazul lui Canna, sintagma de „mărginire națională” a fost introdusă în biografia sa din dosarele Uniunii Scriitorilor. În același timp, un alt motiv al articolului din 25 septembrie ar fi putut fi simpla concurență dintre scriitori.

³⁷ „În loc de a crea o atmosferă de lucru creatoare, în loc de a desfășura critica bolșevică, A. Lupan și L. Corneanu și-au făcut în Uniunea Scriitorilor un cuib de familism, solidaritate de grup. Interesele statului au fost sacrificate în favoarea relațiilor prietenești. În Uniune a fost creată o castă a «scriitorilor fruntași» (Bucov, Istru, Lupan, Corneanu), pe care e interzis să-i critici... Pe lângă conducerea Uniunii a apărut un grup de «critici» – convenabili (Portnoi, Balțan și alții), care fără nici o selecție laudă și înalță tot ceea ce scriu «fruntașii», scriitorii «conducători»”. Vezi „Moldova Socialistă”, 25 septembrie 1948, nr. 191.

³⁸ Cf. V. Pasat, *op. cit.*, p. 179.

³⁹ *Ibidem*, p. 167.

⁴⁰ Pentru componența CC al PC(b)M după Congresul al III-lea, vezi „Moldova Socialistă”, 3 aprilie 1951, nr. 67.

Faptul că persoanele vizate de Batov, ca șefi ai unui grup/clan format în rândul nomenclaturii de partid, au fost eliberate din cele mai înalte funcții deținute în toamna 1949 – primăvara 1951, nu poate fi o coincidență. Cu toate acestea, N. G. Coval, dar și alți actori ai acelor ani (secretari CC, membri ai biroului CC) nu au susținut demersul lui Batov. O serie de studii dedicate nomenclaturii, pornind de la membrii „grupării” semnalate de Batov, din 1947 și după 1948, până la demiterea lui Coval în iulie 1950, ar putea oferi un cadru general care ar explica mai multe momente încă neclare ale episodului lui I. G. Batov.

IN-DEPTH ANALYSIS OF A PARTY CLAN IN THE SOCIALIST SOVIET REPUBLIC OF
MOLDAVIA IN 1948. THE BATOV CASE
(Summary)

Keywords: Moldavian SSR, Party's staff, "Sovetskaya Moldavia", secretaries, clans, protectionism.

In 1947-48 the chief of the republican newspaper "Sovetskaya Moldavia", I. G. Batov organized a platform for criticizing "bourgeoise-nationalist" elements among the historians, writers, composers and in the theater agenda. In my opinion, this action was the cover of deeper critics of the "lacks and mistakes in "national policy" and of the unfair activity of several composers who copied from Romanian authors. As result, Batov and the newspaper were severely criticized, at Party's conference and in private. Batov made his second step on the 25th of April, 1948, when he wrote a note to the chief of the Biuro of CC of the C(B)P of All-Union for Moldavian SSR. In this letter, he attacked directly the group ("company", "saint union") to which belonged several Party's members, who protected the men criticized by "Sovetskaya Moldavia" before. Among the members of the group were two CC's secretaries, the chief of the Presidium of the Soviet Supreme of the Moldavian SSR and chiefs from Party's committee of Chisinau.

FELICIAN VELIMIROVICI*

„NU AM SPUS NICIODATĂ CĂ ROLLER NU ESTE ROLLER”¹: ȘEDINȚA ISTORICILOR ROMÂNI DIN 17 NOIEMBRIE 1954

Considerații preambulare

„În trecut, la noi aveam lupta valorilor și reușeam în posturi cei mai capabili, mai bine pregătiți. Azi, în învățământ sunt o serie de elemente nepregătite, care se mențin numai pentru că sunt susținute de partid. Valorile s-au dat la fund, iar pleava plutește la suprafața apei”² – observa, la 20 octombrie 1954, istoricul Ștefan Pascu, conform unei note informative aflată în arhiva fostei Securități, semnată de unul dintre colegii săi din cadrul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj al Academiei Republicii Populare Române.

Deși este destul de dificil de stabilit cu exactitate în ce măsură o astfel de remarcă poate fi autentică, totuși, dincolo de valoarea ei simbolică de netăgăduit, constatarea istoricului clujean poate fi susținută prin realizarea fie și a unei sumare analize a stării de fapt în domeniul cercetării istorice la nivelul anului 1954. Situația era una dezastuoasă: de pildă, în 1951 și 1952 cercetătorii Institutului de Istorie din Cluj nu au publicat *nici un studiu științific*³, iar în 1953 și 1954 confrății lor ieșeni par să le fi urmat exemplul⁴. Acest fapt a fost oarecum recunoscut oficial în 1955, evident, în termenii limbii de lemn, cu ocazia întocmirii primului bilanț oficial al realizărilor „pe tărâm istoriografic”⁵, pregătit de academicianul Petre Constantinescu-Iași în vederea congresului internațional de profil, desfășurat la Roma. Tocmai din această cauză, știm acum, în toate pozițiile de putere – atât simbolică, cât mai ales administrativă – ale câmpului istoriografic românesc, în același an, vor fi plasați istorici reprezentativi pentru categoria „foștilor”⁶, cei mai mulți cu studii în Europa antebelică, și care cu greu puteau ilustra idealul de istoric comunist. Sigur, ideea de „a construi comunismul cu mâini

---

* Muzeul Banatului Montan, Reșița.

¹ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954, în ședința Secției Propagandă și Agitație a Comitetului Central cu oamenii de știință din domeniul istoriei” (fragment din cuvântarea lui Mihail Roller), f. 47.

² ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 195665, f. 25.

³ Grigore Claudiu Moldovan, *Sovietization of Historiography during Cultural Stalinism. New Perspectives*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LI, 2012, p. 185.

⁴ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954...”, f. 19-20.

⁵ Petre Constantinescu-Iași, *Realizările istoriografiei române între anii 1945-1955*, București, Societatea de Științe Istoriale și Filologice, 1955, 52 p.

⁶ Bogdan Cristian Iacob, *Avatars of the Romanian Academy and the Historical Front: 1948 versus 1955*, în Vladimir Tismăneanu (ed.), *Stalinism Revisited*, Budapest/New York, Central European University Press, 2009, p. 255.

necomuniste”⁷ fusese enunțată și aplicată de către însuși Lenin, însă, de fapt, propulsarea „foștilor” istorici în 1955, în detrimentul lui Mihail Roller și al apropiaților săi, semnifică eșecul „revoluției culturale” și al „stalinizării”⁸, desfășurate între 1948 și 1953 după modelul istoriografiei sovietice – „și în acest domeniu [considerată a fi] cea mai înaintată din lume”⁹ –, și al operelor istoricilor sovietici, a căror „originalitate a creațiilor” era proclamată în mod ignar a fi comparabilă doar „cu marile opere din Renaștere”¹⁰. Așa cum voi încerca să argumentez, momentul 1955 reprezintă doar vârful icebergului.

În fapt, între moartea lui Stalin, survenită în primăvara anului 1953, și reajustările derulate în anul 1955, la nivelul eşaloanelor superioare ale instituțiilor care administrau cercetarea științifică în domeniul istoriei, au loc o serie de schimbări, nu doar în sensul unei „turnuri naționale” a scrisului istoric românesc, dar mai ales din perspectiva faptului că „frontul istoriografic” se restructurează pentru a deveni, în cele din urmă, unul policentric. De altfel, Mihail Roller, „micul Stalin”¹¹ al istoriografiei postbelice, care gestionase nu doar întreaga activitate de cercetare istorică – nu întâmplător, în epocă i se spunea „controller”¹² –, dar și impusese discursul canonic în istoriografie¹³, devenea, treptat, un obstacol ce trebuia să fie înlăturat.

Începutul sfârșitului său este reprezentat de o dezbatere aparent de rutină, la care au luat parte „oamenii de știință din domeniul istoriei”¹⁴. A fost organizată de Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român la Secția sa de Propagandă și Agitație, fiind moderată inițial de Leonte Răutu, în după-amiaza zilei de 17 noiembrie 1954. Ideea de a invita un număr de reprezentanți ai istoricilor ca să își comunice problemele, în scopul eventualei lor soluționări, nu putea fi concretizată decât într-o perioadă consecutivă morții lui Stalin; de altminteri, așa cum a remarcat Alexandru Vianu, unul dintre istoricii care au participat la respectiva ședință, aceasta fusese prima întâlnire de anvergură organizată de CC al PMR pentru istorici. Desigur, în 16 și 17 ianuarie 1953 avusese loc „Consfătuirea istoricilor din RPR”, a cărei stenogramă prescurtată a fost publicată¹⁵ fără întârziere, dar, așa cum voi arăta, scopul ascuns al întâlnirii organizate în toamna anului 1954 a fost unul cu totul diferit. Înainte de a analiza fondul discuțiilor purtate, consider că o comparație cu situația colegilor sovietici, aproximativ în aceiași ani, nu este inutilă.

⁷ George M. Enteen, *Marxists versus Non-Marxists: Soviet Historiography in the 1920s*, în „Slavic Review”, vol. 35, nr. 1, mar. 1976, p. 91-92.

⁸ Liviu Pleșa, *Mihail Roller și „stalinizarea” istoriografiei românești*, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 10/I, 2006, p. 165-177.

⁹ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 50/1951, f. 2; „Tov. Gh. Gheorghiu-Dej, îndrumător pentru știința istorică din RPR, comunicare ținută la Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei RPR în ziua de 14 noiembrie 1951, de către acad. P. Constantinescu-Iași”.

¹⁰ Rodica Ciocan, „Orientări în istoriografia sovietică”, în „Analele Româno-Sovietice”, anul I, nr. 4, martie-aprilie 1947.

¹¹ Vezi Florin Constantiniu, *O fază sumbră a istoriografiei românești. Perioada rolleristă*, în *MI*, nr. 8, 2002.

¹² Vladimir Tismăneanu, *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 219.

¹³ Vezi, spre exemplu, articolul său programatic din 1948, *Pe drumul revoluției noastre culturale*, în „Lupta de clasă”, seria a V-a, nr. 2, octombrie-decembrie 1948, p. 97-110.

¹⁴ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954...”.

¹⁵ *Consfătuirea istoricilor din RPR (16-17 ianuarie 1953)*, în „Studii. Revistă de istorie și filozofie”, anul 6, nr. 1, ianuarie-martie 1953, p. 17-91.

Începuturile destalinizării în știința istorică sovietică

În URSS, începutul „dezghețului” poate fi considerat aniversarea primei jumătăți de secol de la fondarea Partidului Bolșevic, sărbătorită în 1953, moment în care, pe agenda conducătorilor PCUS, s-au aflat două probleme cu totul noi: condamnarea „cultului personalității” și promovarea principiului „conducerii colective”. Revistele sovietice „Novîi mir” (Lumea nouă) și „Voprosî istorii” (Probleme de istorie), prima de literatură și a doua de istorie, înregistrau ca un seismograf fluctuațiile ce se manifestau la vârful puterii politice. În decembrie 1953, prima a publicat un articol anonim care cerea „sinceritate” în literatura sovietică, în locul obsesiv-proclamatului realism socialist, iar cea de-a doua avea deja, din luna mai, o nouă echipă de conducere, coordonată de Anna Pankratova și Eduard Burdjalov, supervizată de directorul Institutului de istorie al Academiei de Științe din Moscova, Arkadi Sidorov. Bineînțeles, cei trei jucaseră un rol însemnat în excesele, falsificările, obnubilările și distorsionările istoriografice staliniste (mai cu seamă Sidorov¹⁶ între 1948 și 1952), însă tocmai acesta este paradoxul: în Uniunea Sovietică, istoricii-activiști plasați la vârful ierarhiei de prestigiu profesional au fost primii care și-au asumat deliberat un proiect de „renovare” istoriografică, fiind sprijiniți, se subînțelege, de confracții lor. Avangarda stalinizării istoriografiei a fost astfel prima care s-a reconvertit în era poststalinistă¹⁷. Mai mult, ea a subminat (temporar și limitat, se înțelege) principiul fundamental al dogmei leniniste *partiinost*, adică axioma conform căreia adevărul este partinic sau partidul monopolizează adevărul (inclusiv în domeniul istoriei).

Întrucât anumite editoriale sau articole de fond din „Voprosî istorii” erau uneori traduse și publicate¹⁸ în paginile revistei românești „Studii. Revistă de istorie și filozofie” ca *exemplum*, consider că nu este lipsit de interes să analizăm, în linii foarte generale, ce s-a întâmplat în Institutul de Istorie al Academiei de Științe a URSS și în revista publicată sub egida acestuia, spre mijlocul deceniului șase al secolului trecut. Toate discuțiile și intervențiile din paginile acestei reviste au constituit subiecte ale unei libertăți sancționate, limitate și supervizate de autoritatea politică, revista fiind într-un fel „vocea” acestei autorități (Pankratova era, printre altele, și membră a Comitetului Central al PCUS). Discuțiile nu au atentat la „ortodoxia” ideologică marxist-leninistă ori la puritatea doctrinară a materialismului istoric, pe care nu au pus-o niciodată la îndoială. Fondul doctrinar era inatacabil de altminteri, fapt afirmat cu claritate într-un editorial datat mai 1955: „revista va dezaproba orice intervenție care se abate de la spiritul marxist-leninist”¹⁹.

Începând cu același an însă, Secția de Știință și Cultură a CC al PCUS a început să cheme sistematic la ordine revista și institutul, sancționând „derapajele”, „erorile” și presupusul spirit revizionist care se manifesta acolo, poate și datorită relațiilor politice ale Annei Pankratova. Raportul „secret” citit de prim-secretarul CC al PCUS, Nikita S. Hrușciov în seara zilei de 25 februarie 1956, în cadrul celui de-al XX-lea Congres al

¹⁶ Roger D. Markwick, *Rewriting History in Soviet Russia. The Politics of Revisionist Historiography, 1956-1974*, New York, Palgrave, 2001, p. 75.

¹⁷ Idem, *Thaws and Freezes in Soviet Historiography 1953-1964*, în Polly Jones (ed.), *The Dilemmas of De-Stalinization. Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev Era*, London & New York, Routledge, 2006, p. 175.

¹⁸ De exemplu, A. Pankratova, *Problemele arzătoare ale științei istorice sovietice*, în „Studii. Revistă de istorie și filozofie”, anul 6, nr. 2, aprilie-iunie 1953, p. 135-153; *Studii istoriei științei istoriei (articol de fond din „Voprosî istorii” nr. 1, 1956)*, în *SRdI*, anul 9, nr. 2-3, 1956, p. 7-19.

¹⁹ Roger D. Markwick, *Thaws and Freezes in Soviet Historiography...*, p. 177.

Partidului, nu a făcut decât să catalizeze discuțiile referitoare la „cultul personalității” în cultura politică sovietică²⁰. Pentru prima dată în istoria URSS, în primăvara anului 1956, Institutul de Istorie și editorii principalei reviste de istorie sovietică au putut organiza întâlniri și ședințe deschise cu cercetătorii și cu cititorii. O asemenea întâlnire, din ianuarie 1956, a reunit peste 600 de istorici sovietici și străini, ocazie cu care Pankratova și Burdjalov au adus în discuție câteva dintre cele mai serioase neajunsuri ale cercetării istorice sovietice. Pankratova a dezaprobat dogmatismul ideologic, simplificarea, schematizarea și vulgarizarea interpretărilor marxiste ale trecutului, în timp ce colegul său a mers mai departe, atacându-i deschis pe colegii lui staliști și cerând revizuirea unor capitole deosebit de problematice din istoria URSS: imperialismul rusesc, industrializarea, colectivizarea agriculturii sau primii ani ai așa-numitului „Mare Război pentru apărarea Patriei”.

Reacția CC al PCUS nu a întârziat: Secția de Supervizare a Domeniului – rebotezată Departamentul de Știință și Educație Superioară – a acuzat din nou revista în rapoartele sale de „revizionism” și „abateri doctrinare”²¹, însă bunele relații ale Pankratovei cu nomenclaturii de frunte ca Dmitri Șepilov ori N. S. Hrușciov îi ofereau protecția necesară. În consecință, primul număr al „Voprosi istorii”, care a urmat celui de-al XX-lea congres al PCUS, a cuprins un editorial semnat de Burdjalov, care analiza cauzele degradării cercetării istorice din URSS și totodată proclama hotărârea fermă a redacției revistei de a remedia situația, prin reinterpretarea celor mai distorsionate capitole din istoria sovietică. Articolul său referitor la rolul lui Stalin în evenimentele din martie-aprilie 1917 – relativ onest, dar care se apropia mult de tezele „troțkiste” – trebuia să constituie un exemplu de cercetare. În cadrul întâlnirilor cu istoricii din iunie 1956, Anna Pankratova a criticat și mai explicit dogmele staliniste²², în timp ce Burdjalov repudia public *Cursul scurt* al lui Stalin, declarându-l „o negare a marxismului, care a discreditat fundamentele științei istorice”²³.

„Procesul” lui Mihail Roller

Aproape nimic din toate acestea nu aveau ecou în România „democrat-populară”: dacă ultimul număr din 1953 al „Voprosi istorii” ataca deschis „cultul personalității”, primele numere ale revistei „Studii” din același an erau inundate de o pleoră de panegirice dedicate „celui mai mare geniu al omenirii”²⁴, în timp ce următoarele, publicate după moartea acestuia, evitau cu precauție să facă orice fel de referire la Stalin. Nici *Cursul scurt* de istorie al PC(b)US nu a fost repudiat oficial după 1953 – cel puțin nu în maniera vehementă în care a făcut-o Burdjalov, este adevărat, abia la jumătatea anilor ’50 –, nici formele de dialog *sui-generis* (întruniri publice de mare anvergură) cu producătorii și consumatorii de cunoaștere istorică inițiate de către „Voprosi istorii” ori de Institutul de Istorie moscovit nu au fost „importate” în România; nici măcar după 1956, când la conducerea Institutului de Istorie al Academiei RPR este numit un „cadru vechi” ca Andrei Oțetea. Probabil tocmai din cauză că acest istoric, la fel ca mulți alți colegi ai săi, era vulnerabil și, la rigoare, putea fi oricând înlocuit. În tot

²⁰ Nancy Whittier Heer, *Politics and History in the Soviet Union*, Cambridge, Cambridge University Press, 1971, p. 61.

²¹ *Ibidem*.

²² Eduard N. Burdzhakov, *Russia's Second Revolution: the February 1917 Uprising in Petrograd*, Bloomington, Indiana University Press, 1987, p. xii.

²³ *Ibidem*, p. 178.

²⁴ „Studii. Revistă de istorie și filozofie”, anul 6, nr. 1, 1953, p. V-XXIII.

cazul, istoria a continuat să rămână un „subsistem politic”²⁵, apropiată nu doar de centrele, cât mai ales de ritualurile de putere, producând, la fel ca în epoca clasică, „atât o justificare a puterii cât și o întărire a acestei puteri”²⁶. „Breasla” istoriografică a produs un discurs istoric care nu se putea plasa altundeva decât în proximitatea discursului puterii politice²⁷. Nu întâmplător, și cu siguranță nu demagogic, Anna Pankratova sublinia, în acest sens, că „știința istorică sovietică este unul din sectoarele importante ale frontului ideologic al luptei pentru construirea comunismului”²⁸.

Cele două situații totuși se deosebesc dintr-un punct de vedere fundamental: dacă destalinizarea în URSS a fost promovată de istorici staliști (în condițiile în care istorici de alt tip nici nu prea existau), în România aceștia și-au demonstrat incapacitatea funciară de a reforma o disciplină pe care ei înșiși o falimentaseră, fapt ce a determinat factorii de decizie să procedeze la înlocuirea lor. Așa cum am arătat, din 1955 principalele poziții de putere erau ocupate deja de istorici „foști”, cei împotriva cărora Roller luptase din răsuputeri până în acel moment. De altminteri, este greu de imaginat un Mihail Roller, un Aurel Roman, un Solomon Știrbu ori un Traian Udrea luând parte la procesul de destalinizare al științei istorice românești. Schimbarea s-a produs în ritmuri și pe căi diferite în ambele țări, însă aproximativ în cadrul aceluiași orizont temporal.

Așa cum indică documentele din arhiva CC al PMR, semnele pierderii autorității lui Mihail Roller se arată deja și se manifestă cu putere în anul 1954, iar în 1955 ele ies la suprafață cu totul²⁹. Atitudinea anti-Roller manifestată atunci de istoricii români, atât „roșii” cât și „burghezi”, nu trebuie interpretată în termenii unor conflicte personale ori a unei „lupte” între istoricii staliști și cei care ar fi format o presupusă „partidă națională”, în care se autoplasa David Prodan. Mai curând, ea semnifică disponibilitatea sau interesul istoricilor de a-i prelua parte din prerogative și de a-și extinde astfel controlul asupra bazelor instituționale ale cercetării istorice – ceea ce s-a întâmplat întocmai după 1955-1956, când Roller a fost „degradat” din funcția de vicepreședinte al Academiei RPR, devenind doar director adjunct al Institutului de Istorie a Partidului³⁰; adică adjunctul lui Constantin Părvulescu, el însuși aflat pe o pantă descendentă, și în plus criticat de către colegi ori de câte ori aveau ocazia³¹.

Cea din urmă „execuție” a lui Roller a avut loc în vara anului 1958, cu câteva zile înainte de sinuciderea sa. La plenara Comitetului Central din 9-13 iunie, Roller a fost criticat public de Leonte Răutu pentru că permisesse luări de cuvânt în cadrul Institutului de Istorie a Partidului împotriva lui Gheorghiu-Dej. Pe de altă parte, tot în luna iunie a anului 1958, aproape simultan cu plenara CC în cadrul căreia fusese criticat, Andrei Oțetea, directorul Institutului de Istorie din București, îl atacase public pe M. Roller în cadrul unei sesiuni a comisiei mixte româno-sovietice desfășurată în sala

²⁵ Roger D. Markwick, *Rewriting History in Soviet Russia...*, p. 36.

²⁶ Michel Foucault, *Il faut défendre la société. Cours au Collège de France (1975-1976)*, Paris, Gallimard/Seuil, 1997, p. 69.

²⁷ Roger D. Markwick, *Rewriting History in Soviet Russia...*, p. 35.

²⁸ A. Pankratova, *op. cit.*, p. 136.

²⁹ Vezi memoriul anti-rollerist înaintat șefului Subsecției de Știință și Cultură din cadrul CC al PMR de către istoricii A. Oțetea, B. Cîmpina și C. Daicoviciu în Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999, p. 43-54.

³⁰ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 42/1955, f. 1; „Referat în legătură cu despărțirea Secției de Propagandă și Agitație”.

³¹ Vezi, spre exemplu, „Notă cu privire la unele greutăți pe care le-a întâmpinat Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR în munca sa, din cauza unor metode nejuste de muncă practicate de către Secția Agitație și Propagandă”, semnată de Florența Rusu la 31 decembrie 1955; ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 29/1955, f. 37.

de conferințe a institutului. Oțetea evidenția o eroare de metodă al cărui susținător fusese Roller: publicarea doar în traducere a *Documentelor privind istoria României*, poate cel mai mare proiect rollerian, procedeu criticat, de altminteri, și de istoricul maghiar Toth Zoltán în 1955, la Roma³². Această nefericită idee a fost „argumentată” de un Roller care, odată puternic fiind, hotărâse că „muncitorii nu citesc originalele slave, latine sau grecești ale surselor medievale”³³. În tot cazul, nici după aceea istoricii nu au făcut altfel, ei continuând să publice documentele doar în limba română, până spre sfârșitul deceniului. Câteva zile mai târziu, la 21 iunie 1958, fostul *controller* al științei istorice românești este găsit mort în locuința sa.

Semnele căderii lui Roller în dizgrație apăruseră încă din toamna anului 1954, înainte de retrogradarea din funcții, în cadrul ședinței istoricilor convocată de CC al PMR la data de 17 noiembrie. La întrunire participaseră aproape toți istoricii români care acumulasera capital simbolic sau politic „în anii puterii populare”, dar și câțiva tineri zeloși, mai radicali pe alocuri decât Roller însuși, întorși de la studii din URSS și proaspăt numiți în posturi. Ei formau nucleul ipoteticului „front istoriografic” românesc în prima jumătate a anilor '50. În ordinea în care au luat cuvântul, ei sunt următorii:

- 1) Victor Chereșteșiu, 59 de ani, doctor în istorie la Viena (1917); directorul Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei RPR din București;
- 2) Ladislau Banyai, 47 de ani, studii universitare la Grenoble, Paris și Budapesta; profesor universitar, rectorul Universității „Bolyai” din Cluj;
- 3) Florența Rusu, decanul Facultății de Istorie a Universității București;
- 4) Gheorghe Haupt, 26 de ani, șef al sectorului de istorie modernă și contemporană în cadrul Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei RPR din București (1953-1958); studii universitare la Leningrad, candidat în științe;
- 5) Alexandru Vianu, 38 de ani, studii universitare la Moscova, candidat în științe (1954) la Universitatea „Lomonosov” din capitala sovietică;
- 6) Vasile Maciu, 50 de ani, studii universitare la București; directorul Arhivelor Statului; conferențiar universitar la Facultatea de Istorie a Universității București; șef al sectorului de istorie modernă al Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei RPR (1949-1953);
- 7) Solomon Știrbu, profesor de istorie modernă universală și șef de catedră la Școala Superioară de Științe Sociale „A. A. Jdanov” din București, fost profesor de istorie contemporană a României la Universitatea „C. I. Parhon” între 1949 și 1952;
- 8) Barbu Cîmpina, 31 de ani, conferențiar universitar; șef al sectorului de istorie medievală al Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei RPR (1952-1955);
- 9) Constantin Daicoviciu, 56 de ani, profesor universitar; doctor în istorie la Cluj în 1928 și apoi docent din 1932; director al Institutului de Istorie și Arheologie al Academiei RPR din Cluj (din 1949) și al Muzeului de Istorie din Cluj (din 1945 până la moartea sa în 1973);
- 10) Victor Rață, 33 de ani, profesor (și ulterior șef de catedră) la Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu”; doctor în istorie din 1962;
- 11) „Tov. Stoienescu”, cel mai probabil o formă greșit dactilografiată a numelui lui Eugen Stănescu; 32 de ani, studii la Universitatea din București (1944-1948); conferențiar universitar la Facultatea de Istorie a Universității din București (din 1949);

³² David Prodan, *op. cit.*, p. 57.

³³ Șerban Papacostea, *Andrei Oțetea, director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, 1994, p. 630.

12) Aurel Roman, director adjunct al Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei RPR din București, colaborator al lui Roller;

13) Letiția Lăzărescu, profesor universitar de istorie contemporană în cadrul Universității București (din 1949); cercetător la Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei RPR;

14) Mihail Roller, 46 de ani, studii universitare la Moscova; vicepreședinte al Academiei RPR;

15) Petre Constantinescu-Iași, 62 de ani, doctor în istorie la Iași (1924), profesor universitar, directorul Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei RPR din București, între anii 1948 și 1952, înainte de Chereșeșiu;

16) Vladimir Zaharescu, 21 de ani, studii universitare la Moscova, cercetător la Institutul de Istorie a PMR.

Ședința este deschisă de Leonte Răutu, ideologul-șef al partidului și șeful Secției de Propagandă și Agitație din structura CC al PMR. Este, de altfel, și singura sa intervenție substanțială în această discuție, însă în cuprinsul ei Răutu are grijă să sublinieze nu doar motivele și scopul organizării întâlnirii, ci și felul cum se așteaptă ca ea să decurgă:

[...] noi dorim ca această ședință să ne ajute să vedem lipsurile care există în organizarea muncii în acest domeniu, metodele pe care le folosim, să vedem dacă există un spirit colectiv în această activitate. Ședința a fost determinată de faptul că unii tovarăși au ridicat unele probleme în legătură cu lipsurile existente în domeniul acesta, cu unele stări care constituie o piedică în dezvoltarea cercetărilor istoriei. Conducerea partidului a dat sarcina să convocăm un grup de istorici pentru a rezolva aceste probleme și pentru a ajuta conducerea partidului să tragă anumite concluzii în vederea îmbunătățirii acestei situații. Pentru ca să avem un punct de plecare, vom da cuvântul tovarășului Chereșeșiu, directorul Institutului de Istorie din București, care va prezenta un referat. După aceea, vom ruga pe ceilalți tovarăși să ia cuvântul și să-și spună părerea, să facă observații într-un spirit critic – cum se obișnuiește la noi – într-un spirit partinic, principial, în așa fel ca cu toții să folosim de pe urma acestor dezbateri. Bine-nțeles, că aceasta având un caracter intern, oferă tuturor posibilitatea să-și spună fiecare părerea, fără vreo reținere că i-ar cauza. Vom vedea pe urmă sub ce formă și în ce fel cele discutate pot și trebuiesc aduse la cunoștință celorlalți tovarăși. Consider deocamdată o discuție internă, destinată numai celor veniți aici³⁴.

Victor Chereșeșiu ia apoi cuvântul și prezintă un referat redactat în nume propriu, care din păcate nu se păstrează în arhiva CC al PCR. Urmărind însă intervențiile ulterioare pe care le provoacă, se poate observa că autorul a pus în evidență nu doar multiplele „lipsuri” ale „frontului istoric”, dar mai ales câteva neajunsuri personale ale lui Mihail Roller. De notat că expunerea lui Chereșeșiu nu a fost realizată din proprie inițiativă, ci la cererea Secției de Propagandă și Agitație a CC al PMR, în condițiile în care relațiile extrem de proaste dintre Chereșeșiu și Roller erau deja, pentru comunitatea istoricilor, de notorietate.

După o serie de întrebări formulate de participanți și răspunsuri oferite de Chereșeșiu, discuția se concentrează pe două probleme, ambele de natură să-l „demoleze” pe Roller: în primul rând, că acesta intervenea în mod abuziv în conținutul articolelor și studiilor trimise spre publicare fără înștiințarea autorilor – Chereșeșiu remarcând chiar că „tovarășul Roller intervine după placul lui în orice chestiune”³⁵; în al doilea rând, cu

³⁴ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954...”, f. 1.

³⁵ *Ibidem*, f. 4.

acceptul lui Roller, premiile pentru publicarea colecției de documente referitoare la războiul din 1877-1878 – socotită a fi o importantă realizare a științei istorice românești la acel moment – fuseseră atribuite în mod fraudulos nu celor care munciseră la editarea lor, ci unor „tovarăși” care „au fost ca și niște profitori”. Prima chestiune rămâne suspendată, însă pentru a doua răspunsul nu vine de la Roller, ci de la Leonte Răutu, care, aparent, pare să-l apere pe Roller; în fapt, Răutu aduce o serie de lămuriri asupra felului cum fuseseră date premiile și decorațiile, apărându-se atât pe sine, cât și Secția pe care o conducea:

Înainte de a trece la discuții, eu totuși aș vrea să lămurim un lucru. Din însărcinarea partidului, tovarășul Chereșteșiu, eu ți-am dat un telefon cu câteva zile înainte de definitivarea Premiului de Stat și ți-am pus întrebarea dacă cunoști propunerile pentru Premiul de Stat la istorie și mi-ai spus că n-ai nici-o obiecție. De ce n-ai ridicat această obiecție atunci și nu acum? Asta s-a întâmplat acum vreo 10 zile, pentru că atunci puteam să examinăm aceste obiecții și intenția a fost tocmai ca să vedem dacă dumneata nu ai ceva obiecții.

Răspuns: Această întrebare mi s-a pus după ședința comisiei.

Tovarășul Răutu: Dumneata ai crezut că după ședința comisiei nu se mai poate face nimic. Comisia de specialitate înaintază propunerile comitetului, iar comitetul înaintază propunerile Consiliului de Miniștri, care acordă premiile. Sigur că după acordarea premiului nu se mai poate face nimic. Și încă în întrebare: dumneata mai ai luat decorații.

Răspuns: Da. Am luat două medalii. Medalia de cinci ani și de sub jugul fascist.

Tov. Răutu: Am pus această întrebare, pentru că hotărârea a fost ca medaliile și decorațiile să se dea acelor care nu au mai fost decorați³⁶.

De remarcat că Petre Constantinescu-Iași, deși se afla în relații tensionate cu Roller – așadar ar fi avut o ocazie potrivită –, nu a luat totuși cuvântul împotriva acestuia și a preferat expectativa. Îl va critica însă – este drept, în termeni foarte moderați – rectorul Universității „Bolyai” din Cluj, Ladislau Banyai, acesta preferând să se concentreze asupra altor aspecte, mai punctuale și a căror rezolvare o considera urgentă. Expunerea sa, destul de dezlănțată și incoerentă de altfel, nu este lipsită, pe alocuri, de accente demagogice. De pildă, Banyai deplânge inexistența unui manual de istoria patriei destinat „muncitorilor”, ceea ce amintește de retorica lui Roller însuși, care motivase la un moment dat inutilitatea publicării documentelor medievale în slavonă ori chirilică, declarând că „muncitorii nu citesc originalele”³⁷.

După ce începe prin a-și declara mulțumirea față de ideea organizării ședinței – „e foarte arzător, ca în loc de șoapte, bisericuți ș.a.m.d. să discutăm sincer, deschis împreună și cu conștiința răspunderii noastre în ce privește dezvoltarea istoriografiei marxist-leniniste în țara noastră”³⁸ –, Banyai grupează „deficiențele noastre pe tărâmul istoriei” pe câteva categorii distincte, punând în evidență o serie de „lipsuri”, cum ar fi: comunicarea deficitară între instituții (Institutul de Istorie al Academiei – Institutul de Istorie a Partidului – Ministerul Învățământului), relațiile științifice cvasi-inexistente cu celelalte „democrații populare”, lipsa unei reviste proprii a Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj (în fapt, „Studii. Revistă de istorie” și „Studii și cercetări de istorie veche”³⁹ fuseseră

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Interviu cu istoricul Șerban Papacostea, membru corespondent al Academiei Române, realizat de autor în București la data de 3 iunie 2010.

³⁸ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954...”, f. 5.

³⁹ V. Chereșteșiu, Eugen Stănescu și I. Ionașcu, *Despre dezvoltarea științei istorice din Republica Populară Română în deceniul 1944 – 1954*, în „Studii. Revistă de istorie și filozofie”, anul 6, iulie-septembrie 1954, p. 162.

singurele reviste științifice de profil din țară până în anul 1955) ori lipsa unei tematici generale a istoriei RPR pentru învățământul superior. În final, Banyai concluzionează abrupt că

Lipsește încrederea celor mulți în tovarășul Roller. Este încurajat tolerismul⁴⁰ [rolerismul?], servilismul, căutarea liniștei personale. [...] Dacă nu s-ar fi ivit acum aceste probleme pe care le-am dezbătut și le dezbatem aici, sigur că nu s-ar fi ținut această ședință. Dar acestea să le dezbatem bine și să ne îndreptăm munca. Toți avem vina noastră. Și a noastră și a tovarășului Roller⁴¹.

Expunerea Florenței Rusu este relativ ambivalentă în ceea ce-l privește pe Roller; însă, deși evidențiază și ea nenumărate și grave „lipsuri” ale istoricilor și cercetării istorice – printre care o frică generală care pare să apese asupra „frontului istoric” –, are totuși tendința de a-l apăra pe Roller atunci când are ocazia:

Problema ridicată de tov. Chereșeșiu, aceea că principală cauză a situației grele în domeniul cercetărilor istorice este felul de a munci tov. Roller, este puțin cam neclară. Tovarăși, eu am lucrat multă vreme cu tov. Roller și înainte de a lucra în domeniul istoric. Părerea mea este că într-adevăr i se poate reproșa tov. Roller foarte multe lucruri în ceea ce privește modul de muncă cu oamenii, faptul că atunci când își formează tov. Roller o părere despre oameni, uneori cu experiență, este foarte greu ca această părere să mai fie schimbată ș.a.m.d. (dă exemplu cazul tov. Gheorghiu). Acesta este un defect foarte serios în munca tov. Roller care poate să ducă, într-adevăr, la părerea că tov. Roller nu lucrează cu cadrele ș.a.m.d. Cred, totuși, că dacă ne gândim la faptul cum am ajuns istorici, cel puțin cei din 1947 încoace, am putea să vedem și marea contribuție pe care a depus-o tov. Roller la pregătirea noastră⁴².

În opinia decanului facultății de profil din București, cea mai mare problemă ar fi fost reprezentată de o „nejustă” politică a cadrelor: nu doar cumularzii sunt dezavuați, ci și – sau mai cu seamă – „cadrele vechi”:

să nu se alunece într-o anumită ploconire în fața cadrelor vechi (dă exemplu că la facultate sunt o serie de elemente vechi ca: Oțetea, Vîrtosu, Berza). Părerea mea este că, atunci când este vorba de pregătirea studenților, este mai bine să punem oameni care să aibă mai puține cunoștințe, dar să nu creștem oameni care să facă inscripții dușmănoase pe pereți. Părerea mea este că tov. Roller a subapreciat această necesitate ca linia partidului să fie introdusă și în învățământ. Aceasta a făcut ca anul trecut să nu treacă la catedră decât câțiva elevi 2-3 și aceia de proastă pregătire științifică, aceasta pentru că cei buni au fost îndrumați pe o linie greșită⁴³.

Din păcate, Florența Rusu nu precizează și cine anume îi îndrumase pe tineri în acea direcție. Pe de altă parte însă, ea constată și că:

⁴⁰ Este greu de stabilit dacă a fost greșit stenografiat cuvântul „rolerismul” sau vorbitorul a inventat, în cuvântarea sa, un nou cuvânt, „tolerismul”, pornind de la verbul „a tolera”; în orice caz, nici acuzația de „tolerism” nici cea de „rolerism” nu aveau cum să îl ajute pe Roller în circumstanțele respective. Am reproduș citatele întocmai, pentru a arata nivelul de instrucție al vorbitorilor.

⁴¹ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954...”, f. 7.

⁴² *Ibidem*, f. 11-12.

⁴³ *Ibidem*.

Institutul de Istorie al Academiei din București, datorită și conducerii sale și spiritului în general ce există, are porțile foarte închise pentru o serie de cadre tinere din facultate, dar pentru mulți cercetători mai bătrâni, oameni mai puțin devotați partidului și guvernului, au totuși acces la Institutul de Istorie al Academiei. Cu toate că cercetătorii mai bătrâni sunt lăsați la Institutul de Istorie al Academiei, în schimb o serie de cadre tinere, pe simplul motiv că nu sunt „nume răsunătoare”, nu sunt antrenate în munca de cercetare științifică. Cu toate că ei își trec acest lucru în plan, ei nu pot să facă acest lucru pentru că nu li se dă posibilitatea⁴⁴.

Un alt neajuns identificat de Florența Rusu este, așa cum am arătat mai sus, o teamă care plutea, pare-se, peste „frontul istoric”:

O a doua problemă, care ridică greutatea în munca științifică în problemele de istorie, este frica de a ataca anumite probleme. De ex., anul trecut s-a trecut la întocmirea unui program de istorie al RPR, care nu s-a făcut nici astăzi. Sunt aici mulți tov. care pot să arate câtă activitate există la catedre, dar care nu se pune pe hârtie. De ex., tov. Roman în această privință a arătat, poate sub formă de glumă, că: „De ce trebuie să mă expun?”; este drept că tovarășul Roman scrie totuși. Totuși spun că există această teamă și aceasta face ca să nu fie ridicate problemele cruciale în istoria patriei noastre. [...] Există această teamă la tovarășii noștri, acel sentiment de nesiguranță și nestabilitate. Cred că această lipsă a tovarășilor isvorăște și din lipsa de siguranță a tovarășilor respectivi în domeniul istoriei, pentru că chiar dacă ar spune tov. Roller că nu am dreptate, iar eu știu că am, până la urmă dovedesc acest lucru. Deci aceasta este situația care-i face pe mulți să scrie lucrări care să nu meargă decât până la 1912 și doar câteva merg ceva mai departe, până la al doilea război mondial⁴⁵.

„Frica de a ataca anumite probleme” și „metodele nejuste de muncă” sunt confirmate și de către Gheorghe Haupt, care lua cuvântul imediat după Florența Rusu:

Pot spune că eu de când am venit din Uniunea Sovietică nu am dat decât mult mai puțin față de posibilitățile mele și aceasta aș vrea să documentez: în Institut de când am venit și de când eram secretarul organizației de partid, primul aspect a fost acela al stării de nervozie a tovarășului Cheresteșiu, care nu-și găsește o lămurire. Văzând o serie de probleme, nu am sesizat conducerea partidului, pentru că o frică m-a oprit, așa cum de altfel a arătat tovarășa Florentina Rusu. Ar fi fost tovarășesc ca să spun aceste probleme însuși tovarășului Roller. De asemenea, cred că ajutam printr-o critică deschisă și tovarășului Roller. Aceasta problemă m-a frământat, dar n-am avut curaj, pentru că în munca noastră și a sectorului de științe sunt folosite metode de muncă nu întotdeauna juste și în special din partea sectorului de științe, actualul sector de învățământ superior și de tovarășul Roller.

În plus, tânărul Haupt accentuează și el atât „problema cadrelor”, de care îl consideră vinovat pe Roller personal, cât și relațiile științifice (aproape inexistente) cu celelalte „democrații populare”:

O altă problemă care aș vrea să ridic este problema ridicării cadrelor. După câte știu că selecționarea cadrelor trebuie să fie pe principiul calității politice și profesionale. Eu cred că acest principiu nu se respectă. Eu vorbesc în domeniul științei istorice. De foarte multe ori plasarea tovarășilor este determinată nu de posibilitatea de creștere și timpul normal în care să crească, ci din punct de vedere al momentelor imediate și părerea venită din partea tovarășului Roller. Pentru aceasta se întâmplă că mișcarea de cadre este

⁴⁴ *Ibidem*, f. 10.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 10-11.

foarte largă, pe de altă parte nu se dă posibilitate tovarășilor să crească. De sigur că devine îngâmfat un student care vine de la studii din URSS și ajunge director sau altă funcție de răspundere și apoi îți dă în cap când primește o serie de epitete.

O altă problemă care e legată de problema cadrelor este că cărțile care apar în Uniunea Sovietică, monografiile sunt scrise de cercetători. În Uniunea Sovietică am văzut cum se procedează și nu se aseamănă cu unele ale tovarășului Roller. Eu cred că nu e vorba de simțul de rămășițe mic burgheze, ci de faptul că fiecare vrea să vadă recunoștință, aprecierea lucrării. Pentru aceasta, o serie de cadre care ar putea să lucreze, nu lucrează pentru că nu se editează pe numele lor.

Tov. Roller nu că nu a luptat contra acestui sistem nejust, să se facă diferite combinații de autori ș.a.m.d., ci însuși dânsul a luat parte și a încurajat această chestiune...

Tov. Roller: Eu am luat parte?

Continuă: Nu în sensul că ați luat parte. A venit cu propuneri: cutare și cutare să fie. Concret, nu te lasă să lucrezi efectiv, ci pune pe alții să lucreze⁴⁶.

Câteva luni mai târziu, scriind *Despre unele probleme privind știința istorică în RPR*, Traian Udrea pune și el în evidență „frica” resimțită de tovarășii săi istorici:

Singura explicație valabilă a acestei situații – cât ar fi de supărătoare această afirmație pentru cei în cauză – este frica de publicitate a celor ce-și țin cursurile, teama că aceste cursuri, odată editate, să nu intre în plasa unor violente critici, întemeiate sau nu, tovarășești sau nu, ș.a.m.d. Departe de a fi fost un merit și o încurajare a luptei de opinii, discutarea singurului curs dat spre publicare, acela al conf. univ. Berciu, s-a transformat într-o tribună a rezolvării unor răfuieți personale, mai vechi, dintre persoanele care au recenzat și autorul cursului cu pricina⁴⁷.

„Tov. Vianu” – Alexandru Vianu, un tânăr proaspăt întors de la studii din URSS, ca și antevorbitorul său, confirmă și el atmosfera apăsătoare din Institutul de Istorie, dar mai ales spiritul autoritar și discreționar al lui Roller:

Acum aș vrea să vă spun care este atmosfera la Institutul de Istorie. În Institut circulă următoarele lucruri pe care eu nu le-am crezut ca adevărate decât astă-seară. Că într-o discuție pur științifică care a avut loc între tov. academician Roller și tov. Maciu la un moment dat, când tov. Maciu nu a mai fost de acord cu tov. Roller, i s-a spus de către tov. Roller următorul lucru: „Dacă nu ești de acord, atunci ar trebui să-ți cauți de lucru în altă parte”. Cum am ajuns să cunosc acest lucru? Am văzut că există o serie de probleme care îi frământă și le-am propus să meargă la tov. Roller pentru luminarea acestor probleme. La această propunere am primit următoarele răspunsuri: „Eu nu am făcut studiile ca tine în URSS” și al doilea „am o mamă bătrână pe care nu vreau să o las pe drumuri”. Aceasta este atmosfera care se găsește la Institutul de Istorie. Acum aș vrea să spun de unde provin toate aceste lipsuri. Aici sunt lipsuri și de o parte și de cealaltă parte. Eu nu sunt de acord ca atunci când tov. Chereșteșiu se duce la tov. Roller să ia câte două buline de cap pentru a putea ține o conversație. Este adevărat că în relațiile cu tovarășii, tov. Roller trece foarte ușor de la o stare de muncă la alta. Este extrem de inegal. Se poate vedea categoric că dacă poate să existe astăzi cadre de istorici cu o pregătire marxist-leninistă care pot să facă față, cu greutate dar fac față, sarcinilor care ne revin, aceasta este un merit al tov. Roller. Este adevărat că nu avem o schemă care să îngăduie rezolvarea sarcinilor care ne stau în față. Este firește că atunci când sunt atitudini neprincipiale din partea tov. Roller să deformeze

⁴⁶ *Ibidem*, f. 15.

⁴⁷ Traian Udrea, *Despre unele probleme privind știința istorică în RPR*, în *SRdI*, anul 8, nr. 1, ianuarie-februarie 1955, p. 111.

de partea cealaltă un anumit spirit de gașcă, de bisericuțe, că se cultivă anumite tendințe de carierism la anumiți tov. Nedând de multe ori explicație în anumite probleme, tov. Roller lasă impresia că trebuie cultivate anumite relații nu din interes politic, ci din interes politicianist⁴⁸.

În continuare, Vianu îl critică pe Roller în termeni destul de duri, dar cu prea mult curaj, după cum avea să remarce ulterior Florența Rusu:

Aș vrea să vorbesc despre anumite stări de lucruri de la Institut, care categoric nu l-au ajutat pe tov. Roller. Încep cu o anumită stare de lucruri. Tov. noștri de la Institut aveau frică de a-l contrazice pe tov. Roller, deși când veneau de la dumnealui erau foarte frământați. Ce se întâmplă? Datorită faptului că o serie de probleme trebuia să fie rezolvate de Institut într-un anumit timp, atunci tov. au încercat să pună problema într-un fel timid și au văzut că atunci când au adus contra argumente la argumentele tov. Roller au văzut că problema a fost până la sfârșit primită și au constatat că dacă se pune problema așa cum trebuie atunci nu există ca ea să nu fie primită. Tov. noștri de la Institut nu au avut curajul să rezolve aceste probleme atunci când a trebuit și ele au fost rezolvate numai atunci când ele au devenit prea acute. Este aici, după părerea mea, o anumită tendință oportunistă care este realmente condamnată. Pe de altă parte. Eu îmi pun întrebarea: „Consfătuirea aceasta a fost convocată din dispoziția Comitetului Central în urma numeroaselor sesizări primite de către acesta de la oamenii muncii de pe frontul istoric?” Și pe baza acestor lucruri eu îmi pun întrebarea: „De ce aceste sesizări nu au fost făcute anul trecut, pentru că aceste probleme nu s-au născut acum?” Aici se observă un anumit spirit de lipsă de răspundere. Toate aceste probleme au creat la noi anumite stări de spirit, care au dus la o asemenea situație. Cred că partidul poate să ne tragă și pe bună dreptate la răspundere de felul cum am muncit până acum. Este destul de condamnat faptul că noi după 10 ani de la eliberare nu avem o lucrare istorică? Nu este condamnat că nu există o comisie care să revizuiască manualul de istorie pentru cursurile medii? Nu este admisibil ca manualul să se refacă în secret?⁴⁹

Nici Vasile Maciu, unul dintre apropiații lui Roller în anii anteriori, nu se lasă mai prejos, evocând pe larg trei situații neplăcute în care a fost pus de Roller. Erau exemple capabile să probeze „metodele nejuste” ale acestuia în muncă, dar și relațiile sale incorecte cu „cadrele”:

După 10 ani de la eliberarea țării noastre, examinând situația științei istoriei în țara noastră, consider – așa cum am mai spus în alte împrejurări, de pildă, în Consiliul facultății, unde eram toți tovarășii profesori și asistenți – consider că munca științifică în domeniul istoriei este mult mai slabă și se explică în felul următor:

Nu s-a căutat de către tovarășii cu munci de răspundere, respectiv tovarășul Roller, să se facă o muncă științifică cu adevărat, ci s-a căutat să se umple necesitățile de moment ale regimului nostru, socotind munca științifică în domeniul istoriei cum o socotea... în Uniunea Sovietică după primii 10 ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și să aranjăm lucrurile în așa fel ca să ajutăm societatea nouă. Această depărtare de adevăr, față de știință s-a manifestat și se manifestă la tovarășul Roller. Din această privință, în îndrumarea cercetătorilor științifici în țara noastră de la 1947 încoace, s-au făcut unele programe remarcabile, totuși s-a produs o nesiguranță din partea tovarășilor care iubesc știința și care vor să li se respecte părerile lor când au reușit să le formuleze – chiar dacă e greșită o părere, în loc să li se taie părerea și să li se impună anumite păreri, mai bine să se discute și să se afle adevărul asupra aceluia lucru care era socotit necesar. Socotesc că, în

⁴⁸ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954...”, f. 17.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 19.

anumite împrejurări, tovarășul Roller nu era convins de anumite lucruri, ci totuși a susținut unele lucruri, că să fie așa. De exemplu, am fost însărcinat să conduc un colectiv de la Institutul de Istorie care trebuia să se ocupe cu strângerea și publicarea documentelor cu privire la războiul pentru independență. A fost pregătit primul volum după un timp oarecare – de fapt volumul II. Când volumul era aproape de apariție, firește, a trebuit să se facă o prefață. Eu am făcut un proiect de prefață, l-am discutat cu tovarășul Știrbu și, pentru că nu ne-am înțeles, am mers la tovarășul Cheresteșiu care cunoștea ceva, dar nu studiase materialul și tovarășul Cheresteșiu trebuia să facă pe arbitru, care eu studiasem cu scopul de a lucra în legătură cu războiul pentru independență, și tovarășul Știrbu care răsfoise numai materialul. Tovarășul Cheresteșiu a căutat să ne împace. Tovarășul Știrbu l-a modificat și a ajuns apoi la tovarășul Roller, care a dat o altă formă și m-a chemat în preajma lui 1 Mai 1952 la Comitetul Central la dumnealui, mi-a arătat proiectul, m-a trimis într-o cameră alături ca să studiez și să discutăm. Am studiat și peste un ceas am discutat. Asupra unor lucruri am căzut de acord, însă dânsul a făcut o afirmație principială și marxist neîntemeiată că burghezia română la 1877 nu vroia independența. Eu pot să spun că tovarășul Roller ar interpreta o mulțime de documente [...] că burghezia din interesele ei de clasă susținea independența, pentru a putea exploata. Doar există documente care arată acest lucru.

După o discuție cu tovarășul Roller că e așa că trebuie să arătăm că burghezia vrea independența numai pentru interesele ei de clasă și nu a vrut. Am spus că nu pot să semnez niște afirmații care sunt contrare cu afirmațiile mele, muncesc – așa cum a spus și tovarășul... zile și nopți, dar nu accept să fie modificate pentru că nu e părerea mea și dânsul s-a supărat și a spus că dacă nu semnez nu va fi mai departe. Aceasta nu e la înălțimea unui luptător revoluționar. Socotesc că e o gâtuire a dreptului de opinii.

Mai dau unele exemple. Anul trecut, sau chiar anul acesta în ianuarie, la un moment dat un tovarăș de la redacția ziarului Scânteia vine și îmi spune că are sarcina de a prezenta un articol scris de tovarășul... și ca eu să fac o prefață ca să fie îmbunătățită. Am spus că deși mai sunt două zile până la apariția articolului, dar că nu îl semnez alături de tov. ..., pentru că nu am siguranță. Am fost chemat a doua zi la tovarășul Roller și m-am găsit cu tovarășul locțiitor al tovarășului ministru Mureșan și am fost criticat pentru tov. Ionașcu. După aceea, am fost criticat foarte aspru, în sfârșit s-a trecut la partea a doua, anume că n-am acceptat să semnez articolul cu tov. ... și am spus „cum să semnez când mai s-a cerut să facă unele note? Atunci tovarășul Roller a început să-l întrebe de ce n-a venit de acum două săptămâni. Articolul totuși a apărut a doua zi și redând diverse lucruri care nu le-am scris și erau în contradicție cu ceea ce am scris eu cu doi ani mai înainte. Un student care ar fi cetit putea să-și dea seama de această contrazicere a mea cu mine. Aceasta e o impunere cu forța. Acesta este unul din cazurile care nu sunt juste.

Acum câțeva vreme, mi s-a cerut de tovarășul Roller să scriu un articol despre Ionescu Delavrancea și mi s-a trimis un tovarăș Vasilescu din secție, tovarăș care să colaboreze cu mine. Acest tovarăș nu a scris un rând în articol. Ce a făcut tovarășul? Mi-a adus niște cărți pe care nu le puteam consulta și l-am pus numai să-mi facă unele fișe. Contribuția tovarășului Vasilescu a fost ca să scrie sub dicteul meu cuvânt cu cuvânt și articolul l-am scris și, cum mi-a cerut tovarășul Roller, l-a trecut alături de mine. De, ordinul se execută, nu se discută⁵⁰.

Solomon Știrbu, aparent unul dintre membrii „școlii” rolleriste, lansează și el un atac extrem de dur la adresa lui Roller, după câteva propoziții introductive care frapează prin incoerența lor:

Eu am susținut înainte, și susțin și astăzi cu mai multă tărie, că tov. Roller și-a monopolizat controlul în domeniul științelor istorice. Eu am arătat acest lucru și mai înainte tov. Roller.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 22-23.

Eu nu știu decât două cauze concrete care sunt:

Când au apărut broșurile cursului fără frecvență și tov. Roller a făcut mare gălăgie pentru că aceste broșuri au apărut fără controlul lui.

O altă chestiune a fost cu un articol pe care trebuia să-l scriu, pentru care după ce l-am dat tov. Roller am primit un telefon: „Știrbu, ce ai scris acolo? Ai scris cu picioarele?”, ca până la urmă articolul să apară în alt fel în „comunist”. Aceasta îmi dovedește că am avut greșeli, dar care nu mi s-au arătat pentru a le putea remedia. Eu cred că era mult mai just să mă fi chemat personal și să-mi arate lucrul acesta.

O altă chestiune: tov. Roller introduce un fel de diplomatie în domeniul cercetărilor istorice, care duce la lăsarea unor probleme deschise, lucru care duce la nerezolvarea lor. Când vin la tov. Roller: „Nu știu, nu mă angajez”. Eu cred că prin aceste metode tov. Roller nu ne poate ajuta⁵¹.

Simțind încotro se îndreaptă discuțiile purtate până în acel moment – ca și tăcerea lui Răutu – Constantin Daicoviciu, prin intervenția sa, îi aplică lui Roller încă o serie de lovituri:

Trebuie să mărturisesc de la început că discuțiile purtate au fost foarte serioase și că mă simt destul de stângaci atunci când trebuie să-mi spun și eu părerea. Dacă îmi exprim părerea aici, o fac pentru că am fost invitat pentru aceasta, ceea ce cred că este foarte bine.

În primul rând trebuie să arăt că sunt de acord cu cele spuse de tov. Baniai.

[...] În lipsurile acestea arătate, noi ne facem vinovați pentru că nu am reușit să aducem la cunoștință partidului mai din timp, pentru a se putea lua măsuri mult mai înainte. Firește că tov. Roller nu este imun față de aceste lipsuri, și că într-o măsură importantă lipsurile care s-au constatat în munca noastră se împart în două. Aș putea arăta tov. Roller, nu ca învinuire ci ca o critică, că am impresia că câteodată sau mai des se amestecă în bucătăria unor lucrări.

Vreau să amintesc că eu nu am avut frică de discuțiile personale cu tov. Roller. Pe mine ceea ce mă demoraliza este că pe baza „ultimului cuvânt” ne terfelea. În această situație nu am fost numai eu, ci mai mulți tovarăși. Consider că criticile aceste sunt constructive și că, în cel mai rău caz, nu strică cu nimic. Este drept că tov. Roller s-a făcut vinovat și datorită temperamentului său, totuși felul cum tov. Roller face anumite observații duce, la unii, chiar la demoralizare. Eu am rugat de mai multe ori pe tov. Roller să ne mai cruțe, nu în sensul că să nu ne arate greșelile, dar să ni le arate pe un alt ton, în alt fel. Dă ex. în legătură cu o problemă în care a susținut o problemă și la care a primit replica că „astea sunt păreri de reacționare ale lui Daicoviciu”. Ceea ce este și mai grav poate este că nu ține seama de greutatea obiectivă în a executa o lucrare și că de foarte multe ori își schimbă preferințele. În legătură cu combinația aceea de documente care s-au făcut în detrimentul lucrărilor personale, oamenii s-au sesizat că nu mai pot termina aceste documente.

Trebuie să arăt că la noi există un dezechilibru destul de mare între sectorul modern și contemporan și acela din evul mediu. Din această cauză, ne-am văzut siliți să băgăm oameni în mare măsură necorespunzători, pentru că altfel nu puteam să facem față cu succes sarcinilor care le aveam în față. De multe ori tov. Roller nu a fost cu noi și, cred, că s-a lăsat doborât de temperamentul său. Aș mai putea spune că uneori tov. Roller s-a substituit partidului. Acest lucru s-a putut dovedi în unele probleme pur științifice unde tov. Roller s-a impus nu ca om de știință, ca specialist, ci ca un purtător de cuvânt al partidului. Multe s-ar mai putea spune în privința aceasta⁵².

Dintre toți istoricii prezenți, doar Victor Rață și Eugen Stănescu au încercat să sugereze, într-o manieră destul de confuză de altfel, că vina pentru situația dificilă – am

⁵¹ *Ibidem*, f. 27.

⁵² *Ibidem*, f. 31, 32.

putea spune chiar criza – în care se afla cercetarea istorică românească nu îi aparținea în totalitate numai lui Roller:

Tov. care au vorbit înaintea mea au scos la iveală o serie de deficiențe care există pe frontul științelor istorice. În același timp, analizând cauzele care au dus la aceste deficiențe, au arătat că o parte din aceste deficiențe constau în metodele pe care le-a întrebuințat tov. Roller. Eu sunt, în cea mai mare parte, de acord cu tov. care au criticat aceste metode. Eu sunt convins, în ceea ce mă privește, că tov. Roller va ține seama de acest ajutor în ceea ce privește viitorul și că trebuie să țină seama de sensibilitatea și de demnitatea tov. cu care lucrează, că va ține seama că oamenii sunt făcuți din carne. Vreau să mai arăt și un alt lucru, că tov. Roller este așa cum au arătat tov., dar nu este tocmai așa. În urma unei convorbiri tovarășești pe care am avut-o cu tov. Roller, de pildă, mi-a schimbat complet, radical, atitudinea față de oameni. În ultimul an și jumătate am avut rare momente în care am avut a mă plânge de tov. Roller. Cred că ar fi nesatisfăcătoare analiza noastră dacă ne vom opri numai la acest lucru și nu vom căuta și alte deficiențe. Cred că rădăcina acestor deficiențe nu stă numai în metodele folosite de tov. Roller, ci și în anumite lipsuri care ne caracterizează pe noi⁵³.

Directorul adjunct al Institutului de Istorie din București, Aurel Roman, este singurul care reușește să realizeze o critică cât de cât articulată a problemelor cu care se confrunta „frontul istoricilor”, manifestând simultan o atitudine ambivalentă față de Mihail Roller:

Sunt de acord cu tovarășul Stănescu că nu numai tovarășul Roller este vinovat. Fără a scuza nenumăratele defecte ale tov. Roller, eu cred că sunt unele probleme care ne privesc atât pe noi, cât și pe dânsul. Atunci când tovarășul Roller privește în mod just, și treaba merge bine, însă mai procedează și nejust. Dacă atunci când am dus lucrarea noastră, când a spus că „lucrarea nu poate vedea lumina tiparului”, dar nu cred că e just, însă trebuia să spună cu frumosul ceea ce avem de făcut și să ne îndrume în muncă⁵⁴.

În opinia sa, un mare neajuns este reprezentat de comunicarea deficitară dintre instituții (Academie – Institutul din București – Institutele din Cluj și Iași – secția de profil a CC – Institutul de Istorie al Partidului – Arhivele Statului), comunicare în măsură să genereze o serie de blocaje. O altă mare problemă identificată o constituie cvasi-lipsa surselor istorice pentru istoria contemporană, disciplină cu o valoare simbolică și ideologică extrem de mare: „Trebuie să spunem că, după 23 August 1944, singurul material este ziarul și pă baza acestui material lucrăm. Noi lucrăm cu «Scânteia», «România liberă», deoarece la arhivă nu putem intra și acest lucru face ca să nu putem scrie lucrări noi. Cred că din acest punct de vedere trebuie să intervină o schimbare în munca noastră”⁵⁵.

Intervenția Letiției Lăzărescu, profesoară de istorie contemporană la Universitatea C. I. Parhon din București, se limitează în a-l susține și completa pe Roman în ceea ce privește penuria surselor din domeniul istoriei contemporane:

S-a făcut o atmosferă că oricine care lucrează în istoria contemporană este un erou. În ceea ce mă privește pe mine, pot să spun că și eu m-am complăcut în această situație. Cred că această problemă ar trebui pusă cu mai multă tărie și că această muncă ar trebui privită ca oricare muncă, ca oricare alt domeniu. Trebuie să mai adaug că ar trebui acordat mai mult

⁵³ *Ibidem*, f. 34.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 40.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 39.

sprijin, mai mult ajutor, istoriei contemporane ce nu s-a făcut până acum. Noi suntem lăsați puțin în aer. Noi suntem puși în situația de a face totul, din alte surse decât cele pe care ar trebui să le avem. Ni s-a arătat că noi în cele arătate nu ne sprijinim pe documente și în parte are dreptate pentru că noi nu avem aceste documente. Afară de aceasta noi nu avem la dispoziție materiale progresiste⁵⁶.

Ultimul care a luat cuvântul în acea seară a fost Mihail Roller. Discursul său, presărat, în bună tradiție leninistă, cu accente autocritice, pare să amintească de cel rostit de Buharin⁵⁷ în cadrul plenarei CC al PC(b)US din 19 decembrie 1930. Întrucât este, după toate datele, prima situație în care Roller oferă explicații referitoare nu doar la cercetarea istorică în general, ci și la propria sa activitate, consider că intervenția lui merită reprodușă în întregime:

Tovarăși. Aci s-au adus o serie de critici activității din domeniul istoriei. Cred că este de datoria mea să fac unele afirmații. Unii tovarăși care au ținut să sublinieze unele merite ale lui Roller au exagerat oarecum, unii tovarăși au despărțit activitatea zecilor de istorici care după 23 August au desfășurat o largă activitate pentru dezvoltarea cercetărilor istorice, căutând să denatureze acest adevăr și să concentreze problemele numai în jurul lui Roller. Nu știu ce merit a avut, dar oricare ar fi capacitatea lui, fără activitatea zecilor de istorici și până la 100 de tovarăși nu s-ar fi putut ajunge la rezultatele care s-au atins astăzi. Acum în ceea ce privește aceste probleme, aș ruga să-mi dați voie să-mi expun unele slăbiciuni asupra cercetărilor istorice și apoi să-mi spun și părerea asupra celor spuse astăzi-seară. Eu grupez acestea în trei probleme: o mare parte, o serie de probleme ridicate aci, eu le consider de pe acum juste; un alt grup de probleme eu asupra lor trebuie să mă mai gândesc. Sunt aci o serie – și firesc este că întotdeauna când cineva este criticat, el caută să găsească argumente și de datoria mea este să lupt împotriva aceste concepții și să nu justific și să găsesc soluția de rezolvare, totuși sunt unele probleme – la care nu pot răspunde și mi-ar trebui și timp să mă gândesc, deoarece astăzi am văzut unele lucruri așa cum le vedeau eu, nu cum le vedeau alții.

A treia problemă sunt unele cu care nu pot fi de acord. În primul rând vreau să precizez asupra unor slăbiciuni din domeniul istoriei, care le consider generale. Cred că am stat și stau pe poziția „nu știință pentru știință” și „artă pentru artă” și eu consider, cel puțin așa cred eu, că înțeleg linia partidului, că cercetătorii din domeniul istoriei trebuie să fie pus în scopul concret și în primul rând în scopul înarmării maselor populare pentru a putea lupta mai bine în construirea socialismului. Luminarea problemelor, în primul rând a tuturor problemelor de bază, adevărat științific, pentru a sluji poporului, pentru a educa pe tineret și pe cei vârstnici, în scopul frăției, în scopul înarmării clasei muncitoare, a poporului muncitor de astăzi pentru construirea socialismului. Spun acest lucru pentru că aceste cercetări, fie ele săpături, fie un alt izvor arhiologic, trebuie să aibă ca scop să devină manual al clasei muncitoare, manual al clasei a patra de învățământ mediu, superior, pentru ca să fie o armă în mâna clasei muncitoare și spun aceasta pentru că vreau să fixez poziția mea critică față de manualul care a apărut în trecut și poziția mea față de necesitatea unui manual nou. Până acum am realizat noi unele lucruri pozitive. Consider ca ele să fie neglijate. Nu sunt pentru apărarea tuturor ceea ce s-au făcut până astăzi. Consider că manualul are o serie de lipsuri. Nu trebuie să ne mulțumim cu ceea ce am realizat mai înainte, pentru că înseamnă că ne-am învechit. Avem greșeli serioase, pe care le voi atinge numai pe câteva, datorită timpului. Nu putem acuza că pe tărâmul istoriei nu a avut loc dezbateri. Cred că ar fi greșit să spunem că dezbaterile, care au avut loc prin felul cum au fost pregătite, într-adevăr au fost astfel organizate încât ele să lămurească pe baza de opinii

⁵⁶ *Ibidem*, f. 42.

⁵⁷ Vezi stenograma cuvântării respective în J. Arch Getty, Oleg V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*, New Haven & London, Yale University Press, 1999, p. 45-50.

lucrările puse. Nu putem nega că s-a lămurit problema 1877, problema statului sclavagist, încât prin concluziile care reies să avem părerea majorității tovarășilor. Există neclaritate în problema formării națiunii în Țara Românească. Există multe confuzii asupra caracterului statului după 23 August 1944. Eu am dat câteva exemple, pentru că trebuie organizată dezbaterea și oamenii să se pregătească. Astfel că debateri nu au fost organizate în marea majoritate a orașelor și nu s-au putut trage concluzii.

O altă greșală care constă în domeniul istoriografiei e că vorbim de lucrări de sinteză, dar nu urmărim lipsurile. Un lucru elementar care se cere e să fie văzut, de pildă, planul pentru învățământul superior și în lumina lipsurilor să se întocmească un plan pentru fiecare institut în parte. Spun acest lucru pentru că însăși în întocmirea planurilor de viitor, dacă nu se ține seamă de acest lucru, nu putem să le înlăturăm lipsurile.

O altă greșală cred că este că majoritatea istoricilor nu sunt antrenați în munca de cercetare științifică. Sunt nenumărate dovezi, cum istorici din alte centre ale țării, ca: Craiova, Sibiu, organizați în societăți istorice, poate să dea lucrări de valoare și au dragoste de muncă. Aproape nici un fel de ajutor nu au primit acești oameni. Conducerea societății este o ficțiune. Nu apare toată hotărârea luată prin care să poată să-și spună părerea și aceasta este o expresie a desconsiderării cercetătorilor și ceea ce frânează dezvoltarea științei istorice. Sunt cred și alte slăbiciuni de altă natură. Sunt tovarăși promovați în diferite ramuri tinere, care nu sunt întotdeauna bine pregătiți, dar nu au posibilitate să se dezvolte și întâmpinăm o serie de greutăți. Sunt tovarăși care au învățat în Uniunea Sovietică multe lucruri foarte bune, dar tovarășii nu au învățat istoria României și când s-au întors în țară în problemele didactice s-a descărcat, dar în ce privește istoria patriei nu prea. Era de datoria fiecărui tovarăș, o datorie elementară, să învețe pentru ca să se poată prezenta cu competență și putem să spunem că nu sunt pregătiți și nu s-a arătat aceasta de tovarăși. Sunt o serie de tovarăși care au muncit și nu au studiat în Uniunea Sovietică și cunosc mai bine decât tovarășii care s-au întors din URSS. Mai există anumite poziții care subliniază tendința spre vedetism și neglijează munca colectivă. Din câte am înțeles eu din Lenin că munca colectivă nu înseamnă înlăturarea muncii individuale.

Aceste lipsuri, printre care și aceea că noi căutam adeseori să ne băgăm în specialitate și documente, când există aci știința marxist-leninistă cu spiritul combativ, pentru care trebuie să luptăm acest lucru, fără îndoială există pe tărâmul cercetărilor istorice. Eu nu pot să cuprind nenumăratele probleme ce s-au ridicat aci. Eu am spus că trebuie să analizeze și alte lipsuri din vina noastră, pentru că a nega ceea ce s-a realizat până astăzi, datorită regimului de democrație populară, care sunt trepte pe care trebuie să le urcăm, e o mare greșală. Tovarăși, nu vreau să repet ceea ce s-a arătat. Multă dreptate a avut tovarășul Baniai și alți tovarăși. S-au spus o serie de lucruri, care se simțeau multe lipsuri în care și Roller are o mare vină. O mare lipsă o constituie lipsa de curaj în lupta de opinii. Și aci o mare vină o are tovarășul Roller. Cred, de asemenea, că în ceea ce privește oscilația față de anumite cadre e în mare măsură justă, dar nu întru totul, așa cum s-a spus aci. Cred că am pătruns bine, clar, îndrumarea pe care mi-a dat-o partidul în privința cadrelor tinere. Trebuie să colaborăm și să conlucrăm cu toate cadrele care slujesc regimul de democrație populară și să încurajăm creșterea de cadre tinere, competente, totuși în aplicarea aceasta, cred că s-a manifestat într-adevăr o serie de slăbiciuni. De asemenea cred că metodele de muncă ale tovarășului Roller nu au fost întotdeauna în concordanță cu felul în care ne recomandă partidul să lucrăm cu cadrele. Nu e permis să desconsiderăm părerea altor tovarăși. Nu e permis să nu ajutăm pe alți tovarăși în a-și spune părerea, ci trebuie să încurajăm și nu e permis să țină seamă de nervii proprii și să nu țină cont și de nervii altora. Eu recunosc o parte din lipsurile arătate de tovarăși care constituie o mare lipsă pentru mine. De asemenea și ceea ce nu-mi mai amintesc și totuși am săvârșit, găsesc că nu e just. Astfel de metode nu sunt recomandate de partid și din contră lui Roller i se cere mai mult, pentru că e activist de partid. Aceste lipsuri ale mele au dus la îngrădirea luptei de opinii. Nu cred just să apere Roller unele cazuri așa cum nu e just că Roller să nu dea explicații când i se cere. Asupra metodelor de lucru, de asemenea, cred că nu e just că Roller să se situeze pe poziția pe care o are, pentru ca să împiedice – dacă a fost cazul – oarecari contribuții la publicarea de cărți sub pretextul că nu sunt de părere și cred că a fost un abuz.

Prin urmare, nu pot să sistematizez și cred că Roller are o serie de greșeli pe care nu le-a combătut cu destulă tărie și trebuie să se mai gândească. Sunt unele probleme cu care nu sunt de acord și cred că am dreptul să spun. Am să iau câteva exemple:

Sunt profund confuz de inexactitatea celor spuse de tovarășul Cheresteșiu în privința premiilor acordate. Tovarășii Știrbu și Maciu au lucrat serios la documente. Se înțelege că într-o muncă colectivă sunt forțe inegale, inegalități și se înțelege că tovarășul Maciu a lucrat mai mult decât tovarășul Știrbu. Același lucru și cu documentele dinainte. Tov. Barbu-Cîmpina a lucrat cel mai mult. Cred că ar fi nejust să nu avem în vedere munca tov. Letiția Lăzărescu. Pentru a îndrepta o greșală politică, tovarășul Stănescu a dat o bună contribuție. Eu am convingerea că s-au dat premiile bine, pentru că trebuie să avem în vedere că pentru totul s-a muncit zile și nopți. O greșală foarte mare e că redacția a întârziat publicarea primului volum. Pot eu să fiu de acord ca în problema lui Ștefan cel Mare? Numărul 3 al revistei Studii trebuia să apară de 23 August. Am tot respectul față de Ștefan cel Mare și nu vream să-l scot, dar nu găsesc o greșală aci. Nu sunt de acord în ceea ce privește publicarea documentelor. Principiul cel mai ideal este să se publice documentele în limba originală, adică în limba română. Cred că mai sunt o serie de greșeli și tov. Roman putea să spună că dacă nu a apărut o recenzie, nu e de vină Roller.

În ce privește Ionescu Delavrancea, că am obligat să semneze, acest lucru nu este adevărat. Vreau să arăt despre ce este vorba: Am vrut și am luptat ca aceste lucrări să fie făcute de un colectiv. Eu stau astăzi pe poziția că e o lucrare de mai mare importanță și era bine să apară un volum cu mai mulți autori. Eu am fost ca tovarășii Maciu și Știrbu să lucreze împreună. Multe probleme eu le-am ridicat și în ceea ce am scris asupra lipsurilor mele. Eu vreau să-mi permit ca într-o serie de probleme în care nu am dat răspuns, să mă gândesc la ele și întrucât mă privește să le rezolv în așa fel ca munca să meargă bine. Sunt pentru creerea acestui colectiv al secției. Sunt pentru ca pe baza unui plan întocmit de un colectiv să se vadă măsurile ce trebuiesc luate pentru întocmirea unui manual, pentru că am mai muncit și am văzut că din lipsă de material nu am putut să mergem mai înainte, însă pe baza celor ce avem să pornim și să întocmim monografii. Trebuie să luptăm, pentru ca să se aducă o mai mare contribuție și să asigurăm pe baza muncii colective să dezvoltăm știința istorică. Nu m-am pregătit dinainte și vă rog, tovarăși, să luați în considerație acest lucru, pentru că nu am știut că o să ridic problemele acestea.

Tov. Voicu întreabă: Eu n-am înțeles bine ce crede tovarășul Roller despre metodele sale de muncă și de ce vorbește tovarășul Roller despre greșelile sale la persoana a treia? Nu gândește tovarășul Roller că e o formă de a nu lua atunci o poziție față de propriile sale greșeli?

Răspuns: Eu nu văd o greșală asta. Nu e o greșală de fond. Nu am spus nici odată că Roller nu este Roller și nicidecum că vreau să-mi ascund persoana mea proprie. Asupra metodelor de muncă, eu cred că Roller a făcut unele încercări să ducă o muncă colectivă în domeniul istoriei și așa vrea să arăt că dorința mea s-a manifestat de a lucra cu tovarășii în colectiv, însă Roller nu a luptat îndeajuns împotriva greutăților prin metodele care trebuie, adică să înfrângă greutățile și să facă eforturi și să lucreze în toate problemele în colectiv cu consultări și ținând seama de părerile tovarășilor. A afirma că metodele lui Roller, toate, nu sunt bune, nu sunt de acord, însă o serie de metode sunt nejuste. Până când nu sunt convinși, nu pot să fie de acord⁵⁸.

Concluzii

Parcurend cele câteva zeci de pagini care formează stenograma ședinței istoricilor români din data de 17 noiembrie 1954, se pot degaja cu ușurință un set de concluzii pertinente referitoare atât la situația cercetării istorice românești în perioada poststalinistă, cât și la cauzele declinului lui Mihail Roller. Pe de o parte, „frontul istoriografic” a fost o ficțiune ideologică, un artificiu retoric care nu depășea planul

⁵⁸ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954...”, f. 43-47.

strict discursiv și care nu avea, așadar, nicio corespondență în realitate. În spatele imaginii de unitate a „frontului”, pe care propaganda politico-istoriografică încerca să o proiecteze, se aflau tensiuni personale, disensiuni, nemulțumiri dintre cele mai diverse, prietenii și inamiciții, blocaje instituționale, lipsă de comunicare, frici și orgolii, protectori și protejați, interese divergente.

Pe de altă parte, este limpede că nu a existat niciodată o grupare sau o „partidă” națională (reformistă sau revizionistă), aflată în raporturi antagonice ori chiar ostile cu o presupusă tabără „rolleristă”, ultra-radicală, stalinistă, prosovietică și antinațională. Însăși ideea de distincție între grupările „moscovită” și „națională” îi aparține lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, care a enunțat-o în timpul plenarei CC al PMR din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961⁵⁹. Solidaritățile dintre membrii câmpului istoriografic se construiau, la fel ca și structurarea și reproducerea însăși a câmpului, în primul rând pe raporturi și interese de natură personală, și abia apoi pe rațiuni de ordin ideologic. Prin urmare, „retrogradarea” lui Mihail Roller, petrecută la câteva luni după desfășurarea ședinței nu trebuie, așadar, interpretată ca un semnal al victoriei aripii „profesioniste” ori „naționale”⁶⁰ a istoricilor (avându-i ca figuri ilustre pe academicienii Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu sau David Prodan) în „lupta” lor cu reprezentanții impostori ai ocupantului sovietic (Roller și echipa sa), așa cum o interpretează, de pildă, Pavel Țugui⁶¹. Mai degrabă, ea ar putea fi citită ca un simbol al eșecului total al „revoluției culturale” desfășurate în istoriografia anilor 1948-1953. Eșecul a fost conștientizat în timp real de către secția de profil a CC al PMR. Astfel, înlocuirea lui Roller poate semnifica la fel de bine și o încercare a Partidului de a remedia situația deplorabilă în care ajunsese știința istorică din România, beneficiind din plin de „suportul” acestuia.

“I HAVE NEVER SAID ROLLER IS NOT ROLLER”:
17 NOVEMBER 1954 MEETING OF THE ROMANIAN HISTORIANS
(Summary)

Keywords: Mihail Roller, historical science, historical front, shortcomings.

The present article proposes an answer to the questions when and why did the downfall of Mihail Roller has taken place. My central argument is constructed upon the interpretation of the contents of a discussion between the most prominent historians of the day, organized in the autumn of 1954 and supervised by the Propaganda and Agitation Section of the Central Committee of the Romanian Workers Party. Although the original purpose of the meeting had been the examination of the general situation into which Romanian historical science had found itself, the discussions sharply turn into an authentic trial of Mihail Roller, an event which, most likely, has contributed to his downfall a few months later. Most likely, this trial had been previously prepared by the Propaganda and Agitation Section of the Central Committee, and thus, it was not a genuine and spontaneous one.

⁵⁹ Liviu Pleșa, Elis Neagoe-Pleșa, *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, București, Editura Nemira, 2006.

⁶⁰ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 125-132.

⁶¹ Pavel Țugui, *op. cit.*, *passim*.

CEZAR STANCIU*

ROMÂNIA ȘI PROBLEMA RELAȚIILOR SINO-IUGOSLAVE

Considerații preliminare

Mișcarea comunistă internațională a cunoscut un puternic proces de fragmentare cu precădere după 1956, caracterizat prin contestarea valabilității universale a modelului bolșevic de construire a socialismului și afirmarea unor modele specifice, cu caracter național. Acest proces a coincis, evident, și cu diminuarea influenței Moscovei în mișcarea comunistă, Uniunea Sovietică fiind confruntată cu critici numeroase îndreptate împotriva controlului pe care îl exercitase anterior în mișcare și împotriva relațiilor inechitabile cu celelalte partide comuniste. Un rol esențial în afirmarea forțelor centrifuge a fost jucat de ascensiunea multor partide comuniste la putere, atât în Europa, cât și în Asia, fapt care a evidențiat contradicțiile de interese dintre sovietici și alte partide comuniste. Transferarea solidarității internaționaliste de la nivel de partid la nivel de stat s-a lovit de greutăți dificil de depășit, având în vedere faptul că interesele pe linie de stat ale Uniunii Sovietice nu corespundeau întotdeauna cu interesele similare ale altor țări iar caracterul injust al relațiilor era mult mai vizibil în relațiile la nivel de stat decât în cele la nivel de partid. Într-o plenară a CC al PCR din martie 1968, Ștefan Voicu exprima limpede ideea care călăuzea multe partide comuniste din lume: „[...] eu am toată dragostea și admirația pentru Uniunea Sovietică, dar trebuie să se termine odată în lume cu ideea aceasta că ceea ce corespunde la un moment dat Uniunii Sovietice ca stat, nu ca țară socialistă, ca stat, se confundă cu interesele globale ale socialismului internațional”¹.

Cel mai bun exemplu în acest sens este cel iugoslav, aceasta fiind și prima dizidență majoră care s-a manifestat în mișcarea comunistă internațională. Ceea ce iugoslavii au avut de reproșat în mod special Moscovei a fost tocmai exploatarea la care era supusă țara lor de către sovietici pe linie economică și nu numai, relația de subordonare pe care Moscova o promova între Uniunea Sovietică și Iugoslavia². O asemenea relație fusese tolerată de multe partide comuniste cât timp fuseseră în ilegalitate sau în afara cercului puterii, deoarece nevoia de asistență din partea sovieticilor fusese mare, iar rațiunile ideologice păreau să justifice, sub deviza internaționalismului, o organizare ierarhică, centralizată, a mișcării comuniste internaționale.

---

* Asistent universitar, Universitatea Valahia, Târgoviște.

¹ *Stenograma ședinței Plenare a CC al PCR din zilele de 27-28 martie 1967*, în Arhivele Naționale ale României, București (în continuare, ANB), fond CC al PCR, secția Cămară, dosar nr. 43/1967, f. 103.

² Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948-1950)*, București, Editura Compania, 2007, p. 35.

Obținerea puterii însă a făcut ca aceste partide să devină responsabile de interesele economice ale țărilor lor, sferă în care inegalitatea cu greu mai putea fi justificată. Aceleași au fost și rațiunile din spatele polemicii sino-sovietice, eficient sintetizate de partea chineză în sloganul „șovinismului de mare putere”. În egală măsură, divergențele româno-sovietice au devenit la rândul lor publice din rațiuni care țineau de interese de stat: contestarea de către conducerea PMR a planurilor de integrare economică suprastatală în cadrul CAER³.

Afirmarea unei politici externe românești independentă de cea a blocului comunist (sau a Uniunii Sovietice) a fost facilitată în mod special de fragmentarea care se manifesta la nivelul mișcării comuniste internaționale. Într-o discuție cu premierul chinez Ciu Enlai, în septembrie 1964, Ion Gheorghe Maurer exprima această realitate fără rezerve: „[...] noi trebuie să recunoaștem că dacă n-ar fi existat lupta Partidului Comunist Chinez pentru a face respectate relațiile juste între partidele comuniste și țările socialiste, ar fi fost foarte greu, dacă nu imposibil, pentru noi să apărăm principiile pe care socotim că trebuie să le apărăm”⁴. Tendințele centrifuge care se manifestau în sânul mișcării au creat o stare de vulnerabilitate a Moscovei în fața celorlalte partide comuniste pentru că dizidența unuia încuraja mai departe și dizidența altora, ceea ce sporea numărul celor care se opuneau controlului sovietic. Dizidența iugoslavă a fost inițial singulară, motiv pentru care nu s-a generalizat și n-a șubrezit influența sovietică, însă după 1960, de pildă, dizidența chineză o încurajează pe cea albaneză, situație care creează cadrul internațional favorabil pentru dizidența românească iar, începând cu jumătatea deceniului al șaptelea, facilitează și dizidența partidelor comuniste vest-europene.

În acest context așadar, multiplicarea forțelor ce se opuneau dominației sovietice în cadrul mișcării comuniste internaționale s-a produs în condițiile interdependenței, sub forma reacției în lanț: dizidența unui partid încuraja dizidența altora, iar solidaritatea între aceste partide – deși foarte dificil de obținut din cauza diferendelor ideologice – a fost totuși un factor important în descurajarea represaliilor sovietice, fie acestea militare, fie doar politice. Pentru o scurtă exemplificare, suplimentară față de afirmația anterior menționată a lui I. Gh. Maurer, putem reține ceea ce spunea Paul Niculescu-Mizil în martie 1968, după ce delegația PCR tocmai părăsise lucrările consfătuirii consultative a partidelor comuniste și muncitorești întrunite la Budapesta. Delegația PCR a părăsit lucrările în semn de protest față de presiunile exercitate în acel cadru, situație în care, își amintea Paul Niculescu-Mizil, mai multe delegații au intervenit pe lângă români pentru a nu părăsi lucrările: „[...] în discuții individuale ne-au spus foarte multe delegații: nu plecați, nu ne lăsați singuri aici, noi nu putem spune ceea ce vrem”⁵.

Independența manifestată de PCR în planul politicii externe și nu numai a fost așadar în strânsă legătură cu existența altor provocări la adresa dominației sovietice, în absența cărora posibilitatea ca Moscova să reacționeze mult mai ferm ar fi sporit. Conducerea PCR (și a PMR anterior) a fost deplin conștientă de această situație și a mizat pe aceasta în contestarea dominației politice și ideologice a Uniunii Sovietice, căutând în permanență să-și apropie alte forțe politice care se opuneau dominației

³ Liviu Țăranu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc 1949-1965*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 134 et passim.

⁴ Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2004, p. 376.

⁵ *Stenograma ședinței plenare extraordinare a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, din ziua de 1 martie 1968*, în ANR, fond CC al PCR, secția Cămară, dosar nr. 31/1968, f. 25.

sovietice și să colaboreze cu acestea în promovarea unui nou tip de relații între partidele comuniste, relații în care să nu existe „partid «părinte» și un «partid-fiu», partide «superioare» și partide «subordonate»”⁶.

Din acest punct de vedere, o succintă privire asupra modului în care România a privit și s-a implicat în evoluția relațiilor sino-iugoslave este de natură să contribuie la explicarea modului în care conducerea de partid și de stat din România a privit nu doar relațiile cu aceste două partide și țări, dar mai ales a modului în care au fost văzute raporturile cu Uniunea Sovietică. O analiză detaliată a acestei problematici se lovește de obstacole dificil de înlăturat deoarece ar solicita cercetarea arhivelor iugoslave, chineze și sovietice, ceea ce depășește în prezent posibilitățile unui cercetător român. Cu toate acestea, perspectiva oferită de arhivele românești este suficientă, într-o fază inițială, pentru a permite noi interpretări ale politicii externe românești în perioada de maximă afirmare a independenței acesteia față de factorul sovietic.

Dinamica relațiilor sino-iugoslave și perspectiva românească

Iugoslavia și China au rămas cunoscute ca fiind țările (și implicit partidele, vorbind despre regimuri cu partid unic) care au opus cea mai energică opoziție față de controlul exercitat de sovietici asupra mișcării comuniste internaționale, rămânând – cel puțin după al Doilea Război Mondial – în afara controlului exercitat de Moscova asupra celor mai multe partide comuniste. Cu toate acestea, relațiile dintre iugoslavi și chinezi nu au fost niciodată foarte apropiate, cunoscând chiar numeroase momente critice. Odată cu radicalizarea politicii interne a Partidului Comunist Chinez – în speță este vorba despre „Marele Salt Înainte” –, conducerea de partid din această țară s-a arătat tot mai reținută față de orice formulă politică ce viza construcția socialismului într-un cadru mai destins, diferit de cel experimentat de bolșevici și de Stalin. În mod special chinezii au criticat politicile hrușcioviste, respectiv destalinizarea și doctrina coexistenței pașnice. Iugoslavii, susținătorii unui model alternativ de socialism și având relații mult mai apropiate cu Occidentul, erau în schimb adepții unui asemenea curs precum cel inițiat de N. S. Hrușciov, cel puțin în privința destalinizării și a coexistenței pașnice. În acest context, chiar dacă relațiile sovieto-iugoslave au cunoscut la rândul lor un traseu sinuos, chinezii au criticat aspru ceea ce ei numeau „revizionismul” iugoslav, critică ce s-a accentuat odată cu emergența polemicii sino-sovietice după 1960. Critica adresată iugoslavilor de către chinezi avea, de altfel, două ținte: una era la Belgrad, cealaltă era la Moscova.

Punctul de plecare pentru structurarea unui asemenea tip de relație poate fi plasat în contextul anilor 1957-1958. Relațiile sino-iugoslave au fost, din acest punct de vedere, în strânsă legătură cu evoluția relațiilor ambelor țări cu Moscova: relațiile sovieto-iugoslave și cele sino-sovietice au condiționat modul în care Beijingul a privit Iugoslavia.

Relațiile sovieto-iugoslave au cunoscut o îmbunătățire progresivă după moartea lui Stalin, culminând cu reconcilierea din anii 1955-1956, când I. B. Tito și N. S. Hrușciov s-au vizitat reciproc. În ambele ocazii, partea sovietică s-a angajat să respecte principiul egalității în relațiile dintre partidele și statele comuniste ceea ce oferea o nouă bază

---

⁶ Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a CC al PMR din aprilie 1964, București, Editura Politică, 1964, p. 55.

raporturilor dintre Moscova și Belgrad⁷. Cu toate acestea, relațiile sovieto-iugoslave s-au deteriorat din nou în contextul tulbure al anului 1956. Deși inițial I. B. Tito își exprimase acordul față de intervenția sovietică din Ungaria din noiembrie 1956, reconsiderarea ulterioară a acestei poziții și azilul politic acordat lui Imre Nagy au fost de natură să irite Moscova, instaurând noi tensiuni în relațiile bilaterale⁸.

În aceste condiții, în anul următor, Uniunea Sovietică s-a angajat în favoarea convocării unei consfătuiri internaționale a partidelor comuniste, propunere care mai fusese vehiculată anterior, deoarece N. S. Hrușciov era interesat, după cum consemna Dan Cătănuș, în refacerea autorității Moscovei în mișcarea comunistă internațională⁹. La acel moment, Moscova era interesată în participarea Uniunii Comuniștilor Iugoslavi la consfătuire, pentru a împiedica o înstrăinare și mai mare a celor două partide și pentru a facilita depășirea divergențelor ivite în 1956. Partea iugoslavă a refuzat însă să participe, deschizând astfel calea către o nouă condamnare a acestui partid de către conclavele comuniste care s-a întrunit în noiembrie 1957 la Moscova.

Neînțelegerile au pornit, printre altele, și de la problema „revizionismului”. Confruntată deja cu tendințe centrifuge în mișcarea comunistă, partea sovietică a ținut ca documentul final al consfătuirii să condamne tendințele de „revizuire” a ideologiei marxist-leniniste, însă iugoslavii au apreciat că acel pasaj s-ar fi putut referi la ei și acceptarea lui ar fi fost o formă de autocritică, motiv pentru care au refuzat să participe și implicit să semneze documentul¹⁰. Partidul Comunist Chinez a participat la consfătuire și a semnat documentul final, ceea ce ilustra o anumită aliniere a partidelor comuniste la acel moment, în care chinezii și sovieticii se aflau de o parte, iar iugoslavii de partea opusă. Această aliniere a cunoscut transformări majore în intervalul 1957-1960 din două motive în mod special: pe de o parte, programul politic publicat de Uniunea Comuniștilor Iugoslavi în 1958 a fost perceput atât de sovietici, cât și de chinezi drept o formă explicită de „revizionism”, ceea ce a accentuat critica îndreptată împotriva iugoslavilor, iar pe de altă parte intervalul respectiv a fost caracterizat de o încordare progresivă a relațiilor sino-sovietice, încordare ce a condus la ruptura publică survenită cu ocazia consfătuirii de la București din 1960¹¹.

În acest interval însă, accentuarea neîncrederii părții chineze în intențiile sovietice, precum și polemicile publice izbucnite ulterior nu au fost de natură să faciliteze o apropiere sino-iugoslavă. Aparentul paradox a fost acela că, pe măsură ce sporeau divergențele sino-sovietice, critica chineză îndreptată împotriva iugoslavilor s-a accentuat. Această critică a rămas la fel de virulentă și după 1960, când polemica sino-sovietică a devenit publică și a condus în final către ruptură. Destalinizarea și coexistența pașnică reprezentau amenințări la adresa politicilor implementate pe plan intern de conducerea de partid chineză: relațiile tot mai tensionate dintre Republica Populară Chineză și Statele Unite făceau ca Mao Zedong să vadă în coexistența pașnică

⁷ Dan Cătănuș, *Reluarea relațiilor româno-iugoslave. Vizita lui Tito la București, 23-26 iunie 1956*, în *AT*, nr. 3-4/2004, p. 73-74.

⁸ Leonid Ghibianskii, *N. S. Hrușciov, I. B. Tito și criza ungară din anul 1956*, în Dan Cătănuș, Vasile Buga (coord.), *Lăgărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2006, p. 428-441.

⁹ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova... Politica externă a României 1956-1965*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2011, p. 183.

¹⁰ Aleksandr Stykalin, *Consfătuirile de la Moscova ale partidelor comuniste și muncitorești, noiembrie 1957*, în *AT*, nr. 1-2/2008, p. 96-97.

¹¹ Asupra importanței consfătuirii de la București din iunie 1960, vezi Mihai Croitor, *La București s-a scris: „Sciziune!” Consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești din iunie 1960*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013.

o trădare a cauzei chineze de către sovietici¹². Din acest punct de vedere, Iugoslavia era la rândul său o puternică susținătoare a coexistenței pașnice și, în consecință, o țintă directă a criticilor chineze.

În acest context, partea română a tratat relația cu Iugoslavia cu o prudență deosebită. Partidul Muncitoresc Român a luat parte la consfătuirea din 1957 și inclusiv la cea din 1960 în cadrul căreia Uniunea Comuniștilor Iugoslavi a fost denunțată ca fiind revizionistă¹³. În paralel însă, conducerea PMR a căutat să evite o ruptură cu Belgradul similară celei din perioada 1948-1953, cultivând relații bune pe linie de stat, deși oficialii iugoslavi se arătau mai puțin entuziaști decât România față de proiectele avansate de aceasta din urmă¹⁴. Era vorba, în acest caz, despre proiectul hidrocentralei Porțile de Fier în mod special. Odată cu izbucnirea divergențelor româno-sovietice privind reforma CAER în 1962, relațiile româno-iugoslave au cunoscut un curs ascendent, caracterizat de un nivel tot mai ridicat de încredere între cei doi lideri, I. B. Tito și Gh. Gheorghiu-Dej.

În paralel însă, divergențele româno-sovietice au avut un impact similar și asupra relațiilor româno-chineze. Începând din 1963, conducerea PMR a încetat să mai ia partea Moscovei în disputele cu chinezii, iar schimbarea de atitudine a fost întâmpinată la Beijing cu reacții favorabile¹⁵. Demersul românesc, din martie 1964, de mediere a relațiilor sino-sovietice prin apelul la încetarea polemicii publice și vizita delegației PMR condusă de I. Gh. Maurer la Beijing a reprezentat momentul crucial al proclamării neutralității României în disputa sino-sovietică, neutralitate care a fost urmărită atent în anii următori¹⁶. Astfel, începând din 1963 România a reușit să dezvolte relații pozitive atât cu China, cât și cu Iugoslavia, deși cele două state se aflau în relații foarte reci. Succesul acestei politici de echilibru a fost vizibil în relația cu China prin vizita unei delegații chineze la București cu ocazia sărbătorii de 23 august 1964, precum și în schimbul de vederi care a avut loc în perioada următoare¹⁷. De asemenea, în relația cu Iugoslavia poate fi punctată cererea adresată de liderul sovietic N. S. Hrușciov lui Tito pentru a interveni pe lângă Gh. Gheorghiu-Dej, în sensul aplanării tensiunii din relațiile româno-sovietice¹⁸.

Contestarea dominației sovietice în mișcarea comunistă internațională nu a fost văzută la București doar în termenii extinderii relațiilor externe și a asigurării sprijinului din partea altor actori la nivelul relațiilor bilaterale. Deși în mod discret și fără a-și asuma riscuri, conducerea PMR (și a PCR ulterior) a promovat totuși, prin mijloacele modeste pe care le avea la îndemână, apropierea între forțele care se opuneau dominației

¹² Mioara Anton, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007, p. 168-169.

¹³ *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești (noiembrie 1960)*, București, Editura Politică, 1960, p. 61.

¹⁴ Vezi, de pildă, *Raport asupra tratatelor cu partea iugoslavă pentru pregătirea Acordului între RPR și RPF cu privire la realizarea Hidrocentralei de la Porțile de Fier*, în ANR, fond CC al PCR, secția Cămară, dosar nr. 118/1961, f. 3-9. Pentru aprecieri despre relațiile culturale după 1955, vezi Paul Nistor, *Propagandă și politică externă românească în secolul XX*, Iași, Institutul European, 2013, p. 124-126.

¹⁵ Liu Yong, *Sino-Romanian Relations 1950s-1960s*, București, Institutul Român pentru Studiul Totalitarismului, 2006, p. 139-140.

¹⁶ Dan Cătănuș, *Declarația din aprilie 1964. Context istoric și ecou internațional*, în AT, nr. 3-4/2006, p. 115-116. Cu privire la discuțiile purtate la Beijing, vezi Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964. „Primăvara de la București”. Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României?*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

¹⁷ Stenogramele acestor discuții au fost publicate în Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova...*

¹⁸ Idem, *Tot mai departe de Moscova...*, p. 350-351.

sovietice, în acest caz Iugoslavia și China. Primele manifestări ale unei asemenea direcții au apărut în cursul anului 1963, deși ele pot fi considerate în această fază ca fiind doar tatonări. La acel moment, România își îmbunătățise relațiile atât cu China, cât și cu Iugoslavia și stenogramele discuțiilor relevă limpede un interes discret al lui Gh. Gheorghiu-Dej pentru îmbunătățirea relațiilor sino-iugoslave.

În noiembrie 1963, Gh. Gheorghiu-Dej s-a întâlnit cu I. B. Tito la Belgrad, principala problemă pe agenda discuțiilor fiind cea a relațiilor bilaterale. În lumina divergențelor româno-sovietice în plină desfășurare la acel moment, partea iugoslavă avea motive suplimentare să trateze cu seriozitate propunerile românești privind dezvoltarea cooperării la nivel de stat. Discuțiile au vizat de asemenea și problemele mișcării comuniste internaționale. Vorbind despre influența exercitată anterior de sovietici asupra comunismului internațional, Gheorghiu-Dej i-a împărtășit lui Tito reținerile sale față de modul în care Moscova a atras în trecut celelalte partide comuniste în acțiuni nejustificate și care au dăunat relațiilor dintre acestea, așa cum fusese cazul cu condamnarea Iugoslaviei în timpul lui Stalin. În cadrul discuției, Gheorghiu-Dej a comparat situația respectivă cu cea a Chinei, unde din nou Moscova atrăgea celelalte partide comuniste într-o polemică ce nu le privea¹⁹. Mesajul pe care el îl transmitea avea mai multe înțelesuri: pe de o parte, era o formă de a adresa scuze părții iugoslave pentru implicarea României în condamnarea Iugoslaviei, dar pe de altă parte, compararea situației Iugoslaviei cu cea a Chinei era și un îndemn ca Belgradul să privească problema chineză cu mai multă simpatie.

Cu privire la China, Tito s-a arătat reținut, declarând că în problema polemicii sino-sovietice Iugoslavia se plasa în mod clar de partea Uniunii Sovietice, motivul principal fiind acela al coexistenței pașnice în politica externă, principiu contestat de chinezi, promovat de sovietici, și pe care Iugoslavia îl apăra la rândul său cu energie²⁰. Cu toate acestea, Tito a ținut să nuanțeze poziția, arătând că înțelegea subtilitățile implicate în polemica sino-sovietică: „[...] se înțelege că Partidul Comunist Chinez, conducătorii lui, pe noi ne calomniază cu limbajul cel mai urât, însă întotdeauna am considerat că o parte din aceste calomnii se referă la noi și o altă parte este adresată lui Hrușciov”²¹. O evaluare obiectivă a situației indică faptul că Iugoslavia era interesată în strângerea relațiilor cu alte țări sau partide care contestau dominația sovietică, însă era în egală măsură interesată de dezvoltarea unor relații bune cu Occidentul, iar din acest punct de vedere, promovarea doctrinei coexistenței pașnice era esențială.

Gh. Gheorghiu-Dej a ridicat totuși problema Iugoslaviei în contactele sale cu chinezii încă din 1963. La 12 decembrie 1963, Gh. Gheorghiu-Dej l-a primit în audiență pe ambasadorul Republicii Populare Chineze la București, Xu Jianguo (Siu Gien Guo), și cei doi au discutat pe larg despre mișcarea comunistă internațională și în mod special despre pretențiile sovietice la dominație. Cu acea ocazie, Gheorghiu-Dej i-a relatat oaspetelui său și aspecte referitoare la vizita sa în Iugoslavia, angajându-se într-o lungă pledoarie în favoarea iugoslavilor, elogiind meritele acestora în lupta împotriva fascismului, precum și în rezistența împotriva presiunilor sovietice în anii stalinismului. Ambasadorul chinez a evitat însă discuțiile de fond asupra Iugoslaviei²². Mai mult decât

¹⁹ Mihai Croitor, Sanda Borșa, *Triunghiul suspiciunii. Gheorghiu-Dej, Hrușciov și Tito (1954-1964)*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, p. 405.

²⁰ *Ibidem*, p. 412.

²¹ *Ibidem*.

²² Mihai Croitor, *În umbra Kremlinului. Gheorghe Gheorghiu-Dej și geneza Declarației din Aprilie 1964*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012, p. 214.

atât, Gheorghiu-Dej a încercat să pună într-o lumină favorabilă și atitudinea iugoslavă față de chinezi: „conducătorii iugoslavi s-au purtat corect – spunea el – n-au încercat să se refere la China cu nici un cuvânt”²³.

Reținerea manifestată de chinezi față de iugoslavi a fost vizibilă și cu ocazia vizitei efectuate de delegația PMR în China în martie 1964, când s-au purtat discuții inclusiv despre problema Balcanilor. Începând din 1957, România promovase activ, în diverse forme, îmbunătățirea cooperării între statele din Balcani, indiferent de orânduirea lor socială. După 1960, aceste planuri au căpătat și o implicată nuanță antisovietică, însă încercarea părții române de a apăra acest punct de vedere în fața chinezilor s-a lovit de neîncrederea totală manifestată de China față de Iugoslavia. Liu Sao-tzî, reflectând punctul de vedere al conducerii chineze de partid, spunea despre iugoslavi: „Iugoslavia este un detașament de acțiune al imperialismului american..., este un berbec, care merge în frunte..., ei se folosesc de Iugoslavia ca model tipic pentru descompunerea lagărului socialist, pentru ca, urmând exemplul Iugoslaviei, țările socialiste să revină la așa zisa lume liberă”²⁴.

Aceste reacții nu l-au descurajat însă pe Gh. Gheorghiu-Dej, care a reluat problema relațiilor cu China în cadrul întâlnirii cu I. B. Tito din septembrie 1964, deși era limpede că iugoslavii rămăneau foarte reținuți față de conducerea chineză. De altfel, Tito i-a spus lui Gheorghiu-Dej că, după părerea sa, Declarația PMR din aprilie 1964 fusese „cam blândă” față de chinezi și i-a mărturisit că, în cadrul discuțiilor pe care le avusese cu N. S. Hrușciiov în acel an, acesta se declarase în mod special nemulțumit de faptul că Declarația PMR pune pe picior de egalitate PCUS și PCC²⁵. Cu aceeași ocazie însă, partea iugoslavă a mai făcut o apreciere interesantă: nu era bine, din perspectivă iugoslavă, să se transmită Moscovei sau altor partide ideea că românii și iugoslavii creau o grupare separată de partide, că și-ar uni forțele într-o direcție sau alta, indiferent de scop²⁶. Era limpede faptul că Belgradul sesizase dificultățile și riscurile din relațiile sovieto-române și se temea probabil ca nu cumva românii să atribuie relației cu Iugoslavia o nuanță activă explicit antisovietică, pe care iugoslavii o considerau prea riscantă. De altfel, Tito însuși a revenit asupra subiectului, insistând asupra faptului că ar fi fost prudent pentru partea română să se obișnuiască să „înghită” unele lucruri din partea sovieticilor, fără a riposta. Același îndemn către moderație l-a transmis Tito și patru ani mai târziu către N. Ceaușescu, la câteva zile după intervenția celor cinci state socialiste în Cehoslovacia²⁷.

În finalul întâlnirii din septembrie 1964, Tito a acceptat totuși faptul că Uniunea Sovietică a comis mai multe greșeli în relația cu chinezii, greșeli ce au contribuit mult la agravarea situației din relațiile lor bilaterale. Fără a se exprima explicit în favoarea politicii PMR de neutralitate în polemica sino-sovietică, Tito a acceptat totuși faptul că era importantă menținerea unor contacte cu Partidul Comunist Chinez²⁸. Pentru acel moment, aceasta părea să fie tot ceea ce conducerea de partid din România putea obține. Tito nu era dispus să-și pericliteze relațiile foarte delicate cu sovieticii și se temea probabil să nu fie atras de români într-o formulă antisovietică periculoasă, iar criticile

²³ *Ibidem*, p. 215.

²⁴ Alexandru Oșca, *Soliditatea blocului comunist dincolo de aparențe*, în Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea, Mihaela Damean, Lucian Dindirică (coord.), *Permanențele istoriei. Profesorul Corneliu-Mihail Lungu la 70 de ani*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, p. 730.

²⁵ Mihai Croitor, Sanda Borșa, *Triunghiul suspiciunii...*, vol. II, p. 507.

²⁶ *Ibidem*, p. 511.

²⁷ Mihai Retegan, 1968. *Din primăvară până în toamnă*, București, Editura RAO, 1998, p. 222-223.

²⁸ Mihai Croitor, Sanda Borșa, *Triunghiul suspiciunii...*, vol. II, p. 519-521.

dure formulate de chinezi la adresa „revizionismului” iugoslav păreau dificil de trecut cu vederea. De asemenea, nici conducerea PMR nu dorea să se expună prin promovarea mai energică a unei asemenea apropieri. Aceste demersuri vor dobândi însă energia suplimentară pe care n-au avut-o la acest moment după 1965, când Nicolae Ceaușescu a preluat conducerea de partid în România.

Regimul Ceaușescu și problema relațiilor sino-iugoslave

N. Ceaușescu a moștenit de la Gheorghiu-Dej o relație conflictuală cu Uniunea Sovietică, însă determinarea sa de a afirma independența internă și externă a partidului și statului a condus la escaladarea tensiunilor româno-sovietice în deceniul următor. Evoluția tensionată a relațiilor româno-sovietice a determinat totodată o intensificare a relațiilor româno-iugoslave și româno-chineze, intensificare susținută de mai mulți factori. Pe de o parte, pretențiile sovietice de a controla mișcarea comunistă au sporit după venirea lui L. I. Brejnev la conducerea PCUS, fapt ilustrat printre altele de intervenția celor cinci state socialiste în Cehoslovacia. Intervenția a determinat reorientări majore în politica internă și externă a celor trei actori menționați, România, Iugoslavia și China, deși acestea nu au fost perceptibile imediat. Pe de altă parte, relațiile României cu cele două țări în cauză, Iugoslavia și China, cunoscuseră un proces de maturizare, determinat în primul rând de perseverența românească în a-și apăra principiile politicii externe așa cum rezultau acestea din Declarația PMR din 1964, perseverență care dovedea faptul că atitudinea momentului aprilie 1964 nu fusese una conjuncturală. Cu alte cuvinte, încăpățânarea lui N. Ceaușescu de a apăra și dezvolta principiile elaborate la acel moment, rezistând presiunilor sovietice, a impus România ca partener de încredere în asemenea negocieri.

În perioada 1965-1968, N. Ceaușescu a continuat așadar să cultive relații speciale cu Iugoslavia și China, cu deosebirea că acest curs este mult mai activ acum, atingând uneori limitele unei aparente imprudențe²⁹. Între 16 și 23 iunie 1966, premierul chinez Ciu Enlai s-a aflat într-o vizită oficială la București, fapt care confirma înaintea de toate faptul că noul secretar general al partidului era hotărât să mențină și să dezvolte relațiile cu China. Această vizită s-a produs cu doar câteva săptămâni înaintea unei întruniri a Comitetului Politic Consultativ al Pactului de la Varșovia, programată să aibă loc tot la București, ceea ce reprezenta o sfidare implicită adresată sovieticilor³⁰.

În cursul discuțiilor cu Ciu Enlai, N. Ceaușescu a lansat un apel explicit adresat chinezilor pentru a-și spori implicarea în problemele mișcării comuniste internaționale fără a ascunde faptul că PCR vedea în aceasta o garanție împotriva presiunilor sovietice. În trecut, Maurer recunoscuse în fața conducerii chineze faptul că politica României față de URSS fusese facilitată de criticile antisovietice ale chinezilor, dar apelul lui Ceaușescu părea să indice o politică mult mai activă în această direcție: „[...] noi considerăm că dacă și Partidul Comunist Chinez ar dezvolta mai mult relațiile cu toate partidele, chiar având divergențe și discutând despre acestea, am avea rezultate mai bune în grăbirea procesului de stabilire a relațiilor din mișcarea comunistă pe baze noi”³¹.

²⁹ Daniela Mătăsaru, *Relațiile româno-iugoslave (1946-1980). Poziția comuniștilor români față de modelul iugoslav de construire a socialismului*, în Ioan Ciupercă, Bogdan-Alexandru Schipor, Dan Constantin Măță (coord.), *România și sistemele de securitate în Europa 1919-1975*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 274-279.

³⁰ Liu Yong, *op. cit.*, p. 216-223.

³¹ *Stenograma convorbirilor ce au avut loc cu ocazia vizitei în țara noastră a delegației de partid și guvernamentale a RP Chineze, în frunte cu Ciu Enlai, vicepreședinte al CC al PC Chinez, premierul Consiliului de Stat al RP Chineze*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 82/1966, f. 38.

La momentul respectiv însă, apelul lui N. Ceaușescu nu putea fi întâmpinat cu prea multă receptivitate de partea chineză, având în vedere radicalizarea bruscă a politicilor PCC în cadrul a ceea ce s-a numit *Revoluția Culturală*. N. Ceaușescu s-a referit pe larg la relațiile bune dintre România și Iugoslavia, subliniind că cele două țări colaborau foarte bine pe linie de stat și că nu existau probleme în relațiile bilaterale³². Limitele disponibilității chineze de a discuta această problemă au fost însă foarte clar exprimate de Ciu Enlai: „îmi rezerv dreptul ca criticile la adresa Iugoslaviei să le pronunț la Tirana, în Albania, nu aici. Trebuie să aleg locul pentru aceasta”³³. Credem că afirmația lui Ciu Enlai nu dovedea doar complezență față de gazde, ci mai ales înțelegerea situației în care se afla România și nevoia acesteia de a avea relații bune cu Iugoslavia.

Ceaușescu i-a relatat lui Tito convorbirile cu Ciu Enlai, în cursul unei întâlniri a celor doi lideri în decembrie 1966. Cu ocazia respectivă, Ceaușescu insista asupra faptului că PCR nu era de acord cu critica chineză îndreptată împotriva Iugoslaviei și că i-ar fi atras atenția lui Ciu Enlai că PCC greșea în această privință. El a mai adăugat totodată că Ciu Enlai nu s-ar fi arătat „intransigent” în problema iugoslavă, ci ar fi reproșat doar faptul că iugoslavii n-ar fi avut o atitudine „prietenească” față de China³⁴. Tito l-a asigurat pe Ceaușescu de faptul că poziția reținută a Iugoslaviei în privința Chinei nu se datora faptului că iugoslavii ar fi luat partea Uniunii Sovietice în polemică, ci doar criticilor acerbe la care era supusă Iugoslavia de către Partidul Comunist Chinez. Tito explica pe larg poziția partidului și statului său în problema relațiilor cu China: „Aș vrea să spun câteva cuvinte despre punctul nostru de vedere cu privire la China. Eu am spus deja că în anumite nuanțe noi ne deosebim. Aceste deosebiri nu sunt izvorâte din faptul că noi am fi mers cu tovarășii sovietici. [...] Noi am fost supuși în permanență unor atacuri din partea Chinei, mai mult decât oricare altul. Încă din timpul lui Hrușciiov chinezii nu îl atacau pe Hrușciiov direct, ne atacau pe noi, însă ținteau asupra rușilor. În acest fel, prioritatea la atacurile lor o aveam noi. Se înțelege că de atunci situația s-a mai schimbat. Noi nu i-am atacat pe chinezi; noi abordăm problemele într-o altă manieră; în general noi nu înjurăm”³⁵.

Iugoslavia, ca membră marcantă a Mișcării de Nealinie, era foarte preocupată de păstrarea unor relații calde cu țările nealiniat, multe dintre acestea fiind țări subdezvoltate sau în curs de dezvoltare inclusiv din țările Asiei, unde posibilitatea extinderii sau „exportului” modelului maoist nu putea fi ignorată. De asemenea, multe dintre aceste țări nu aveau un regim socialist; din aceste motive, dar și din cauza interesului național iugoslav de a menține relații bune cu Occidentul, Belgradul era un puternic promotor al coexistenței pașnice. Astfel, Tito îi mărturisea lui Ceaușescu faptul că principalul motiv de îngrijorare pentru chinezi era tocmai critica acerbă îndreptată de chinezi împotriva coexistenței pașnice și retorica agresivă în favoarea unui război cu americanii. Despre *Revoluția Culturală* și problemele păcii și războiului, Tito declara: „[...] noi nu știm ce se întâmplă acolo, însă ne temem ca situația să nu meargă pe linia amenințării păcii mondiale. Acesta este lucrul care ne preocupă pe noi cel mai mult”³⁶.

³² *Ibidem*, f. 23.

³³ *Ibidem*, f. 80.

³⁴ *Stenograma discuțiilor avute cu prilejul vizitei în țara noastră a tovarășului Iosip Broz Tito, președintele Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, președintele Uniunii Comunistilor din Iugoslavia, 1-3 decembrie 1966, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 153/1966, f. 38-39.*

³⁵ *Ibidem*, f. 64-65.

³⁶ *Ibidem*, f. 65.

Se pare însă că relațiile bune pe care le avea PCR cu PCC nu au împietat asupra relațiilor PCR cu UCI. Conducerea iugoslavă s-a interesat întotdeauna de rezultatele vizitelor efectuate la Beijing de diverse delegații ale PCR, cerând detalii asupra discuțiilor purtate și părerea părții române cu privire la modul în care evolua situația internă din China. În ianuarie 1968, de pildă, I. B. Tito s-a arătat interesat de modul în care vedea conducerea PCR poziția Chinei în cadrul războiului din Vietnam. La acel moment, conflictul armat din Vietnam se acutizase, iar conducerea chineză îi îndemna pe nord-vietnamezi să refuze orice negociere cu Statele Unite. Tito îl întreba pe Ceaușescu dacă nu cumva China plănuia să agraveze conflictul pentru a atrage în acest mod Uniunea Sovietică într-un conflict cu Statele Unite³⁷. I. Gh. Maurer, cel care a condus mai multe delegații PCR în China în perioada respectivă, a evitat să se pronunțe în această problemă³⁸.

Revoluția Culturală nu reprezenta de altfel conjunctura cea mai potrivită pentru dezvoltarea relațiilor sino-iugoslave, însă ambele părți și-au nuanțat pozițiile în mod semnificativ după intervenția celor cinci state socialiste în Cehoslovacia din 1968. Intervenția condusă de sovietici a atras atenția ambelor părți asupra disponibilității Moscovei de a folosi forța armată pentru a-și impune punctele de vedere în relația cu celelalte țări socialiste și deși intervenția din Cehoslovacia a rămas un caz izolat, determinat de motive specifice, nici una dintre țările socialiste nu se putea considera la adăpost față de o asemenea posibilitate. Tito de pildă a dispus formarea gărzilor patriotice, pregătite pentru un război de gherilă, așa cum avea să procedeze și Ceaușescu³⁹. În privința Chinei, incidentele armate de la frontiera sino-sovietică, din martie 1969, au jucat la rândul lor un rol important în a convinge conducerea chineză de faptul că Uniunea Sovietică nu era doar un adversar politic și ideologic, ci și unul militar⁴⁰.

Percepția unui risc de securitate sporit provenit din direcția Uniunii Sovietice a acționat în sensul diminuării ostilității din relațiile sino-iugoslave, deși progresele au fost foarte lente. În septembrie 1969, cu ocazia întâlnirii anuale dintre N. Ceaușescu și I. B. Tito, liderul iugoslav a punctat deja existența unor progrese pe linia relațiilor de stat sino-iugoslave, dar mai ales a exprimat disponibilitatea țării sale de a-și îmbunătăți relațiile cu China: „[...] noi am vrea să avem relații normale cu China, să extindem puțin și comerțul. Mi se pare că astă primăvară a fost în China o delegație iugoslavă, pe linie economică. Uniunea Sovietică ne-a imputat și acest lucru. Și alte țări socialiste ne-au imputat că, în condițiile când există un asemenea conflict, noi vrem să avem relații bune cu chinezii. Am încheiat cu chinezii un acord comercial destul de mic, de vreo două milioane de dolari. Chinezii au primit delegația noastră destul de rău, ca pe orice delegație dintr-o țară capitalistă. Noi vrem să îmbunătățim relațiile cu chinezii, însă în momentul de față nici ei nu mai insistă pentru aceasta. În orice caz, noi am reușit să mai punem puțin frâu presei noastre, în sensul să nu mai răspundă la orice atac chinez. Și la ei au început să apară articole pozitive la adresa noastră despre un

³⁷ *Stenograma convorbirilor ce au avut loc în zilele de 3-4 ianuarie 1968 la Belje – RSFI, între tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al CC al PCR, președintele Consiliului de Stat al RS România, și tovarășul Iosip Broz Tito, președintele RSFI, președintele UCI, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 1/1968, f. 13.*

³⁸ *Ibidem*, f. 13-14.

³⁹ Lavinia Betea (coord.), Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *21 august 1968. Apoteoza lui Ceaușescu*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 135-136.

⁴⁰ Liu Yong, *op. cit.*, p. 257.

eveniment sau altul și aceasta în condițiile în care, până în prezent, întreaga noastră organizare era criticată”⁴¹.

Conducerea chineză nu putea opera o schimbare majoră a politicii sale externe în primul rând din cauza rațiunilor interne, deoarece radicalismul specific *Revoluției Culturale* ar fi fost compromis. Cu toate acestea, disponibilitatea iugoslavă la dialog a sporit considerabil după 1968, dovadă fiind și faptul că Tito, deși era în general foarte atent să nu irite Moscova, a fost dispus să-și asume acest lucru în scopul normalizării relațiilor la nivel de stat cu China. Se știe că restabilirea relațiilor la nivel de stat a reprezentat primul pas pe calea reconcilierii după disputa sovieto-iugoslavă, precedând reluarea relațiilor la nivel de partid. În noiembrie 1970, Tito îi mărturisea lui Ceaușescu faptul că sovieticii fuseseră nemulțumiți de evoluția pozitivă a relațiilor de stat sino-iugoslave, fapt care, alături de condamnarea iugoslavă a intervenției în Cehoslovacia, contribuise la o răcire a relațiilor sovieto-iugoslave⁴².

Se pare însă că disponibilitatea pentru dezvoltarea relațiilor sino-iugoslave era mult mai mare la Belgrad decât la Beijing. În iunie 1970, Emil Bodnăraș a efectuat o vizită în China în cursul căreia a discutat cu Ciu Enlai despre situația din mișcarea comunistă internațională, fiind abordată tangențial și relația cu Iugoslavia. Cu ocazia respectivă, Ciu Enlai se exprima destul de aspru la adresa Iugoslaviei, pe care conducerea chineză nu părea să o recunoască drept țară socialistă: „[...] noi considerăm – spunea el – că restaurarea capitalismului în Uniunea Sovietică, Iugoslavia și în alte țări nu reprezintă un pericol, ci o realitate”⁴³. În aceste condiții, partea română nu a insistat în a apăra cauza Iugoslaviei. Cu toate acestea, interesul românesc pentru o apropiere sino-iugoslavă a fost transmis de N. Ceaușescu însuși cu ocazia turneului asiatic din iunie 1971.

Vizita sa era o confirmare a politicii de neutralitate a PCR în polemica sino-sovietică, un gest de independență care venea la scurt timp după intervenția din Cehoslovacia și transmitea astfel mesajul că politica internațională a partidului rămăsese neschimbată. Tocmai în contextul doctrinei Brejnev, interesul conducerii PCR de a cultiva relațiile bune cu China era sporit, mai ales că partea chineză oferise un sprijin politic major României în 1968, în ciuda limitărilor de altă natură. În cadrul discuțiilor cu conducerea chineză, N. Ceaușescu a lansat un nou apel pentru unirea forțelor celor ce militau pentru combaterea dominației sovietice în mișcarea comunistă: „[...] noi considerăm ca un lucru pozitiv faptul că în fond marea majoritate a partidelor sunt astăzi împotriva unui centru care să dirijeze activitatea lor. În acest sens, noi apreciem că stabilirea relațiilor bilaterale între Partidul Comunist Chinez și un șir de partide ar exercita o influență deosebit de pozitivă asupra mării majorități a partidelor comuniste și muncitorești. Noi considerăm că Partidul Comunist Chinez poate avea un rol foarte important în dezvoltarea unor relații noi în mișcarea comunistă, mai bine zis între partidele comuniste”⁴⁴. Nu era nici prima, nici

⁴¹ *Stenograma discuțiilor avute de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, Președintele Consiliului de Stat al RS România, cu tovarășul Iosip Broz Tito, președintele Uniunii Comunistilor din Iugoslavia, Președintele RSF Iugoslavia (20 septembrie 1969)*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 78/1969, f. 17.

⁴² *Notă asupra convorbirii tovarășului Nicolae Ceaușescu cu președintele Iosip Broz Tito în timpul convorbirii de la Brdo kod Kranj din 3 noiembrie 1970*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 75/1970, f. 11.

⁴³ *Notă referitor: convorbirile dintre tov. Emil Bodnăraș și conducătorii chinezi*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 92/1970, f. 127.

⁴⁴ *Stenograma convorbirilor purtate cu prilejul vizitei delegației de partid și guvernamentale condusă de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Consiliului de Stat în Republica Populară Chineză*, în ANR, fond CC al PCR, secția relații Externe, dosar nr. 40/1971, f. 57.

ultima dată când conducerea PCR îi îndemna pe chinezi să se arate mai deschiși față de partidele care contestau dominația Moscovei și bineînțeles că UCI era unul dintre cele mai importante partide pe o asemenea listă. Faptul că N. Ceaușescu avea în vedere în mod special UCI este dovedit de discutarea problemei și în cadrul vizitei în RPD Coreeană, unde Kim Ir Sen a mulțumit pentru faptul că România mediasse dezvoltarea relațiilor iugoslavo–nord-coreene⁴⁵.

Majoritatea autorilor care au scris despre politica externă chineză au remarcat faptul că schimbarea acesteia, de la izolaționismul specific *Revoluției Culturale* la o prezență mult mai activă în relațiile internaționale, a survenit în mod special după vizita președintelui american R. Nixon la Beijing, în 1972. Perioada 1968-1972 este așadar una de reconsiderări și de explorare a opțiunilor pentru conducerea chineză, apropierea de americani fiind justificată în mod special prin convingerea lui Mao Zedong – după intervenția celor cinci state socialiste în Cehoslovacia – că Uniunea Sovietică reprezenta o amenințare militară la adresa Chinei⁴⁶. Astfel, după 1972, deschiderea Chinei către noi opțiuni de politică externă a fost mult mai vizibilă, deși s-a menținut într-o progresie lentă. Mirko Tepavaț, secretar de stat în MAE iugoslav, admitea într-o discuție cu N. Ceaușescu în mai 1971, cu puțin timp înainte de plecarea secretarului general al PCR în Asia, faptul că prezența Chinei pe scena internațională era în sine o înfrângere a monopolului sovietic asupra mișcării comuniste⁴⁷. De asemenea, în mai 1972, I. B. Tito îi relatea lui N. Ceaușescu despre faptul că relațiile sino-iugoslave se aflau la acel moment într-o continuă îmbunătățire. „Relațiile noastre cu această țară s-au îmbunătățit mult”, spunea Tito⁴⁸.

Afirmația lui Tito nu era întâmplătoare. În septembrie 1973, Emil Bodnăraș a efectuat o vizită în Republica Populară Chineză, în cadrul căreia a purtat convorbiri cu premierul Ciu Enlai despre relațiile bilaterale și despre situația internațională. În nota întocmită de Bodnăraș la întoarcere se arată faptul că Ciu Enlai s-a interesat în mod special asupra situației din Iugoslavia: „[...] la cererea tovarășilor chinezi, s-a făcut o scurtă informare asupra proceselor pozitive care au loc în Iugoslavia (Ciu Enlai s-a interesat foarte amănunțit despre ceea ce se petrece în Iugoslavia)”⁴⁹. Documentul în cauză arată limpede faptul că interesul a fost arătat de partea chineză, că aceasta a ales PCR dintre toate partidele pentru a cere detalii în această problemă, precum și faptul că partea română a descris în termeni pozitivi situația din Iugoslavia.

Reconsiderarea politicii externe chineze începând cu intervalul 1968-1972 a fost însă un proces gradual, care s-a desfășurat într-un ritm destul de lent. Normalizarea

⁴⁵ *Stenograma discuțiilor avute cu ocazia vizitei delegației de partid și guvernamentale a Republicii Socialiste România în Republica Populară Democrată Coreeană, Phenian, 10 iunie 1971*, în ANR, fond CC al PCR, secția relații Externe, dosar nr. 43/1971, vol. I, f. 56.

⁴⁶ Odd Arne Westad, Chen Jian, Stein Tønnesson, Nguyen Vu Tungand and James G. Hershberg (editori), *77 Conversations Between Chinese and Foreign Leaders on the Wars in Indochina, 1964-1977*, Cold War International History Project Working Paper no. 22, Washington DC, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1999, p. 9-12; Yang Kuisong, *Changes in Mao Zedong's Attitude toward the Indochina War, 1949-1973*, Cold War International History Project Working Paper No. 34, translated by Qiang Zhai, Washington DC, 2002, p. 39.

⁴⁷ *Stenograma primirii de către tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele Consiliului de Stat al RS România, a tovarășului Mirko Tepavaț, secretarul de stat pentru afaceri externe al RSF Iugoslavia*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 30/1971, f. 16.

⁴⁸ *Stenograma convorbirilor oficiale purtate cu prilejul întâlnirii dintre tovarășii Nicolae Ceaușescu și Iosip Broz Tito în ziua de 17 mai 1972 (administrația iugoslavă a hidrocentralei „Porțile de Fier”)*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 41/1972, f. 18.

⁴⁹ *Notă referitor: convorbirile purtate la Pekin între delegația CC al PCR și delegația CC al PC Chinez (5-7 septembrie 1973)*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 174/1973, f. 4.

relațiilor sino-iugoslave și înscrierea acestora pe un curs ascendent nu s-au putut realiza, totuși, decât după moartea lui Mao, episod care a marcat abandonarea definitivă a radicalismului specific *Revoluției Culturale*, inclusiv în relațiile externe. Abia în vara anului 1977 a putut fi depășit în mod simbolic blocajul din relațiile sino-iugoslave prin vizita efectuată de I. B. Tito la Beijing. Deși această vizită a avut ca scop îmbunătățirea relațiilor la nivel de stat, Tito îi mărturisea lui N. Ceaușescu uimirea sa cu privire la faptul că partea chineză s-a arătat dispusă inclusiv la reluarea relațiilor la nivel de partid, aspect care era mai problematic în sine din cauza implicațiilor ideologice. Referitor la vizita în Republica Populară Chineză, Tito îi povestea lui Ceaușescu: „[...] după părerea mea, vizita în China a fost foarte reușită. La convorbirile [pe] care le-am avut împreună, noi am fost surprinși de modul cum au procedat. Ne-au întrebat imediat: haide să vedem cum să procedăm? Pot să vă spun că și în legătură cu relațiile de partid, colaborarea de partid, au început deja să discute. Nu ne-am gândit să ridicăm această chestiune și au ridicat-o ei și aceasta s-a făcut în mod treptat”⁵⁰. Tito sublinia de asemenea faptul că țara sa era hotărâtă să continue dezvoltarea relațiilor cu China și aprecia prezența tot mai activă a acesteia în afacerile internaționale⁵¹.

Concluzii

Documentele disponibile în arhivele românești nu pot evidenția decât unele ipostaze ale complicatului proces al normalizării relațiilor sino-iugoslave. În egală măsură, implicarea părții române în sprijinirea acestui proces este una dificil de reconstituit în absența surselor de arhivă din fosta Iugoslavie și China. Cu toate acestea, analiza surselor totuși disponibile evidențiază faptul că România a căutat să sprijine normalizarea relațiilor sino-iugoslave, văzând în aceasta un suport al eforturilor sale de contestare a dominației sovietice în mișcarea comunistă internațională. Unificarea forțelor ce subminau hegemonia Moscovei a fost văzută de conducerea PCR drept un instrument util pentru atingerea scopurilor proprii. Din acest punct de vedere, România a acordat o atenție deosebită relațiilor sale cu Iugoslavia și China, căutând în permanență să identifice punctele comune din pozițiile celor două țări. Totodată se exprima cu prudență, însă perseverent, în favoarea reconcilierii acestora. În acest fel, România a contribuit la diminuarea influenței sovietice în mișcarea comunistă și a împiedicat refacerea structurii ierarhice și centralizate pe care o avusese aceasta în trecut.

---

⁵⁰ *Stenograma convorbirilor oficiale între tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, și tovarășul Iosip Broz Tito, președintele Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, președintele Uniunii Comuniștilor din Iugoslavia, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 193/1977, f. 17.*

⁵¹ *Ibidem*, f. 18.

ROMANIA AND THE SINO-YUGOSLAV RELATIONS
(Summary)

Keywords: Romania, Yugoslavia, China, Soviet Union, revisionism, domination, world Communism.

Following Stalin's death, the forces which opposed Moscow's control over the world Communist movement multiplied but they were rarely united. Ideological differences separated most of the parties engaged in challenging Soviet control, as was the case with the Yugoslavs and the Chinese. The Romanians, on the other hand, understood that success in such an endeavor was conditioned by unity and solidarity which is why the Romanian Communist Party cultivated close relations with most forces which opposed Soviet domination and even tried to facilitate their rapprochement when circumstances permitted. This article describes the Romanian view on Sino-Yugoslav relations revealing how important it was for Romania to contribute to the reconciliation of the two parties previously separated by ideological disagreements.

ANDI MIHALACHE*

NOTE DESPRE O SOCIOLOGIE A KITSCH-ULUI ÎN PERIOADA COMUNISTĂ: SURSE, IPOTEZE, INTERPRETĂRI**

Gusturi, arte, politici

Regimurile comuniste manifestau deseori tendința de a „educa” sau controla consumul cotidian, gusturile, vestimentația și decorul interior al apartamentelor. Vasile Ernu își amintește în detaliu acest lucru: „[...] obiectele sovietice trebuiau să depășească estetica imaginii-marfă și să facă referire directă la sensul lor comun, pe care-l știa orice copil. [...] Ambalajul și imaginea obiectelor sovietice nu jucau un rol important pentru cultura sovietică. Munca și produsul acesteia nu aveau voie să fie ambalate frumos, ci trebuiau să fie cinstite, corecte și sincere”¹. Estetica socialistă propunea și consumatorilor din România niște ansambluri decorative tipizate, de genul celor expuse în revista „Mobila”. Rostul ei era acela de a influența preferințele, de a instaura tacit o disciplină a designului. Cu toate că în memoriile sale dă un pigment ironic exceselor proletcultiste, Constantin Țoiu nu le elimină cu desăvârșire din verbiaj. Le păstrează, puțin jucăuș și complice, pentru pitorescul pe care dogma îl generează uneori, ea participând la ceea ce scriitorul numește „imaginarul existenței”: „25 noiembrie 1958. Lili Soare s-a mutat... Am ajutat-o împreună cu Nego să-și care cărțile. *Între om și locul în care stă este o potrivire bizară. Interior bughezo-moșieresc cu mobile urâte, cu tavanul sculptat în ghips și o atmosferă rece, neprietenoasă și un miros pătrunzător de pipi de pisică...* Lili Soare, prietena noastră, prozatoarea, suferă de nervi. Schizofrenie,

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași; expert științific în cadrul proiectului „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

** Prezentul articol este a cincea parte dintr-un studiu mai amplu. Vezi: 1) *Înainte și după comunism: textualizarea decorurilor interioare în literatura autobiografică din România, în Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013, p. 943-957; 2) *Obiectul, decorul, povestirea. Literatura autobiografică românească – o sursă a studiilor patrimoniale?*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, III, 2013, p. 199-241; 3) *Kitschul și nostalgia: pentru o sociologie a surrogatului în memorialistica secolelor XX-XXI*, în Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Igor Șarov (coord.), *Statutul istoriei și al istoricilor în contemporaneitate*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, p. 75-90; 4) *Migrația obiectelor. Imaginea talciocului-muzeu din anii „democrației-populare” în literatura autobiografică românească*, în „Monumentul. Tradiție și viitor”, XIV, Iași, Editura Doxologia, 2013, p. 523-538. Kitsch-ul parazitează statutul incert al „obiectelor anxioase” (Harold Rosenberg), despre care nu știm clar dacă sunt ori ba opere de artă. Ceva este însă sigur: kitsch-ul nu este subversiv, confirmându-ne obișnuințele vizuale. În aparență novator, el nu supraviețuiește prin el însuși. Nu sfidează, se aliniază. Participă la reproducerea unui „stil”, necontrariindu-ne cu nimic prejudecățile (vezi Suzi Gablik, *A eșuat modernismul?*, traducere de Viorel Zaicu, București, Editura Curtea Veche, 2008, p. 55-57).

¹ Vasile Ernu, *Născut în URSS*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 122.

așa ceva... Cu maladia asta a ei, *ce mediu lugubru* (s.n. AM)². Colega Iulia Soare (pseudonimul lui Lili Sonnenfeld) era evreică; și, din punct de vedere narativ-estetic, o persoană din etnia care născocise capitalismul putred se cuvenea să fie puțin fragilă, puțin depresivă și puțin claustrofilă, închisă benevol într-un ambient balzacian, cu aer greu de respirat.

Obiectele decorative își aveau importanța lor, combătându-se, totuși, încercările de personalizare a apartamentului după vechile deprinderi burgheze: „[...] privitor la «decorarea» pereților, a se evita în locuințele de bloc lucrările cu rame înzorzonate, oglinzile cu prea multe ornamente, *fotografiile de familie încadrate complicat și prețios*”³. Astfel, în revista „Mobila”, numărul 1/1967, interioarele standardizate alături bibliotecă de tip „Zănoaga” sau „Irina” cu câte o jucărie din pluș, un dromader din lemn sau un obiect din sticlă. Nu întâmplător, Institutul de Filosofie al Academiei RSR primea și el sarcina de a întocmi o lucrare care să impună tuturor definiția marxistă a ideii de frumos. În 1966, volumul *Estetica vieții cotidiene* apărea deja, la Editura Științifică, sub coordonarea profesorilor Marcel Breazu și Anton Moisescu. În capitolul intitulat „Estetica produselor de larg consum”, Gr. Smeu condamna „tendința de estetizare cu orice preț a produselor materiale”⁴. Autorul considera că dorința de a privilegia latura estetică a obiectelor, în dauna finalității lor utilitare, se lega de „luxul bazat pe inactivitate, pe snobism, al unor clase și pături sociale exploatare. În această privință se remarcă mai ales perioadele de dominare și declin ale aristocrației, roasă de trândăvie, preocupată să-și confecționeze în viața de toate zilele decoruri trufașe, chiar dacă din punct de vedere funcțional acestea aveau o slabă acoperire”⁵. Gr. Smeu era indignat mai ales de faptul că „obiecte de uz casnic, de uz personal – erau atât de încărcate cu elemente de ordin estetic, încât, copleșite, caracteristicile funcționale apăreau cu mult diminuate în importanța lor”⁶. Atenția exagerată pentru dimensiunea estetică a lucrurilor trăda, în opinia lui Smeu, „goana capitalistă după câștig”: descurajând achiziționarea unor lucruri durabile, de lungă folosință, patronii sprijineau demodarea accelerată a produselor ca să stimuleze consumul⁷.

Ideologii comuniști observau unele „contaminări” și încercau, prin urmare, să le stăvilească. Mai ales că prima etapă a regimului Ceaușescu (1965-1971) adusese un climat mai liberal, mai optimist, ușor de reperat și în viața cotidiană: „*Spre deosebire de anii trecuți*, observa Gr. Smeu, cererea de articole decorative este extrem de mare”⁸. Smeu făcea însă unele remarci, cu tentă normativă:

[...] adeseori obiectele de calitate superioară, expuse în vitrinele și rafturile magazinelor, sunt copleșite de o galerie întreagă de figurine – dansatoare, ciobănași, animale etc. – la care realizarea frumosului s-a transformat în contrariul său. Unele dintre produsele decorative impresionează negativ sensibilitatea omului contemporan prin aerul lor de idilă dulceagă, prin spiritul patriarhal, în care sunt elaborate. [...] O tânără țărancă cu un snop de grâu în mână, vrând să sugereze operația sărbătorească a secerișului, pare mai degrabă o ființă bolnavă, epuizată, căreia un creator lipsit de fantezie i-a îndesat în brațe, într-un mod inabil, snopul tradițional⁹.

² Constantin Țoiu, *Memorii întârziate*, vol. 4, București, Editura Cartea Românească, 2009, p. 135.

³ *Magazin. Almanah* '87, p. 143.

⁴ Marcel Breazu, Anton Moisescu, *Estetica vieții cotidiene*, București, Editura Științifică, 1966, p. 132.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 139-141.

⁸ *Ibidem*, p. 166.

⁹ *Ibidem*, p. 165.

În primul rând, textul combate neo-îmburghezirea gusturilor. În al doilea rând, citatul de mai sus conține și o pledoarie implicită pentru unul din cele mai dragi motive ale propagandei oficiale: mitizarea agriculturii socialiste și estetizarea noului univers rural. Cu alte cuvinte, sarcina bibelourilor marxiste era aceea de a exprima antiteza dintre „operația sărbătorească a secerișului” socialist și „idila dulceagă” ori „spiritul patriarhal”, vetust, reacționar. Gr. Smeu le aprecia în consecință, ca noutăți tehnologice și nu ca reminiscențe culturale: „Complexul industrial de faianță și sticlă – Sighișoara, de pildă, a reușit să creeze o serie de produse din faianță, remarcabile, între altele, printr-un procedeu nou de decorare – glazurile arse”¹⁰.

În anii '60 înceta persecutarea „boierismelor”, începând, în schimb, o vogă a intelectualizării în masă. De altfel, noua tendință este deja constatată într-o însemnare din 20 septembrie 1969, lăsată de Mircea Horia Simionescu în jurnalul său: „[...] bibelourile așezate de doamna Albulescu [...] pe etajerele cavoului bravului ei soț”¹¹. Pe de o parte, sesizăm gestul unei văduve, pentru care bibelourile se confundau cu ideea de „acasă”; le aducea defunctului cu gândul de a reîmpărtași cu el o imagine cândva familiară amândurora. Pe de altă parte, privirea critică a diaristului sublinia un mic faliment semiotic, pentru el bibelourile, inutile prin definiție, neputând să înfrumusețeze realitatea funebă pe care o decorau. Complementar, apare și tendința de a-ți umple rafturile cu cărți niciodată citite, de a da de înțeles că ai gusturi mai sofisticate decât puteai duce. Bibeloul putea să fie *reminder*-ul miniaturizat al unei statui celebre. Din același motiv se căutau obiecte supraîncărcate, care complica reliefurile apartamentului. Cu toate că erau mult mai potrivite în muzee, sunt consumate vizual într-un cadru privat. Redevin „semnul” unei clase mijlocii, socotite astfel nu din cauza veniturilor bănești, ci a unui statut social mulțumitor. După un deceniu și mai bine de suspiciune, intelectualii reveneau la modă, pe la mijlocul anilor '60, ca „oameni ai muncii”. Noua orientare ideologică se regăsea și în semiotica socială, fie și la modul ludic, prin promovarea cărților ca ingrediente ale decorului de apartament. Iar alianța lor cu bibelourile părea să vină de la sine, persistând până astăzi: „*ceea ce încălzește un interior, chiar mai mult decât florile, este o bibliotecă*”. Dar biblioteca de acasă nu trebuie să aibă aerul unei biblioteci publice, chiar dacă și noi aranjăm cărțile după tematici, colecții sau autori. Între cărți putem așeza obiecte de sticlă sau metal, mici vase, sfeșnice, mini-sculpturi din lemn sau porțelan”¹². „Reeducarea” interioarelor de bloc și controlul gusturilor comune erau conștientizate la modul formal, ele revenind ulterior în rememorările postcomuniste. Unii receptau mobila din acei ani ca pe un neajuns: „Până și amenajarea interioară a apartamentului de bloc era standard. Dormitorul era alcătuit dintr-un dulap cu două, trei sau patru uși, cu sau fără baghete în relief, *cu sau fără ornamente* metalice și un pat simplu sau dublu, cu noptiere [...]”. Cu toate că nu încăpeau în dormitorul prea mic, trebuia cumpărată toată garnitura”¹³. Alții însă, abia dacă puteau visa la ea: „În '81, s-a desființat sistemul de rate la mobilă. Erau magazine de mobilă gărlă, dar oamenii își cumpărau foarte greu câte o mobilă. Nu se

¹⁰ *Ibidem*. În 1957, Barthes văzuse în *glazură* o politică ornamentală care concretiza preocuparea comercială pentru aparențe, îndeosebi pentru distincție și verism. „Același lucru – preciza el – îl găsim și în elaborarea unor nimicuri mic burghize: scrumiere în formă de șa de călăreț, brichete în formă de țigară, cratițe de pământ în formă de iepure.” Vezi Roland Barthes, *Mitologii*, traducere de Maria Carpov, Iași, Institutul European, 1997, p. 159.

¹¹ Mircea Horia Simionescu, *Febra. File de jurnal, 1963-1971*, București, Editura Vitruviu, 1998, p. 313.

¹² *Magazin. Almanah* '87, p. 143.

¹³ *Mărturii orale. Anii 80 și bucureștenii*, Editura Paideia, București, 2003, p. 224.

găsea mobilă de import. România era pe locul șase în lume la exporturi. Era grozavă mobila de Târgu Mureș, de Reghin, *cu sculpturi și ornamente*”¹⁴.

Barocul și rococoul nu mai trec de multă vreme drept simple curente artistice, ele supraviețuind epocii lor ca stări de spirit atemporale, etichete, deprinderi general-umane. Prin urmare, în România lui Ceaușescu, rococoul privat era o tentativă eșuată de repersonalizare a individului. Strivit de gigantismul barocului public, omul încerca să se sustragă, reconstruindu-și un univers numai al lui, ușor de controlat pentru că era unul de imitație. Îl revedea în orice casă intra, oferindu-și de fiecare dată certitudinea că era și el la modă. Bibeloul devenea, în acest context, un membru la familie. Iar situația nu lăsa regimul indiferent, esteții oficiali fiind interesați să cenzureze acest gen de „alienare”:

Cumpărarea unui bibelou are o importanță tot atât de mare ca aceea a unei mobile, a unui covor sau a unui tablou. Chiar dacă mobila este nouă și frumoasă și, în general, spațiul locuibil este bine proporționat, existența unui bibelou de prost gust sau simpla sa plasare stângace produce asupra unui vizitator o impresie nefavorabilă. De multe ori se nasc concesii din cauza unui sentimentalism firesc: nu poți renunța la un obiect dăruit cu dragoste și prietenie de cineva care îți este foarte aproape, deși ești deplin conștient că nu se potrivește câtuși de puțin nici cu gustul tău, nici cu interiorul pe care îl ai. Se mai întâmplă și altceva: cadourile de acest gen, provenite din diferite surse și achiziționate după gustul donatorilor, se înmulțesc cu timpul și se îngrămădesc într-o alăturare nefericită, ceea ce strică tot mai mult armonia arhitecturii interiorului. Pentru aceasta este recomandabil să păstrăm amintirile de genul acesta într-un spațiu închis, ca pe o mică colecție¹⁵.

Atât publicațiile academice, cât și acelea destinate divertismentului erau însărcinate să combată pericolul „bibelotizării”: „[...] un apartament «învechit» este acela în care te izbesc în primul rând întunericul, culorile închise ale pereților, ale mobilei și ale tapițeriei, draperiile încărcate și înzorzonate, dar mai ales aspectul de îngrămădire a lucrurilor”¹⁶. Antiteza dintre întunericul burghez și luminozitatea socialistă subzistă prin sinonimizarea celui dintâi cu vechiul, echivalându-se cel de-al doilea cu modernul. Diferența dintre cele două variante de interior o făcea faptul că în proiectul de apartament susținut de *Enciclopedia căminului* „au dispărut ornamentele inutile și lucrurile mărunte plasate în toate colțurile, favorizând depozitarea prafului”¹⁷. Preocuparea persistă, autoritățile antrenând în acest gen de educație cât mai multe forțe. Vernisajele comentate se succedau cu scopul de a „lămuri” publicul larg, îndreptându-l spre o formă de bibelou modernizat, ostil rudei sale mai vechi „de vitrină”. Era însă un risc asumat de regimul comunist: promovarea micului nonconformism în designul privat periclita deprinderile mic-burgheze, dar ne apropia totodată de noile direcții din arta occidentală. În orice caz, cronică simpozionului organizat în 1979 de fabrica de porțelanuri „Iris” din Cluj-Napoca dovedește interesul oficialităților pentru acest subiect aparent minor. Intenția de a corija o stare de lucruri neconvenabilă ideologic și comportamental este clară:

Tema simpozionului – bibeloul – s-a dovedit a fi un impuls neașteptat de fertil pentru creativitatea participanților. Răspunsul majorității echipierilor s-a conturat ca o atitudine de protest față de kitsch – fenomen de înstrăinare, periculos nu doar pentru alterarea gustului, ci deopotrivă pentru pervertirea spiritului consumatorului. Simpozionul s-a desfășurat sub semnul reconsiderării conceptului clasic de „bibelou” – concretizat adesea printr-un

¹⁴ *Ibidem*, p. 225.

¹⁵ *Enciclopedia căminului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 152.

¹⁶ *Ibidem*, p. 153.

¹⁷ *Ibidem*, p. 154.

element pompos, retoric, agrement facil de un gust îndoielnic. [...] a fost și prilejul unei ample dezbatere la care au luat cuvântul cadre universitare, reprezentanți de la București ai industriei sticlei și ceramicii fine, artiștii participanți la simpozion, tehnologi de la „Iris”, critici de artă [...]¹⁸.

Urmărind o distincție clară între obiectele utilitar-decorative și cele pur decorative, simpozionul respectiv promova „anti-bibelourile”, caracterizate de fascinația pentru natură, de elemente vegetale și de acel „sentiment ecologic ce străbate expoziția”.

Nu prostul gust părea pericolul, ci faptul că acele lucrătoare sabotau estetica marxistă pe cale de autohtonizare. Cu alte cuvinte, ele încurajau o reîmburghezire a mentalului colectiv. În replică, autoritățile încercau să propună un design mai adecvat, mai apropiat de naționalismul comunist de după 1965. Se promova așadar un stil „etno”, mai stilizat și geometrizat, concordant cu protocronismul oficial și cu tendințele de a „învechi” istoria românilor. Un reportaj realizat în 1986, la Muzeul ceramicii și sticlei, ne dă suficiente indicii despre delirul primordialist din epocă. Pretextul era dat, evident, de un „grupaj de exponate ceramice”, pe care Eugenia Antonescu, șefa Secției de arte decorative, le hiperboliza astfel:

Altoite pe trunchiul nepieritor al tradițiilor daco-romane este suficient să invocăm izbitoarea înrudire între borcanul dacic și vasele vechilor culturi autohtone de tipul Ipotești, Căndești ori Dridu – ceramica medievală românească, sensibilă la influențele romane târzii ori bizantine, ocupa un loc aparte în arta lutului european. [...] Veriga de legătură dintre marea tradiție bizantină și geniul creator băstinaș se singularizează prin eleganța formei și calitatea excepțională a ornamentelor, farfuria cu porumbel de la Dinogetia secolului XIII – expresie plastică a unei răscruci, a unei mari răscruci de destine istorice. Ea întruchipează simbioza romano-bizantină la Dunăre, investirea pământului românesc cu grandioasa menire de moștenitor al Bizanțului [...]. Cele două filoane ale artei românești – cult și popular – primesc acești germeni care rodesc până în zilele noastre, în ceramica de Horez, Oboga, Rădăuți, Vama ori Valea Izei, bine reprezentate în circuitul expozițional¹⁹.

Ultimele mărci de ceramică invocate în acel interviu intraseră oricum în producția de masă, atrăgând ironiile celor care persiflau rusticizarea excesivă a locuințelor urbane. De exemplu, o scenetă a lui Grigore Pop satiriza transformarea uneltelor din lemn în bibelouri. Textul mai înfățișa întâlnirea dintre un colecționar snob și un cioban, în urma căreia iubitorul de artizanat pleca cu haina din blană a țaranului, cel din urmă rămânând cu papillonul și pantalonii de golf ai orășeanului²⁰. În realitate, „împrumuturile” erau reciproce, mergându-se pe linia schimbului de însușiri. Dacă lingurile de lemn suprapopulau pereții camerelor de bloc, mistica obiectelor lucioase cucerea zona rurală. În a doua jumătate a anilor '60, Mihai Cantuniari, pe atunci student în anul IV, ajungea într-un sătuc din Bărăgan, cerând adăpost unui localnic. Discuția avută acolo este relevantă pentru felul în care designul urban polua vechea civilizație a lemnului. Kitsch-ul apare aici ca un eșec al situației „noului” într-un spațiu cultural diferit de acela care îl crease, ca un eșec al „naturalizării”, într-o zonă agrară, a unui produs de factură industrială:

[...] mi-au căzut ochii pe o minunăție de ladă de zestre, lucrată cu grijă și pictată măiestrit de mână, după tipicul celor numite <de Brașov>. Era tot ce aveau oamenii aceia mai frumos în casă. Era perfectă. Am făcut ochii mari de încântare și de admirație și am deschis gura să laud lucrătura mirifică, dar gazda mi-a luat-o înainte și a rostit plină de mândrie

¹⁸ Olga Bușneag, *Simpozion de creație la fabrica de porțelan „Iris”*, în „Arta”, nr. 11-12, 1979, p. 58.

¹⁹ Constanța Ciocan, *Muzeul ceramicii și sticlei*, în *Almanahul Săptămâna 1986*, p. 91.

²⁰ Grigore Pop, *Artizanat la purtător*, în *Almanah „Urzica” 1974*, p. 116-177.

următoarea blasfemie: „Dom’ student, asta nu-i nimic față de ce-o să cumpărăm noi zilele astea de la oraș: o ladă de pat din acelea lustruite de te oglindești în ele, băiuite și moderne, cu care să înlocuim vechitura asta bună de suit în pod sau de făcut surcele din ea”²¹.

Aproximativ aceeași impresie o are și Radu Ciobanu. Întors din Hărțăganiul natal, acesta observa, în ianuarie 1983, aceeași „urbanizare” a gusturilor:

Odăi mari, înghețate, unde ar fi imposibil să viețuiești – nici nu sunt concepute în acest scop, ele fiind de fapt niște expoziții ale stării de prosperitate a gazdelor – ticsite de mobilă nouă, de covoare „persane”, tablouri de gang, păpuși, flori de plastic, o impunătoare desfășurare a gustului Kitsch victorios. Ba, cei „din jos” vor să-și instaleze un „cămin englezesc”, căci foc tot nu se va face în el niciodată. Dispărut cu desăvârșire acel bun gust țărănesc de care s-a făcut atâta caz. El a existat, nici vorbă, dar cum se explică oare totala lipsă de rezistență în fața prostului gust²²?

Ideologii erau însă convinși că voga neo-burgheză a bibelourilor nu putea fi combătută cu ușurință, oamenii urmând să facă totul pentru a evita indicațiile „de sus”. Conștientizând faptul că supravegherea decorului domestic nu era ușoară, oficialii ne indică, involuntar, persistența unei fronde sociale pasive, pe care Michel de Certeau o numea „braconarea cotidianului”. În replică, regimul sponsoriza simbolic întoarcerea la arta de inspirație țărănească, cu gândul că aceasta și-ar putea câștiga, în ipostaza ei consumistă, un public empatic, de origine rurală. Tendința respectivă este caracterizată în termenii pe care îi merită:

[...] manifestat mai ales în literatură, sociologie și istorie, protocronismul își găsește un pendant vizual în grupul artiștilor *neotradionaliști* sau *neofolclorizanți* [...]. Apreciați tot atât cât protocroniștii de către autorități, acești artiști practică un amestec de elemente de extracție folclorică și de trăsături stilistice vag moderniste, în compoziții naive, la limita amatorismului și a kitsch-ului. [...] Se poate spune că folclorismul acesta era o nouă formă de proletcultism, pentru că el manipulează elemente culturale perimate într-un context cultural orientat spre scopuri clar populiste²³.

Cam aceleași evaluări reperăm și la Erwin Kessler, care constată că alături de arta propagandistică din anii ’60-’70 se dezvoltase o tendință oficioasă, inclusiv ruralizantă, „care nu preamărea regimul, dar care îl întârea ca legitimitate prin prezentarea feței frumoase și neproblematică a vieții [...] era, pretutindeni în țară, furnizoare principală de escapism acceptat”²⁴. Aprecierile celor de atunci erau mai nuanțate, dar nu neapărat binevoitoare, Arșavir Acterian notând, la 3 noiembrie 1970, că

[...] noul n-are valoare numai pentru că e nou. În multe cazuri, noul trebuie să devină vechi ca să capete valoare. Sunt obiecte vechi a căror valoare stă în vechimea lor, dar și în pecetea de frumusețe pe care n-au pierdut-o chiar dacă mucegaiul, rugina, ruina le-au invadat. Asemenea obiecte radiază o frumusețe pe care anii n-au anulat-o, nici n-au micșorat-o și multe din ele, înfruntând timpul – fiind conservate totuși cu grijă de autori, de colecționari sau admiratori –, au câștigat chiar un plus de frumusețe. Multe, chiar foarte multe din obiectele noi sunt mai urâte decât cele vechi, mai lipsite de valoare²⁵.

Inviaza așa-ziselor noutăți ne rătăcea de propria noastră lume. Vechiul însă ne permitea să mai diluăm dictatura schimbărilor continue, el putând pune la timpul trecut niște

²¹ Mihai Cantuniari, *Ocarina de lut*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 268.

²² Radu Ciobanu, *Jurnal, 1980-1984*, Timișoara, Editura Amacord, 1999, p. 136.

²³ Magda Cârneci, *Artele plastice în România (1945-1989)*, București, Editura Meridiane, 2000, p. 132.

²⁴ Erwin Kessler, *X:20. O radiografie a artei românești după 1989*, București, Editura Vellant, 2013, p. 75.

²⁵ Arșavir Acterian, *Jurnal, 1929-1945 / 1958-1990*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 257.

lucruri în viață încă: chiar dacă această atitudine ne împingea către un kitsch patetic, prin care aderam fără voie la ideologia oficială! La nivelul consumului public, predomina combinația grosieră dintre cusăturile naționale și balerinele din porțelan. Atunci de ce erau fabricate într-o cantitate atât de mare? În primul rând, nu aveau prețuri exorbitante. Apoi, popularitatea lor survenea, implicit, din practica darului și contra-darului. Rococoul burghez era refuncționalizat în perioada comunistă și din acest motiv: că accepta „completări” artizanale, porțelanurile și „împletiturile” participând acum la un construct sincretic, tradiționalist, festiv și politic. Mai exact, produsele de serie și produsele manufacturate erau îngemănate și manipulate social într-un context mai degrabă etnografic, „mărțișorul”. Pus în pieptul colegilor și apropiaților, el marca prima zi a primăverii (1 martie), reapărând însă în cadourile date de ziua internațională a femeii²⁶; o modestă ață alb-roșie „dezvinovăța” oarecum porțelanurile împachetate în celofan la fiecare 8 martie; mărțișorul folcloriza statuetele, transformând dăruirea lor într-un fel de datină; sau, mai bine zis, într-o obligație anuală, cu pretenții vădite de gratuitate, dezinteres și conformism.

Se face confuzia dintre caracteristicile unui fenomen artistic și reacțiile pe care acesta le trezește pe parcurs. Deseori, cele din urmă îi sunt ulterior atribuite de parcă i-ar fi însușiri de bază. Noi am privi altfel lucrurile: chiar și în degenerescența unui curent cultural putem întrevedea reușita lui prealabilă. Degradarea apăsătoare uneori și din nevoia de a multiplica la nesfârșit un succes de piață, până când acesta ajungea la idiosincrazie. Din acest motiv ne preocupă rococoul în ipostaza lui de larg consum, când oamenii își procură anumite obiecte, mobile sau decoruri știind dinainte ce stări de spirit trebuiau să le inspire acestea. Imitația bovarică era și ea un mijloc de autoeducare, de răspândire și perpetuare a unui gust oarecare, inițial elitist. Prin această lentilă vom privi și trecerea de la statuetele sau porțelanurile burgheze la reproducerile din perioada comunistă. Bibeloul burghez frecventa colecția, având regim de „antichitate”. După venirea comunismului ieșea din vitrine, lăsând unei „rude” ieftine și accesibile tuturor. Bibeloul interbelic era colecționat pentru individualitatea creatorului său. Cel comunist era aglomerat laolaltă cu altele, din voința cumpărătorului. Bibeloul burghez era închis în colecții de interior. Cel comunist era vehiculat social.

O civilizație a surogatelor

Într-o însemnare a lui Valentin Uritescu, atribuită zilei de 4 martie 1958, este pomenită colecția lui de „cioabe”, moștenită de la vărul Sandi și „dusă mai departe” de memorialist. Erau „bucățele mici de porțelan, având pe ele desene pe care le rotunjeam atent cu cleștele și pe urmă le finisam pe tociță. Cel mai valoros ciob era un cap de clovn, care avea pe verso literele *lagelse* și sub ele cuvântul *Denmarck*, găsit în gunoiul unchiului Remus”²⁷. Din punctul nostru de vedere, nu contează dacă micul deșeu îi revenea în minte datorită aspectului său ori din cauza literelor cu care era imprimat; mai sugestiv este un alt amănunt: dorința adolescentului de a da margini netede unei așchii, transformând-o într-un obiect finit, într-un bibelou de sine stătător. Rememorând și el segmentul sovietic al biografiei sale, Vasile Ernu rezuma într-un paragraf viața cotidiană din ultimii ani ai regimurilor socialiste din Estul Europei:

²⁶ „Mărțișorul” era o miniatură florală sau animalieră din lemn, plastic sau metal, viu colorată; era împodobită cu un mic șnur alb-roșu și prinsă cu un bold la gulerul hainei.

²⁷ Valentin Uritescu, *Să ai grijă de cel mai bun din tine. Amintiri*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 115.

Orice produs standard sovietic putea să se transforme și să devină altceva. Au apărut reviste care te învățau cum să remodelezi și să reutilizezi obiectele. [...] De fapt, standardizarea și unificarea pe care le dorea sistemul nu s-au produs, ci mai degrabă totul s-a individualizat și s-a depărtat de standard. [...] Încercarea de a nu lăsa loc fetișizării obiectelor și de a le da doar o întrebuințare utilă a dat greș²⁸.

Re-estetizarea obiectelor de uz casnic era deci completată de acea pasiune a etalării și „muzeificării” lor, vitrinele din sufragerie garantându-le longevitatea: „Știi foarte bine că unul dintre atributele casei era desfăcătorul de sticle care avea imaginea lupului din desenul animat *Nu pogodi!*, însă el nu era folosit niciodată și stătea în vitrină”²⁹.

Jurnalele sau memoriile care cuprind, deopotrivă, perioada interbelică, războiul, tranziția spre comunism și o parte din anii acestui regim sunt puține. Parcurgându-le, sesizăm cum se schimbă treptat ierarhia aspectelor demne de consemnat: în perioada interbelică predomină cele culturale și mondene, apropiindu-se simțitor de prozaic pe măsură ce comunismul se instaura mai temeinic. Ce putem să deducem din lectura lor? Pe scurt, anii '80 reînviau amintirea cotidianului din anii '50³⁰. De fapt ce înseamnă „anii '50” sau „obsedantul deceniu”? Afectat de război, de secetă și de ocupația sovietică, primul deceniu de comunism a rămas în memoria colectivă drept o perioadă a penuriei prin excelență: epoca unei haine îmbrăcate, rând pe rând, de toți copiii unei familii! Iar din jurnalul lui Alice Voinescu observăm că, din cauza rarității lor, bunurile de larg consum se transformaseră în cadouri. La 13 iulie 1953, Alice Voinescu nota: „Jeri, pe la 12,00, a sosit Zoe Vasiliu. [...] Mi-a adus multe cadouri – pâine albă, bomboane, parfum [...]”³¹. Lipsurile puneau la încercare întreaga imaginație și dorință de supraviețuire a indivizilor, eforturile de adaptare generând, în scurt timp, un fel de cultură a erzațului. Uneori simulacrul suplinea articole greu de înlocuit, dar alteori transpunea niște ambiții de autoelevare socială.

Reînviind în memorialistica sa atmosfera școlii românești de la finele deceniului șase, Mihai Cantuniari se întreba: „[...] fi-vom oare numiți «prima generație a plasticului»? De ce nu, din moment ce pe la sfârșitul anilor '50 și începutul deceniului următor produsele tradiționale din lemn, textile și metal au început a fi dublate, apoi înlocuite de copiile lor dintr-un plastic la început extrem de urât, apoi tot mai acceptabil”³². Civilizația „înlocuitorilor” de tot felul revenea impetuos în anii '80, odată cu politica de autosărăcire decisă de Ceaușescu. Suntem deja în faza când se inventau obiecte din plastic pentru plăcerea de a folosi acest material³³. Interviuurile realizate de Liviu Chelcea și Puiu Lățeș, privind refolosirea creativă a bunurilor de larg consum în anii '80, evidențiază reinvestirea ambalajelor occidentale ca bibelouri de sufragerie³⁴. Iată câteva din observațiile celor doi cercetători:

²⁸ Vasile Ernu, *op. cit.*, p. 123-124.

²⁹ *Ibidem*, p. 37.

³⁰ „Condiții vitrege. Ne așteaptă o foamete de nu-mi cred ochilor, nota Doina Jela la 18 noiembrie 1980 [...]. În numai o lună au dispărut toate, nu ca și cum s-ar fi terminat, ci de parcă ar fi fost retrase [...]. Cred că în ultimii 30 de ani nu s-a întâmplat niciodată așa ceva” (Doina Jela, *Televizorul de noapte*, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 28-29).

³¹ Alice Voinescu, *Jurnal*, București, Editura Albatros, 1997, p. 667-668.

³² Mihai Cantuniari, *Bărbatul cu cele trei morți ale sale*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 286. Repetarea cuvântului „început” face parte din citat și nu am putut să o înlăturăm.

³³ Potrivit lui Roland Barthes, moda plasticului sublinia o evoluție în mitul imitației. Într-o primă etapă, imitația făcea parte dintr-o lume a aparenței, nu a uzajului, urmărind să reproducă la prețuri mici materiale rare. În a doua etapă, plasticul pune stăpânire pe tot ceea ce era comun și prozaic, renunțând să falsifice lucrurile greu accesibile (Roland Barthes, *op. cit.*, p. 210).

³⁴ Liviu Chelcea, Puiu Lățeș, *Cultura penuriei: bunuri, strategii și practici de consum în România anilor 80*, în Adrian Neculau (coord.), *Viața cotidiană în comunism*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 169.

Bunurile de consum vestice, inclusiv produsele alimentare, erau atractive pentru încă un aspect în afară de calitatea lor. Ele câștigau valoare suplimentară datorită aspectului plăcut al pachetelor și al ambalajelor în general. Cel mai adesea, după ce un anumit obiect era folosit, ambalajele primeau alte utilizări: erau folosite fie ca decorații în camere sau în bucătărie, fie pentru alte activități gospodărești (depozitare sau gătit), fie erau pur și simplu păstrate pentru valoarea lor afectivă³⁵.

Sunt afirmații reconfirmate de o trăitoare a acelor vremuri, când viața cotidiană ne împingea spre un fel de estetică a reziduurilor. La Văleni, pe 13 octombrie 1971, Constanța Buzea consemna sumar un interior ce o binedispunea, remarcând „pe unul dintre pereți [...] o bucată de hârtie franțuzească de împachetat. O relicvă frumoasă fixată în pioaneze”³⁶. Descoperim și alte asemenea exemple într-un volum colectiv, adunând laolaltă amintiri despre viața la bloc în anii comunismului. Unul dintre participanți evocă „bibelotizarea” unor produse banale în Occident, dar de negăsit în România comunistă:

[...] pentru că marfa de contrabandă era considerată un lux, nu de puține ori puteam vedea în apartamentele locatarilor din blocurile comuniste, etalate într-un mod ostentativ, pachete sau cartușe de țigări Rothmans sau Kent, sticle de whisky ori tuburi de sprayuri străine. Toate acestea contribuiau în mod substanțial la creșterea prestigiului social al posesorilor mai ales față de potențialii vizitatori care erau de cele mai multe ori vecini de scară, bloc, cartier sau colegi de servici³⁷.

Obiectele mai sus invocate întrețineau mici evaziuni, ceva disidențe de apartament și multe constatări despre „mai răul nostru” și „mai binele altora”. Deși ajungea la noi prin cine știe câte mâini, un chițibuș vestic banal era supus unei recodificări culturale și venerat ca obiect-ambasador. Ca să nu mai spunem că locul pe care i-l acordam în locuințele noastre căpăta un fel de imunitate la realitatea socialistă, el furnizându-ne, pe furiș, o senzație de libertate subînțeleasă. Mult mai elocvent decât noi este însă Matei Vișniec:

Multă lume își amintește încă ce impact aveau asupra ochiului ambalajele produselor occidentale. Mai mult decât produsele însele, ambalajele erau acelea care produceau un efect de durată. Și aceasta întrucât produsele se consumau, dar ambalajele rămăneau. Cei care primeau „pachete” din Occident, sau care reușeau prin diferite mijloace să-și procure mărfuri occidentale, păstrau apoi ani și ani de zile frumoasele borcane sau cutii, sticlele de Coca-Cola sau de whisky, etichetele de diverse mărimi cu diverse inscripții pe ele. O cutie de biscuiți venită din Occident, cu cine știe ce imagine idilică și viu colorată pe ea, devenea apoi pusă la vedere etern pe o etajeră, un martor tăcut al mizeriei cotidiene din România. Prin contrast, aceste milioane de ambalaje, care ne populau bucătăriile sau vitrinele, evocau existența unei lumi mai bune și erau, prin estetica lor și calitatea fotografică impecabilă, tot atâtea acte de acuzare la adresa economiei socialiste³⁸.

O aceeași opinie, dar altfel timbrată, o găsim și la Mirel Bănică:

După lectura unui doct articol științific dedicat memoriei comunismului, am aflat motivul pentru care, copil fiind, colecționam cutii goale de conservă și alte prostioare cu inscripții colorate venite de „dincolo”, din Occident. Sociologii numesc acest comportament special

³⁵ *Ibidem*, p. 168.

³⁶ Constanța Buzea, *Creștetul ghețarului. Jurnal 1969-1971*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 249.

³⁷ Alin Rus, *Ghețozarea unei țări*, în Ruxandra Cesereanu (coord.), *România îngheșuită. Cutii de chibrituri, borcane, conserve*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006, p. 17.

³⁸ Matei Vișniec, *Rolul ambalajelor occidentale în căderea comunismului*, în *Cronica ideilor mele tulburătoare*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 37-38.

„fetișism de penurie”. Îmi amintesc cu nostalgie cum, pe la jumătatea anilor '80, am așteptat împreună cu fratele meu o după-amiază întreagă ascunși în niște tufe ca o familie de „nemți” (de fapt sași emigrați în Germania) să-și abandoneze deșeurile de picnic; am reușit să recuperăm trei cutii goale de Coca-Cola. Odată ajunși acasă, le-am înlăturat partea de sus, transformându-le în port-creioane. Mândri mai eram de ceea ce găsisem atunci! Câteodată aș dori ca *the market* și abundența ei extraordinară să nu se fi prăbușit niciodată peste noi. Aș fi vrut să rămân la *Brifcor* și să-mi păstrez pixurile și creioanele *Flaro* în cutii goale de Coca Cola³⁹.

Nostalgia ambalajelor bibelotizate pe vremea lui Ceaușescu nu-i parvine lui Bănică de la sine, dintr-un reflex de anticar înrăit. Își amintește doar că le-a salvat utilitatea, dându-le un rost nou, altul decât acela perisabil, îndeplinit deja. Totuși, tinichelele-bibelou vor muri încă o dată, și tot de tinere, pentru că „stocurile” de după '89 le fură imediat „aura”. De două decenii, Kauflandurile pun totul la îndemână, răpind acestor relicve optzeciste statutul lor de „rarități”. Cu referire directă la imaginarul creat de staniolul occidental – care, mulțumită sciliciei lui, monumentaliza niște bunuri de consum absolut banale – scrie și Otilia Vieru-Baraboi: „Nu-mi aduc aminte decât de un singur ambalaj auriu, marca Toffee. M-am chinuit ceva timp visând la gustul său secret. Când am ajuns prima oară în străinătate, m-am îndopat cu Toffee. Nu era nici pe departe la fel de bun cum îmi imaginasem. Aluna din interior și crema de ciocolată cu caramel se topeau în gură, însă ceva din savoare dispăruse. Inaccessibilul?!”,⁴⁰

Bibelourile se dăruiau împreună cu săpunuri, spray-uri, ciocolate chinezești, flori de plastic. Erau bunuri de larg consum: fiind însă tot mai greu de găsit, deveneau cadouri cu valoare de schimb. Puteau fi date mai departe, unui medic, unei surori medicale, unei rude care trebuia, la rândul ei, să ofere un cadou cuiva⁴¹. La mijlocul anilor '60, acest obicei era deja instituit. Bibeloul era părea serios, sobru, elegant, oficial, estetic, impersonal. Nefiind extrem de costisitor, nu putea fi considerat o mită. O valoare bănească mică îl transforma în simbol. Profesori care debutau atunci păstrează încă mici obiecte care îi duc cu gândul la momentul primilor pași în carieră. Deși sunt conștienți că bibelourile, păpușile și jucăriile din pluș semnifică astăzi prostul gust, spun că nu se pot despărți de ele. Amintindu-le de elevii care le dăruiseră, ele păstrează o valoare sentimentală puternic sedimentată pe identitatea profesională. Comunismul ne modifica noțiunea de obiect pe care o aplicăm de regulă lucrurilor făcute dintr-un material rezistent; dată fiind însă vehicularea intensă a unor articole de larg consum, devenite (datorită rarității lor) cadouri, monezi de schimb sau contravaloare a unor servicii, cuvântul „obiect” înglobează în semantica lui și produse perisabile. Bibeloul era un dar public, de prestigiu, secondat însă de „atenția” din culise. El întreținea cu succes coabitarea tacită dintre cadou și mită. Acest cuplu exprima cât se poate de bine o eră a duplicatului emailat, o cultură a imitației instituționalizate. Unul dintre subiecții sondajelor de opinie din anii postcomunismului explica situația pe larg:

Darul și ploconul, cuvinte cu semnificații originare diferite în lumea satului, au fost preluate, reconvertite și folosite ca variante pentru termenul mită. Ploconul poate fi, deci, o plată suplimentară a unor servicii juridice legale sau nu, constând în obiecte de artă sau de consum, în lipsa valutei occidentale [...]. Avocații și judecătorii primeau: goblenuri

³⁹ Mirel Bănică, *Fals jurnal de căpșunar*, Iași, Institutul European, 2010, p. 175-176.

⁴⁰ Otilia Vieru-Baraboi, *A-ha*, în *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism*, volum coordonat de Radu Pavel Gheo și Dan Lungu, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 306.

⁴¹ Dintr-un interviu realizat de Cătălina Mihalache cu O.I. reiese că o profesoară universitară din anii '80 și-ar fi dorit să primească mai degrabă salam decât buchete de flori.

înrmate, vase de cristal roșu (imitație de Bohemia), fructiere de porțelan imitație Rosenthal, fructiere de argint și cristal, fructiere de bronz și cristal, „mileuri” uriașe croșetate din macramé, fețe de masă brodate de mână, tablouri în ulei reprezentând naturi moarte comestibile, flori și peisaje, femei senzuale, *bibelouri* de mari dimensiuni (cu cât mai mari și mai naturaliste, cu atât mai valoroase), mai rar obiecte veritabile de anticariat. În majoritatea lor, plocoanele erau expuse în biroul amenajat în locuință. [...] Obiceiul s-a păstrat, doar că *astăzi* avocații primesc preponderent icoane⁴².

Deși avea rațiuni diferite, austeritatea lui Ceaușescu irita populația deoarece reamintea de anii stalinismului. Îi reobișnuia pe români cu politica substituirilor, cu materialele re folosibile. Iar multitudinea de „înlocuitori” instaura o realitate de gradul doi. Proliferau astfel adevărurile adjuncite, mai suportabile, mai ușor de controlat. Tehnologia darului improvizat este bine reconstituită în dicționarul de istorie orală editat de Muzeul Țăranului Român, unde cuvântul CADOU cuprinde, în arealul său semantic, diferitele ipostaze ale bibeloului. În învățământ mai ales, respectivele obiecte nu puteau lipsi:

Se făceau cadou: ciocolată, cafea, un săpun „Lux” sau „Rexona”, un pachet de țigări „Kent”. [...] Dacă primeai o ciocolată străină nu o mâncai, ci o făceai cadou la rândul tău, ca să faci impresie bună [...]. Cu aproximativ o lună înainte de sfârșitul anului școlar, o mamă mai activă din comitetul de părinți decidea cu ce sumă trebuie să contribuie fiecare, pentru a obține echivalentul cadoului prestabilit: produse exclusiv de import – flacon mare de parfum, trusă mare de machiaj, garnitură de bijuterii cel puțin din argint, *vază decorativă din cristal, serviciu de masă din porțelan* etc.⁴³.

Se constituia deci un amalgam de simbolizări mutuale, în interiorul căruia produse perisabile ori de uz comun stăteau alături de acelea cu pretenții artistice. Drept confirmare sumară a acestor afirmații, invocăm un interviu realizat de Roxana Roseti cu Elena Băban, funcționară. În spusele ei, reîntâlnim universul magazinelor comuniste, din care bibelourile nu puteau lipsi. În plus, interviuata le recunoaște deschis funcția escapist-compensatorie: „[...] era un minunat magazin de «cioburi», cum îmi plăcea să spun. Aici se găseau vase de cristal, bibelouri, chinezării. Dacă aveam o zi mai proastă, când priveam vitrina acestui magazin, uitam pentru o clipă de toți și de toate”⁴⁴.

Rememorările ne dau înțelesuri diferite ale acelorași practici, interpretarea retroactivă a bibelourilor fiind desemnificată mult mai complex în cazul intelectualilor. Un exemplu ar fi criticul literar Bogdan Crețu, cu amintirile sale din anii comunismului:

[...] prin clasa a II-a, toți colegii mei au făcut ce au făcut și și-au cadorisit mamele în public, în cadrul serbării organizate de 8 martie. Emoționate, toate se înghesuiau să-și ridice micile atenții (cățelușii-bibelou, deodorante Farmec, felicitări zămislite de odrasle la ora de lucru manual), pentru care tot ele cotizaseră. [...] Eu și frate-meu nu intraserăm în joc. I-am dat noi acasă un nu știu ce deodorant, pe care l-am mai și împachetat în hârtie, pe care am scris cu pixul: „Salam”. [...] Biata mamă și-a atras atâtea priviri compătimitoare. Și acum mă simt vinovat. De atunci am avut mereu grijă să plasăm, de 8 martie, ce apucăm să cumpărăm: ba câte o scrumieră din sticlă (de unde să știm noi că sticla nu e cristal?) luată, pe 3 lei, de la metalo-chimice, ba câte un săpun prost (cum se găsea la magazin), ba câte o felicitare artizanală, făcută de noi (pe unele mama le păstrează și acum: sunt hidoase, cu fulgi lipiți cu oja pe un carton vopsit în tot curcubeul)⁴⁵.

⁴² *Mărturii orale. Anii 80 și bucurătenii*, p. 222.

⁴³ *Ibidem*, p. 73.

⁴⁴ Supliment al „Jurnalului Național”, luni, 9 februarie 2009, p. 1.

⁴⁵ Bogdan Crețu, *Confesiunile unui necioplit*, în „Ziarul de Iași”, marți, 3 martie 2009, p. 6A.

Bogdan Crețu sesizează că accentul pus pe caracterul vădit simbolic al darurilor cenzura adevăratele necesități ale momentului. Ostentația cadoului lipsit de valoare bănească era un *semnificant* festiv și ironic totodată (spray-ul), pus în corelație cu un *semnificat* prozaic (dificultatea de a procura cele necesare traiului zilnic). Apăreau de altfel și unele ironii la adresa acestui altruism de paradă, care obișnuise oamenii cu ideea cadoului „ieftin, dar valoros”, se spunea, „dacă venea din inimă”. Într-o schiță umoristică din acea vreme, cadoul apărea de fapt ca o povară greu de dus la capăt: „[...] soția, logodnica sau prietena, desigur că nu pot fi neglijate. De oricare dintre ele scapi cu un *cățeluș de material plastic*”⁴⁶. Împreună cu Horia Roman Patapievici, mai tinerii Ioan Stanomir, Paul Cernat, Ion Manolescu și Angelo Mitchievici participă la aceeași comunitate de amintiri colective, definind portretul-robot al comunismului mulțumită comparației cu „noutățile” aduse de postdecembrism:

I.S.: ceea ce am descoperit, empiric, în acei ani de liceu era existența unui cod *sui generis* al corupției, în conformitate cu care retribuția simbolică intervenea, inevitabil, o dată ce contractul fusese încheiat tacit [...]. Or, după 1989, în condițiile absenței perspectivei punitive aplicate de partid/Securitate, hălciile de cașcaval, bucățile de carne pe care părinții noștri le aduceau ca odraslele lor să promoveze au fost înlocuite cu bani. E o mutație dialectică, dacă doriți. **P.C.:** Bibelouri, obiecte decorative... **I.M.:** Pungi de carne... **I.S.:** Dar niciodată cu bani. În natură. **H.-R.P.:** Cod al onoarei corupției⁴⁷.

Într-un capitol de carte recent apărută, Dana Percec schițează, prin intermediul unui fragment autobiografic, o scurtă dar elocventă istorie a raportărilor noastre față de ceea ce ea numește „chinezisme culturale”, cu nuanțări extrem de utile demersului nostru:

Existau însă și rarități care, dintr-un reflex transmis din tată-n fiu, treceau drept scumpeturi și delicatețe. De pildă, bunica mea avea o pijama chinezească, moștenită de la cine știe ce strămoașă mai norocoasă. Sintagma în sine evoca luxul, moliciunea, exotismul, parfumul unor vremuri demult apuse și al unui confort financiar ori social. Să-i vorbești cuiva astăzi, însă, despre pijamale chinezești este cu totul altceva. Interlocutorul se va gândi automat la ceva tipător colorat și împachetat într-o pungă de plastic, ajuns, la scurt timp după achiziție, decolorat și scâmoșat, transformat, la un interval de timp care variază în funcție de posibilitățile financiare ale cumpărătorului, în cârpă de șters praful⁴⁸.

Trecutul absolut onorabil al unor mărfuri este deci perceput și resemnificat prin intermediul unor rubedenii actuale, de slabă calitate. Dar câteva detalieri nu strică. Chinezăriile la modă în timpul lui Ceaușescu nu erau un ecou al gustului pentru porțelanuri orientale din secolele XVIII-XIX, ci se încadrau într-o istorie imediată, în consumismul „braconat” al anilor '80⁴⁹. Diferențierea culturală reiese cu ușurință și în 2014, când produsele chinezești semnifică proasta calitate, lucrul contrafăcut, surogatul prin excelență:

Scriam cu un stilou chinezesc în care puneam cerneală chinezească Hero, recunoaște Călin Torsan. Maioul și chiloții tetra erau, de asemenea, chinezești. Moș Gerilă avea, și el,

⁴⁶ Ion Dianu, *Cadouri după principiile lui Corneille*, în *Almanah „Urzica”* 1974, p. 252-253.

⁴⁷ Paul Cernat, Ioan Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *O lume dispărută. Patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici*, Iași, Polirom, 2004, p. 425.

⁴⁸ Ciprian Vălcău, Dana Percec, *Metafizica bicicliștilor*, București, Editura ALL, 2013, p. 166.

⁴⁹ Utilizăm verbul *a braconat* în sensul subversiv, dat de Michel de Certeau în cartea sa *L'invention du quotidien*, vol. I, *Arts de faire*, Paris, Gallimard, 1990, p. XXXVI-XXXVII: „Le quotidien s'invente avec mille manières de *braconner*. [...] A une production rationalisée, expansionniste autant que centralisée, bruyante et spectaculaire, correspond une *autre* production, qualifiée de «consommation»: celle-ci est rusée, elle est dispersée, mais elle s'insinue partout, silencieuse et quasi invisible, puisqu'elle ne se signale pas avec de produits propres mais en *manières d'employer* les produits imposés par un ordre économique dominant”.

ochii migdalați, ursulețul cu castaniete și tancul cu șenile din cauciuc [...] erau și ele jucării chinezești, tocmai bune de pus sub bradul de plastic, și el chinezesc. Pasta de dinți: chinezească. Prosoapele? Chinezești. Gumele de șters aromate, gumele de mestecat [...] erau, de asemenea, chinezești. [...] Termometrul, cu care mi se lua febra atunci când răceam, era chinezesc [...]. Mingi de ping-pong, palete, rachete și fluturași de badminton, teniși și bascheți, iată tot atâtea motive pentru a te bucura că ești chinez⁵⁰.

În timpul penuriei generalizate din ultimii ani ai regimului comunist, chinezăriile erau emblemele unei lumi capitaliste mai mult bănuite decât accesibile. Bibelourile se alăturau jucăriilor, ciocolatelor și pantofilor de sport chinezești care, la nivelul consumului „pe sub mână”, aduceau puțin Occident într-o țară cu granițele închise⁵¹.

Mitul produselor chinezești persista și în perioada postcomunistă, ocazionând primele chilipiruri ale afaceriștilor de ocazie: „La începutul lui '91 am plecat în China cu trenul. [...] tot ce scria «made in China», fiind piața goală, se epuiza rapid. Aduceam haine de piele, bluze, pulovere, încălțăminte... *cloisonné*-uri... în valoare de cam 2.000 de dolari de persoană [...]. Și a fost, tot așa, o perioadă bună până prin '95, sfârșitul lui '96”⁵². Din punctul de vedere al consumului, comunismul lua sfârșit cu greu, menținând prestigiul chinezăriilor și după 1989, ca luxuri de mână a doua. Au rezistat o vreme, pentru că nimic nu le concura. În cele din urmă s-au demodat, dar memoria lor persistă și astăzi. În ianuarie 2008, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România a lansat un concurs de eseuri cu tema *Elev în comunism*. S-a urmărit efectuarea unui mic experiment, „și anume transpunerea elevului anului 2008 într-o realitate străină ca epocă, dar apropiată, în același timp, prin prisma vârstei”⁵³. Din acest studiu axat pe ideea de *remembering* ne atrage ideea lui de bază: plecând de la o bibliografie elementară, adolescenților de astăzi li s-a cerut să își închipuie că sunt elevi în perioada comunistă. Cum ficțiunea se construiește plecând de la semnalmentele realului, tinerii au construit niște narațiuni în jurul unor cuvinte-cheie care caracterizează foarte bine comunismul românesc. Chinezăriile nu lipsesc, ele fiind incluse în acele scenarii imaginare cu o deplină înțelegere a rolului de surogat pe care îl jucau într-o economie de penurie: „[...] am primit de la tati, când a luat primul salariu, bascheți chinezești, bomboane Cip, ciocolată chinezească «Golden Bee» care are desenată o albină gigantică pe ambalaj, cacao indiană Maltova, pufarine și un casetofon din Bulgaria care avea înăuntru o casetă cu ABBA”⁵⁴. La finele acestui subcapitol mai adăugăm o altă ipostază a contrafacerilor prin care ne „închiriam” o realitate mai atrăgătoare: pe lângă ambalaje, surogaturi și chinezării, Occidentul venea la noi în formă de machetă, supraviețuind și azi, ca jucărie post-utopică, în descendentele celebrelor cluburi de navo ori aeromodelism, găzduite de așa-numite „Cluburi ale copiilor”. Unul cel puțin, din Pașcani, este pomenit, cu titlu de stranietate, de Marie-Hélène Fabra, pentru că ocupa sala de bal din palatul familiei sale⁵⁵.

⁵⁰ *Mărturii orale. Anii 80 și bucureștenii*, p. 361-362.

⁵¹ Era o atitudine specifică Estului comunist, fetișizarea tacită a unor produse occidentale fiind consacrată, după 1989, prin transfigurarea acestui fenomen în motiv literar. Vezi romanele lui Andrei Makine (*Au temps du fleuve Amour*, 1994) și Dai Sijie (*Balzac et la Petite Tailleuse chinoise*, 2000), ambii emigrând în Franța din Rusia, respectiv din China. Fie că vizionau, de nenumărate ori, un film de aventuri cu Jean Paul Belmondo, fie că citeau pe ascuns romane franțuzești, esticii „braconau” comportamentele admise, evadând astfel din cotidianul „realist socialist”.

⁵² *Anii 90 și bucureștenii*, București, Editura Paideia, 2008, p. 213-214.

⁵³ Luciana Mariana Jinga, *Argument. Lumini și umbre în Elev în comunism*, în *Elev în comunism / Student during the Communism Regime*, București, Editura Curtea Veche, 2009, p. 6.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 138-139. Este un fragment din textul semnat de Cristina Maria Pașcalău.

⁵⁵ Marie-Hélène Fabra Brătianu, *Memoria frunzelor moarte*, traducere de Emanoil Marcu, București, Editura Humanitas, 2012, p. 89-91.

Ghidul de acolo, șomer după 1989, își umplea timpul cu mici modele de avioane care făceau aluzie la originale celebre în anii '60. Bietul om miniaturiza și memorializa totodată o idee de noutate și un erzaț de speranță, pe care le extrăgea, probabil, din „tehnica avansată” a unui deceniu șapte, când și el fusese tânăr. Și acum, după comunism, mulți din cei care vizitează România obișnuită realizează că nu își pot explica deloc anumite sincope ale timpului, heteronomii în limbajul lui M. Foucault; că nu găsesc, oricât și-ar dori, un referent comun cu localnicii, exotizați dramatic în patru decenii și jumătate de izolare.

Artefactul, de la comerț la ideologie

Milieurile și goblenurile au fost respinse inițial ca practică vetustă, fiind considerate un semn al aservirii sau inactivității femeilor din societatea burgheză:

Mie nu prea mi-a plăcut cartea, mie îmi plăcea să cos – spunea una din intervievatele lui Corneliu Dragomir – făceam goblene, mamă mamă, am făcut „Răpirea din Serai”, știu că ăla a fost un goblen foarte scump, l-a vândut mama la o doamnă din târg de la noi, de aici, cu mulți bani [...], *da după aia a venit comunismul și nu am mai avut voie să fac goblene, că mie îmi plăcea, și am învățat tâmplărie*⁵⁶.

Într-un prim elan iconoclast, „democrațiile populare” inversau ordinea lucrurilor, masculinizând femeia și promovând-o ca sudor sau tractorist. Goblenul devenise tot una cu trândăvia. Reintra însă în grațiile regimului comunist atunci când acesta se autohtoniza, încercând acomodarea cu tradițiile preexistente. Împletitul era deci răstălmăcit și integrat în rândul artefactelor care formau așa-numita „artă populară”. Începând cu anii '60, bibelourile erau asociate cu milieurile, ele presupunând refeminizarea mediului privat și alocarea unui timp special pentru îngrijirea acestor obiecte. Or, prezența femeii însemna deja o familie completă, opusă unui celibat prost văzut de guvern⁵⁷. Pledoaria pentru lucrul de mână mai ținea și de etica socialistă, care nu tolera statul degeaba. Respectivul meșteșug avea sarcina să colonizeze o bună parte a timpului liber, un comportament privat trebuind să concretizeze o morală publică. Și cum copiii dau definiții ca să îi dea de gol pe adulți, sondajele făcute în anii 1973-1978, de profesorul de desen Dorel Zaica, scot la iveală unul din *isme*le de atunci: „A.C., 8 ani: Arta înseamnă milieuri naționale, câni naționale și care nu le poți să le reproșezi nimica”⁵⁸. Funcțiile „împletitului” erau așadar extrem de variate: decorativă, educativ-recreativă, substitut al lecturii, formă de sociabilitate, marotă ideologică, implicând trimiteri la tradiție și la identitate. „Îmi aduc și acum aminte, aproape cu groază, de orele de lucru manual (sau cum s-or fi numit). Trebuia să coasem niște ii pentru notă sau să împletim niște vesteuțe. Nu reușeam niciodată să termin la timp, mă usturau ochii și mă durea mâna și stăteam cocoșată. Nu mai era plăcere, era corvoadă, corvoada unor «constante feminine»: cusutul și

⁵⁶ Corneliu Dragomir, *Rememorări ale vieții cotidiene din timpul comunismului într-un oraș provincial. Studiu de caz: Drobeta-Turnu Severin*, Iași, Editura Lumen, 2009, p. 92.

⁵⁷ Este un fenomen specific fazelor „mature” ale regimurilor comuniste, prima reorientare de acest gen fiind constatată în URSS. Vezi Julie Hessler, *Cultured Trade. The Stalinist Turn towards Consumerism*, în Sheila Fitzpatrick (ed.), *Stalinism. New Directions*, London and New York, Routledge, 2000, p. 202. Autoarea consideră că la începutul anilor '50 se observa ușor întoarcerea la un „social traditionalism, a revival of traditional attitudes towards gender and class”.

⁵⁸ Caietul cu opiniile culese de Zaica de la puști între 6 și 14 ani se găsește la Andrei Pleșu, care preia un scurt fragment într-una din cărțile sale. Vezi Andrei Pleșu, *Note, stări, zile. 1968-2009*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 254.

împletitul. La liceu povestea a continuat”⁵⁹. Iar încăpățânarea cu care acele „împletituri” erau prezentate occidentalilor drept „meșteșuguri tradiționale”, demne să figureze lângă statuetele din Africa sau de aiurea, ne încuraja să facem un pas înainte pe direcția mistificării: le luam în calcul ca posibile forme de remunerare. Traducătoarea Micaela Ghițescu ne amuză, rememorând participarea milieurilor la o nouă economie a bunurilor simbolice din timpul lui Ceaușescu:

Cum am spus, drepturile de copyright ale autorilor pe care îi traduceam se plăteau doar în lei, care însă nu puteau să fie transmiși în străinătate. Acest lucru l-ar fi obligat pe respectivul autor să mai cheltuiască și cu drumul și hotelul (mesele le-am mai fi încropit noi), astfel că mulți dintre scriitorii „mei” se lipseau și renunțau la drepturi (spre bucuria editurii!). Dar uneori le mai trimiteam și „cadouri”, în general obiecte de artizanat, de exemplu fețe de masă brodate, mari, pentru 12 persoane, cu șervetele aferente, al căror preț se apropia, cât de cât, de suma convenită ca „drept de autor”! Au fost momente, în cariera mea de traducător, când pur și simplu am „invadat” piața literară portugheză cu asemenea fețe de masă⁶⁰.

Milieuul nu persifla industria textilă. Împreună cu vasele de lut (care rivalizau cu serviciile din porțelan) era totuși preferat de esteeții care vedeau în el un artefact, un lucru autentic, făcut de mână. Devenea astfel un concurent pentru bibeloul de serie, acesta fiind mereu suspectat că imită statuetele de colecție burgheză. În practica socială se afirma însă mixtura, vedetizându-se faimoasa țărancă din porțelan. Milieuul, păpușile, suvenirurile din lemn, animalele din pluș și florile de plastic formau deseori fundalul care pune în scenă bibeloul. Într-un interviu din februarie 2005, cu o femeie care trăia din comercializarea broderiilor, găsim indicii că așa-numitul lucru de mână cunoștea, într-adevăr, o vogă socială în timpul lui Ceaușescu:

[...] și lucram... așa... niște broderii pline, și... cu asta m-am întreținut la școală.

Vindeați broderii.

Sigur că da. [...] expozițiile astea, organizate în cercurile de femei, că așa era pe timpul lui Ceaușescu..., cumpărau material [pentru broderie] și când se făcea expoziția, [broderia] o cumpărat tot cei care... tot cel care-adus materialul [...]. Am mai lucrat papuci, vestețe, ce puteam să lucrez mai repede și ce-mi permitea... timpul... banii, că era scump macrameul și ce mai foloseam eu..., p-urmă *mai lucram un gen de bibelouri din astea... făcute din material textil.*

D-astea am și eu acasă.

Da... îmi... cocoșei, șopârle și-așa mai departe. Da... le duceam la colegile mele de cumpărau și ele..., și erau foarte entuziasmate, la profesoare...⁶¹.

Trecând un obiect din registrul utilitar în acela decorativ, căutăm practic o formă de a-l cruța, de a-i asigura o viață lungă. Această schimbare de înțelesuri iese ușor în evidență dacă vom compara statutul milieuului în anii '50 cu acela din anii '80 și din perioada postcomunistă. În primul caz, interviuata subliniază rolul pragmatic acordat confecționării milieuului la începutul regimului comunist: „Eu croșetam milieuri, pe care le vindea bărbatul meu la târg”⁶². În contrast cu ea, o altă femeie vede perpetuarea milieuului în postcomunism drept un divertisment accesibil săracilor sau un suplitor onorabil al cititului. Cumpăraturile devenise între timp un lux: „[...] eu ies cu o

⁵⁹ Simona Popescu, „*Voci de fete, băieți și alți figuranți, / vocile tale de jovancau și jovancale*”, în *Divanul scriitoarei*, volum coordonat de Mihaela Ursa, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010, p. 91-92.

⁶⁰ Micaela Ghițescu, *Între uitare și memorie*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 147.

⁶¹ Corneliu Dragomir, *op. cit.*, p. 215-216.

⁶² Lăcrămioara Stoenescu, *Copii – dușmani ai poporului*, București, Editura Curtea Veche, 2007, p. 222.

vecină de-a mea, profesoară [...]. Ne-am luat ață, goblen, după aceea am luat mâncare, acum cărți nu mai putem să ne luăm... Eu eram moartea cărților, dar acum sunt foarte scumpe”⁶³. Convertirea obiectului cu rost funcțional într-un accesoriu estetizant este sesizată de critici și în cotidianul actual al românilor. În 1996, Amelia Pavel făcea o scurtă istorie a designului de origine rurală, insistând însă pe „adaptările” lui orășenești și postcomuniste:

Acel *horror vacui* caracteristic interiorului țărănesc din multe zone, rezolvat cu un gust echilibrat, este umplut cu obiecte exclusiv utile, oricât ar fi ele de decorate; nu întotdeauna imediat utile, dar care nu există „degeaba”. Funcționalitatea acestor obiecte, în înțelesul modern obsesiv la cuvântului, este relativă și nu neapărat o condiție a esteticului, dacă se exceptează văsăria de ceramică, văzută desigur în funcție de obișnuințele și necesitățile gospodărești ale trecutului. Ca atare, experiența raporturilor cu obiectul este una cordială, stenică, activă, dar nu crispată. Această atmosferă a fost preluată de interiorul românesc urban și s-a menținut multă vreme fără să dispară nici astăzi, deși sub multe aspecte este diminuată. Continuitatea se datorează faptului că în interioarele urbane românești, la toate nivelurile sociale, obiectele de artă țărănească își găseau – și își găsesc încă – un loc foarte important. Covoarele, ceramica și anume piese de mobilier din lemn, cioplit sau nu, erau întotdeauna prezente și se adăugau cel mai adesea *țesăturilor brodate*. Toate acestea în combinație, după caz, cu alte variante stilistice, în aglomerarea de piese specifică epocii și aceasta nu numai în România; cu deosebire doar că, în țările occidentale, influența curentelor artistice și a designului modernist din anii '20 începea să acționeze asupra amenajării interioarelor de locuit, simplificându-le în primul rând prin „golirea” de obiecte și mai ales de ornamentările lor. Lozinca „ornamentului ca infracțiune” (*Ornament und Verbrechen*), lansată în 1908 de arhitectul austriac Adolf Loos, își făcea acum efectul. În interiorul locuinței românești, procesul acesta încă nu avea loc pe atunci, iar pe scară largă nu funcționează nici astăzi – decât excepțional – și nici nu pare a avea, curând, șanse mari de reușită. Supraviețuirea lui *horror vacui* – așa cum ne-o demonstrează de exemplu astăzi nu atât în sine ciudatul fenomen al „închiderii balcoanelor”, nu întotdeauna motivat practic, cât, mai ales, blocarea suplimentară a acestor geamuri, cu perdele de tot felul, într-un soi de estetică a aglomerării și a ocrotirii metafizice prin obiectul ornamentat. Că aceste practici, ca de pildă și obiceiul, tot mai răspândit, al șoferilor de autobuze de a-și împodobi cabina mai ales cu obiecte folclorice familiare, au, în ciuda denaturării unui anume tip tradițional de experiență a obiectului, certe filiații cu ea și o contribuție în a o păstra⁶⁴.

Unul din intervievații noștri sublinia acest aspect atât de frecvent întâlnit în România anilor '80: „[...] milieuri se dădeau iarăși, la greu [drept cadouri], [de] diferite forme, diferite dimensiuni”. Același vorbitor mai adăuga că în casa părinților săi se găseau destule milieuri și bibelouri „pe care le uram, [pentru] că, în fine, erau foarte multe”⁶⁵. Milieul comunist era un bibelou bidimensional de mare succes dacă ținem cont că putea fi găsit în casele tuturor, indiferent de situația socială a proprietarului. Era la modă încă din perioada interbelică, atunci găsindu-se în casele protipendadei⁶⁶. Acum

⁶³ Gențiana Baci, Matei Bejenaru, Dan Lungu, *Tătărași. Memoria unui cartier*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2007, p. 15.

⁶⁴ Amelia Pavel, *Pictura românească interbelică*, București, Editura Meridiane, 1996, p. 41-42.

⁶⁵ Fragment din interviu cu P.O.N. (bărbat, 39 de ani, studii postuniversitare), realizat de Cătălina Mihalache la 15 aprilie 2009.

⁶⁶ Ce anume ne amintim atunci când vorbim de părinții noștri? Fiică a filosofului Lucian Blaga și a Corneliiei Brediceanu, Dorli Blaga evoca, în 2008, personalitatea mamei sale, născută în 1897. Reușește acest lucru descriind în detaliu o casă veche din Lugoj, unde Cornelia Brediceanu copilărise: „salonul roșu” și „salonul albastru” etc. Dorli Blaga leagă apoi tinerețea mamei sale de artefacte la modă în perioada interbelică (broderii ori șervete „etno” combinate cu servicii de cea din ceramică). Vezi Cornelia Brediceanu-Blaga, *Jurnale*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2008, p. 31.

își schimbase doar semnificația, adaptată la noul context politic: inițial asociat cu bunul gust al elitelor burgheze, care estetizau și revalorizau universul rustic, milieul era ulterior instrumentat, pentru a exalta meritele omului de rând și arta „maselor populare”. Nici decorul unor secții de votare nu scăpa de prezența lor: „directoarei i se cer flori, tablouri, milieuri, pentru înfrumusețare”, scria Doina Jela la 15 martie 1985⁶⁷.

Jocul este o modalitate de a încheia, de câte ori vrem, niște armistiții cu realitatea. Astfel, bibelotizându-și obiectele sau diminutivându-și numele proprii, burghezii își ofereau puțină indulgență⁶⁸. În comunism însă, jucăriile deveneau cadouri cu prestanță, de oferit profesoarelor; indicau și ele o lume care se inocenta, nedorind să fie luată mereu în serios. Prin urmare, păpușile sau măștișoarele făcute cadou dirigintei nu ajungeau la copiii acesteia, bucurându-se de același regim ca bibelourile. Miniaturizarea mediului privat răspundea cumva gigantismului din viața publică. Se impunea astfel o estetică dulceagă, a cartonului colorat și kitsch-ului evazionist. Esențială era expunerea, vizualizarea în exces, abundența decorului obiectual părând că securizează existența⁶⁹. Individul își regiza propria lui potemkiadă: un univers neo-rococo, unde sensul utilitar al obiectelor era negat prin supra-ornamentare. Rememorând viața în comunism, o fostă femeie de serviciu relatează: „Primeam la măștișoare, multe mai primeam, că au fost ani în care veneam acasă [...] cu o plasă de măștișoare, că puneam pe perdelele de la sufragerie, la bucătărie... Odată a venit cumnată-mea pe la mine. «Dă-mi fată și mie niște măștișoare să pun și eu la fereastră în perdea..., ce le ții numai pentru tine?»»⁷⁰. Neavând un rol important în vreo instituție, persoanele cu studii primare nu primeau în dar bibelouri. Erau totuși dornice să strângă măștișoare ieftine, primite de obicei pe 1 și 8 martie. Calitatea cadoului varia în funcție de statutul celui care îl primea, dar logica acumulării și etalării lui era peste tot aceeași.

NOTES ABOUT A POSSIBLE SOCIOLOGY OF KITSCH DURING
ROMANIAN COMMUNIST REGIME: SOURCES, HYPOTHESES, INTERPRETATIONS
(Summary)

Keywords: communism, artefacts, escapism, kitsch, miniaturization.

In a first iconoclast impetus, the “popular democracies” were inverting the order of things, masculinizing the woman and promoting her as a welder or a tractor driver. The tapestry had become an equal of idleness. But it was favoured by the communist regime when it started to get autochthonous, trying to resume the pre-existing traditions. The knitting was therefore wrenched and integrated among the artefacts forming the so-called “folk art”. Starting with the '60s, the bibelots were associated with the doilies, which were supposing an accentuated feminization of

⁶⁷ Doina Jela, *op. cit.*, p. 229.

⁶⁸ Într-un dialog cu Dora Pavel – publicat în 2007 –, Dorli Blaga recunoștea că păstrase, chiar și după comunism, păpușile din copilăria sa interbelică. Vezi *addenda* la însemnările lăsate de Cornelia Brediceanu-Blaga, *op. cit.*, p. 145.

⁶⁹ Metodologic, trebuie să ținem cont de aprecierile specialiștilor în domeniu: „[...] meanings are created in part when, where, and by whom images are consumed, and not only when, where, and by whom they are produced” (vezi Marita Sturken, Lisa Cartwright, *Practices of Looking. An Introduction to Visual Culture*, Oxford University Press, 2001, p. 46). Reconstituirea unor evenimente pare mai veridică atunci când refăcem contextul obiectual în care acele întâmplări au avut loc. Lucrurilor li se dă calitatea de „probe” sau „dovezi”, judecându-se astfel: „[...] de vreme ce îmi amintesc exact obiectele din casă, este clar că țin minte și faptele petrecute în ea”. Invocarea lor sporește doza de plauzibil a reamintirilor.

⁷⁰ Corneliu Dragomir, *op. cit.*, p. 89.

the private area (the welder woman was no longer in fashion) and the allocation of a special time for the maintenance of these objects. The pleading in favour of the handwork was also related to the moralization of the socialist conduct, which did not tolerate inactivity. Handwork was supposed to colonize a major part of someone's leisure: a private behaviour had to concretize public morals. The functions of the "knitting" were therefore extremely various: decorative, educative – recreative by working, leisure, substitute for reading, form of sociability, ideology sending to tradition, identity, artefact.

The miniaturization of the private environment answered, somehow, the gigantism of public life. A sweetish aesthetics thus imposed itself, an aesthetic of the coloured cardboard and of the evasive kitsch. The essential thing was the displaying, the excess visualizing, and the abundance of the object décor creating the impression that it secures the existence. The individual directed his own Potemkin village: a neo-rococo universe, where the utilitarian meaning of the objects were denied by over-decoration.

FLORENTINA-CRISTINA GÎLCĂ*

EROINE ANTICE ÎN FILMOGRAFIE ȘI IDEILE FEMINISTE**

Cinematografia reprezintă o formă nouă de receptare a Antichității¹, care răspunde cerințelor unei „lumi postliterare”, captivate de tehnologia digitală și de mijloacele electronice². Din acest punct de vedere, filmul este o formă de diseminare, de „vulgarizare”

---

* Doctorand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Această lucrare a fost finanțată din contractul „Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)”, POSDRU/159/1.5/S/140863 proiect strategic „Programe doctorale și postdoctorale – suport pentru creșterea competitivității cercetării în domeniul Științelor umaniste și socio-economice”, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Despre procesul continuu de reelaborare, construcție și reconstrucție a Antichității în diverse planuri (politic, literar, artistic, muzical, cinematografic, științific, psihologic, filosofic) de-a lungul timpului, vezi „Der Neue Pauly”, vol. 15 [*Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte*], Stuttgart, 1 (2001) – 5 (2008). Menționăm, în acest context, mai multe reviste dedicate problematicii receptării culturii antice: aceea inițiată de Lorna Hardwick de la The Open University, Milton Keynes, al cărei prim număr a apărut în 2006, *Practitioners' Voices in Classical Reception Studies*, al cărei debut a avut loc în noiembrie 2007, și *Classical Receptions Journal*, lansată în mai 2009. În ceea ce privește receptarea Antichității prin intermediul filmului, prima carte importantă este cea a lui Jon Solomon, *The Ancient World in Cinema*, New York, 1978; a fost urmată de cea a lui M. McDonald, *Euripides in Cinema: The Heart Made Visible*, Philadelphia, 1983, și cea a lui K. McKinnon, *Greek Tragedy in Film*, Rutherford, 1986. În 1991, a apărut culegerea de eseuri coordonată de Martin M. Winkler, *Classics and Cinema* („Bucknell Review”, vol. 35, nr. 1), Lewisburg, Bucknell University Press, 1991. Astăzi, există o adevărată bibliotecă: enciclopedii (vezi Philip D. DiMare (ed.), *Movies in American History: An Encyclopedia*, 1-3, Santa Barbara, 2011, *passim*, cf. <http://books.google.ro>), cărți de autor (vezi, de exemplu, Joanna Paul, *Film and the Classical Epic Tradition*, Oxford, Oxford University Press, 2013, cf. <http://books.google.ro>), culegeri de studii (vezi, de exemplu, Laurence Raw, Defne Ersin Tutan (eds.), *The Adaptation of History. Essays on Ways of Telling the Past*, Foreword by James M. Welsh, 2013, cf. <http://books.google.ro>; Silke Knippschild, Marta García Morcillo, *Seduction and Power: Antiquity in the Visual and Performing Arts*, London/New York, 2013, cf. <http://books.google.ro>; vezi și *infra*), numere tematice ale unor reviste (de exemplu, „Arethusa”, 41/1, 2008: *Celluloid Classics: New Perspectives on Classical Antiquity in Modern Cinema*; „Revista Electrónica Historias del Orbis Terrarum. Estudios Clásicos, Medievales, Árabes y Bizantinos”, núm. 08, Santiago, 2012; „Auctores Nostri”, 10, 2012: *Cristianesimo e Cinema*), ca și numeroase contribuții particulare (vezi, de exemplu, Óscar Lapeña Marchena, *La imagen del mundo antiguo en el ópera y en el cine. Continuidad y divergencia*, în „Veleia”, 21, 2004, p. 201-215). De asemenea, se organizează colocvii și conferințe (vezi, de exemplu, Pepa Castillo, Silke Knippschild, Marta García Morcillo, Carmen Herreros (ed.), *Congreso Internacional: Imágenes: La Antigüedad en las Artes Escénicas y Visuales / International Conference: Images: The Reception of Antiquity in Performing and Visual Arts. Logroño 22-24 de octubre de 2007*, Logroño, Universidad de La Rioja, 2008) și, nu în ultimul rând, cursuri și seminarii universitare (de exemplu, un curs inițiat în 2005 la Universitatea din Heidelberg și materializat în volumul *Hellas on Screen: Cinematic Receptions of Ancient History, Literature and Myth*, apărut în 2008 la Stuttgart, Franz Steiner Verlag; seminarul *Cinema and the Ancient World* desfășurat pe mai mulți ani la Department of Classics de la The University of North Carolina at Chapel Hill ș.a.).

² Marcus Junkelmann, *Hollywoods Traum von Rom: „Gladiator” und die Tradition des Monumental-films*, Mainz am Rhein, 2004, capitolul 2, *Das Bild der Geschichte in einer postliteraten Welt*.

a lumii clasice prin intermediul culturii și artei populare („pop culture”, „mass culture”, „popular culture”), care se adresează unei anumite audiențe, promovează valori proprii, emite mesaje specifice și le difuzează pe canale netradiționale, nonacademice; în ultimă instanță, este vorba despre o Antichitate transformată, adaptată, generatoare a unui potențial educativ de receptare a lumii antice într-o manieră nonelitistă, chiar antielitistă, capabilă să stârnească interesul și imaginația generațiilor mai tinere („the pedagogical utility of popular film”) și să ajute clasiștii – reticenți, în general, la „cinematic inauthenticity” sau „cinematic simulacrum” – să ofere un „fresh look” studiilor clasice³; se consideră că filmul poate crea ceea ce Anthony Mann, regizorul *Căderii Imperiului Roman* (1964), numea „feeling of history” – o anumită afinitate, o apropiere emotivă de realitatea istorică, dar și un alt mod de a recepta istoria⁴. Așadar, filmul trebuie văzut ca un mijloc de transmitere a unui mesaj mai mult sau mai puțin explicit specific epocii. Un exemplu, în acest sens, îl reprezintă filmele din categoria *sandaloni* sau *sandal-and-sword epic* și *peplum*, foarte populare în anii '50 și '60, care evocau „the great depression” din anii 1932-1935⁵ și propuneau un model de personaj opus celui din filmele americane, care exaltau super-eroul, *playboy*-ul american musculos, sportiv, bine făcut; precum, de exemplu, personajul Spartacus din producția cu același nume a lui Stanley Kubrick din 1960 sau spartanii din *The 300 Spartans* (1962, regizor Rudolph Maté)⁶. Putem aminti, de asemenea, ecranizarea unor romane, cum ar fi aceea din 1951, în regia lui Mervyn Le Roy, a cunoscutei creații a lui Henryk Sienkiewicz *Quo Vadis?*, a cărei intrigă sugerează ultimul conflict al americanilor cu dictatorii europeni, precum și preocupările de natură socială și politică ce decurgeau din cruciada anticomunistă din SUA; sau cea din 1960, când Stanley Kubrick regiza un film inspirat de cartea lui Howard Fast, *Spartacus*, care evocă, printre altele, lupta contra discriminării rasiale a negrilor⁷. Mesaje subtile și interesante se găsesc și în alte producții cinematografice, mai vechi sau mai recente, cum ar fi: *Alexander* (1956, regizor Robert Rossen; 2004, regizor Oliver Stone), unde regele macedonean este înfățișat ca un model eroic liberal, diseminator al culturii occidentale, dar și ca un admirator al civilizației orientale⁸; *Gladiator* (2000, regizor Ridley Scott), care face aluzie la conducătorul cu o moralitate ireproșabilă, adept al valorilor republicane⁹, dar și la provincialul de succes, dotat cu virtuți excepționale¹⁰; *Troy* (2004, regizor Wolfgang Peterson) și *300* (adaptarea din

³ Despre aceste probleme vezi, printre altele, Elena Theodorakopoulos, *Ancient Rome at the Cinema: Story and Spectacle in Hollywood and Rome*, Exeter, Bristol Phoenix Press, 2010.

⁴ Cf. Robert Rosenstone, *Visions of the Past: The Challenge of Film to Our Idea of History*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1995.

⁵ Margaret Malamud, *Swords-and-Scandals: Hollywood's Rome During the Great Depression*, în „Arethusa”, 41/1, 2008, p. 157-183.

⁶ Steve Neale, *Masculinity as Spectacle. Reflections on Men and Mainstream Cinema*, în Steven Cohan, Ina Rae Hark (eds.), *Screening the Male. Exploring Masculinities in Hollywood Cinema*, London/New York, 1996, p. 9-20. Totuși, fenomenul este prezent și astăzi în producțiile cinematografice – vezi Kirk Combe, Brenda Boyle, *Masculinity and Monstrosity in Contemporary Hollywood Films*, New York, Palgrave Macmillan, 2013, în special cf. 2, *Hooah! We... Are... Sparta!*, p. 73-120 (cf. <http://books.google.ro>).

⁷ Vezi Martin M. Winkler, *The Holy Cause of Freedom: American Ideals in Spartacus*, în idem (ed.), *Spartacus: Film and History*, Oxford, 2007, p. 154-188.

⁸ Anja Wieber, *Celluloid Alexander(s): A Hero from the Past as Role Model for the Present?*, în Irene Berti, Marta García Morcillo (eds.), *Hellas on Screen: Cinematic Receptions of Ancient History, Literature and Myth*, Stuttgart, 2008, p. 21-38; Arthur J. Pomery, „Then It Was Destroyed by the Volcano”. *The Ancient World in Film and on Television*, London, 2008, capitolul *Alexander the Hero*, p. 95-111.

⁹ Emily Albu, *Gladiator at the Millennium*, în „Arethusa”, 41/1, 2008, p. 185-204.

¹⁰ Amelia Arenas, *Popcorn and Circus: Gladiator and the Spectacle of Virtue*, în „Arion”, 9/1, 2001, p. 1-13.

2007 a lui Zack Snyder) – ambele oferind o nouă viziune asupra eroilor romani și greci, care răspunde mai bine așteptărilor publicului contemporan, deschis la crearea de conexiuni între exemplele antice și realitățile zilelor noastre (de exemplu, războiul dintre Occident și lumea orientală, musulmană¹¹, lupta Occidentului împotriva arbitrarului unei persoane, a monstruoșității, obscurantismului și fanatismului oriental¹², politica hegemonică deghizată a SUA și raportul dintre democrație și război¹³).

În ceea ce privește feminismul, acesta poate fi definit drept o doctrină teoretică și de acțiune care promovează lupta împotriva inegalității de gen, afirmarea femeii prin extinderea rolului și a drepturilor sale în sfera socială, economică și politică¹⁴. Istoria sa poate fi împărțită în trei etape (în literatura de specialitate acestea au fost numite „valuri” ale feminismului), fiecare având caracteristici diferite. Primul val (secolul XIX) este caracterizat de lupta pentru obținerea egalității în drepturi civile și politice, dar în special a dreptului la vot. Al doilea vizează în mare parte feminismul radical al mișcării de eliberare a femeilor început în anii '60 și pleacă de la constatarea faptului că, deși formal, femeile și bărbații sunt egali în drepturi politice, în realitate, societatea este construită după modelul patriarhal. Valul al treilea (început în 1990 și până astăzi) este un feminism al autonomiei și al „identităților multiple” constituite pe criterii de rasă, etnie, clasă socială, naționalitate, religie¹⁵.

Scopul acestui text este de a înfățișa relația dintre figurile feminine istorice antice prezente în filmografia americană și vest-europeană de la jumătatea secolului XX și ideile feministe. Filmele respective, ca și altele, din perioada ulterioară (până la începutul secolului XXI) înfățișează mai multe categorii de eroine: femeia-lider (Cleopatra: *Cleopatra*, 1963, regizor Joseph Mankiewicz; Zenobia: *Nel Segno di Roma*, 1959, regia Michelangelo Antonioni, Guido Brignone, Riccardo Freda), femeia ca simbol al frumuseții, seducției și iubirii (Afrodita: *Afrodite Dea Dell' Amore*, 1959, regizor Mario Bonnard; Elena din Troia: *Helen of Troy*, 1956, regizor Robert Wise), femeia-mamă (Olimpia: *Alexander The Great*, 1956, regizor Robert Rossen; Galla Placidia: *Attila*, 2001, regizor Dick Lowry), femeia-soție (Penelopa: *Ulysses*, 1954, regia Mario Bava, Mario Camerini; Gorgo: *The 300 Spartans*, 1962, regizor Rudolph Maté), femeia-creștină (împărăteasa Elena: *Constantine and the Cross*, 1961, regizor Lionello De Felice; Maria Magdalena: *The Greatest Story Ever Told*, 1965, regia George Stevens, David Lean, Jean Negulesco), femeia-savant (Hypatia din Alexandria: *Agora*, 2009, regizor Alejandro Amenábar) ș.a. În cele ce urmează ne vom opri doar la una dintre categoriile enunțate mai sus, anume femeia-lider văzută prin portretul cinematografic a două cunoscute regine antice – Cleopatra a Egiptului și Zenobia a Palmirei.

¹¹ Vezi Anthony Pagden, *Mondi in guerra. 2500 anni di conflitto tra Oriente e Occidente*, traduzione di G. Scudder, Roma/Bari, Laterza, 2009, cap. 1, *Una inimicizia perenne*.

¹² Vezi David S. Levene, *Xerxes Goes to Hollywood*, în Emma Bridges, Edith Hall, P. J. Rhodes, *Cultural Responses to the Persian Wars: Antiquity to the Third Millennium*, Oxford, Oxford University Press, 2007, p. 383-404; Peter E. Pormann, *Classics and Islam: From Homer to al-Qa'ida*, în „International Journal of Classical Tradition”, 16.2, 2009, p. 197-233.

¹³ David R. McCann, Barry S. Straus (eds.), *War and Democracy. A Comparative Study of the Korean War and the Peloponnesian War*, Armonk and London, 2001, în special Bruce Cumings, *When Sparta is Sparta but Athens isn't Athens: Democracy and the Korean War*, p. 57-84.

¹⁴ Karen Offen, *Defining Feminism: A Comparative Historical Approach*, în „Signs: Journal of Women in Culture and Society”, 14/1, 1988, p. 123.

¹⁵ Charlotte Krollokke, Anne Scott Sorensen, *Gender Communication Theories and Analyses. From Silence to Performance*, Sage, 2006, p. 1; vezi și Hannah Hamad, *Postfeminism and Paternity in Contemporary U.S. Film. Framing Fatherhood*, New York, Routledge, 2014 (cf. <http://books.google.ro>).

1. Cleopatra

Dintre toate figurile feminine ale Antichității, cea care s-a bucurat de mai multă atenție din partea modernității, devenind, cum scria un exeget, „cea mai occidentalizată femeie a Antichității” este Cleopatra, ultima regină a Egiptului antic. Cum se știe, Cleopatra a fost regină între anii 51 și 30 î.Hr. și a avut relații strânse cu cei aflați în poziții de conducere ale Imperiului Roman, precum Iulius Caesar și Marcus Antonius. Prin aceste „prietenii”, ea a fost capabilă să păstreze controlul asupra Egiptului, chiar și în timpul ocupației romane. Cleopatra a arătat că femeile pot deține poziții de putere care, de obicei, le reveneau bărbaților¹⁶.

1.1. Cleopatra în pictură, teatru și muzică

Imaginea Cleopatrei care a dominat arta modernă și contemporană este cea transmisă de propaganda augustană, mai exact, o femeie care și-a folosit toate farmecele pentru a cuceri și manipula bărbații puternici care o înconjurau: frumusețea, seducția și cruzimea. Începând cu secolul XVII, întâlnim o mulțime de picturi care prezintă scene ce ilustrează, mai mult sau mai puțin precis, relatări din surse antice privitoare la Cleopatra, luate în special de la biografiile lui Plutarh. Regina egipteană a fost adesea prezentată în cadrul întâlnirilor sale cu Cezar și Marcus Antonius, dar mai presus de toate, în momentul morții sale. Rareori Cleopatra este înfățișată drept o figură respectabilă în calitatea sa de regină. Giovanni Battista Tiepolo a descris în două dintre picturile sale (*The Banquet of Cleopatra*, 1743-1744; *The Banquet of Cleopatra and Antony*, 1747-1750) cadrul întâlnirii cu Antonio și a ospățului la care au participat împreună. Cleopatra apare pe un fundal luxos, purtând rochii specifice secolului XVIII¹⁷. Aceeași scenă a banchetului a fost pictată în secolul XVII de către Jan de Bray. Începând cu secolul XVI, scena morții este cea întâlnită frecvent în picturile dedicate Cleopatrei. În general, aceasta apare având vipera pe piept sau înfășurată în jurul mâinilor, întotdeauna ca un simbol al frumuseții și cu caracteristici care evocă pe Venus ca un arhetip al erotismului ori pe Eva ca simbol al păcatului. Exemple reprezentative sunt oferite de Giovanni Pietro Rizzoli (*Cleopatra*, 1525), Jan van Scorel (*Death of Cleopatra*, 1523), Guido Reni (*Cleopatra with the Asp*, 1628), Guido Gagnacci (*The Death of Cleopatra*, 1660), Jean-Baptiste Regnault (*Death of Cleopatra*, 1796/97), Jean-André Rixens (*The Death of Cleopatra*, 1874), Gyula Benczúr (*Cleopatra*, 1911).

Imaginea rezultată, bazată pe patru secole de reprezentare a Cleopatrei în pictura europeană, a fost una conformă cu modelul unei femei fatale, care a condus bărbații din jurul ei spre pierzanie¹⁸. Cuvintele-cheie care descriu modul în care imaginea Cleopatrei a intrat în conștiința colectivă, în special în rândul publicului bine educat, care avea acces la artă și cultură, sunt *senzualitate* și *erotism*.

Un alt domeniu care a contribuit la crearea imaginii Cleopatrei este cel al teatrului. *Caesar* (1599) și *Antony and Cleopatra* (1606) de William Shakespeare au fost, fără îndoială, operele care au inspirat cel mai mult cinematografia. Printre alte piese apărute de-a lungul timpului, amintim: *The False One* (Francis Beaumont, 1620),

¹⁶ Wolfgang Schuller, *Cleopatra. Regină în trei culturi. O biografie*, traducere de Octavian Nicolae, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010.

¹⁷ Francisco Pina Polo, *The Great Seducer: Cleopatra, Queen and Sex Symbol*, în Silke Knippschild, M. G. Morcillo, *Seduction & Power. Antiquity in the Visual and Performing Arts*, London, Bloomsbury Academic, 2013, p. 187.

¹⁸ *Ibidem*, p. 189.

Cléopâtre (Jean-François Marmontel, 1750), *Cléopâtre* (Émile Moreau, Victorien Sardou, 1890), *The Death of Cleopatra* (Ahmed Shawqi, 1929) etc.

Deși mulți muzicieni au ales pe Cleopatra ca temă pentru compozițiile lor, fără îndoială, cea mai relevantă este seria de opere ce aparține lui George Frideric Handel, *Julius Caesar in Egypt* (1724), care se axează, cum titlul sugerează, pe staționarea lui Cezar în Egipt. Alte exemple sunt: *Antonio e Cleopatra* (Johann Adolph Hasse, 1725), *La Mort de Cléopâtre* (Hector Berlioz, 1829), *Cleopatra to the Asp* (Charles Griffes, 1912), *Cleopatra Had a Jazz Band* (Sophie Tucker, 1917), *Die Perlen der Kleopatra* (Oscar Straus, 1923), *Cleopatra's Cat* (Spin Doctors, 1994) ș.a.

1.2. Cleopatra în cinematografie

În istoria cinematografiei, regina Egiptului ocupă un loc aparte, fiind eroina multor producții. Încă de la începuturile sale, industria filmului reflectă o mare diversitate în privința portretizării Cleopatrei pe ecran. Una dintre cele mai vechi reprezentări cinematografice a acesteia a fost un film mut intitulat *Cléopâtre* (1889, regizor G. Méliés), care a durat patru minute și nu s-a păstrat până astăzi¹⁹. Din aceeași categorie a filmelor mute face parte și *Marcantonio e Cleopatra* (1913, regizor E. Guazzoni), care o înfățișează pe Cleopatra drept o femeie diabolică, ispititoare. Un alt film mut, *Cleopatra* (1917, regizor J. Gordon Edward), asociază regina egipteană cu figura unei femei ușoare care se folosește de bărbați, după care îi părăsește. Anii '20 și '30 au adus o schimbare; apare în conștiința americanilor ideea de „new women”²⁰. Această schimbare se reflectă și asupra producțiilor de la Hollywood, care îmbrățișează o imagine mai familiară, dezirabilă a Cleopatrei. Astfel, Cecil B. DeMille, regizorul filmului, oferă în prima versiune cu sunet din 1934 un model cu totul nou: confruntarea dintre o Romă masculină și un Egipt feminizat, expresie a unei lumi în care femeia este încurajată să-și exploateze abilitățile. Un deceniu mai târziu, piesa de teatru a scriitorului irlandez George Bernard Shaw (1898) a fost adaptată în producția *Caesar and Cleopatra* (1946, regizor George Pascal), unde puternica regină, jucată de Vivien Leigh, este retrogradată la a fi o fată prostuță, depozitată de putere, care nu prezintă nici un pericol²¹.

Începând cu anii '50, Italia devine centru al filmelor de inspirație antică, existând chiar și producții create în colaborare cu alte țări precum Franța și Spania. Printre filmele care au ca subiect viața Cleopatrei se numără: *Due notti con Cleopatra* (1953, regizor Mario Mattoli), *Le legioni di Cleopatra* (1960, regizor Vittorio Cottafavi), *Una regina per Cesare* (1962, regia Piero Pierotti, Victor Tourjanski), *Totò e Cleopatra* (1963, regizor Fernando Cerchio), *Il figlio di Cleopatra* (1964, regizor Ferdinando Baldi).

În afară de filmele enumerate mai sus, mai putem aminti și altele care s-au axat pe această eroină a antichității, însă acestea nu au o importanță deosebită din punctul de vedere al calității cinematografice: *Serpent of the Nile* (1953, regizor William Castle), *Carry on Cleo* (1964, regizor Gerald Thomas), *Astérix et Cléopâtre* (1968, regia René Goscinny, Albert Uderzo), *Antony and Cleopatra* (1972, regizor Charlton Heston).

Ne vom concentra însă atenția asupra variantei din 1963, cea a lui Joseph Mankiewicz, film devenit faimos pentru scandalurile și extravaganța sa. Studiourile 20th Century Fox au lansat astfel cea mai mediatizată versiune a Cleopatrei, costurile

¹⁹ Alberto Prieto Arciniega, *Cleopatra en la ficción: el cine*, în „Studia historica. Historia antigua”, 18, 2000, p. 160.

²⁰ Monica Silveira Cyrino, *Big Screen Rome*, Oxford, Blackwell Publishing, 2005, p. 138.

²¹ *Ibidem*.

sale depășind 44 milioane de dolari, devenind cel mai costisitor film creat vreodată²². Locurile de filmare au fost în Londra, Italia și Statele Unite. Rolurile principale au revenit Elisabetei Taylor (Cleopatra), Richard Burton (Marcus Antonius) și Rex Harrison (Iulius Caesar).

Filmul oferă mai multe unghiuri de interpretare, printre care se numără și acela al climatului politic și social de la începutul anilor '60. Regizorul Mankiewicz a intenționat să o înfățișeze pe Cleopatra ca pe un vizionar politic, o femeie cosmopolită, cu experiență și autoritate intelectuală. Ideea de femeie ce întruchipează un puternic lider politic și vizionar a avut o deosebită relevanță la momentul respectiv, moment la care Golda Meir (ministru de Externe al Israelului) obținuse importante realizări în Orientul Mijlociu.

Putem găsi în *Cleopatra* retorica unei unități globale, căci discursul ei către Caesar amintește, oarecum, de *speech*-urile lui Kennedy privind unitatea și libertatea. Totodată amintește de activismul politic al lui Martin Luther King, care visa la o lume unită și stabilă: *Atunci măcar visele lui. Fă ca visele lui să fie ale tale, Cezar. Mărețul lui plan. Continuă-l de unde l-a lăsat el. Punând cap la cap toate cuceririle, vei domni asupra unei lumi întregi. O singură lume, o singură națiune. Un singur popor pe pământ trăind în pace.*

Cleopatra oferă un punct de vedere provocator despre feminitate într-o societate americană aflată în schimbare, unde dezbaterile publice despre libertatea femeii erau în vogă, vorbindu-se despre disoluția moralității, despre extinderea sexualității. Anii '60 reprezintă o perioadă în care cultura socială americană se baza în mare parte pe familie și se punea un accent foarte mare pe instituția căsătoriei. Iar *Cleopatra* reprezintă un model pentru femeile care nu se mulțumeau cu rolul de „casnice ideale” și care doreau să fie recunoscute ca parte activă a societății, nu doar în calitate de mame și soții.

După Plutarh, care nu a fost un admirator al Cleopatrei, ea vorbea cel puțin opt limbi. Pe lângă limba greacă, Cleopatra știa limba etiopienilor, evreilor, arabilor, trogloditilor, sirienilor, parților și mezilor²³. Aceste detalii se regăsesc și în film, oferind imaginea unei femei intelectuale, în contrast cu femeile casnice ale anilor '60. În ciuda convingerilor perioadei, cele mai multe dintre casnice au fost femei foarte educate, însă la momentul respectiv se vehicula ideea că „familia și cărțile nu se pot amesteca”²⁴. Elisabeth Taylor, actriță cu o viață extravagantă și picanterii amoroase, este un exemplu al contestării valorilor feminine tradiționale, motiv pentru care integrează atât de bine personajul în propria personalitate.

2. Zenobia

O altă figură feminină reprezentativă a istoriei antice este regina Zenobia a Palmirei (266/7-272), care a inspirat generații succesive de cercetători, scriitori, muzicieni, dramaturgi și actori.

2.1. Zenobia în literatură și artă

François Hédelin, abatele d'Aubignac, este autorul a patru tragedii printre care se numără și *Zénobie* (1647). O altă reprezentare a Zenobie este cea a compozitorului

²² Walter Wagner, Joe Hyams, *My Life with Cleopatra. The Making of a Hollywood Classic*, New York, Vintage Books, 2013, p. 219.

²³ Plutarh, *The Life of Antony*, IX, 27.

²⁴ Vanessa Martins Lamb, *The 1950's and 1960's and the American Woman: the Transition from the „Housewife” to the Feminist*, Université du Sud Toulon-Var, iunie 2011, p. 10 (cf. <http://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-00680821>).

Tomaso Giovanni Albinoni, care la vârsta de 23 de ani a scris prima sa operă intitulată *Zenobia, Regina di Palmireni*, pusă în scenă pentru prima dată la Veneția în 1694. Tot în secolul XVII²⁵ găsim și lucrarea scriitorului spaniol Pedro Calderón de la Barca, *La gran Cenobia* (1625).

Scriitorii, dramaturgii și compozitorii au continuat să celebreze povestea Zenobie și în secolele ce au urmat, uneori fiind confundată cu o altă Zenobia, regina Armeniei. Alți compozitori de operă s-au inspirat din istoria Zenobie, cum ar fi Pasquale Anfossi (*Zenobia in Palmira*, 1789). În pictură o întâlnim la Giambattista Tiepolo care a pictat o serie de tablouri pe pereții palatului familiei Zenobio din Veneția. Nu se cunoaște data exactă când acestea au fost pictate. Doar trei au supraviețuit până astăzi în muzee: *Queen Zenobia Haranguing her Soldiers*, *The Interview of Zenobia with Aurelian* și *The Triumph of Aurelian*²⁶. O altă operă de artă aparține pictorului William-Adolphe Bouguereau și este intitulată *Zenobia found by shepherds on the banks of the Araxes* (1850)²⁷.

În sculptură, singurele lucrări care au în prim plan pe regina Palmirei sunt: *Zenobia, Queen of Palmyra* (1857), expusă la Institutul de Artă din Chicago, și *Zenobia in Chains* (1859), la Muzeul de Artă Saint Louis. Ambele opere de artă aparțin sculptorului american Harriet Hosmer.

În ceea ce privește literatura, un roman semi-fictiv, romanțat, atribuit Zenobie apare în Franța (1758); este scris de Joseph Jouve, intitulat *Histoire de Zénobie, Impératrice Reine de Palmyre*. Studii academice despre Zenobia putem spune că au început să apară la mijlocul secolului XVIII. Ernst Friedrich Wernsdorf și-a scris lucrarea de dizertație la Leipzig în 1742, intitulată *De Septimia Zenobia Palmyrenorum*. O altă teză de doctorat a fost prezentată la Utrecht de către Arend Gerard von Capelle în 1817. Odată cu secolul XIX, au început să apară cărți destinate publicului larg, precum *Memoirs of Celebrated Female Sovereigns* (Anne Jameson), care conține biografiile a trei regine antice, Semiramis, Cleopatra și Zenobia, dar și monarhi precum Mary Queen a Scoției și Elisabeta I. A existat o succesiune de romane moderne, printre ele numărându-se și cel al lui Bernard Simiot, *Moi, Zénobie, Reine de Palmyr*, publicată în 1978, *The Chronicle of Zenobia: the Rebel Queen* de Judith Weingarten (2006), *Zenobia, Warrior Queen* de Haley Elizabeth Garwood (2005) și *Zenobia, Empress of the East* de Glenn Barnett (1994).

2.2. Zenobia în cinematografie

Spre deosebire de Cleopatra, care a inspirat de-a lungul timpului numeroși producători de film, regina siriană și-a făcut apariția o singură dată pe marele ecran, în 1959, într-o coproducție italo-franco-germană intitulată *Nel Segno di Roma*. American International Pictures a obținut drepturile filmului, după care a fost redenumit *Sign of the Gladiator* (în ciuda faptului că nu existau gladiatori în film). Regia aparține lui Guido Brignone, iar pentru scenele de luptă – Riccardo Freda. Rolurile principale au revenit actriței suedeze Anita Ekberg (Zenobia) și lui Georges Marchal (Marcus Valerius). Filmările au avut loc în Croația, la Zagreb.

²⁵ Zenobia era foarte populară în secolul XVII, motiv pentru care contribuția lui Alain Lanavère de la expoziția dedicată acesteia la Paris, în 2001, s-a axat numai pe acest aspect al reginei ca o eroină a secolului XVII. Pentru mai multe detalii, vezi Alain Lanavère, *Zénobie, personnage du XVIIe siècle?*, în J. Charles-Gaffiot, H. Lavagne, J. M. Hofman (eds.), *Moi, Zénobie, Reine de Palmyre 18 septembre – 16 décembre 2001, Centre Culturel du Pantheon, Paris*, Milano, Skira, p. 139-142.

²⁶ Roland-Michel, *Giambattista Tiepolo et le cycle de la Ca' Zenobio*, în J. Charles-Gaffiot, H. Lavagne, J. M. Hofman (eds.), *op. cit.*, p. 143-144.

²⁷ Pat Southern, *Empress Zenobia. Palmyra's Rebel Queen*, London, Continuum Press, 2008, p. 15.

Așa cum am menționat mai sus, Zenobia este mult mai puțin cunoscută decât Cleopatra în partea vestică a lumii; în est însă, ea deține un rol suprem, fapt demonstrat de succesul uriaș de care s-a bucurat în lumea arabă serialul de televiziune intitulat *Anarchy (Al-Abadid)*, filmat în Siria, în 1997. Rolul reginei a fost jucat de o frumoasă și faimoasă actriță arabă, Raghda, iar lupta sa împotriva romanilor a fost ilustrată de-a lungul a douăzeci și două de episoade, vizionate de milioane de oameni²⁸. Serialul portretizează această luptă dusă de Zenobia contra romanilor, ca o metaforă a sfidării Israelului de către Siria în perioada contemporană²⁹.

Privitor la viața Zenobiei, nu există nici o sursă demnă de încredere. Pasajele din *Historia Augusta* (sfârșitul secolului IV), care reflectă viața ei, au fost scrise retrospectiv, fără cercetări aprofundate, purtând amprenta prejudecăților romane. Lipsa unor informații sigure a făcut ca de-a lungul timpului istoricii, romancierii, scenariștii să reconstruiască povestea Zenobiei în conformitate cu propriile percepții. În istoriografia ultimelor decenii, au apărut mai multe lucrări care își propun să reconstruiască mai credibil viața și domnia Zenobiei; amintim pe cea semnată de Yasmine Zahran, *Zenobia between Reality and Legend* (Oxford, 2003).

Filmul despre care vorbeam (*Nel Segno di Roma*) oferă o imagine complexă a Zenobiei, o regină pricepută și devotată Siriei, cu o ambiție dusă la extrem, care reușește să transforme Palmira într-un oraș înfloritor, un centru al comerțului oriental. Mai mult decât atât, ea încearcă să schimbe poziția ocupată de oraș față de romani, luptă pentru eliminarea stăpânirii acestora, dar comite o mare greșeală – se îndrăgostește de un ofițer inamic, consulul Marcus Valerius, personaj fictiv; *Fasti consulares* nu menționează un consul cu acest nume în timpul lui Aurelian (270-275).

Atunci când vorbește trupelor sale, se comportă ca un bărbat (lat. *mulier virilis*), apare călare, având coif pe cap, îmbrăcată cu rochii ce îi lăsau brațele nude, în haine brodate cu pietre prețioase strânse într-o centură garnisită cu cele mai strălucitoare agrafe, descriere inspirată din *Historia Augusta*, unde, în microbiografia Zenobiei, citim: „Mergea pe la adunări în ținuta împăraților romani, cu coiful pe cap, cu mantia împodobită, cu o bandă de purpură și cu pietre scumpe, încheiată la mijloc printr-o agrafă în formă de cochilie și cu brațele adesea goale. Mergea într-o trăsură gallică, rar în lectică și mai adesea călare. Se spune, însă, că în mod obișnuit, mergea cale de trei sau patru mii de pași în marș, alături de pedestrași. Vâna cu pasiune hispanică. Bea uneori împreună cu generalii, deși altfel era sobră, bea și împreună cu perșii sau cu armenii, ajungând chiar să îi întrecă”³⁰.

Regina Zenobia a fost înfrântă de împăratul Aurelian în urma expediției dintre anii 271-272. Cu toate acestea, ea a rămas în istorie ca una dintre cele mai reprezentative figuri feminine ale lumii orientale, o *femina potentissima*, trecând drept o veritabilă regină războinică, dar și una de o înțelepciune aparte (*Historia Augusta* o compară cu Didona, regina Cartaginei, Semiramida, regina Asiriei, și Cleopatra, regina Egiptului)³¹.

În ciuda faptului că *Nel segno di Roma* este considerat mai degrabă un film de dragoste decât un film de reconstrucție istorică, acesta ne oferă singura reprezentare cinematografică a Zenobiei. Apărut pe ecrane în 1959, perioadă în care societatea americană și cea a Europei de Vest se aflau în tranziție, iar revoltele și mișcările pentru

²⁸ *Ibidem*, p. 1.

²⁹ Andrew Beattie, Timothy Pepper, *The Rough Guide to Syria*, London, Rough Guides, 2001, p. 284.

³⁰ *Scriptores Historiae Augustae*, Tr. Tyr., XXX, 14 și 17-18.

³¹ *Ibidem*, 2.

libertatea femeilor luau amploare, filmul are o importanță deosebită din prisma mesajului pe care îl transmite publicului, respectiv o femeie hotărâtă, puternică, având capacități de lider, capabilă să-și asume responsabilități publice.

Tocmai de aceea, *Cleopatra* și *Nel segno di Roma* au reușit să stârnească interesul prin faptul că au adus pe marele ecrane aceste două renumite eroine ale antichității, transformându-le în modele pentru femeile anilor '60.

ANCIENT HEROINES IN FILMOGRAPHY AND FEMINIST IDEAS (Summary)

Keywords: cinematography, feminism, Cleopatra, Zenobia, women leader.

This paper focuses on analyzes the relation between ancient historical figures that are found in Western European and American cinematography from the mid of XXth century and the feminist ideas. Attention will be focused on a single category of heroines, namely women leader presented through the cinematic portrait of two famous ancient queens – Cleopatra of Egypt and Zenobia of Palmyra.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>AARMSLit.</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare”, București
<i>AB</i>	= „Arhivele Basarabiei”, Chișinău
<i>ACNSAS</i>	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității
<i>AHR</i>	= „The American Historical Review”, Oxford
<i>AIAC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIAI</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AIIC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIINC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIX</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AISC</i>	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
<i>ALIL</i>	= „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași
<i>AM</i>	= „Arheologia Moldovei”, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
<i>AMB</i>	= Arhivele Municipiului București
<i>AMN</i>	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
<i>AMP</i>	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale București
<i>AnM</i>	= „Analele Moldovei”
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>AOSPRM</i>	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
<i>APR</i>	= „Analele parlamentare ale României”, București
<i>AR</i>	= „Arhiva Românească”, București
<i>ArhGen</i>	= „Arhiva Genealogică”, Iași
<i>ARMSS</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice”, București
<i>ARMSI</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>ASB</i>	= Arhivele Statului București
<i>ASB, AN</i>	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
<i>ASB, Doc. ist.</i>	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
<i>ASBc</i>	= Arhivele Statului Bacău
<i>ASBt</i>	= Arhivele Statului Botoșani
<i>ASC</i>	= Arhivele Statului Cluj
<i>ASG</i>	= Arhivele Statului Galați
<i>ASI</i>	= Arhivele Statului Iași
<i>ASMh</i>	= Arhivele Statului Mehedinți
<i>ASO</i>	= Arhivele Statului Oradea
<i>ASRI</i>	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
<i>ASTm</i>	= Arhivele Statului Timișoara
<i>AȘUI</i>	= „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași
<i>AT</i>	= Arhivele Totalitarismului, București
<i>ATMI</i>	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
<i>AUB</i>	= „Analele Universității București”
<i>BAR</i>	= Biblioteca Academiei Române, București
<i>BCMI</i>	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, Supliment, p. 291–292

BCU	= Biblioteca Centrală Universitară, București
<i>BIFR</i>	= „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
<i>BMI</i>	= „Buletinul Monumentelor Istorice”, București
<i>BOR</i>	= „Biserica Ortodoxă Română”, București
<i>BRV</i>	= „Bibliografia românească veche”, București
<i>BS</i>	= „Balkan Studies”, Salonic
<i>CC</i>	= „Codrul Cosminului”, Suceava
<i>CG</i>	= „Cuget românesc”, Boenos Aires
<i>CI</i>	= „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
<i>CMRS</i>	= „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
<i>CvL</i>	= „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
<i>DAD</i>	= „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
<i>DI</i>	= „Dosarele istoriei”, București
<i>DIR</i>	= „Documente privind istoria României”, București
<i>DRH</i>	= „Documenta Romaniae Historica”, București
<i>GB</i>	= „Glasul Bisericii”, București
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”
<i>JGO</i>	= „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
<i>LR</i>	= „Limba română”, București
<i>MA</i>	= „Mitropolia Ardealului”, Sibiu
<i>MB</i>	= „Mitropolia Banatului”, Timișoara
<i>MI</i>	= „Magazin Istoric”, București
<i>MMS</i>	= „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Suceava
<i>MO</i>	= „Mitropolia Olteniei”, Craiova
<i>MOF</i>	= „Monitorul Oficial”, București
<i>MSȘIA</i>	= „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
<i>NedH</i>	= „Nouvelles Etudes d’Histoire”, București
<i>NRR</i>	= „Noua revistă română”, București
<i>RA</i>	= „Revista arhivelor”, București
<i>RdI</i>	= „Revista de istorie”, București
<i>RER</i>	= „Revue des Études Roumaines”, București
<i>RESEE</i>	= „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
<i>RFR</i>	= „Revista Fundațiilor regale”, București
<i>RHSEE</i>	= „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
<i>RI</i>	= „Revista istorică”, București
<i>RIR</i>	= „Revista istorică română”, București
<i>RITL</i>	= „Revista de istorie și teorie literară”, București
<i>RMM</i>	= „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
<i>Rsl</i>	= „Romanoslavica”, București
<i>SAHIR</i>	= „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
<i>SAI</i>	= „Studii și articole de istorie”, București
<i>SCIA</i>	= „Studii și cercetări de istoria artei”, București
<i>SCILF</i>	= „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
<i>SCIVA</i>	= „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, București
<i>SCN</i>	= „Studii și cercetări de numismatică”, București
<i>SCSI</i>	= „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
<i>SEER</i>	= „The Slavonic and East European Review”, Londra
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIM</i>	= „Studii și materiale de istorie medie”, București
<i>SODF</i>	= „Südostdeutsche Forschungen”, München
<i>SOF</i>	= „Südost-Forschungen”, München
<i>SRdI</i>	= „Studii. Revistă de istorie”, București
<i>SUBB</i>	= „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
<i>TD</i>	= „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
<i>VR</i>	= „Viața Românească”

**REVISTE DE PROFIL PUBLICATE
LA EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**

**ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU”,
CLUJ-NAPOCA**

- SERIES HISTORICA**
- SERIES HUMANISTICA**

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVA GENEALOGICĂ

ARHIVELE OLTENIEI

ARS TRANSILVANIAE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

**DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE
ANCIENNE**

EPHEMERIS NAPOCENSIS

REVISTA ISTORICĂ

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

- SÉRIE BEAUX-ARTS**

STUDII ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

- SERIA ARTĂ PLASTICĂ**
- SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE**

STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

THRACO-DACICA

**ISSN 1454-6434
ISSN-L 1454-6434**

ISSN 1221-3705